

5/0
294.546
5227 ✓

Pl. no. 080543

व्रतार्कः अन्यः ।

॥ ३ ॥

१

श्रीगणेशायनमः । दिवाकरपदद्वन्द्वं फलद्वन्द्वप्रदायकम् । त्रैलोक्यतमसोनाशकं तत्प्रणमाम्यहम् ॥१॥ योजाग्रमिजकरमन्दराद्रिमथैर्निर्मथ्यप्रथिततरान्धः
रसिन्धुम् । लोकेभ्यो वितरति सत्प्रकाशरत्नान्तं वन्दे वनजवनीविनोदवन्धुम् ॥२॥ नामं नामं प्रणामोद्गुरभरतचललोचनालिङ्गनेन भ्राम्यद्गुङ्गाजभूरिभ्रमजनः
परौ जानकीवल्लभाङ्गी । तातश्रीनीलकण्ठमलपदकृपया लब्धशास्त्रार्थतत्त्वं कुर्वे श्रीशङ्करो हं सहृदयहृदयाम्भोजगुह्यैः प्रतार्कम् ॥३॥ अत्रच स्वकर्त्तव्यविषये
नियतः संकल्पो व्रतमिति श्रीदत्तस्तप्त अग्निहोत्रसन्ध्यावन्दनादिविषये सङ्कल्पइति प्रसक्तेः किं त्वभियुक्तव्रतप्रसिद्धिविषयः सङ्कल्पविशेष एव व्रतं नच व्रत
सङ्कल्पयेदित्यनन्वय इति वाच्यं पाकं पचति दानं दद्यादिति वत्प्रत्ययानुग्रहार्थप्रयोगोपपत्तिरिति नय्याः । तत्र व्रतकालमाह हेमाद्रौ गार्ग्यः । अस्तगे च
गुरौ शुक्रे वासे दृढे मलिखुचे । उद्यापनमुपारम्भं व्रतानां नैव कारयेत् ॥ तत्रैव दृढमनुदहस्यती । अग्न्याहुः प्रतिष्ठाञ्च यज्ञदानव्रतानि च । साङ्ग-
स्यमभिषेकश्च मलमासे विवर्जयेत् ॥ वासे वा यदिवा दृढे शुक्रे चास्तं गते गुरौ । मलमास एव एतानि वर्जयेद्देवदत्तः ॥ लङ्गः । नीचस्थे वक्रसंस्थेऽतिचरणगते
वालदृढास्ते वा संन्यासे देवयाचा व्रतनियमविधिः कर्णवेधस्तुदीक्षा मौजीवन्तोश्च चूडा परिणयनविधिर्वास्तु वैवप्रतिष्ठा वर्ज्याः सङ्घिः प्रयत्नान्तिदशपति
गुरौ सिंहराशिस्थिते चेति । नीचस्थो मकरस्थः । कस्तुरी देवोपराणे । सिंहस्थं गुरुं शुक्रं सर्वांरम्भेषु वर्जयेत् । प्रारब्धं नच सिध्येत महाभयकरं भवेत्
युचमिचकलचाणि हन्याच्छीघ्रं न संशयः । देवारामतडागेषु व्रतोद्यानगृहेषु च । सिंहस्थं मकरस्थं च गुरुं यत्नेन वर्जयेत् ॥ वशिष्ठः । सिंहस्थे तु
मघासंस्थं गुरुं यत्नेन वर्जयेत् । अन्यत्र सिंहभागे तु सिंहस्थोऽपि न दुष्यतीति ॥ सिंहस्थे गुरौ वर्जनीयत्वन्नर्देत्तरभागे एव अन्यत्र तु सिंहांशक एव
वर्ज्यः तथाच मदनरत्नादिधृतकालविधाने सिंहस्थितोसुरगुरुर्यदिनर्मदायास्तं वर्जयेत्सकलकर्मसु सौम्यभागे विन्ध्यस्य दक्षिणदिशि प्रवदन्ति चार्याः सिंहांश-
के ऋगपतावपि वर्जनीयमिति सिंहांशस्तु पूर्वाफाल्गुण्याः प्रथमः पादः मृगपतौ मकरस्थे गुरौ मकरस्थे देशमाह लङ्गः । नर्मदा पूर्वभागे तु शोणस्थोत्तर
दक्षिणे गण्डक्याः पश्चिमेभागे मकरस्था न दोषभाक् इति । केषाञ्चित् स्त्रीकर्तृकाणामन्येषां च व्रतानामगस्त्योदये प्यारम्भं निषेधति । हेमा-

द्रौ लौगाक्षिः । उद्यानिकाशिवपविचकमेंघपूजा दूर्वाष्टमीफलविरूढकजागराणि । स्त्रीणां व्रतानि निखिलान्यपि वार्षिकाणि कुर्यादगस्त्य उदिते
 न शुभानि लिप्सुरिति । उद्यानिका व्रतविशेषः । शिवपविचकं । आषाढाद्यामथवा भाद्रां विहितं शिवस्य पविचारोपणं । मेघपूजाव्रतवि-
 शेषः । दूर्वाष्टमी । भाद्रशुक्लाष्टमी । फलविरूढकं भाद्रशुक्लचतुर्दश्यां पालीव्रतकदलीव्रतापरनामकं । जागरं । आश्विनपौर्णमास्यां कौजागर
 व्रतं कार्त्तिकचतुर्दश्यां विहितं जागरव्रतञ्च वा । अचोभयचागस्त्योदयस्यावश्यंभावित्वेन विधेरनवकाशापत्तेर्विकस्यो ज्ञेयः वार्षिकाणीत्यत्र वर्षासु भवानि
 वार्षिकाणीत्येवव्युत्पत्तिर्ननु वर्षमवानोति तथासति शरदादिश्रीमपर्यन्तमगस्त्योदयानुवृत्तेस्तन्मध्ये विहितानां स्त्रीव्रतानां सर्वथानारम्भ एवापद्येत इति
 अगस्त्योदयकालस्य दिवोदासीये । उदेति याम्यां हरिसंक्रमाद्भवेरेकाधिके विंशतिमे द्वागस्त्यः । सप्तमेस्तं दृषधंक्रमाच्च प्रयाति गर्गादिभिरभ्यमाणि ।
 व्रतारम्भसमाप्त्योस्तिथिं विशिनष्टि हेमाद्रौ सत्यव्रतः । उदयस्थातिथिर्याहि न भवेद्दिनमध्यभाक् । साखण्डानव्रतानां स्यादारम्भश्च समापनम् । एत-
 द्यतिरिक्तायामखण्डायां प्रारम्भमाह । तत्रैवद्वयविष्टः । खखण्डव्यापिमार्त्तण्डा याचखण्डा भवेत्तिथिः । व्रतप्रारम्भणं तस्यामनस्तगुरुशुक्रमुगिति ।
 अनस्तमिति अनस्तगुरुशुक्रायां तिथौ व्रतमारम्भणीयमित्यर्थः । रत्नमालायां । सोमसौम्यगुरुशुक्रवासराः सर्वकर्मसुभवन्ति सिद्धिदाः भानुभौमशनिवासरेषु
 च प्रोक्तमेव खलुकर्म सिध्यति । विरुद्धसंज्ञा इह येच योगास्तेषामनिष्टः खलु पाद आद्यः । सर्वैदृतिस्तु व्यतिपातनामा सर्वोऽप्यरिष्टः परिघस्तु चार्द्धम् ।
 तिस्रस्तु योगे प्रथमेसवज्जे व्याघातसंज्ञे नवपञ्च शूले । गण्डेतिगण्डे च षडेव नाद्यः शुभेषु कार्येषु विवर्जनीयाः । ब्रह्मयामले । दिनभद्रा यदा रात्रौ
 रात्रिभद्रा यदा दिवा । न त्याज्या शुभकार्येषु प्राञ्जरेव पुरातना इति । अथदेशः । व्यासः । सर्वशिलोक्त्या पुण्याः सागराः सरितस्तथा ॥ अरण्यानि
 च पुण्यानि विशेषान्नैमिषं तथा । देवीपुराणे । देशो नदी गया शैल गङ्गानर्मदपुष्करम् । वाराणसी कुरुक्षेत्रं प्रयागं जम्बुकेश्वरम् ॥ केदारं वामपादं
 च कुडवं पुष्कराश्रयं । सोमेश्वरं महापुण्यं तथा चामर कण्टकम् । कालञ्जरं तथा विन्ध्यं यच वासोगुहस्य च ॥ गुहः स्वामिकार्त्तिके यः मनुः सरस्वतीदृष

॥ अ ॥

२

इत्योर्देवनद्योर्धेदन्तरम् । तं ब्रह्मनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्त्तं प्रचक्षते ॥ यस्मिन् देशे य आचारः पारम्पर्यक्रमागतः । वर्षाणि सान्तरालानां स सदाचार उच्यते । कुरुक्षेत्रं च मत्स्याश्च पाञ्चालाः शूरसैनिकाः । एष ब्रह्मर्षिदेशो वै ब्रह्मावर्त्तादनन्तरः । मत्स्या विराटाः पाञ्चालाः कान्यकुजाः शूरसैनिका मथुरादेशाः अनन्तरः समः । हिमवद्भिन्ध्ययोर्मध्ये यत्प्राग्निशनादपि । प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेश उदाहृतः । विनश्यन् कुरुक्षेत्रं । आसमुद्रात्तु वै पूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात् । तयोरेवान्तर्गिर्योरायावर्त्तं विदुर्वुधाः ॥ सिन्धुनदीपश्चिमतीरव्यावृत्तार्थमाह । कृष्णसारसु चरति हृगोयच स्वभावतः । सन्नेयो यन्नियो देशो स्वेच्छदेशैस्तः परः ॥ एतान्दिजातयोदेशान् संशयेरन् प्रयत्नतः । याज्ञवल्क्योपि ॥ यस्मिन्देशे ऋगः कृष्णस्तस्मिन्धर्माः स्निवोधतेति । अथ व्रताधिकारिणः । स्कान्दे । निजवर्णाश्रमाचारनिरतः शुद्धमानसः । अलुब्धः सत्यवादी । सर्वभूतहिते रतः ॥ व्रतेष्वधिकृतो राज्ञश्चन्यथा विफलः श्रमः । अद्वावाग्पापभोरुश्च मददमस्त्रिवर्जितः ॥ पूर्वनिश्चयमाश्रित्य यथावत्कर्मकारकः । अवेदनिन्दको धीमानधिकारी व्रतादिषु ॥ निजवर्णाश्रमाचार इत्यनेन चतुर्णामधिकारो गम्यते । अतएव कौर्म्ये । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव द्विजोत्तम । अर्चयन्ति महादेवं यज्ञदानसमसिद्धिः ॥ व्रतोपवासनियमैर्होमस्त्राध्यायतर्पणैः । तेषां वै रुद्रसायुज्यं सामीप्यं नातिदुर्लभम् ॥ सलोकताच सारूप्यं जायते तत्परादतः । देवलोपि । व्रतोपवासनियमैः शरीरोत्तापनैस्तथा । वर्णाः सर्वेपि मुच्यन्ते पातकैर्म्यो न संशयः ॥ अत्राधिकारिविशेषणस्य पुंस्त्वस्या विवक्षितत्वात् स्त्रीषामप्यधिकारः । भारते । मामुपाश्रित्य कौन्तेय येपि स्युः पापयोनयः । स्त्रियो वैश्याश्च शूद्राश्च तेपि यान्ति परां गतिमिति ॥ कश्चित् स्त्रीष्वेव शानामप्यधिकारो हेमाद्रौ देवोपुराणे । स्नातैः समुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्नृपैः ॥ वैश्यैः शूद्रैर्भक्तियुक्तैश्चैरन्यैश्च मानवैः । स्त्रीभिश्च कुरुशार्दूल तस्मिन् विधानेन भिदं शृणु ॥ वैश्यशूद्रयोस्तु हिराचाधिकोपवासो न भवति वैश्याः शूद्राश्च ये मोहादुपवासं प्रकुर्वते । विराचं पञ्चराचं वा तयोर्व्यष्टिर्न विधत्त इति प्राच्यलिखित निषेधात् । व्युष्टिः फलं समर्हकाणां भर्त्राद्यान्नां विना नाधिकारः । तथाच मदनरत्ने मार्कण्डेयपुराणे । नारी खल्व

२

स्वात्वाचम्य समाहितः । सूर्यादिदेवताभ्यश्च निवेद्य व्रतमाचरेत् ॥ अथ प्रातर्व्रतमाचरेदित्वेवान्वयः प्रधानक्रियान्वयस्याभ्यर्हितत्वात् । अभुक्तेति तु अशक्तस्याभ्यनुष्नातेष्वादिभक्षणापवादः केचित्तु । व्रतदिने प्रातराहारमभुक्त्वा व्रतमाचरेदित्याहुः तत्र उपवासंव्रतकार्यमित्यनेनैवाभुक्तवतोधिकारस्य प्राप्तत्वादेतस्य वैयर्थ्यापत्तेः अन्ये तु पूर्वदिने व्रताहारमभुक्त्वा अर्थादेकभुक्तं कृत्वोत्तरदिने स्वात्वाचम्य व्रतादिकं कुर्यादित्याहुः परे तु । सर्वत्र पूर्वद्यु-
रेव सायं सन्ध्योत्तरं व्रतं ग्राह्यं वारव्रतादौ वज्रशस्तथा दृष्टत्वात् । प्रातः स्वात्वेति चान्वय इत्याहुः । सामान्यधर्मा हेमाद्रौ भविष्ये । चमा सत्यं दया
दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । देवपूजाग्निहवनं सन्तोषस्तैयवर्जनम् ॥ सर्वव्रतेष्वयं धर्मः सामान्यो दशधा स्थितः । देवपूजा यद्देवत्यं व्रतं तस्य पूजा ।
अग्निहवनं पूज्यदेवतोद्देशेन होमः प्रक्रमात् । एतच्च सप्तमीव्रते सूर्यपूजाग्निहवनं नवमीव्रते दुर्गापूजा । अनुक्तदेवताव्रते इष्टदेवतापूजा । हवनं
व्याहृतिहोम इति केचित् । अथ चमादीनां स्वतन्त्रतया चतुर्वर्गसाधनत्वेन विहितानां व्रताङ्गतया विधानं खादिरं वीर्यकामस्य यूपं कुर्यादितिवत्सं-
योगष्टकादुपपन्नमिति हेमाद्रिः । सर्वव्रतेष्वित्यत्र सर्वव्रतपूरे भविष्यत्युराणीय सर्वव्रतपरमतो व्रतान्तरे विध्यन्तर एव होमादीनामंगत्वं नान्यथा ।
अतएवैकादशीव्रतादौ शिष्टानां होमाद्यवाचरणमिति केचित् । वस्तुतस्तु येष्वेव पुराणान्तरोक्तव्रतेषु होमादिविधिरस्ति तद्विषयकमेव सर्वपदमन्यथात-
दितरपरत्वेन संकोचापत्तेरिति पृथ्वीचन्द्रोदयेऽग्निपुराणे । स्वात्वाव्रतवतासर्वव्रतेषु व्रतमूर्त्तयः । पूजा सुवर्णवत्याद्याशक्त्यावैभूमिशायिना ॥ जपोहोमश्च
सामान्यं व्रतान्तेदानमेव च । चतुर्विंशत्तद्वद्वा पञ्च वा चय एव वा ॥ विप्राः पूज्या यथाशक्ति तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् । व्रतमूर्त्तयस्तद्देवता प्रतिभाः ।
देवतः ब्रह्मचर्यमहिंसाच सत्यमभिषवर्जनम् । व्रतेष्वेतानि चत्वारि चरितव्यानि नित्यशः । स्त्रीणां तु प्रेक्षणात्यर्शान्ताभिः सङ्गथनादपि ॥ विपद्यते
ब्रह्मचर्यं न दारेषु तु संगमादिति स्वदारेषु तु संगमात् क्वचित्पाठः आभिषं मांसं । आभिषं दत्तपानीयं गोवर्ज्यं क्षीरमाभिषं । मसूरमाभिषं सस्ये फले
ज्वीरमाभिषं । आभिषं शुक्लिकाचूर्णमारनालं तथाभिषमिति स्मृत्यन्तरोक्तं वा । व्रताद्यारम्भे दृष्टिश्चार्द्धं कार्यम् । तदाह शातातपः । तानिहा तु पितृन्

ननुज्ञाता भर्चापिचा सुतेन वा । निष्फलं तु भवेत्तस्या यत्करोति व्रतादिकम् ॥ भर्चाज्ञया तु सर्वव्रतेष्वधिकारः । भार्या भर्तुर्मतेनैव व्रतादीनाचरेत्
सदेति कात्यायनोक्तेः । तथाच ॥ पत्यौ जीवति या नारी उपवासव्रतं चरेत् । आयुष्यं हरते भर्तुः सा नारी नरकं व्रजेदिति विष्णुवचनं तद्भर्चननु-
ज्ञापरं । यत्तु कश्चित् । नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नायुषोषणं । भर्तेशुश्रूषयैवेता लोकानिष्टान् व्रजन्ति ताः ॥ यद्देवेभ्यो यच्च पित्रादिकेभ्यः कुर्या
ज्ञार्याभ्यर्चनं सत्क्रियां च । तस्य त्वर्द्धं सा फलं नान्यचिता नारी भुङ्क्ते भर्तेशुश्रूषयैवेति । स्कान्दात्सभर्तृकाणामेकादश्याद्युपवासादावनधिकार इति तन्न ।
तस्यापि पृथक् स्नातच्येण भर्चननुज्ञापरत्वात् । अतएव व्यासः । कामं भर्तुरनुज्ञाता व्रतादिष्वधिकारिणीति । शंखेऽपि । कामं भर्चनुज्ञया व्रतो-
पवासनिग्रमाः स्त्रीधर्मा इति । नचानुज्ञया व्रतेष्विव यज्ञेऽपि पृथगधिकारापत्तिरिति शङ्क्यं तस्या श्रुत्यध्ययनजन्यज्ञानाभावेन पृथगभावात् । यदा
स्कान्दस्य भर्तेशुश्रूषाया स्तावकत्वेनायुषपन्नत्वादिति । नच-भर्चनुज्ञयैवाधिकारो सिद्धे विधवाया व्रतानधिकारापत्तिरिति वाच्यम् । नारी खल्वननु-
ज्ञाता भर्चा पिचा सुतेन वा । विफलं तद्भवेत्तस्या यत्करोत्यौर्द्धदैहिकमिति मार्कण्डेयोक्तः । पिचाद्याज्ञया तस्याधिकार इति हेमाद्रिः । स्त्रीणां व्रत
ग्रहणे विशेषो हेमाद्रौ हरिवंशे । स्नानं च कार्यं शिरसस्ततः फलमवाप्नुयात् । स्नात्वास्त्री प्रातरुत्थाय पतिं विज्ञापयेत्सती ॥ अथ व्रतधर्माः व्रतसङ्कल्प
विधिमारभते । गृहीत्वौदुम्बरं पात्रं वारिपूर्णमुदङ्मुखः । उपवासं तु गृहीयाद्यदा संकल्पयेद्बुधः । औदुम्बरं ताम्रमयं उदुम्बरं स्मृतं ताम्रे इति
विश्वोक्तेः यदान्यचव्रतादिकं कल्पयेदिति कल्पतरुः ओदत्तस्तु कल्पतरुमते वकारश्चार्थं तेनायमर्थः यस्तु नक्तादिकर्तुमिच्छेत्तदपि उक्तविधिर्नैव गृही-
त्वादिति तन्नतं परिष्कृत्यवकारस्योपवासपदस्यच वैयर्थ्यापत्तेः । यत्सङ्कल्पयेत्तगृहीयादित्यन्वयोपपत्तेरित्यदूषयत् । ताम्रपात्राद्यभावे हस्तेनापि जलं
गृहीत्वा सङ्कल्पयेदिति तु युक्तम् । अतएवानन्तभय्यां । यदा वार्येवधारयेदिति पाठः मदनरत्ने देवलवाक्ये तु यथा संकल्पयेदिति पाठः । यथा कामं
फलमुल्लिखेदित्यर्थः । अतएव मार्कण्डेयः । सङ्कल्पं च यथा कुर्यान् स्नानदानव्रतादिके । अनन्तरं कृत्यमाह मदनरत्ने देवलः ॥ अभुक्ता प्रातराहारं

आहो कर्मकिञ्चित् समारभेत् । गृहीतव्रतानाचरणे मदनरत्ने कागलेयः । पूर्वं व्रतं गृहीत्वा यो नाचरेत्काममोहितः । जीवनं भवति चाण्डालो वृत
 सैवाभिजायते । काममोहित इति विशेषणादप्राध्यादिनानाचरणे न दोषः । तथाच हेमाद्रौ स्कान्दे । सर्वभूतभयं व्याधिः प्रमादो गुरुशासनम् ।
 अमृतप्लावि पयन्ते सकृदेतानि शास्त्रतः । सर्वेभ्यो भूतेभ्यः सकाशाद्व्रतकर्तुर्भयं हेमाद्रिमदनरत्ने सर्वभूतभयं व्याधि आरिति पठित्वा व्याख्यातं सर्वभूत-
 भयं भूतभवेभ्यो भयमिति सर्पादिभयाद्व्रताङ्गवैकल्यं तेन व्रतहानिर्भवतीत्यर्थः । गुरुशासनं गुरोराज्ञा । सकृदुक्त्यासकृत्यागे प्रायश्चित्तम् । तदुक्तं
 स्कान्देगावहयोः क्रोधात्प्रमादाङ्गोभावाव्रतभङ्गो भवेद्यदि । दिनचयं न भुञ्जीत मुष्टनं शिरसोऽथवा । नचात्र प्रायश्चित्तोक्तेरितिक्रान्तव्रतानाचरणमिति
 शास्त्रम् । प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा पुनरेव व्रती भवेदिति स्कान्दात् । अथोपवासधर्माः तत्रोपवासस्वरूपं कात्यायनवृद्धवशिष्टाभ्यां दर्शितं । उपावृत्तस्य
 पाणिभ्यो यस्तु वासोऽगुह्यैः सह । उपवासः सविज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः गुणैस्तज्जपनध्यानतत्कथाश्रवणादयः । उपवासकृताभेते गुणाः प्रोक्तामनीषि-
 निः । दयासर्वभूतेषु चान्तिरनसूयाशौचमनायासोमङ्गल्यमकार्षणमसृहेतोत्यादिविष्णुधर्मोत्तरगौतमादिप्रतिपादितैः तच्छब्देनोपास्यादेवताव्रतदेवता-
 वा एव च सापनिवृत्तप्रा गुणानुष्ठानेन च सहितो निराहारस्य वासोऽवस्थानमुपवास इत्युक्तं भवति इदं च फलसाधनस्योपवासस्य स्वरूपमुक्तं । उपवास
 पदार्थस्तु स्मृतिपुराणव्यवहारेषु ध्यानिराहारावस्थानमात्रं । वृद्धवशिष्टः । उपवासे तथा आहो न कुर्यादन्तधावनं काष्ठेनेति शेषः अतएव तस्मिन्दितं ।
 दन्तानां काष्ठसंयोगोहन्ति सप्तकुलानिचेति वाक्यशेषादिधेरिव निषेधस्यापि विशेषपरतायुक्तैव तेन अलाभे वा निषेधे वा काष्ठानां दन्तधावने । पर्णा
 दिना विशुद्धीत जिह्वोक्षेष्टः सदैवहीति पैटीनसिवचसा । अलाभे दन्तकाष्ठानां निषिद्धायां तथातिथौ । अपां द्वादशगण्डूषैर्विदध्यादन्तधावनमिति व्यास
 वचसा च पर्णादिनाद्वादशगण्डूषैर्वा दन्तधावनं कार्यमेव । देवलः । असकृज्जलपानाच्च सकृत्ताम्बूलचर्वणात् । उपवासः प्रणश्येत दिवास्वापाच्च मैथुनात्
 चञ्चली गु देनैव जलपानमभ्यनुज्जातं । अत्ययेचात्पानेन नेपवासः प्रणश्यति । अत्ययेजलपानं विना प्राणात्यये विष्णुधर्मे असकृज्जलपानञ्च दिवा

स्नापञ्चमैथुनं । ताम्बूलचर्वणं मांसं वर्जयेद्भवत्वासरे । असक्तदुक्त्यासकज्जलपाने न दोषः । अत्र पारणान्तं व्रतं ज्ञेयं व्रतान्ते विप्रभोजनं असमाप्ते व्रते
 पूर्वे कुर्यान्नैव व्रतान्तरमिति तस्यापि व्रतवासरत्वात्मांसनिषेधः पारणदिनएव नतूपवासदिने प्रसक्त्यभावात् । अतएव निर्णयाद्व्यते व्यासः वर्जयेत्पारणे
 मांसं व्रतान्तरेऽप्यौषधं सदेति । अष्टौ तान्यव्रतव्रतानि आपोमूलं फलं पयः । हविर्वाङ्मनसा च गुरोर्वचनमौषधमिति स्कान्दवचसा प्रसक्तमौषधरूपमपि
 मांसं व्रतान्तरेऽपि दित्यर्थः । विष्णुरहस्ये । स्मृत्यालोकनगन्धादि स्नादनं परिकीर्तनम् । अन्नस्य वर्जयेत्सर्वं ग्रासानां चाभिकाक्षणम् । गात्राभ्यङ्गं
 शिरोभ्यङ्गं ताम्बूलं चानुलेपनं व्रतस्थोवर्जयेत्सर्वं यच्चान्यद्वलरागकृदिति हारीतः । पतितपाखण्डादिनास्तिकादिसम्भाषणानृतास्त्रीलादिकमुपवासा
 दिषु वर्जयेदिति । अत्रादिपदेन यत्पुरुषार्थतया सर्वदानिषिद्धं तदपि क्रत्वर्थतयासंगृह्यते अतएव व्रताधिकारे सुमन्तुः । विहितस्याननुष्ठानमिन्द्रि
 याणामनिग्रहः । निषिद्धसेवनं नित्यं वर्जनीयं प्रयत्नतः पतितादेर्दर्शनेतु विष्णुपुराणे तस्यावलोकनात्सूर्यं पश्येत् मतिमान्नरः स्पर्शादौ विष्णुधर्मे संस्पर्शे च
 नरः स्नात्वा शुचिरादित्यदर्शनात् । सम्भाष्यतान् शुचिपदं चिन्तयेद्युतं बुधः योगीयाञ्च वक्तव्यः यदिवाग्यमलोपस्याद्वतदानक्रियादिषु व्याहरेद्द्वेषाव
 मन्त्रं स्मरेद्वाविष्णुमव्ययम् । यमः । मानसे नियमे लुप्ते स्मरेद्दिष्णुमनामयमिति । दृढद्वारदीये । रजस्रलां च चण्डालं महाघातकिनं तथा । सूतिकां पति
 तश्चैव उच्छिष्टरजकादिकम् । व्रतादिमध्ये शृणुयाद्यद्येषां धनिमुत्तमः । अष्टोत्तरसहस्रन्तु जपेद्देवेदमातरम् । वेदमाता गायत्रीमिताक्षरायां दक्षः ।
 सन्ध्याहीनो शुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु । यदन्यत् कुरुते किञ्चिन्नतस्य फलमश्रुते । अत्र प्रातःसन्ध्यैवाङ्गमिति केचित् । तातचरणसु । अवशिष्टात्तत्त
 त्सन्ध्योत्तरभाविनिकर्मादौ साङ्गमिति युक्तमाहुः प्रातःकालीनव्रतादिसङ्कल्पसु प्रातःसन्ध्यां कृत्वैव कार्यः प्रातःसन्ध्यां बुधः कृत्वा सङ्कल्पं तत आचरे
 दिति गौडनिबन्धतस्मृतिः मार्कण्डेयपुराणे सूर्योदयं विना नैव व्रतदानादिकः क्रमः क्रमोत्पन्नः सूर्योदयशब्दे न उषः कालो लक्ष्यते इति कल्पतरुः
 कान्दोगपरिशिष्टे । सद्योपवीतिनाभाव्यं सदा बद्धशिखेन च विशिखोऽप्युपवीतस्य यत्करोति न तत्कृतम् । पित्र्यमन्त्रान्द्रवणे आत्मालम्भे अवेक्षणे । अ

धोवायु समुत्सर्गे प्रहासे नृतभाषणे । मार्जारमूषकस्थर्गे आक्रुष्टे क्रोधसम्भवे । निमित्तेष्वेपु सर्वत्र कर्मकुर्वन्नपःरश्नेत् । मार्कण्डेयपुराणे शिरस्त्रातश्च कुर्वी
 तदैवं पित्रप्रमथापि वा । वाराहपुराणे । स्नानसन्ध्यातर्पणादिजपहोमामरार्चनम् । उपवासवताकार्यं सायं सन्ध्याहुतीर्विना । भगवद्गीतायां । तस्मादे
 मित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः । प्रवर्तन्ते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनां । आपस्तम्बः । त्रिमाचस्तु प्रयोक्तव्यं कर्मारम्भेषु सर्वत्र इति विसृताचेवं
 सामान्यपरिभाषातातचरणकृताचारमयूखे द्रष्टव्या । अत्र स्त्रीणां विशेषो हेमाद्रौ पादो । गर्भिणी सूतिकादिषु कुमारीचाप्यरोगिणी । यदा शुद्धा
 तदान्येन कारयेत्प्रयतास्त्रयं । प्रयता शुद्धास्त्रयं कुर्यादित्यर्थः पुंसेष्वेवविधिर्लिङ्गस्याविवक्षितत्वादिति हेमाद्रिः । एवं स्त्रीभिरजोदर्शनेपि कार्यं तथाच सत्य
 व्रतः । प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणां यद्रजो भवेत् । नच तत्रव्रतस्यस्यादुपरोधः कथञ्चन । व्रतस्य उपवासस्येत्यर्थः पूजादिकं त्वन्येनकारयेत् । तथाच
 मदनरत्ने मात्स्ये । अन्तरातुरजोयोगे पूजामन्येन कारयेत् । सूतकेप्यारब्धं भवत्येव । तथाच तत्रैव पूर्वसङ्कल्पितं यच्च व्रतं सुनियतव्रतैः । तत्कर्तव्यमरैः
 शुद्धं दानार्चनविवर्जितमिति । केनकारयेदित्यपेक्षायां तत्रैव पैठोनिभिः । भार्यापत्यव्रतं कुर्याद्भार्यायाश्च पतिव्रतं । असामर्थ्येपतिस्ताभ्यां व्रतभङ्गे न
 जायते । तत्रैव वायुपुराणे । उपवासेत्वशक्तस्तु आहिताग्निरथापि वा । पुत्रादा कारयेदन्याद्वाह्मणादापि कारयेत् । उपवासं प्रकुर्वाणः पुण्यं शतगुणं
 लभेत् । नारी च पतिमुद्दिश्य एकादश्यामुपोषिता । पुण्यं शतगुणं पायादित्याह गालवोमुनिः । मातामहादीनुद्दिश्य एकादश्यामुपोषणे । कृते तु तेफलं
 विप्रा समग्रं फलमाप्नुयुः एतेच प्रतिनिधयो नकाभ्ये तथाच मण्डनः काभ्येप्रतिनिधिर्नास्ति नित्येनैमित्तिकेपि च । काभ्येषूपपन्नमादृङ् केचित्प्रतिनिधिं
 विदुः । नस्यात्प्रतिनिधिर्मन्त्रस्त्रामिदेवाग्निकर्मसु । सदेशकालयोर्नास्ति नारणेरग्निरिव च । नापि प्रतिनिधातव्यं निषिद्धं वस्तु कुचचित् । अथव्रतहवि
 र्वाणि । हेमाद्रौ कान्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः । हविष्येषु यवामुखास्तदनुव्रीहयः स्मृताः । माषकोद्वगौरादीन् सर्वाभावेपि वर्जयेत् । तत्रैव अग्नि
 पुराणे । व्रीहिवष्टिकमुद्राश्च कलायाः सलिलं पयः । श्यामाकाश्चैव नीवारा गोधूमाद्याव्रतेहिताः । कुशाण्डा लावुवार्त्ताक पालकीज्योत्स्निकास्यजेत् ।

श्वैर्यं शकुन्तलाः शाकं दधिघृतं मधु । श्यामाकाः शालिनीवाराः यावकं मूलतण्डुलं । हविष्यं व्रतनक्तादावग्निकार्यादिकेचितं । मधुमांसं विद्यायान्यद्वे
 चहितभीरितं । पालकी पलाकीति शाकविशेषः ज्योत्स्निका कोशातकी । तत्रैव भविष्ये । हैमन्तिकं सितास्त्रिंशं धान्यं मुद्रा यवास्तिलाः । कलाय कङ्गुनी
 वारावास्तुकं हिलमोचिका । घटिका कालशाकञ्च मूलकं केमुकेतरत् । कन्दः सैन्धवसामुद्रे गव्ये च दधिसर्पिषी । पयोऽनुधृतसारञ्च पनसाम् हरीतकी ।
 पिप्पली क्षीरकञ्चैव नागरङ्गकतिन्तिणी । कदली लवलीधात्री फलान्यगुडमैत्रवं । अतैलपक्वं मुनयो हविष्याणि प्रचक्षते । लवणे मधुसर्पिषीति क्वचित्
 पाठः । हैमन्तिकं धान्यं कलमाः तदपि सितं श्वेतं अस्त्रिंशं च हविष्यं कलायाः सतीनापरपर्यायाः मटरइति प्रसिद्धाः वस्तु वधुपतिस्थाशाकः हिलमोचिकाः
 गौडदेशे हिलाचेति प्रसिद्धा कालशाकं उत्तरदेशे कालिकेति केमुकं केमुचा इति पूर्वदेशे प्रसिद्धं । नागरङ्गं नारिङ्गं ऐरावतो नागरङ्गो नादेयीभूमि
 जम्बुकैत्यमरात् नागरञ्चैवेति पाठे नारंगुष्ठी लवली राय आवले इति महाराष्ट्रभाषयोच्यमानं फलं । हरफारेवहीति मध्यदेशभाषया । अतैलपक्वं
 मित्येतत्कथितं हविष्याणामेव विशेषणम् । मनुः । मुन्यन्नानि पयः सोमो मांसं यच्चानुपस्कृतम् । अक्षारलवणं चैव प्रकृत्याहविरुच्यते । अनुप-
 स्कृतमपक्कम् । अथ व्रताद्युपयुक्तानि वस्तूनि । तत्र पञ्चरत्नान्यादित्यपुराणे । सुवर्णं रजतं मुक्ता राजावर्तं प्रवालकम् । रत्नपञ्चकमाख्यातं शेषं वस्तु
 त्रयोम्यहम् । कनकं कुलिशं नीलं पद्मरागं च मौक्तिकम् । एतानि पञ्चरत्नानि रत्नशास्त्रविदेविदुरिति समयप्रदीपधृतकालिकापुराणोक्तानि वा ।
 कुलिशं क्षीरकं स्मृत्यन्तरे अभावे सर्वरत्नानां हेमसर्वत्र योजयेत् । विष्णुधर्मोत्तरे । मुक्ताफलं हिरण्यं च वैदूर्यं पद्मरागकम् । पुष्परागञ्च गोमेदं नीलं
 गावत्कम् तथा । प्रवालयुक्तान्युक्तानिमहारत्नानिवैनव । हेमाद्रौ ब्रह्माण्डपुराणे अश्वत्थोदुम्बरश्चक्षुतन्यग्रेोधपल्लवाः पञ्चमंगादिति प्रोक्ता सर्वकर्मसुशोभनाः
 पञ्चभङ्गाः पञ्चपल्लवाः । पञ्चगव्यं तत्रैव स्कान्दे । गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधिसर्पिर्घृथाक्रमं विष्णुधर्मे । गोमूत्रभागतश्चार्धं शकृत्क्षीरस्य च त्रयं हयं दध्नाहं
 तस्यैकमेकञ्च कुञ्जं वारिजं गोमूत्रादिपरिमाणन्तातचरणैतत्प्रावस्थितमयूखे ज्ञेयं । विष्णुधर्मे । गायत्र्यादायगोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयं । आप्यायसेति च क्षीरं

दधिकाव्योतिवैदधि तेजोसिशुक्रमित्याज्यं देवस्यत्वाकुशेदकं । एभिस्तु पञ्चभिर्युक्तं पञ्चगव्यं प्रचक्षते । पञ्चाष्टतं हेमाद्रौ शिवधर्मं । पञ्चाष्टतं दधिचीरं
 सितामधुष्टतं नृप । मदनरत्नेकात्यायनः । आज्यं चीरं मधुतथामधुरचयमुच्यते । तत्रैव भविष्ये । मधुरोऽस्त्वलवणः कषायस्तित्तएव च कटुकश्चेति राजेन्द्र
 रसयटकमुदाहृतं चतुःसमं गारुडे कस्तूरिकायाद्दौभागौ च त्वारस्यन्दनस्य च कुङ्कुमस्य च यस्मै कंशशिनस्याचतुःसमं । शशीकर्पूरः कर्पूरं चदनं दर्पं कुङ्कुमञ्च
 समांशकं । सर्वगन्धमिति प्रोक्तं ससक्तं सुरवल्लभं । दर्पः कस्तूरिका तथा च कर्पूरमगुरुस्यैव कस्तूरी चन्दनं तथा । कङ्कालं च भवेदेभिः पञ्चभिर्यच्च कर्दमः
 कन्दोगपरिशिष्टे कुष्ठं मांसं हरिद्रे हे मुराशैलेय चन्दनं । वचाचम्पकमुस्तं च सर्वौषधोदशस्मृताः पाद्मे । इक्षवस्तुण राजञ्च निष्पावाऽजातिधानकम् ।
 चिकारवञ्च गोचीरं कुसुमं कुङ्कुमं तथा । लवणं चाष्टमं तच्च सौभाग्याष्टकमुच्यते । त्वणराजस्तालः अजाजीरकं । आपः चीरं कुशग्राणि दध्यक्षततिला
 स्तथा । यवाः सिद्धार्थकाश्चेति ह्यर्चोष्टाङ्गः प्रकीर्तितः । पञ्चरात्रे । रजांसि पञ्चवर्णानि मण्डलार्थं हि कारयेत् । शालि तन्दुल चूर्णेन शुक्लं वायवसम्भवं
 रक्तं कुसुमं सिन्दूरं गैरिकादिचमुद्भवं । हरितालोद्भवं पीतं रजनी सम्भवं तथा । कृष्णं दग्धयवैर्हरितं पीतं कृष्णविमिश्रकं रजनी हरिद्राकौतुकसंज्ञानि
 भविष्ये । दूर्वायवाङ्कुरस्यैव बालुकं चूतपल्लवाः । हरिद्रा द्वयसिद्धार्थं शिखिपचोरगतवचः । कङ्कणौषधयस्यैताः कौतुकाख्या नव स्मृताः । सप्तष्टदोमात्ये ।
 गजाश्चरण्यावल्मीक सङ्गमाद्भगोकुलात् । शृद्दमानोय कुम्भेषु प्रक्षिपेच्चत्वरं तथा । गोकुलावधिसप्तचत्वरेण सचाष्टौ मृदो भवन्ति । हेमाद्रौ भविष्ये ।
 सुवर्णं रजतं ताम्रमारकूण्डं तथैव च । लोहं चपु तथापीसं धातवः सप्तकीर्तिताः । आरकूटं पिप्पलं तत्रैव घट्चिंश्मते । यवगोधूमधान्यानि तिलाः कंगु
 क्षयैव च । श्यामाकं चीनकं चैव सप्तधान्यमुदाहृतं । सप्तदशधान्यानि मार्कण्डेय पुराणे व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमाः कङ्कुकास्तिलाः । प्रियंगवः केविदाराः
 कोरदृषाः सतीनकाः । माषामुद्गामसूराश्च निष्पावाः सकुलत्यकाः । आटक्यश्चणकाश्चैव गणः सप्तदश स्मृतः । कोरदृषाः कोद्रवाः सतीनकाः कलायाः
 मटर इति प्रसिद्धाः । तान्यष्टादशानि स्कान्दे यवगोधूमधान्यानि तिलाः कंगुकुलत्यकाः माषामुद्गामसूराश्च निष्पावाः श्यामसर्षपाः । गवेधूकाश्च नीवा

भाटकोयसतीनकाः चणकासीनकाश्चैव धान्यान्यष्टादशैव तु हेमाद्रौ चीरखामो मूलपत्रकरीराग्र फलकाण्डाधिरूटकाः । त्वक्पुष्पं कवकञ्चेति
 दशविधं स्मृतं । करीरं वंशाङ्गरं अग्रं पञ्चवः काण्डं नालं कवकं कृत्वाकं कलशा उक्ता विष्णुधर्म । हेमराजततासाश्च दशमयालक्षणांविताः । याचो
 दाहप्रतिष्ठादौ कुम्भासुरभिषेचने । पञ्चाशाङ्गुलवैपुल्या उत्सेधे षोडशाङ्गुलाः । दादशाङ्गुलमूलास्युर्मुखमष्टाङ्गुलं भवेत् । पञ्च च आशाश्च पञ्चाशाः
 आशादश पञ्चाधिकीनाङ्गुलानि वैपुल्यमित्यर्थ इति तातचरणाः केचित्तु पञ्चाशदङ्गुलवैपुल्यमित्यर्थः इत्याहुः प्रतिमाद्रव्यं तत्परिमाणं हेमाद्रौ भविष्ये
 अनुक्तद्रव्यतत्संख्यादेवतीतिमानुष । सौवर्णी राजतो ताम्री वृक्षजा मार्तिकी तथा चित्रजापिष्टलेपोत्था निम्नवितानुरूपतः । आमाघातपलपर्यन्ताकर्तव्याशा
 यवर्जितैः । अङ्गुष्ठपर्वादारभ्य वितत्यवधिका स्मृता मात्स्ये तु विशेषः अङ्गुष्ठपर्वादारभ्य वितस्तिर्यावदेव तु व्यूहतः प्रतिमाकार्यानाधिका शस्यते बुधैः
 आषोडशांनु प्रासादे कर्तव्यानाधिका ततः इत्याधिककक्षतरौ प्रतिष्ठा काण्डे ज्ञेयं तथा अनुक्तसंख्यायवस्याकृतमष्टोत्तरं स्मृतं । मात्स्ये । हेमाग्रहादि
 पूजायां शतमष्टोत्तरं भवेत् । अष्टाविंशतिरष्टौ वा यथाशक्तिविधीयते । मदनरत्नेत्राह्ने । यथोक्तवस्त्वसम्पत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत् । यवानामिव गोधूमा
 श्रीहीनामिव शालयः । आज्यं द्रव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते । मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरितिस्थितिः । मन्त्रस्य देवतायाश्चाविधाने प्रजापति
 देवता समस्तव्याहृतिर्मन्त्रः स्मृत्यन्तरेपि नव्याहृत्याचमंजुत इतिगारुडे । प्रणवादिनमोन्तश्च चतुर्थ्यन्तश्च सत्तम । देवतायाः स्वकं नाममूलमन्त्रः प्रकीर्तितः
 केषाञ्चित् प्रतिनिधिरूतो हेमाद्रौ विष्णुधर्म । दध्यन्तामे पयःकार्यं मध्वन्तामे तथागुडः । घृतप्रतिनिधिं कुर्यात्पयो वा दधि वा नृपः । तत्रैव मैत्रायणी
 परिशिष्टे दर्माभावेकाशः प्रतिनिधिः पैठीनसिः सर्वाभावेयवाः प्रतिनिधिः तत्रैव देवलः । आज्यं हेमेषु सर्वेषु गव्यमेव भवेद्भूतं । तदन्तामे महिष्यास्तु
 आजमविकमेव तु । तदन्तामे तु तैलंस्यात्तदमाभे तुजार्तिलं । तदन्तामे तु कौसुमं तदन्तामे तु सार्धपं हेमाद्रौ परिशिष्टे कात्यायनः अनन्तर्गमकं साग्रं
 कौशं हिदलमेव च । प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यच्च कुचचित् । आज्यस्योत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु । अथेध्माः पलाशाश्चत्यखदिररोहितोदुम्बराणां

तदभावे सर्ववनस्यतीनां सर्वकण्टकियज्याख्याहुतिर्द्वादशपर्वपूरिका रसादिना चेतस्सुवर्गर्तपूरिता । दैवेन तीर्थेन च दूयते हविःस्रक्कारिणि सर्चिषि
पावके च । योनर्चिषिषु होत्वग्नीव्यङ्गारिणि च मानवः । मन्दाग्निर्वामयावोच दरिद्रश्चैव जायते । तस्मात्समिद्धे होतव्यं नासमिद्धे कथञ्चन । आरो-
म्यमिच्छतायुश्च त्रियमात्यन्तिकीन्तथा । मुहुर्मुश्च ऊतेचैव पाणिशूर्पसुवादिभिः । न कुर्यादग्निधमनं न कुर्यात् व्यजनादिना । मुखेनैव धमेदग्निं मुञ्चा-
द्ध्योधि जायते । अथ धूपाः हेमाद्रौ भविष्ये । अगुरुचन्दनं मुस्ता सिलहकं वृषणं तथा । समभागं तु कर्त्तव्यं धूपोयमष्टताङ्गयः सिलहकं सिलहददतिप्रसिद्धं
वृषणं कस्तूरी तथा षड्भागकुष्ठं दिगुणो गुडश्च लाक्षाचयं पञ्चनरस्य भागः । हरीतकी सर्जरसश्च मांसी भागैकमेकं चिलवं शिलाजं घनस्य चत्वारिपुरस्य
चैको धूपो दशांगः कथितो मुनीन्द्रैः । सर्जरसःराल इति प्रसिद्धः मांसी जटामासी चिलवं चिभागं घनः कर्पूरः पुरः गुग्गुलः अथ सुवर्णमानं । याञ्च व-
स्त्र्यः जालसूर्यमरीचिस्थं चप्रसरेणुरजःस्मृतं तेष्टौलिचास्तुतास्त्रिस्तोराजसार्धप उच्यते । गौरस्तु ते चयः घटते यवो मध्यस्तु तेचयः कृष्णालः पञ्चतेमाषस्ते
सुवर्णस्तु षोडश पलं सुवर्णाः स्रत्वारः पञ्चवापि प्रकीर्त्तितं । रजतमानमाह देवणलेरूप्यमाषोधरणं षोडशैवते । शतमानं तु दशभिर्धरणैः पलमेव तु
निष्कः सुवर्णास्रत्वार इति । तास्रमानमाह । कार्ष्णिकः स्नामिकः पणइति पलचतुर्थ्यांशेन कर्षेणोन्मितः कार्ष्णिकस्तस्रस्वन्धोपणोभवति कर्षसंज्ञश्च निघ-
श्छे ते षोडशश्चः कर्षोस्त्रीपलं कर्षचतुष्टयमिति । ते षोडशमाषाः अक्षः सचकर्ष इत्यर्थः धरणस्यैव पुराणइति संज्ञान्तरं । ते षोडशस्याद्वरणं पुराणस्यैव
राजतमिति मिताक्षरायां स्मृतेः शतमानपलेपर्याये सुवर्णं चतुष्टयसमं तोलितं रूप्यं राजतो निष्कइत्यर्थः सुवर्णनिष्कस्तु चतुःसौवर्णिको निष्को विज्ञेयस्तु प्रमा-
णत इति मनूक्तः सचपलसमानएव कोचकार्षापण इत्यपेक्षायां देशभेदेन कार्षापणोभिन्न इत्याह हेमाद्रौ नारदः । कार्षापणो दक्षिणस्यां दिशि रौप्यं
प्रवर्तते पणैर्निबद्धः पूर्वस्यां षोडशैवपणाः सतु । षोडशपणा अष्टौ टवूका कार्षापणः पूर्वस्यामित्यर्थः तावतालम्ब्य रूप्यं दक्षिणस्यां सइति द्वैतनिर्णयेपिता
महचरणाः लीलावत्यां वराटकानां दशकद्वयं यत्साकाकिणी तास्र पणश्चतस्रः ते षोडशद्रुमद्वैवावगम्यो द्रुमैस्तथा षोडशभिस्तु निष्कइति । अथ धान्य

मानं भविष्ये पञ्चदशं तु प्रसृतं द्विगुणं कुडवं मतं । चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः प्रस्थास्यत्वार आढकः । आढकैस्त्रैस्तुर्भिस्त्रिंशो द्रोणस्तु कथितो बुधैः कुम्भो द्रोणद्वयं
सूर्यः सारो द्रोणास्तु षोडशः । द्रोणद्वयस्यैव सूर्य इति संज्ञा पलं च कुडवः प्रस्थ आढको द्रोण एव च । धान्यमानेषु बोद्धव्याः क्रमशोऽभीचतुर्गुणाः । द्रोणैस्तु
पञ्चदशभिः सारो विंशत्या कुम्भ उच्यते कुम्भैस्तु दशभिर्वाहुर्धान्यसंख्या प्रकीर्तिता । विंशत्येत्यत्रापि द्रोणैरिति सम्बध्यते । तथाच कुम्भो द्रोणद्वयमिति पञ्चा
द्विंशतिर्द्रोणैः कुम्भ इति पञ्चान्तरं द्रोणाढकयोः परिमाणान्तरमुक्तं पराशरेण वेदवेदाङ्गविप्रश्नैर्धर्मशास्त्रानुपालकैः प्रस्थद्वाविंशतिद्रोणः स्मृतो द्वि
प्रस्थ आढक एतेषां च न्यूनाधिकपक्षाणां शक्तिदेशकालाद्यपेक्षया व्यवस्थान्नेया । अथ होमद्रव्यमानं सिद्धान्तशेखरे होमद्रव्यप्रमाणानि वक्ष्य-
न्तेऽथ यथाक्रमम् । कर्षप्रमाणमाज्यं स्यान्मधुचौरश्च तत्समम् । तण्डुलानां शुक्तिमात्रं पायसं प्रसृतेः समं कर्षमात्राणि भक्ष्याणि लाजामुष्टिमितामताः ।
असं ग्राससमं ग्राह्यं ग्राह्यं ग्राह्यं माचकं । मूलानान्तु विभागः स्यात्कन्दानामष्टमोऽंशकः इक्षुः पर्वप्रमाणः स्यादङ्गुलद्वितयं लता । प्रादेशमात्रसमिधोऽवी-
चीनामञ्जलीसमाः तिलसक्तकणादीनां मृगीमुद्राप्रमाणतः । पत्रपुष्पफलादीनां प्रमाणाहुतिरिष्यते । चन्द्रश्रीखण्डकस्तूरीकुङ्कुमागुरुकर्दमाः । हरि-
सत्यसमाः प्रोक्ताः गुग्गुलुर्वदरोपमः । हरिमन्थस्वणकः । आहुतीनामिदं मानं कथितं वेदवेदिभिः स्यात्त्रिमुद्रामृगीमुद्राहोमे सर्वफलप्रदेति । मानान्तरं
शारदातिलकटीकायां पदार्थदर्शे । कर्षमात्रं द्रुतं होमेशुक्तिमात्रं पयः स्मृतं उक्तानि पञ्चगव्यानि शुक्तिमात्राणि साधुभिः तत्समे मधुद्वयेऽथ ग्रासमात्रमुदा-
हृते । दधिप्रसृतिमात्रं स्यात् लाजामुष्टिमुष्टिसंख्या पृथुकास्तत्प्रमाणास्त्युः सक्तवोपि तथाविधाः । पलाई गुडमानश्च शर्करापि तथाविधा । ग्राह्यं
मात्रमञ्जानामिक्षुः पर्वप्रमाणकः एकं स्यात्पुष्पपुष्पश्च तथाधूपदि कल्पयेत् । मातुलिङ्गं चतुःखण्डं पनसं दशधा कृतं । अष्टधानारिकेलश्च चतुर्धा कदली
फलं । त्रिधा कृतं फलं वैश्वं कपित्थं खण्डितं द्विधा । व्रीहयोमुष्टिमानाः स्युः मुद्रामाषाववास्तथा । तण्डुलास्तद्वर्धांशाः कोद्रवामुष्टिसंख्याताः । लवणं शुक्ति
मात्रं स्यात्सारीचान्येकविंशतिः द्रुतस्य कार्षिको होमः चौरस्य मधुनस्तथा शुक्तिमात्राहुतिर्होमः प्रसृतिः पायसस्य तु । खण्डत्रयं तु मूलानां फलानां सप्त-

मानसः प्रासमाचन्तु होतव्या इतरेषां च तण्डुलाः अचतास्तु यवाः प्रोक्ता अभावे व्रीहयः स्मृताः । तदभावे तु गोधूमा नतु खण्डिततण्डुलाः । एषां
 केषांश्चिदन्येषां द्रव्याणामप्यसम्भवे । सर्वचाज्यमुपादेयं भरद्वाजमुनेर्मतात् । सर्वप्रमाणमाहुत्या पञ्चाङ्गुलिगृहीतवेति सर्वास्त्रसूच्याणि पञ्चपञ्चैव इच्छूणां
 पर्वकमानं लतानामङ्गुलद्वयं । चन्द्रचन्दनकाशीरकसूरीयचकदमाम् । कलायसम्भितानेतान् । गुग्गुलुम्बदरास्त्रिवत् । द्रव्यं सुवेण होतव्यं पाणिनाक-
 ठिनं हविः । सुवपूर्णाः द्रवाः प्रोक्ताः कठिनाप्रासमाचकाः । व्रीहयोयवगोधूमप्रियङ्गुतिलशालयः स्वरूपेणैव होतव्या इतरेषां च तण्डुलाः । अथ ऋत्वि-
 ग्वर्षनं हेमाद्रौ पादौ । वालाग्निहोत्रिणं विप्रं सुरूपं च गुणान्वितं । सपत्नीकञ्च संपूज्य भूषयित्वा च भूषणैः पुरोहितं मुख्यतमं कृत्वान्यांश्च तथा त्विजः
 चतुर्विंशदुपोपेतान् सपत्नीकान्निमन्वितान् । अहतास्वरसंक्रमान् स्रग्विणः शुचिभूषितान् । अङ्गुलीयकानि च तथा कर्णवेष्टान् प्रदापयेत् । तत्रैव लेङ्गे ।
 वस्त्रयुग्मं यथोष्णीषं कुण्डले कण्ठभूषणं । अङ्गुलीभूषणञ्चैव मणिवन्धस्य भूषणं । एतानि चैव सर्वाणि प्रारम्भे धर्मकर्मणां पुरोहिताय दत्त्वाथ ऋत्विग्यः
 सम्प्रदापयेत् । पूर्वोक्तभूषणं सर्वोष्णीषं वस्त्रसंयुतं दद्यादेतत्प्रयोक्तृभ्यो आच्छादनं पठन्तथा । उक्तानां मधुपर्कमाह तत्रैव विश्वामित्रः सम्पूज्य मधु-
 पर्कं ऋत्विजः कर्मकारयेत् । अपूज्यकारयेत्कर्म कित्विषयेणैव युज्यते । ऋत्विजां संस्थामाह तत्रैव मातस्य हेमालङ्कारिणः कार्याः पञ्चविंशति ऋत्विजः
 दक्षयेत् समं सर्वानाचार्ये द्विगुणं भवेदिति । दक्षिण्यातोषयेदित्यर्थः । अथ सर्वतोमद्रमण्डलं हेमाद्रौ स्कान्दे । प्रागुदीच्यां गतारेखा कुर्वादेकोन-
 विंशतिः खण्डेन्दुस्त्रिपदः कोणाः शृङ्खलापञ्चमिः पदैः । एकादशपदावल्ली भद्रन्तु नवमिः पदैः । चतुर्विंशत्यदावापी परिधिर्विंशतिः पदैर्मध्ये षोडश-
 मिः कोष्टैः पद्ममष्टदलं स्मृतम् । श्वेतेन्दुः शृङ्खलाकृष्णा वल्लीनीलेन पूरयेत् । भद्राक्षणासितावापी परिधिः पीतवर्णकः वाह्यन्तरदलश्चेता कर्णिका पीत-
 वर्णिका । परिध्यावेष्टितं पद्मं वाह्ये सत्वरजस्तमः तन्मध्ये स्थापयेद्देवान् ब्रह्माद्यांश्च सुरासुरान् । इति सर्वतोमद्रं । अथ लिङ्गतोमद्रं आग्नेये । चतुर्वि-
 शतिरालेखा रेखाः प्रान्दक्षिणायताः कोष्ठेषु शृङ्खलापञ्च पदावस्थस्तु पार्श्वतः पदैर्नवभिरालेखाश्चतुर्भिर्लघुशृङ्खलाः लघवत्यः पदैः षड्भिरालेखाद्यादशमिः

पदैः कृत्वा लिङ्गानि बाधः सुखबोदश्चमिरन्तराः । ततोवीथोदयेनैव पीठं कुर्याद्विचक्षणः । तस्य पदा पञ्च पदा दाराण्यपि तथैव च । एकाशीति पदं
 मध्ये पद्मं ससिक्कमुच्यते । कोणेषु शृङ्खलाः कार्याः पदैस्त्रिभिरतः परं । पदैश्चतुर्भिर्दिक्षु सुर्वप्राण्येषां समन्ततः । एकादशपदावसोमध्ये छदलबालिखेत् ।
 पद्मं नवपदं स्रैवं लिङ्गतोमद्रमुच्यते । शृङ्खलाः कृष्णवर्णेन वस्त्रोनीलेन पूरयेत् । रक्तेन शृङ्खलालब्धौ वस्त्रौ पीतेन पूरयेत् । लिङ्गानि कृष्णवर्णानि स्रैते
 नाय्यवर्णापिकाः पीठं सपादं स्रैतेन पीतेन द्वारपूरणं । मध्येस्युः शृङ्खलारक्ताः वस्त्रौ नीलेन पूरयेत् । भद्राणि पीतपर्वाणि पीतापङ्कजकर्णिका । दक्षा
 नि स्रैतवर्णानि यदा चिचाणि कल्पयेत् । तिस्रोरेखावर्णिः कार्या सितरक्तासिताः क्रमादिति । अथ चतुर्विङ्गोद्भवं लेङ्गे । रेखास्वष्टादशप्रोक्ताश्चतुर्विङ्ग
 समुद्भवे । कोणैन्दुस्त्रिपदः स्रैतस्त्रिपदैः कृष्णशृङ्खला । वस्त्रोसप्तपदानीला भद्रं रक्तं चतुष्पदं । भद्रपार्श्वमहाभद्रं कृष्णमष्टादशैः पदैः । शिवस्य पार्श्वतोवापी
 कुर्यात्पञ्च पदां सितां । पदमेकं तथापीतं भद्रवायोसु मध्यतः । शिरसि शृङ्खलायाश्च कुर्यात्पीतं पदचयं । लिङ्गानां स्कन्धतः कोष्ठा विंशतिका रक्तवर्णा
 काः । परिधिः पीतवर्णेषु पदैः षोडशभिः स्मृतः । पदैसु नवभिः पञ्चाद्रक्तं पद्मं सकर्णिकं । अथ द्वादशल्लिङ्गोद्भवं तथैव प्रागुदीच्यायतारेखाः षड्
 विंशद्भिर्मकल्पयेत् । पदानि द्वादशशतं पञ्चविंशतिरेव च । स्रैन्दुस्त्रिपदः कोणैः शृङ्खलाषट्पदैः स्मृता । त्रयोदशपदा वस्त्रो भद्रन्तु नवभिः पदैः । त्रयोदश
 पदावापी लिङ्गमष्टादशैः स्मृतं । लिङ्गचयस्य पङ्क्तौ तु शुभाः कोष्ठाश्चतुर्दश । तेषामुपरिपङ्क्तौ तु कोष्ठाः सप्तदशैव तु । पूजापङ्क्तिषु विज्ञेया परितः परिक
 सिता । पूजापङ्क्त्यन्तरापङ्क्तौ कोष्ठाश्चाशीति संख्यया । परिधिः सच विज्ञेया मण्डलयोरन्तरादयोः । परिध्यन्तरकोष्ठेषु सर्वतोभद्रमालिखेत् । विशेष
 स्थाविश्रियः शृङ्खलाषट्पदा भवेत् । त्रयोदशपदावस्त्रो भद्रन्तु नवभिः पदैः । पञ्चविंशत्यदावापी परिधिः षोडशात्मकः । मध्ये नवपदं पद्मं कर्णिकाके
 चरोन्वितं । सत्वरजस्तमोवर्णाः परितोमण्डलस्य तु । चयः परिधयः कार्यास्तत्र दाराणि कारयेत् । सितेन्दुः शृङ्खलाकृष्णवस्त्रोनीला प्रकीर्तिता । भद्रं
 सेवोदलं स्रैवं वापीस्याश्चैतवर्णिका । लिङ्गानि कृष्णवर्णानि पार्श्वतोद्वादशैव तु । परिधिः पीतवर्णः स्यात्कमलं पञ्चवर्णकं । इति लिङ्गतोमद्रमङ्गलानि ।

अथ मन्त्रदेवताः तत्र मध्ये ब्रह्माणं ब्रह्मजज्ञानं गौतमोवामदेवो ब्रह्माविष्टुप् । ब्रह्मस्थापने पूजने विनिर्भोगः । एवमग्रेपि ब्रह्मजज्ञानं प्रथममक्षत् तत्
 उद्दिष्टोभारम्भवाववीपर्यन्तं सोमादयोवाग्वन्ता अष्टौ लोकपाला स्थापनीयाः । तत्र आप्यायसु गौतमः सोमोमावची ओ आप्यायसु समेतु अभित्वाजी
 गतः शुनःश्रेष्ठ ईशानो जगती अभित्वा देवसवितः इन्द्रोवामधुक्त्वा इन्द्रोगायत्री ओ इन्द्रोवामधुक्त्वा अभिं काखोमेधातिथिरग्निर्गायत्री अभिर्दत्तं ।
 यमायसोमं हेमोनुष्टुप् यमायसोमं सुमोषुषोघोरः कण्वोनिर्हतिर्गायत्रीमोषुषः परापरा तत्वायामि शुनःश्रेष्ठोवामधुक्त्वा तत्वायामि मायोशतं गौतमो
 वायुनुष्टुप् वायोशतं वायुसोममध्ये अष्टौ वसून् उमया अथ मैत्रावरुणो वसिष्ठोवसवः स्त्रिष्टुप् उमया अथ सोमेशानवेर्द्धे एकादशवद्रान् । आर
 द्रासःश्रेष्ठोवाम एकादशवद्राजगती आरद्रासः ईशानेन्द्रमध्ये द्वादशादित्यान् त्यामुसामं दोमत्योद्वादशादित्यागावचीत्यामुक्षत्रियान् इन्द्राग्निमध्ये
 क्षिनाराजगती गौतमोक्षिनामुष्णिक् अक्षिनावर्तिः अग्नियममध्येविश्वेदेवान् पैतृकान् ओमासोमधुक्त्वाविश्वेदेवागावची ओमासस्वर्षणी वमनिर्हति
 मध्ये सप्तयज्ञान् अभित्यं देवं सप्तयज्ञाप्रकृतिः अभित्यं देवं अभित्यं देवं सवितरमोण्योः कविक्रतुमर्चामिसत्यसवं रत्नधाममिप्रिवं मतिं कविदूर्ध्वायस्याम
 तिथौ अदिष्टुतस्ववीमनिर्हिरण्यपाणिरभिमीतसुक्रतुः कृपासुः निष्कृतिवक्ष्यमध्येमूतनागान् आयङ्गौः सर्पराश्री सर्पागायत्री आवङ्गौः वक्ष्यवायुमध्ये
 मन्त्रोवासरसः असरसामैतश्चक्ष्यग्रज्जीगन्धर्वाशरसोनुष्टुप् असरसां गन्धर्वाणां ब्रह्मसोममध्ये स्कन्दनन्दीश्वरशूलमहाकालान् कुमारं कुमारस्कन्दस्त्रि
 ष्टुप् । कुमारमाताक्षयभं क्षयमेवैराजो क्षयमोनुष्टुप् क्षयमस्या समानानां । ब्रह्मेशानमध्ये द्वादशीन् सप्त अदितिर्लोको दृष्टस्यतिर्दक्षोनुष्टुप् अदितिर्ह
 जनिष्ठ ब्रह्मिन्द्रमध्येदुर्गां विष्णुं च तामग्निवर्णां सौमरिर्दुर्गाविष्टुप् शतामग्निवर्णातपसाइदं विष्णुःकाखोमेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री इदंविष्णुः ब्रह्माग्निमध्ये
 स्वर्षः । उदीरतांशुःसुधाविष्टुप् उदीरतां सृष्टताः ब्रह्मयक्षमध्ये बहुरोगान् परंष्टयोः संकशुकोष्टुरोगास्त्रिष्टुप् परंमृत्योश्चनपरेहि । ब्रह्मनिर्हतिमध्ये
 मन्त्रपतिः अशानांत्यागृह्यमद्देगम् पतिर्जगतीगशानांत्यामन्त्रपतिं ब्रह्मवक्ष्यमध्ये आपोश्चोम्बरीषः सिन्धुदीपआपोमावची ओशस्रोदेवी ब्रह्मवायुमध्ये

॥ ३ ॥

८

मरुतः मरुतो यस्वराम्भोजौ गौतमो मरुतो गायत्री मरुतो यस्ववृद्धयः पादमूले कर्णिकाधः पृथ्वी। स्थोना मेधातिथिर्भूमिर्गायत्री स्थोना ॥ तत्रैव गङ्गा
दिनसः इममेभिन्नुचित्प्रैवमेधागङ्गायमुनासरस्वत्योजगती इममे गङ्गे यमुने तत्रैव सप्तसागरान् धाम्बो धाम्बोराजं स्तोव रूपेणामुच्यते। ॥ ३ ॥ चुराभावा इति
कुर्यादिति अपाजने ततो वरुणो नो मुख मयीवायो मोषधीर्हि सीरतो विश्वयचा अभूस्वेतो वरुणो नो मुख तदपरिमेये नम इति नाम्ना मेरुं। ततो मण्डलादधिः
पौनःपुन्येन मेधाया धानिगदाचिशूलं वज्रं शक्तिं दण्डं खड्गं पाशं अङ्गुशं। तदा ह्ये पुनरपि तेनैव क्रमेण। गौतमं भरद्वाजं विश्वामित्रं कश्यपं जमदग्निं
वसिष्ठं अचिं परन्वतीं तदा ह्ये पूर्वादि ऐद्रीं कौमारीं ब्राह्मीं वाराहीं चामण्डां वैष्णवीं माहेश्वरीं विनायकीं इत्यष्टौ शक्तयः प्रतिष्ठाप्य प्रत्येकं सङ्घा पूज
येत्। इति सङ्घा देवता अथ मुद्रालक्षणानि हेमाद्रौ। संमुखीकृत्य हस्तौ द्वौ किञ्चित्संकुचिताङ्गुली। मुकुली तु समाख्यातापंकजप्रसृतैव सा। पूर्वोक्ता मुकुलीया
च प्रदेशनिःसृता कुलिः व्याकोशमुद्रामुकुलापद्ममुद्रां प्रदर्शयेत्। अङ्गुलवस्त्रितौ तु स्त्रीयाङ्गुलिवेष्टितौ। उच्चौ चाभिमुखौ हस्तौ योजयित्वा तु निष्कारः
सर्जनीः कुञ्चिदेकता तत्रैव च कनीयसी। अधोमुखी दृष्टनखास्थिता मध्ये करस्य तु। चतस्रस्त्यो त्विताः पृष्ठे अङ्गुलावेकतः कुरु। नासंख्यवस्थितौ द्वौ तु व्योममुद्रा
प्रकीर्तिता। तथान्तरे सर्वदेवता पूजने साधारण्येन यस्मिन्मुद्रा उच्यन्ते। देवता तेन सन्तुष्टा सर्वदा सन्मुखी भवेत्। अङ्गुली निक्षिपेत् सेयमुद्रा त्वासाहनीमता
संख्यनिक्षिपेत् सेयमुद्रा त्वासाहनीमता। अधोमुखी त्वयंचेतस्यात्स्थापनीमुद्रिका मता। उक्त्वा तावुक्त्वा तौ कुर्यात्संमुखी करणी भवेत्। प्रसृताङ्गुलिकौ हस्तौ
मिथः स्थितौ तु सन्मुखौ कुर्यात्सङ्घा देवेयमुद्रा प्रार्थनसंज्ञिका। इत्येवं सर्वदेवानां पूजने षट् प्रदर्शयेत्। शिवपूजने लिङ्गमुद्रा उद्धृतं दक्षिणाङ्गुल्येवामाङ्गुलेन
बन्धयेत्। वामाङ्गुलीर्हस्तिषाभिरङ्गुलीभिश्च वेष्टयेत्। लिङ्गमुद्रेयमाख्याता शिवसन्निध्यकारिणी श्रीकामः श्रीर्षिकुर्वीतराज्यकामस्तु नेचयोः। मुखे त्वस्त्रा-
दिकामस्तु प्रीत्या रोगशान्तिकतः। हृदये सर्वकामी चक्षानार्थी नाभि मण्डले। राज्यकामस्तु गुह्ये वैराट्टकामस्तु पादयोः। रामपूजने सप्तदशमुद्रा तथा च
रामपूजने चन्द्रिकायामस्तुः। आत्माहनीस्थापनी च सन्निधी करणी तथा। सुसन्निरोधनीमुद्रा सन्मुखी करणी तथा सङ्गुली करणी चैव महामुद्रा तथैव च।

सुगन्धः सुगन्धो धूपो दीपमस्तेन दर्पणं । मास्मानुलेपने चैव नमस्कारविसर्जने इति षोडश अर्घ्यपाद्याचमन्येवमधुपर्काचमान्यपि । अन्धादयो निवेद्यान्ता उप-
 चारादश्रुमादिति दश । गन्धपुष्पो धूपदीपो निवेद्य पञ्चमं स्मृतमिति पञ्चशारदातिलके षोडशोक्ताः तथा आसनस्नानवस्त्रभूषणानि परित्यज्य द्वादश
 महाकपिल पञ्चरात्रे । गन्धतैलमयो दद्याद्देवस्य प्रतिमान्ततः । दूर्वा च विष्णुकान्ता च श्यामार्कं पद्ममेव च । पाद्याङ्गानि च चत्वारि कवितानि शुभा-
 सतः । कर्पूरमगुरुं पुष्पद्रव्याणां च मनीषके । सिद्धार्थमद्यतश्चैव दूर्वा च तिलमेव च । पञ्चगन्धं फलं पुष्पमष्टाङ्गं त्वर्घ्यमुच्यते । स्नाने वस्त्रे तथा भक्षे
 दद्यादाप्यमनीषकं । उद्वर्तनमपि तच्चैव रत्ननीलसङ्घदेवी च शिरीषं लक्षाणां च । सङ्गमद्राकुशाग्राणि उद्वर्तनमिहोच्यते । मन्त्रतन्त्रप्रकाशे अद्यता
 गन्धपुष्पाणि स्नानपात्रे तथा च यम् । तच्चैव द्रव्याभावे प्रदातव्याः क्षालितास्तण्डुलाः शुभाः । अगस्त्य संहितायां । तथा च मनपात्रेपि दद्याज्जातीफलं मुने
 सवक्त्रमपि कङ्कोशं शस्तमाचमनीषके । उक्तद्रव्यालाभे तन्वान्तरे । तण्डुलान् अप्रक्षिपेत्तेषु द्रव्याभावे तु तत्प्रसरन् । प्रयोगपारिजाते व्यासः । प्रति मापद्वय
 न्यासां नित्यं स्नानं न कारयेत् । कारयेत्पर्वदिवसे पदावामलधारणं । स्नानमालायां । नाक्षतैर्चयेद्विष्णुं न तुलस्यागणाधिपं । न दूर्वबावजेदेवीं
 विष्णुपुत्रेदिशकरं । उन्नतमर्कं पुष्पञ्च विष्णोर्वर्ज्यं सदा बुधैः । अद्यतास्तु यवाः प्रोक्ता इति पदार्थदर्शे उक्तत्वाद्यवानाभे मायं प्रतिषेधो न तण्डुलादीनां ।
 तन्वान्तरे महाभिषेकं सर्वचक्रज्ञेनैव प्रकस्येत् । सर्वत्रैव प्रशस्तोऽजः शिवसूर्यार्चनं विनेति बिस्तरस्तु तातचरणकृते आचारमयुखे द्रष्टव्यः । अथ व्रतोद्या-
 पनानुक्तौ विधिः एवञ्चन्द्रोदये नन्दिपुराणे । कुर्यादद्यापनं तस्य समाप्तौ यदुदीरितम् । उद्यापनं विनायक्तुतद्रतं निःफलं भवेत् । यच्चोद्यापनञ्चोक्तं व्रता-
 नुगुणतश्चरेत् । वित्तानुसारतो दद्यादनुक्तोद्यापने व्रते । गार्ध्वेव काञ्चनं दद्याद्भतस्यः परिपूर्णं च । समाप्तावुद्यापनमनुक्तोद्यापनविषयं । उक्तोद्यापने तु आदौ
 मध्येऽवुद्यापने व्रतस्योद्यापनं भवेदिति वचनात्तत्तयमवापि । अथ व्रतभङ्गे सम्पूर्णताविधिर्हेमाद्रौ भविष्ये । युधिष्ठिर उवाच । सम्पूर्णतामनुष्ठानं व्रता-
 नान्तु च नार्हन् । कुरुप्रसादं गुह्यार्थमेतन्मेव कुमर्हसि । श्रीकृष्ण उवाच । साधु साधु महाबाहो कुरुराज युधिष्ठिर । रक्षस्वानां रक्षस्यन्ते कथमानि व्रतान्यव-

शङ्खचक्रमदापमर्षिनुकौस्तुभमावडाः । जीवत्सवनमाले च योनिमुद्रां प्रदर्शयेत् । एताःभिः सप्तदशभिर्मुद्रामिषु विषक्षणः । योराममर्चयेन्नित्यं मोह-
 येत् ससुरेश्वरं । द्वाववेदपिप्रेश्वरतः प्रार्थितमाप्नुयात् । मूलाधाराद्वादशांतमानीतः कुसुमाञ्जलिः चिस्थानगततेजोभिर्विनीतः प्रतिमादिषु । आवाहनीयं
 मुद्रास्त्राह्वार्चयेन्विष्णुने । एषैवाधोमुखीमुद्रास्त्रापनेशस्यते पुनः । उन्नतांगुष्ठयोगेनमुष्टीकृतकरद्वयं । सन्निधीकरणीमुद्राह्वार्चनचिधौ मुने ।
 अङ्गुष्ठमर्भिणीवैव मुद्रास्त्रासन्निरोधिनी । उत्तानमुष्टियुगला संमुखीकरणीमता । अङ्गैरेवांगविन्यासः सङ्कलीकरणी भवेत् । अन्योन्यांगुष्ठ संलग्ना
 विस्तारितकरद्वयी । महामुद्रेयमाख्यातान्यूनधिक समापनी । कनिष्ठानामिकामध्यांतस्त्रांगुष्टातदग्रतः । गोपितांगुष्ठमूलेन संनद्धामुकुलीकृता । कर
 द्वयेन मुद्रास्त्रास्त्रार्चयेत्सुरार्चने । अन्योन्याभिमुखस्यश्वेत्यथंनतुवेष्टयेत् । अङ्गुलीभिः प्रयत्नेनमण्डलीकरणं मुने । चक्रमुद्रेयमाख्याता गदामुद्राततःपरं ।
 अन्योन्याभिमुखास्त्रिष्टाततःकौस्तुभ संश्रिका । कनिष्ठान्योन्य संलग्नेसंमुखेहि परस्परं । वामस्यतर्जनी मध्ये मध्यानामिकबोरपि । वामानामिकसंस्त्रुष्टा
 तर्जनीमध्यश्रितामिता । पर्यावेष्टानतांगुष्ठद्वयीकौस्तुभलक्षणा । कनिष्ठान्योन्य संलग्ना विपरीतेन तुयोजिता । अधस्तात्प्रापितां गुष्टामुद्रागारुडसंश्रिका ।
 तर्ज्यङ्गुष्ठमध्यसामध्यमानामिकाद्वयी । कनिष्ठानामिकामध्यतर्जन्यग्रकरद्वयी । मुनेश्रीवत्समुद्रेयवनमाला भवेत्ततः । कनिष्ठानामिका मध्यामुष्टिकृत्तत
 र्जनी । शरिष्ठान्ताशिरस्युच्चैस्तर्जनीभ्यांदिबौकसः । योनिमुद्रासमाख्याताविद्योतिष्करद्वया । तर्ज्याकृष्टमध्यान्तेस्थितानामिकयुग्मिका । मध्यस्थस
 त्रिभ्यामुष्टाभेयंश्रितामुनेर्चने । इति मुद्रालक्षणं । अथोपचाराः षडार्थादर्शज्ञानमालायां । अष्टचिंशत्पौडशवादशपञ्चोपचारकाः । तान्विभज्यप्रथ
 म्याभिः केतेतैश्चतुर्तैश्च । अर्घ्यं पाद्याचमनेमधुपर्कमुपसृष्टं । स्नानंनीराजनं वस्त्रमाचमपञ्चोपवीतकं । पुनराचामभूषेचदर्पणालोकनं ततः । गन्धपुष्प
 धूपदीपौ नैवेद्यश्चततः कृत्वात् । पानीयंतोयमाचामंस्तवासस्ततःपरं । हस्तवासःकरोडर्त्तनं । तान्मूलमनुलेपपञ्चपुष्पादानं पुनःपुनः । गीतं वाद्यं तथा
 नृत्यं कृत्तिष्वेवप्रदक्षिणं । पुष्पाञ्जलि नमस्ताराष्टचिंशेस्मरिता । इत्यष्टचिंशत् आसनंस्नागतंचार्घ्यपाद्याचमनीयकं मधुपर्कशिनास्नवसनाभरणनिच ।

यविल्लयेः गर्गमीतमधौन्माषिवसिष्ठांगिरसस्तथा । वृचनाद्भारदादीनां पूर्णं भवतु मे व्रतम् । एवम्बिधविधानेन गृहीत्वा ब्राह्मणो ब्रजेत् । दाता तत्प्रेष
 येत्सर्वं ब्राह्मणस्य गृहे स्वयं । ततः पञ्चमहायज्ञानिर्वपेद्भोजनादिकं । एवं यः कुरुते मत्तया व्रतमेतस्मरोत्तम । तस्य सम्पूर्णतां याति तद्व्रतं यत्पुराकृतम् ।
 सङ्कल्पपूर्णतां याति प्रसन्ने व्रतदैवते । अम्नानि यानि मदमोहवशाद्गृहीत्वा अन्मान्तरेष्वपि नरेण समत्सरेण । सम्पूर्णपूजनपरस्य पुरोभवन्ति सर्वव्रता
 नि यस्मिन्पूर्वफलप्रदानि । अथ सर्वव्रतेषु सामान्यतः पूजाविधिः सङ्क्षेपशेषेत्यवाहनं । आगच्छागच्छदेवेश तेजोराश जगत्यते । क्रियमाणां मया पूजां
 गृह्येण सुरसन्तम । पुरुष एवेत्यासनं । नानारत्नसमायुक्तं कार्तस्वरविभूषितं । आसनं देवदेवेश प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां एतावानिति पाद्यं । गङ्गादिसर्व
 तीर्थेष्वेव मेषाम्प्रार्थनकाङ्क्षितं तोयमेतत्सुखस्वर्गपादार्थं प्रतिगृह्यतां । त्रिपादूर्ध्वेत्यर्घ्यं । नमस्ते देवदेवेश नमस्ते धरणीधर । नमस्ते कमलाकान्त अर्घ्यं नः
 प्रतिगृह्यतां । तस्मात्तयदेव्याश्चमनीयं । कर्पूरवासितं तोयं मन्दाकिन्याः समाहृतं । आचम्यतां जगन्नाथ मया दत्तं हि भक्तिः । यत्पुरुषेणेति स्नानं ।
 गङ्गा च यमुना चैव गर्भदा च सरस्वती । तापीपयोष्णी रेवा च ताभ्यः स्नानार्थमागतं । तोयमेतत्सुखस्वर्गस्नानाय प्रतिगृह्यतां । तं यज्ञमिति वस्त्रं सर्वभूषा
 धिके देवलोकाश्चानिवारणे । मयेपपादिते तुभ्यं वाससी प्रतिगृह्यतां । तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः संभृतमिति यज्ञोपवीतं । दामोदरनमस्तेषु बाहिमां भव
 सामयत । ब्रह्मसूत्रं सोत्तरीयं गृहाह्य पुरुषोत्तम । तस्माद्यज्ञात्सर्वइति गन्धं । श्रीखण्डं चन्दनं दिव्यं गन्धाद्यं सुमनोहरं । विलेपनं सुरश्रेष्ठ प्रीत्यर्थं प्रति
 गृह्यतां । तस्मादन्नेति पुष्पं । मात्स्यादीनि सुगन्धीनि माखत्पादीनि वैप्रभो । मया हृतानि पुष्पाणि पूजार्थं प्रतिगृह्यतां । यत्पुरुषमिति धूपं वनस्य
 तिरयोधूपो गन्धो गन्धोत्तमः । आग्नेयः सर्वदेवानां धूपीयं प्रतिगृह्यतां । ब्राह्मणोऽस्मेति दीपं । आज्यञ्च वर्तिसंयुक्तं वह्निना योजितं मया । दीपं
 गृहाह्य देवैर्ब्रह्मैवोक्तिमिरापयं । अम्ना इति नेवेद्यं । अन्नं चतुर्विधं खादुरसैः वह्निः समन्वितं । भक्ष्यभोज्यसमायुक्तं नेवेद्यं प्रतिगृह्यतां । इदं फलं मया
 देवसाधितं पुरतस्तम । तेन मे सफला वाप्तिर्भवेज्जगन्निजगन्नि । नाभ्या आसीदिति ताम्बूलं । पूगो फलं महद्दिव्यं नाम वल्लीदलैर्युतं । कर्पूरादि समायुक्तं

[illegible]

ताम्बूलप्रतिपद्यतां । सप्ताश्वान्निदिदक्षिणा । हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमवीजं विभावसेः । अनन्तपुण्यफलदमतःशान्तिं प्रयच्छ मे । चन्द्रादित्यौ च धरणी
 विसदग्निस्तथैव च । त्वमेव सर्वज्योतीषि चार्तिर्क्व प्रतिपद्यतामिति । नीराजनं यज्ञेनेति पुष्पाञ्जलिः । नमस्ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते ह्यमरप्रिय । नमस्ते
 कमलाकान्त वासुदेव नमोस्तुते । यानि कानिच पापानि ब्रह्महत्यासमानि च । तानि तानि विनश्यन्तु प्रदक्षिण पदे पदे । इति प्रदक्षिणा । नमः सर्व
 हितायै जगदाधारहेतवे । साष्टाङ्गोऽयं प्रणामस्तु प्रयत्नेन मयाकृतः । इति नमस्कारः इति सामान्यपूजाविधिः ॥ इति श्रीमीमांसकनीलकण्ठ भट्टा
 म्बशङ्करकृतौ व्रतार्क परिभाषा समाप्तिमगात् ॥ अथादौ प्रतिपद्यतां । मात्स्ये वर्जयित्वा मधौयस्तु दधिचीरश्चतैश्च । दद्यादस्त्राणि सूत्राणि
 रसपात्रैर्युतानि च । रसपात्रैर्दध्यादिपात्रैः । संपूज्यविप्रमिथुनं गोरीमे प्रीयतामिति हेमाद्रौ पादौ वर्जयेच्चैवमासे तु यस्तु गन्धानुलेपनं । शुक्तिं गन्ध
 भूतां दद्याद्विप्रायश्चेतवाचसी । भक्त्या तु दक्षिणां दद्यात्सर्वकामार्थ सिद्धये । गन्धदानं वस्त्रदानं मन्त्रौ । नन्दनावासमन्दार सखे हृन्दारकार्चितं । चन्दनं
 त्वत्प्रसादात्मे साद्रानन्दप्रदोभव । शरण्यं सर्वलोकानां रुज्जायारक्षणं परं । सुवेषधारित्वं यस्मादासःशान्तिं प्रयच्छ मे इति मन्त्राभ्यां गन्धवाससीदद्यात् ।
 त्वत्सर्वेषु शुक्लप्रतिपदिसंवत्सरारम्भविधिर्ब्राह्मणे । अथप्रतिपत्सूच्येदयव्यापिनी आद्या ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वैचेमासि जगद्ब्रह्माससर्जप्रथमेहनि । शुक्लपक्षे
 अमग्रन्तु तदासुर्वोदयेसतीति ब्राह्मणात् । प्रहस्ते मधुमासे तु प्रतिपद्युदितेरवाविति भविष्योत्तराच । दिनद्वयेतदव्याप्तावव्याप्तौ वा पूर्वैव । वत्सरादौ वस
 ष्ठादौ बलिपञ्चमे तथैव च । पूर्वविद्वेव कर्त्तव्याप्रतिपत्सर्वदावुर्ध्वरिति बृहवसिष्ठ वचनादिति बहवः युक्तं तुहिनद्वये । उदयसम्बन्धाभावे संवत्सरारम्भ
 प्रयुक्तकार्यलोपप्रसङ्गाविर्द वचनं पूर्वयुताग्राह्यताविधायकं दिनद्वयेतत्सम्बन्धे तु संपूर्णत्वादेव पूर्वप्राप्ते कदाकार्यमित्याकांक्षाविरहात्पूर्वयुतत्वविरहाच्च नै
 तद्वचनात्पूर्वेति । ब्राह्मणप्रवर्त्तयामास कालस्य गणनामपि । ग्रहानब्दान्तून्नासान् पद्मान् सम्बत्सराधिपान् । ददौ सभगवान् ब्रह्मासर्वदेवसमागमे
 ब्राह्मणां सभायां ब्रह्माक्षमनिर्देश्य तनुन्ततः यथोक्तैस्ते नमस्कृत्य तस्तु वन्तश्चाप्युपासते । ततस्ते हतशुश्रूषा गत्वाचैव स्मालयं । स्नानिस्नान्यथकर्माणि ते नियु

कास्तु चक्रिरे । मास्तीरमाकामरूपाविशेषेण तदानव । धारयत्यमलं रूपमनिर्देशं मनोहर । ततः प्रभृति योद्धर्गः पूर्वैः पूर्वतरैः कृतः । अद्यापि गूढः
सुतरा कतिज्योती प्रयत्नतः । तत्र कार्यामहाशान्तिः सर्वकल्पापनाशिनी । सर्वोत्पातप्रशमनी कबिदुःखप्रताशिनी । आयुप्रदा पुष्टिकरी धनसौभाग्य
वाहनी । मन्त्रस्था च पवित्रा च लोकद्वयसुखावहा । तस्यामादौ च संपूज्यो ब्रह्माकमलसम्भवः । पादार्घ्यं पुष्पधूपैश्च वस्त्रालङ्कार भोजनैः होमैर्वस्तुपुष्टा
रैश्च तथा ब्राह्मण तर्पणैः । ततः क्रमेष देवेभ्यः पूजाकार्या पृथक् पृथक् । उत्वोद्धार नमस्कारौ कुशोदकतिलाक्षतैः । पुष्पधूपप्रदीपाद्यैर्भोजनैश्च यथा
क्रमेण । मन्त्रं संपूर्णमार्गे तु बहुरूपं परिसृज्यते । मन्त्रमिति जातावेकवचनं । बहुरूपं मन्त्रं नानारूपानुमन्त्रान् परिसृज्यते । परिगृहीयादित्यर्थः तेनर्त्तु
नमो ब्रह्माय इत्यादि विष्णवे परमात्मने नम इत्येवं मन्त्रवाक्यं वेदोपात्ता देवताशब्दास्तुर्थ्यन्ताः प्रणवादयो नमोन्ता मन्त्रत्वेन ग्राह्याः अर्था नमो ब्रह्मणे
तुभ्य कामाय च महात्मने । नमस्तेस्तु निमेषाय च त्वेव नमोस्तुते । नवाय च नमस्तुभ्यं नमस्तेस्तु चणाय च । नमो नमस्ते काष्ठायैकलायैते नमो नमः । नाडि
कायैस्तु सूर्यायै मूलायै नमो नमः । नमो निशाभ्यः पुष्टेभ्यो दिवसेभ्यश्च नित्यशः । पक्षाभ्यां चाथमासेभ्यः ऋतुभ्यः ऋद्धेभ्य एव च । अयनाभ्यां च पञ्चभ्यो
वर्षाभ्यश्च सर्वदा । नमस्तुत्ययुगादिभ्यो ग्रहेभ्यश्च नमो नमः । अष्टाविंशति संस्थेभ्यो नक्षत्रेभ्यो नमो नमः । राशिभ्यः करणेभ्यश्च व्यतीपातेभ्य एव च ।
प्रतिवर्षाधिपेभ्यश्च विंशतेभ्यो नमः सदा । नमोस्तु कुलनागेभ्यः सानुयाचेभ्य एव च । सानुयाचेभ्यः सानुचरेभ्यः । नमस्तुर्दशभ्यश्च मनुष्येभ्योऽस्तु नमो नमः
नमः पुरन्दरेभ्यश्च तत्संस्थेभ्यो नमो नमः । पञ्चाशते नमो नित्यं दक्षकन्याभ्य एव च । नमो देव्यै सुमद्रायै जययै चाथ सर्वदा । भृशास्त्राय नमस्तुभ्यं सर्वा
देव्यै नमो नमः । नमस्ते बहुपुत्राय पत्नीभिः सहिताय च । नमो बुध्नै तथा बुध्नै निद्रायै धनदाय च । नलकुवरयचाय गुह्यकस्त्राभिने नमः । नमोस्तु शत्रु
घ्न्यायै मिथिल्यायै नित्यशः । भद्रकायै नमो नित्यं सुरभि च नमो नमः । वेदवेदाङ्ग वेदान्त विद्यासंस्थेभ्य एव च । नागयक्षसुपर्णेभ्यो नमोस्तु गृह-
होत्रेभ्यः । नमस्तुभ्यः समुद्रेभ्यः सागरेभ्यश्च सर्वदा । उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्च नमो एरावताय च । भद्रास्त्रकेतुबाह्याभ्यां नमः सर्वत्र सर्वदा । इष्टाष्टत्ताय नमो

हरिश्चर्यायै नमः । किं पुरुषेभ्यश्च भारताय नमो नमः । नमो भारतभेदेभ्यो नवभ्यश्चाथ सर्वदा । पातालेभ्यश्च सप्तभ्यो नरकेभ्यो नमो नमः । का
 लाग्निबद्धैवाभ्यां हरये क्रोडरूपिणे । सप्तभ्यस्त्वथलोकेभ्यो महाभूतेभ्य एव च । मनसेषु द्वये चैव नमः प्रकृतये तथा । पुरुषायाभिमानाय नमोस्त्वथक्त
 मूर्त्तये । हिमवत्प्रमुखेभ्यश्च पर्वतेभ्यो नमस्तथा । पौराणीभ्यश्च गङ्गाभ्यः सप्तभ्यश्च नमो नमः । नमोस्त्वाद्यमुनिभ्यश्च सप्तभ्यश्चाथ सर्वदा । नमोस्तु पुष्क
 रादिभ्यस्तीर्थेभ्यश्च पुनः पुनः । निम्नगाभ्यो नमोनित्यं वितस्ताद्याभ्य एव च । चतुर्दशभ्यो दीर्घेभ्यो धारिणीभ्यो नमो नमः । नमो धार्चविधाचेचकन्दोभ्यश्च
 नमो नमः । सुरस्यैरावणभ्यां च नमोभूयो नमो नमः । नमस्तयोच्चैः श्रवसे ध्रुवाय च नमो नमः । नमोस्तु धन्वन्तरये शस्त्रास्त्राभ्यां नमः सदा विनायक कुमा
 राभ्यां विघ्नेभ्यश्च नमः सदा । शाखायै च विशाखायै नैगमेयाय वै नमः । नमः स्कन्दग्रहेभ्यश्च स्कन्दमातृभ्य एव च । क्वराय रोगपतये मम्मप्रहरणाय च ।
 ऋषिभ्यो वालखिल्येभ्यः केशवाय नमः सदा । अगस्तये नारदाय व्यासादिभ्यो नमो नमः । अक्षरेभ्यः सोमपेभ्यो द्वेवेभ्यश्च नमो नमः । असोमपेभ्यश्च
 नमस्तुषितेभ्यो नमः सदा । आदित्येभ्यो नमोनित्यं द्वादशभ्यश्च सर्वशः । एकादशभ्यो रुद्रेभ्यस्तपस्त्रिभ्यो नमो नमः । नमो नासत्यदस्त्राभ्यामश्विभ्यां नित्य
 मेव हि । साध्येभ्यो द्वादशभ्यश्च पौराणेभ्यो नमः सदा । एकेनपञ्चाशद्भ्यो मरुद्भ्यश्च नमो नमः । शिष्याभ्यां देवाय नमस्ते विश्वकर्माणे । अष्टभ्यो लो
 कपालेभ्यः सानुगेभ्यश्च सर्वदा । आयुधेभ्यो वाहनेभ्यो वर्मभ्यश्च नमः सदा । आसनेभ्यो इन्दुभीभ्यो देवेभ्यश्च नमः सदा । दैत्यराक्षसगन्धर्वपिशाचेभ्यश्च
 नित्यशः पितृभ्यः सप्तभेदेभ्यः प्रेतेभ्यश्च नमो नमः । सुसूक्ष्मेभ्यश्च देवेभ्यो भावगम्येभ्य एव च । नमस्ते वज्ररूपाय विष्णवे परमात्मने । अथ किं वज्रनेकेन मन्त्रे
 षानेन चार्चयेत् । प्राङ्मुखो दङ्मुखान्विप्रान् देवानुद्दिश्य पूर्ववत् । अथवा किमचूचित्तरं ब्राह्मणानेव देवतोद्देशेन पूजयेदित्यर्थः पूर्ववत् मन्त्रोक्त
 क्रमेण । अर्घ्यैः पुष्पैश्च धूपैश्च वस्त्रैर्माल्यैः सङ्कटकं । सङ्कटकं सरोमाञ्चं कृष्टोमीयैर्चयेदित्यर्थः । धनधान्यानुविभवैर्दक्षिणाभिश्च सर्वदा । इति ।
 इति शास्त्रपुराणानां प्रवक्षांश्च द्विजोत्तमान् । कालज्ञानं वेदवेदज्ञानं भृत्यान् सम्बन्धि बान्धवान् । अन्येनैव तु मन्त्रेण स्नाहान्तेन पृथक् पृथक् । यवि

छायाग्नये होमः कर्तव्यः सर्वस्वसवे । वेदविच्छुषीदत्वा स्थाने प्राधानिके सति । यविष्टाय श्रेष्ठाय वेदवित् वेदोक्त विधिघ्नः मदनरत्ने तु वेदवत इति पठित्वा वेदोक्तविधिनेति व्याख्यातं । चक्षुषी आज्यभागौ प्राधानिके स्थाने प्रधानहोमारम्भे । होमारम्भे ततः कुर्यात् मङ्गलालम्भनं नरः । मदनरत्ने शालाशो भासतः कार्यं मङ्गलालम्भनं तत इति पाठः भोजयित्वा द्विजान् सर्वान् सुहृत्सम्बन्धिनान् । विशेषेण च भोक्तव्यं कार्यं चापि मज्जोत्सवः । नवसंवत्सरारम्भः सर्वसिद्धिप्रवर्तकः । इति संवत्सरारम्भविधिः । अथात्रैव विष्णुधर्मोत्तरोक्तमारोग्यप्रतिपद्धतं । पुष्कर उवाच । संवत्सरावसाने तु पञ्चदश्यामुपोषितः प्रातःप्रतिपदि स्नातः कुर्याद्भूतमनन्यधीः । पूजयेद्भास्करं देवं वर्णकैः कमलेकृतैः । वर्णकैः रक्तश्चैतनीलपीतादिभिः शुक्लेन गन्धमाख्येन चन्दनेन सितेन च । तथा कुन्दूधूपेन घृतधूपेन भार्गव । कुन्दुः सङ्गकीनिर्यासः । अपूपैः सैकतैर्दध्नापराग्रेण भूरिणा । सैकतैः शर्कराविकारैश्चोदनेन च शुक्लेन सता खवणसर्पिषा । सता उत्तमेन क्षीरेण च फलेः शुक्लैर्वज्रब्राह्मणतर्पणैः पूजयित्वा जगद्धामदिनभागे चतुर्थके । आहारं प्रथमं कुर्यात्सुष्टुतं मनुजोत्तमः । सर्वं मनुजश्रेष्ठो घृतहीनं विवर्जयेत् । भुक्त्वा च सङ्गदेवास्त्रमाहारं च समाचरेत् । पानीयपानं कुर्वीत ब्राह्मणानुमते पुनः प्रथममाहारं प्रथमग्रासं । सर्वं प्रथमं प्रथमं चाहारं । एकमेव ग्रासं भक्षयित्वाऽवशिष्टमन्नं त्यजेत् । ब्राह्मणानुमत्या पुनराहारमवशिष्टासंभोजनं पुनः पानीयपानञ्च कुर्यादित्यर्थः । ब्राह्मणानुमत्या भुञ्जानोऽपि घृतहीनं न भुञ्जीत । घृतहीनं विवर्जयेदिति निषेधात् । संवत्सरमिदं कृत्वा ततः साक्षाच्चोदश । पूजनं देवदेवस्य तस्मिन्सहनिभार्गव । संवत्सरं संवत्सरशुक्लप्रतिपत्सु । चयोदशमिति लिङ्गदर्शनात् । सवस्त्रं सहरिण्यञ्च ततो दद्याद्विजातये । पूजनं पूजोपकरणं प्रतिमादि । व्रतेनानेन धर्मक्षीरोगमेवं व्यपोहति । आरोग्यमाप्नोति गतिं तथाग्यां यशस्तथाग्यं विपुलांश्च भोगान् । व्रतेन सम्यक् पुरुषोऽथ नारी संपूजयेद्यस्तु जगत्प्रधानं जगत्प्रधामं सूर्यं । इति आरोग्यप्रतिपद्धतं अथास्यामेवोक्तं विद्याव्रतं । मदनरत्ने विष्णुधर्मैः । मार्कण्डेय उवाच । अष्टपञ्चं तु कमलं विन्यसेद्वर्णकैः शुभैः । ब्रह्माणं कर्षिकायान्त्यस्य सम्पूजयेद्दिभुः । ऋग्वेदं पूर्वपञ्चं तु यजुर्वेदं दक्षिणे । पश्चिमे सामवेदं तु उदक् चार्थवर्षं तथा

आग्नेये च तथा प्राणि धर्मशास्त्राणि नैर्ऋते । पुराणञ्चैव वायव्ये ऐशान्यां न्यावविस्तरं । एवं विन्ध्यस्य धर्मज्ञः सोपवासस्तु पूजयेत् । चैव शुक्लमथारभ्य
 सोपवासो जितेन्द्रियः । सदा प्रतिपदं प्राप्य शुक्लपक्षस्य यादव । सम्बत्सरं महाराज शुक्लगन्धानुलेपनैः । भूरिणापरमास्त्रेन धूपदीपैरतन्द्रितः । सम्बत्स
 रान्ते गां दद्याद्भते चीर्णे नरोत्तम । इदं व्रतं यस्तु करोति राजन् । स वेदवित्याहुर्विधर्मनिष्ठः । कृत्वा सदा द्वादशवत्सराणि । विरिञ्चि लोकं पुरुषः प्रया
 ति । इति विद्याप्रतिपद्गतं । अथाचैव भविष्योक्तं तिलकव्रतं । श्रीकृष्ण उवाच । वसन्ते किंशुकाशोकशोभिते प्रतिपत्तिथिः । शुक्लातस्यां प्रकुर्वीतस्नानं
 नियममास्थितः । नारीनरो वा राजेन्द्र सन्तर्प्य पिष्टदेवताः । नद्यास्तीरे तडागे वा गृहे वा तदलाभतः । पिष्टातकेन विलिखेद्वत्सरं पुरुषाकृतिं । पिष्टा
 तकः पटवासको गन्धद्रव्यचूर्णविशेषः । ततश्चन्दन चूर्णेन पुष्पधूपादिनार्चयेत् । मासर्तुनामभिः पञ्चाङ्गमस्कारान्तयोजितैः । मासर्तुनामभिश्चैव वसन्ता
 दिनामभिः । पूजयेद्वाङ्मणो विद्वान्मन्त्रैर्वेदे दितैः शुभैः । सम्बत्सरोमीति पठन्मन्त्रं वेदे दितं द्विजः । नमस्कारेण मन्त्रेण शूद्रोपीत्यं प्रपूजयेत् । शूद्रोपी
 त्यनेन न स्त्रीणां परिग्रहः । तासां विशेष विध्यभावे वैदिकमन्त्रानधिकारात् सम्बत्सरोसि परिवत्सरोसीत्यादियजुर्वेद प्रसिद्धो मन्त्रः नमस्कारेण मन्त्रेण
 सम्बत्सराय नम इत्यादिना एवमभ्यर्च्य वासोभिः पञ्चाङ्गमभिर्वेद्येत् । कालोद्भवैर्मूलफलैर्नैवेद्यैर्भोदकादिभिः ततस्तं पूजयेत्पार्थ पुरःस्थित्वा कृताञ्जलिः
 भगवंस्त्वत्पसादेन वर्षचेममिहास्तुमे । संवत्सरोपसर्गोमे विलयं यात्वशेषतः । एवमुक्त्वा यथाशक्त्या दत्त्वा विप्राय दक्षिणां । ललाटपट्टे तिलकं कुर्याच्चन्दन
 पञ्चकं । ततः प्रभृत्यनुदिनं तिलकालं कृतं मुखं धार्य्य सम्बत्सरं यावद्वृत्तिनेवनभक्तलं । एवं नरो वा नारी वा व्रतमेतत् समाचरेत् । सदैव पुरुषव्याघ्र
 भोगान् भुविभुनक्तसौ । भूतप्रेतपिशाचायेद्वारावैरिणो ग्रहाः । निरर्थका भवन्त्येते तिलकं वोक्ष्यततश्चणात् । निरर्थकाः प्रयोजनशून्या अनिष्टकराश्च अस
 मर्षा इत्यर्थः । अथ वसन्ते प्रतिपत्तिथिः । शुक्ला तस्यां प्रकुर्वीतेति वसन्तशुक्लाप्रतिपत्तुलन्वा तथा व्रतमिदं चैवेष्टहीतं द्विजसन्निधौ इत्यनेन च चैव
 स्त्रीवेति विज्ञायते । पूर्वमासीन्महीपाक्षोनाम्ना शुक्लजयोजयी । चिचलेखेति तस्याभूद्धार्या चारिच भूषणा । तया व्रतमिदं चैव गृहीतं द्विजसन्निधौ ।

॥ व ॥ वत्सरं पूजयित्वा च ध्यात्वा हृदि जनार्दनं । हंतुमाप्तेषु कामेवासमागच्छति यः पुरः । प्रयाति प्रियकृत्वस्था दृष्टातु तिलकं नरः । स पत्नीदर्पप्रहरावशीकृतः
 १४ महीतला । मर्तुर्हृष्टा प्रहृष्टा सा सुखमाप्ते निराकुला । यावत्करेणाभिभूतो भर्ता पुत्रः स वेदनः । शिरोर्त्तिना संप्रयातः सुहृदां सुखदायकः शिरोर्त्तिना
 प्रयातः । शिरोवेदना प्रयातः शिरोवेदनायुक्तः । धर्मराजपुरात्प्राप्ताः सर्वभूतापहारकाः । तस्मिन्क्षणे महाराज धर्मराजस्य किंकराः । तस्याद्वारमनुप्राप्ताः
 प्रकिष्टाष्टमञ्जनाः । शत्रुं जयं समानेतुं कालं त्युपुरः सराः पार्श्वस्थितां चित्रलेखां तिलकालं कृताननां । दृष्ट्वा प्रनष्ट संकल्पापरादृत्य गताः पुनः गतेषु तेषु-
 सन्तुष्टः पुच्छेण सह भारत । नीरुजो बुभुजे भोगान् पूर्वकर्माजितान् शुभान् । अक्रूरेण समाख्यातं मम पूर्वयुधिष्ठिर । एतन्निलोकितिलकारव्यविभूषणं च पुण्यं
 व्रतं सकल दुष्टहरं परं च । इत्थं समाचरति यः समुखं विहृत्य मर्त्यः प्रयाति पदमच्युतमिन्दुमौलेः ॥ इति तिलक व्रतं । अथ श्रावणशुक्लप्रतिपदादि सोमवासराभ्य-
 वारप्राप्तेरोटफव्रतं ॥ युधिष्ठिर उवाच । हृषीकेश मया कारितं व्रतं दानान्यनेकधा । श्रोतुमिच्छामि देवेश व्रतं संपत्तिदायकं । येन व्रतेन देवेश पुनराज्यं
 लभामहे । तथा व्रतं ननु मे ब्रूहि यादवानां कृपाकरं ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वदामि शुभदं पार्थ लक्ष्मीदृष्टिं प्रदायकं । धर्मार्थकामभोगाणां निदानं परमं
 व्रतं । युधिष्ठिर उवाच ॥ केन चादौ पुराचीर्णमर्त्ये केन प्रकाशितं । विधिना केन कर्त्तव्यं तत्सर्वं ब्रूहि केशव ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ आसीत्सौम्यपुरे राजा
 सोमो नामेति विश्रुतः । क्षत्रधर्मेति कुशलः प्रजापालनतत्परः । तस्य राज्ये प्रजाः सौम्या सर्वधर्मपरायणाः । तस्य राज्ञस्तु चामात्यः सोपपत्तौ सौम्यः शुभा-
 वहः । तस्मिंश्चरन् सुसौम्यं च तदसौम्यां वुनाश्रुतं । अभूत्सोमेश्वरो देवोलोकानां पालनाय च । तत्राभवत्सोमश्चर्मा ब्राह्मणे वेदपारगः । वेदार्थं विद्वान्स्त्रविच्च
 शुद्धाचारोति दुर्लभः । तस्य भार्या शुभाचारा पुरन्ध्री चारुभाषिणी । मर्त्येषु शृण्वन्तराकल्याणी प्रियवादिनी सेकरोच्च कुडं वार्थकण्यञ्जदिने
 दिनेन न लभ्यते धिकं तेन धनं धान्यं तथैव च । अतीव खेदस्त्रिस्तु विचार्य च पुनः पुनः । किं करोमि क्वगचामि सभार्यो हि महीतले ।
 केन कर्मविपाकेन ईदृशं लभ्यते फलं । अथ वार्थकरं धर्मदेवपूजादिकं शुभं ससेमेशे करोद्भक्तिं दैन्यशाययपार्थिव । कदाचित् वेदस्त्रि

क्तोसौ प्रजगामसरोवरं । अभूत्सोमेशः प्रत्यक्षस्मिन् शौम्यसरोवरं । दृष्ट्वाणुरूपेण रूपयापरयायुतः । तेन संदुःखितो दृष्टः सोमशर्मादिजीतमः
 किमर्थं क्रियतेदुःखं त्वयाथाचरणेन च । किञ्चिद्गतं नास्ति पूर्वं तदर्थमीदृशं फलं । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ब्राह्मणस्त्विदमब्रवीत् । भोभो विप्रवरश्चेष्ट व्रतमेकं
 वदामिते । तेनादिष्टं व्रतं चेदं पूर्णसंपत्तिदायकं । सोमशर्मावाच ॥ भोभो ब्राह्मणशार्दूल व्रतं तद्वदमेप्रभो । यस्यानुष्ठानमात्रेण लघ्नीदृष्टिः प्रजायते ।
 कस्मिन्मासे च कर्त्तव्यं किं दानं कस्य भोजनं । धनलामाय कर्त्तव्यं कस्य देवस्य पूजनं । कैस्तु पुष्पैः प्रकर्त्तव्या पूजाचारुतराशुभा । नैवेद्यं कीदृशं देयं अर्घ्यं
 कैस्तु फलेर्भवेत् । यदि तुष्टोसिविप्रेन्द्रतत्सर्वब्रूहि मे प्रभो ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ साधुत्वया विप्रष्टं व्रतं दृष्ट्वा प्रदायकं । विधानं तस्य वक्ष्यामि सर्वसिद्धि प्रदायकं ।
 आवशे च सिते पक्षे प्रथमे सोमवासरे । प्रकर्त्तव्यं व्रतं विप्र शुभं नियम पूर्वकं । सार्द्धमासचर्यं विप्रकर्त्तव्यं विधिपूर्वकं । विस्वपञ्चैस्तु कर्त्तव्यं चतुर्दश्यां
 तु कान्तिके । व्रतारम्भे तु कर्त्तव्यो नियमस्तु विचक्षणैः । अद्यारभ्य व्रतं देवरोटकाख्यं मनोहरं । करोमि परयाभक्ता पात्रिमां जगतां गुरो । दिने दिने
 प्रकर्त्तव्या पूजा देवस्य शूलिनः । कथां विना न भोक्तव्यं प्रत्यहं पुनः पुनः । उपोषणं चतुर्दश्यां कर्त्तव्यं विधिपूर्वकं । शुचिर्भूत्वा दिने तस्मिन् कर्त्तव्यं
 रोटकव्रतं । चतुर्दश्यां निराहारः स्थित्वा चैव परे हनि । भोक्ष्यामि पार्वतीनाथ सर्वसिद्धि प्रदायकं । उपांषण मन्त्रः । कृत्वा मध्याह्निकं कर्म नित्यं पूजा
 दिकं तथा । तस्यां रात्रौ तु कर्त्तव्या पूजा देवस्य शूलिनः । शुभे चैतत्प्रदेशे तु कर्त्तव्यं पुष्पमण्डपं । पूज्यः सत्त्व शिवो देवो धर्मकामार्थ सिद्धये । घोरं
 दिक्षपनं कुर्याच्चंदनादि विलेपनं । कृष्णागुरुसकपूरं च गनाभिविमिश्रितं । पुष्पैर्नानाविधैरभ्यैः पूज्यो देवो महेश्वरः । धनकामेन कर्त्तव्या पूजा देवस्य
 शूलिनः । विस्वपञ्चै रक्षुडैश्च तुलसीपत्रकैस्तथानीलोत्पलैश्चारुतरैः । कर्त्तव्या पुण्यवर्द्धनी । कङ्कारकमलैश्चैव कुमुदैश्चातिशोभनैः । चंपकैर्मालतो पुष्पैः
 कुविंदैश्च शुभावहैः । मन्दारैश्चार्कपुष्पैश्च पूजाचार्यैः शिवप्रियैः अन्यैर्नानाविधैः पुष्पैः ऋतुकालोद्भवैः शुभैः । धूपैर्नानाविधैः पार्थ पुण्यवर्द्धनसाधकैः । दीपा
 सप्तप्रकर्त्तव्या हृतपर्णा मनोरमाः । लेङ्गैः पेयैस्तथा भोज्यैः स्वादुभिश्च शिवप्रियैः । अन्यैर्नानाविधै रभ्यैः तथा विप्रवरैस्तु नैवेद्यं तु प्रकर्त्तव्यं रोटकानां

१ प्र ।

१५

विषेयतः । कर्त्तव्यारोटकापञ्चपुरुषाहार मानतः । दौतुविप्रायदातव्यौदाभ्यांचभोजनं शुभं । एकोदेवाय दातव्यौ नैवेद्यार्थं सदा बुधैः । महेशायच दा
तव्यत्वाभ्युत्तं सुमनोहरं । अर्घ्यदानं प्रकर्त्तव्यं धनसम्पत्तिदायकं । योनाफलं नारिकेलं जम्बीरज्जीव पूरकं । खजूरीच शुभाद्रात्ता मातुलिङ्गं मनो
रमे । आखेटानिच दाडिम्बं नारिकेलानि शुभानिच । कर्कटोचशुभाप्रोक्ता अर्घदाने मनोहरा । अन्नैर्नानाविधैःपार्थ ऋतुकालोद्भवैःशुभैःयःकरोत्यर्घ्यदानं
चतस्यपुण्यं वदाम्यहं । इलाञ्चसागरैर्युक्तांरत्नैश्चान्यैर्मनोरमैः । दत्त्वायत्फलमाप्नोति तेन तत्फलमाप्नुयात् । अनेनैवविधानेन तत्कार्यं व्रत सिद्धये । पञ्च
वर्षेणु कर्त्तव्यमतुलं धनमोक्षमभिः । पश्चादद्यापनं कुर्याद्रोटकाख्यव्रतस्यच । उद्यापनेतु कर्त्तव्यौ हेमरौघ्यौतु रोटकौ ॥ इति श्रीशिवपुराणे विल्वरोटक
व्रतं । अथ कार्तिके शुक्लद्वितीया यमद्वितीया साचापरात्र्यापिनी ऊर्जेशुक्लद्वितीयायामपराह्णे चयेद्यमं । स्नानं कृत्वाभानुजन्यायमलोकनपश्यति । ऊर्जे
शुक्लद्वितीयायां पूजितस्नानेयमः वेष्टितः किंनरैश्चट्टैस्सस्यैवच्छतिवांक्षितमिति । स्नान्दात् । दिनद्वये,अपरात्र्याप्तावव्याप्तौवापरैव युग्माग्नीतियुग्मवा
क्यात् । हेमाद्रौभविष्येप्रथमाश्रावणेमासि तथा भाद्रपदेपरा । द्वितीयाश्वयुजेमासि चतुर्थी कार्तिके भवेत् । आश्रावणे कलुषा नाम तथा भाद्रे च निर्मला ।
आश्विनेप्रेतसञ्चारा कार्तिके बाम्यकामयेति चतस्रोद्वितीया उपक्रम्य प्रथमायां किञ्चित्प्रायश्चित्तं द्वितीयायां सरस्वतीपूजा द्वितीयायां आहुं कर्त्तव्य
त्वेनसूचयित्वा चतुर्थ्यामस्याकर्त्तव्यमुक्तं कार्तिके शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां युधिष्ठिर । यमेयमनया पूर्वभोजितस्सगृहेर्चितः । अतोयमद्वितीयेयं विषुलोकेषुवि
श्रुता । अस्यां निजगृहे पार्थ न भोक्तव्यमतोनरैः । यत्नेन भगिनी हस्तात् भोक्तव्यं पुष्टिवर्धनं । दानानिच प्रदेयानि भगिनीभ्यो विशेषतः । सुवर्णलङ्कार
रवस्त्राक्ष पूजा सत्कार भोजनैः । सर्वाभगिन्यः संपूज्या अभावे प्रतिपत्तकाः । प्रतिपत्तकाः तत्र स्थाने मता । पिष्टव्यभगिनीहस्तात्प्रथमायां युधि-
ष्ठिर पिष्टव्यभगिनी पिष्टव्यसंबन्धेन भगिनी पिष्टव्यकन्येत्यर्थः मातुलस्यसुताहस्ताद्वितीयायां तथानृपमातुर्मातुःस्वस्यैव द्वितीयायां तयोःकरात् । भोक्तव्यं
सहजायाश्च भगिन्याहस्ततः परं । सर्वासु भगिनी हस्तात् भोक्तव्यं वलवर्धनं । धनं यशस्य मायुष्यं धर्मकामार्थं साधकं । यस्यांतिद्यौवमनवायमराजदेवः

१५

संभोजितो निजकरास्त्रस्योद्देन तस्मात्स्वाकरतंवादिह योभुनक्ति प्राप्नोतिरत्नधनधान्यमनुत्तमं च । इति चेमाद्रौ मविध्यं वमद्वितीयाविधिः ।
 तत्रैव आह द्वितीयाविधिसंस्थितत्वे स्थान्दे । वातु भोजयते नारो आतरं युग्मके तिथौ । अर्चयेचापि ताम्बूलैर्न वा वैधव्यमाप्नुयात् । सातुरायुःक्षयोर्ज-
 न मवैत्तत्र काचित् । तथा यम चित्रगुप्तं यमदूतांश्च पूजयेत् । अर्घ्याश्चात्र प्रदातव्या वमाय सहजद्वयैः । सहजद्वयैः मातृभगिनीभिः । अर्घ्यमस्तु
 एवमिति ह्यज्यासहस्रवमान्तकालिकधरामरेश आह द्वितीयाहृतदेवपूजां गृहाणचाध्वं भगवत्प्रमत्ते । धर्मराज नमस्तुभ्यं नमस्ते यमनाग्रं चार्चि मा-
 किंरं वाचं सूर्यपूजनमोऽस्तुते । सैष्टे । कार्तिके तु द्वितीयायां शुक्लायां आह पूजनं । या न कुर्यात् विनश्यन्ति मातरः सप्तजम्बु । पादो उत्तरखण्डे ।
 मद्भोजिनि भोमातस्वदंघ्रिवरवीरहे । श्रेयसेष्व नमस्तुभ्यं आगतोऽस्मि तवालयं । अदुवाक्यं ततः श्रुत्वा सत्वरं क्रियतेतदा । अथ आह नतीभातस्ववा-
 धन्वास्मिमानद । मौक्त्यन्तेधमद्दे सायुषेमममानद । कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां सहादरः । यमोयमनयापूर्वं भोजितः स्वगृह्येचितः । अस्मिन्
 दिने यमनाग्रं नारो वा पुंस्त्वोपि वा । अपविद्धा कर्मपात्रैः स्नेह्या ये पचन्तिहि । पापेभ्यो विप्रमुखास्ते मुक्ताकर्मनिबन्धनात् । तेषां मणोस्त्वोदन्तो
 वसन्ति कुलावधः । तस्मादन्वेष्य मद्दे भोजनं कुरु कार्तिके । आश्विनः प्रतिपद्यास्या नमस्कृत्य ततोऽर्चयेत् । सर्वाभगिन्यः संपूज्याज्येष्टा उमवतस्तृता ।
 वस्तीर्दिनां वसन्तीर्वा निजवितानुसारतः । सातरा युष्मद्वर्धं भगिनीभिर्यमस्त्वै । पूजनीया प्रयत्नेन प्रतिमाश्च विधानतः । मार्कण्डेयोवसिष्ठयो-
 रनूनाश्च विभीषकाः । अपद्रोहिः परशुराम अष्टौ ते शिरजीविनः मार्कण्डेव महाभाग सप्तकल्यान्तजीवित शिरस्त्रीषिण्यथा त्वं हि तथाभे मातरं कुरु ।
 इति आह द्वितीयाविधिः । इति श्रीमद्भुनीषकष्टात्मज भट्टशङ्करकृतौ व्रतार्क द्वितीयाव्रतानि । अथ द्वितीया व्रतानि । तत्र चैवमुक्ताद्वितीयायां सौमा-
 ग्यव्रतमव्रतं । मास्ये मत्स्य सवाच । वसन्तमासमासाद्य द्वितीयायां जनप्रियं । सौमाग्यव्रतं सदास्त्रीभिः कार्यं पुत्रसुखेक्षतभिः । शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्ने तिथेः
 साकं सवाचरेत् । तस्मिन्नहनि वा देवी विप्रविष्मात्मना वती । पाषिण्यविकैर्मन्त्रैः सुहृदावरवर्चिनी । तथा सचैव देवेभ्यं द्वितीयायां समर्चयेत् ।

१६ । नानाविधैर्धूपैर्दीपैर्नैवेद्यसंयुतैः । प्रतिमां पञ्चगव्येन तथा गन्धोदकेन च । स्नापयित्वा चैवेद्गौरीमिन्दुशेखरसंयुतां । नमोऽस्तु पादलाभे तु पादौ
 देव्याभिरुक्ष्यतु । शिवमेति च सङ्कीर्त्य जयायै गुल्फयोस्तथा चिगुणावेति रुद्रस्य भवान्यै जंघयोर्गुणं शिवं रुद्रेस्वरामेति जयायै इति जानुनी ।
 सङ्कीर्त्य शिवोऽयं तयोस्वरदे नमः । ईशवेश कटिरत्यै शङ्करायेति शङ्करं । कुचिद्वये च कोटयै शूलिनः शूलपाणये । मङ्गलायै नमस्तुभ्यमुदरश्चापि
 पूजयेत् । शरीरयोः नमो रुद्रमोक्षान्यै च कुचद्वयं शिवं वेदात्मने तद्वत् रुद्राण्यै कण्ठमर्चयेत् । चिपुरन्नाय विश्वेशमनन्ताय करद्वयं विलोचनायेति हरं वाङ्म
 काशान्तप्रिये सौभाग्य भवनायेति भूषणा चिंसमर्चयेत् । नमोऽर्हानारोशहरप्रसितां गीतिनाभिकां नम उग्राय लोकेश सखितेतियुतध्रुवौ । शर्वाय पुर-
 णन्तारं वसुदेव्यै तथात्वं । नमः श्रीकण्ठनाथाय शिवं केशांस्तथार्चयेत् । भीमोऽग्निसौम्यरूपिण्यै शिवः सर्वात्मने नमः । शिवमर्त्यै विधिवत् सौभाग्या
 टकमित्यतः । स्नापयेत् घृतनिष्पाव कुसुमक्षीरजीरकं । दण्डराजेषु लवणं कुसुमं च मध्याष्टमं । दत्तं सौभाग्यकृदस्मात् सौभाग्याष्टकमित्यतः एवं निवे-
 द्यत्सर्वमग्रतः शिवयोः पुरः । वैजेशुङ्गोदकं प्राशस्वपेद्गमावरिन्दम । पुनः प्रभाते तु तथास्तुस्नानजपः शुचिः । संपूज्य द्विजदाम्पत्यं मात्स्यवस्त्रविभू-
 षणैः । सौभाग्याष्टकसंयुक्तं सुवर्णं प्रतिमाद्वयं प्रीयतामचलितान्नाम्नायाय निवेदयेत् । एवं सम्बन्धरं यावत् द्वतीयायां सदामुने । प्राशने दानमन्त्रे च
 विशेषोऽयं निवेद्यमे । गोशृङ्गोदकं प्राशेत् त्रैशखे गोमयं पुनः । ज्येष्ठमन्दारकुसुमं विस्वपथं शुचौ स्मृतं । आवणेदधि संप्राशं नमस्ते च कुशोदकं ।
 क्षीरमाशुक्ते मासि कार्तिके षष्ठदाहकं । मार्गशीर्षे तु गोमूत्रं पौषे संप्राशयेत् घृतं । माघे कृष्णतिलांस्तद्वत्पञ्चगव्यं च फाल्गुणे । खलिता विजया भद्रा
 भवानी कुमुदा शिवा । वासुदेवी तथा गौरी मङ्गलाकमलासती । उमा च दानकाले तु प्रीयतामिति कीर्तयेत् । मल्लिकाशोककमलकुसुमोत्पलमासती
 कुलकं करवीरश्च बाणामञ्जान कुङ्कुमं । सिन्दुवारञ्च सर्वेषु मासेषु क्रमशः स्मृतं । वाणं नीलकुरण्डः । जपाकुसुमं कुसुममासती शतपत्रिका । वयाकार्ज
 प्रशस्त्रानि करवीरश्च सर्वदा । एवं सम्बन्धरं यावदुपोष्य विधिवत्तरः । स्त्रीवा भक्ताकुमारी वा शिवामर्त्यै प्रकृतः । व्रताम्ते श्रवणं दद्यात् सर्वोप-

स्तरसंयुतं । उमासहेस्वरं हेमं वषभंच गवा सह । स्थापयित्वा च शयने ब्राह्मणाय निवेदयेत् । गोयुगं हेमं । अन्यान्यपियथाशक्त्यामिथुनान्ध्वरादितिः ।
 धान्यालङ्कारगोदानै रत्यर्थधनसञ्चयैः । विज्जशास्त्रेण रहितः पूजयेद्भूत विस्मयः । एवं करोति यः सम्यक्सौभाग्यशयन व्रतं । सर्वान् कामानवाप्नोति
 पदमानं त्यमश्नुते । फलस्यैकस्य च साङ्गमेतत् कुर्वन् समाचरेत् । यच्च कीर्त्तिं समाप्नोति प्रतिमासं नराधिप । सौभाग्यारोग्यरूपायुर्वैश्वानर भूषणैः । न
 वियुक्ता भवेद्भ्रातृभ्रातृषु च शतत्रयं । यस्तु दादशवर्षाणि सौभाग्य शयनं व्रतं । करोति सप्तचाष्टौवाञ्छीकंठं भवने मरैः । पूज्यमानो वसेत् सम्यक् यावत्
 कल्याणतत्रयं । नारी वा कुरुते याति कुमारी वा नरेश्वर । सा पितरफलमाप्नोति देव्यानुग्रहालिता । इति मास्ये सौभाग्यशयन व्रतं । अचैव गौर्वा-
 दोद्योत्यवः तदुक्तं हेमाद्रौ देवीपुराणे । तृतीयायां यजेद्देवीं शंकरेण समन्वितां । कुङ्कुमागुरुकूर्पूर मणिवस्त्रस्रगर्चितां । सुगन्धपुष्पधूपैश्चन्दनेन सुमा-
 लया । आदोलं दोलनेदस्य शिवो मातुष्टये सदा । रात्रौ जागरणं कार्यं प्रातर्देवास्तु दक्षिणा । सौभाग्याय सदा स्त्रीभिः कार्या पुत्रसुखादिभिः । अथ
 चैव शुक्लदतीयायामरुन्धती व्रतं । तच्च स्त्रीषामेवाधिकारः अवैधव्यादिफल श्रवणात् । अथ पूजा । अष्टकर्षिकवायुक्ते मण्डले पूजयेज्जुतां । अरुन्धतीं
 महादेवीं वसिष्ठसहितां सतीं । आवहनं । अरुन्धति महादेवि सर्वसौभाग्यदायिके । दिव्यं सुचारुवेषंच आसनं प्रतिगृह्यतां । आसनं सुचारु शीतलं
 दिव्यं गामागन्धसुवासितं । पाद्यं गृहाण देवेशि अरुन्धति नमोस्तुते । पाद्यं । अरुन्धति महाभागे वसिष्ठप्रियवादिनि । अर्घ्यं गृहाण कल्याणि भर्षा
 सह पतिव्रते । अर्घ्यं । गङ्गातोयं समानीतं सुवर्षकलशे स्थितं । आचम्यतां महाभागे वसिष्ठसहिते नवे । आचमनं । गङ्गासरस्वती रेवापयोक्षी
 नर्मदा ज्यैः । स्थापितासिमया देवि तथा शान्तिं कुरुध्रमे । स्नानं । नानारागं समुद्भूतं दिव्यं चारु मनोहरं । वस्त्रं गृहाण देवेशि अरुन्धति नमोस्तुते ।
 वस्त्रं । कूर्पूर कुङ्कुमैर्युक्तं हरिद्रादि समन्वितं । कस्तूरिका समायुक्तं चन्दनं प्रतिगृह्यतां । चन्दनं । अक्षताश्च सुरश्रेष्ठाः कुङ्कुमाक्ताः सुशोभनाः । नाना
 लङ्कारसिद्धयर्थं प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां । मास्त्रादीनि सुगन्धीनि मालत्वादीनि वै पुनः । मया हृतानि पुष्पाणि पूजार्थं प्रतिगृह्यतां । पुष्पं । वनस्पति

रवोदित्यो गन्धाद्यो गन्ध उन्नतः । आग्नेयः सर्वदेवानां धूपोयं प्रतिपद्यतां ॥ धूपं ॥ आञ्जन्निवर्त्तिसंयुक्तं वस्त्रिनावोजितं मया । दीपं यद्वाण देवे
 शि चैलोक्क तिभिरापहं । दीपं ॥ अन्नं चतुर्विधं खादुरसैः सहभिः समन्वितं । नैवेद्यं यद्वाण देवि प्रसादं कुरु सर्वदा । नैवेद्यं ॥ पूगीफलमहद्विष्यं
 नामवस्त्रोदसैर्युतं । कर्पूरादि सुसंयुक्तं ताम्बूलं प्रतिपद्यतां ॥ ताम्बूलं इदं फलमितिफलं । हिरण्यगर्भ इति दक्षिणा । पुत्रान् देहि धनं देहि सौ
 भाग्यं देहि सुव्रते ॥ अन्यांश्च सर्वकामांश्च देहि देवि नमोस्तुते ॥ मूलमन्त्रप्रार्थना ॥ अरन्धति महाभागे वसिष्ठप्रियवादिनि । सौभाग्यं देहि मे देवि
 धनपुत्रांश्च सर्वदा । उत्तरार्थं ॥ द्विभुजां चारुसर्वाङ्गीं साक्षसूत्रकमण्डलुं । प्रतिमां काञ्चनीं कृत्वा नामभिः परिपूजयेत् । ओ देववन्दे नमःपादौ पूज
 यामि । लोकवन्द्यै ॥ बानुनीपू सम्पत्तिदायै कटिं गम्भीरनाम्यै नाभिं लोकधात्रैस्तनौ जगद्वाचैः कण्ठं शान्त्यै वाङ्मयं वरदायै हस्तौ धृत्यै मुखं अर
 न्धत्यै शिरः । सकलप्रियायै शिखां वसिष्ठप्रियायै सर्वाङ्गं ततो नो राजनं । पुष्पाञ्जलिंश्च वंशपात्रे स्थितं पूर्णं वाणकं हव्यसंयुतं । अरन्धती प्रीण
 नार्थं ब्राह्मणाय ददाम्यहं । वाणकं सुवर्णमूर्तिसंयुक्तां वसिष्ठेन सुशेभितां । अरन्धती प्रीणानार्थं ब्राह्मणाय ददाम्यहं । मूर्तिदानमन्त्रः । गच्छ देवि
 वयास्मान् सर्वालङ्कारभूषिते । अरन्धति नमस्तुभ्यं देहि सौभाग्यमुत्तमं । विसर्जनं ॥ इति अरन्धती पूजनं ॥ अथ कथा स्कान्दे । स्कान्द उवाच ।
 अरन्धती व्रतं वक्ष्ये नारी सौभाग्यदायकं । येन चोर्ध्वेन वैसम्यक् नारी सौभाग्यमाप्नुयात् । आयते रूपसम्यक्ता पुत्रपौत्रसमन्विता । वसन्ते तु समासाद्य
 हृत्तोयां पुरुषधर्म । स्नानं कृत्वा तु वैसम्यक् चिराचोपोषितासती । मिथुनानि च चत्वारि समाह्वय पतिव्रता । पूजयेत्पुष्पताम्बूलैश्चन्दनैश्च तथाक्षतैः ।
 कुङ्कुमागच्छ कर्पूरैः सिन्दूरैश्च गनाभिभिः । शिलापदेन संस्थाप्य जीरकं लवणान्वितं । लोष्टकेन समायुक्तं वस्त्रं युग्मेन वेष्टितं । आवाहयेन्महादेवीं वसिष्ठ
 प्राणसन्नितां । पतिव्रतानां सर्वासां मन्त्रा वै देवभामिनीं । द्विभुजां चारुसर्वाङ्गीमक्षसूत्रकमण्डलुं । प्रतिमां काञ्चनीं कृत्वा नामभिः परिपूजयेत् देववन्दे
 नमःपादौ बानुभ्याम्लोकवन्दिते । कटिं सम्पूजयेत्तस्या सर्वसम्पत्तिं दायिनीं । नाभिं गम्भीरनाम्यै तु लोकधात्रैः तथास्तनौ जगद्वाचैः यथास्कन्धौ वाङ्मयं शान्त्यै ।

ममस्तथा । इक्षी तु वरदायै तु मुखं धृत्यै नमःपुरः । अरुन्धत्यै तथा पूज्यं शिरसु सकलप्रिया । एवं सम्पूज्यतां देवीं गन्धपुष्पोपचारकैः । पूजयित्वा सतीं
 देवीं ततश्चार्घ्यं प्रदापयेत् । अरुन्धति महाभागे वसिष्ठप्रियवादिनी । सौभाग्यं देहि मे देवि धनपुत्रांश्च सर्वदा । उत्तरार्घ्यं मन्त्रः । पुत्रान् देहि धनं
 देहि सौभाग्यं देहि सुव्रते । अन्यांश्च सर्वकामांश्च देहि देवि नमोस्तुते । प्रार्थनामन्त्रः । सुवासिन्धोय सम्पूज्याः समाप्ति दिवसे सदा । शुभमन्वाद्यतै
 पुष्पैर्दद्यात् शूर्पेण भक्षकान् । होमं चैव तदाकुर्यात्समिद्धिस्थ तिलैः पृथक् । अष्टोत्तरशतं संख्या प्रार्थनामन्त्रतः सुधीः । मिथुनानि च सम्पूज्य भूषणा
 ष्ठादनादिभिः । नानाविधोपचारैश्च चतुर्विंशति संख्या । आचार्याय सभार्याय वस्त्राण्याभरणानि च । शय्यासोपस्करां दद्यात् कांक्षयाच सदीपकं ।
 आदर्शस्वामरश्चैव धेनुं दद्यात्सुशोभनां । पश्चात्तुभोजयित्वाथ स्निग्धः शूर्पान् समोदकान् । मोदकान् काञ्चनश्चैव तथा वस्त्रं यथाविधि । पोलिकां
 छतपूपांश्च पूरीकांश्च विशेषतः । सोहोलिकांश्च दातव्या एकैकं द्विगुणं तथा । भोजनद्वयपर्याप्तं दीनानाथांश्च पूजयेत् । एवं व्रतं समाप्याथ पश्चात्सक्तं
 समाचरेत् । अनेनैव विधानेन मानिनी कुरुते व्रतं । अवैधव्य त्वमाप्नोति तथा जन्म सहस्रकं । पुत्रपौत्र समायुक्ता धनधान्यसमावृता । जीवेद्दुर्घ
 शर्मं शर्मं सहस्रभर्ता महाव्रता । एवमभ्यर्चयित्वा तु पदं गच्छेदनामयं । देवभार्या यथास्वर्गे ऋषिभार्या तथैव च । राजभार्या महाभागा सर्वकामफलप्रदं
 पुराष्टत्तमिदं विप्रा शृणुध्वं व्रतमुत्तमं । आसीद्विप्रः पुराविप्राः सर्वशास्त्रविशारदः । तस्यैका कन्यकाजाता रूपेणा प्रतिमाभुवि । ततो विवाहं सम्यग्वै
 पिता तस्याकरोद्विजः । वालरुहा तु साक्षातानिर्वेदादगमज्ञात् । यमुनातीरमासाद्य चकारविपुलन्तपः । एकभक्तादिकैश्चैव कृष्ट चान्द्रायणैस्तथा ।
 माषोपवासनियमैरात्मानं पावयन् सती । कदाचिदागतः सत्तमं श्रमन् गौरी सदाशिवः । यमुनातीरमासाद्य विनीतान्तां ददर्श सा । कृपया च शिवा
 गौरी महादेवमुवाच सा । देवकेनेदृशीं प्राप्ता वालवैधव्यतां दशां । वदेश्वर महादेव कृपांकुर कृपानिधे । ओमहादेव उवाच । अयं विप्रः पुरा
 मोरि कुलशीलयुतोभुवि । तेन कन्या परिहृता सुरुपायुवतीसती । सतां विवाह्यतत्कर्णीं विदेशं व्यगमद्विजः । तस्य च वज्रतिथे कालं सापश्यत् पत्युस्तममं

नागतस्तु तदा विप्रो वावज्जीवं गतोद्विजः । तस्याजन्मगतं सर्वं निःफलं पतिनाविना । तेन पापेन विप्रोसौ नारीत्वं प्राप्तवान् शिवे । स्वनारीं यः परि
त्यस्त्य निर्दोषां कुलसम्भवा । याति देशान्तरं वाथ चन्दाइव महार्णवे । परदाररतोवास्यादभ्यां वा कुरुते स्त्रियं । सेन्यजन्मनि देवेशि स्त्रीभूत्वा वि
धैर्विप्रैः । या नारी तु पतित्यत्कामनोवाक्काय कर्मभिः । रहः करोति वैजारं गत्वावा पुरुषान्तरं । भोगान् मुक्ताच्च यायेषिन्मदेन प्रमदासती । तेन
कर्मविपैर्कामना नारी विधवा भवेत् । स्वपत्नीं कुलसम्भूतां पतिव्रतरतां सतीं । अनुकूलां परित्यज्य परां योयाति चेच्छ्रया । सपापी जायते न्यस्मिन् स्त्री
हीनो विप्रजन्मनि । अनेन सदृशं देवि लोकेस्मिन्नास्ति पातकं । न वैधव्यात्परोव्याधिर्न वैधव्यात्परोज्वरः । न वैधव्यात्परः शोको न वैधव्यात्परो
कुशः । निरयो न च वैधव्यात्कष्टं वैधव्यतान्त्र्य । तेन पापेन वज्रना जायते बालरष्टिका । इतितस्य वचः श्रुत्वा सा गौरी विस्मिता भवत् । पप्रच्छ तं
महादेवं गौरी सा कुरुष्वान्विता । केनेदृशं महत्पापं बालवैधव्यदायकं । नश्यते कर्मणा केन तस्यां वद कृपां कुरु । महादेव उवाच । शृणु देवि प्रवक्ष्या
मि बालवैधव्य नाशनं । अरन्धती व्रतं पुण्यं नारी सौभाग्य दायकं । मत्कृत्वा बालवैधव्यात् मुच्यते नाचसंशयः । श्रुतमेतत्तदा विप्रा गौर्माशङ्करतो व्रतं
यमुनातीरमासाद्य उपदिष्टं तदा द्विजाः । तस्यै नार्यै महादेव्या कृतमेतद्भूतं तथा । तेन पुण्येन महता व्रतजेन मुनीश्वराः । सा नारी चागमत्सर्गमुक्ता
वैधव्यतस्तदा । इत्थं व्रतफलं सम्यक् उपदिष्टं मुनीश्वराः । कृतमन्यैश्च बहुभिस्तेपि मुक्ता न संशयः अरन्धती व्रतमिदं एतत्कार्यं मुनीश्वराः । नारी
वैधव्यतोमुच्येत सौभाग्यं प्राप्नुयात्परं । इति हेमाद्रिस्त्वान्दे अरन्धती व्रतं । अथ वैशाखशुक्लतृतीयायां भविष्योत्तरोक्तमक्षय तृतीयाव्रतं । इयं च
आङ्गादौ पूर्वाङ्ग्यापिनी आद्या द्वे शुक्ले द्वे तथा कृष्णे युगादोक्तवयोविदुः । शुक्ले पौर्वाङ्गिके आद्ये कृष्णे चैवापराङ्गिके इति नारदीयात् । पूर्वाङ्गे तु
सदा आद्या शुक्लामनुयुगादयः । द्वौ कर्मणि पित्रे च कृष्णचैवापराङ्गिका इति गारुडाच्च ॥ अथ पूर्वाङ्गपराङ्ग शब्दौ द्वेधाविभागपराविति । अथ
व्रतविधिः । वैशाखस्य तृतीयायां श्रीसमेतं जगद्गुरुं । नारायणं पूजयेथाः पुष्पधूपविलेपनैरिति । तथा बोस्यां दहानिकरकान् बारिषीजसमन्वितान् ।

स याति पुरुषो वीर लोकान् वै हेममालिनः । वीजमन्वान् हेममाली सूर्यः । तथा वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीयायां तथैव च । गङ्गातोये नरः स्नात्वा मुच्यते
 सर्वकिल्बिषैः ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ वज्रनाभ किमुक्तेन किं वज्रचरमालया । वैशाखस्य सितामेकां तृतीयामक्षयां शृणु । तस्यां स्नानं जपो हेमः
 स्वाध्यायः पितृतर्पणः । दानं च क्रियते तस्यां तत्सर्वं स्यादिहाक्षयं । आदिः कृतयुगस्येयं युगादिस्तेन कथ्यते । सर्वपापप्रशमनी सर्वसौख्यप्रदायिनी । पुरा
 महीदयः पार्थवणिगासीत्सुनिर्द्द्वनः । प्रियं वदः सत्यवृत्तिर्देवब्राह्मणपूजकः । पुण्याख्यानैकचित्तोभूत्कुटुम्बव्याकुलोऽपि सन् । तेन श्रुतावाच्यमाना तृती-
 यारोहिणीयुता । यदास्याहुधसंयुक्ता तदा सा तु महाफला । तस्यां यद्दीयते किञ्चिदक्षयं स्यात्तदेव हि । इति श्रुत्वा च गङ्गायां सन्तर्प्यपि तद्देवताः ।
 गृहमागत्य करकान् सामानानुदकसंयुतान् । अन्नपूर्णान् दृष्टकुम्भान् जलैर्न विमलैर्न च । यवगोधूमलवणान् सक्तुदध्यादनं तथा । इक्षु क्षीर विकारांश्च
 सहिरण्याश्च शक्तितः । सुविशुद्धेन मनसा ब्राह्मणेभ्यो ददौ वणिक् । भार्यया वार्यमाणोऽपि कुटुम्बासक्तचित्तया । तावत्तस्यौ स्थिरे सत्वे मत्वा सर्वं विनश्चरं
 धर्मासक्तमतिः पार्थ कालेन वज्रनाततः । जगाम पञ्चत्वमसौ वासुदेवमनुस्मरन् । ततः सच्चिद्योजातः । कुशावत्यां युधिष्ठिर । वभूव चाक्षया तस्य सप्त
 द्विर्धर्मसंयुता । इवायं सुमहायज्ञैः समासवरदक्षिणैः । स ददौ गोहिरण्यानि दानान्यन्यान्यहर्निशं । वुभुञ्जे कामतोभोगान् दीनान्धां क्षर्पयन् शतैः
 तथाप्यक्षयमेवास्व क्षयं याति न तद्धनं । अद्वापूर्वतृतीयायां यद्दत्तं विभवं विना । इत्येतत्ते समाख्यातं श्रूयतामत्र योविधिः । तृतीयां तु समासाद्य स्नात्वा
 सन्तर्प्य देवताः । एकभक्तं तदा कुर्याद्वासुदेवं प्रपूजयेत् । उदकुम्भान् सकरकान् सामानान् सर्वरसैः सह । त्रैशिकं सर्वमेवात्र सस्यं दाने प्रशस्यते । कञ्चो
 पानत्प्रदानं च गोभूकाश्च न वाससां । यद्यदिष्टतमं वा न्यत्तद्देवमविशङ्कया । एतत्ते सर्वमाख्यातं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि । अनाख्येयं न मे किञ्चिदस्ति स्वस्त्यस्तु
 तेऽनघ । अस्यां तिथौ क्षयमुपैति ज्ञतं न दत्तं तेनाक्षयेति कथिता मुनिभिस्तृतीया । उद्दिश्य देवतं पितॄन् क्रियते मनुष्यैस्तैश्चाक्षयं भवति भारतसर्वमेव
 इति भविष्योत्तरोक्तमक्षयं तृतीयाव्रतं । अस्यामेव विष्णुधर्मोत्तरोक्तमक्षयं तृतीयाव्रतं । वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीयायामुपोषितः । अक्षयं फलमाप्नोति सर्वस्य

॥ १८ ॥

१८

सुकृतस्य तु । तथा सा कृत्तिकोपेक्षा विशेषेण च पूजिता । तत्र दत्तं ऊतं जप्तं सर्वमक्षयमुच्यते । अक्षया सा तिथिस्तस्यात्तस्यां सुकृतमक्षयं । अक्षतैः पूज्यते विष्णुस्तेन सायक्षया स्मृता । अक्षतैस्तु नरः स्नातोविष्णोर्दत्त्वा तथा क्षतान् । सुकृतं च संस्कृतांश्चैव ऊत्वा च भृगुनन्दन । एतामब्दद्वितीयानां सर्वासान्तु फलं लभेत् । इति विष्णुधर्मोक्तमक्षयद्वितीयाव्रतं । अथाचारप्राप्तं आचरणशुक्लद्वितीयायां स्वर्णगौरीव्रतम् ॥ तत्र पूजा ॥ देविदेवि समागच्छ प्रार्थयेऽहं जगत्पते । मयाकृतां पूजां गृहाण सुरसत्तमे । आवाहनं । भवानि त्वस्माद्देवि सर्वसौभाग्यदायके । अनेक रत्नसंयुक्तमासनं प्रतिगृह्यतां आसनं । सुचारुशीतलं दिव्यं नानागन्धसुवासितं । पाद्यं गृहाण देवेशि महादेवि नमोस्तुते । पाद्यं । श्रीपार्वति महाभागे शङ्करप्रियवादिनि । अर्घं गृहाण कल्याणि भर्वा सह पतिव्रते । अर्घ्यं ॥ गङ्गातोयं समानीतं सुवर्णकलशस्थितं । आचम्यतां महाभागे रुद्रेण सहितेऽनघे । आचमनं । गङ्गा सरस्वतीरेवा कावेरी नर्मदाजलैः । स्नापितासि मया देवि तथा शान्तिं कुरुष्व मे । स्नानं ॥ सर्वसत्त्वाधिके सौम्ये लोकलज्जानिवारणे । मयोपपादिते मुम्यं वाससी प्रतिगृह्यतां । वस्त्रं । कर्पूरकुङ्कुमैर्युक्तं हरिद्रादिसमन्वितं कस्तूरिका समायुक्तं चन्दनं प्रतिगृह्यतां । चन्दनं । मात्स्यादीनि सुगन्धीनि मातल्यादीनि वै प्रभो । मयाहृतानि पुष्पाणि पूजार्थं प्रतिगृह्यतां । पुष्पं । देवद्रुमरोद्धतः कालागुरुष्टतान्वितः । आदीयते मया धूपे भवानि घ्राणतर्पणः । धूपं । आन्यश्चर्वातिसंयुक्तं बन्धिनायोजितं मया । दीपं गृहाण देवेशि चैत्योक्त्यतिमिरापहं । दीपं । अन्नं चतुर्विधं स्वादुरसैः षड्भिः समन्वितं । नैवेद्यं गृह्यतां देवि प्रसादं कुरु सर्वदा । नैवेद्यं ॥ कर्पूरेला लवङ्गादि ताम्बूलदलसंयुतं । क्रमुकस्त्यफलं चैव ताम्बूलं प्रतिगृह्यतां । ताम्बूलं । इदं फलं मया देवि स्थापितं पुरतस्तव । तेन मे सफलवाग्निर्भवेज्जगन्नि जन्मनि । फलं । हिरण्यगर्भगर्भस्य हेमवीजं विभावसे । अनन्त पुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे । दक्षिणा । पुञ्चान् देहि धनं देहि सौभाग्यं देहि सुवते । अन्यांश्च सर्वकामांश्च देहि देवि नमोस्तुते । प्रार्थना । भवान्याश्च महादेव्या व्रतसम्पूर्णं हेतवे । प्रीतये द्विजवर्याय वाणकं प्रददाम्यहं । वायनमन्त्रः । नानाघोडशपकान्नैर्वेणुपाचाणि घोडश । कुर्याद्वस्त्रादिभिर्युक्तान्याङ्गयद्विजदम्पती । व्रतोद्यापनं पूजार्थं

१८

ब्राह्मणीभ्यो ददाम्यहं खलङ्कृताः सुवासिन्यः पाति व्रत्येन भूषिताः । भक्तकामसद्व्यर्थं प्रतिगच्छन्तु भूषिता इति गौरीपूजा । अथोद्यापनं युधिष्ठिर उवाच ।
 उद्यापनविधिं ब्रूहि तृतीयायाः सुरेश्वर भक्तिः श्रोतुमिच्छामि व्रतसम्पूर्णं हेतवे । श्रीकृष्ण उवाच । उद्यापनविधिं वक्ष्ये सावधानेन वै शृणु । चिंशद्वण्ड
 प्रमाणेन प्रमितं दक्षिणोत्तरे । प्रत्यक् प्रागपि राजेन्द्र नवगोचर्मनिष्यते । गोचर्ममात्रं संलिप्य गोमयेन विचक्षणः । मण्डलं कारयेत्तत्र नानावर्णं सुशोभनं
 गृहमण्डलपार्श्वे तु पद्ममण्डलं लिखेत् । तन्मध्ये स्थापयेत् कुम्भमव्रणं चन्द्रयं शुभं । ताम्रपात्रं प्रकुर्वीत पलैः षोडशभिस्तथा । तदर्धार्धेन वा कुर्याद्विशालं
 विवर्जयेत् । कर्षमात्रं सुवर्णेन प्रतिमां कारयेद्बुधः । तदर्धं मध्यमं प्रोक्तं तदर्धन्तु कनिष्ठकं । कृत्वा रूपं प्रयत्नेन पार्वत्याश्च हरस्य च । अथ ताम्रमये
 पात्रे प्रतिमां तत्र विन्यसेत् । श्वेतवस्त्रं युगच्छस्त्रं श्वेतयज्ञोपवीतिनं । भाजनं च तिलैः पूर्णं कलशस्योपरिन्यसेत् । पार्वत्यास्तु युगदद्यात्स्थापयित्वा वि-
 धानतः । वेदोक्तेन प्रतिष्ठा च कर्तव्या तु यथाविधि । पश्चाद्येन स्तूपनं कृत्वा देवस्य चोत्तम । स्नानं च कारयेत्पश्चात्ततः पूजां समारभेत् । चन्दनेन
 सुगन्धेन सुपुष्पैश्च प्रपूजयेत् । धूपञ्च कल्पयेद्गन्धं चन्दनागरसंयुतं । नानाप्रकारनैवेद्यं तथा दीपञ्च कारयेत् । अर्चयेत् पूजयेद्भक्त्या गन्धपुष्पैः फलाक्षतैः
 आवाहनादि कर्तव्यं पुराणागमसम्भवे । कार्याविधानतः पूजा भक्तिश्रद्धासमन्वितः । देवदेव समागच्छ प्रार्थयेद्दहं जगत्पते । इमां मया कृतां पूजां गृहाण
 सुरसत्तम । एवं पूजां प्रकर्तव्याराचौ जागरणं ततः । गीतनृत्यादिसंयुक्ता कथा पुस्तकवाचनं । अर्चयेत्पूर्ववद्देवं पश्चाद्दोमञ्च कारयेत् । स्वयच्छोक्तविधा-
 नेन कृत्वाग्निस्थापनन्ततः । प्रारभेच्च ततोऽहोमं नवग्रहपुरःसरं । तिलांश्च यवसंमिश्रानाज्येन च परिभुजान् । सङ्कर्षणेति पर्यन्तान् कृत्वाविधिवदाचरेत्
 एवं समाप्य होमन्तु तत्राचार्यं प्रपूजयेत् । अर्घ्यं पुष्पप्रदानैश्च वस्त्रालङ्कारभूषणैः । शक्त्यासदक्षिणां कुर्यात्प्रकारैर्गोधिकान्विता । धेनुं सदक्षिणां दत्वा सु-
 शीलाञ्च पयस्विनीं । सुवर्णशृङ्गीं रौप्यसुरीं कांस्यदोहनसंयुतां । रत्नपुष्पां वस्त्रयुतां ताम्रपट्टीमलंकृतां । सवत्सामवर्णां भद्रां धेनुन्दद्यात्प्रयत्नतः । सुव-
 र्णेन च संयुक्तामाचार्याय च साधवे । षोडशभिः प्रकारैश्च पक्वान्नैः प्रीणयेत्सदा । षोडशप्रमितैर्दद्याद्ब्राह्मणेषु प्रयत्नतः । वंशपात्रस्थितैः पश्चात्पक्वान्नं वा

॥ ३ ॥ यनैः शुभैः अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च दर्शितं प्रयत्नतः । प्रयत्नपरयाभक्त्या प्रदद्यादित्तसारतः । बंधुभिः सह भुञ्जीत नियतश्च परेऽहनि । एवं कृत्वा भक्त्या
 २० परिपूर्णः प्रतीयतः । इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे स्वर्ण गौरी उद्यापनं समाप्तं ॥ अथ कथा ॥ पुरा कैलासशिखरे सिद्धगन्धर्वसेविते । उभया सहितः स्तब्धः
 प्रपञ्चं शिवमव्ययं । स्कन्द उवाच ॥ करुणासागरेशान लोकानां हितकाम्यया । व्रतं कथय देवेश पुत्रपौत्रप्रवर्धनं ॥ श्रीशङ्कर उवाच ॥ साधु पु-
 मं महाभाग कथयामि षडानन । स्वर्णगौरीव्रतं नाम सर्वसंपत्करं नृणां । पुरा सरस्वतीतीरे विमलाख्या महापुरी । तत्र चन्द्रप्रभो नाम राजा भूद्वन्द्वोपमः ।
 तस्य स्त्री रूपलावण्य सौन्दर्यस्मरविभ्रमा । महादेवी विशालाक्ष्ये भार्ये वाल्म्ये च । तयोः प्रियतरा ज्येष्ठा तस्यासीत् नृपतेर्मता । स कदाचिद्वनं भ्रजे
 षडंगयासक्तमानसः । तर्ष शार्दूलवाराहवनमाहिष कुञ्जरान् । हत्वा बभ्राम तृष्णार्तः सरस्सुविपिने महत् । चकोरचक्रकारण्ड पुण्डरीक शताकुलं ।
 उत्पुष्पहिङ्गकोट्याम कुमुदोत्पल मण्डितं । अपूर्वमवनीशोऽसौ ददर्शाक्षरसांसरः । समासाद्य सरस्तीरं पोत्वा जलमनुत्तमं । भक्त्या गौरीमर्चयन्तं ददर्शाक्षर
 सांगणं । किमेतदिति प्रपञ्च राजा राजीवलोचनः । स्वर्णगौरी व्रतमिदं क्रियतेऽस्माभिरुत्तमं । सर्वसंपत्करं नृणां तत्कुरुष्व नृपोत्तम । राजोवाच ॥
 विधामं कीदृशं व्रतं किंफलं विस्तरान्मम । तावूचुर्योषितः सर्वानभोमासि तृतीयके । प्रारब्धं व्रतमिदं गौर्याः षोडशवत्सरान् । तच्छ्रुत्वा सोपि जग्राह
 व्रतं नियत मानसः । गुणैः षोडश संयुक्तं देवकन्दलिणे करे । बंधनेन मन्त्रेण करिष्ये व्रतं तव । ततः कृत्वा व्रतं देव्या मदिरामदमन्तमः । प्रभृत
 देवार्कं हस्ते दृष्ट्वा च पतिकोपना । चोटित्वा सा च चिक्षेप वाह्यशुक्तरूपि । न कर्त्तव्यं न कर्त्तव्यं मितिराज्ञे वदत्यपि । तेन संसृष्टमात्रेण तरुः पञ्चवतां
 गतः । तद्वितीया ततो दृष्ट्वा विस्मयाकुलिताभवत् । तन्मूले देवार्कं किञ्चन गृहीत्वा सा बंधं । ततस्तद्व्रतमाहात्म्यात्प्रतिप्रियतरा भवत् । देवी व्रताप
 चारेण सात्यक्ता दुःखितावने । प्रययौ सा महादेवी ध्यायन्ती शसमन्विता । मुनीनामाश्रमे पुण्ये निवसन्ती सती कश्चित् । निवारिता मुनिवरैर्गच्छ
 पापे यथा सुखं धावती विपिनं घोरं गणाध्यक्षं ददर्श ह । तेन दृष्ट्वापि सा गौरीं द्रष्टुमाभ्यसृज्य मुपोषिता ततो ददर्शाग्रतरुं गच्छन्ती च सरोवरं । ततो वन

श्रियं चाग्रे सर्वाभरण भूषितां पश्यन्ती शनकैस्तद्वज्रजन्ती चैव मानुषी । तैस्तैर्निराकृता दृष्टानि विस्मानि घसादह । ततस्तत्कृपया गौरी प्रादुरासीन्महासती ।
 तां दृष्ट्वा दृष्ट्वद्भूमी नत्वास्तुत्वानुपप्रिया । जयदेवि नमस्तुभ्यं जयभक्त वर प्रदे । अयशंकरवामागे मङ्गले सर्वमङ्गले । ततो वध्वावरं भक्त्या गौरीमभ्य-
 र्च्यतद्भक्तं । चक्रो देवि पदं तस्य ददौ सौभाग्यं सम्पदः । इति तस्याः प्रसादेन सर्वान् भोगान् वाप्यच । अन्ते शिवपुरं प्राप्तः कन्ताभिः सहितो नृपः ।
 यः शोभनं व्रतं मिदं कथितं शिवेन कुर्यान्मम प्रियतरो भविता च गौर्याः । प्राप्य श्रियं समधिकं शुचिशुचुसंधं निर्जित्य निर्मल पदं सहसा प्रायाति ॥ इति
 श्रीस्कंदपुराणे गौरी खण्डे स्वर्णगौरी व्रतं सम्पूर्णं ॥ अथ भाद्रशुक्ल तृतीयायां शिष्टपरिगृहीतं हरितालिका व्रतं ॥ तच्च परविद्वायां कार्यं । मूर्च्छमात्र-
 सत्वेऽपि दिने गौरी व्रतं पर इति माधवोक्तं । तच्च तृतीया मूर्च्छं मात्रसत्वेऽपि परैव ग्राह्या शिष्टाचारात् मूर्च्छं मात्रसत्वेऽपि दिने गौरी व्रतं परे शुद्धा-
 धिकायामप्येवं गणयोगं प्रसंशमादिति माधवः युक्तन्तु विद्वाधिकायामिव शुद्धाधिकायामपि परा प्रायकप्रमाणा भावात् सम्पूर्णत्वेन द्वितीयायुतनिषेधा
 प्रवृत्तेः पूर्वैव अतएव कलाक्राष्टापि वा चैव द्वितीया सम्प्रदृश्यते सा तृतीया न कर्त्तव्या गणसंयुतेति स्कान्दे सेति तच्छब्देन पूर्वैर्द्वितीयायोग निवृत्ति
 पूर्वैर्द्वितीयायुतनिषेधः संगच्छते एवं चतुर्थी सहिता यातु सा तृतीया फलप्रदेत्यापस्तम्बीय मथेतत्परमेव एतच्छ्रुतिमूलकल्पना लाघवात् द्वितीया
 युतानधिष्ठातृसत्त्वनिषेधे द्वितीयायुतैव कार्या गुणानुरोधेन प्रधानं लोपस्थान्यथात्वात् अग्निहोत्रहवनालाभे निर्वापस्यैव एकदशी तृतीया वा षष्ठीचैव
 तच्च व्रतविधिः ॥ मासपक्षाद्वृत्तिस्त्रिंशत् ममसमस्तपापक्षय पूर्वकं सप्त जन्म राज्यसौभाग्यादि विदुष्ये उमामहेश्वर सायुज्यतासिद्धार्थं हरितालिका व्रतं
 करिष्ये । तच्चादौ गौरी युक्तं महेश्वरं पूजयिष्ये । अथ ध्यानं । पीतकौ श्रेयवसनां हेमाभां कमलासनां । भक्तानां वरदां नित्यं पार्वतीं चिन्तयाम्यहं । मन्दार-
 माला कुलितालकायै कफालमालां कृतं श्रेष्ठराय । दिव्यां वरायै च दिग्भराय नमः । शिवायै च नमः शिवाय । इति ध्यानं । देवि देवि समागच्छ प्रार्थयेहं
 जगन्मये । इमां मायाकृतां पूजां गृहाण सुरसत्तमे । शिवगौरीभ्यां नमः । आवाहनं । भवानी त्वं महादेवी सर्वसौभाग्य दायिके । अनेकरत्नसंयुक्ता

॥ ३ ॥ मासनं प्रतिगृह्यतां । आसन । सुचारुशीतलं दिव्यं नाना गन्ध समन्वितं । गृहाण देवि देवेशि महादेवि नमोस्तुते । पाद्यं ॥ श्रीपार्वति मञ्जाभागे
 २१ शङ्खप्रियवादिनि । अर्घ्यं गृहाण कल्याणि भर्तृसहपतिव्रते ॥ अर्घ्यं । गङ्गाजलं समानीतं सुवर्णं कलशस्थितं । आचम्यतां मञ्जाभागे रुद्रेण सहिते
 नमोः ॥ आचम्यतां । गङ्गासरस्वतीरेवा कावेरी नर्मदा जलैः । स्नापितासि मया देवि तथा शान्तिं प्रयच्छ मे । स्नानं । उक्तमन्त्रैः पञ्चाशत स्नापनं ।
 अप्यायस्तेतिपपसा । दधिक्रावण इति दध्ना । घृतंमिमिच्च इति घृतेन । मधुवातेति मधुना । स्वादुःपव खेतिशर्करया ॥ इति पञ्चाशतं । आपोहिष्टेति
 शुद्धोदकेन चारुणैः स्नानं । हरिद्रा सुगन्ध द्रव्यै रुदन्तनञ्च । पुनराचमनं । सर्वसत्त्वाधिके रम्ये लोकलज्जानिवारणे । मयोपपादिते तुभ्यं वाससी
 प्रतिगृह्यतां । वस्त्रं ॥ कर्पूरागरुसंघट्टं कुङ्कुममादि समन्वितं । कङ्कूरिकासमायुक्तं चन्दनं प्रतिगृह्यतां । गन्धं । रञ्जिताः कुसुमौ घेन अक्षताश्चाति
 शोभनाः । ममैषां देवि दानेन प्रसन्नाभवपार्वति । अक्षताः । सप्तस्त्रिका वकुलचम्पक पाटला ज पुद्गागजाति करवीररसालपुष्पैः । विल्व प्रवाल
 तुलसी दल मालतीभिस्तुङ्गापूजयामिजगदीश्वरि मे प्रसीद ॥ पुष्पाणि । देवद्रुमरसोद्भूतः कृष्णागरु समन्वितः ॥ आनीतोयं मयाधूपो भवानिप्रतिगृह्यतां ।
 धूपं । त्वंज्योतिः सर्वदेवानां तेजसांतेज उत्तमं । आत्मज्योतिः परंधामदीपोयं प्रतिगृह्यतां । दीपं । अन्नं च विविधं स्वादुरसैः घङ्गिःसमन्वितं ।
 मध्यमोऽयं समायुक्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां । नैवेद्यं । पुनराचमनीयं ॥ मलयाचल सभूतं कर्पूरेण समन्वितं । करोद्वर्तनकञ्चारुगृह्यतां जगतःपते ।
 करोद्वर्तनं ॥ इदं फलमितिफलं । कर्पूरैलालवंगादि ताम्बूली दलसंयुतं । क्रमुकस्य फलंचैव ताम्बूलं प्रतिगृह्यतां । तांबूलं हिरण्य गर्भेति दक्षिणा ।
 वज्रमालिक्यवैदूर्यमुक्ता विद्रुममंडितं । पुष्परागसमायुक्तां काञ्चनं प्रतिगृह्यतां । सुवर्णं पुष्पम् । चन्द्रादित्यौ च धरणी विद्युदग्निस्तथैव च । त्वमेव सर्वते
 जांसि आर्त्तिक्यम् प्रतिगृह्यतां । नीराजनं । अथ नाम पूजा । उमायै नमः । गौर्यै नमः । पार्वत्यै नमः । जगद्धात्र्यै । जगत्प्रतिष्ठायै । शान्तिरूपिण्यै
 हराय नमः । महेश्वराय शम्भवे शूलपाणये नमः । पिनाकधृषे शिवाय पशुपतये महादेवाय पुष्पाञ्जलिं यानिकानिच पापानि । जन्मान्तरकृतानिच ।

तानि सर्वाणि नश्यन्ति प्रदक्षिणपदे पदे प्रदक्षिणा । अन्यथा शरणं नास्तित्वमेव शरणं मम । तस्मात्कारुण्यभावेन रक्षरक्ष महेश्वरीति नमस्कारः ।
 ततोवैष्णवपाचखंवायनं दद्यात् । अन्नं सुवर्णपाचखं सवस्त्रफलदक्षिणं । वायनं गौरि विप्राय ददामि प्रीतये तव । सौभाग्यारोग्यकामानां सर्वसंपत्स्य
 हवे । गौरीगिरीशतुष्टार्धं वायनन्ते ददाम्यहमिति मन्त्राभ्यां वायनं दद्यात् । अथ कथा । मन्दारमाला कुलितालकायै कपालमालाङ्कितशेखराय ।
 दिव्या म्बरायैच दिगम्बराय नमः शिवायैच नमः शिवाय । कैलासशिखरे रम्ये गौरी एच्छति शङ्करं । गुह्याङ्गुलतरङ्गुह्यं कथयस्व महेश्वर । सर्वेषां धर्मं
 सर्वसमस्याया सं महत्फलं । प्रसन्नोसि यदा नाथ तथ्यं ब्रूहि ममाग्रतः । केन त्वं हि मया प्राप्तस्तपोदान व्रतादिना । अनादि मध्यनिधनो भर्ता चैव जग-
 त्प्रभुः । ईश्वर उवाच । शृणु देवि प्रवक्ष्यामि तवाग्रे व्रतमुत्तमं । यज्ञोप्यं मम सर्वसं कथयामि तव प्रिये । यथा चोडु गणे चन्द्रोग्रहाणां भानुरेव च ।
 ऋषीनाञ्च यथा विप्रो देवानां विष्णुहन्तमः । नदीषु च यथा गङ्गा पुराणानां तु भारतं । वेदानां च यथा साम इन्द्रियाणां मनो यथा । पुराणवेद
 सर्वसं आगमेन यथोदितं । एकाग्रैश्च शृणुष्वेतत् यथा वृष्टं पुरातनं । येन पुण्यप्रभावेण प्राप्तमर्धासनं मम । तत्सर्वं कथयिष्ये त्वं मम प्रियसीयतः ।
 माद्रे मासि सिते पक्षे तृतीया हस्तसोमयुक् । तदनुष्ठानमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते । शृणु देवि त्वया पूर्वं यद्व्रतं चरितं महत् । तत्सर्वं कथयिष्यामि यथा
 वृत्तं हिमाचले । पार्वत्युवाच । कथं कृतं मया नाथ व्रतानामुत्तमं व्रतं । तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि त्वत्सकाशात्महेश्वर । ईश्वर उवाच । आसीत्तच्च महादिव्यो
 हिमवान्नम उत्तमः । नाना भक्ति समाकीर्णो नाना द्रुमसमाकुलः । नाना पक्षिसमायुक्तो नाना वृगविचित्रितः । यषदेवाः सगन्धर्वाः सिद्धचारणं
 गुह्यकाः । विचरन्ति यथा देवि गन्धर्वधनिसङ्कुलं । स्फाटिकैः काञ्चनैः शृङ्गैर्मणिवैडूर्य भूषितैः । भुजैर्लिखन्निवाकाशं सुहृदोऽमन्दिरं यथा । हिमेन
 सज्जितो नित्यं गङ्गाधनिविनादितः । पार्वति त्वं तच्च वात्से परमं चाचरत्तपः । अब्दहादशकं देवि धृष्टपानमधोमुखी । सम्बत्सरं चतुःषष्टि पक्षपक्षांशनं
 कृतं । दृष्टातातेन तत्कष्टं चिन्तया दुःखितो भवत् । कस्मै देया मया कन्या एवं चिन्तातुरो भवन् । तदैवावरतः प्राप्नो ब्रह्मपुत्रस्तु धर्मवित् । नारदो मुनि

। ३ । शार्दूलः शैलपुत्रीदिहक्षया । दत्तार्थं विष्टरस्याद्यं नारदायोक्तवान् गिरः । शैलउवाच ॥ किमर्थमागमः स्वामिन् वदस्व मुनिसत्तम । महद्भाग्येन संप्राप्तं । २२ । त्वदागमनमुत्तमं । नारदउवाच । शृणुशैलेन्द्रमेवाक्यं विष्णुनाप्रेषितोस्माहं । योग्ययोग्याय दातव्यं कन्यारत्नमिदं त्वया । वासुदेवसमो नास्ति ब्रह्मविष्णु
त्रिवादिषु । तस्मैदेवा त्वया कन्या चत्वार्यं संमतं मम । गिरिरुवाच । वासुदेवः स्वयं देवः कन्यां प्रार्थयते यदि । तदा मया प्रदातव्या त्वदागमनगौरवात् ।
इत्येवं गृहीतं श्रुत्वा तस्य त्वन्दर्द्धे मनिः । ययौ पीतावरधरं शङ्खचक्रगदाधरं । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा मुनीन्द्रस्तमभाषत ॥ नारदउवाच । शृणु देव भव-
त्कर्म विवाहे । निश्चितस्त्वय । हिमवांस्तदा गौरीमुवाच वचनं मुदा । दत्तासि त्वं मया पुत्रि देवाय गरुडध्वजे । श्रुत्वा वाक्यं पितुर्देवी सखीभिः सहिता
वने । सिंह व्याघ्र खगैर्व्याप्ति तच्च सुभाषि निर्जने । सख्युवाच ॥ किमर्थं दुःखिता देवि कथयस्व ममाग्रतः । यतो भवत्यभिहितं करिष्येहं न संशयः ॥
पार्वत्युवाच । सखिप्रिये शृणुत्वद्यमनोभिलषितं मम । कपर्दिनं च भर्तारं करिष्येहं न संशयः । एतन्मेचितं कार्यं तातेन कृतमन्यथा । तस्माद्देहपरि-
त्यागं करिष्येहं सखिप्रिये । पार्वत्या वचनं श्रुत्वा सखीवचनमब्रवीत् । पिता यच्च न जानाति गमिष्यामो हितद्वनं । इत्येवं संमतं कृत्वानीतासि त्वं महद्वनं
पिता निरीक्षयामास हिमवांस्तु गृहे गृहे । केन नीतासि मे पुत्रि देवदानवकिंनरैः । नारदाय कृतं सत्यं किंदास्ये गरुडध्वजं । इत्येवञ्चितयाविष्टो भू-
र्विहो निष्पपातह । शङ्का कृत्वा प्रधावन्ति लोकास्ते गिरिपुङ्गव । उचुर्गिरिवरं सर्वे मूर्च्छाहेतुं गिरे वद ॥ गिरिरुवाच ॥ दुःखस्य हेतुं शृणुत कन्यारत्नं
कृतं मम । दष्टा वा कालसर्पेण सिंह व्याघ्रेण वाहता । न जानेकगता पुत्री केन दुष्टेन वाहता । चकंपे शोकसंतप्तो वातेनेव महातरुः । गिरिर्वनाहनं
माब्रह्मदाशोकनकारणतः । सिंहव्याघ्रैश्च भङ्गकैरहिभिः सहितं वनम् । त्वं चापि विपिने घोरे व्रजन्ती सखिभिः सह । तच्च दृष्ट्वा नदीरम्या तप्तीरेच
महाबुधः । तां प्रविश्य सखीशार्द्धमस्तभोगविवर्जिता । संस्थाप्य बालुकापिण्डं पार्वत्या सहितं मम । या तृतीया भाद्रपदे हस्तनक्षत्रसंयुता । तच्च
वादिष्यतीतेन राक्षो आग्रसं कृतं । तेन व्रतप्रभावेण आसनं चलितं मम । संप्राप्तोहं तदा तच्च यच्च त्वं सखिभिः सह । प्रसन्नोऽस्मि मया प्रोक्तं वरं ब्रूहि

वराहः । पार्वत्युवाच ॥ यदि देव प्रसन्नोसि मर्त्ता भवतु मे हरः । तथेत्युक्ता तुतां देवीं कैलासं पुनरागतः । ततः प्रभाते संप्राप्ते नद्यां सर्वं विसर्जितं ।
 पारशक्तु कृतं तच्च सखासाहं त्वया शुभं । हिमवानपि तं देशमाजगाम वनं घनं । चतुराशा निरीक्षंस्तु विङ्गलः पतितः पुनः । दृष्टं तच्च नदीतीरे प्रसुप्तं
 कन्यकादयं । उत्थाप्योत्संगमारोप्य रोदनं कृतवान् गिरिः । सिंह व्याघ्रादि भक्षूक वने दृष्टे कुतः स्थिता ॥ पार्वत्युवाच ॥ शृणु तात मया ज्ञातं त्वं दास्यसी
 ज्ञाय मां । तदन्यथा कृतं तात तेनाहं वनमागता । ददासि तात यदि मामीश्वराय तदायुहं । आगमिष्यामि नैव चेदिह स्थास्यामि निश्चितं । तथेत्युक्ता
 हिमवता नीतासि त्वं युहं प्रति । पश्चादत्ता त्वमस्माकं कृत्वा वैवाहिकीं क्रियां । तेन व्रतप्रभावेण सौभाग्यं साधितं त्वया । अद्यापि व्रतराजस्तु न कस्यापि
 निवेदितः । नामास्य व्रतराजस्य शृणु देवि यथा भवत् । आलिभिर्हरितायस्मादतः सा हरितालिका ॥ पार्वत्युवाच ॥ नामेदं कथितं तस्य विधिं वद मम
 प्रभो । किं पुण्यं किं फलं चास्य केनच क्रियते व्रतं ॥ ईश्वर उवाच ॥ शृणु देवि विधिं वक्ष्ये नारीणां व्रतमीदृशं । करिष्यसि प्रयत्नेन यदि सौभाग्यमिच्छसि ।
 तैरण्यादि प्रकर्त्तव्यं कदलीसममण्डितं । आकाद्य पटवस्त्रैस्तु नाना वर्णविचित्रितैः । चन्दनेन सुगन्धेन लेपयेद्गृहमण्डपं । शङ्खभेरीवदङ्गैस्तु कारवेदङ्गनि-
 स्सृतैः । नानामङ्गलगीतञ्च कर्त्तव्यं मम सद्यनि । स्थापयेद्वालुकालिङ्गं पार्वत्या सहितं मम । पूजयेदङ्गुष्ठैश्च गन्धधूपादिभिर्नैवैः । नानाप्रकारैर्नैवेद्यैः
 पूजयेज्जागत्पूजयेत् । नारिकेलैः पुष्पफलैर्जवैर्बकुलैस्तथा । बीजपूरैः सनारङ्गैः फलैस्तान्यैश्च भूरिशः । ऋतुकाशोद्भवैर्भूरि प्रकारैः कन्दमूलकैः । धूपदि
 गन्धैश्च तन्नामन्त्रेणानेन पूजयेत् । नमः शिवाय ज्ञाताय पञ्चवक्त्राय शूलिने । नन्दिभृङ्गिमहाकालगणयुक्ताय शम्भवे । शिवायै हरकांतायै प्रकृत्यै सृष्टि
 हेतवे । शिवायै सर्वबागल्यै शिवरूपेण गम्यते । शिवे कस्यापि देवित्यं शिवरूपे नमोस्तुते । शिवरूपे नमस्तुभ्यं शिवायै सततं नमः । नमस्तो ब्रह्मरूपिण्यै
 जगद्भायै ममो नमः । संसारभवसंतापात् चाहि मां सिंहवाहिनि । येन कामेन देवि त्वं पूजितासि महेश्वरि । रात्र्यं सौभाग्यसम्पत्तिं देहि मामवपार्वति ।
 मन्त्रेणाग्नेन देवि त्वां पूजयित्वा मवासह । कथां श्रुत्वा विधानेन दद्यादन्नञ्च भूरिशः । ब्राह्मणेभ्यो यथा शक्या देवावस्त्राहिरण्यगाः । अन्वेभ्यो दीयते भूरि

॥ ३ ॥ कृत्वा त्र्यम्बकं । भर्षासह कथां श्रुत्वा भक्तियुक्तेन चेतसा । कृत्वा त्र्यम्बकं देवि सर्वपापैः प्रमुच्यते । सप्तजन्म भवेद्वाञ्छं सौभाग्यं चैव बर्द्धते । तृतीया-
 ॥ २२ ॥ यातुं वाञ्छन्ति । कृत्वा त्र्यम्बकं । सप्तजन्म भवेद्दन्त्या वैधव्यं जन्मजन्मनि । दारिद्र्यं पुत्रशोकश्च कर्कशादुःखभागिनी । पच्यते नरके घारे नोपवासं करो-
 ति वा । राजते काचने तामे वैषवे वाथ वृन्मये । भाजने विन्यसेदसं सवस्त्रं फलदक्षिणं । वायनं द्विजवर्याय दद्यादन्ते च पारणं । एवं विधिं या कुर्वते च
 नारी त्वया समाना रमते स्तुभर्वा । भोगाननेकाः भुवि भुज्यमाना सा युज्यमन्ते लभते हरेण । अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च । कथां श्रवणमात्रेण त-
 त्फलं प्राप्यते नरैः । एतत्ते कथितं देवि तवाग्रे व्रतमुत्तमं । कोटियज्ञं कृतं पुण्यमस्यानुष्ठानमाचतः ॥ इति भविष्योत्तर पुराणे हरितालिकाव्रतं ॥ अधोद्या ॥
 पनं पार्वत्युवाच ॥ उद्यापनविधिं ब्रूहि तृतीयायाः सुरेश्वर । भक्तितः श्रोतुमिच्छामि व्रतसम्पत्तिहेतवे ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ उद्यापनविधिं वक्ष्ये व्रतराज
 स्थशोभने । यस्यानुष्ठानमात्रेण सम्पूर्णं व्रतं भवेत् । चतुस्तंभं चतुद्वारं कदलीस्तंभमण्डितं । धंष्टिकाचामरयुतं कमलैरुपशोभितं । चन्दनागरकपूरैर्लेपितं
 मण्डपं शुभं । मध्ये वितानं वधीयात् पञ्चवर्णैरलङ्कृतं । तन्मध्ये कारयेत्पद्मं पञ्चवर्णैः सुशोभनैः । तस्योपरि न्यसेद्गीर्वाणं परिस्मितान् सौवर्णं राजतं
 तासं कलशं विन्यसेद्गुहः । पञ्चरत्नानि निक्षिप्य सर्वौषधिसमन्वितं । तस्योपरि न्यसेत्पात्रं सौवर्णं राजतं हिवा । छषारूढं महादेवं रजतेन विनिर्मितं ।
 सर्वाङ्गवयसंबुक्तां गौरीं हि स्वाविनिर्मितां । पूजयेत्तत्र गन्धाद्यैः पुष्पैर्नानाविधैः शुभैः । राक्षो जागरणं कुर्यात्कथावाचनपूर्वकं । ततः प्रभाते विमले कृत्वा
 स्नानादि कर्मच । पूर्ववच्चार्चयेद्देवं पश्चाद्भोमं च कारयेत् । स्मृत्युक्तेन विधिना कृत्वाग्निस्थापनं ततः । प्रारभेच्च ततो होमं नवग्रहपुरःसरं तिलांश्च
 यवसभिन्नानाञ्च न च परिसृतान् । जुहुयाद्रुद्रमन्त्रेण गौरीमन्त्रेण वेदवित् । अष्टोत्तरशतवापि अष्टाविंशतिमेव वा । एवं समाप्य होमन्तु तत्राचार्यै
 प्रपूजयेत् । सुवर्णरत्नवासोभिर्गोच दद्याद्यथा विधि । शय्यां सोपस्कृतां दद्यादाचार्याय प्रयत्नतः । षोडशद्विजयगुमांश्च पक्वान्नाद्यश्च भोजयेत् । सौभाग्य
 द्रव्यवस्त्राणि वंशपाशाणि षोडश । दातव्यानि प्रयत्नेन ब्राह्मणेभ्यो यथा विधि । अन्येभ्यो विप्रवर्गेभ्यो दक्षिणां च प्रयत्नतः । भूयसीं परया भक्त्या प्रदद्यात्

च्छिव तुष्टये । उद्दिश्य पार्वतीशं सर्वं कुर्यादतद्रितः । वंधुभिः सह भुंजीत नियतस्य परे हनि । एवं या कुरुते नारी व्रतराजं सुमध्यमे । सौमाम्य मखिलं
 तस्याः सप्तजन्य न संशयः ॥ इति श्रीमद्विष्णोत्तरपुराणे दत्तोद्योद्यापनं ॥ इति श्रीमदृनीलकण्ठात्मज भट्टशंकरकृतौ व्रतार्कसोद्यापन हरितालिका दत्तोद्या-
 प्रतां ॥ अथ हस्तार्चमतस्त्राचार प्राप्तं हस्त गौरीव्रतं । सूत उवाच । कुन्त्यां च तदुपेतायां हस्तिनापुरमुत्तमं । मानितायानरेन्द्रैश्च तनयैः पञ्चभिसह ।
 तस्याः कुशलमन्विच्छन् राजगर्भाश्च माधवः । अभिनन्द्य सुखासीनं देवदेवं जनार्दनं । उवाच कुन्ती सानन्दाच्च प्रगल्भमिदं वचः । कुन्त्युवाच धन्यास्मि
 कृतकृत्यास्मि सनाथास्मि परन्तप । साहं सम्भाविताद्यास्मि त्वया सर्वं जगद्गुरो । यदि मे सुप्रसन्नोसि तदा चक्षुव्रतं विभो । यद्विधाय सुखं राज्यं प्राप्नुया-
 न्तनयैः सह । श्रीकृष्ण उवाच कुन्ति ते कथयिष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं । यत्कृत्वा सुखसन्तानं धनधान्यसमन्वितं । विधूतदुष्कृतापुण्या सपुत्राराध्यमा
 स्यसि । हस्तगौरीव्रतं भद्रे कुरुष्व शुचिमानसा । यत्कृत्वा सर्वतः सम्पन्नमते वाञ्छितं फलं । कुन्त्युवाच यच्चोक्तं व्रतं नाथ विधानं तस्य कीदृशं । केन
 पूर्वकृतं देव तन्मे ब्रूहि जनार्दन । श्रीकृष्ण उवाच कैलाशशिखरे देवि हस्तस्थे च दिवाकरे । दिवाप्रसन्ना गौरीतुङ्गरसन्निधिमागता । सा सुप्ता देवदेवेशं
 प्रमेशं ददर्श । अर्धदेहं वृषार्धसमर्द्धं चन्द्रकलाधरं । किमिदं तन्माचक्षतप्यते मानसं मम । ईश्वर उवाच देवि पूर्वं निषिद्धासि हस्तक्षेत्रगतेरवौ ।
 न सुप्तव्यं दिवा तत्र तस्येदं विहितं फलं । शृणु देवि त्वया येन खण्डितोऽहं विलोकितः । त्वयारब्धं व्रतं देवि मदारोधनकाम्यया । अपूर्णैस्मिन् प्रसन्नोस्मि
 तत्त्वया च समुत्थितं । अपूर्णं व्रतया नेन दृष्टोऽहं तादृशस्त्वया । तत्कुरुष्वधाधुना देवि हस्तगौरी व्रतं शुभं । पार्वत्युवाच । आदिश्यतां व्रतं नाथ विधानेन
 महेश्वर । आरम्भांस्तु कदाकार्यं कोविधिः कस्य पूजनं । ईश्वर उवाच मण्डपे स्थापनं कुर्यात्सर्वालङ्कार भूषितं । अन्वहं काञ्चनैः पुष्पैः फलमुक्तान्वि-
 तैः शुभैः । नैवेद्यैः पञ्चषाद्यैश्च शृणुयात्प्रत्यहं कथां । दिने चतुर्दशे प्राप्ते स्थापयेत्प्रतिमां शुभां । पक्वानैः पूरितैः शृङ्गेः सार्धं सार्धं च योदश । सार्धं च यो-
 दशदिने नैवेद्यमुपकल्पयेत् । फलमूलानि चान्यानि तावन्ति समुपाहरेत् । पूजयेच्च सुवर्णस्य पुष्पैश्चान्यैः सुगन्धिभिः । चन्दनैर्धूपदीपैश्च ताम्बूलैश्च फला

॥ २४ ॥ दिभिः । अथैव गौरीं चरन्तं संयुता । दक्षिणां च ततो दत्त्वा जत्वा देवीं विसर्जयेत् । सार्धचयोद्दश तथादीपकाश्चालिकाग्निताः । सुवा-
 सिन्यै स्त्रिवैदेव तावतः खनमाचरेत् । अतः समाचरेद्देवि वावर्धनचयोद्दशं । खर्षमाणनगौरीदि प्रतिवर्षं विसर्जयेत् । नतस्तुर्दशे वर्षे तदद्यापनमा-
 चरेत् । अथाथ अर्घ्यं गौरीं काञ्चनीं काञ्चने गले । पूर्वोक्तविधिना पूज्यं वासराणि अत्रोद्दश । चतुर्दशेऽथ दिवसे संजाते प्रातस्त्यक्ता । कृत्वोपवास
 मंत्रं गले गौरीं प्रपूजयेत् । यत्नात् खर्षपात्रेषु चयोद्दशसुविधिषु । स्त्रीस्यश्च कंचुकीर्दत्वा भोजयित्वा विसर्जयेत् । एवं देवि व्रतं कृत्वा सर्वान् का-
 मानवाप्नुयात् । अत्रोत्तुर्दशकार्या प्रतिमा चत्तिकाभयो । पात्राणि वैद्यमान्येष पीतपुष्पाणि चैव हि । श्रीकृष्ण उवाच ॥ ततश्चक्रे व्रतं गौरी प्राप्ता
 वाकाञ्चितं पत्न । त्वमर्थे तद्भक्तं कुन्ति कुच अद्वासमन्विता । अथ भक्त्या व्रतं कुन्ति सद्विधानं तदा करोत् । गन्धारीचापि तत्पुत्रत्वा व्रतं चक्रे यथाविधि
 तुष्टाय भक्तिभावेन तुष्टा गौरीं यतोव्रवीत् ॥ पार्वत्युवाच । कुन्ति ते परितुष्टास्मि वरवरय सुव्रते । कुंत्युवाच । देहिमे सर्वसम्पत्तिं सर्वशौख्यं म-
 होद्दे । प्रयच्छ मम पुत्राणां महद्राज्यमनामयं । व्रतमेतन्नु यः कुर्यात्तव लोकमवाप्स्यति । न दारिद्र्यं न वैधव्यं न शोको नापि दुष्कृतं । कृच्छतापं व्रतं
 देवि कदंशिसमविवर्षति । तथेत्युक्त्वा ततो गौरी तच्चैवान्तरधीवत् । एतद्व्रतं सकलदुःख विनाशहेतुं सौभाग्यराज्यफलभावनयाचरन्ति । यावोऽधितः
 पुण्यमन्तमिहापि पूज्यागौरीपतिं पतिरतास्तु ततोऽलमन्ते ॥ इति भविष्योत्तरे व्रतगौरीव्रतं । अथ भाद्रशुक्लतीयायां कोटीश्वरीव्रतं ॥ मदनरत्ने
 उवाच ॥ रम्योवाच ॥ देवलोकं महादेवि गणिकाशौख्यं संयुता । मर्त्यलोके तथा सर्वास्त्रियः सौभाग्यगर्भिताः । कथं भाग्यं भोगांश्च लभन्ते परमे-
 स्वरि । पार्वत्युवाच ॥ शृणु भद्रे परं शुद्धं सर्वकामफलप्रदं । दुर्भावानाञ्च मारीणां सौभाग्यकरणं परं । लक्ष्मेश्वरीति विख्यातं ततः कोटीश्वरीव्रतं ।
 इतीमां शुक्लपक्षे तु मासिभाद्रपदे मयेत् । तस्याव्रतं तु संयाज्यं वाचद्वयं चतुष्टयं । उपवासेन कर्त्तव्यं वर्षे वर्षे तु सुन्दरि । अक्षय्यानां तदुत्थानां
 निष्ठानां च सुलोचने । लक्ष्मणेकं विविद्याश्चिपेत्ययसि शोभने क्षीर शस्त्रात्रितैः कार्या देव्या भूर्त्तिः सुलोचना । कृत्वा तु पुण्यत्राकारं पुण्यमांशभि

मण्डितं । संस्थाप्य पार्वतीं देवीं पूजयेद्भक्ति शक्तितः । पूजयेद्विविधैः पुष्पैः कुङ्कुमागरुचन्दनैः । गन्धैर्धूपैश्च नैवेद्यैः फलैश्च विविधैस्तथा । वस्त्रेष्वैव
 रक्तेन पूजयेत्परमेस्वरि । नमो नमस्ते देवेशि लक्ष्मेश्वरि नमोस्तुते । कोटीश्वरि नमस्तुभ्यं नमस्ते हरवत्सभे । उमादेवि नमस्तुभ्यं कात्यायनि नमोस्तुते ।
 नमः कालिमहाकालि शिवदुर्गे नमोस्तुते । नमः सर्वाङ्गि रुद्राणि अर्पणे शङ्करप्रिये । सर्वभूतहितेदेवि चाहि संसारसागरात् । पूजामन्त्रः नमो
 लक्ष्मेश्वरी देवि कोटीश्वरि नमोस्तुते । गृहाणार्घं मया दत्तं शङ्करेण समं मम । अर्घमन्त्रः पुराव्रतमिदं भद्रे रुद्राण्या यत्कृतं शुभं । सन्ध्याया व्रह्मसावि
 त्र्या अरुन्धत्या कृतं पुरा । दमयन्त्या च रोहिण्या कृतं व्रतवरं शुभे । गौरिणीर्भोजयेच्छ्रद्धया इत्याचक्षे सदीक्षितः । एवम्विध विधानेन करोति नियत
 व्रतं । न तस्य स्याच्च दारिद्र्यं नच दुष्टवियोजनं । अष्टपुत्रा भवेन्नारी भर्तारश्च गुणाधिकं । सूरूपं गुणिनं कान्तं पण्डितं प्रियदर्शनं । ईश्वरश्चैव
 राजानं लभेद्दीर्घायुषं प्रियं । दातारं चैव भोक्तारं समस्तजनवल्लभं । सुशीलं धार्मिकं शूरं चन्द्रवत् प्रियदर्शनं । सूरूपा सुमगाच्चैव सदा पत्युः प्रिया
 भवेत् । सहपत्या वरारोहा कुरुते राज्यमुत्तमं । अन्तकाले समंतेन भोदते चिदिवे तथा । षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च । इदं कृत्वा पुरे
 न्नापी इन्द्रलिभे पतिं शुभं । रोहिणी पतिमालेभे चन्द्रं व्रतनिषेवणात् । राणादेवी सुमतीरमादित्यं प्राप्य सत्पतिं । इदं ते कथितं भद्रे व्रतं कोटीश्व
 रीपरं । लक्ष्मेश्वरीति विख्यातं कुरुरभे मनोहरं । इति कोटीश्वरीव्रतं । अथाश्विनकृष्णतृतीयायां दृष्टज्ञौरी व्रतं । तत्र पूजा चतुर्भुजां सुवर्णाभां
 नानालङ्कारभूषितां । जिभेन्दुतुङ्गिनाभासां मुक्तामणिविभूषितां । पाञ्चकुशधरां देवीं ध्यायेत् सर्वार्थसिद्धिदां । कमण्डलुधरां सूयां पानपाचश्च वि
 सृतीं । ध्यानं । एहि मातर्विशुद्धेत्वं त्रिगुणे परमेस्वरि । आवाहयामि भक्त्या त्वां प्रसन्ना भव सर्वदा ॥ आवाहनं ॥ महादेव प्रियेदेवि भक्तानन्द विधा
 यिनि । हेमरत्न कृतं देवि आसनन्ते विनिर्मितं । पाञ्चकुशधरां देवीमासने स्थापयाम्यहं । आसनं । अक्षमाणां कुशधरे बीजापुस्तकधारिणि । भक्ता
 दत्तं मया तोयं पादार्थं प्रतिगृह्यतां पाद्यं ॥ अर्घं ददामि ते मातर्भक्तानामभयं करे । गृहाण त्वं दृष्टज्ञौरी नमस्तारस्तुते मम ॥ अर्घं ॥ भक्तानामिष्ट

॥ ३ ॥ दे मातः सर्वालङ्कारसंयुते । आचम्यतां जगन्मातर्दृष्ट्वा नमोस्तुते ॥ आचमनं ॥ ततः पञ्चाश्वतस्तानं । स्नापयामि जगन्मातस्त्वां सुतीर्थजलेन वै ।
 ॥ २५ ॥ प्रार्थितासि मया देवि सद्यस्तापविनाशिनि ॥ स्नानं । बस्त्रधौतं मया देवि डुकूलं तवनिर्मितं । भक्त्या समर्पितं मातर्गृह्यतां जगदम्बिके । बस्त्रं ॥ अथ
 सिन्दूरहरिद्रा कुङ्कुमादि सौभाग्यद्रव्याणि निवेदयेत् । मलयाचलजं शुद्धं घनसारं मनोहरं । गन्धं गृहाण देवित्वं दृष्ट्वा नमोस्तुते । गन्धं ॥ चंपका
 दीनि पुष्पाणि भक्त्यानीतानि मे शुभे । पूजार्थं गृह्यतां देवि जातीपुद्गागमालतीः ॥ पुष्पं ॥ माल्यादीनि सुगन्धीनीति पुष्पं ॥ धूपाय गृह्यतां देवि
 कालागर दत्तान्वितः । आग्नेयः सर्वदेवानां देवद्रुमरसोद्भवः । घूपः ॥ दीपं गृहाण देवेशि चैलोक्त्यतिमिरापहं । वज्रिनायेजितं मातर्दृष्ट्वा नमो
 स्तुते । दीपः ॥ मैवेद्यं गृह्यतां देवि । इति नैवेद्यं । कर्पूरेला लवङ्गादि नागवल्लीदलैर्युतं । पूगीफलयुतं देवि ताम्बूलं प्रतिगृह्यतां ॥ ताम्बूलं । हिर
 ण्यगर्भगर्भस्थितिदक्षिणा । धारयिष्यामि भद्रेत्वा त्वङ्गकात्वत्परायणा । आयुर्देहि यशोदेहि सौभाग्यं देहि मे शिवे । दारकवन्धनं । क्षेमसम्यक् करे
 देवि सर्वसौभाग्यदायिनि । सर्वकार्यप्रदे देवि गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते । ततश्चन्द्रार्घ्यः । गगनान्तरसं दीप क्षीराश्विमथनोद्भव । आभासितदिगन्तान्त
 रमानुज नमोस्तुते । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं रोहिण्या सहितः शशिन् । पकान्नं फलसंयुक्तमिति वायनं । आहूतासि मया देवि पूजितासि मया शुभे । मम
 सौभाग्यदानाय यथेच्छा तव गम्यतां ॥ विसर्जनं ॥ इति पूजा ॥ अथ कथा ॥ विजयौवाच । अथान्यदृष्ट्वा गौरी व्रतं वक्ष्यामि कन्यके । मासि भाद्र
 पदे पक्षे तृतीयायाञ्च तद्व्रतं । भाद्रोऽष्टदशान्तः चन्द्रोदयोत्तरं पूजाविधानात् कृष्णपक्षे पूजनानुष्ठानाचाराच्च । पक्षोऽष्टमः श्रानयेद्गौरीं गौरीं शाखा
 मूलफलैः सह ॥ निक्षिप्य देवतावेद्यां दधनीं सिकतां शुभां । न्यसेच्चन्द्रोदयं दृष्ट्वा स्नात्वा धौतां वराहता । सखीभिः सहिता सम्यगलङ्कृत्य प्रपूजयेत् ।
 गौरीमावाह्य विधिवत् सिकतामण्डले शुभे । गन्धपुष्पाक्षतैर्द्विधूपैर्दीपैरनेकैः । सर्वोपचारैर्दृष्ट्वा पञ्चपञ्चभिरर्चयेत् । एवंपूज्य यथाशक्त्या कृत्वा चैव
 प्रदक्षिणं । दारकं बन्धयेत्पश्चात् तन्तुपञ्चकनिर्मितं । वज्राभिर्दारकं भक्त्या दृष्ट्वा त्वत्परायणा । आयुर्देहि यशोदेहि सौभाग्यं देहि मे शुभे । अनेन

दोरकं बध्वा चन्द्रायार्घ्यं च निवेदयेत् । त्वमसम्पत्करे देवि सर्वसौभाग्यदायिनि । सर्वकामप्रदे देवि गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते । गगणाङ्गण सन्दीपेति चन्द्रा-
 र्घ्यं । कथामेतां च शृणुयाद्गौर्यग्रेतन्मनाः सदा । ततो गोधूमचूर्णेन पञ्चभिः कुडवैर्मितं । पक्वान्नमर्घं विप्राय दत्वा भुञ्जीत च स्वयं । एवं वै पञ्चवर्षाणि
 कृत्वा व्रतमनुत्तमं । सर्वान् कामानवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा । कन्योवाच ॥ केन चादौ पुराचीर्णं व्रतं यत्तुत्वयोदितं । ईक्षितं कोपिलेभेवाद्भ्रतस्या-
 ख्यं प्रभावतः । विजयोवाच ॥ शृणुकन्ये यथापूर्वं पार्वत्या कथितं यथा ॥ सूत उवाच ॥ शृणुध्वष्टमयः सर्वे नैमिषारण्यवासिनः । पुराकृतयुगस्यऽदौ सर्व-
 भूतहितैषिणा । शम्भुना कथितं गौर्यैतद्भ्रतं कथयाम्यहं । कदाचिदुपविष्टन्तं पार्वतीपर्यष्टकृतं । शम्भोत्वां प्रष्टुमिच्छामि करुणाकरशङ्कर ॥ सर्वबाधोप-
 शमनं सर्वकामफलप्रदं । व्रतानां सर्वदानानामुत्तमं ब्रूहितत्त्वतः । आयुरारोग्यदं देव पुत्रपौत्रप्रदायकं तद्भ्रतं ब्रूहि देवेश यद्यहं तववज्रभा ॥ ईश्वर-
 उवाच । शृणु देवि परं गुह्यं व्रतं परमदुर्लभं । पुराभूद्वापरस्यान्ते पण्डोः प्रियवराङ्गना । वर्षघोडशं सम्पूर्णां सम्पन्नवयौवना । अनपत्या तु सा कुन्ती-
 मर्त्तारमिदमब्रवीत् । केन कर्मविपाकेन पुत्रह्नीनास्मि दुःखिता । अनपत्यप्रतीकारमिदानीं ब्रूहि तत्त्वतः ॥ पांडु उवाच ॥ ऋषिशापोक्ति मे मद्दे यत-
 स्तेन भविष्यति । भर्तुस्तद्वचनं श्रुत्वा पित्रोगेहेभ्यगात्स्वयं । पितुर्गेहे वर्त्तमाना कुन्तीव्यासं ददर्श ह । नमस्कृत्य च तं प्राह कुन्ती मुकुलिताञ्जलिः ॥ कुन्त्यु-
 वाच ॥ तातमे कथयाशुत्वं पुत्रसन्तानं दायकं । सर्वसम्पत् प्रदं नृणां व्रतमेकं मह्यमने ॥ व्यास उवाच ॥ शृणुत्वं ब्रूहितीगौर्या व्रतं सन्तानं दायकं । भाद्र-
 कृष्णद्वितीयायां निश्चिन्द्रोदये शुभे । स्नानं कृत्वा तु विधिवन्मौनी भूत्वा व्रतं चरेत् । सर्वसम्पत्करं स्त्रीणां धनपुत्रासौख्यकृत् । भूहिरण्यादिदानानां
 सर्वेषामधिकं व्रतं । पञ्चवर्षं विधातव्यं तत उद्यापनं चरेत् । उद्यापनविधानेन सम्पूर्णं फलमश्नुते । अन्ते तु कारयेद्भद्रं सौवर्णं ब्रूहितीफलं । षष्ठ्युत्तर-
 चतुर्भिश्च शुभैर्वैजैर्युतं तु तत् । देव्याः पुरस्तु संस्थाप्य पूर्ववत्प्रति पूजयेत् । आचार्यं पूजयेद्भक्त्या विप्रान् पञ्च तथैव च । सुवासिन्यः पञ्चपूज्या वस्त्राश्च
 द्वारभूषणैः कञ्चुकैश्चैव ताटङ्गैः कण्ठसूत्रैश्चैव प्रिया । वंशपचाणि युग्मानि सूत्रैः संवेष्टितानि च । सिन्दूरं जीरकं चैव सौभाग्यद्रव्यसंयतं । गोधूममपि

दृष्टान्तं च दृष्टतीक्ष्णवचकं वायवानिच पंचैवताभ्योदत्वातुभोजयेत् । अर्घं दत्वावायवानिदत्वाभुंजीतवाग्यतः । तत्फलं धारयेत्कठेसर्वकामसङ्गुये ।
 ॥ ३ ॥ नतः प्रातःसमुत्थाय सालकारा सखीजने । गीतवाद्ययुता नद्यां गौरीं तांतु विसर्जयेत् । आकृत्यासिमया देवि पूजितासि मया शुभे । मम सौभाग्यदानाय
 ॥ २६ ॥ वञ्छेष्टं गम्यतां त्वया । एतद्व्रतप्रभावेण काचिद्वाङ्मण्यक्यका । पतिं संजीवयामास निर्भर्त्स्य यमकिंकरान् । तस्माच्चरत्वं व्रतमेतदाद्यमायुप्रदं पुत्रसङ्घट्टिदं च ।
 पुत्रैश्च धीवैश्चयुता च पत्यागौरीप्रसादाद्भवजोभवत्सा । य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्दासमाहितः समुक्ता विपुलान् भोगान् अन्ते शिवपदं व्रजेत् । इति
 भविष्योत्तरेष्टद्वितीया व्रतं । इदं कर्णाटकेषुप्रसिद्धं । अथ मार्गशीर्षमासे वा कृष्णतृतीयायां सौभाग्यसुन्दरी व्रतं । तच्च चतुर्थीयुतायां कार्यं न द्वितीयायां
 द्वितीयावेष्टरचिता तृतीयायां सिता भवेत् । चतुर्थी योगिनी किंचिदुद्धा वापि यदा भवेदितिकथायामुक्तेः । नारद उवाच । भगवन्ते प्रजा सृष्टानानावर्षास्त
 यागुणाः । स्वेदनाच्छंढनाश्चैव उज्जिनाश्च जरायुजाः । देवासुराः सगंधर्वाः सयक्षक्षोरगरक्षसाः । एके सुरूपा सुभगा वलिनश्चापरे तथा तथान्ये दुःखसंयुक्ता
 कांक्षामूकाश्चपंगवाः । दुःशीला दुर्भगा दीनाः परकर्मकराश्च । एतन्मेष्टद्वन् धातः संशयं केतुमर्हसि । ब्रह्मोवाच । शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि त्वं भक्तोऽसि प्रियोऽसि मे ।
 कर्मवीरप्ररूढं हि शरीरं पांचभौतिकं । वेदतदानाजयंते सुरूपाः सुखिने नराः । तपः प्रभावाज्जायन्ते वलिनः सुभगास्तथा । अदत्तदानाजयंते परकर्म
 कराः सदा । परापवादवक्तारः परद्रव्यापहारिणः । हन्तारः प्राणिनां चैव अभव्याणां च भक्षकाः । क्रमशो नरकान् भुक्त्वा जायन्ते कुत्सिता नराः । दरिद्राः
 पङ्क्त्येव मूकाः कांक्षाद्या दुर्भगास्तथा । नारदैवं सुकर्मोत्थैर्नरानार्थसुदुःखिताः ॥ नारद उवाच ॥ उपावं ब्रूहि मे भगवन् येन कर्मक्षयो भवेत् । तपोदानं
 व्रतं तीर्थं शरीरस्य च शेषं । दुःखसन्तापतप्तानां जीवितान्मरणं वरं । ब्रह्मोवाच । शृणु नारद यद्ब्रूयं व्रतानामुत्तमं व्रतं । सर्वदुःखप्रशसनं । व्याधिदा
 रिद्र्यनाशनं । सुखसौभाग्यजननं पुत्रपौत्रप्रदायकं । सुरूपदं च सौभाग्यकरणं कामदं तथा । नारीणां च विशेषेण सुखसौभाग्यं दायकं । वशिष्ठाव-
 पुराप्रोक्तं ऋषीणां च समागमे । कैलासशिखरेऽस्य शंकरेण महात्मना । नारद उवाच । कस्मात्प्रोवाच भगवान् कृपाकस्माद् जायत । ब्रह्मोवाच । इष्टाद्भुतं

धात्रीकलं ददेदर्घं कङ्कोलं प्राशश्चेद्विशिष्टं । नैवेद्यमटकाः कार्याहृतशर्करयान्विताः । कङ्कोलां तु तदाप्राशं राज्यसौभाग्यहेतवे । हृतेन बोधयेद्दीपं राक्षी
 ॥ ३ ॥ आमरणं सदा । सर्वकामप्रदा देवि सर्वदःखहरा परा । सर्वैश्वर्यं प्रदा देवी सर्वपापहरा सदा । एकापि वञ्छधात्मानं नामरूपप्रभेदतः । माघमासे
 ॥ २७ ॥ च संप्राप्ते वदर्या दन्तशोधनं । प्रातः कुर्वीत नियमं रूपसौभाग्यहेतवे । अपराहृततः स्नात्वा सर्वाभरणभूषिता । चूतपुष्पैश्च संपूज्या रूपसौभाग्य
 सुन्दरी । नालिकेरादिदानञ्च नैवेद्यं शःकुलीसृता । प्राशनञ्चैव कस्तूरी रूपसौभाग्यसंयुता । पूजयेत्तच्च सा सर्वकामसौभाग्य सुन्दरी । फाल्गुनस्यासिते पक्षे
 प्रातर्नैवमसंयुता । सौभाग्यसुन्दरी विल्वदन्तकाष्ठं तु कारयेत् । स्नानं कृत्वा तथानारी काञ्चनारैश्च पूजयेत् । नैवेद्यं सक्तवस्तुच हृतशर्करयान्विता ।
 यक्षकर्मजालेषु धूषस्त्रागैश्च सम्भवः । सर्वासु च तृतीयासु विधिरेश उदाहृतः । बीजपूरार्घदानञ्च प्राशनं चन्दनोदकं । प्राशनस्य प्रभावेण सर्वान्
 कामानवाप्नुयात् । पारणञ्च प्रकर्त्तव्यं सहस्रैश्च बांधवैः । चैत्रमासि प्रकर्त्तव्या तृतीया पापनाशिनी । प्रयत्नेन प्रकर्त्तव्या सुखसौभाग्य सुन्दरी । दन्त
 काष्ठं प्रकुर्वीत जम्बूवृक्ष समुद्भवं । पूजा दमनकेनैव त्वर्घ्ये विल्वफलं स्मृतं । नैवेद्यं मण्डकाः प्रोक्ता शर्कराहृतसंयुताः । सुख सौभाग्यप्राप्त्यर्थं प्राशनं वक्ष्य
 चारिणः । वैशाखस्यासिते पक्षे तृतीयायामुपोषयेत् । मालतीदन्तकाष्ठञ्च नियमं ग्रहणं ततः । पति सौभाग्यदा देवी सुन्दरी पूजयेत्ततः । पक्षौ
 सितैः सुरकैश्च मल्लिकाभिश्च पूजनं । दधिभक्तं सकर्पूरं शर्करा हृत संयुतं । नैवेद्यं कल्पयेद्देव्याः अर्घ्यं चास्य फलं भवेत् । हेमोदकं च संप्राशं पुष्टिसौभा
 ग्यमाप्नुयात् । ज्येष्ठे मासि तृतीयायां उपवास परा भवेत् । यूषिकादंतकाष्ठं च लावण्यं सुभमार्थिनो । मल्लिका कुसुमैः पूज्यां यक्षकर्म चर्चितां । लावण्य
 सुमगां देवीं सुन्दरीं पूजयेत्ततः । कदली फलार्घदानं च नैवेद्यं हृतपूरिका । मौक्तिकाम्बु ततः पीत्वा लावण्यं सुभगा भवेत् । आषाढे च ततो मासि पति
 सौभाग्य सुन्दरी । प्रातस्तथायं कर्त्तव्यं दन्तकाष्ठमशोकञ्च । नियमं तच्च कुर्वीत तृतीयायां प्रयत्नतः । विल्वपत्रैः कोमलैश्च पति सौभाग्य सुन्दरी ।
 जम्बूफलार्घदानञ्च नैवेद्यं शयसंस्मृतं । शर्कराहृतसंयुक्तं सुन्दरी प्रीयतां मम । विद्रुमां तु निशि प्राशं हविषा पारणं स्मृतं । सपत्नीनां पुरं नैव सापश्यति

च सौभाग्यं अर्धत्वा जगत्प्रभुः । तथा रूपं च शीलं च सौभाग्यममुलं तथा । कृत्वाशिरः प्रकपं च जहास हृदु शंकरः । पृष्ठवान् कारणं देवं वशिष्ठः
 स्निग्धकारिणं । ईश्वर उवाच । अहो व्रतस्य महात्म्यं श्रूयतामपि सत्तमाः । पुरा जन्मनि शूद्रस्य दास्यकर्मकरासदा । उच्छिष्टभोजनानित्यं उच्छिष्टशायना
 सदा । कुरुष्व दुर्भागा दीनारुद्धागद्गद भाषिणी । नाम्ना मेघवती स्थाता दुर्दर्शवदना शुभा । एकदा प्रेषणार्थं सा गता ब्राह्मणसंनिधौ शुभं व्रतं च नारीणां
 वाच्यमानं द्विजन्मना । सौभाग्यसुन्दरीनाम तृतीया सर्वकामदा । ज्ञानचौरागमेशास्त्रे सर्वकामफल प्रदा । मया प्रकाशिता पूर्वं प्रार्थितेऽसि मया तथा ।
 चीर्णं तासां प्रसंगाच्च मेघवत्या प्रसंगतः । कुत्सितं चैव नैवेद्यं दत्तं दानं च किंचन । हविष्यं च तथोच्छिष्टं पारणं च तथाकृतं । केवलं च व्रतं चीर्णं श्रद्धा-
 पूतेन चेतसा । अद्भुता धार्यते धर्मो बद्धभिर्नैवेद्यैराग्निभिः । ऋषयश्चक्रिरे धर्मं अद्भुता भावितात्मनः । तेन धर्मविपाकेन निषादाधिपतेः सुता । सुरूपा
 च सुशीला च सर्वलक्षणसंयुता । संपूर्णवियबा शान्ता तस्या देव्या प्रसादतः । उच्छिष्ट भोजनाज्जाता निषादानाञ्च योनिषु । अदत्तदानात्संजाता तपसा
 भोगवर्जिता । व्रतप्रभावात् सायाता सुरूपा च पतिव्रता । महासौभाग्यसंयुक्ता सा चाल्लक्ष्मीरिवापरा । सर्वकामप्रदा देवी नन्दिनी वा वसत् पृष्ठे । तद्व्रतं
 चास्ति देवर्षे सर्वकामफलप्रदं । नारद उवाच ॥ व्रतस्यास्य विधिं ब्रूहि कोविधिः किञ्च पूजनं । कस्मिन्मासे प्रकर्त्तव्यं देवता का प्रकीर्तिता । किं
 पुण्यं किञ्च नैवेद्यं ध्यानं कस्य च पूजनं ॥ ब्रह्मोवाच ॥ व्रतस्यारम्भणं चादौ मार्गशीर्षेऽथ माव्यके । द्वितीयावेधरहिता तृतीया या सिता भवेत् । चतु-
 र्थी योगिनी किञ्चिच्छुद्धा वापि यदा भवेत् । उपवासं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकं । अपामार्गेण कुर्वीत दन्तशुद्धिं तदा व्रती । उभे देवि नमस्तुभ्यं शङ्कर
 स्याद्द्विहारिणि । प्रसीद श्रीमहेशानि करिष्ये व्रतमुत्तमं । सान्निध्यं कुरु मे देवि व्रते स्मिन् हरबल्लभे । नियममन्त्रः । सौभाग्य सुन्दरीनाम वसिनो सा
 प्रकीर्तिता । सर्वकामप्रदा देवि सर्वसत्त्वबलशङ्करी । तस्यादर्शनमात्रेण सदा सज्जायते जन्तुः । द्रोणपुष्पैश्च संपूज्यं दाडिमं चार्घ्यहेतवे । नैवेद्यं मोदकान्
 दद्यात्कर्पूरं प्राशयेत्ततः । बत्सपौषासिते पक्षे तृतीयायां व्रतं भवेत् । विल्वकादम्ब काष्ठञ्च मरुकेण च पूजनं । राज्यसौभाग्यदा नाम सुन्दरीं पूजयेत्ततः ।

कदाचन । आवणे मासि संप्राप्ते तृतीयायामुपविता । वित्त्वी वा दन्तकाष्ठञ्च जातोपुष्पैश्च पूजनं । सर्वैश्वर्यं च सौभाग्यं सुन्दरीं पूजयेत्ततः । नैवेद्यं
 शुभ्रं सारं धूपदीपादिकं तथा । कदलीफलार्घ्यदानं च प्राश्नेरालतं पयः । गजाश्च पशुदासीनां हेमरत्नादिवाससां । ईश्वरीसर्वलोकानां भगवत्या
 असादतः । मासिमास्यपदे प्राप्ते पूज्या सौभाग्यसुन्दरी । दन्तकाष्ठन्तु कर्त्तव्यं मातुलुङ्गी समुद्भवं । उत्पलैः पूजयेद्देवीं अर्घ्यैर्कर्कोटकीफलं । नैवेद्यं शोका
 वर्त्तिन्यं पिबेन्माषिकञ्च पयः । कर्पूरागुरुकस्तूरी मुखदेशे सुगन्धिनी । आश्वयुज्यसिते पक्षे तृतीयाया व्रतं चरेत् । दन्तकाष्ठं प्रकर्त्तव्यं सप्तदश समुद्भवं ।
 पूजयेत्पयसा भक्त्या पुत्रसौभाग्यसुन्दरीं । उत्पलैः शतपत्रैश्च पूजाकार्या प्रवर्त्ततः । नारङ्गमर्घदानार्थं कूष्माण्डं वापि कल्पयेत् । नैवेद्ये गणकान् शुकुमान् वृत्त
 शर्कराघान्वितान् । शौन्दुरं पयःप्राश्य सुन्दरीप्रीयतां मम । पुत्रपौत्र समायुक्ता सुखसौभाग्य सुन्दरी । कार्तिकेमासि संप्राप्ते तृतीयायामुपवासतः । शौन्दु
 रं दन्तकाष्ठं कृत्वा व्रतमुपाचरेत् । केतकीभिश्च सौभाग्यं नाम्नासंयोग सुन्दरी । निवेदयेत्पूपांश्च सुगन्धीन् शालिसम्भवान् । अखोटं चार्घ्यदाने च
 लंबङ्गं प्राश्नयेत्ततः । साविवोगं नचाप्नोति पितृभ्रातृ वृतादिभिः । एवं चोर्ध्वं व्रते कुर्वाद्यद्यापनविधिं ततः । सर्वशास्त्रमधीयानं आगमेषु विशारदं ।
 अचार्यं प्रार्थयेत्प्रातर्नामार्गशीर्षे यथाविधि । चीर्णव्रता महाचार्यं उद्यापनविधिं मम । व्रतवैकल्यनाशाय यथाशास्त्रं समाहितः । सुन्दरी मण्डलं कार्यं गौरी
 तिलकमेव च । उमामहेश्वरं देवं सौवर्णेन तु कारयेत् । व्रतारम्भे यथाशक्त्यारान्तं वापि कारयेत् । वित्तशाल्यस्रजुर्वीतं सतिद्रव्यं फलार्थिना । वर्षं प्रपू
 ज्यतां मूर्तिनामेवं मण्डलेर्चयेत् । सर्वोपहारैर्गन्धैश्च पुष्पैर्नानाविधैरपि । एकैव सा जगन्माता वज्ररूपैर्व्यवस्थिता । रूपैर्हादशभिश्चैव पूज्या सौभाग्य
 सुन्दरी । ततः पद्मनिभां देवीं रक्तवस्त्रोपशोभितां । रक्ताभरणशोभायां रक्तकुङ्कुमचर्चितां । ध्यात्वा ह्येवंविधां देवीं पूजयेदेकमानसा । राक्षी जागरणं
 कार्यं गीतवादिचरितैः सप्तैः ततः सर्वाणि पुष्पाणि नैवेद्यानि फलानि च । अर्घ्यं परिकल्प्यानि सर्वकामार्थं सिद्धये । ततः प्रभाते विमलेखानं कृत्वा विधान
 मतः । कुसुमकुसुमैर्धौमं किंशुकैर्वपि कारयेत् । अष्टोत्तरशतं पूर्णं मधुघयसमन्वितं । तद्भावे तु कर्त्तव्यं शतपत्रैर्विधानतः । आसुरेण च मन्त्रेण

॥ ३ ॥ गौधं मुखं समाचरेत् । भोजयेच्च प्रबलेन चत्वार्यष्टौ प्रयत्नतः । मिष्टान्नेन सपत्नीकान् भुक्तान् परिधापयेत् । वस्त्रालङ्कारेणैव यथाशक्या प्रपूजयेत् ।
 २८ सौभाग्यवर्षे चैकैकं नारीणां चैव दापयेत् । ततो हस्ते प्रदातव्यं कुङ्कुमं लवणं गुडं । नारिकेलं तथा बल्लीदूर्वासिन्दूरकज्जलं । मङ्गलाष्टकमेतद्वै दत्त्वा
 सौभाग्यमाप्नुयात् । आचार्यं च सपत्नीकं वस्त्रालङ्कारेण शुभैः । परिधाप्य यथाशक्या मण्डलं तत्समर्पयेत् । प्रार्थयेच्च ततो देवीं सर्वसौभाग्यसुन्दरीं । पूजि
 तासि मया देवि सर्वसौभाग्य सुन्दरी । दत्त्वा मत्प्रार्थितान् कामान् गच्छ देवि यथासुखं । भूर्तिञ्च मण्डलं देव्या उपहारंश्च सर्वशः । गुरोः पूजान्न सर्वं त्वं
 सुन्दरी प्रीयतामिति । त्वत्प्रसादान्मया चीर्णं व्रतमेतत्सुदुर्लभं । क्षमस्व विप्रशार्दूल प्रसादसुमुखो भव । एवं चीर्णव्रता नारी कृतकृत्या भवेत्सदा । येनैदं
 कृतं वत्ससंप्राप्तं जन्मनः फलं । नातः परतरं किञ्चिद्भूतं सौभाग्य कारकं । देहान्ते शिवलोके तु भोगान् भुक्ता यथेक्षितान् । इति सौभाग्य सुन्दरी व्रतं
 इति श्रीमांसकभट्टनीलकण्ठताम्र भट्टशङ्करकृतौ व्रतार्के तृतीया व्रतानि ॥ अथ चतुर्थी व्रतानि ॥ तत्र आवर्णक्षणाचतुर्थ्यां सङ्कटचतुर्थी व्रतं । तत्र
 न्द्रोदयव्यापिन्याङ्कार्यं । आवर्णे वज्रले पक्षे चतुर्थ्यान्तु विधूये । गणेशं पूजयित्वा तु चन्द्रायार्घ्यं प्रदीयते । इति कथायां तत्रच पूजाविधानात् दिनद्वयेत
 द्वाप्तावव्याप्तौ वा तूर्वामाद्विद्भोगणेश्वर इति वचनात् । अथ व्रतविधिः । मासपक्षाद्युल्लिख्य विद्याधनपुचरो गमुक्तिसङ्कटनाश कामः । स्त्री तु भर्षा
 दिकासासङ्कट चतुर्थीव्रतं करिष्य इति सङ्कल्प्य सौवर्णरूपयताम्रचन्दमयाद्यन्यतमां गणपतिमूर्तिं कृत्वा जलपूर्णं वस्त्रयुतं कुम्भं तस्याग्रे स्थापयित्वा षोडशो
 पचारैः पूजयेत् । आसनम् । लम्बोदरं चतुर्वाङ्गं त्रिनेत्रं रक्तवर्णकं । नानारत्नैः सुवसाद्यं प्रसन्नस्यं विचिन्तयेत् । ध्यायेद्भजानम देवं तप्तकाञ्चन सुप्रभं
 चतुर्भुजं महाकायं सूर्यकोटि समप्रभं । आवाहनं । आगच्छ जगन्नाथ सुरासुरनमस्कृत । अनाथनाथ सर्वज्ञ विघ्नराज कृपां कुरु । गङ्गास्याय नमः ।
 आसनं । मोक्षार्थं सर्वलोकानामिन्द्रादीनां विशेषतः । भक्तदारिद्र्याविच्छेत्ता एकदन्त नमोस्तुते । विघ्नराजाय नमः । पार्थ ! मोक्षदानामर्थेणैव मङ्ग
 नां वरदायक । देवदेव नमोस्तु भक्तानां फलदायक । लम्बोदराय नमः ॥ अथार्घ्यमन्त्रः । महाकाय महारूप अनन्तफलदायक । देवदेव नमोस्तु

सर्वेषां पापनाशन । शङ्करसूनवे नमः । अर्घ्यं स्नानं पञ्चाष्टतेनैव गृहाण गणनायक । अनाथनाथ सर्वज्ञ नमोभूषकवाहन । उमासुताय नमः । आ-
 श्वमेध । कुरुध्वाचमनं देव सुरवन्द्य सुवाहन । सर्वाघदलनस्त्रामिन्नीलकण्ठ नमोस्तुते । वक्रतुण्डाय नमः । रक्तवस्त्रकथुगमं च देवानामपि दुर्लभं । गृहा-
 ण मङ्गलं देव लम्बोदरहरात्मज । सूर्यकर्णाय नमः । ब्रह्मसूत्रं सोत्तरीयं गृहाण गणनायक । आरक्तं ब्रह्मसूत्रं कनकस्योत्तरीयकं । कुजाय नमः ।
 चन्दनं । गृहाणैश्वर्यसर्वोदिव्यं चन्दनमुत्तमं । कण्ठाकरगुञ्जाच्च गौरीसुतनमोस्तुते । गणेश्वराय नमः पुष्पं । सुगन्धिदिव्यमाल्यञ्च गृहाण गणनायक ।
 विनायकनमस्तुभ्यं शिवसूने नमोस्तुते । विघ्ननाशिने नमः । अमेनैवनाम्ना दूर्वाकुङ्कुमाक्षताश्च देवाः । धूपं । दशाङ्गं गुग्गुलं धूपमुत्तमं गणनायक । गृहा-
 ण देवदेवेश उमासुत नमोस्तुते । विकटाय नमः दीपं । सर्वज्ञसर्वरत्नाय सर्वेशविबुधप्रिय । गृहाण मङ्गलं दीपं घृतकर्पूरं संयुतं । वामनाय नमः ।
 नैवेद्यं । नैवेद्यं गृह्यतां देव नानामोदकं संयुतं । सर्वान्नफलद्युक्तं सर्वभावसमन्वितं । सर्वदेवाय नमः । फलं । फलान्यष्टत तुल्यानि सुगन्धोम्यघनाशन
 आनीतानि यथाभक्त्या गृहाणेमानि सर्वदा । सर्वार्तिनाशिने नमः । तांबूलं । तांबूलं गृह्यतां देव नागवल्लीदलैर्युतं । कर्पूरपूगसंयुक्तं सुगन्धं मुखभूषणं
 विघ्नहर्त्रे नमः । प्रदक्षिण मन्त्रः । सर्वदेवाधि देवाय सर्वसिद्धिप्रदायक । भक्त्या कृतामि मां पूजां गृहाणेमासुतप्रभो । सर्वदेवाधिदेवाय नमः ।
 एवं पूजा प्रकर्त्तव्या षोडशैरुपचारकैः । मोदकान् कारयेन्मातस्त्रिलजान्दशपार्थ्विति । देवाग्रे स्थापयेत्यञ्च पञ्चविप्राय कल्पयेत् । पूजयित्वा तु तं विप्रं
 भक्तिभावेन देववत् । दक्षिणां च यथाशक्त्यादत्त्वापञ्चैव मोदकान् । भक्षयन्निश्चिन्त्य अर्घ्यं दत्त्वा यथाविधि । चन्द्रार्घ्यं मन्त्रः । क्षीरसागरसम्भूत
 सुधारूपनिष्ठाकर । गृहाणार्घ्यं मयादत्तं गणेशप्रीतिवर्द्धनम् । विप्रवर्यनमस्तुभ्यं मोदकान्वै ददाम्यहं । मोदकान् सफलान्यञ्च देवदक्षिण
 बान्धितान् । आपदद्वारषार्थाय गृहाणद्विजसत्तम । गणेश प्रार्थना । अवुद्धमतिरिक्तं वा द्रव्यहीनं मयाकृतं । तत्सर्वं पूर्णतां यातु विप्ररूप
 गणेश्वर । ब्राह्मणान् भोजयेहेवि यथास्तेन यथासुखं । स्वयं भुञ्जीत पञ्चैव मोदकान् फलसंयुतान् । अशक्तस्यैकमक्षं वा भुञ्जीतदक्षिसंयुतं । अथ

॥ ब्र ॥ वा भोजनं कार्यमेकवारं हिमाद्रिजे । प्रतिमां गुरवेदद्यादाचार्याय सदक्षिणां । वस्त्रं कुम्भसमायुक्तमादौ मन्त्रमिमं जपेत् । विसर्जनमन्त्रः । गच्छगच्छ
 २८ सुरश्चेष्ट स्वस्मानं त्वं गणेश्वर । व्रतेनानेनमेनित्यं यथोक्तफलदोभव । अथ कथा । हेमाद्रौ स्कान्दे ॥ ऋषय ऊचुः ॥ दारिद्र्यं शोककटाक्षैः पीडिता
 नांश्चैरिभिः । राज्यं भैरवैर्नृपैः सर्वैः क्रियते किंशुभार्थिभिः । धनं ह्यनेनैरैः स्कंदं सर्वोपद्रवपीडितैः । विद्यां युच्यते यष्टे रोगयुक्तैः शिवार्थिभिः ।
 कर्त्तव्यं किंवदोपायं पुनः क्षेमार्थं सिद्धये ॥ स्कंद उवाच ॥ शृणुध्वं मुनयः सर्वे व्रतानामुत्तमं व्रतं । संकष्टतरणं नामामुचेह फलदायकं । येनोपायेन
 संकष्टं तरंति भुवि देहिनाः । यद्भूतं देवकीपुत्रः क्षण्यो धर्माय दत्तवान् । अरण्ये क्लिप्तमानाय पुनः क्षेमार्थं सिद्धये । यथा कथितवान् पूर्वं गणेशो मातरं
 प्रति । तथा कथितवान् श्रीशो ज्ञापरे पांडवान् प्रति ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं कथितवानं बां पार्वती श्रीगणेश्वरः । तथा पृच्छन्ति मुनयो लोकानुग्रहकाक्षिणः ।
 स्कंद उवाच ॥ पुरा कृतपुगे पुण्ये हिमाचलसुता सती । तपस्तप्तवती भूरि न दृष्टः शङ्करः पतिः । तदासस्मारहेरम्बं गणेशं पूर्वजं सुतं । तदक्षणा
 दागतं दृष्ट्वा गणेशं परिपृच्छति ॥ पार्वत्युवाच ॥ तपस्तप्तं मया घोरं दुस्तरं लोमहर्षणं । न प्राप्तः पूर्वं कांतो वै गिरीशो मम वल्लभः संकष्टतरणं दिव्यं
 व्रतं नारद उक्तवान् । त्वदीपं यद्भूतं तावत्कथयस्व पुरातनः । ततश्चुत्वा पार्वतीवाक्यं संकष्टतरणं व्रतं । प्रीत्या कथितवान् देवो गणेशो ज्ञानसिद्धिदः ।
 श्रीगणेश उवाच ॥ आवर्ण्य वज्रलेप्ये चतुर्थ्यां विधूयते । गणेशं पूजयित्वा तु चन्द्रायार्घ्यं दीयते ॥ पार्वत्युवाच ॥ क्रियते केन विधिना । किं कार्यं किंच
 पूजनं । उद्यापनं कदा कार्यं मन्त्राः केस्यस्तु पूजने । किं ध्यानं श्रीगणेशस्य गणेश वद विस्तरात् ॥ श्रीगणेश उवाच ॥ चतुर्थ्यां प्रातरारम्भं दन्त
 धावनपूर्वकं । आर्घ्यं व्रतमिदं पुण्यं संकष्टतरणं शुभं । कर्त्तव्यं इति संकल्प्य व्रतेस्मिन् गाणपं सरत् ॥ स्त्रीकारमन्त्रः । निराहारोऽसि देवेश यावच्चन्द्रो
 दयो भवेत् । भोक्ष्यामि पूजयित्वाहं संकष्टान्तरयस्मिन् । एवं सकल्प्य राजेन्द्र स्नात्वा क्षणतिलैः शुभैः । आर्क्षितुं विधायैवं पश्चात् पूज्या गणाधिपः ।
 चिभिर्माषैस्तद्वर्द्धनं तृतीयांशे नवा पुनः ॥ यथा शक्या तु वाहैमी प्रतिमा क्रियतेऽमला । माघमासा तद्वर्द्धस्य तृतीयांशे नवा पुनः । हेमाभावे तु रौप्य

स्य ताम्रस्यापियथा सुखं । सर्वथैव द्रिद्रेण क्रियते चन्द्रयो शुभा । वित्तशास्त्रं न कर्त्तव्यं कृते कार्ये विनश्यति । जलपूणे वस्त्रयुतं कुम्भं तस्मात्प्रतिष्ठा-
 येत् । पद्ममष्ट दलं पुष्पं गन्धपुष्पैः प्रपूजयेत् । श्रीगणेश उवाच ॥ एवं व्रतन्तु कर्त्तव्यं प्रतिमासं त्वया द्विजे । यावज्जीवन्तु वावर्षाण्येकं विंशतिं सर्व-
 अशक्तवाप्येकवर्षेण प्रतिवर्षं थापिवा । उद्यानन्तु कर्त्तव्यं चतुर्थ्यां श्रावणे चित्ते । स्त्रीकारस्य तथा कार्यः सङ्कष्ट हरणे तिथौ । गणपत्तं तथाचार्यं सर्व-
 शास्त्रविशारदं । अङ्गया प्रार्थयेदादौ तेजोक्तं विधिमाचरेत् । एकविंशतिविप्रांसु वस्त्रालङ्कारभूषणैः । पूजयेद्गोहिरण्याद्यैर्हत्वादौ विधिनानलं ।
 होमयेन्मोदकान् पश्चात् तिलजान् दत्तसंयुतान् । अष्टोत्तरसहस्रंवा नेचिदष्टोत्तरं शतं । अष्टाविंशति संख्यातैर्मोदकैर्वा सशर्करः अशक्तोष्टौ शुभान्
 खूलान् जुहुयात् जातवेदसि । पुष्पमण्डपिका कार्या मणेशालाद कारिणी । पूजयेत्तच्च गणपं भक्त सङ्कष्ट नाशनं । गीतैर्वादिचनिनदैर्भक्तिभावपुरस्कृतैः
 पुराणवेदा ध्येनैस्त्रयोविंशतीगणेश्वरं । एवं आगरणं कार्यं शक्त्यादामादिकं तथा । सपत्नीक मथा चार्यं भूषयेद्वस्त्रभूषणैः । उपानच्छ्व गोदान कमण्डलु
 फलादिभिः । शय्या वाहन भूदान धन धान्य गृहादिभिः । यथा शक्त्या प्रकर्त्तव्यं दारिद्र्या भावमिच्छता । एकविंशति विप्रांसु भोजयेन्नामभिर्मम ।
 गङ्गास्थो विघ्नराजस्य चन्द्रोदर शिवात्मजौ । वक्रतुंडः शूर्पकर्णः कुञ्जस्थैव गणेश्वरः । विघ्न नाशोहि विकटो बामनः सर्व दैवतः । सर्वातिनाशीभगवा
 न्निघ्नहन्ताच भूषकः । सर्व देवाधिदेवस्य सर्वघोडश्वेसृताः । एकदन्तः छण्णपिङ्गा मालचन्द्रो गणेश्वरः । गणपत्यैक विंशस्य सर्व एते गणेश्वराः । दुर्गो
 वेन्द्रस्य रुद्रस्य कुलदेव्याधिकं भवेत् । विशेषेणाष्टदशभिर्मोदकैर्वायनं स्मृतं । एवं कृत विधानेन प्रसन्नोऽहं न संशयः । ददामि वांछितान् कामान् तद्वतं
 मत्प्रियं कुब । श्रीकृष्ण उवाच । एवं तु कथितं सर्वं गणेशेन स्वयं नृप । पार्वत्या तत्कृतं राजन्व्रतं सङ्कष्ट नाशनं । व्रतेनानेन सालेभे महादेवं पतित्वत् ।
 तत्कुबध्व महाराज व्रतं सङ्कष्ट नाशनं । चतुर्थी सङ्कष्टा नाम स्कंदेन कथिता ऋषीन् । ऋषिभिर्लोक कामैः सौर्लोकेततमिदं व्रतं ॥ सूत उवाच ॥ कृतं
 युधिष्ठिरेणैव राज्यकामेन वैद्विजाः । तेन श्चून्निहत्याजौ स्वरार्यं प्राप्तवान् स्वयं । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन व्रतं कार्यं विचक्षणैः । येन धर्मार्थं कामास्य

॥ ३ ॥ मोक्षश्चापि भवेत् किञ्च । यः करोति व्रतं विष्ठा सर्वकामार्थसिद्धिदं । सर्वाङ्कितफलं याति पश्चाद्भाष्येशतां व्रजेत् । यदा यदा पदं विप्रानरः प्राप्नोति
 ३० सङ्कटा । तदा तदा प्रकर्तव्यं व्रतं सङ्कटनाशनं । त्रिपुरं हन्तुकामेन कृतं देवेन शूलिना । त्रैलोक्यभूतिकामेन नहेन्द्रेण च तत्कृतं । रावणेन कृतं पूर्वं
 वालिवन्धन सङ्कटे । स्वकीयं प्राप्तवान् राज्यं गणेशस्य प्रसादतः । सीतान्वेषण कामेन कृतं वायुसुतेन च । सङ्कल्प दृष्टवान् सोऽयं सीताराम प्रियां पुरा
 दमयन्त्या कृतं पूर्वं नलान्वेषणकारणात् । सापतिं नैषधं लेभे पुण्यस्त्रोकां द्विजोत्तमाः । अहल्यापि पतिं लेभे गौतमम्प्राणवज्रभं । विद्यार्थी लभते विद्यां
 धनार्थी धनमाप्नुयात् । पुत्रार्थी पुत्रमाप्नोति रोगी रोगादिमुच्यते ॥ इति व्रतार्के सङ्कटचतुर्थी व्रतं ॥ अथ आचरणे कार्तिके वा शुक्लचतुर्थ्यां दूर्वागण
 पतिव्रतं मदनरत्ने सौरपुराणे । स्कन्द उवाच । केन व्रतेन भगवन् सौभाग्यमतुलं भवेत् । पुत्रपौत्र धनैश्वर्यैर्मनुजः सुखमेधते । तन्मेवद महादेव
 व्रतानामुत्तमं व्रतं । ईश्वर उवाच ॥ अस्ति दूर्वा गणपते व्रतं त्रैलोक्यविश्रुतं । भगवत्या पुराचीर्णे पार्वत्या अह्वया सह । सरस्वत्या सहेन्द्रेण विष्णुना
 धनदेन च । अन्यैश्च देवैर्मुनिभिर्गन्धर्वैः किं नरैस्तथा । चीर्णेनेतद्भूतं सर्वैः पुराकल्पे षडानन । चतुर्थी या भवेत्कुक्का मभोमासस्य पुण्यदा । तस्यां व्रत
 मिदं कुर्यात् कार्तिकां वा षडानन । कार्तिकां कार्तिकसम्बन्धिन्यां शुक्लचतुर्थ्यां । गजाननं चतुर्वाहमेकदन्तविपाटितं । विधाय हेम्ना विघ्नेशं हेम
 पीठासनस्थितं । तथा हेममयीं दूर्वान्तिदाधारे व्यवस्थितां । संस्थाप्य विघ्नकर्त्तारं कलशे ताम्रभाजने । बेटितं रक्तवस्त्रेण सर्वतोभद्रमण्डले । पूजयेद्भक्त
 कुसुमैः पत्रिकाभिश्च पञ्चभिः । विल्वपत्रमपामार्गं शमीदूर्वाहरिप्रिया । हरिप्रिया तुलसी । अन्यैः सुगन्धकुसुमैश्चालस्यैः सुगन्धिभिः । फलैश्च मो
 दकैः पश्चादुपहारं प्रकल्पयेत् । यथावदुपचारैश्च पूजयेद्भिरिजासुतं । उमासुतनमस्तुभ्यं विन्ध्यव्यापिन् सनातन । विघ्नौघं किन्धि सकलं सर्वपापं हृदामि
 ते । अर्घमन्त्रः ॥ गणेश्वराय देवाय उमापुत्राय वेधसे । पूजामद्य पूजच्छामि गृहाण भगवन् मम । विनायकाय शूराय वरदाय गजानन । उमासुता
 य देवाय कुमार गुरवे नमः । लम्बोदराय देवाय सर्वविघ्नापहारिणे । उमांगमलसम्भूते दानवानां वधाय वै । अनुग्रहाय लोकानां सदैवः ॥

धूक् । धूपमन्त्रः ॥ परं ज्योतिः प्रकाशाय सर्वसिद्धिप्रदायकं । दीपन्तुभ्यं प्रदास्यामि महादेवात्मने नमः । दीपमन्त्रः ॥ गणानां त्वागणपतिं हवामहे
 कविं कवीनामुपमश्रवस्तमम् । ज्येष्ठाराजं ब्रह्मणं ब्रह्मणस्यत आनः शृण्वन् भूतिः सीदसादनं । उपहारमन्त्रः । गणेश्वर गणाध्यक्ष गौरीपुत्र गजानन ।
 व्रतं सम्पूर्णतां यातु त्वत्प्रसादाद्भिभावन । प्रार्थनामन्त्रः ॥ एवं संपूज्यविशेषं यथाभविव विस्तरैः । सोपस्कारं गणाध्यक्षमाचार्याय निवेदयेत् । गृह्णाण
 भगवन् ब्रह्मन् गणराजं सदक्षिणं । व्रतं त्वद्वचनादद्य संपूर्णं यातु सुव्रत । दानमन्त्रः ॥ एवं यः पञ्चवर्षाणि कृत्वोद्यापनमारभेत् । इक्षितान् लभते
 कामान् देवान्ते शङ्करं पदं । अथवा शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्यां संयतेन्द्रियः । कुर्याद्वर्षचयं त्वेवं सर्वसिद्धिं समाप्नुयात् । उद्यापनं विना यस्तु करोति व्रतमुत्तमं
 तेन शुक्लतिलैः कार्यं प्रातस्नानं घडानन । हेस्त्रा वा राजतेनापि कृत्वा गणपतिं बुधः । पञ्चगव्येषु संस्त्राय दूर्वाभिः संप्रपूजयेत् । मन्त्रैस्तु दशभिर्भक्त्या दू
 र्वायुक्तैश्चिखिध्वज । दूर्वायुक्तैर्दशभिर्मन्त्रैः पूजा दूर्वायुक्तैः पञ्चगव्यैः स्त्रापनं । तेच दशनाममन्त्रा उक्ताः स्कन्दपुराणे । गणाधिपनमस्तेस्तु उमापुत्राद्य
 नाञ्जन । विनायकेश्वरपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक । एकदन्ते भवक्तेति तथा मूषकवाहन । कुमारगुरवे तुभ्यमेभिर्नामपदैः पृथगिति । इत्येवं कथितं वस्तु
 सर्वसिद्धिप्रदं शुभं । व्रतं दूर्वागणपतेः किमन्यज्ज्ञेतातुमिच्छसीति ॥ इति सौरपुराणोक्तं दूर्वागणपतिव्रतं । अथ भानुवारयुक्तायां यस्यां कस्यांचिच्छुक्लचतु
 र्ध्यामारभ्य दूर्वागणपतिव्रतं । स्कान्दे । कैलासशिखरे रम्ये सर्वदेवनिषेविते । सिद्धं सङ्गसमाकीर्णं गन्धर्वगणसेविते । देव्यासह महादेवो दीव्यव्यवै
 र्विबोद्धितः । जितासित्वं जितेत्याह पार्वती परमेश्वरः । सापित्वं जितइत्याह स विवादक्षयोरभूत् । चित्रनेमिस्तदाष्टो वृषावादमभाषत । तदाक्रोध
 समाविष्टा गौरी श्रापं ददौ ततः । प्रसादिता ततस्तेन विशापञ्च जगाद सा । यदा सरोवरे रम्ये चरिष्यति भवान् भुवि । तदा स्वर्गणिका सर्वा वीक्ष्यन्त्य
 क्त्वा समागताः । तदा भवविशपस्त्वमित्युक्तः सपपातह । ततः कतिपयाद्येभिः कृष्णानंतसरोवरे । कृष्णोभूत्वावसंस्तुज ददर्श स्वर्जिलाशिनीः । ततस्तु
 शार्ङ्गं गत्वा पप्रच्छ प्रणिपत्यताः । किमेतङ्गमहाभागाः पूजयामभिवाङ्कितं । ततस्ता अनुवन्तस्मै दूर्वाविघ्नं श्वरव्रतं । क्रियतेस्माभिरिहच परचामी

॥ ३ ॥ छविद्वये । ततो ब्रवीत्यहाराणां व्रतं मे दातुमर्हथ । येनाहं गिरिजाशापान्मुच्येयं चिरदुःखितः । ततस्तान् अनुवन् सर्वा व्रतमेतदनुत्तमं । दूर्वाविघ्नेश्वरो
 ॥ ३१ ॥ यच्च पूज्यते सर्वसिद्धिदः । शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां भानुवारेण संयुता । तस्यां तिथौ समारभ्य षण्मासान् व्रतमाचरेत् । प्रत्यहं षष्ठमस्काराः षट्दूर्वाः षट्
 प्रदक्षिणाः । शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां प्रत्येकं कविंशतिः । एकभक्तं च कर्त्तव्यं कथां च शृणुयादिमां ध्यायेद्विनायकं देवं समाहितमनाः शृणु । तच्छास्त्रसङ्गा
 शं सर्वाभरणभूषितं । जटाकलापशुभगं कुङ्कुमेनापरंजितं । मञ्जाननं प्रसन्नास्यं सिन्दूरतिलकांकितं । विशालवक्षसम्भनं मुक्तामणिविभूषितं । चतुर्भुज
 मुदारागं किङ्किणिकङ्कणैर्भूतं । पाशांकुशधरं देवं दन्तमेदकधारिणं । मञ्जोदरं मञ्जानागं वङ्गकुचं मदन्वितं । सुन्दरांशुकसम्बोतमिभास्त्रमपराजितं ।
 प्रणतामरसन्दोहमौलिमाणिक्यरश्मिभिः । विराजितांग्रिकमलं सर्वदेवनमस्कृतं । अमोघफलदं देवं सर्वभूतोपकारकं । एवं ध्यात्वा जपेन्नित्यं विनाय
 कमतन्द्रितः । एवं चरित्वा षण्मासान् शुचिः सत्यपरायणः । पञ्चाङ्गान्वादिदूर्वाभिरर्चयेत् सदापुनः । उद्यापनं च कुर्यात्तु देशकालानुसारतः । ततो
 मगधदेशस्य मानेन यवपिष्टकं । दशमानकमादाय दशाष्टावपि मोदकान् । कृत्वा घृतेन तत्सम्यक् षट्देवाय षडात्मने । षड्विप्राश्च प्रदातव्यं ओषध्याय
 कुटुम्बिने । विनायको मणाध्यक्षो विघ्नेशः श्रीगणाधिपः वरदः समस्तस्यैव दूर्वाषट्कैः प्रपूजयेत् । षट्दूर्वाश्च तथा दद्यात् मङ्गापूजां प्रकल्पयेत् । एवं
 कुबजेश्वरप्रतीत्यर्थमभिवाङ्कितं । तथेत्युक्ता चित्रनेमिः प्रीणयित्वा विनायकं । शापान्मुक्तस्ततः शम्भुस्यगात्रहसन्निव । शङ्करेण ततः पृष्ठः चित्रनेमि
 स्वभा जगौ । व्रतं श्रुत्वा ततः शम्भुर्गणेशस्य कुतूहलात् । गौरीकोपप्रसादाय शिवोपि कृतवाङ्मया । सापि देवी शिवेनोक्तं चक्रे व्रतमनुत्तमं । कार्तिके
 योपि भाषोक्तः स्वसंख्यदर्शनेच्छया । व्रतं चकार नन्दीच कार्तिकेयोक्तमादरात् । सोपि राजा प्रसादाय पुत्रार्थं चकार ह । ततः क्रमेण लोकेस्मिन् प्रच
 रीभूतमुत्तमं । व्रतं दूर्वागणेशस्य सर्वसिद्धिकरं परं । शोकव्याधिभयोद्देगं वन्धव्यसनवर्जितः । विमुक्तः पुत्रपौत्रादि धनधान्यसमावृतः । इष्टलोके सु
 खीभूत्वा पश्चाच्छिवपुरं व्रजेत् । दूर्वास्थेन व्रतेनैव विघ्नेशस्य प्रसादतः । यः पठेत्परया भक्त्या कथामेतां दिने दिने । शृणुयाद्वापि सततं सर्वसिद्धिम

बांभुयात् । इति स्कन्दपुराणोक्तं दुर्वागणपतिव्रतान्तरं समाप्तं ॥ अथ भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां सिद्धिविनायक व्रतं । हेमाद्रौ स्कान्दे । तत्र मध्याह्न्यापिन्यां
 कार्यं प्रातः शुक्लतिलैः स्नातो मध्याह्ने पूजयेन्मृपेतिगणपतिकस्ये तच्चैव पूजाविधानात् । दिनद्वये तज्ज्ञानावव्याप्तावेकदेशव्याप्तौ वा पूर्वाऽन्यथाऽपरा ।
 चतुर्थीं गणनाथस्य मातृविद्वा प्रशस्यते । मध्याह्न्यापिनी सा तु परतश्चेत्परेहनीति दृश्यत्युक्तेः । अथ व्रतविधिः । मासपक्षाद्युद्दिष्ट्य जयपुञ्जादि
 कामः स्त्रीतुसौभाग्यं कामा । श्रीसिद्धिविनायकप्रोत्यर्थं सिद्धिविनायकपूजनमहं करिष्ये इति सङ्कल्प्य । घोडशोपचारैः पूजां कुर्यात् । एकदन्तं शूर्प
 कर्णं गजवक्त्रं चतुर्भुजं । पाशांकुशधरं ध्यायेत् सर्वसिद्धिविनायकं । ध्यायेत् गजाननं देवं पद्मकाञ्चनसन्निभं । चतुर्भुजं महाकायं सर्वाभरणभूषितं ।
 दन्ताक्षमालापरशुपूर्णे मोदकधारिणं । मोदकासक्तगुण्डाग्रमेकदन्तं विनायकं । ध्यानं । आवाहयामि विघ्ने श सुरराजार्चितेश्वर । अनाथनाथ सर्वज्ञ
 पूजार्थं गणनाथक । आवाहनं । विचित्ररत्नरचितदिव्यास्तरणसंयुतं । स्वर्णसिंहासनं चारुगृहीध्वं सुरपूजित । आसनं । अर्घ्यं फलसंयुक्तं गन्ध
 पुष्पाद्यैर्युतं । गन्धाध्यक्षनमस्तेस्तु गृहाण करणानिधे । अर्घ्यं । सर्वतीर्थं समुद्भूतं पाद्यं गन्धादिभिर्युतं । विघ्नराज गृहाणेदं भक्तवत्सल । पाद्यं
 दध्वाज्यं मधुसंयुक्तमधुपर्कं मयाहृतं । गृहाण सर्वलोकेश गणनाथ नमोस्तुते । मधुपर्कं । विनायक नमस्तुभ्यं चिदशैरभिवन्दितं । गङ्गोदकेन ज्वेजे
 सद्यः आचमनं कुरु । आचमनं । स्नानं पञ्चाश्रुतं दिव्यं सर्वतीर्थैर्हृतैर्यथा । गन्धतोयै रमापुत्र गृहीध्वामीष्टदायक । स्नानं । रक्तवस्त्रद्वयं देव
 देशाङ्गं सहस्रं प्रभो । सर्वप्रदं गृहाणेदं लम्बोदरहरात्मज । वस्त्रं । राजतं ब्रह्मसूत्रञ्च काञ्चनं चोत्तरीयकम् । गृहाण चारु सर्वज्ञ भक्तानां
 भक्तवत्सलः । यज्ञोपवीतं । मानाविधानि दिव्यानि नानारत्नोज्ज्वलानि च । भूषणानि गृहाणार्घ्यं पार्वतीप्रियनन्दन । आभरणं । गन्धं गृहाण
 जगवन् सर्वगन्धसमन्वितं । गन्धाध्यक्ष नमस्तेस्तु भक्ताभीष्टफलप्रद । गन्धं । अक्षतान् धवलान् देव गृहाण द्विरदानन । अनाथनाथ सर्वज्ञ गीर्वाणा
 सुरपूजित । अक्षताः । सुगन्धीनि च पुष्पाणि जातीकुन्दमुखान्यपि । विविधानि च पक्षाणि गृहाण गणनाथक । पुष्पे अथांगपूजा गणेशाय नमः पादौ

॥ ३ ॥ विघ्नराजाय जानुनी । आरवुवाङ्गनाय उरु हेरम्बाय कटिं कामारिसूनवे नाभिं । लंबोदराय उदरं । गौरी सुताय स्नौ गणनायकाय हृदयं स्खलक
 ॥ ३२ ॥ षडाय । कण्ठं स्कन्दाग्रजाय स्कन्धौ । पाशहस्ताय हस्तान् । गजवक्त्राय मुखं । विघ्नहरर्चं ललाटं सर्वेश्वराय शिरः । श्रीगणाधिपाय सर्वाङ्गं पूजयामि । अथ
 पञ्चिका पूजा । सुमुखाय मालती पञ्च समर्पयामि गणाधिपाय षडङ्गराजं उमापुत्राय विल्वपञ्चं । गजाननाय द्वर्वापञ्चं । लम्बोदराय बदरीपञ्चं । हरसून
 वे । धनूरपञ्चं । गजकर्णाय तुलसीपञ्चं वक्रतुण्डाय समीपञ्चं । गुहाग्रजाय । अपामार्गपञ्चं । एकदन्ताय वृहतीपञ्चं । विकटाय करवीरपञ्चं विनायकाय
 अश्वत्थपञ्चं । कपिलाय अर्कपञ्चं गजहन्ताय अर्जुन पञ्चं विघ्नराजाय विष्णुक्रांतपञ्चं । वटवे दाडिमपञ्चं सुराग्रगण्डाय देवदारु । भालचन्द्राय मरुत्यञ्चं हेर-
 म्बाय सिन्दूरयञ्चं । चतुर्भुजाय जातीपञ्चं सर्वेश्वराय अगस्त्यपञ्चं । एवं एकविंशतिपचाणि समर्प्य ततो दूर्वायुग्मं गृहीत्वा तु गन्धपुष्पाद्यैर्युतं ॥ पूजयेत्
 सिद्धिविघ्नेशं प्रत्येकं सर्वनामभिः । गणाधिप नमस्तेस्तु उमा पुत्राद्यनाशन । विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक । एक दन्तभवक्रेति तथा मूषकवाहन ।
 कुमारगुरवे नित्यं पूजनीयः प्रयत्नतः । दशाङ्गं गुग्गुलं धूपं सुगन्धञ्च मनोहरं । गृहाण सर्वदेवेश उमा पुत्र नमोस्तुते । सर्वज्ञ सर्वलोकेश चैलोक्य
 निभिरापह । गृहाण मङ्गलं दीपं वट्ट प्रिय नमोस्तुते । दीपं । सफलान् सगुडां श्वैव भोदकान् हृतपाचितान् । नैवेद्यं सफलं दद्यात् नमस्ते विघ्न ना
 शिने । नैवेद्यं । ततः आचमनं करोद्वर्त्तनं । इदं फलमिति फलं तावूलं गृह्यतां देव गृहाण सुर पूजित । अनाथनाथ सर्वज्ञ मामुद्धर महेश्वर तावूलं
 हिरण्यगर्भमिति दक्षिणा । विघ्नेश्वर विशालाक्ष सर्वाभीष्ट फल प्रद । प्रदक्षिणं करोमि त्वां सर्वान् कामान् प्रयच्छ मे ॥ प्रदक्षिणा नमस्ते विघ्न
 संघर्षे नमस्ते ईक्षितप्रद । नमस्ते देवदेवेश नमस्ते गणनायक । यन्मयाचरितं देव व्रतमेतत् सुदर्लभं । त्वत्प्रसादाद्गणेश त्वं सफलं कुरु सर्वदा । प्रार्थना
 विनायक नमस्तुभ्यं सततं भोदक प्रिय । अविघ्नं कुरु मे देव सर्वं कार्यं भु सर्वदा । बायणमन्त्रः । विनायकस्य प्रतिमां वस्त्रयुग्मसमर्चितां । तुभ्यं सम्मददे
 देव प्रीयतां मे गजानन । विनायक गणेशान सर्वदेव नमस्कृत । पार्वतीप्रियविघ्नेश मम विघ्नं विनाशय । प्रतिमादानं गणेशः प्रतिगृह्णाति गणेशो

बैददातिच । गणेशस्तारकोभाभ्यां गणेशाय नमोनमः ॥ इति पूजाविधिः । अथ कथा ॥ शैलकाद्या महात्मनो नैमिषारण्य वसिनः सूतं पौराणिकश्रेष्ठ
 मिदं वाक्यमवोचन् ऋषय ऊचुः ॥ निर्विघ्नेन तु कार्याणि कथं सिध्यंति सूतज । अर्थ सिद्धिः कथं नृणां पुत्रसौभाग्यसम्पदः । दम्पत्योः कलहे चैव
 बन्धुभेदे तथा नृणां । उदासीनेषु लोकेषु कथं सुमुखता भवेत् । विद्यारम्भे तथा नृणां वाणिज्ये कृषि कर्मणि । नृपतेः परचक्रेच जयसिद्धिः कथं भवेत्
 कां देवतां नमस्कृत्य कार्यसिद्धिर्भवेन्नृणां । एतत् समस्तं विस्तार्य ब्रूहि मे सूत पृच्छतः । सूत उवाच ॥ सन्नहयोः पुरा विप्राः कुरुर्पांडवसेनयोः ।
 पृष्ठवान् देवकीपुत्रं कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ निर्विघ्नेन जयं मया वद देवकिनन्दन । कां देवतां नमस्कृत्य संम्यग्राज्यं लभेमहि ।
 श्रीकृष्ण उवाच ॥ पूजयस्व गणाध्यक्षमुमामलसमुद्भवं । तस्मिन् सम्पूजिते वीर ध्रुवं राज्यमवाप्स्यसि ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ देवकेन विधानेन पूजनीयो
 गणाधिपः । पूजितस्तु तिथौ कस्यां सिद्धिदो गणपो भवेत् । श्रीकृष्ण उवाच ॥ मासि भाद्रपदे शुक्ले चतुर्थ्यां पूजयेन्नृप । मासि माघे श्रावणे तु मार्ग
 शीर्षेयवा भवेत् । गजवक्त्रन्तु शुक्लायां चतुर्थ्यां पूजयेन्नृप । यदा चोद्भवते भक्तिस्तदा पूज्यो गणाधिपः । प्रातःशुक्लतिलैः स्नात्वा मध्याह्ने पूजयेन्नृप । निष्क
 काचसुवर्णेन तदर्धाङ्गुलं वा पुनः । स्वशक्त्या गणनाथस्य स्वर्णरौप्यमथालति । अथवाष्टमूर्त्यो कुर्याद्विघ्नशान्तिं न कारयेत् । गणनाथः सिद्धिविनायकः
 तद्रूपं च स्कांदे । एकदन्तं शूर्पकर्णं गजवक्त्रञ्चतुर्भुजं । पाशांशधरं देवं ध्यायेत् सिद्धिविनायकं । कृत्वा पूजां प्रयत्नेन साध्य पञ्चाश्रितैः प्रयत्नः । गणा
 ध्यक्ष्येतिनाम्ना वै गंधं दद्याच्च भक्तिः । आवाहनासनार्घ्यं च दत्त्वा पश्चात्प्रयत्नतः । रक्तं सर्वप्रदे वस्त्रयुग्मं दद्याच्च भक्तिः । विनायकेतिपुष्पाणि
 धूपं शोभासुताय च । दीपं रुद्रप्रियायेति नैवेद्यं विघ्ननाशने । किञ्चित् सुवर्णं पूजाञ्च ताम्बूलं च समर्पयेत् । दूर्वाङ्गुरान् विष्टुद्याथ विंशतिष्वैकमेव
 हि । पूजनीयः प्रयत्नेन एभिर्नामपदैः सदा । गणाधिपनमस्तेषु उमापुत्राघनाशन । विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक । एकदन्तेभक्त्येति तथा
 मूयकवाहन । कुमारगुरवेतुभ्यं पूजनीयः प्रयत्नतः । दूर्वायुग्मं पृष्टीत्वा तु गन्धपुष्पाक्षतैर्दुतं । एकैकेन तु नाम्ना तु दत्त्वा सर्वनामभिः । अथैकविंशतिं

॥ ३३ ॥ गृह्यभेदकान् हतपाचितान् । स्नापयित्वा गणाध्यक्षसमीपे कुबनन्दन । दशविप्राय दातव्या स्वयं चाद्यातथादश । एकं गणाधिपे दद्यात् सनैकेद्यं नृपो ।
 ॥ ३३ ॥ ततः । जातरूपमयं देवं ब्राह्मणाय निवेदयेत् । कृत्वा नैमित्तिकं कर्म पूजयेदष्टदेवतां । ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्भुञ्जीयान्नैलवर्जितं । विनायकस्य
 प्रतिभां वस्त्रयुग्मसमन्वितां । तद्यादिप्राय विदुषे सर्वविघ्नोपशान्तये । एवंकृते धर्मराज गणनाथस्य पूजनं । विजयस्ते भवेन्नूनं सत्यं सत्यं मयोदितं ।
 वैष्णवाद्यैस्तु दीक्षासु आदौ पूज्यो गणाधिपः । तस्मिन् संपूजिते विष्णुरीशोभानु कथाक्षुमा । हव्यवाहमुखा देवाः पूजिताः स्युर्नसंशयः । चण्डिकाद्या मातृ
 गणाः परितुष्टा भवन्ति च । तस्मिन् संपूजिते विप्रा भक्त्या सिद्धिविनायके । यद्ददं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वा समाहितः । सिध्यन्ति सर्वकार्याणि सिद्धिदस्य
 प्रसादतः ॥ इति सिद्धिविनायक व्रतं ॥ हेमाद्रौ भविष्योत्तरे । मासि भाद्रपदे शुक्ला शिवलोके प्रपूजिता । तस्यां स्नानं तथा दानं उपवासेर्चनं तथा
 क्रियमाणं शतगुणं प्रसादाद्वन्तिने नृप । चतुर्थीत्यनुषङ्गः । अस्यामेव चन्द्रदर्शनदोषमाह पराशरः । कन्यादित्ये चतुर्थ्यान्तु शुक्ले चन्द्रस्य दर्शनं मिथ्या
 भिदूषणं कुर्यात् तस्मात्पश्चैतत् तदा । तद्दोषशान्तये विष्णुपुराणे । सिंहः प्रसेनमवधोत्सिंहो जंवावताहतः । सुकुमारकमारो दीक्षवच्छेषः स्यमन्तकः ।
 अथ स्यमन्तकीपाख्यानं । नन्दिकेश्वर उवाच । शृणु त्वैकाग्रचित्तः सन् गणेश्वरव्रतं शुभं । चतुर्थ्यां शुक्लपक्षे तु सदा कार्यं प्रयत्नतः । सनत्कुमारयोगीन्द्र
 वदीच्छेच्छुभमात्मनः । नारीवा पुरुषोवापि यः कुर्याद्रतमुत्तमं । मोक्षयत्याशुविप्रेन्द्र संकष्टाद्व्रतिनं नरं । अपवादहरश्चैव सर्वविघ्नप्रणाशनं । कान्तारे वि
 घनेवापि गृहे राजकुले तथा । सर्वसिद्धि करश्चैव व्रतानामुत्तमोत्तमं । गजाननं प्रियं नाथ त्रिषु लोकेषु विश्रुतं । अतो न विद्यते ब्रह्मन् सर्वसंकष्टनाशनं
 सनत्कुमार उवाच । केन चादौ पुराचीर्णं मर्त्यलोके कथं गतं । एतत्समस्तं विस्तार्य ब्रूहि गाणेश्वरं व्रतं । नन्दिकेश्वर उवाच ॥ चक्री व्रतं जगन्नाथो वासु
 देवः प्रतापवान् । आदिष्टं नारदेनैव दृथालाङ्कनशान्तये । सनत्कुमार उवाच ॥ षड्भुजैश्वर्यसम्पन्नसृष्टिसंहारकारकः । वासुदेवो जगद्भ्यापी प्राप्तवान्
 लाङ्कनं कथं । एतदाश्चर्यमाख्यानं ब्रूहित्वं नन्दिकेश्वर ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ भुवोभारावतारार्थं वसुदेवसुतावभौ । रामछण्डौ समुत्पन्नौ पद्मनाभ हला

यधौ । जरासन्धभयात्कृष्णो दारकां समकल्पयत् । विश्वकर्माणमाह्वय पुरीं हाटकनिर्मितां । तच्च घोडशसाहस्रं स्त्रीणां चैव वराधिकं । भवनानि मनो
 ज्ञानि तेषां मध्ये व्यकल्पयत् । पारिजाततरुं चैव तासां भोगाय कल्पयत् । यादवानां गृहास्तत्र षटपञ्चाशतकोटयः । अन्येपि वृक्षवो लोका वसन्ति विगत
 ज्वराः यत्किञ्चित् चिषु लोकेषु सुन्दरं तच्च दृश्यते । सचाजितप्रसेनाख्यौ पुत्रावुग्रस्य विश्रुतौ । अम्भोधितीरमासाद्य तन्मनस्कतयाच सः । सचाजितस्त
 पस्तेपे सूर्यमुद्दिश्य बुद्धिमान् । व्रतं निरशनं गृह्य सूर्यसंवद्वलोचनः । ततः प्रसन्नो भगवान् सचाजितपुरस्थितः । सचाजितोपि तुष्टाव दृष्ट्वा देवं दिवाकरं ।
 तेजोराशे नमस्तेस्तु नमस्तं विश्वरूपिणे । काश्यपेय नमस्तेस्तु हरिदश्व नमोस्तुते । ग्रहराजनमस्तेस्तु नमस्ते चन्द्रोचिषे । वेदत्रय नमस्तेस्तु सर्वदेव नमो
 स्तुते प्रसीद पाहि देवेश सुहृत्ता मां दिवाकर । इत्थं संस्तूयमानोसौ देवदेवो दिवाकरः । खिग्धगम्भीरमधुरं सचाजितमुवाच ह । वरं ब्रूहि प्रसन्नोऽस्मि य
 त्तेजनसि वर्त्तते । सचाजितमहाभाग तुष्टोऽहं तव निश्चयात् ॥ सचाजितोवाच ॥ स्वमन्तकमणिं देहि परितुष्टोऽसि भास्कर । ददौ तस्य च तद्रत्नं स्वक
 ष्ण्णादवतार्य सः । मूर्धन्यवाच ॥ भाराष्टकं शातकुम्भं खवतेसौ महामणिः । शुचिश्चता सदा धार्य रत्नमेतन्महोत्तमं । सचाजित क्षणेनैतदभुञ्चिं हन्ति मा
 नवं । इत्युक्तान्तर्दधे देवो तेजोराशिर्दिवाकरः । तत्कण्ठरत्नज्वलमानरूपी पुरीं स कृष्णस्य विवेश सत्वरं । दृष्ट्वा तु लोका मनसा दिवाकरं सञ्चितयन्तस्ति
 मितास्तद्वृद्धयः । समागतोऽयं हरिदश्वदीधितिर्जनार्दनं द्रष्टुमसंशयेन । नायं सहस्रांशुरितीह लोकाः सचाजितोऽयं मणिकण्ठभास्वन् । स्वमन्तकं महारत्नं
 दृष्ट्वा तत्कण्ठमच्छले । सृष्ट्वा चक्रे जगन्नाथो न जहार मणिं ततः । सचाजितो जातभयो याचयिष्यति मां हरिः । प्रसेनाय ददौ श्लाघे धार्य्यं शुचिना त्वया ।
 एकदा कण्ठदेशेऽसौ खिन्ना तं मणिमुत्तमं । ऋगयाजुर्दनाथीय ययौ कृष्णेन संयुतः । अश्वाकूटो शुचिश्चासौ हतः सिंहेन ततश्छात् । रत्नमादाय सिंहा
 पि गच्छन् आम्बवता हतः । नीत्वा स विवरे रत्नं ददौ पुत्राय जांबवान् । पुरीं विवेश कृष्णोपि स्वकैः सर्वैः समावृतः । प्रसेनोऽपि नायाति हतः कृष्णेन
 निश्चितं । मणिलोभेन हाकष्टं बान्धवः पापिना हतः । दारकावासिनः सर्वे जना ऊचुः परस्परं । दृथापवादसन्तप्तः कृष्णोपि नगराच्छनैः । सहैव तेयं

॥ ३४ ॥ थारण्यं दृष्ट्वा सिंहेन पातितं । प्रसेनं वाञ्छनयुतं तत्पादानुसरं यतः । ऋक्षेण निहतं दृष्ट्वा कृष्णस्य तडिलं गतः । विवेश योजनशतनन्धकारं स्तनैः ।
 ॥ ३४ ॥ निवारयन् ददर्शग्रे प्रासादं बहुभूमिकं । कुमारं जांबवतस्तस्य दोलायाममितद्युतिं । माणिक्यं लम्बमानं च ददर्श भगवान् हरिः । रूपयौवनं स
 कन्यां जांबवतीं पुनः । दोलां दोलयमानां च ददर्श कमलेक्षणः । विस्मयं च महच्चक्रे दृष्ट्वा तां चारुहासिनीं । सिंहः प्रसेनमवधीत्सिंहे जांबवता ।
 सुकुमारकं मारोदीक्ष्वस्त्रैः स्यमन्तकः । मदनज्वरदाहार्ता दृष्ट्वातं कमलेक्षणं । उवाच ललितं वाक्यं गम्यतां गम्यतामिति । रत्नं गृहीत्वा वेगेन यावत्
 क्रेते तु जांबवान् । इत्याकर्ण्य हसन् शौरिः शङ्खं दधौ प्रतापवान् । आकर्ण्य सहस्रोत्थाय ऋक्षः संयुधे ततः । तथैर्युद्धमभूद्भारं हरिजांबवतोस्तदा ।
 द्वारकावासिनः सर्वे गतास्ते सप्तमे दिने । मृतः कृष्णो रक्षितो वा निःसदिग्धं विचार्य च । परलोकक्रियां चक्रुः परेतस्तु ते तदा एकविंशद्दिनं यावद्वाज्र
 प्रहरणा विभुः । संयुधे तेन ऋक्षेण युद्धकर्मणि तोषितः । जांबवान् प्राक्तनं स्मृत्वा दृष्ट्वा देववलं महत् ॥ जांबवानुवाच ॥ अजियोहं सुरैः सर्वैर्धृतराज
 सदानवैः । त्वयाजितोहं देवेश देवस्त्वमसिनिश्चितं । जाने त्वां वैष्णवं तेजो नान्यथा बलमीदृशं । इति प्रसाद्य देवेशं ददौ माणिक्यमुत्तमं । सुतां जांब
 वतीं चाथ भार्यार्थं वरवर्णिनीं । पाणिं च ग्राहयामास देवदेव च जांबवान् । मणिमादाय देवोपि जांबवत्यापि संयुतः । तद्दृष्टान्तं समाचष्टे द्वारका
 वासिनां ततः । सचाजितस्य माणिक्यं दत्तवान् संसदि स्थितः । मिथ्याभिशापसंशुद्धिं प्राप्तवान्मधुसूदनः । सचाजितोपि सन्त्वस्तः कृष्णाय प्रददौ सुतां ।
 सत्यभामां महाबुद्धिर्देवौ सर्वगुणान्वितां । शतधन्वा क्रूरमुख्या यादवा दुष्टमानसाः । सचाजितेन ते वैरं चक्रूरत्नाभिलाषिणः । दुरात्मा शतधन्वा
 पि गते कृष्णेपि कुचचित् । सचाजितं निहत्याश्च मणिं जग्राह पापधीः । कृष्णस्य पुरतः सत्या समाचष्टे विचेष्टितं । अन्तरिष्टो वह्निःकोपि कृष्णः
 कपटनायकः । वलदेवः पुरो वाक्यमुवाच धरणीधरः । हत्वा सचाजितं हत्वा मणिमादाय गच्छति । निहत्य शतधन्वानं गृहीत्वा रत्नमावयोः । मम
 भाग्यञ्च तद्भूलं भविष्यति न संशयः । एतच्छ्रुत्वा भयचक्षोः शतधन्वापि यादवः । आरुह्य वडवां वेगान्निर्गताः ।

दक्षिणां दिशं । रथस्यावनगच्छेतां तदा रामजनार्दनौ । शतयोजनमात्रेण नमार वडवा तदा । पलायमानो निहतः पदातिस्तु पदातिना । रथस्थे वलदे-
 वेतु हरिणा रत्नलोभिना । अदृष्टं तत्र तद्रत्नं वलदेवः पुरावदत् । तदाकर्ण्य महारोषादवाच वचनं बली । कपटी त्वं सदा कृष्ण लोभी पापी सुनिश्चितं
 अर्थाय स्वजनं हंसि कस्त्वां बन्धुः समाश्रयेत् । अनेकशपथैः कृष्णो वलदेवं प्रसादयत् । सोऽपि धिक्कटनित्युक्ता ययौ वैदर्भमण्डलम् । कृष्णोऽपि रथमारुह्य
 द्वारकां प्रययौ पुनः । तथैवोचुर्जनाः सर्वे नसाधीयानयं हरिः । निष्काशितो रत्नलोभात् ज्येष्ठो भ्राता वल्लो वली । तच्छ्रुत्वा दीनवदनः पापी नैव हि
 भाति च । दृष्ट्वाभिशापसन्तो बभूव स जगत्पतिः । अक्रूरोऽपि विनिर्मुक्त्य तीर्थयात्रामिषान्तः । काशीं गत्वा सुखेनासौ यजेद्यज्ञपतिं प्रभुम् ।
 तोषमुत्पादयामास तेन द्रव्येन बुद्धिमान् । सुरालयगृहैश्चिन्नैर्गर्गं समकल्पयत् । नदौर्भिक्षं न वैरोगा ईतयो न च वित्तवत् । शुचिनाधार्यते तच्चमणिः
 सूर्यस्य निश्चितं जानन्नपि हि सर्वज्ञो मानुषं भावमाश्रितः । लोकाचारं तथा मायां अज्ञानं च समाश्रितः । बन्धुवैरं समुत्पन्नं लांछनं समुपस्थितं
 दृष्ट्वापवादं बद्धलं जायमानं कथं सहेत् । इतिचिन्तातुरं कृष्णं नारदः समुपस्थितः । गृहीत्वा तत्कृतां पूजां सुखासीनस्ततोब्रवीत् ॥ नारद उवाच ॥
 किमर्थं स्त्रियसे देव किंवा ते शोककारणं । यथावृत्तं समाचष्टे नारदाय च केशवः ॥ नारद उवाच ॥ जानामि कारणं देव यदर्थं लांछनं तव । त्वया
 भाद्रपदे शुक्लचतुर्थ्यां चन्द्रदर्शनं । कृतं तेन समुत्पन्नं लांछनन्तु दृष्टैव हि ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ वद नारद मे शीघ्रं को दोषश्चन्द्रदर्शने । किमर्थं तु द्वितीया
 यां तस्य कुर्वन्ति दर्शनं ॥ नारद उवाच ॥ गणनाथेन संशप्तश्चन्द्रमा रूपदर्पितः । तद्दर्शने नराणां हि दृष्ट्वा निन्दा भविष्यति ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ किमर्थं
 गणनाथेन शप्तश्चन्द्रः सुधामयः । इदमाख्यानकं श्रेष्ठं यथावदुक्तमर्हसि ॥ नारद उवाच ॥ गणानामाधिपत्येन रुद्रेण ब्रह्मणा पुरा । अग्निमा महिमा
 चैव लघिमा मरिमा तथा । प्राकाम्ये श्री वशित्वं च अर्थकामस्य शापिताः । भार्यार्थं प्रददौ देवो गणेशस्य प्रजापतिः पुजयित्वा गणाध्यक्षं स्तुतिं कर्तुं प्रचक्रमे
 ब्रह्मोवाच ॥ गजवक्त्रं गणाध्यक्षं लम्बोदरं वरप्रदं । विद्याधीशश्च देवेश सृष्टिसंहारकारकः । संपूजयेद्गणाध्यक्षं मोदकाद्यैः प्रयत्नतः । तेषां प्रजायतेसि

॥ ३५ ॥ द्विर्निर्विघ्नेन न संशयः । असंपूज्य गणाध्यक्षं ये वांक्रन्ति सुरासुराः । न तेषां जायते सिद्धिः कस्यकोटिशतैरपि । त्वद्भक्त्या तु गणाध्यक्षं विष्णुः पालयते सदा ॥ ३५ ॥

रुद्रोपि संहरत्याशु त्वच्छक्त्यैवं करोम्यहं । इत्थं सस्तूयमानोसौ देवदेवो गजाननः । उवाच परमप्रोतो ब्रह्माणं जगतांपतिं ॥ श्रीगणेश उवाच ॥ वरं ब्रूहि प्रह्लादामि यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ ब्रह्मोवाच ॥ क्रियमाणस्य मे सृष्टिर्निर्विघ्नं जायतां प्रभो एवमस्त्विति देवोसौ दृष्टीत्वा भेदकान् करे । सत्यं लोकात्पुण्यमाप्नुवन् स्वेच्छया गगने शनैः । चन्द्रलोकं समासाद्य स्थलितो गणनायकः । अथ हासं महच्चक्रे सोमो रूपमदान्वितः । तद्दृष्ट्वा कोपताम्राक्षो गणनाथः शशाप ह । दर्शनीयः सुरूपोऽहं सुन्दरश्चाहमित्यथ गर्वितोसि शशांकस्त्वं फलं प्राप्स्यसि सत्वरं । अद्यप्रभृति लोकास्त्वां नहि पश्यन्ति पापिनं । ये पश्यन्ति प्रमादेन त्वां नरा मृगलाञ्छनं । मिथ्याभिशापसंयुक्ता भविष्यन्ति हितेभ्रुवं । हाहाकारो महान् जातः श्रुत्वा शापञ्च भीषणं । अत्यन्तमनन्यद्वदनश्चन्द्रो वारि समाविशत् । कुमुदं कुमुदां नाथः स्थाप्यतत्र कृतालयाः । ततो देवर्षिगन्धर्वा निराशा दीनमानसाः । तुरासाहं पुरोधाय जग्मुस्ते तु पितामहं । दृष्ट्वा पितामहं देवं शशंसुर्ब्रह्मचेष्टितं । दत्तः शापो गणेशेन कथयामासुरादरात् । विचार्य भगवान् ब्रह्मा तान् सुरानिदमब्रवीत् । गणेशशापो देवेन्द्राः शक्यते केन वा न्यथा । कर्तुमिदं न मया विष्णुना वापि निश्चितं । तमेव देवदेवेशं ब्रजध्वंशरणं सुराः । स एव शापमोक्षं च करिष्यति न संशयः ॥ देवा ऊचुः । केनोपायेन वरदो गजवक्त्रो गणेश्वरः । पितामह महाप्राज्ञ तदस्माकं वद प्रभो । पितामहोवाच । चतुर्थ्यां देवदेवोसौ पूजनीयः प्रयत्नतः । कृष्णपक्षे विशेषेण नक्तं कुर्याच्चतुर्त्रयं । अपूपैर्घृतसंयुक्तैर्मेदिनैः परितोषयेत् । मधुरान्नं हविष्यञ्च स्वयंभुंजीत कामतः । स्वर्णरूपं गणेशस्य दातव्यं द्विजसत्तमे ॥ शक्त्या च दक्षिणां दद्याद्विजशास्त्रं कारयेत् । एवं समेत्य ते सर्वे प्रेषयामास गोष्ठ्यतिं । स गत्वा कथयामास वचो ब्रह्मोदितन्नुतत् । व्रतं चक्रे ततश्च न्द्रो यथोक्तं ब्रह्मणा पुरा । आविर्बभूव भगवान् गणेशो व्रततोषितः । तं क्रीडमानं गणनायकं च तुष्टाव दृष्ट्वा तु कलानिधानः । त्वं कारणं कारणकारणानां वेत्तासि वेद्यं विभो प्रसीद । प्रसीद देवेश जगन्निवास गणेश लम्बोदर वक्रतुण्ड । विरिञ्चि नारायण पूज्यमान क्षमस्व मे गर्वकृतं च हास्यं ।

ये त्वामसंपूज्य गणेश नूनं वाञ्छन्ति मूढाः विदितार्थसिद्धिं । ते दैव नष्टा निभृतश्च लोके ज्ञातो मया ते सकलप्रभावः । ये चाप्युदासीन नरास्तु पापा ते
 यान्ति पापाक्षरके सदैव । एवं संस्तूयमानोसौ चन्द्रेणाथ गजाननः । श्रीगणेश उवाच ॥ तुष्टोऽहं तव दास्यामि वरं ब्रूहि निशाकर । चन्द्र उवाच ॥ लोकानां
 दर्शनोद्योहं भवामि पुनरेवहि विषापोऽहं विशापोऽहं त्वत्प्रसादाद्गणेश्वर ॥ श्रीगणेश उवाच ॥ वरमन्यत् प्रदास्यामि नैतद्देयं मया तव । विवापं कुरु देवे
 श प्रार्थयामो वयं तव विशापमकरोच्चन्द्रं कमलासनगौरवात् । शुक्ल पक्षे चतुर्थ्यां तु ये पश्यन्ति सदैवहि । मिथ्यापवादमायासं ते प्राप्स्यन्ति न संशयः ।
 मासादौ पूर्वमेव त्वां ये एष्यन्ति सदा जनाः । भद्रायां शुक्लपक्षस्य तेषां दोषो न जायते । तदाप्रवृत्ति लोकोऽयं द्वितीयायां कृतादरः । चन्द्रस्य दर्शनार्थाय
 गणनाथस्य भाषितं । भाद्रे शुक्लचतुर्थ्यां तु यस्त्वां पश्यति पापधीः । मिथ्यापवादमलिनमावर्षं तस्य जायते पुनरेव तु पप्रच्छ कलावान् गणनाथकं । केनोपा
 येन देवेश तुष्टो भवसि तदद ॥ श्रीगणेश उवाच ॥ सदा कृष्णचतुर्थ्यां तु भोदकाद्यैः प्रपूज्यमां । रोहिणीसहितं मां च समभ्यर्च्य विधानतः । यथाशक्त्या च
 मद्रूपं स्वर्णेन परिकल्पितं । दत्त्वा द्विजाय भुक्त्वाथ कथां श्रुत्वा विधानतः । सदा तस्य करिष्यामि सङ्कष्टस्य निवारणं । भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां तु चन्द्राय प्रतिमा
 शुभा । हेमाभावे तु कर्तव्या नाना पुष्पैः प्रपूज्यमां । ब्राह्मणान् भोजयेत्यस्त्राज्जागरश्च विशेषतः । स्थापयेद्व्रण कुम्भं धान्यस्योपरिशिभितं । यथा
 शक्त्या तु मद्रूपं शातकुम्भेन निर्मितं । वस्त्रद्वयसमाच्छ्रितं भोदकाद्यैः प्रपूज्यमां । रक्तांबरधरो मर्त्यो ब्रह्मचर्यरतः शुचिः । रोहिणीसहितं मां च पूजां
 प्रस्थाप्य मत्पुत्रः । रजतस्य तु सुपन्ते यथा शक्त्या विनिर्मितं । वस्त्रं शिवप्रियायेति गणाधिप नमोस्तुते । गन्धं लम्बोदरायेति पुष्पं सिद्धिप्रदायकं । धूपं
 गजमुखायेति दीपं मूखकवाहने । विघ्ननाथाय नैवेद्यं फलसर्वाधिकसिद्धिदे । तांबूलं कामरूपाय दक्षिणां धनदायकं । इक्षुदण्डैः सदा पूज्यं नाम्ना शोभाकरं
 शुभं । विसर्जनं समारम्भैः सर्वसिद्धिप्रदायकं । एवं सम्पूज्य विघ्नेशं कथां श्रुत्वा विधानतः । मंत्रेणानेन तत्सर्वं ब्राह्मणाय निवेदयेत् । दानेनानेन
 देवेश प्रीतो भव गणेश्वर ॥ सर्वत्र सर्वदा देव निर्विघ्नं कुरु सर्वदा । मानोऽस्ति च राज्यं पुत्रपौत्रं प्रदेहि मे । गावो धान्यं च वासांसि दद्यात्सर्वं सुशक्ति

॥ ३६ ॥ तः । इत्याहुः ब्राह्मणे सर्वं स्वयं भुञ्जीत कामतः । मोदकापूपमधुरं लवणक्षारवर्जितं । एवं करोति यश्चन्द्र तस्याहं सर्वदा जयं । सिद्धिञ्च धनधान्यञ्च
 ॥ ३६ ॥ द्वादश विपुलां प्रजां । इत्युक्तांतर्दधे देवो गणनाथो विनायकः । तद्व्रतं कुरु कृष्ण त्वं ततः शुद्धिमवाप्स्यसि । नारदेनैवमुक्तञ्च व्रतञ्चक्रे हरिः स्वयं ।
 विष्णुश्च शुद्धिद्वितीयं कृष्णयाचितं । ये शृण्वन्ति तवाख्यानं स्युर्मन्तकमणीयकं । चन्द्रस्य चरितं सर्वं तेषां दोषो न जायते । भाद्रे शुक्लचतुर्थ्यां तु चन्द्र
 स्य दर्शनं कर्तव्यं । जातं तत्परिहारार्थं श्रोतव्यं सर्वमेव तु । यदायदा मनःकष्टं सन्देह उपजायते । तदा तदाच श्रोतव्यमाख्यानं कथनाशनं । एव
 मुञ्क्ता गतो देवो गणेशः कृष्णतोषितः । यदा यदा पश्यति कार्यमुत्थितं नारी नरश्चाथ करोति सद्गतं । सिध्यन्ति कार्याणि समीक्षितानि किं दुर्लभं वि
 ष्णुसरे प्रसक्तं । आवणस्यासिते पक्षे चतुर्थ्यामेकभुग्व्रती । व्रतं कुर्याद्गणेशस्य यावन्मासचतुष्टयं । इति स्कन्दपुराणस्य मन्तकाख्यानं । अथ शुक्लचतुर्थ्यां
 कपर्दीश्वरविनायकव्रतं । तद्विधिः । तिथ्यादिसृत्वा मम चतुर्विधपुरुषार्थसिद्ध्यर्थं कपर्दीगणेशव्रतमहं करिष्ये । मूलमन्त्रेण षडंगन्यासः कृत्वा पूजां
 समारभेत् । तत्रादौ पीठपूजा ॥ ओं नमो भगवते सकलगुणात्मशक्तियुक्तायानन्ताय योगपीठाय नमः । अष्टदलकेसरेषु । ओं तीव्रायै नमः । ओं ज्वा
 लिभ्यै । ओं नन्दायै । ओं भोगायै । ओं कामरूपिण्यै ओं उग्रायै ओं तेजोवत्यै नमः । ओं सत्यायै मध्ये विघ्नविनाशिन्यै नमः । अथ ध्यानं । एकदन्तं
 महाकायं खम्बोदरगजाननं । विघ्ननाशकरं देवं हेरम्बं प्रणमाम्यहं । इमां पूजां गृहाणेश कपर्दीं गणनायक । आगच्छ इति विचारं पठेत् । विनायक
 नमस्तुभ्यं उल्लामखसमुद्भव । इमां मया कृतां पूजां गृहीष्व सुरसत्तम । सहस्रशीर्षं त्यावाहनं अलङ्कारसमायुक्तं मुक्तामणिबिभूषितं । स्वर्णसिंहासनं चारु
 धौत्वर्धं प्रतिगृह्णातां । पुरुष एवेदमित्यासनं । गौरीसुतो नमस्तेस्तु शङ्करप्रियकारक । भक्त्या पादं मया दत्तं गृहाण प्रणतप्रिय । एतावानस्येति पादं
 व्रतमुद्दिश्य विघ्नैश्च गन्धपुष्पादि संयुतं । गृहाणार्घं मया दत्तं सर्वसिद्धिप्रदायक । त्रिपादूर्ध्वं इत्यर्घः । गणाधिप नमस्तुभ्यं गौरीसुत गजानन ।
 गृहाणाचमनीयं त्वं सर्वसिद्धिप्रदायक । तस्माद्विराडित्याचमनीयं अनानाथ सर्वज्ञ गोवीर्यपतिपूजितं । स्नानं पश्चात् देव गृहाण गणनायक ।

आषाढस्य दधिक्रावणे द्वादशमिहमे मधुवाता स्वादुःपव स इति पञ्चाशतस्थानं । गङ्गाजलसमायुक्तमानीतं कृपया मम । स्नानं स्त्रीकुर विघ्नेश कपर्दी
 गणनायकः । यत्पुरुषेणेति स्नानं हरिद्वस्त्रद्वयं देव देवाङ्गवसनोपमं । भक्त्यादत्तं गृहाणेश लम्बोदर चरात्मज तं यज्ञ निति वस्त्रं नानालङ्कार संयुक्तं
 ज्ञातृलक्ष्मिभूषितं । अनेकदिव्याभरणं प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां । इत्याभरणं राजतं वस्त्रं सूत्रं कांचनं चोत्तरीयकं । भालचन्द्र नमस्तुभ्यं गृहाण वरदो
 त्मसः । तस्माद्यज्ञादितियज्ञेपत्नीतं । गन्धं कर्पूरसंयुक्तं दिव्यं चन्दनमुत्तमं । विलेपनं सुरश्रेष्ठ प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां । तस्माद्यज्ञात्सर्वज्जतकच इति गन्धं
 अघ्नतान् धवलास्त्रेव सिद्धगन्धर्वपूजित । भक्त्यादत्तान् गृहाणेमान् सर्वसिद्धिप्रदायकः इत्युच्यताः । सुगन्धीनिच पुष्पाणि वरसिद्धिप्रदायकः । कपर्दी गण
 नायस्य स्वेतपुष्पं ददात्म्यहं । तस्मादस्त्रा अजायतेति पुष्पं अयांग पूजाः कपर्दी गणनाथाय नमः पादौ पूजयामि । गणेशाय नमः । जानुनी गणनाथाय
 नमः । चक्र पूजयामि । गणक्रीडाय कटिं वक्रतुण्डाय हृदयं लम्बोदराय कण्ठं । गजाननाय स्कन्धौ । हेरम्बाय हस्तौ विकटाय मुखं विघ्नराजाय नेत्रे ०
 भूषणाय नमः शिरः पूजयामि । कपर्दिने नमः सर्वांगं पूजयामि षडङ्गैः प्रथमावरणं । वक्रतुण्डाय एकदंष्ट्राय महेन्द्राय गजाननाय विकटाय
 विघ्नराजाय भूषणाय नमः इति द्वितीयावरणं ब्राह्मैः माहेश्वर्यै कौमार्यै वैशख्यै वाराह्यै इन्द्रायै चामुण्डायै महालक्ष्म्यै नमः इत्यष्टदलेषु तृतीयावरणं
 इन्द्राय अग्नये यमस्य निर्ऋतये वरुणाय वायवे कुबेराय ईशानाय नमः निर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये अनन्ताय इन्द्रेशानयोर्मध्ये ब्रह्मणे इति चतुर्थावरणं
 यथाय ब्रह्मदेव्याय ब्रह्माय पाशाय अङ्गुशाय गदायै चिशूलाय चक्राय । इति पञ्चमावरणं । दशाङ्गुगुलं धूपं चन्दनागरं संयुतं । उमासुत नम
 स्तुभ्यं गृहाण वरदो भव । यत्पुरुषं व्यदधुरिति धूपं गृहाणमङ्गलं देव दत्तवर्त्तिसमन्वितं । दीपं ज्ञानप्रदञ्चाह रुद्रप्रिय नमोस्तुते । ब्राह्मणोऽस्येति दीपं नै-
 वेद्यं इदं फलं मया देव स्थापितं पुरतस्तव । तेन मे सफलवाप्तिर्भवेज्जन्मनिजन्मनि । इति फलं । पूगोफलसमायुक्तं नागबल्लीदलैर्युतं । चूर्णं कर्पूरसंयुक्तं
 गृहाण मणनायकः । नाभ्या आशीदिति तावूलं । हिरण्यगर्भं गर्भसं हेमवीजं विभावसे । अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे । अमास्यासन्निधि द

॥ ३ ॥ शिष्या गणाधिप नमस्तेषु नमस्तेषु गणानन समोदर नमस्तेषु नमस्तेषुर्विकसुत । एकदन्त तमस्तेषु नमस्तेषु भवप्रिय । स्कन्दाग्रज नमस्तेषु नमस्तेष्वीक्षि
 ३७ तमद् । कपर्दी गणनाथस्य सर्वं सम्यत्प्रदायिनः । यज्ञेनेतिपुष्पाञ्जलिः । प्रदक्षिणन्तु देवेश सर्वकार्येषु सर्वदा । कपर्दी गणनाथस्त्वमीक्षितार्थप्रदायक ।
 इति प्रदक्षिणा नमस्करोमि देवेश सर्वविघ्नहरो भव । शीघ्रं मम वरं देहि परचचपरां गतिं । इति नमस्कारः । अथ ब्रह्मचारि पूजा । अक्षयान् जुष्टि
 गणितान् तण्डुलान् सवराटकान् । विप्राय बटवे दद्यात् गन्धपुष्पाञ्जलिं च । तण्डुला वैश्वदेवत्याः पाकेनाग्नेन शोभनाः । कपर्दी गणनाथोऽसौ प्रीयतां
 तण्डुलैः सदा । कर्वां श्रुत्वा देवमुदासयेत् । अथ कथा । कदाचिदुपविष्टस्य पार्वत्या सह शङ्करः । इति प्राह प्रिया तां किं द्यूतेच्छारतिरस्ति ते । दुरोदर
 निषाञ्जितुं बाञ्छितं प्रत्युवाच सा । ममाप्यस्मिन् साख्ये व त्वया चेद्दीयते पणः । तव किं किमभिष्टन्तु दास्यामि परमेश्वरि । लोकत्रयं वा पृच्छस्व किमन्यैर्बन्ध
 नैर्हृत्वा । पृच्छामि पश्चादेतन्मे दातव्यमिति नेच्छते । यदि त्वया तदानीं तु विश्वासो नास्ति मे त्वयि । बाक्यमेवंविधं श्रुत्वा शर्वसर्वात्मानां विभे । न विश्वास
 यितुं केन शक्यते किं पुनर्वचः सौलुषेण न का देवि घूतेच्छास्ति तवैवचेत् । पणः प्रकल्प्यक्रियतां पणे तिष्ठाम्यहं सदा । भावं संचित्य पार्वत्या पणमाकल्प्य
 यजतः । विशूलं त्रिदशान् सर्वान् साख्यर्थं च दुरोदरे । तस्मिन् कर्मणि तज्जित्वा पणमप्यगृहीच्छि वा । एवं उमरुकादीनि तान्यन्यान्यजयत् पृथक् ।
 दीनोभूत्वा महादेवो भवानोमब्रवीदिति । शार्दूलं चर्म तन्मध्ये प्रयच्छगिरिजे मम । नचैवं वक्तुमुचितं किं देव प्रीतिमन्निह । दास्यामि सति किं पृष्टे
 पूर्वं स्मरसि किं नहि । अविचिन्त्य ब्रवीषि त्वं जगदीश कृपानिधे । इति कृत्वा कृतावली देव कान्यो यथा मवा । आहादशदिनं देवि न करिष्यामि
 भाषणं । तथेत्युक्ता महादेवस्तूरुणां च तिरोदधे । रक्ष रक्ष क गच्छामि किञ्चिद्वनमतः परं । इति संचिन्त्य सान्वेष्टुमुद्यानं प्रत्यपद्यत । गिरिजा तत्र
 वनिताहन्द्ं हृद्वा ब्रवीदिति । किमर्थमागताः सर्वाः किमेतत्क्रियते धुना । कपर्दी गणनाथस्य व्रतं कर्त्तमिहागताः । पूजेषा तस्य चेदानीमस्माभिः
 भूयते कथा । किमर्थं तद्व्रतं नार्थो युष्माभिः क्रियते वने । फलमप्यथवा नास्ति पार्वतीश्वरतां प्रति । प्रष्टव्यं किं त्वया देवि नरैर्नारीभिरभिके ।

अभीष्टविद्विरस्यान्तु लब्धेते भुवनचये मातः कुपित्वा गतवान्निष्कपस्तु महेश्वरः । तस्य संदर्शनायैव तत्कारिण्ये व्रतोत्तम । व्रतस्य तस्य किं दानं
 विधानं कीदृशं मम । सर्वं विचिन्त्य मनसा कथयन्तुं सुराङ्गनाः । कालो विधानं दानञ्च व्रतस्यास्य फलानि च । तत्सर्वं सावधानेन वक्ष्यामः शृणु पार्वति ।
 स्त्रियक्षुः । मूढादिदोषरहिते च चतुर्भानुवासरे । मासे कार्यं व्रतं सम्यग्गणेशार्पितमानसैः । तैलतांबूलभोगादीन् वर्जयित्वा शिवप्रिये । मन्दबारे
 तु भुञ्जीयादेकवारं मितं दध । प्रातःवाले शुचिभूत्वा स्नानं कुर्याद्विधानतः । नद्यां तडागे कूपेवा मूर्द्धि शुक्लतिलैः सह । सन्ध्यादिकं यथान्यायं सर्वं नि
 त्यंप्रयत्नतः । अर्चनागारमासाद्य गोमयेनोपलिप्य च । गोचर्ममात्रं तन्मध्ये कुर्याद्भस्त्रेण मण्डलं । तन्मध्येष्टदलं पद्मं तन्मध्ये गणनायकं । पूजयेत्तत्र कुसुमैर्हैरि
 द्रामिश्रिताक्षतैः । गांगीगृङ्गैर्झौमस्य न्यासं कृत्वा ततः परं । मन्त्रेणानेन कुसुमैर्देवमावाह्यनिक्षिपेत् । अथवा गणनाथस्य प्रतिमामथपूजयेत् । ततस्तद्वत्
 चित्तः सन् ध्यानं कुर्याद्विधानतः । एकदन्तं महाकायं लम्बोदरगजाननं । विघ्ननाशकरं देवं हेरम्बं प्रणमाम्यहं । इमां पूजां शृङ्गाणेश कपर्दीगणनायक
 आगच्छेति चिन्तयित्वा कुर्यादावाहनादिकं । पुराणमन्त्रैरथवा वेदमन्त्रैश्च षोडश । पूजयेदुपचारैश्च मूलमन्त्रेण वा तथा । तत्तत् प्रकाशकैर्मन्त्रैर्गन्धपु
 ष्पाद्यैः । इन्द्रादिलोकगणेशं पूजयेद्देवसन्निधौ । लम्बोदरं नमस्ते नमस्तेस्त्वं विकासुत । एकदन्तं नमस्ते नमस्तेस्त्वं विसृतप्रद । कपर्दीगण
 नाथस्य सर्वेष्वम्बुप्रदयिनः । पूजाप्रकारः कथितस्तवास्माभिः शुचिस्मिते । अकणानंजलिमितान् हविष्यब्रीहितण्डुलान् । स्वकान् यत्नेन संशोध्य धूपं कुर्यान्म
 हेश्वरि । शिवेतुपूर्वप्रथमे भानुबारेर्द्धचन्द्रवत् । कुर्याद्वितीये संपूर्णं चन्द्रवत्पिष्टिकाष्टकं । तृतीयेपावसासं च दद्यादष्टं चतुर्थके । आनीयाष्टांशकं सम्यक्
 देवं संपूज्य भक्तितः । कस्यित्वास्त्रानिविधिवद्विद्यन्ते यानि यानि च । तेषां तेषामष्टमांशं तस्मै सम्यक् समर्पयेत् । ततः शुद्धाय बटवे दद्यादेकं वराष्टकं ।
 भुञ्जीयादितान्ण्डुलान् भुञ्जीयाद्भागसप्तकं । याः कामयन्ते ये भक्त्या पूजां प्राप्नुवन्ति हि । इत्युच्यतां भवानीं ह्यु स्त्रियो विगतकल्मषाः । तासां तद्वचनं
 नुत्वा तदानीमकरोद्भवं । तच्च क्षणाच्च विश्वेशः प्रत्यक्षः समजायत । त्रिलोकनाथ देवेश कल्याणकर शङ्कर । दीनामन्यगतिकां भक्तां बन्धनं फलं मां ।

। ३ ।

१८

तुष्टं गच्छन् प्राञ्चः स्वर्गमेतत्तया कृतं । कपर्दीश्वरनाथस्य माहात्म्यात् किञ्च सिध्यति । व्रतस्य तस्य माहात्म्यं ज्ञातुं वाञ्छितमस्मात् स्वयं । सहिष्णुगमनं विष्णो
 रक्षणीकृतं प्रियः । तदा च गरुडाकृतः समागत्यैनमब्रवीत् । मदागमनिमित्तं किं किं कृतं शङ्कर त्वया । ममापि ज्ञापनीयं तत्तदित्युक्ते ज्ञापयस्विवः । अथै
 वृद्धस्तथैव विष्णुः सहिष्णुगमनं नैकैः । आगतः सन् विधिः शीघ्रं ममाज्ञापय माधव । प्रयोजनं नास्ति विधे त्वदागमनकारणे । एकदन्तव्रतं किं नत्
 भवति न संशयः । इन्द्रागमनमुद्दिश्य तदानीं तेन तत्कृते । आगत्य सहसा सेपि ममाज्ञाय विश्वसृज । हेरम्बव्रतमाहात्म्यं द्रष्टुमेवं कृतं मया । ममापि
 ज्ञापनीयं तदित्युक्ते विधिर्नोदितः । विक्रमादित्यमुद्दिश्य वक्ष्यी तदकरोच्चसः । आगत्याहं मनुष्यत्वं इन्द्रे मत्तः किमीक्षितं । कपर्दीश्वरिभवनव्रतमाहात्म्य
 मीदृशं । इति ज्ञातुं ममाभीष्टमेतत्तत्त्वं तदाब्रवीत् । विधानं तस्य माहात्म्यं ज्ञापनीयं त्वयेति मे । पप्रच्छ विक्रमादित्य उत्सुकः सन् पुरन्दरं । पुरन्दरमु
 क्तात् ज्ञात्वा तत्सर्वं संपुरीं प्रति । विबुधा प्रययौ राजा पराक्रमपरायणः । कपर्दीश्वरतं कृत्वा सहिष्णुः पुरतोवदत् । ज्ञेयं भिन्नकलान् शृणुन् प्राश्नामि
 कर्मणि प्रति । तस्य व्रतस्य किं दाननितिसा प्राञ्च विक्रमं । प्रत्युवाच प्रियामर्कौ दद्यादेकं वराटकं । एवं चेत्तच्च कर्तव्यं मद्गृहे यच्च कुचञ्चित् । इत्यादिद्वयं
 हाह्वुः कुरुष्व अभिमवाप सा । न स्थातव्यं त्वयाचेति सर्वं राज्यं विनश्यति । अर्कस्य वचनं श्रुत्वा स्तब्धा अभिमवाप सा । परिचर्यावशान्नुष्णस्तस्याः सर्वे मुनीन्
 सः । निश्चित्य योगमार्गेण सर्वे ते चाब्रुवन् सती । कपर्दीश्वरताक्षेपादेवं प्राप्तं त्वयेत्यतः । कुरुष्वतद्गतं सम्यक् सर्वसिद्धिं भविष्यति । कर्षीश्वरमाज्ञया कृत्वा
 कपर्दीश्वरतं मन्त्रतत्त्वज्ञीं राजमण्डिपी दित्यदेवमवाप सा अस्मिन्नन्तरिति काले । भवान्यासह शङ्करः द्रष्टुं ययौ हषाकडो भुवनानि चतुर्दश । मध्यमार्गे
 विहितं योदकं भवत्तत्त्वात् । श्रुत्वा ज्ञात्वाणमारोदीः किमर्थं तवरोदनं । न किमप्यस्ति मे देवि दारिद्र्यादेव केवलात् । एवं यदि भवेद्दिप्र कपर्दीश्वरतं
 कुञ्ज । इत्युक्तुं व्रतं देवि वाञ्छितं नास्ति मेधुना । विक्रमार्कपुरे सर्वं वैश्या दास्यति तत्कुरु ॥ कपर्दीश्वरतेनैवमन्त्रित्वं प्राप्स्यसि ध्रुवं । दारिद्र्यमोक्षं
 सज्जम् भविष्यति न संशयः । इदं प्रति समागम्य गृहीत्वा तण्डुलान् द्विजः । वैश्यात् गृहीत्वा तत्सर्वं तदानीमकरोद्भक्षणं । तस्मिन्नर्कपुरे विप्रस्यन्मित्रत्वम

३८

वाप सः । आश्रापयत्कपर्दीश्वरं वैश्वस्य तत्तत्क्षणात् । अकरोत्सुसुतायाश्च विक्रमः पतिरस्त्विति व्रतप्रभावादादित्यमुपशेमे विश्वः कुता । अनेनैव विवा
 शेव वराः प्रेमिमवाप सा । एवमन्तरिते काले ऋगयार्थं प्रविश्य सः । गहनं चतुर्धार्त्तः सन् ययौ मुनिवराश्रमं । उपचारैः अमस्तीत्वा तेषामर्को मनेरमा । रम
 षीत्यश्रमे तस्मिन् दर्शयामास विक्रमः । इत्यष्टहृषोन् सर्वान् दातव्येषा ममांगना । तवेयं महिषीत्युक्ता नयेनास्मै समर्पयत् । समं महिष्या स्वपुरीं दिव्य
 भारीभरैर्मुता । हृष्टः सन् विक्रमादित्यः आजगाम स भूपतिः कपर्दी गणानाथस्य व्रतं कृत्वा स्त्रिया सह । अजयहिक्रमादित्यः सकलान् शत्रुषण्डनात् ।
 यणवाधव्रतेनैव पुत्रपौत्रव्रतश्च सः । धनधान्यादि संपत्तिः सुखेन न्यवसद्भुवि । एतद्व्रतं ये कुर्वन्ति वाञ्छ कस्यविधानतः । चत्वारः पुत्रधार्याश्च तप्तश्वप्रभु
 भक्तिः । अयमेधस्य विभ्रेतु सञ्ज्ञातः सगरः पुरा । एतदेव व्रतं कृत्वा पुनरश्च स लब्धवान् । इमां कथां पञ्चवारं प्रथमे मानुवासरे । द्वितीये च दन्तीये च
 अठेहा शृङ्गयाद्वती अकास्यमेतदेकोनाशीति स्त्रीरूपकाशितं । प्रक्षिप्तेरन्यथा कृत्वा क्षिप्रं यांति यथेष्टितं । इति स्कांदेकपर्वीविनायक व्रतं । अथ कार्तिक
 कृत्यावतुर्थे करकचतुर्थी व्रतं । अत्र स्त्रीणामेवाधिकारः तासामेवफलश्रुतेः । अथ व्रतविधिः । आचम्य मासपक्षाद्यह्निके श्रीभाष्यपुत्रपौत्रादि सुस्मिरस्त्री
 मृगमेकरकचतुर्थी व्रतं सङ्गम्य वटं बिलिख्य तदधस्तात्स्त्रियं षण्मुखयुक्तां गीरीं । लिखित्वा षोडशोपचारैः पूजयेत् पूजामन्त्रः । नमः शिवायै श्रव्यायै श्रीभाष्य
 अकार्त्तिकपौत्राः । प्रयच्छ भक्तियुक्तानां नारीणां हरिवल्लभे । इति । ततो नमोऽन्तनाममन्त्रेण शिवश्रुतयोः । पूजा कार्या । ततः पक्षाज्ञानदीपयुक्तान् शक
 षकान् काष्ठान् दद्यात् । ततः पिष्टकनैवेद्यं भोज्यं सर्वं निवेदयेत् । ततश्चन्द्रेद्योत्तरं चन्द्रायार्घ्यं दद्यात् । अथ कथा । मांवातोवाच । अर्जुने तु गते तुमुनि
 न्द्रेणैकमिन्द्रिप्रति । विप्रश्चक्षन्वा सुभू द्रौपदी समचिन्तयत् । अहे किरौदिना कर्मसमारब्धं सुदुष्करं । विप्रप्रवणमेतद्वि वद्वः परिपन्थिनः चिन्तयित्वेति सा
 रेवी लज्जालुपयः चक्षुः । अर्जुनः प्रियं चिक्षीर्षन्ती सा षष्ठहिनवारं । द्रौपद्युवाच ॥ कथयस्व जगन्नाथ व्रतमेकं सुदुर्लभं । यत्कृत्वा यांति विघ्नानि विजयन्ति
 अर्जुनः । श्रीकृष्ण उवाच । एतदेव महाभागे शम्भुः पृष्ठः किलोमया । एतत्पृष्ठः कृष्ण पूर्व पार्वत्या शङ्करं । प्रति । तस्मात्तद्वचनं श्रुत्वा प्रायः देवो मन्त्रेश्वरः

॥ ३ ॥ बृकुदेवि प्रवक्ष्यामि वरारोहे महेश्वरि । पतिविघ्नहरीत्याह कारकाख्या चतुर्थिका । पार्वत्युवाच । मगवन् कीदृशं प्रोक्तं केनेयञ्च पुराकृता । ईश्वरउवाच ।
 ३८ ब्रह्ममन्त्रपुरे रम्ये विद्वन्मनसमाकुले । स्वर्णरूपसमाकीर्णं रत्नप्राकारशोभिते । दिव्यनारीजनलोककवशीकृतजगत्पथे । वेदध्वनिसमायुक्ते स्वर्गादपि मनोह
 रे । वेदधर्मा द्रिक्स्तत्र वसन्देशे विदांवरः । पत्नीतस्यैव विप्रस्य नाम्ना नीलावतीशुभा सातु संजनयामास पुत्रान् सप्ताभितौजसः । कन्यां वीरवती नाम्नी
 सर्वलक्षणसंयुतां । नीलोत्पलाभनयनां पूर्णेन्दुसदृशाननां । ततःकाले शुभदिने विधिवच्चद्विजोत्तमः । ददौवेदांगविदुषे विषाय विधिपूर्वकं । अर्चांतरेषु या
 तेषु चक्रे गौर्वाः शुभं व्रतं । चतुर्थ्यां कार्तिकस्याथ कृष्णायांतु विशेषतः । स्नाता सायंतने काले सर्वांस्तान् भक्तिभावतः । विलिख्य वटवृक्षञ्च गौरीं तस्य त
 लेलिखेत् । शिवेन विघ्ननाथेन षष्ठ्युत्थेन समन्वितां । गन्धपुष्पाक्षतैर्गौरीं मन्त्रेणानेन पूजयेत् । नमः शिवायै सर्वाण्यै सौभाग्यं सन्ततिं शुभां । पूयच्छभ
 त्रियुक्तानां नारीणां हरवल्लभे । तस्या पार्श्वे महादेवं विघ्ननाथं षडाननं । पुनःपुष्पाक्षतैर्धूपैरर्चयेच्च पृथक् पृथक् । पञ्चाक्षतसंपद्मान् सदीपान् करका
 न्दश । तथा पिष्टकनैवेद्यं भोज्यं सर्वन्यवेदयेत् । प्रतीचन्तीस्त्रियः सर्वाश्चन्द्रमर्घपरिस्थिताः । सा बाला विकला दोना क्षुत्तृषा परिपीडिता । निपपात म
 होष्ठे रुदुर्वाधबास्तदा । समासास्य च वातैस्तु मुखमभ्युक्ष्यवारिणा । तद्भाता चिन्तयत्वैवमारोह महावटं । हस्तेचोल्कां समादाय ज्वलन्तीं हपोडि
 तः भगिन्ये दर्शयामास चन्द्रं व्याजोदितं तदा । तद्वद्वा चार्तिमुत्सृज्य बुभुजेसुमना तदा । चन्द्रोदयं समाज्ञाय अर्घं दत्वा विधानतः । तद्दोषेण हतस्तस्याः
 पतिःसर्ववैद्वितः । पतिं तथाविधं दृष्ट्वा शिवमभ्यर्थ्य सा पुनः । व्रतं निरसनञ्चक्रे यावत्संवत्सरोगतः । चक्रःसंवत्सरेतीतेव्रतं तद्भातयोषितः । पूर्वोक्तेन विधानेन
 साऽपि चक्रे शुभानना । तदा याता शची देवी कन्याभिः परिवारिता । एतदेव व्रतं कर्तुमागता स्वर्गं लोकतः । वीरवती तदा भ्याशमगमद्भाग्यतः स्वयं
 दृष्ट्वा तां मानुषीं देवीं पप्रच्छ सकलं शची । वीरवती तदा पृष्ट्वा प्रोवाच बिनयान्विता । अहं पिष्टपृष्टं प्राप्ता हतोयं मेपतिः प्रभुः । न जाने कर्मणा कस्य
 पश्यन्मातं मयाधुना । मम भाग्यवशाद्देवि आगतासि महेश्वरि । अनुष्टुभीध्वनां मातर्जीवयाशु पतिं मम । इन्द्रायुवाच । त्वया पिष्टपृष्टे पूर्वं कुर्वन्त्या कर

कत्रतं । तथैवार्घस्त्वयादत्तो विनाचन्द्रोदयं शुभे । तेन ते व्रतदोषेण स्वामी लोकान्तरं गतः । इदानीं कुरु यत्नेन करकव्रतमुत्तमं । पतिं ते जीवयिष्यामि ब्र
 तस्यास्य प्रभावतः ॥ व्यास उवाच ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा व्रतचक्रे विधानतः । प्रसन्ना साभवद्देवी शक्रस्य प्राणबलभा । तथा व्रते कृते देवि जलेनाभ्युक्ष्य त
 त्पतिं जीवयामास चैन्द्राणी देववच्च बभूव सः । ततश्चागात् गृहं स्त्रीयं रेमे सा पतिना सह । धनं धान्यं च पुत्रांश्च दीर्घमायुश्च लब्धवान् । तस्मात्त्वयापि यत्ने
 न व्रतमेतद्विधीयतां ॥ सूत उवाच ॥ द्वैपायनवचः श्रुत्वा चकार द्रौपदी व्रतं । तद्व्रतस्य प्रभावेण जित्वा तान् कौरवान् रणलेभिरे राज्यमतुल सधर्मं विपुलं
 यशः । करकं क्षीरसम्पूर्णं तोयपूर्णमथापिवा । ददामि रत्नसंयुक्तं चिरञ्जीवतु मे पतिः । इति मन्त्रेण करकान् प्रदद्यात् द्विजसत्तमे । सुवासिनीभ्यो दद्याच्च
 आदद्यात्ताभ्य एववा । एवं व्रतं या कुरुते नारी सौभाग्यकाम्यया । सौभाग्यं पुत्रपौत्रादिलभते सुस्थिरां श्रियं ॥ इति श्रीवामनपुराणे करकभाद्रचतुर्थीव्रतं
 अथ माघशुक्लचतुर्थ्याञ्चगौरीचतुर्थीव्रतं हेमाद्रौ ब्राह्मे उवाचतुर्थ्यां माघे तु शुक्लयां योगिनीगणैः । प्राग्भक्षित्वा तुष्टाच भूयस्त्वां सास्वकैर्गुणैः । तस्मात्सा
 तत्र संपूज्या नरैः स्त्रीभिर्विशेषतः । कुन्दपुष्पैः प्रयत्नेन सम्यक् भक्त्या समाहितैः । कुङ्कुमालक्तकाभ्यां च रक्तसूचैः सकङ्कणैः । रक्तैः पुष्पैस्तथा धूपैर्हीर्षवर्लिभि
 रेव च ॥ गुडाद्रकाभ्यां पयसा लवणेनायपालकैः । पालकं मृद्गाण्डमिति हेमाद्रिः । पूज्याः स्त्रियश्च विविधास्तथा विप्राश्च शोभनाः । सौभाग्यवृद्धये देयं
 भोक्तव्यं बन्धुभिः सह ॥ इति गौरीव्रतं । इति व्रतार्के चतुर्थी व्रतानि ॥ अथ पञ्चमी व्रतानि । तत्र भाद्रशुक्लपञ्चम्यां ऋषिपञ्चमीव्रतं । तत्र मध्याह्न
 व्यापिन्यां कार्यं । तथाच माधवीये चारीतः । पूजा व्रतेषु सर्वेषु मध्याह्नव्यापिनी तिथिरिति दिनद्वये तद्गोप्तावव्याप्तौ वा पूर्वविद्वायां कार्यं युग्मवाक्यात् ।
 मदनरत्ने ब्राह्मे । नभस्य शुक्लपक्षे तु या वै भवति पञ्चमी । नद्यादिके तदा स्नात्वा कृत्वा नियममेव च । ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या शूद्रा वापि वरानने ।
 कृत्वा नैमित्तिकं कर्म गत्वा निजगृहं पुनः । वेदीं साम्यक् प्रकुर्वीत गोमयेनोपलेपितां । रङ्गवल्लीसमायुक्तां श्वेतपुष्पोपशोतां । तत्र सप्तऋषीन्द्रिव्यान्मक्ति
 युक्तान् प्रपूजयेत् । गन्धैश्च विविधैः पुष्पैर्धूपदीपैः सुशोभनैः । ततो नैवेद्यसम्पन्नमर्घं दद्यात्कुम्भैः फलेः । अर्घमन्तः ॥ कश्यपोचिर्भरदाजो विश्वामित्रोऽथ

॥ ३ ॥ मौतमः । अमदग्निं वसिष्ठस्य सप्तैते ऋषयः स्मृताः । गृहं त्वर्घं मया दत्तं तुष्टा भवतु मे सदेति । एवं पूजां विनिर्वर्त्य ऋषीन् ध्यात्वा समाहितः । अक्षयष्ट
 ॥ ४० ॥ धीमंजातशकाहारं प्रकल्पयेत् । शयीत ब्रह्मचर्येण ऋषीन् ध्यात्वा समाहितः । अनेन विधिना सप्तवर्षाणि व्रतमाचरेत् । आदौ मध्ये तथा चांते कुर्याद्
 द्यापनं बुधः । आचार्यान् वरयेत् सप्त वेदवेदाङ्गपरगान् । प्रतिभाः सप्त कुर्वीत सुवर्णेन स्वशक्तितः । जटिलाः साक्षसूत्रास्य कमण्डलुसमन्विताः । संस्थाप्य
 कससेध्वेता सन्मयेध्ववशेषेषु च । स्नापयेद्विधिवद्भक्त्या पञ्चाशत्तैर्यथा विधि । एवं पूजां विनिर्वर्त्य अर्घं दद्यात् यतव्रतः । ततो होमं प्रकुर्वीत तिलग्रीहयवैः
 क्रमात् । सहस्रोमासश्च बाध नाममंजैस्तु वा पृथक् । सप्तगाश्चैव दातव्या वस्त्रालङ्कारसंयुताः । आचार्यान् पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालङ्कारभूषणैः । अनुज्ञया गु
 रोः पश्चाद्वाङ्मण्डपेभ्यो निवेदयेत् । प्रीतिभावसमायुक्तो भोजयित्वा यथा विधि । अनेन विधिना सम्यक् व्रतमे तत् समाचरेत् । सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु
 यत्फलं । सर्वदानेषु दत्तेषु तदेतद्व्रतचारिणां । अथ कथा । हेमाद्रौ ब्रह्मांडे सिताम्ब उवाच ॥ श्रुतानि देवदेवेश व्रतानि सुवद्भूति । सांप्रतं मे समा
 चक्ष्व व्रतं पापप्रणाशनं ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं । ऋषिपञ्चमीति विख्यात सर्वपापहरं परं येन चोर्णेन राजेन्द्र नरकं नैव
 यश्नति । अजैवोदाहरन्तीर्मांमतिहासंपूरातनं । वैदिशेभूद्विजवर उत्तंको नाम नामतः । तस्य भर्या सुशीलेति पतिव्रतपरायणा । तस्या अपत्ययुगलं
 पुत्रौ च सु विभीषणः । अधीतवान् सुतस्तस्य वेदान् सांगपदक्रमात् । समाग्नेन कुलीनेन सुता चापि विवाहिता ॥ विवाहितैव सा दैवादौ धव्यं प्राप्य
 सत्तमा । सतीत्वं पालयन्ती सा आस्ते निज पितुर्गृहे । तस्या दुःखेन सन्तप्तः सुतं संस्थाप्य वेश्मनि । गङ्गातीरवनं प्राप्तः सकलजस्तया सह । स तत्राध्याप
 धाम्नास शिष्यान्वेदं द्विजोत्तमः । सुताच कुरुते तस्य पितुः श्रुश्रूषणं परं ॥ पितुः श्रुश्रूषणं कृत्वा परिश्रान्ता कदाचन । निशीथे किल संसृता कृमिराशिर
 अभवत् ॥ ते तां तत्राविधां दृष्ट्वा विषस्त्रां प्रस्तरयिताम् । शिष्या निवेदयामासुस्तस्मात्सुः करुणाः स्थिताः । नजानीमो वयं किञ्चित् देवि बाधो तथा
 विधा । कृमिराशिमयी जाता मातः संप्रति दृश्यते । वज्रपातसदृशं तत् श्रुत्वा शिष्यैरुदीरितं । सम्भ्रान्तमानसा शीघ्रं तत्समीपमुपागता । सातां तथा

त्रिधा दृष्टा विलम्बाय सुदुःखिता । उरश्च ताडयामास सुतरां मोहमाय च । क्षणेन प्राप्य चैतन्यमुत्थाप्य प्रतिवृज्य च । समाश्रित्य च वाङ्मन्यं निन्ये तत् । पितुरं
 तिकं । स्वामिन् कथय मे साध्वी केन दुःकृतकर्मणा । निशीथे संप्रसुप्तेयं जायते कृमिसङ्कुला । एतत् श्रुत्वा ततोवाक्यवृषिर्ध्यानपरायणः । ज्ञात्वा निवेदयामास
 तस्याः प्राग्जन्मचेष्टितं । ऋषिरुवाच ॥ प्रागियं सप्तमेतीते जन्मनि ब्राह्मणी क्षभूत् । मोक्षसारस्रभाण्डेभ्यः संजाता च रजस्वला ॥ आस्यास्तु पापमना तेन
 जायते कृमिवद्वपुः । रजस्वलायाः पापेन युक्ता भवति सानघे । प्रथमे हनि चण्डाली द्वितीये ग्रामसूकरी । तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थे हनि शुध्यति । तथानया
 सखीसंगाद्गतं दृष्ट्वा वमानितं । दृष्टव्रतप्रभावेण जाता द्विजकुलेमले । अवमानाद्गतस्यास्य कृमिराशिमयी धुना । एतत्ते कथितं सर्वं कारणं दुष्कृतस्य च ॥
 सुशीलोवाच ॥ दर्शनादपि यस्य स्याद्विप्राणां निर्मले कुले । जन्म युष्मद्विधानं हि जायते ब्रह्मतेजसां । अवज्ञायाः प्रजायन्ते विग्रहे कृमिराशयः । मङ्गा
 र्थ्यकरं नाथ तद्गतं कथयस्व मे । ऋषिरुवाच ॥ सुशीले शृणु तत् सम्यग्ब्रतानामुत्तमं व्रतं । येन चोर्णेन सहसा पापादस्मात् प्रमच्यते । दुःखचयाभिघ्नान्तश्च
 जायते नाथ संश्रवः । कल्याणानि विवर्धन्ते सम्यग्दश निरापदः । नभस्य शुक्लपद्मे तु यदा भवति पञ्चमी । नद्यादिषु तदा स्नानं कृत्वा नियममेकम् ।
 विधाय नित्यकर्माणि मत्वा द्वारवतीवृषीन् । स्नापयेद्विधिवद्ब्रह्म पञ्चाद्यतरसैः शुभैः । द्वारवत्यग्निहोत्रशाला चन्दनागरकपूरैर्विष्णिष्य च सुगन्धि
 मिः । पूजयेद्विधैः पुष्पैर्गन्धधूपादिदीपकैः । समाच्छाद्य शुभैर्वस्त्रैः सोपवीतैर्यथाविधि । ततो नैवेद्यसंपन्नमर्घं दद्यात्कुम्भैः फलैः । अर्घ्यमन्त्रः प्राप्नु
 क एव । श्रोतव्यमिदमाख्यानं शाकाहारं प्रकल्पयेत् । स्थातव्यं ब्रह्मचर्येण ऋषिर्ध्यानपरायणैः । अनेन विधिना सम्यग्ब्रतमेतत् समाचरेत् । तस्य यज्जा
 यते पुण्यं तत् शृणुष्व समाहितः । सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलं । सर्वदानेषु दत्तेषु तदस्य व्रतपारणात् । कुरुते या व्रतश्चैतत् सा नारी सुखभागि
 नी । रूपलावण्यसंयुक्ता पुत्रपौत्रादिसंयुता । इहलोके सदैव स्यात् परचाप्यक्षया गतिः । व्रतस्यास्य प्रभावेण जातिं स्मरति पौर्विकीं ॥ इति देवाद्वौ
 ब्रह्माण्डे ऋषिपुत्रयो व्रतं ॥ अथ श्रिताचार प्राप्तपञ्चमी व्रतं करिष्ये ॥ इति संकल्पारम्भतीर्षहितान्सप्तर्षीन् पूजयेत् । तत्र पूजाविधिः । आगच्छन्तु

॥ ३ ॥
॥ ४१ ॥

महाभागास्तुर्वेदस्वरूपिणः । यावद्गतमहं कुर्वे कृपया भवतां प्रभो ॥ आवाहनं ॥ मूर्त्तं ब्रह्मण्यदेवस्य ब्रह्मणस्तेज उत्तमं ॥ सूर्यकौटिप्रतीकांश्च ऋषि
हन्दं विचिन्तयेत् । ध्यानं ॥ ऋग्यजुःसामवेदानां स्वरूपेभ्यो नमो नमः । पुराणपुरुषेभ्यो हि देवर्षिभ्यो नमो नमः ॥ आसनं ॥ गन्धपुष्पाक्षतैर्युक्तं पाद्यं गृह्णन्तु
भोद्विजाः । प्रसादं कुरुत प्रीता खुष्टाः सन्तु सदा मम पाद्यं ॥ नभस्ये शुक्लपञ्चम्यामर्चिता ऋषिसत्तमाः । दहन्तु पापं मे सर्वे अर्घं गृह्णन्तु वै नमः । अर्घं
लोकानां तुष्टिकर्त्तरि यूयं सर्वे तपोधनाः । नमो वो धर्मविज्ञेभ्यो महर्षिभ्यो नमो नमः । आचमनं ॥ मन्दाकिनो गौतमीच यमुनाच सरस्वती । कृष्णाच
नर्मदा तापी ताभ्यः स्नानीयमाहृतं । स्नानं । सर्वे नित्यं तपोनिष्ठा ब्रह्मज्ञाः सत्यवादिनः । वस्त्राणि प्रतिगृह्णन्तु भक्तिदाः सन्तु मे सदा ॥ वस्त्रं
नाना मन्त्रैः समुद्भूतं निर्वर्त्य ब्रह्मसूचकं प्रत्येकञ्च प्रयच्छामि ऋषयः प्रतिगृह्णतां उपवीतं चन्दनं ॥ रञ्जिताः कुङ्कुमौघेन अक्षतास्तु सुशोभनाः । गृह्णन्तु
मम संतुष्टाः प्रसन्ना ऋषिसत्तमाः ॥ अक्षताः । मालतीचम्पकादीनि मालत्यादीनि वै प्रभो । मया हृतानि पुष्पाणि पूजार्थं प्रतिगृह्णतां । पुष्पं ।
वनस्पतिरसो धूपो गन्धाद्यः सुमनोहरः । आग्नेयः सर्वदेवानां धूपोयं प्रतिगृह्णतां । धूपं ॥ आज्यञ्च वर्त्तिसंयुक्तं वज्रिना योजितं मया दीपं गृहाण
देवेश चैलोक्वतिमिरापहं ॥ दीपं ॥ नाना प्रकारं संयुक्तं रसैः षड्भिः समन्वितं । नैवेद्यः ऋषयः सर्वे गृह्णन्तु वसुदायकाः । नैवेद्यं । लोकानामित्या
चमनं चन्दनेन करोद्वर्त्तनं । पूगीफलं महद्द्विजं नागवल्लीदलैर्युतं । कर्पूरादिसमायुक्तं तांवूलं प्रतिगृह्णतां । तांवूलं ॥ इदं फलमिति फलं । हिरण्यगर्भमस्य
मिति दक्षिणा । यानिकानीति प्रदक्षिणा । वायणं फलसंयुक्तं सष्टतं दक्षिणान्वितं । द्विजवर्त्याय दास्यामि व्रतसम्पूजितेवे । भवन्तः प्रतिगृह्णन्तु ज्योतिरूपा
स्त्वपोधनाः । वायणं ॥ न्यूनातिरिक्तकर्माणि मया यानि कृतानि च । क्षमध्वंतानि सर्वाणि यूयं सर्वे तपोधनाः । विसर्जनं ॥ अथ कथा ॥ युधिरउवाच ।
श्रुतानि देवदेवेश व्रतानि सुवह्नि च । सांप्रतं मेन्यदाचक्ष्व व्रतं पापप्रणाशनं । श्रीकृष्ण उवाच ॥ अथान्यदपि राजेन्द्र पञ्चमी ऋषिसंज्ञिता कथयिष्यामि
यत्कृत्वा नारी पापात्प्रमुच्यते । युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशी पञ्चमी कृष्ण कथञ्च ऋषिसंज्ञिता । पातकान्मुच्यते कस्मान्नारी यदकुलोद्भव पापानि

च वङ्गन्येष विद्यन्ते किल केशव । श्रीकृष्ण उवाच ॥ अज्ञानात् ज्ञानतो वापि या स्त्री जाता रजस्वला । दुष्टा सृशति भाण्डानि गृहकर्मणि संस्थिता । प्रा
 भेति सा महापापं सर्वं नारी रजस्वला । शृणुष्व कारणं यस्मात् वर्जनीया रजस्वला । प्रोत्सार्थं गृह्यतस्यापि चातुर्वर्ण्ये न भारत । ब्रह्महत्यां पुरा शक्री
 हृत्वं हत्वा समाप्तवान् । तया वैराजशार्दूलं व्रीडितो वृचसूदनः । ब्रह्माणं समुपागच्छदात्मनः शुद्धिकारणात् । शुद्धिं शक्रस्य राजेन्द्र प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 विभज्य ब्रह्महत्यां तु चतुर्धा च चतुर्मुखः । प्राक्षिपत् राजशार्दूलं चतुःस्थानेषु वैतदा । बह्वै प्रथमजातासु ज्वालासु च नदीषु च । पर्वतेषु च राजेन्द्र नारी
 रजसि पार्थिव । अतो रजस्वला नारी प्रोत्सार्था च प्रयत्नतः । ब्रह्मणः शासनात्यर्थं चातुर्वर्ण्ये न सर्वदा । प्रथमेहनि चांडाली द्वितीये ब्रह्मघातकी । तृती
 ये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेहनि शुध्यति । अज्ञानात् ज्ञानतो वापि जातं संसर्गपातकं । तत्यापसंचयार्थं हि कार्यं यं ऋषिपञ्चमी । सर्वपापप्रशमनी सर्वा
 पद्रवनाशिनी । ब्रह्म क्षत्रिय विट्शूद्रैः । स्त्रीभिः कार्यं विशेषतः ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ अथान्यदपि राजेन्द्र प्रवक्ष्यामि कथानकं । पुरा कृते युगे राजन्
 विदर्भायां बभूवह । श्येनजिह्वायाम् राजर्षिश्चतुर्वर्ण्यं नृपालकः । तस्य देशे वसद्विप्रो वेदवेदांगपारगः । सुमित्रो नाम राजेन्द्रः सर्वभूतहिते रतः । कृषी
 हत्वा समासीनः कुटुम्बपरिपालकः । तस्य भार्या सुसाध्वी च पतिशुश्रूषणे रता । जयश्रीनामविख्याता वज्रभृत्यसुहृज्जना । क्षत्रादिषु रता साध्वी
 व्याकुली कृतमानसा । एकदा सात्मनः प्राप्तस्तु कालं व्यलोकयत् । रजस्वलापि सा राजन् गृहकर्म चकारह । भांडानि सासृशद्राजन् ऋतौ प्राप्तेपि
 भामिनी । कालेन वज्रना साध्वी पञ्चत्वमगमदा । तस्या भर्तापि विप्रोसौ कालधर्माभिप्रेयिवान् । एवं तौ दम्पती राजन् स्वकर्म वशगौ तदा । भार्या तस्य
 जयश्री सा साक्षात् बन्धुर्कदोषतः । शुनीयोनिमनुप्राप्ता सुमित्रोपि नरेश्वरः । तस्याः सम्यर्कदोषेण वलीवर्दो बभूवह । तद्दोषेण महाराज दुर्गतिं तौ गतौ
 तदा । सुमित्रस्य च पुत्रोभूत् पिष्टशुश्रूषणे रतः । सुमितिर्नाम धर्मज्ञो देवतातिथिपूजकः । तस्य तौ पितरौ पार्थ ऋतुसम्यर्कदोषतः । तिर्यग्योनिमनु
 प्राप्ता बुभौ जातिस्ररौ नृप । उच्छिष्टभोजिनो साभूत् स्ररन्ती पूर्वपातकं । सुमित्रोपि पिता तस्य वलीवर्दो बभूवह । अथ क्षयाच्चे संप्राप्ते पिष्टशुश्रूषणे

॥ ३ ॥ रतः । भार्या चन्द्रवर्ती प्राह सुमतिः अह्वयान्वितः । अद्य सांवत्सरदिनं पिनुर्मे चारुहासिनि । भोजनीया मया विप्राः पाकशुद्धिर्विधीयतां । तथा कः
 ॥ ४२ ॥ पाकशुद्धिः सुमतेर्भर्तुराश्रया । मुक्तं पायसभाण्डेभ्यः सर्पेण गरलं ततः । दृष्ट्वा ब्रह्मवधाङ्गीता शुनी भांडानि सा स्मृशत् । द्विजभार्या च तां दृष्ट्वा उलूके
 जघाम तां । भोजिता ब्राह्मणास्तत्र आह्वं कृत्वा प्रयत्नतः । ततो भुक्तेषु विप्रेषु नोच्छिष्टं तु ददौ वहिः । द्वारस्थावास्तदा शुन्या उपवासस्तदाभवत् । ततो
 राज्ञां प्रष्टव्यायां सा शुनीक्षुधिता नृप । वलीवर्दमुपागत्य भर्तारमिदमब्रवीत् । वुभुक्षिताद्य नाथोहं न दत्तं भोजनं तु मे । आसादिकं च न लभे क्षुधा म
 बाधते वलात् । अन्यस्मिन् दिक्से पुत्रो ममलेच्छं ददात्यसौ । अद्यमह्यं किमप्येष उच्छिष्टमपि नो ददौ । पायसान्ने पपाताद्य गरलं सर्पसम्भवं । मया विवि
 न्त्य मनसा मरिष्यन्ति द्विजोत्तमाः । संसृष्टं पायसं रोषादध्वाहं ताडिता भृशं । दुःखितं तेन गात्रं मे कटिर्भग्ना करोमि किं । ततः प्राह स वै भर्ता भद्रे
 ते पापसंग्रहात् । किङ्करोमि ह्यशक्तस्तु भारवाहत्वमागतः । अद्याहमात्मजले च वाहितः सकलं दिनं । मारितस्यात्मजेनाहं मुखं वध्वा वुभुक्षितः । दृष्ट्वा
 आह्वं कृतन्तेन जाताद्य मम कष्टता ॥ कृष्णउवाच ॥ तयोः संवदतोरेवं मातापित्रोश्च भारत । श्रुत्वा पुत्रकदा वाक्यं यदुक्तं तदोभयोः । ततो राज
 न्यां तत्कालं ददौ तस्यैव भोजनं । पितरौतौ विदित्वा तु दत्तवान् सुमतिस्तदा । तदासौ दुःखितः पुत्रो ज्ञात्वावस्थां तदा तयोः । मातापित्रोस्तु राजेन्द्र
 तदा सौ प्रस्थितो वनं । ज्ञातुमिच्छामि कष्टं वै मातापित्रोश्च भारत । तत्र गत्वा ज्ञानदृष्ट्वा नृप क्षणीन् सप्त वनाश्रितान् । प्रणिपत्य द्रवीडाक्यं हितं चैव तदा
 तयोः । सुमतिरुवाच ॥ कथयध्वं ब्रह्मर्षयः प्रश्नमेतं समाहिताः । केन कर्म विपाकेन पितरौ मे तपोधनाः । इमामवस्थां संप्राप्तौ मेक्षिते पातकात् कथं ।
 जघयउचुः । तत्र माता पुरा विप्र स्मृष्टे बालमावतः । प्राप्तं कर्तुं विदित्वा तु सम्पत्कर्मकरो द्विज । तेन कर्मविपाकेन शुनीयोनिमुपागता । पितास्यास्त्यर्श
 देवेषु वलीवर्दो धमूकः । एतयोर्मुक्तिकामार्थं कुरु त्वष्टृषिपञ्चमी । भार्यया सह विप्रेन्द्र क्षणीन् संपूज्य यत्नतः । आचरस्व व्रतं तत्र सप्त वर्षे द्विजोत्तम ।
 जन्तो बीद्याव्रतं कुर्वादितश्चाद्यं विवर्जितः । शाकाहारस्तु कर्त्तव्यः श्यामाकाहारणवत् । नीवारैर्वापि कर्त्तव्यं कृष्टपच्यं न भक्षयेत् । प्राप्य भाद्रपदे मासि शुक्लप

देव पञ्चमी । तस्यां मध्याह्नसमये नद्यादौ विमले जले । कृत्वापामार्गद्वयेण दन्तधावनमादितः । आयुर्वलं यशोवर्चः प्रजाः पशुवसूनि च । ब्र-
 ह्मप्रजां च मेधाञ्च त्वमेदेहि वनस्पते । संप्रार्थ्य तेन मन्त्रेण कुर्याद्दि दन्तधावनं । मुखदुर्गन्धिनाशाय रदनानां विशुद्धये । छीवनाय च
 माषाणां कुर्वेह दन्तधावनं । अनेन दन्तान् संशोध्य स्नायान्मृतस्नानपूर्वकं । तिलामलककल्केन केशान् संशोध्य यत्नतः । परिधाय नवे शुद्धे
 वाससी सुसमाहितः । पूजयस्व ऋषीन् दिव्यानरन्धत्या समन्वितान् । कश्यपोऽचिर्भरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ गौतमः । जमदग्निर्वशिष्ठश्च
 साध्वी वैवाप्यरन्धतो । मन्त्रेणानेन सप्तर्षीन् पूजयेत् सुसमाहितः । व्रतेन ऋषिपञ्चम्याः कृतैर्नैवं द्विजोत्तम । ऋतुसम्पर्कजो दोषः क्षयं याति न
 संशयः । श्रीकृष्ण उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा सुमतिर्वाक्यं परमं ऋषिभाषितं । गृहमेत्य ब्रतं चक्रे सभार्यः श्रद्धयान्वितः । ब्रतन्तु ऋषिपञ्चम्याः सर्वपापप्रना-
 शनं । कृत्वा सर्वं यथोक्तञ्च मातापित्रोः फलं ददौ । ब्रतपुण्यप्रभावेण माता तस्य श्वयोनितः । मुक्ता नृपतिशार्दूल विमानवरसंस्थिता । दिव्यांवर-
 धरा भूत्वा गता स्वर्गं च भारत । पितापि सोऽहो गच्छत्सुमतेः पशुयोनितः । स्वर्गं प्राप्नो महाराज ब्रतस्यास्य प्रभावतः । कायिकं वाचिकं वापि मानसं
 बध्नुं दुष्कृतं । तत्सर्वं विलयं याति ब्रतस्यास्य प्रभावतः । यस्य यज्जायते पुण्यं तच्छृणुष्व द्विजोत्तम । सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलं । सर्वदाने-
 सु दत्तेषु तदेतद्ब्रतपारणात् । कुरुते या व्रतं नारी साभवत्सुखभागिनी । रूपलावण्ययुक्ता च पुत्रपौत्रादिसंयुता । इह लोके सदैव स्यात्परजैश्च
 परां गतिं । एतत्ते कथितं राजन् ब्रतानामुत्तमं व्रतं । सर्वसम्पत्प्रदञ्चैव नारीणां पापनाशनं । धनं यशश्च स्वर्गं च पुत्रानपि युधिष्ठिर । पठतां शृण्वतां
 वापि सर्वपापप्रणाशनं । इति श्रीभविष्योत्तर पुराणे ऋषिपञ्चमीव्रतकथा ॥ अथोद्यापनं । युधिष्ठिर उवाच ॥ किमस्याद्यापनं प्रोक्तं व्रतपूर्णफल-
 प्रदं । सुमतिः केन विधिना चकार वद तत्त्वतः ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ पूर्वस्मिन् दिवसे कुर्यादेकभक्तं समाहितः । शुचौ देशे समालिप्य सर्वतोभद्रमण्डले
 अत्रणं सजलं कुम्भं ताम्रं चन्द्रयमेव वा । संस्थाय वस्त्रसंवीतकण्ठदेशे सुशोभनं । पञ्च रत्नसमायुक्तं फलगन्धाक्षतैर्युतं । सच्चिरण्यं समाच्छाद्यं ताम्रेण

॥ ३ ॥

॥ ४२ ॥

पटलेन वे । वंशस्त्रमयपात्रेण यवपूर्णं चैव हि । आच्छादयेत्तच्चैलेन लिखेदट्टदलं ततः । सौवर्णीः प्रतिमाः कार्याः ऋषीणां भावितात्मनां । पं
 वा तदहर्न न तदर्हाहर्न वा पुनः । शक्त्या वा कारयेत्तच्च वित्तसाद्यविवर्जितः । वितानं पञ्चवर्णं च फलपुष्पसमन्वितं । वज्रोयादुपरिश्चीमत् संभाष
 मध्याह्ने पूजयेद्भक्त्या ऋषीन् आह्वायसमन्वितः । कश्यपोविर्भरद्वाजो विश्वामित्रो गौतमः । यमदर्गिर्वसिष्ठश्च साध्वी चैवायकन्धती । म
 षावेव राजन् कृत्वा पूजां समाहितः । रात्रौ जागरणं कुर्वात् पुराणश्रवणादिभिः । कृतनित्यक्रियः प्रातर्जुहुयात्तिलसर्पिषा । वैदिकान् चापि
 राक्षान् अधिकांशान् नुस्मृतः । अष्टोत्तरसहस्रम्वा शतमष्टोत्तरन्तुवा । पुनः पूजां ततः कृत्वा गुरुं सम्पूजयेद्भती । स्वर्णागुलीयवासेभिः कुण्डलाद्यतजैः
 जनैः । दद्यादेकां सबत्सां च गुरवे गां पयस्विनीं । पूजयेद्भक्तिजः सप्तवासेभिर्दक्षिणादिभिः । कलशांश्च पवित्रांश्च दद्यात्तैभ्यः सुभक्तितः । आचार्यश्च
 सपत्नीकं प्रणिपत्य क्षमापयेत् । भोजयेद्ब्राह्मणान् भक्त्यादीनान्धांश्च तथैव । सोपस्करांता प्रतिमामाचार्याय निवेदयेत् । लब्धानुग्रहान् भुञ्जीत इष्टैर्वन्धु
 जनैः सह । उद्यापनविधिः प्रोक्तः सर्वचायं फलार्थिनां । एवं यः कुरुते भूप उद्यापन विधिपरं । सर्व पापविनिर्मुक्तो स्वर्गलोके महीयते । इह लोके चिरं
 कालं भर्वा सह सुचिस्मिता । पुत्रपौत्रैः परिरुता मुक्ताभोगान् मनोहरान् । निःपापा सुभगा नित्यं लभते चाक्षयां गतिं । इति सोद्यापनः ऋषिपञ्चमी
 व्रतं । अस्यामेव नागपञ्चमी व्रतं हेमाद्रौ प्रभासखण्डे ईश्वर उवाच मासिभाद्रपदे वापि शुक्लपक्षे तु पंचमी सा तु पुण्यतमा प्रोक्ता देवानामपि
 दुर्लभा । कार्या द्वादशवर्षेषु पञ्चमी च वरानने । चतुर्थ्यामेकभक्तं तु तस्यां नक्तं प्रकीर्तितं । भूरिचन्द्रमयं नागमथवा कलधौतजं । कलधौतजं सुवर्णजं ।
 कृत्वा दाहयथं वापि अथवा दहयथं प्रिये । पञ्चम्यामर्चयेद्भक्त्या नागं पञ्चफणं स्मृतं । करवारैः शत पत्रैश्च जातीपुष्पैश्च पद्मकैः । तथागधैश्च
 घृतैश्च पूजयेन्नागपञ्चकं । ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् दत्तपायसमोदकैः । अनन्तं वासुकिं शेषं पद्मं कमलमेव च । तथा कर्कोटकं नागं
 नागमन्त्रतन्त्रैः । हस्तराष्ट्रं शंखपालं कालियं तच्चकं तथा । पिङ्गलञ्च महानागं मासि मासि प्रकीर्त्तिताः । व्रतस्थान्ते पारणं स्यात्

श्रीरैत्रीभोजनं । सुवर्णभारनिष्पांसं नागं दद्याच्च गांतथा । तथा वस्त्राणि देवानि व्यासायामिततेजसे । एवं संपूजयेन्नागान् सदा भक्त्या सम-
 न्वितः । विशिषतस्तु पञ्चम्यां पयसा पायसेन चेति ॥ इति प्रभासखण्डनागपञ्चमी व्रतं । अत्रैव नागदष्टव्रतं । हेमाद्रौ भविष्योत्तरे । सुमन्त उवाच ।
 नागदष्टो नरोराजस्त्राप्य ऋत्युं व्रजत्यधः । अधोगत्वा भवेत्सर्पैर्निर्विघ्नो नाच संशयः । शतानि कउवाच । नागदष्टः पिता यस्य माता वा दुष्टितापि च ।
 माता पुत्रो यवा भार्या कर्त्तव्यं तद्वदस्वमे । भोक्षाव तस्य विप्रेन्द्र दानव्रतमुपोषणं । ब्रूहि मे द्विज शार्दूल येन तद्वैकरोम्यहं । सुमन्त उवाच । उपो-
 ष्या पञ्चमी सख्यक् नागानां बलवर्धिनी । सुमेकमेकं यावच्चविधानं शृणु भारत । उपोष्येति दिवाभोजनाभावः तस्यां नक्तमित्यग्रेनक्तोक्तः सुमेकः संवत्सरः ।
 मासि भाद्रपदे राजन् शुक्लपक्षे तु पञ्चमी । सापि पुण्यतमा प्रोक्ता ग्राह्या सौगतिकाम्यया । चतुर्थ्यामेकभक्तं च तस्यां नक्तं प्रकीर्त्तितं । तस्यां पञ्चम्यां
 कुर्याच्चाद्रमसं नागमयवा कलधौतजं । हैमरौप्यं चेत्यर्थः । अथ दारुमयं भव्यं रुद्रमयं वाथ शक्तिः । पञ्चम्यामर्चयेद्भक्त्या नागं पञ्चफणं तथा । करवीरै-
 स्तथापद्मैः नातीपुष्पैः सुगन्धिभिः । गन्धपुष्पैः सनैवेद्यैः सायं श्रीरादिभिर्नृप । ब्राह्मणान् भोजयेत्तस्यात् घृतपावसमोदकैः । अनन्तं वासुकिं शक्तं
 यज्ञं केवलमेव च । तथा कर्कोटकं नागं नागमस्तृत् नृप । घृतराष्ट्रं शङ्खपालं कालियं तच्चक्रं तथा । पिङ्गलं च तथा नागं मासि मासि क्रमाद्यजेत् । पू-
 जयित्वा प्रबलेन पंचम्यां नक्तभुग्भवेत् । एवं द्वादश कृत्वा वै मासि भाद्रपदे नृप । वत्सरांति यथा शक्या महाभोज्यन्तु कारयेत् । ब्राह्मणानां यतीनां च
 नागमनुहिष्य भक्तिः । इतिहासविदे नागं कांचनं रत्नचित्रितं । गांच दद्यात् सवत्सां वै सर्वोपस्कारसंयुतां । दानकाले पठेदेतत् स्मरन्नारायणं विभुं ।
 सर्वगं सर्वधातारमनन्तमपराजितं । येकेचिन्नेकुले सर्पैर्दृष्टाः प्राप्ताद्याधोगतिं । व्रतदानेन गोविन्द मुक्तिभाजो भवन्ते । इत्युच्चार्या चतैर्युक्तं सितचन्दन-
 जिञ्चितं । वासुदेवाग्रतो भूप तोयं तोवेथ निक्षिपेत् । अनेन विधिना सर्वे ये मरिष्यन्ति वाहताः । सर्पतस्तेभिर्यास्यन्ति स्वर्गं नृपसत्तम । कृत्वा स-
 र्वान् समुहृत्य कुलजान् कुलनन्दन । प्रयाति विष्णुसाक्षिं सेव्यमानोऽसुरोगणैः । वित्तशायविहीनेभ्यः सर्वमेतत् फलं लभेत् । नक्तञ्च भक्ति-

॥ व ॥ सहिताः सितपञ्चमीषु ये पूजयन्ति सभगान् कुसुमेपहारैः । तेषां गृहेष्वभयदाहि भवन्ति सर्पाः दर्पाम्बिता मणिमयूखविभासितांगाः इति नागदृष्ट
 ४४ पञ्चमीव्रतम् । अथाश्विनशुक्लपंचम्यामुपांगललिता व्रतं । तच्चदाक्षिणात्यशिष्टाचार एवमानं । अत्र पूजैव प्रधानं । तत्पूजयन्निजगृहे पराञ्चहि
 कथायां पूजयाः फलसन्धानात् । फलवसन्निधावफलं तदंगमितिन्यायेन जागरणवायणदानवटकादिभक्षाणादेकदंगत्वं तत्पूजनं मध्याह्न
 व्यापिन्यां कार्यं पूजाव्रतेषु सर्वेषु मध्याह्नव्यापिनी तिथिरिति माधवीये हारीतोक्तेः । दिनद्वयेतद्याप्तावव्याप्तौ वा पूर्वा युगभूतानामिति वाक्यात् एतेन जाग
 रणमङ्गं भुक्त्वा जागरणं नक्तं चन्द्रार्धचतुर्विंशत्ये तथा ताराव्रतेषु सर्वेषु रात्रियोगो विशिष्यत इति हेमाद्रिलिखितवचनाद्रात्रिव्यापिनी ग्राह्येति कस्यचिदुक्ति
 रपेक्षणीया अज्ञानुरोधेन निर्णयस्य कायदृष्टत्वात् । वचस्तु जागरणप्रधानके सावकाशमिति । अथ व्रतविधिः आचम्य प्राणानायम्य मासपचाद्युज्जिस्थ
 पुचधनविद्यारोगनिर्मुक्तिसुखगोविजयपुष्ट्यादिकामः स्वीत्ववैधव्यकामा उपाङ्गललिताप्रीत्यर्थं यथामिलितोपचारैः उपांगललितापूजनमहंकरिष्ये । इति
 सङ्कल्प्य षूणां कुर्यात् । अथ पूजाविधानं च कुर्यादेकाग्रमानसः । सौवर्णीं प्रतिमां कृत्वा शक्त्या मन्त्रैः प्रपूजयेत् । नीलकौशेयवसनां हेमाभां कमलासनां ।
 भक्तानां वरदां नित्यं ललितां चिन्तयाम्यहम् ॥ ध्यानं ॥ निजाशनेष्ट्युचैश्च सहिते भक्तवत्सले । उपाङ्गललिते मातरे हि मे व्रतकर्मणि । आगच्छ ललिते
 देवि सर्वसम्पत्तिदायिनि । यावद्दत्तं समाप्येत तावत्त्वं सन्निधौ भवेत्यावाहनं । कार्तिसुरमयं देवि नानामणिगणहितं । अनेकशक्तिसंयुक्तं आसनं प्रति
 गृह्यतां । तामावह इत्यासनं । गङ्गादि सर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनया हृतं । तोयमेतत्सुखस्थं पादार्थं प्रतिगृह्यतां । अश्वपूणीमिति पाद्यं । निधानं
 सर्वरत्नानां त्वमनर्घप्रयुषाच्छसि । तथापि भक्त्या ललिते गृहाणार्घं नमोस्तुते । कासोस्मितामित्यर्घं । पाटलोशीरकर्पूरसुरभिः स्वादुशीतलं । तोयमाचमनी
 यार्घं ललिते प्रतिगृह्यतां । चन्द्रप्रभासामित्याचमनं । पञ्चाशत्तं मयानीतं पयोदधिघृतं च वै । शर्करामधुसंयुक्तं स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां पञ्चाशत्तं । मन्दा
 किन्याः क्षमातीतं हेमांभोरुहवासितं । स्नानाय ते मया भक्त्या गाङ्गं स्तीकृत्यतां जलं । आदित्यवर्णमिति स्नानं । सर्वभूषाधिके सौम्ये लोकलज्जानिवारणे ।

मयोपपादिते तुभ्यं वाससी प्रतिगृह्यतां । उपैतुमाभितिवस्त्रं । मलयाचलसम्भूतं घनसारं मनोहरं । हृदयानन्दनं चारु चन्दनं प्रतिगृह्यतां । क्षुत्पिपासेति
चन्दनं । अक्षता विमलाः शुभाः मुक्तामणिसमप्रभाः । भूषणार्थं मया दत्ता देहि मे निर्मलां धियं । गन्धद्वारामित्यक्षताः । मालती केतकी जाती तुलसी चम्य
कानिच । मया हृतानि पुष्पाणि पूजार्थं प्रतिगृह्यतां । मनसः कामेतिपुष्पं । अथ पुष्पैः प्रत्यङ्गपूजा । ओं उपाङ्गललितायै नमः । पादौपूजयामि ।
भावान्यै गुल्यौ सिद्धेश्वर्यै जंघे भद्रकाल्यै जानुनी श्रियै उरू विश्वरूपिण्यै कटिं देव्यै नाभिं वरदायै । कुक्षिं शिवायै हृदयं वागीश्वर्यै स्कन्धौ महा
दिव्ये बाह्वौ प्रकृतिभद्रायै करौ पद्मिन्यै कंठं सरस्वत्यै मुखं पद्मकेसरवासिन्यै नासिकां महिषमर्द्दिन्यै नेत्रे लक्ष्म्यै कर्णौ भवान्यै ललाटं विंध्य
वासिन्यै शिरः सिंहवाहिन्यै सर्वाङ्गानि । इत्यङ्गपूजा । देवद्रुमरसोद्भूतकालागरुसमन्वितः । आग्नीयतामयं धूपो भवानि घ्राणतर्पणः कर्दमेने
तिधूपं । चक्षुदं सर्वलोकानां तिमिरस्य निवारणं । आर्त्तिकं कल्पितं भक्त्या गृहाण परमेश्वरि । आपस्तम्बजत्वितिदीपं । मोदकापूपलङ्घुकावटकोदम्बरादिभिः
सहृतं पायसेनाम्नं नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां । आर्द्रापुष्कणीमिति नैवेद्यं आचमनं । मलयाचलसम्भूतं कर्पूरेण समन्तितं । करोदत्तनकं चारु गृहाण पर
मेश्वरि । कर्पूरैलालवङ्गादि तांवूलीदलसंयुतं । क्रमुकस्य फलं तुभ्यं तांवूलं प्रतिगृह्यतां । अर्द्रापुष्करणीयटीति तांवूलं इदं फलमिति फलं । हिरण्य
गर्भमिति दक्षिणा । चन्द्रादित्यौ च धरणी विद्युदनिस्तथैव च । त्वमेव सर्वज्योतींषि आर्त्तिकं प्रतिगृह्यतां । नीराजनं उपाङ्गललिते मातर्नमस्ते
विन्ध्यवासिनि । दुर्गे देवि नमस्तुभ्यं नमस्ते विश्वरूपिणि । पुष्पाञ्जलिः । अथ दूर्वाङ्कुरान्सायान् चत्वारिंशत्तथाष्टभिः । अधिक्कान्दस्त आदाय मन्त्र
मेतं जपेद्बुधः । वज्रप्ररोहसततमष्टताहरितारता । यथेयं ललिते मातस्तथा मे स्युर्ननोरथाः । इति दूर्वामन्त्रः । इत्युक्त्वा पूजयेद्देवं देवीमेवं विधानतः ।
मन्त्रेणानेनाष्टचत्वारिंशत्कृतः समाचरेत् । ततः प्रदक्षिणा नमस्कारः अथ वाणकमादाय वटकोदम्बरादिभिः । कइत्यादिक मन्त्रेण आचार्याय निवेद
येत् । पकारं फलसंयुक्तं सहृतं दक्षिणान्वितं । द्विजवर्त्याय दास्यामि व्रतसम्पूर्णहेतवे । उपाङ्गललितादेव्या व्रतसम्पूर्णहेतवे । वाणकं द्विजवर्त्या

॥ ३ ॥ य सहिरक्षं ददाम्यहं । इति वायन मन्त्रः । ततः कथां समाकर्ण्य वाणकान्नस्य संख्या । खयमेव तदेवाह वाग्यतः सहवान्धवेः । रात्रौ जागर-
 ४५ कुर्यान्नृत्यगीतादि मङ्गलैः । प्रभाते पूजयेद्देवीं ततः कुर्याद्विसर्जनं । सवाहना शक्ति युता वरदा पूजिता मया । मातर्मानुगृह्याय गम्यतां निजमन्दि-
 इति पूजाः ॥ अथ कथा ॥ पुरा कैलासशिखरे सुखासीनं षडाननं ॥ कथयन्तं कथां दिव्यामिदमूर्चमर्हर्षयः ॥ ऋषय ऊचुः ॥ महासेन महादेवनन्दनान-
 विक्रम । आख्यानानि सुपुण्यानि श्रुतानि त्वत्प्रसादतः । कथास्त्वद्दनाहेव प्रसूता भूरिभूतयः । न त्वत्तिमधिगच्छामः पायं पायं सुधामिव । शुश्रूषवे ॥
 देव्या व्रतं तत्कथयस्व नः । मनोभिलषितार्थानां सिद्धिर्यस्मिन्कृते भवेत् । स्कन्द उवाच ॥ साधुष्टं महादेव्या माहात्म्यं मुनिपुङ्गवाः । वच्मि सर्वविधानेन
 तच्छृणुध्वं जगदितं । भृगुक्षेत्रे किल पुरा विप्रोभूतमाभिधः । श्रुतिस्मृतिपुराणज्ञो धनीच वज्रवांधवः । अनपत्यस्य तस्याय जज्ञाते जरतः सुतौ श्रीपति
 गोपतिश्चैव नामनी विदधे तयोः । अचिरेणैव कालेन सपञ्चत्वमगाद्विजः । तौ तु वालौ धनं बन्धून्हित्वा सा धर्मचारिणी । सतीविवेश दहनं स्वर्थातुं पतिना
 सह । अथ तद्वान्धवाः सर्वेहाकष्टमिति कुक्रुशुः । निदन्तोदःखिताश्चक्रुस्तक्रियां पारलौकिकीं । अथ तस्य सपत्नोभूद्भाता स जगृहे धनं । आक्रोशन्तौ च तौ
 गेहं निजमानीयदर्मनाः । नास्ति चक्रे धनं सर्वन्ताभ्यां किञ्चिन्नवेददौ । ततो मौजीघरौ वालौ बन्धुभिः कथितं वसु । यवाचतुः पितृव्यं तन्देहिनो द्रविणं हि
 तत् । सतावूचे गतं द्रव्यं युवांकेन प्रतारितौ निर्गतां मम गृहादित्यादिपरुषं वहु । तौ तद्वचोभिर्निर्दिष्टौ वालौ श्रीपतिगोपती । वभाषतुर्मथः कष्टं हि
 गृहे पितृहीनता । यावोदेशांतरं यच्चस्वजनो नास्ति कश्चन । अनाभाष्यैव सुहृदो जगमुर्दिशमुत्तरां । भिक्षाचारौ वहन् देशान् वनान्दिसरितोगिरीन्
 समतिक्रम्य ययतुर्विशालां नामतः पुरीं । कासारभिघ्नां चक्राते ततोऽस्याः सन्निधौ शुभं । पुण्डरीकवनाकीर्णै रक्तसंध्याविभूषितं । संध्याभ्रकषिर्षं चारुं यथा
 तारकितं नमः । आन्तौ पथिगतौ वालौ क्षणं विश्राम्यतत्तटे । आचम्य शिशिरं तोयं सस्नतुश्च यथाविधि । गताध्वस्तेदौ विप्राग्रौ पुरीं प्राविशतां ततः ।
 कीर्त्तयतुः पथयतुं चारुमोपुरमण्डितं । देवतागाररुचिरं सौधराजिविराजितं । नानावीथीरतिक्रम्य विप्रौ वासमवापतुः । कस्यचित्त्वथ विप्रस्य क्षुत्पि

पापविहीनो यः । ईशतुर्वेदिकायां तावुपविष्टौ अमातुरौ । स्वामी ततोऽस्य गेहस्य विवेक इति विप्रुतः । आयातौ वैश्वदेवान्ते स ददर्शातिथी द्विजा । अना
 एकन्तथा देशं तथाचकुलनामनी । ऋषिबन्धुजयामास स्मरन् धर्मसनातनं । अतिथीभोजयामास सदस्रं सहचात्मना । तौ ब्रह्मचारिणौ विप्रौ सपर्यां तां वि
 खेमाय देशवन्धुपरित्यागखेदमुक्तौ बभूवतुः । अथाष्टच्छत्रपालुस्तौ कौ युवां कुत आगतौ । किमर्थमल्पवयसौ निर्गतौ स्वृष्टादिति । तद्विवेकस्य वचनमाकर्ण्य
 श्रीपतिसदा । आनुपूर्वेण सकलं वृत्तान्तं समभाषत । पिढहीनौ च तौ ज्ञात्वा त्यक्तो बन्धुजनेन च । आश्वास्य स्थापयामास स्वृष्टे वज्रवासरं । प्रचक्रमेथ शि
 ष्यैश्च सहाध्यापयितुं श्रुतिं । बभूवतुश्च तौ वालौ गुरुशुश्रूषणे रतौ । गुरोर्गृहेऽथ वसतो रागता निर्मला शरत् । फुल्लपद्मविशालाक्षी प्रसन्नेन्दुशुभानना । तस्यां
 सशिष्यमाचार्यं चरतं व्रतमुत्तमं । पप्रच्छतुर्भो किमिदमावाभ्यामपि कथ्यतां । ताम्यामेवं कृते प्रश्ने विवेक इदमब्रवीत् । विवेक उवाच । उपांगललितादेव्या
 व्रतन्देवर्षिभूजितं । सर्वकायकरसृष्टामसामिभिः समुपास्यते । विद्याकामेन कर्त्तव्यं तथैव धनकाम्यया । सुतार्थिना च कर्त्तव्यं व्रतमेतदनुत्तमं । विद्याकामौ
 च तौ वालौ व्रतमाप्सरतुर्मुदा । भक्तितो गुर्वनुज्जातौ यथाशक्ति यथाविधि । तौ तत्प्रसादात्सकलं शास्त्रवेदानवापतुः । अन्यस्मिन् छावने भक्त्या विवाहायै
 प्रसक्ततुः । श्रीपतिर्गोपतिश्चैव व्रतमेतत्तपोधनाः । अचिरेणैव कालेन मासि माघे तयोर्गुरुः । स्वां विवाहोचितं कन्यां नाम्ना गुणवतीमिति । विनीता
 यः सुतवत्ते पूतेऽप्रीपतये तदा । विचार्य बान्धवैः साकं ददौ पुण्यर्चवासरे । पारिवर्धे वज्रमुदा प्रादादुद्विष्टवत्सलः । विवेकोऽपि मुदं लेभे सानुरागौ विलो
 क्य तौ । अन्त्याब्दे पुनरेतत्तु व्रतन्देव्याश्च चक्रतुः । भ्रातरौ तौ निजन्देशमिच्छन्तौ च धनादिकं । अथान्येऽहनि कस्मिंश्चित्तावुपाध्यायमूचतुः । स्वामिन्युष
 त्रसादेन सत्त्वाविद्या तथा वसु । अनुजानीहि गच्छावो निजन्देशमितः पुनः । इत्याकर्ण्य समालोक्य शुभवासरमाहृतः । स्वयं प्रापयितुं तातो विप्रं
 कन्या च निर्वयौ । अन्त्यादेव्याः प्रसादेन पिढव्यस्य तयोः किल । अन्वेषणे मतिर्जाता कुतः श्रीपतिर्गोपती । निर्गतौ क गतौ देशं वसतः केत्यचिंतयत् ।
 किञ्चित्स्थानं नगरं प्रापद्विजो वालौ गवेषयत् । तदेवं नगरं प्राप्तौ विवेकाख्यो द्विजोत्तमः । सशिष्यः कन्यया सार्द्धं क्रमन्मार्गं शनैः शनैः । तच्च तेषां समज

॥ व ॥

४६

नि संगमो मुनिपुङ्गवाः । विदांचकारं तौ कृच्छाकथ्यमे वयसि स्थितौ । तौ मूर्ध्नाघ्राय परमां मुन्दं लेभे परां ततः । न शक्नुवान्मुदं वक्तुं प्रेमगद्गदया गिरा ।
पादगन्तव्यं गुणवतीं विवेकेन प्रणोदितं । आशिर्वादैर्वहुर्विधै स्तां सुधां समयोजयत । विवेकस्तु तदा तच्च संविभार्य परस्परं । सुतावेतौ मया विप्र पालितः
पाठितोऽस्मिन् भगवति प्रयातोऽस्मि भवतां आश्रममुत्तमं । इति संभाषमाणोऽस्मि भृगुक्षेत्रं ययुर्मदा । ज्ञातिभिः सह सङ्गम्य शृण्वद्भिस्तद्विचेष्टितं । स्तुतिः
व्यगृहे कांश्चिदपितृणां दिवसांस्तथा । लब्ध्वा पितृधनं गेहं सर्वं श्रीपतिगोपती ॥ इयमुक्तदनुज्ञातो विवेकस्त्वां पुरीं ययौ । श्रीपतिर्गोपतेस्तच्च विवाहमकरो
त्तदा । तावकचेतसौ तच्च चक्रतुर्द्विजतर्पणं । श्रीपतिः श्रद्धया युक्तः कनीयान् व्ययशक्नोतः । विचार्य भार्यया साकं विभक्तः श्रीपतेरभूत् । स भोगान् वि
विधाभुञ्जन् प्रमदो बहुसम्यदा । न देव्याराधनञ्चक्री गोपतिः सुखलंपटः । अथ स्वल्पेन कालेन नष्टं तस्य शनैर्धनं । अकिञ्चनोऽगतश्चिन्तां भार्ययाश्चा
शितस्तदा । तव आह्वये विप्रा भुञ्जते वहवः सदा । गच्छावो नृदिनं कांत तच्च भोक्तुमभावपि । एवं भोजनवेलायामागत्यागत्य तद्गृहं । भुञ्जन् भुञ्जन्नि
जगृहं गतौ तौ बहुवासरं । कदाचिदागतौ यावज्जोपतिर्भार्यया सह । उपविष्टेऽपि विप्रेषु भोक्तुं नो विन्ददामनं । अथान्नराशेरभ्यासे भोजनाय क्षुधातुरः ।
उपविष्टः श्रीपतेस्तु भार्यया स निवारितः । अस्मादुत्तिष्ठ वै तूर्णं त्वमुच्छिष्टं करिष्यमि । तिष्ठ तिष्ठ क्षणं चैवं पश्यद्भुद्वेति सा ब्रवीत् । गोपतिः कांतयः
दृष्टस्ततो विमनसाबुभौ । अभुक्तावेव निःक्रांतौ जम्भतुर्जिजमन्दिरं । ततः स्तुजायां प्रोवाच निजमार्गं विचिन्तयन् । आत्मा मया समं वित्तं सविभक्त
ममप्रिये । दुर्गतोऽहं धनोन्मत्तः श्रूयतामच कारणं । पुरावाभ्यां गुरुकुले व्रतमाचरितं शुभं । उपांगललितादेव्या विद्यादि सकलान्ततः ॥ प्राप्तं मया तत्स
कलं परित्यक्तं प्रमादतः । जेष्ठ आचरते नित्यं तस्याच्छीस्तन्तु वर्त्तते । तस्मादहं तदामोदं यदा इच्छामि तां शिवां । इत्युक्त्वा निर्गतस्तस्माद्गृहादकृत
भोजनः । तद्भार्या चिन्तयाविष्टा सापि तस्यावनयती । भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु श्रीपतिः पर्यष्टच्छत् । क गतो गोपतिरिति तच्छ्रुत्वा सोऽपि दुःखितः । गोपति
स्तु सरिदुर्गवनानि बहुशो भ्रमन् । पृच्छन् पथिकां मार्गं स देव्याः पदमभ्यागात् । पञ्चमे वासरे प्राप्ति क्षुत्पिपासार्हितो वने । अलध्वदर्शनो देव्या दुःखि

४६

तो विपपातः । तत्कृच्छ्रगतमालोक्य भवानी भक्तवत्सला । कृतापराधमपितमनुजग्राह वैतदा । गतमूर्च्छः समुत्थाय दिङ्मन्तान् प्राविशोक्तयत् । ददर्श दूर-
 रसे गोपञ्चारयन्तं गवां गणं । तं दृष्ट्वा किञ्चिदाश्चस्तो ययौ तस्यांतिकं शनैः । अष्टवृत् क भवान्यातः कुचत्यः कुत आगतः कायं देशः क भूपालः किं
 पुरन्नाम तद्वद । मिश्रस्य वचनं तस्य वक्तुङ्गोपः प्रचक्रमे । गोपउवाच । उपाङ्गनाम नगरं उपाङ्गो नाम भूपतिः । तत्रत्योऽहं समायातः पुनस्तत्र ब्रजा-
 स्महं । उपाङ्गललिता देव्या विद्यते तत्र मन्दिरं । इत्याकर्ण्य वचस्तस्य विप्रः समुदिताभवत् । स गोपसहितः सायं विवरं प्रविवेशह । दूराद्दर्शं भव-
 नं पुरमध्ये तपोधनाः । उपाङ्गललिता देव्याः स्फाटिकं गगनं लिङ्गं । सौवर्णेन विचित्रेण कलशेनोपशोभितं । यथादयाचलः शैलो दधानो भानुमण्डलं ।
 त्वरितो गोपमाम्ब्य प्रासादं स ययौ मुदा । प्रसम्य दण्डवद्भूमौ वङ्गाङ्गलिपुटस्तदा । उपाङ्गललितादेवीमथस्तोतुं प्रचक्रमे । गोपतिरुवाच । नम-
 स्तुभ्यं जगद्वाचि भक्तानां हितकाणि । जगद्गोति विनाशिन्यै सर्वमङ्गलमूर्त्तये । इत्वा निशुभमहिमप्रवृत्तीन् सुरारीन्निन्द्रादयो निजपदेषु यथाभिषिक्ता
 लोकपथाचर्चनपृष्ठीतमहावतारे मातः प्रसीद सततं कुरु मेनुकंषां । त्वां मुक्तये मुनिजनाः कुटिलीकृताङ्गी गौरी निजैवपुष्पि कुण्डलिनीं भजन्ति ।
 मुक्तये देवमनुजाः कनकारबिन्दुबद्धासनामविरतं कमलां सुवन्ति सापराधोऽस्मि शरणं प्राप्तस्त्वां जगदम्बिके । इदानीमनुकंष्योऽहं यदाञ्छसि कुरुष्व
 तत् । इतिस्तुत्याय शर्वाङ्गीं प्रक्षिपत्य पुनः पुनः । कृतसंध्याविधिः स्रज् शिरोऽस्माकृतभोजनं । स्वप्नेमूर्तिमयी देवी विप्रमेवं समादिशत् । गोपतिवत्स-
 लुङ्गास्मि मन्त्रोपाङ्गमहोपतिं । मत्पूजनकरणस्य प्रार्थयस्व पिधानकं तत्पूजयन्निजगृहे परावृद्धिमवाप्त्यपि । स्वप्नइत्याप्तातिदेशे प्रभाते गोपतिस्तदा ।
 राजदर्शनवेषाभां नृपद्वारं समभ्यगात् । प्रविष्टोऽसौ नृपसभां प्रतिहारनिवेदितः । राज्ञा सन्मानितस्तत्र निषसादासने शुभे । पृथागमनहेतुश्च
 वधाचे नृपपुङ्गव । देव्यर्चनकरणस्य पिधानं देहि मे नृप । इत्यर्थितः स विप्रेण जातादेशे नृपो ददौ । पिधानकं नमस्कृत्य तस्मै चाम्यर्चनादिकं आशी-
 र्भिरभिनन्दयत्तमाम्ब्य च भूपतिं । उपाङ्गललितादेव्याः प्रासादं पुनरागतः । प्रणिपत्याङ्गिकां विप्रास्त्वरितो निर्वयौ पुरात् । पूजयित्वा

॥ ३ ॥ पिधानन्तद्दिग्धे पारणं ततः । एवमारोध्यमानस्तु ससृष्टोभवत् पुनः । सोऽपि सचं समारेभे द्विजाग्र्यो बहुवासरं । अथैकाचाभवत्कन्यां ललि
 ४७ तानाम सुन्दरी । सा पिधानकमादाय विहर्तुं याति सर्वदा । प्रमत्तत्वात्प्रियत्वाच्च पितृभ्यामनिवारिता । कदाचित्स्वयस्याभिः स्नातुं गङ्गाजल
 शुभे ऋीडन्या दृष्टे तोये नीयमानं कलेवरं । पिधानहस्ता सासिञ्चदन्यास्त्रांजलिभिस्तदा । स सर्पदष्ट उत्तस्थौ ततो देव्याः प्रसादतः । साति
 कान्तं द्विजं दृष्ट्वा मनसाचिन्तयत्पतिं । जुहावाभ्यबहाराय जनकस्य निवेशने । मार्गे च परिपप्रच्छ कुलं शीलं च तस्य सा । सोऽपि सर्वं समाचक्षौ गु
 णराशीति नाम च । ललितां मन्त्रयामास गुणराशिमितिद्विजं । परिविष्टेषु चान्देषु पितृवेष्वग्नि मे द्विज । गृहीतपोशणो भूत्वा भार्यार्थं मां त्वम
 र्यय । मयानुमोदितस्तातः स मां तुभ्यं प्रदास्यति । यथाक्तो गुणराशिस्तु तथासर्वं चकारह । गोपतिर्भार्यया स्रजन् समालोक्य स्ववान्धवैः । परीक्षि
 ताव विप्रत्वविद्यायां कुलशीलयोः । प्रतिजज्ञे ततः कन्यां ललितां गुणशालिने । शुभे मूर्द्धर्त्ते च त्रिथौ विवाहं कृतवान् प्रभुः । वराय ब्राह्मणेभ्यश्च
 ददौ वज्रधनं तदा । विदधे च तयोर्गेहं नातिदूरं स्वमेष्मनः । तत्रोषतुः सानुरागौ मिथसौ दम्पती चिरं । पिधानकं तथा नीतं निजंललितया गृहं । शनैरथ
 धनं सर्वं गोपतेरममङ्गहात् । गुणराशिर्धनीयातो महादेव्याः प्रसादतः । करण्डस्य पिधानं तज्जनन्या बज्रवासरं । याचितापि नवैप्रादाञ्जलिता पू
 जितं गृहे । अथ सा गोपतेर्जाता तस्यैवानर्चनाद्गतं । इत्थं विचिन्त्य चायाता जामातरमघातयत् । समिदर्थं वनं यातं स्वयन्तद्देहमाययौ । शोचन्तीं
 किल तां कन्यां सतु देव्याः प्रसादतः । उत्थाय विपिनादेत्य भुक्ता शेते सुखं गृहे । पादसंवाहनं तस्य कुरुते ललितानघे । तदृष्ट्वा दुःखिता भूमौ प्रणि
 पत्य पुनः पुनः । लज्जिता कृच्छतः पृष्ट्वा निजमाहस्य पातकं । गुणराशिरदात्तस्याः प्रायश्चित्तं तदा वज्र । सात्मानं बहुकालेन पृतं कृच्छैश्चकारच । श्रीप
 तेस्त्वचसां लक्ष्मीं समालोक्य तपोधनाः । गोपतिस्तमथाष्टच्छेद्वातस्त्वं वर्त्तसेकथं । किमाचरसि कल्याण येन श्रीरनपायिनी । इति तस्य वचःश्रुत्वा
 श्रीपतिविस्मितः पुनः । अस्माभिस्तद्गतं देव्या यत्कृतं गुरुमन्दिरे । तद्गतस्य प्रभावेण मयि श्रीरनपायिनी ॥ सोऽपि भक्त्या पुनश्चक्रे व्रतं आचोपदेशि

तं । स्नेहे स परमाच्छिं पुत्रांश्चमुदितोभवत् । उपांगललितादेव्याः प्रसादेनाभवत्सुखी । एवमेतत्पुराहृतं माहात्म्यं कथितं मया । कृतमन्यैश्च बहुभि
 स्तेषु सन्मनोरथाः । विधानं तस्य वक्ष्यामि तच्छृणुध्वं तपोधनाः । शुक्लपद्मे तु पञ्चम्यामीषे मासि चरेद्भतं । गर्जितं सन्ध्योः स्याज्ज्यं दिनद्विचये
 तथा । निर्द्वर्त्यवश्यं कर्म शुचीरागविवर्जितः । चत्वारिंशत्तथाष्टौ च कल्पितानि विधानतः ॥ दन्तकाष्ठान्युपादाय तडागं वा नदीं व्रजेत् । आयुर्वलं
 यश्चोर्वचः प्रजाः पशुधनानि च । ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वम्नो देहि वनस्यते । दन्तधावनपूर्वाणि मज्जनानि समाचरेत् । ततो यथाविधि स्नात्वा
 शुक्लवासा गृहं व्रजेत् । उपचारैः षोडशभिरेभिर्मन्त्रैः समाहितः । कुर्यात् पूजां प्रयत्नेन दूर्वाभिश्च विशेषतः । शुचौदेशे मण्डपं तु कृत्वातीव मनोहरं
 सौवर्णीं प्रतिमां शक्या कल्पयेन्मन्त्रपूर्वकं । द्विजायावाणकं दद्याद्दिंशत्यावटकादिभिः । ततः कथां समाकर्ण्य वाणकान्नस्यसंख्यया । स्वयमद्यात्तदेवान्नं
 वाग्यतः सप्त बान्धवैः । रात्रौ जागरणं कुर्यान्नृत्यगीतादिमङ्गलैः । प्रभाते पूजयेद्देवीं ततः कुर्याद्विसर्जनं । सवाचना शक्तियुता वरदा पूजिता मया
 मातर्मांश्चनुगृह्याय गम्यतां निजमन्दिरं । तामर्चां गुरवेदद्यान्निशि वास्याद्विसर्जनं । व्रतमेवंचयः कुर्यात्पुत्रवान् धनवान् भवेत् । विद्यावान् रोगनिमुक्तः
 सुखी गोमांश्च जायते । अवैधव्यञ्जं लभते स्त्रीकन्यावरमुत्तमं ॥ विजयः पुष्टिमायुष्यं यच्चान्यदपि वाञ्छितं । इत्येतच्च समाख्यातं इतिहासं महर्षयः ।
 शृण्वन्पि नरोभक्त्या सुखमाप्नोति निश्चितं ॥ इति स्कान्दे उपाङ्गललिताव्रतं पूर्णं । इति श्रीभट्टनीलकण्ठात्मज शङ्करकृतौ व्रतार्क पञ्चमी व्रतानि ।
 अथ षष्ठीव्रतानि ॥ तच्च भाद्रशुक्लषष्ठ्यां ललिताव्रतं हेमाद्रौ भविष्ये । श्रीकृष्णउवाच ॥ भद्रे भाद्रपदे मासि शुक्ले षष्ठ्यां सुसंयुतां । नारी स्नात्वा प्रभा
 ते तु शुक्लमात्म्यं वरप्रिया ॥ सुवेषाभरणोपेता भूत्वा संयुज्जवालुकां । आनीय वंशपात्रे तु पञ्चपिण्डाकृतिं शुभां । ध्यात्वा तु ललितां देवीं तपोवननिवा
 सिनीं । पङ्कजं करवीरं च नेपालीं मालतीं तथा । गृहीत्वा पूजयेदिति शेषः । नीलोत्पलकेतकीं च संयुज्ज तगरं तथा । एकैकाष्टशतं ग्राह्यमष्टाविंशति
 रेव ॥ अक्षताः कलिकागुह्या तामिर्देवीं समर्चयेत् । प्रार्थयेदयतो भूत्वा देवीं तां गिरिशप्रियां । गङ्गाहारिकुशावर्त्ते विष्वक्के नीलपर्वते । स्नात्वा कन

॥ ३ ॥ खलोनीर्षं हरिश्चिवतीं पतिं । ललितेललिते देवि सौख्यसौभाग्यदायिनी । अनन्तं देहि सौभाग्यं भगवत्पवरं परं । मन्त्रेणानेन कुसुमैस्त्र्यम्पकस्य
 ४८ शोभायैः । एवमभ्यर्च्य विधिना नैवेद्यं पुरतोऽन्यसेत् । त्र्यम्पैरपि कुशाडनालिकरैः सुदाडिमैः । वीजपूरैः सनुण्डीरैः कारवेक्षैः सचिर्मिटैः । फलैस्तत्त्वा-
 भूतैः कृत्वा शोभां तदश्रयतः । विरूढैर्धान्यसंभूतैः दीपालीभिः समन्ततः । सार्धं सगुणकैर्धूपैः सोऽहलककरंजकैः । गुडपुष्पैः कर्णवेष्टैः मोदकैरुपमेद-
 वज्रकारैर्नैवेद्यं यथाविभवसारतः । एवमभ्यर्च्य विधिवद्वाचौ जागरणोत्सवं । गीतवाद्यनटैर्नृत्यैः प्रेक्षणीयैरनेकधा । सखीभिः सहिता साध्वी तां रात्रि-
 प्रश्रयं नयेत् । नक्षत्रंभीलसप्तैर्जनारी यामचतुष्टयं । दुर्भगा दुर्गता वन्द्या नैजैः सम्मीलनाङ्गवेत् ॥ एवं जागरणं कृत्वा सप्तम्यां सरितं नयेत् । गन्धपुष्पै-
 रभ्यर्च्य गीतवाद्यपुरःसरं । तच्चदद्यादिजेन्द्राय नैवेद्यादिनरोत्तम । स्नात्वा गृहसमागत्य ऊत्वा वैश्वानरं क्रमात् । देवान् पितॄन् मनुष्यांश्च पूजयित्वा
 सुवाग्भिनीः । कन्यकास्तैव सम्भोज्याव्राह्मणो दशपञ्च व । भव्यभोज्यैर्वैज्रविधैर्दत्त्वा दानानि भूरिशः । ललिता मेसु सुप्रीता इत्युक्ता तु विसर्जयेत् । यः
 कश्चिदाचरेद्देतद्व्रतं सौभाग्यदम्भरं ललिता यष्टिसंज्ञं च सर्वपापनिवारणं । नरोवा यदिवा नारी तस्य पुण्यफलं शृणु । इत्यल्लभ्यं व्रतैस्त्रैर्दानैर्नानृप-
 सत्तम । तपोभिर्नियमैर्वापि तदेतेन हि लभ्यते । इहैवैवातुलासम्यत् सौभाग्यमनुभूयते । कृत्वा मूर्ध्नि पदं पार्थ सपत्नीनां यशस्वीनी । श्रुता शिवपुरं
 प्राप्य देवैरसुरपन्नगैः । प्राप्नोति दर्शनं देव्यास्तथातु सहमोदते । पुण्यशेषादिहागत्य पुन्यसौख्यैकभाजनं । शास्त्रा चेतायुगेनारी, सीतेव प्रियवल्लभा ।
 इहं वः शृणुयात्पुत्रं पठेद्वा साधुसंघदि । सोऽपि पापविनिर्मुक्तः शक्रलोके महीयते । यथ्यांजलान्तरगतस्वरवंशपात्रेसंगृह्यपूजयितयासिकतांक्रमेण । नक्त-
 पञ्च जागरयन्नुद्धतवेषशीला कुर्यादसौ चिम्बवने ललितेवभाति ॥ इति हेमाद्रौ ललिताष्टौ इदं च गुर्जरैः कृष्णादिभिर्द्रुपदासितमध्यासनधीयते । अथ शुक्ला-
 दिभाद्रकृष्णपञ्चां कपिलाषष्ठी व्रतं ॥ तच्च योगविशेषेण पूर्वयुतायां पर्युतायां वा कार्यं । तेच योगाः पुराणसमुच्चये दर्शिताः । भाद्रमास्यासिते पक्षे
 भागी नैव करोति । पान्तिजुल्लेख रोहिण्यां सा षष्ठी कपिलासृता । संयोगे तु चतुर्णां च निर्दिष्टा परमेष्ठिनेति वाराहपुराणेषु । नभस्ये कृष्णपक्षे तु रोहि-

योषातभूसुतैः। युक्ता षष्ठी पुराणज्ञः कपिला परिकीर्त्तिता। अतोपवासनियमैर्भास्करभक्त्यै पूजयेत्। कपिलाञ्च द्विजाम्याय दत्वा क्रतुफलं लभेत्॥
 वस्तु साक्षादर्शतच्चैव शुक्ला वा षष्ठी रोहिणीपातभूसुतैः युक्ता वा कपिला षष्ठी अतैस्तच्चार्चयेद्भविमितिस्कारिकां लिखित्वा तच्चैव भाद्रपदे मासे इति
 व्याख्यातव तच्च प्रमाणं बराहं॥ नभस्ये शुक्लपक्षइति लिखितं तत्सर्वं प्रामादिकमेव॥ भाद्रशुक्लषष्ठां रोहिणीव्यतीपातयोः सर्वथा बाधात्॥ अथकथा
 हेमाद्री स्फादे। विक्रान्त उवाच॥ रूपसम्पदमारोग्यं सन्ततिं चापि पुष्कलां। प्राप्नुवन्ति नरा येन नियतं तद्वदस्म मे॥ अगस्त्य उवाच॥ साधु साधु
 महाप्राज्ञ यत्पृष्टोऽहं त्ववानघ। तत्सर्वं कथयिष्यामि तव श्रेयो भविष्यति। शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि स्वर्गलोकाच्चप्रदं नृणां। यच्च गुप्तं पुराराजन् ब्रह्मरुद्रेन्द्रै
 वतैः। असुराणाञ्च सर्वेषां राक्षसानां तथैव च। शङ्करेण पुरा चैव घण्टुखाय निवेदितं। घण्टुखेन ममाख्यातं महापातकनाशनं। यच्छ्रुत्वा ब्रह्महा गो
 ष्ठाः सुसप्तो मुक्ततपसः। आगारदाही गरदः सर्वपापरेतोपिवा। मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोकाश्च गच्छति। यच्च पुण्यं पवित्रञ्च नृणामङ्गुत नाशनं।
 उपकाराय लोकानां तथा तव नृपोत्तम। शृणु भूप महापुण्यं षष्ठीमाहात्म्यमुत्तमं। प्रौढपद्यसिते पक्षे षष्ठी भौमेन संयुता। व्यतीपातेन रोहिण्यां
 षष्ठी षष्ठी कपिला स्मृता। प्रौढपदे भाद्रपदेः सचाच दर्शातोऽसौग्राह्यः। रोहिणीयोगस्य तच्चैव सम्भवात् द्वितीया तु महापुण्या दुर्लभा व्रतिना कश्चित्
 षष्ठी संवत्सरस्थाने सा पुनस्तेन संयुता। वैजवेशाखयोर्मध्ये सिते पक्षे शुभोदये। वैशाखेऽपि च राजेन्द्र द्वारवत्यां परास्मृता। तस्यां चैव ज्ञतं दत्तं यत्
 विविधकृतिपादितं। तस्य सर्वस्य पुण्यस्य संख्यां वक्तुं न शक्यते। यस्मिन् काले भवेदेतैर्गणैः षष्ठी युता सदा। पञ्चम्यामेकभक्तश्च कुर्यात्तच्च विचक्षणः।
 यच्छां प्राप्तः समुत्थाय कृत्वा दौ दन्तधावनं। जलपूर्णाञ्जलिं कृत्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत्। निराहारोद्यदेवेश त्वङ्गक स्वत्यपरायणः। पूजयिष्याम्यहं भ
 क्ताः करणं भव भास्कर। अर्घ्यं दत्वेति सङ्कल्पं कृत्वा यत्राच्छुचिस्मितः। स्नानं कृत्वा प्रयत्नेन नद्यां तीर्थोद्भवेजले। तडागे दीर्घियां वा गृहे वा नियता
 क्तवान्। देवदाक तक्षोशीर कुङ्कुमैलामनः शिलं। पद्मकं पत्रकं यष्टिमधुगन्धेन पेययेत्। क्षीरेणालोक्षकस्तेन स्नानं कुर्यात् समन्तकं। आपस्त्व

॥ ३ ॥ मणि देवेश ज्योतिषां पतिरेव च । पापं नाशय मे देव मनोवाक्कायकर्मजं । पञ्चगव्यकृतस्नानः पञ्चभङ्गैस्तुमार्जयेत् । पञ्चभङ्गैः पञ्चवज्रैः आनयेद्वृत्तिः ।

॥ ४८ ॥ शुद्धां स्नानार्थं प्रयत्नतः । सन्ति के ब्रह्मपूतासि कश्यपेनाभिमन्विता । पवित्रं कुरु मां नित्यं सर्वपापास्तमुदर । मन्त्रेणानेन वरुणं पूजयेद्वक्तिमान् नः ।
 पाञ्चमृगस्य वरुण सर्ववारीश्वरप्रभो । अद्याहं प्रार्थयामि त्वां व्रतंकुरु सुरेश्वर । आदित्यो भास्करो भानू रविः सूर्यो दिवाकरः । प्रभाकरः सविता वी-
 देवः सर्वेश्वरो हरिः । गोमन्त्रेणोपलिप्तायां भूम्यां वै कुङ्कुमेन तु । मण्डलं सर्वतोभद्रमालिखेद्बुद्धिमान्नरः । तत्र मध्ये लिखेत् पद्ममष्टपत्रं सकृत् ।
 कं । पूर्वपत्रे न्यसेत्सूर्यमाग्नेये भास्करं न्यसेत् । सुवर्णरेतसं वास्ये नैष्ठिके च न्यसेद्रविं । आदित्यं वारुणे पत्रे वायव्ये च दिवाकरं । सौमे प्रभाकरं तत्र सूर्यं
 भीमानपत्रके । तीव्ररश्मिधरं देवं ब्रह्माणं चैव विन्यसेत् । आधाररूपिणं देवं मध्ये वै वारुणं न्यसेत् । सहस्ररश्मिः सूर्यश्च सूर्याख्यलक्षणान्वितं । सर्वगं
 सर्वरूपं च मध्ये भास्करमेव च । सप्ताश्वरथमारुढं पद्ममण्डलं दिवाकरं । अक्षसूचधनुःपाणिं कुण्डलैर्मुकुटेन च । रत्नैर्नानाविधैर्भूषितं सौवर्णं तत्र कार-
 केत् । शक्तितप्तुपलाद्बुधं तदर्थं कर्षतेऽपि वा । सौवर्णमकरणं कुर्वात् नौकां चैव तथापरं । सप्ताश्वैर्भूषितं कृत्वा रथं तस्याग्रतः स्थितं । अरुणं विनतापुत्रं
 सुशीताश्वमनूकं । एव रूपं रथं कृत्वा पद्मस्थोपरि विन्यसेत् तस्योपरिन्यसेद्देवं रक्तवस्त्रविभूषितं । रक्तचन्दनमाल्यादिमण्डितं चातिशोभितं । अग्रतः
 सारथिं कृत्वा पूजयेद्दक्षं शुचिः । रक्तपुष्पैः सुगन्धैश्च तथान्यैरपि शक्तितः । विनतातनयो देवः कर्मसाक्षी तमोनुदः । सप्ताश्वः सप्तरज्जुश्च अरुणो मे प्रसी-
 दतु । मन्त्रेणानेन संपूज्य सारथिं तदनन्तरं । देवस्य शंसनं कल्प्य प्रभूतादिकपञ्चकं । प्रभूतविमलं सारं आराध्य परमं शुभं । दीप्तादि शक्तिभिश्चैव ततो
 भानुं प्रपूजयेत् । दीप्ता सुष्मा तथा भद्रा विविन्ती विमलानघा । प्रमोघा वेद्युता चेति नवमा सर्वतोमुखी । अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा ।
 यः स्मरेत् भास्करं देवं सप्ताश्वान्भ्यातरः शुचिः । शिखायां भास्करं न्यस्य ललाटे सूर्यमेव च । चक्षुर्मध्ये न्यसेत् भानुं मुखे तत्र रविं न्यसेत् । कठे न्यसेत्
 भानुमंतं पद्मगर्भं द्विदक्षयोः तिमिरक्षयकहेचं स्नानवारेव विन्यसेत् । जातवेदाभिधं नभ्यां कद्यां भानुं तथ न्यसेत् । उग्ररूपं गुह्यदेशे तेजोरूपं द्विष

पुनोः । पादयोः सर्वरूपन्तु सूक्ष्मगुणान्वितं । एवं यथोक्तं विन्यस्य पाञ्चगृह्यं ततोर्चयेत् । करवीरार्ककुसुमै रक्तचन्दनचम्पकैः । पुष्पैः सुगन्धैर्धूपश्च
 कुङ्कुमैरुपशोभितं । मार्त्तण्डं भानुमादित्यं भास्करं तपनं रविं । हंसं दिवाकरं चेति पादतोमुकुटावधि पूजयेद्भास्करं देवं सर्वाङ्गेषु प्रयत्नतः आनवेर्धपा
 नश्च सौवर्णं रौप्यमेववा ताम्रश्च देवतं पार्थ जलेन परिपूरयेत् पूजयेच्चाय प्रागादिदेवतास्ताः समाहितः प्राग्देवतास्ततः पूज्या गन्धपुष्पाः नुलेपपनैः
 पात्रे तोयं समादाय सपुष्पफलसंयुतं जानुभ्यामवनीं गत्वा सूर्यायार्घं निवेदयेत् । वेदगर्भं नमस्तुभ्यं वेदगर्भं नमोस्तुते । अय्यक्तमूर्त्तये तुभ्यमर्घं
 हस्तं नमोस्तुते । ब्रह्ममूर्त्तिधराय च चतुर्वक्त्रं सनातन । सृष्टिस्थितौ संस्थिताय गृहाणार्घं नमोस्तुते । विष्णुरूपधरो देव पीतवस्त्र चतुर्भुजः । प्रभवः
 सर्वलोकानामार्घं गृह्णन्मोस्तुते । कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा सर्वतोमुखः । जन्ममृत्युजराशोकसंसारभयनाशनः । दारिद्र्यसन्धवंसी श्रीमान्
 हेनो दिवाकरः । सुवर्णस्फाटिकामानुः स्वर्णरेता दिवाकरः । हरिदस्त्रांशुमाली च अर्घं गृह्णन्मोस्तुते । चतुर्भिर्मूर्त्तिभिः संस्थामष्टाभिः परिगी
 रति । सामन्वमिषु यो यज्ञे अर्घं गृह्णन्मोस्तुते । अथ गन्धश्चपुष्पश्च तथा धूपं प्रदीपकं । नैवेद्यश्च यथा शक्या प्रार्थयेत् सूर्यदेवतां । अग्निमीले
 न हस्तं ममस्ते जातवेदसे । इष्टेचैव नमस्तुभ्यमग्नये च नमो नमः । आत्मरूपिन्नमस्तुभ्यं विश्वमूर्त्ते नमोनमः त्वं ब्रह्मा त्वं च वै विष्णुस्त्वं धाता त्वं
 ईताशनः । सुक्तिकामं अमीषामि प्रार्थयामि सुरेश्वर । विश्वतश्चक्षुराख्यातो विश्वतश्चरणाननः । विश्वात्मा सर्वतो देवः प्रार्थयामि सुरेश्वर
 इति नमः समुच्चार्य ममस्त्वुर्वीत भास्करं । संवर्चसेति पाणिभ्यां तोयेन विहृजेत्सुखं । हंसः शुचिघटित्पृचा सूर्यस्यैवावलोकनं । उदुत्यं चित्रमि
 त्येतत्सूक्तं देवाप्रतो अपेत् । प्रथमे रवेस्यैव कोणे फलकं चैव कारयेत् । फलैः पुष्पैरक्षतैश्चर्मह्यैर्नानाविधैःपि शय्यां तत्रच देवस्य शुभे देशे
 प्रकल्पयेत् । षडधाम्यं षड्रसं देवं रौप्यं चैव महाप्रभुं । पुरुषं खड्गहस्तं च कारयेच्चैव बुद्धिमान् । वस्त्रयुग्मेन संज्वलन् लवणोपरिविन्ध्यसेत् । अनेनैव
 तु मन्त्रेण स्नानमघांर्चनं ततः । नमस्ते क्रोधरूपाय खड्गहस्तजिघांसवे । जिघांसकांस्त्वां हृद्वा दुद्रुवुः सर्वदेवताः । त्वया व्याप्तं मेरुष्टं चण्डभास्कर

॥ ३ ॥ सुप्रभा । अतस्त्वां पूजयिष्यामि अर्घं गृह्णन्नमोस्तुते । उपयित्वा तु ताराचिं गीतवादिचनिस्रैः । ततस्त्वभ्युदिते सूर्वे होमं कुर्यात् स्वशक्तिः
 ॥ ५० ॥ पूजयेत्तत्र शक्त्या च देवांश्च विधिवत् गुरु । होमोर्कस्य समिद्धिश्च द्युतमिश्रैस्तिलैस्तथा । संसिद्धं च चरद्द्रव्यं द्युतश्च जुहुयाद्विजः । आकृष्णनेति मन्त्रेण
 अतमष्टोत्तरं क्रमात् । होमो व्याहृतिभिर्वार्धं शिष्टकृतदनन्तरं । कपिलां पूजयेद्देवीं सवत्सां पापनाशिनीं । अस्त्रयुग्मं सर्घटां च स्वर्णशृङ्गं विभूषिता
 सुवर्णशृङ्गीरौप्यसुरां कांस्यदीप्तामम्बितां । मन्त्रेणानेन तां द्यात् ब्राह्मणायेति शक्तिः । कपिले सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणि । सर्वतीर्थमयं
 यस्मत् अतः शान्तिं प्रयच्छ मे आचार्यस्य ततोभक्त्या सर्वं पाणौ विनिक्षिपेत् गोभूद्धिरण्यवासांसि व्रीहयो जवर्णं तिलाः एतत्सर्वं प्रदत्वा च कपिलां
 प्रार्थयेत्ततः । कपिले पुण्यकर्मासि निष्पापे पुण्यकर्मेणि । मां समुद्धर दीनश्च ददतो ह्यक्षयं कुरु । दिविवादिचशब्दैश्च सेव्यसे कपिले सदा ।
 तदा बिद्याधाराः सिद्धा भूतनागगणग्रहाः । कपिलारोमसंस्थातास्तदेवाः प्रतिष्ठिताः । पुष्पादृष्टिं प्रमुचंति नित्यमाकाशमास्थिताः । ब्रह्मणा
 त्यादिता देवी अग्निकुण्डात्सुप्रभा । नमस्ते कपिले पुण्ये सर्वदेवनमस्कृते । जयं नित्यं महासत्त्वे सर्वतीर्थादिमङ्गले । दातारं सुखनोपेतं ब्रह्मलोकं
 नयाशु वै । ततः प्रदक्षिणां कृत्वा नत्वा ब्राह्मणपुङ्गवान् । आशीर्वादान् वदेयुस्ते पुत्रपौत्रधनागमान् । आरोग्यं रूपसौभाग्यं सर्वं दुःख
 विवर्जितः । अन्ते गोलोकमासाद्य चिरायुः सुखभाग्भवेत् । यदा स्वर्गात्प्रपतति राजा भवति धार्मिकः । सप्तद्वीपावतीं भुङ्क्ते भुक्त्वा राज्य
 मकण्टकं । अहोव्रतमिदं पुण्यं सर्वं दुःख प्रणाशनं । अतः परं प्रवक्ष्यामि दानस्य फलमुत्तमं । तदा देवमये पात्रे सहृत्ते चाक्षयं भवेत् । व्रतं सर्वव्रत
 अष्टमिदमग्रं महाफलं । उद्धरिष्यति दातारं नूनमक्षयमव्ययं । एवं देवगणाः सर्वे भूमिसंघातवर्षिताः । आकाशस्थाः प्रव्रजति पुण्येस्मिन् दिवसागमे ।
 पाञ्चभूताग्रष्टयमे ओषिवाय कुठुम्बिने । एवं यः कपिलां दद्यात् विधिदृष्टेन कर्मणा । सयाति परमं स्थानं यावन्न च्यवते पुनः । स्कांदि प्रभासखण्डे तु
 विज्ञेयः । उपलिप्ते शुभे देशे पुण्याक्षतविभूषिते । स्थापयेद्व्रणं कुम्भं चन्दनोदकपूरितं । पञ्चरत्नसमायुक्तं दूर्वापुण्याक्षताम्वितं । रक्तवस्त्रयुगच्छन्नं

ताम्रपात्रेण संयुतं । रथो रौप्यपलस्यैव चतुष्कः सुविचित्रितः । सौवर्णपलसंयुक्ता मूर्तिः सूर्यस्य कारयेत् । कुम्भस्थोपरि संस्थाप्य गन्धपुष्पैस्तथार्च
 वेत् आदित्यं पूजयेद्देवं नामभिः खैर्यथोदितैः । आदित्य भास्कर रवे भानो सूर्य दिवाकर प्रभाकर नमस्तुभ्यं संसारात् मां समुद्धर भुक्तिमुक्तिप्रदो यस्मात् ।
 तस्माच्छांतिं प्रयच्छ मे । प्रार्थना मन्त्रः । नमोनमस्ते वरद, ऋक्सामयजुषां पते । नमोस्तु विश्वरूपाय विश्वधात्रे नमोस्तुते । एवं संपूज्य विधिबद्देवदे
 वं दिवाकरं । पूजयेत्कपिलां धेनुं बस्त्रमास्यानुलेपनैः । दानमन्त्रः । २-दिव्यमूर्तिर्जगच्चक्षुर्दादशात्मा दिवाकरः । कपिलासहितो देवो मम मुक्तिं
 प्रयच्छतु । तस्मात्तं कपिले पुण्या सर्वलोकस्य पावनी । प्रदत्ता सह सूर्येण मममुक्तिप्रदा भव । इति हेमाद्रौ स्कांदे कपिलाष्टव्रतम् । अथ सर्वासु
 षष्ठीषु स्कन्दषष्ठीव्रतं हेमाद्रौ भविष्ये । श्रीकृष्ण उवाच । षष्ठां फलाशनो राजन् । विशेषात्कार्तिके नृप । राज्यव्युते विशेषेण स्वराज्यं लभतेऽ
 चिरात् । षष्ठीतिथिर्महाराज सर्वदा सर्वकामदा । उपोष्या सा प्रयत्नेन सर्वकालं जगार्थिना कार्तिकेयस्य दयिता एषा षष्ठी महातिथिः । देवसेनाधिपंत्यं
 हि प्राप्तमस्यां महात्मना । अस्यां हि श्रीसमायुक्तो यस्मात्स्कन्दे भवत्युरा तस्मात्षष्ठां न भुञ्जीत प्राप्नुयाद्भार्गवीं सदा । भार्गवीं लक्ष्मीं । दत्तार्घं कार्ति
 केयाय स्थित्वा वैदक्षिणामुखः । दध्ना वृत्तोदकैः पुष्पैः मन्त्रेणानेन सुव्रत सप्तर्षिदारजस्कन्द सेनाधिप महाबल । रुद्रोमाग्निज षडवक्त्र गङ्गागर्भ नमोस्तुते ।
 प्रीयतां देव सेनानी सम्पादयतु हृद्गतं । दत्त्वा विप्राय चामासं यच्चान्यदपि वर्त्तते । पश्चाद्भुक्तेत्वसौ रात्र्याम्भूमिं कृत्वा तु भाजनं । एवं षष्ठीव्रतस्य
 उक्तं स्कन्देन यत्फलं । तन्निबोध महाराज प्रोच्यमानं मया स्थिलं । षष्ठां फलाशनो यस्तु नक्ताचारा भविष्यति । शुक्लायामथ कृष्णायां ब्रह्मचारी समाहितः ।
 तस्य सिद्धिर्भूतिः पुष्टिराज्यमायुरनामयः । पारश्चिकं चैहिकञ्च दद्यात्स्कंदेन संशयः यः शक्तो नोपवासस्य स नक्तो न व्रतो भवेत् । तैलं षष्ठां न भुञ्जीत
 न दिवा कुर्वन् नन्दन । यस्तु षष्ठां नरो नक्तं कुर्याद्भरतसत्तम । सर्वपापैर्विनिर्मुक्तो गाङ्गेयस्य प्रसादतः । स्वर्गे च नियतं वासो लभते नात्र संशयः । इहैकैशस्य
 कालान्ते यद्योक्तफलमागमवेत् । देवानामपि वंद्यो सौ राजोरराज भविष्यति । इति स्कन्दषष्ठीव्रतं । इति श्रीभट्टनीलकण्ठात्मजभट्टशङ्करकृतौ व्रतार्क

॥ ३ ॥ षष्ठीव्रतानि । अथ सप्तमीव्रतानि । तच्च षष्ठाशुक्लसप्तम्यां गङ्गात्यन्तिसूत्यूजा चोक्ता एष्ट्वीचद्रीदये ब्राह्मे । वैशाखशुक्लसप्तम्यां जङ्गुना ज
॥ ५१ ॥ खर्वे । क्रीधात्पीता पुनस्त्यक्ता कर्णरन्ध्रात्तु दक्षिणात् । तां तच्च पूजयेद्देवीं गङ्गां गगनमेखलामिति हरिवंशे पुण्यव्रतान्ते अष्टे प्रातस्नानमभि
गङ्गावाव्रतकं तथैवेयं वशस्करी । स्नानमभ्यधिकं कार्यं प्रत्यूषस्यमले जले । अन्यत्र वा जले स्नानं शुक्लपक्षे हरिप्रिये । एतद्गङ्गाव्रतं नाम सर्वका
शुभं । सप्त सप्त च सप्ताधिकुलानि हरिवंशमे । स्नोतारयति धर्मज्ञे गङ्गाव्रतकचारिणी । देयं कुम्भसहस्रान्तुगङ्गायाः व्रतकं शुभ । तारणं पारणं चैव ।
सर्वकामिकमिति । इति गङ्गाव्रतं । अथ शुक्लादिआवणकुण्डसप्तम्यां शीतलाव्रतं । तच्च मध्याह्न्यापिन्यां कार्यं । तथाच माधवीये हारीतः । पूजाव्रतेषु
सर्वेषु मध्याह्न्यापिनी तिथिरिति । अथ तद्विधिः सामपक्षाद्युल्लिख्य ममाऽवैधव्यदारिद्र्यमर्चवियोगपुत्रसौख्यधनधान्यप्राप्तये शीतलाव्रतं करिष्ये इति
संकल्प्य यथामिलितोपचारैः शीतलां पूजयिष्ये इति संकल्प्य कं कलशं स्थाप्य तदुपरि शीतलां पूजयेत् । तच्च ध्यानं स्तादे । वन्देहं शीतलां देवीं रासभस्यां दि
गम्भरां । मार्जनीकलशोपेतां श्रृंगालिकृतमस्त कामिति । कुम्भसंस्थापयेद्देवीं पूजयेन्नाममन्त्रतः शीतले दक्ष मे पापं पुत्रसौख्यफलदे । धनधान्यप्रदे देवि पूजां
शृङ्ग नमोस्तुते । इति प्रार्थनां विधाय शीतले शीतलाकारे अवैधव्यसुतप्रदे । आवणस्यासिते पक्षे अर्घ्यशृङ्ग नमोस्तुते इत्यर्घं दद्यात् । शीतलेक्षानि पञ्चानि
दशसमन्वितानि च । नैवेद्यं च प्रकुर्वीत घृतमिष्यं च सुन्दरि । गौरीणां भोजयेत्सप्त पूजनीया प्रयत्नतः । इति पूजाविधिः । अथ कथा । हेमाद्रौ भविष्य
त्पुराणे । कृष्णउवाच । प्रसिद्धं श्रूयतां रम्यं नगरं हस्तिनापुरं । इन्द्रद्युम्नस्य राजाभूतं नृपतिर्लोकपालकः । धर्मशर्मभिधानां तस्य भार्यावशस्विनी । क्रिया
नाम्ना च साध्वी च दानशीला प्रियंवदा । बभूव प्रथमः पुत्रो महाधर्मेति नामतः । मन्द्ने पितृवात्सल्यात्कालेन्यसिन्ततो जनतः । द्वितीया च तथा पुत्री
तस्य जाता गुणोत्तमा । पुत्री लक्षणसम्पन्ना शुभकारीति नामतः । षट्पथं सा पितुर्गोष्ठे सर्वाङ्गगुणसुन्दरी । नाम्ना रूपेण सा वाला सर्वासां सा गुणाधिका ।
सामुद्रीकगुणोपेता पद्महस्ता प्रियम्बदा । बरोहि देहमानेन ललीबान् रूपवान्गुणैः समाययौ च जग्राह पणिग्रहणपूर्वकं । कदाचित्सपितुर्गोष्ठं आमात्रा

नवनीयस्य आचमामास सखनैः तत्पुत्रागमनोत्सुकः प्रसव्य च पितुःपादौ त्वरितं चारुहासिनीं । तत्पुत्रीं मोचयामास जामाता कृतविग्रहः । रथमारुह्य
हेलाभिन् यास्यामि सपुरे गृहं । तस्याःपितृत्युवाचेद दम्पत्याः शुभहेतवे । पुत्रि त्वं सुस्थिरा भूत्वा वासरैकं क्षमस्व मे । शीतलासप्तमी नाम व्रतं वरसुते
शुभं । सौभाग्यारोग्यजनकं अवैधव्यप्रदं तथा । कन्योवाच । तात तच्च परिज्ञातं यदुक्तं पद्मयोनिना । पातिव्रत्यसमे धर्मो नास्तीह भुवनत्रये । ततस्तौ
कारयामास शीतलाव्रतमुत्तमं । तां पुत्रीं प्रेषयामास ब्राह्मणे ब्रह्मपारगः । व्रतोपकरणपुत्रिमार्गं पूज्या सरोवरे । मार्गं पद्मानि संगृह्य व्रतोपकरणं शुभां ।
शीतलापूजनार्थञ्च गत्वा साध्वी सरोवरं । नदृष्टं च तया मोहात्तडागं विधिसाधनं । वक्षाम सा वने शून्ये स्मरन्ती शीतलाव्रतं । अतिश्रान्ता ययौ मोहात्
मथेन कषणा वज्र । स्मरन्ती शीतलां दृष्ट्वा नारीरूपं ददर्श सा । सुवासरे विजानीहि साध्वी सावरवर्णिनी भविष्यति च चिरञ्जीवी भर्ताति भक्तवत्सले ।
आगच्छ पूजनार्थाय दर्शयामि सरोवरं । तथा सह गता साध्वी तडागं विधिपूर्वकं । पूजयामास शर्वाणीं तोषयामास शीतलां । पूजयित्वा च तां देवीं
सुपथं गतुमुद्यतां । शीतलाया वरं गृह्य सह सख्या च प्रस्थिता । यथाच ददृशेरण्ये स्मभर्ता किं नु वक्ष्यति । सरोवरे समायातोऽन्वेषयन् शान्तविग्रहः ।
ब्राह्मणो निद्रां सुप्तः पूर्वकर्मप्रभावतः । दृष्टो भुजङ्गरूपेण सयुक्तः पूर्वं कर्मणा । विषाहतं पतिं दृष्ट्वा शीतलायाः पतिव्रता । वरं संगृह्य शालायां बरोद
कषणं वज्र तयोस्तद्वन्दपत्योर्योग्यसौभाग्यदर्शनात् । रुदन्ती कषणं बाला शोचयामास तद्व्रतं । यावन्न परलोकस्थं जनं संगत्य तत्कृते कुशलेन सहैवाच
अनगच्छामि वडिना । तस्मात्तु साधयिष्यामि पावकं पतिना सह । अर्जयिष्ये दिवं दिव्ये अक्षयञ्च भवांतरं । शीतलोवाच । वस्ते किमिदमित्युक्तं न
मुतं वरवक्षिणि । शीतलाव्रतचारिणा वैधव्यं नैव जायते । स्वयमुत्थाय कस्यापि पतिं सुप्तं गृहे तदा । बोधयाशु त्वाया चीर्णं व्रतं वैधव्यनाशनं ।
इत्युक्त्वा बोधयामास भर्तारं सा पतिव्रता । भर्तापि मुदितो दृष्ट्वा स्त्रीं प्रीतिकर्मणा । दृष्ट्वा सुमहदाश्चर्यं तद्गामं स्त्रायिनो जनाः । सर्वे ते विस्मयजग्मु
ब्राह्मणोपतिरक्षणात् । ब्राह्मणीं वरितां दृष्ट्वा प्रणिपत्य पतिव्रता । याचे मातर्न भूमे नो वैधव्यञ्च विवेगता । अस्यापि शीतलायास्तु व्रतं नारी क

। ४ । करिष्यति । अवैधव्यमदारिद्र्यमविवोगं समर्प्यता । इत्युक्तांतर्दधे देवी शीतला कामरूपिणी । शीतलाया वरं लब्ध्वा अगामात्मीय वेध्ना ।
 । ५२ । पद्मानिवासप्रभुनिश्वस्यसमर्पणैः साधितसर्वमङ्गला । प्रसादमासाद्य च शीतलायाः नित्योत्सवा पार्वतिबद्धभूव इति हेमाद्रौभविष्ये शीतलायाव
 अथ भाद्रशुक्लसप्तम्याम् मुक्ताभरणव्रतपूजा देव देव महेशान परमात्मन् जगद्गुरो । प्रतिपादितया सोम पूजया पूजयाम्यहं । इत्यावाहः
 अनेकरत्नसंचितं सौवर्णमणिसंयुतं । मुक्तान्वितं महादेव गृहाणासनमुत्तमं इत्यासनं । पाद्यं गृहाण देवेश सर्वविद्यापरायण । ध्यानगम्य सः
 शंभो सर्वेश्वर मे मोक्षुते । इति पाद्यं ॥ इदमर्घ्यमनर्घत्वममराधीश शङ्कर । किं करोभूतया सोम मया दत्तं गृहाण वै । इत्यर्घ्यं ॥ गङ्गादिसर्वतीर्थेभ्यस्स
 मानोतं सुशीतलं । जलमाचमनीयार्थं गृहाणेशोभया सह आचमनं । मध्वाज्यशर्कराभिश्च सधया परिकल्पितं । शङ्कर प्रीतये तेहं मधुपर्कं निवेद्ये । मधु
 पर्कः । आदौ पञ्चास्यतस्नानं पश्चात्कुङ्कुमेन वारिणा । स्नानं कुरु महादेव निजया कांतया सह । यत्पुरुषेणेति स्नानं । स्नानादूर्ध्वे महादेव प्रीत्या
 पापप्रणाशनं वसयुगलं मया दत्तं महन्ते प्रतिगृह्यतां । तं यज्ञमिति वस्त्रं । उपवीतं सोत्तरीयं नानाभूषणभूषितं । गृहाण सोम विमल मया दत्तमिदं
 शृंगं । तस्माद्यज्ञात्सर्वदुतः यज्ञोपवीतं मलयचलसंभूतं सुगन्धि घनसारयुक् । चन्दन पञ्चवदन गृहाण वनितायुत ॥ इतिगन्धं ॥ आतीक्ष्मण्यपु
 त्रागवकुलैः पारिजातकैः । शतपत्रैश्च कलहारै रर्चयेहममापतिं । तस्मादस्त्राः पुष्पाणि चैलाक्यपावनानन्त परमात्मन् जगद्गुरो । चन्दनागरकूर्पूरंधूपं
 दास्यामि शङ्कर ॥ धूपं ॥ शुभवर्त्तियुतं सर्पिलीलितं वह्निना युतं । दीपमेकमनेकार्कं प्रतिमाकार्यमुत्तममिति ॥ दीपं पायसामूपकशरं दुग्धाक्षं सुगु
 ङोदनं दिव्यान्नं सद्रसेषेण सुधारससमन्वितं सज्जयामि देवेश किङ्करः शङ्करायते नैवेद्यं । पुनराचमन । शुद्धं कुरु महादेवमुखं सोमां वुनामुना ।
 मुखशङ्किकरं पूर्णं कृपया त्वं गृहाण वै । कस्तूरिका समायुक्तं मलयचलसम्भवं । गृहाण चन्दनं सोम करोदन्तर्जनहेतवे । करोदन्तर्जनं । नारिकेल
 फलं अंकुफलं नारङ्गरुचमं । कूष्माण्डं पुरतो भक्त्या कल्पितं प्रतिगृह्यतामितिफलं पुङ्गीफलं महद्दिव्यमिति तांबूलं । सप्तःस्त्रासन् चिरपुण्यगर्भेति

दक्षिणा । भक्त्या दीपमिति नीराजनं पुष्पांजलिः । यानि कानि चेति प्रदक्षिणा महादेव महाराज प्रीत्या पापप्रणाशन । अस्माकं कुर्वतां पूजां
 साधु वा साधुयोजितां । ज्ञानतो ज्ञानतो वापि भवतो विहितं च यां । संपूर्णयतु विश्वेशो विमलः कोमलस्तुतां । पापौहमिति प्रार्थना । देवदेव
 जगन्नाथ सर्वसौभाग्यदायक । गृह्णीयां दोररूपं त्वां पुत्रपौत्रप्रवर्द्धनं । दोकरकग्रहणं । सप्तसामोपगीतं त्वां धारयामि जगद्गुरो । सूत्रग्रंथि स्थितं
 नित्यं धारयामि स्थिरो भव । हर पापानि सर्वाणि तुष्टिं कुरु दयानिधे । प्रसन्नः सन्नुमाकान्त दीर्घायुः पुत्रदेो भव । इति श्रीर्णदोरकोत्तारणं । अथ वा
 यनं । मण्डकान्वटकान्वाथ सष्टतान्दक्षिणायुतान् । एकादश सत्कृतान् ब्राह्मणाय कुंडविने । वेदशास्त्रप्रवीणाय दद्यात्सोमस्य तुष्टये । शङ्करः प्रतिशृणोति
 शङ्करो वै ददाति च । शङ्करस्तारको स्माकं शङ्कराय नमो नमः । इति वायणं । एवं या पूजनं कुर्यात् सोमस्य सुखदस्य च । सर्वान् कामानवाप्नोति पुत्रपौत्रैश्च
 मोदते इति पूजनं । अथ कथा हेमाद्रौ भविष्योत्तरे । कृष्ण उवाच ॥ मुनीन्द्रो लोमशो नाम मथुरायां गतः पुरा । सोर्चितो वसुदेवेन देवक्या च युधि
 ष्ठिर । उपविष्टः कथाः पुण्याः कथयित्वा मनोरमाः ततः कथयितुं भूयः कथामेतां प्रचक्रमे । कंसेन ते हताः पुत्रा जाताः जाताः पुनः पुनः । नृप
 त्वा देवकि त्वं पुत्र दुःखेन दुःखिता । यथा चन्द्रमुखी दीना वभूव नङ्गप्रिया । पश्चाच्छीर्णव्रता चैव वभूव दत्तवत्सका । त्वमपि देवकि तथा भवि
 श्यसि न संशयः । देवकुवाच ॥ का सा चन्द्रमुखी ब्रह्मन् वभूव नङ्गप्रिया । किञ्चीर्णहि व्रतं दिव्यं तथा सन्ततिवर्द्धनं । सपत्नीदर्पदमनं सौभाग्या
 रोम्यदं विभो । लोमश उवाच ॥ अयोध्यायां पुरा राजा नङ्गो नाम विश्रुतः । तस्यासीद्रूपसम्पन्ना देवी चन्द्रमुखी प्रिया । तथा तत्रैव नगरे विष्णुगु
 प्तो भवद्विजः । आसीद्गुणवती तस्य पत्नी मद्रमुखी तथा । तयोरासीदतिप्रीतिः स्पृहणीया परस्परं । अथ ते द्वेपि सख्यौ वै स्नानार्थं शरयूजले । प्राप्ताप्राप्ता
 स्त तत्रैव वाञ्छा वै नगरांगनाः । ताः स्नात्वा मण्डलं चक्रुस्तस्म्यध्वे व्यक्तकपिणं । लेखयित्वा शिवं शान्तमुमया सद्यः शङ्करं । गन्धपुष्पाद्यैर्भक्त्या पूज
 यित्वा यथाविधि । प्रणम्य गन्तुकामास्ते पप्रच्छुर्वरस्त्रियः । ताज्जुः शङ्करोऽस्माभिः पार्वत्या सह पूजितः । बध्वा सूत्रमयं तन्तुं शिवस्यात्मा नि

॥ ४३ ॥ वेदितः । धारणीयमिदं तावद्यावत्प्राणवधारणं । तासां तद्वचनं श्रुत्वा सख्यौचैतेपि देवकि । कृत्वा तु समयं तत्र बध्वा दोर्म्यां मुदेरकं । ततस्ताः
 ॥ ४४ ॥ पुनः सखीभिः समावृताः । कालेन मञ्जता तस्यास्तद्वतं विस्मृतं शुभं । चन्द्रमुख्याः प्रमत्तायाः विस्मृतः सतुदेरकः । भद्रमुख्याः सत्या भद्रे
 स्मृतं सर्वं तत् । यता कैश्चिदहोरात्रैः सा बभूव भवंगमी । भद्राख्या कुक्कुटीजाता व्रतभङ्गाच्छ्रुमानने । संभूय भूयसमयं प्राप्नुतं चक्रतुः सदा । काले
 पञ्चतां प्रातः सखीभावात्सहैवते । अदैव मातृके देशे जातेपि कुलसंयुते ब्राह्मणो ब्राह्मणो जाता यासीच्छद्रमुखी पुरा । नास्मा भद्रमुखी यासीत् भूषण
 नामसा भवत् । अग्नि मीलस्य सा दत्ता पित्रा तस्य पुरोधसः । अतीव वल्लभा चासीत् भूषणा भूषणप्रिया । भूषिता भूषणवरैः रूपेणालङ्कृता स्वयं ।
 तस्या बभूवुरष्टौ पुत्राः सर्वगुणन्विताः । मातृवद्रूपसंपन्नाः पितृवद्गुणशीलिनः । सख्यौचैतेन तद्वच्च जाते जातिस्मरे क्लिप्त । पुनर्निरन्तरा प्रीतिस्तयो
 रासीत्तथा पुरा । काले वज्रतिथे जाते त्यक्ताशा त्यक्तयौवना मध्ये वयसि राज्ञीच पुत्रमेकमजीजनत् । ईश्वरी रोगिणं मूकं प्रज्जाहीनञ्च विस्तरं । ताद्
 शोपि मञ्जामागे यतोसौ नववार्षिकः । ततस्तां भूषणा द्रष्टु मीश्वरीं पुत्र दुःखितां । सखीभावादतिस्नेहात् पुत्रैः खैः परिवारिता । अमुक्ताभरणा भद्रास्त्र
 रूपेणैव भूषिता । सा हि भद्रादिजस्याभूद्भार्या भूषणनामिका । पुराहितस्य कालेन कुक्कुटी बहु पुत्रिणी । तां दृष्ट्वा तादृशीं भव्यां प्रज्ज्वालेश्वरीरुषा
 ततोऽष्टं प्रेषयित्वा ब्राह्मणीं तीव्रमत्सरां । चिन्तयामास सा शीघ्रं तस्याः पुत्रवधं प्रति । निश्चित्य चेतसा क्रूरा घातयामास तत्पुत्रान् । कृताकृत्याश्च
 ते पुत्राः पुनर्जीवन्त्यनामयाः । तत्तद्भूततरं दृष्ट्वा सखीमाह्वय भूषणां उपविश्यासने श्रेष्ठे वज्रमानपुरःसरं । अष्टच्छदिस्रयाविष्टा राज्ञी सा नृप
 वल्लभा । अष्टि तथ्यं मञ्जामागे किं त्वया सुकृतं कृतं । दानं व्रतं तपो वापि शुश्रूषणमुपोषणं । येन ते निजताः पुत्राः पुनर्जीवन्त्यनामयाः । तत्राहि
 बहु पुत्राश्च जीवदत्ता शुभानाना । अमुक्ता भरणा नित्यं भर्तुश्चेतस्य वसिता । अतीव शोभसे भद्रे विद्युद्गमत्यये यथा ॥ भूषणोवाच ॥ शृणु देवि प्रव
 क्ष्यामि जन्मान्तरविचेष्टितं । किंच तद्विस्मृतं सर्वमयोध्यायां कृतं हि यत् । आवाभ्यां व्रतवैकल्यं प्रमत्ताभ्यां वरानने । येन त्वं भवगीजाता जाताहं

कुङ्कुटी तथा । तथापि व्रतवैकल्यं त्वया चापन्नतः कृतं । मया तु सर्वमावेन चेतसा ध्याय शङ्करः । तिर्यग्योऽन्यनुसारेण मनोऽहत्या ह्यनुष्ठितं । एतद्वि
कारणं भद्रे नान्यत् किञ्चित्करोम्यहं । लोमश उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्मृत्वा पूर्वं जन्म विचेष्टितं । ईश्वरीच तथा सार्द्धं पुनः सम्यक् चकारहं । व्रत
स्यास्य प्रभावेण पुत्रपौत्रादि सम्भवं । भुकाच सौख्यमनुलंभता शिवपुरङ्गता । तस्मा त्वमपि कस्याणि व्रतमेतत्समाचर । आरब्धेऽस्मिन् व्रते दिव्ये
जीवतपुत्रा भविष्यसि । देवश्रुवाच ॥ ब्रह्मन्नाख्याहि मे सम्यक् व्रतमेतत्सुखप्रदं । सन्तानवृद्धिकरणं शिवलोकस्थितिप्रदं ॥ लोमश उवाच ॥ भद्रे
भाद्रपदे मासि सप्तम्यां सलिलाशये स्नात्वा शिवं मण्डनके लेखयित्वा सहायिकं । तत्र संपूज्य समयं कुर्यादध्वा करेगुणं । यावज्जावं मयात्मातु शिवस्य
विनिवेदितः । इत्येवं समयं कृत्वा ततः प्रभृति दीरकं । सौवर्णं राजतं चापि सौवं वा धारयेत्करे । मण्डकान्वटकान्दद्यात मासे पक्षे वाहिने । स्व
वंतास्यैव भोक्तव्या व्रतमङ्गभयारकुभे । प्रतिमासन्तु सप्तम्यां शुक्लपक्षे विशेषतः । कुर्यादेवव्रतं भद्रे वर्षान्तेपि तु देवकि । कारिता मुद्रिका ब्राह्मीहै
मी रौप्यास्तर्शकृतः । तास्रपाचोपरिस्थाप्य ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् । आचार्याय विशेषेण सुवर्णस्यांगुलायकं । पुष्पकुङ्कुमसंयुक्तैस्त्रावूनांजनसूचकैः ।
सङ्घर्षे द्वितीया एवं तत्पारयित्वातु व्रतं सन्ततिवर्द्धनं । सर्वपापविनिर्मुक्ता भुका सौख्यमनामय सन्तानं वर्धयित्वा च शिवलोके मञ्जीयते । एतत्ते
सर्वमाख्यातमाख्यानं व्रतमुत्तमं । कुरु देवकि यत्नेन जीवत्युवा भविष्यसि । श्रीकृष्ण उवाच ॥ इत्युक्त्वा तु मुनिर्येऽस्तवेवांतरधीयत । चकार सर्व
यत्नेन ब्रह्मकृतेन धीमता । व्रतस्यास्य प्रभावेण देवकी मामजीजनत् । तस्मात्पार्थ नरैः कार्यं स्त्रीभिः कार्यं विशेषतः । व्रतं पाप प्रशमनं सुखसन्तति
वर्द्धनं । एवं वः शृणुवाङ्मया यश्चेतत् प्रतिपादयेत् । व्रतमाख्यानसहितं सोऽपि पापैः प्रमुच्यते । साख्यानकं व्रतमिदं सुतसौख्यकामा या स्त्री करिष्यति
शिवं हृदये निधाय । दुःखं विहाय बहुशोकतकल्मषौघान् सा स्त्री व्रताह्वयति शोभनजीववत्सा इति हेमाद्रौ भविष्योत्तरे अमुक्ता भरणा सप्तमी व्रते ।
अथ भाव शुक्ल सप्तमी व्रतं । हेमाद्रौ भविष्ये युधिष्ठिर उवाच ॥ कथं सा क्रियते कृष्ण मनुष्यैरथ सप्तमी । चक्रवर्त्तित्वफलदा या विख्याताः त्वया

॥ ३ ॥ मम ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ आभीष्कान्तेष्वेव यशोवर्मानराधिपः । दृष्ट्वैव यसि तस्यासीत्सर्वव्याधियुतः सुतः । तत्कर्मपाकं सोऽष्टच्छत् विनीतं हि
 ५४ पुङ्गव । सचाह राजन्वेष्टोयं कृपणः पूर्वजान्मनि । ददर्श रथ सप्तम्याः क्रियमाणं व्रतं नृप । व्रतदर्शनमाहात्म्यादुत्पन्नो जठरे तव । अदाता वि
 वे तस्मान्नेन च व्याधितो भवत् । ततः स राजा प्रपच्छ किमेतस्य विधीयतां । यस्य सन्दर्शनात्प्राप्तो लोभी तव निकेतनं । तदेव क्रियतां रा
 रथ सप्तमिं चित्रितं । व्रतं पापहरं येन चक्रवर्तित्वमाप्यते । रोजोवाच । ब्रूहि विप्र व्रतं कृत्स्नं सविधानं समन्तकं । ईश्वराणां द्रिष्टाणां स
 पत्न्यादायकं । द्विज उवाच ॥ शुक्लपक्षे तु माघस्य षष्ठ्यामामन्त्रयेद्गृही स्नानं शुक्लतिलैः कार्यं नद्यभावे तु कुचचित् । विमले सलिले राजन् विधिवद्दर्शनं
 धर्मतः । देवादीन् पूजयित्वा तु गत्वा सूर्यालयं ततः । सूर्यं सम्यक् नमस्कृत्य पुष्पधूपाक्षतैः शुभैः । आगत्य भवनं पश्चात् पञ्चयज्ञाश्च निर्व्वपेत् ।
 समीच्यातिथिभृत्यांश्च वालभृत्याञ्चितान् स्वयं । विद्यमाने दिने श्रीमान् वाग्यतस्तैलवर्जितं । रात्रौ विप्रं समाहूय विधिं वेदपारगं । संपूज्य
 नियमं कुर्यात्सूर्यमाधाय चेतसि । सप्तम्यां तु निराहारो भूत्वा भोगविवर्जितः । भोक्षेद्यस्यां जगन्नाथ निर्व्विघ्नं तच्च मे कुरु । इत्युच्चार्य नृपश्चेष्ट
 तोयं तोयेषु निक्षिपेत् । ततो विष्टब्धं तं विप्रं स्वपेद्भूमौ जितेन्द्रियः । तत प्रातः समुत्थाय कृत्वावशः शुचिर्नरः । कारयित्वा रथं दिव्यं किङ्किणी
 जालमालिनं । सर्वोपस्कारसंयुक्तं रत्नैः सर्वांगचित्रितं । काञ्चनं राजतं चाथ हयसारथि संयुतं । ततो मध्याह्नसमये कृतस्नानादिको व्रतो । अनिर्य
 ग्नीक्ष्यमाणस्तु पाश्र्वाङ्गालापवर्जितः । सौरसूक्तं जपन्प्राञ्च आगच्छेत् स्वमालयं । निवृत्तनित्यकार्यस्तु कृत्वा ब्राह्मणवाचनं । वस्त्रमण्डपिकामध्ये
 स्थापयेत्तं रथोत्तमं । कुङ्कुमेन सुगन्धेन चार्चयित्वा समन्ततः । मालाभिः पुष्पदीपानां समन्तात्परिवेष्टयेत् धूपेनागुरुमिन्ध्रेण धूपयित्वा तथोपरि ।
 रथे संस्थापयेद्गान् सर्वसम्पूर्णलक्षणं । वित्तानुरूपं हैमं च वित्तश्राद्धविवर्जितः । श्राद्धाद्भजति वैकल्यं वैकल्यादिकलं फलं । ततो देवं समभ्यर्च्य सरथं
 सङ्गसारथिं । पुष्पैर्धूपैस्तथा गन्धैर्वस्त्रालङ्कारभूषणैः । फलैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्नैवेद्यैर्हृतपाचितैः । पूजयेद्भास्करं भक्त्या मन्त्रैरेभिस्त्रिभिः क्रमात् ।

भानो दिवाकरादित्य मार्त्तण्ड जगती पते । अपानिधे जगद्रक्ष भूतभावन भास्कर । प्रणतार्त्तिहराचिंत्य विश्व चिन्तामणे विभो । विष्णो हंसादिभूते
 श आदिमध्यांतकारक । भक्तिहीनं क्रियाहीनं मन्त्रहीनं जगत्पते । प्रसादात्तव संपूर्णमर्चनं यदिहास्तुमे । एवं संपूज्य देवेश प्रार्थयेत्सुमनोगतं ।
 ददाति प्रार्थितो भानुर्भक्त्या सन्तोषितो नरैः । वित्तहीनोऽपि विधिना सर्वमेतत्प्रकल्पयेत् । रथं ससारथिं साश्वं वर्णकैर्भिन्नलेखितं । सौवर्णच तथा
 भानुं यथा शक्या विनिर्मितं । प्रागुक्तेन विधानेन पूजयित्वा सुविस्तरं । जागरं कारयेद्राजौ गीतवादिचनिखनैः । प्रेक्षणीयैर्विचित्रैश्च पुण्याख्यानक
 थादिभिः । रथयाचां प्रपश्येत भानोरायतनं श्रिया अनिमिलितनेत्रसु नयेत् तां रजनीं बुधः । प्रभाते विमले स्नातः कृतकृत्यस्ततो द्विजान् । तर्पयेद्द्वि
 विधैः कामैर्दानैर्बासोविभूषणैः । अश्वमेधेन तुल्यं तदिदं ब्रह्मविदो विदुः । अतोदेवानि दानानि यथा शक्या विचक्षणैः । रथंतु गुरवे देवं सर्वोप
 स्कारसंयुतं । रक्तवस्त्रञ्च यगलं रक्तधेनुसमन्वितं एवं चीर्णव्रतो राजन् किंनाप्रोति जगत्त्रये । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुरु त्वं रथसप्तमीं । येनारोग्यो
 भवेत्पुत्रस्त्वदीयो नृपसत्तम । व्रतस्यास्य प्रभावेण प्रभावाद्भास्करस्य च । भविष्यति महातेजा महाबलपराक्रमैः । भोगान् सुविमलान् कृत्वा भुक्त्वा
 राज्यमकण्टकं । दत्त्वासौ रथसप्तम्यां सृते त्वयि महाभुज । उत्पाद्यपुत्रान्पौत्रांश्च सूर्यलोकं स यास्यति । तत्र स्थित्वा कल्पमेकं चक्रवर्त्ती भविष्यति
 श्रीकृष्ण उवाच ॥ इति सर्वसमाख्याय विपरीतो द्विजात्तमः । यथागतं जगामासौ नृपः सर्वं चकार ह । यथादिष्टं द्विजेन्द्रेण तत्तत्सर्वं वभूव ह । एवं स च
 क्रवर्त्तित्वं प्राप्तवान्नृपनन्दन । श्रूयते यस्तु मांधाता पुराणेषु परंतप । य इदं शृणुयाद्भक्त्या यो वापि परिकीर्त्तयेत् । तस्यैव तुष्यते भानुर्धृष्ट्येवाभयं सदा
 एव बिभं रथवरं रथवाजियुक्तं हैमं च हैमशतदीधितिना समेतं दद्याच्च माघसितसप्तमवासरे यः सौसंगचक्रगतिरेव महीं भुनक्ति । इति रथसप्तमी व्रतं
 अथास्यामेव स्नानविधिः । तच्चारुणोदयव्यापिन्यां स्नानं कार्यं । तदुक्तं मदनरत्ने स्मृतिसंग्रहे । सूर्यग्रहणतुल्या तु शुक्ला माघस्य सप्तमी । अरुणोदयवेला
 यां तस्यां स्नानं महत् फलम् । माघे मासि सिते पक्षे सप्तमी कौटिभास्करा । कुर्यात्क्षानार्घदानाभ्यामायुरारोग्यसम्पद इति । सप्तर्षिपणानि सप्त

॥ ४ ॥

५५

वदरोपचाणिच शिरसि निधाय कर्त्तव्यमिति मदनः । तत्रमन्त्रः । यद्यज्जन्मकृतं पापं मया सप्तसु जन्मसु । तन्मेरोगञ्च शोकञ्च माकरी हंतु सप्तमं
 स्नानान्तरमर्घदानञ्च कर्त्तव्यं । तन्मन्त्रश्च सप्तसप्तिवच्च प्रीत सप्तलोकप्रदीपन । सप्तम्यासहितो देव गृहाणार्घं दिवाकरोति ततः प्रार्थना । जननी
 र्वं भूतानां सप्तमीसृष्टिके तिथि । सप्तव्याहृतिके देवि नमस्ते सूर्यमण्डले इति । इति भविष्योत्तरोक्तः स्नानादिविधिः । अथात्रैवाचला सप्तमं
 तं । युधिष्ठिर उवाच ॥ कथं स्त्रियः सुरूपाःस्युः सुभगाः सुप्रजास्तथा । पुण्याश्च महत्तस्याच सर्वमेतत् फलं यतः । अस्यायासेन सुमहद्येन पुण्यमवा-
 ते । स्त्रीभिर्याचि मम ब्रूहि स्नानमेकं जगद्गुरो । श्रीकृष्ण उवाच ॥ श्रूयतां भरतश्रेष्ठ गृहस्थं मुनि भाषितं । यन्मया कस्यचिन्नोक्तमचलासप्तमीव्रतं ।
 वेण्या चेदुमती नाम रूपौदार्यगुणान्विता । आसीत्कुरुकुलश्रेष्ठ सगरस्य बिलासिनी । सा वसिष्ठाश्रमं पुण्यं जगाम गजजगामिनी । वसिष्ठश्च धिमा-
 सीनं प्रणम्यानतकन्धरा । कृताञ्जलिपुटा भूत्वा प्राहेदं जगतीहितं । मया न दत्तं न ऊतं नोपवासं कृतं व्रतं । न भक्त्या पूजितः शम्भुः स्वामिन्
 शार्ङ्गधरो नच । सांप्रतं तप्यमानाया व्रतं किञ्चिद्ददस्व मे । येन दुःस्वात्तु पङ्कोघादुत्तरामि भवार्णवं । एतत्तस्याः सुबहुशः श्रुत्वातिकरुणं बभूव । का-
 रुण्यात्कथयामास वसिष्ठो मुनिपुङ्गवः । माघस्य सित सप्तम्यां सर्वकामफलप्रदं । रूपसौभाग्यजननं स्नानं कुरु वरानने । कृत्वा षष्ठ्यामेकभक्तं सप्त-
 म्यां निश्चलं जलं । रात्रंते चालयेथास्त्वं दत्त्वा शिरसि दीपकं । माघस्य सितसप्तम्यां अचलं चालितं चयत् । जलं मलानां सर्वेषां स्नातं प्रक्षालनन्ततः ।
 वसिष्ठवचनं श्रुत्वा तस्मिन्नहनि भारत । चकारेदुमती स्नानं दानं सम्यग्यथाविधि । स्नानस्यास्य प्रभावेण भुक्त्वा भोगान् यथेक्षितान् । इन्द्रलोके स-
 रोमधौ नाबकत्वमवाप सा । अचलासप्तमीस्नानं कथितं ते विशांपते । सर्वपापप्रशमनं सुखसौभाग्यवर्द्धनं । युधिष्ठिर उवाच ॥ सप्तमीस्नानमा-
 चाह्व्यं श्रुतं निरवशेषतः । सांप्रतं श्रोतुमिच्छामि विधिमन्त्रसमन्वितं । श्रीकृष्ण उवाच ॥ एकभक्तेन संतिष्ठेत् षष्ठ्यां संपूज्य भास्करं । सप्तम्यां
 तु व्रती प्रातः सुगम्भीरं जलाशयम् । सरित्स्वरक्तडागं वा देवखातमथापि वा । सुखावगाहसत्वेष्टं दृष्टसत्त्वैरदृष्टितं । व्यालांबुपक्षिभिश्चैव जलगैर्भैतस्य

५५

कक्षपैः । न केन चाख्यते वाक्तावत् स्नानं समाचरेत् । सौवर्णे राजते पात्रे भक्त्या लौहमये यथा तैलस्य वर्त्तिर्दातव्या महारञ्जन रजिता । महा रंजनं
 कुसुमं समाहितमना भूत्वा दत्त्वा शिरसि दीपकं । भास्करं हृदये ध्यात्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् । नमस्ते रुद्ररूपाय रसानां पतये नमः । वरुणाय नमस्तेस्तु
 इरिवास नमोस्तुते जले परिहरेद्दीपं स्नात्वा संतर्प्य देवताः । चन्दनेन लिखेत्यद्वाग्रपत्रं सकर्णिकं । मध्ये शिवं सपत्नीकं प्रणवेन च संयुतं । शाक्रीं दले रविः
 पूज्यो भानुश्चैवानले तथा । वायुविवस्वान्नैऋत्ये पूजयेत् भास्करं ततः । पश्चिमे सविता पूज्यः पूज्योऽर्कश्चानिलेदले । सौम्ये सद्यस्त्रकिरणं शैवे सर्वात्मने
 नृप । पूज्याः प्रणवपूर्वासु नमस्कारान्तयोजिताः । पुज्यैः सुगन्धधूपैश्च पृथक्त्वेन युधिष्ठिर । विसर्ज्य वस्त्रसंवीतं स्वस्थानं गम्यतामिति विसर्जिते सहस्रांशौ
 समागम्य स्वमालयं । ताम्रपात्रे यथा शक्त्या चन्दमये वाथ भक्तिमान् । स्थापयेत्तिलपिष्टञ्च सष्टतं सगुडं तथा । कांचनं तालकं कृत्वा अशक्तस्तिलपिष्टजं । सं
 च्छाद्य रक्तवस्त्रेण पुष्पैर्धूपैरथार्चयेत् । ततस्तंचालयेत्तिप्रैर्दद्यान्मंत्रेण तालकं । आदित्यस्य प्रसादेन प्रातःस्नानं फलेन च । दुष्टदौर्भाग्यं दुःखघ्नं मया दत्तं तु
 तालकं तालकं तालपत्रं । पूजयित्वापदेष्टारं विप्रानन्यांश्च पूजयेत् । ततो दिनं समग्रं च भास्करध्यानतत्परः । शृण्वन्नथ कथाः शृण्वन्नन्यां वाधर्मसंहिताः ।
 पाखण्डादिभिरालापदर्शनस्यर्शनादिकं । वर्जयेत् क्षपयेत्प्राञ्जस्तोवाधुजनैः सह । एतत्तं कथितं पार्थ रूपं सौभाग्यकारकं । अचलासप्तमीस्नानं
 सर्वकामफलप्रदं । इति पठति यद्वत्थं यः शृणोति प्रसंगात् कलिकलुषविनाशं सप्तमीस्नानमेतत् । मतिमपि च जनानां योददाति प्रयत्नात्सुरसदनं
 तोसौ सेव्यते चाक्षरोभिः । इत्यचलासप्तमी व्रतं ॥ अथास्यामेव पुत्रसप्तमी व्रतं । मदनरत्ने आदित्यपुराणे । आदित्य उवाच ॥ माघमासे तु शुक्ला
 यां सप्तम्यां समुपोषितः । यः पूजयेत् मां भक्त्या तस्याहं पुत्रतां व्रजेत् । एवं चोभयसप्तम्यां मासि मासि सुरोत्तम । यस्तु मां पूजयेद्भक्त्या सुमेकमेकमा
 दरात् । सुमेकः संवत्सरः । प्रयच्छामि सुतं तस्य ह्यात्मनो ह्यङ्गसम्भवं । वित्तं यशस्तथा पुत्रमारोग्यं परमं सदा । माघमासे तु यो व्रजान् शुक्लपक्षे
 जितेन्द्रियः । पाखण्डान्यतितान्त्यान् अजल्पन्विजितेन्द्रियः । उपोष्य विधिवत्पञ्चां श्वेतमास्यविलेपनैः । पूजयित्वा तु मां भक्त्या निशिभूमौ स्तपेद्बुधः ।

[illegible]

'स्वात्वा ददौ पुण्यं शिवाचकं । समातुः प्रामला तुष्टा तेन मोक्षं जगाम सा । उर्मिषा रूपसम्पन्ना दिव्यदेवांवरांशुका । विमानवरमाकूटा
 दिव्यवातावरान्विता । भर्तुः समीपे स्वर्गस्था दृश्यतेद्यापि सा जनैः । बुधस्य पार्श्वेनभवि निमिराजं समीपगा विस्फुरन्ती सहाराज बुधाष्टम्याः
 प्रभावतः । युधिष्ठिरउवाच ॥ यद्येवं प्रवरा कृष्ण तिथिर्वेतु बुधाष्टमी तस्यामेव विधिं ब्रूहि यदितुष्टोसिमाधव ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ शृणुपाण्डव यत्नेन
 बुधाष्टम्या विधिं श्रुतं । यदा यदा सिताष्टम्यां बुधवारो भवेद्यदि । तदा तदा हि सा ग्राह्या एकमेक्या शनैर्नृभिः । स्वात्वा नद्यां तु पूर्वाह्णे गृहीत्वा
 करकं वनं । जलपूर्णं खसद्रत्नं कृत्वा नद्यैः समन्वितं । पूजयित्वा गृहं नीत्वा बुधमेवं क्रमेण तु । माषकेन सुवर्णेन तदर्द्धार्द्धेन वा पुनः । कारयेद्बुधरूपन्तु
 स्वशक्त्या वा प्रयत्नतः । अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं चतुर्बाहुं सुलक्षणं । पद्ममध्ये व्रणं कुम्भं पूरयेत् सिततण्डुलैः । हेमपात्रेण संस्त्राद्य पीतवस्त्रयुगेन च वस्त्रोपरि
 स्थितं देवं पीतवस्त्राक्षतादिभिः । पञ्चाशदेव संस्त्राय तत्तन्मन्त्रैः क्रमेण तु । नैवेद्यं गुग्गुलं धूपं दण्डाङ्गेन सुगन्धकं । पायसैर्घृतं पूरैश्च मोदकांशोः
 घर्षकैः । फलैश्च विविधैश्चैव शर्कराभिर्गुह्यैः शुभैः । ततः पुष्पाक्षतैः पीतैः वक्ष्यमाणैश्च नामभिः । नमो बुधाय पादौ तु सोमपुत्राय जानुनी । तारकाय
 कटिं चैव रात्रपुत्राय चोदरं । वृक्षाप्रियाय हृदयं कुसारायेति वक्ष्यसि । वाङ्गं पूरुवःपिचै अक्षौ सोमसुताय च । मुखं तु पीतवर्णाय चानाय नयनद्वयं ।
 वृद्धान्शु बुधायेति येषु स्थानेषु पूजयेत् । सौवर्णं राजतं ताम्रं पात्रमादाय शोभनं । गन्धपुष्पाक्षतैः पीतैर्गुह्यैश्चाम्बु पूरितैः । जानुभ्यामवनीं गत्वा ते
 मकार्षं निवेदयेत् । उर्ध्वमाशुगुर्ध्वस्तु सः पूरुवः सः पिता । यो ग्रहाणां मधिपतिर्वुधो नः सप्रसीदतु । वराश्च विष्णुना दत्ताः सकला नः प्रसीदतः ।
 वस्त्रेणा नेन दत्तार्थं कष्टासम्पत्तिं पुनः । प्रथमे मोदकान्दद्याद्वितीये कृत्तिकांस्तथा । तृतीये घृतपूरांश्च चतुर्थे वटपत्रिकान् । पञ्चमे शुभकारांश्च षष्ठे
 शोणान्निवासवा । अष्टौ कवर्तिकाश्चैव सप्तमे कार्यमेव च । अष्टमे शर्कराभिः खण्डवैश्च युधिष्ठिर । विप्राय वायनं दद्यात् व्रती भोजनमाचरेत् ।
 एवं क्रमेण कर्त्तव्यं बुधाष्टम्यां बुधिष्ठिर । बान्धवैः सह सिन्धुश्च भोक्तव्यं प्रीतिपूर्वकं सौम्यमाख्यायनं शृण्वन्नरकम्योपि मुच्यते । सोमात्मजात्मकमष्टेषु मुख

॥ ३ ॥ प्रदं तं सम्यज्जयेत्फलनीरयुतं च कुम्भं । पक्कासपात्रसहितं सहिरण्यवस्त्रं पश्यत्यसौ वमपुरीं न कदाचिदेव ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे कृष्ण युधि ।
 ॥ ५८ ॥ संवादे बुधाष्टमीव्रतं । अष्टोद्यापनं । बुधष्टिरुवाच । उद्यापनविधिं ब्रूहि कृपया भक्तवत्सल । कस्मिन् काले च किं द्रव्यं कथं स फलभागभवेत् ॥ श्रीकृप
 वाच । आदौ मध्ये तथा चान्ते कुर्यादुद्यापनक्रियां । सप्तम्यां प्रयतो मर्त्यः कुर्यात् वै दन्तधावनं । आचम्य कुर्यात्सङ्कसं दश विप्रान्निमन्त्रयेत् । अष्ट
 ग्रानरुत्वाय शुचिर्भूत्वा व्रतो ततः । गङ्गाद्यादि महातीर्थे स्नात्वा नित्यकृतक्रियः गृहमध्ये शुचौ देशे रङ्गवस्त्रोविराजिते । पुण्याहवाचनं कृत्वा कुर्याद्
 द्वाविधानकं । प्राणानामस्य विधिवत्कृत्वा सङ्कसनादिकं । तिथ्याशुक्लेखनान्ते च व्रतनाम प्रकीर्त्तयेत् । मया कृतं बुधाष्टम्याव्रतं साङ्गफलप्राप्ये । उद्यापनं
 करिष्येऽमित्यक्षतकुशोदकं । त्यक्त्वाचार्यादि वरणं कुर्याद्वास्त्रादिभिः फलं । ब्राह्मणं दण्डयात्तत्र वस्त्रतांबूलभूषणैः । ततः पूजादिकं कुर्याद्गृह यज्ञपुरःसरं ।
 ततस्त्वष्टदसं कुर्यान्मध्ये कर्णिकया सप्त । पञ्चवर्षैः समापूर्य्य दलाग्राणि च केसरान् । कर्णिकायां न्यसेद्वासं पञ्चप्रस्थप्रमाणतः । दलेषु चन्दनाग्नेषु यथाशक्त्वा
 विनिक्षिपेत् । तत्रैव स्थापयेत्कुम्भाग्रमध्ये पूर्वादित्तिचुच । गङ्गाजलेन सपूज्य वस्त्रादिभिरलंकृतान् । पञ्चत्वकपञ्चकोपेतास्रव कुम्भान्यथाविधि । तदुत्तरं
 यजान् सर्वाग्रश्चले स्थापयेत्ततः । तत्पूर्वं स्थापयेत्कुम्भं वारुणं च विशेषतः । वस्त्रत्वकपञ्चवर्षैः पञ्चरत्नैः स काञ्चनैः । ततश्चन्दनैः प्रतिष्ठाय पूजयेच्च
 वथाविधि । सप्तजन्मार्जितं चौर्यं पातकादिच यत्कृतं । तद्दोषपरिहाराय बुधाष्टम्याव्रतं कृतं तस्य साङ्गफलप्राप्त्यै पूजाहोमं करोम्यहं । बुधप्रीत्यर्थं तत्सर्वं
 मितिसङ्कल्प्य पूजयेत् । कर्षभाचेण राजेन्द्र तदद्वाहिनं वायुनः बुधस्य प्रतिमां कुर्यात् सुवर्णेन विचक्षणः । कर्णिकायां मध्यकुम्भे ताम्रपात्रे ब्रुधं न्य
 सेत् । प्रश्नाभ्युदयेन संस्थाप्य वस्त्रयुग्मे न वेष्टयेत् । ध्येयसारायणं देवं बुधवासरमाकृतिं चतुर्भुजं शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गधरं यजेत् । आचम्य पीतवस्त्रं च पीतपुष्पा
 घ्नतादिभिः । उपचारैः षोडशभिः पुरुषसूक्तविधानतः । तद्वक्ष्ये विष्णुमिदं विष्णुरित्यधिदैवतं । सप्तस्र श्रीर्षापुरुषं वामे प्रत्यधिदैवतं । दलेषु
 विन्यसेद्देवान् प्रागारम्य प्रदक्षिणं । रविसौमकुजगुरुः । शुक्रार्कैराङ्गकेतवः । अनन्तं वामनं विष्णुं सौरि मत्यजनाह्नन । हंससारावणं चाष्टौ देवाग्नेषु

च पूजयेत् । धूपैर्हीपस्तु नैवेद्यैः फलैश्च विविधैर्यजेत् । वहिरिन्द्रादयः पूज्यादशदिक्पालकास्तथा । पञ्चमं चित्रगुप्तं च श्यामलां दक्षिणे यजेत् । कुशधु
 वंशपात्रे, अष्टावष्टौ च लहसुदकान् । सन्नापवीतान्सफलान् दक्षिणासहितान्यजेत् । पूजयित्वा ततो होमं शाखोक्तविधिना सुधीः । मण्डलाच्च पश्चिमे
 भागे स्तम्भिलं चतुरस्रं कं । कृत्वा तल्लेखनादीनि कृत्वाग्निं स्थापयेत्सुधीः । इध्माद्दर्भं परित्सीर्य पात्रसादरमाचरेत् । पूर्णपात्रनिधानान्ति ब्रह्मासनमतः परं ।
 इध्माधानमुखप्रान्ते प्रधानाहुतिवाहनं । अपामार्गं समिद्धिश्च यवव्रीहितिलैर्घृतैः । गोधूमैः सतिलैर्होमे पृथक् पृथगतन्द्रितः । उदुध्यस्तेति मन्त्रेण होम
 मष्टोत्तरं शतं । मन्त्रेण बिष्णुं जुहुयात्तथा नारायणं यजेत् । आधिपत्यधिदेवौ च मन्त्राभ्यां जुहुयात्तयोः । ग्रहादिभ्यश्च जुहुयात्प्रायश्चित्तादिकं तथा ।
 पूर्णाहुतिं च जुहुयात्कुर्याद्ब्रह्मविसर्जनं । पूर्णपात्रोद्घासनं च बलिदानमतः परं । ब्रह्मादिपूजनं कृत्वा दैवतोद्घासनं ततः । अभिषिञ्चाथतिलकं रक्षावन्धन
 मेघच । आचार्यं च समन्तीकं पूजयित्वा यथाविधि । प्रतिभावस्तकलशान् गोदानं दक्षिणां तथा । दत्त्वा ब्रह्मादि विप्रैः कलशांश्च स दक्षिणान् । ब्राह्म
 णान् भोजयेत्पश्चादाग्निं वाचयेत्तथा । इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे सुधाष्टमी व्रतोद्घापनं । अथ शुक्लादिप्रावणकृष्णाष्टम्यां दशाफल व्रतं । तच्च
 ब्रह्माविधिः । तमद्भुतं बालकमम्बुजेक्षणं चतुर्भुजं शङ्खगदाद्युदायुधं । श्रीवत्सलपद्मां गदशोभिकौस्तुभं पीताम्बरं सांद्रपयोद् सौभगं । महार्घं वैदूर्य
 क्षीरीटं कुण्डलतिषापरिवृत्तसङ्घस कुन्तलं । उद्दामकांश्चाङ्गदकङ्कणादिभिर्विरोचमानं वसुदेव ऐक्षित । श्रीगोपालकृष्णाय नमः । ध्यायामि । वासु
 देवाय नमः । वावाङ्मयामि श्रेष्ठशायिने आसनं तीर्थपादाय पादं । गङ्गाजनकाय नमः । यमुनावेगसंहारिणे नमः । आचमनं विप्रमुक्ताय पञ्चाष्टतं कृष्णाय
 नमः । युद्धोदकक्षानं पीतवासिने बलं यज्ञप्रियाय यज्ञोपवीतं सुरेश्वराय गन्धं अधोक्षजाय अक्षतान् । कमलप्रियय पुष्पाणि तुलसीदलसमर्पणं कृष्णाय
 नमः । विष्णवे नमः । हरये नमः । श्रेष्ठशायिने गोविन्दाय गरुडध्वजाय दामोदराय हृषीकेशाय पञ्चानामाय उपेन्द्राय संसारार्णववग्गनानां नराणां
 पापकर्षणां । इह मेघप्रलावाप्तिं कुरुष्व पुष्पोत्तम । दारकवन्धनं । पारिजातापहारकाय नमः । वनस्पतीतिधूपं । ज्ञानप्रदाय दीपं चक्रिणे नमः नैवेद्यं

॥ व ॥ पद्मनाभाय नीराजनं देवदेव नमस्तेषु भक्तप्रिय कृपानिधे । युष्माणार्घं मया दत्तं देवक्या सहितप्रभो । अर्घं विलोक्ननाथो देवेशः सर्वभूतदयानिः
 ॥ ५८ ॥ क्षान्तेनानेन सुप्रीतो भवत्विह सदा मम । वायनं श्रीकृष्णः प्रतिगृह्णानि श्रीकृष्णो वै ददाति च । श्रीकृष्ण सारकोभाभ्यां श्रीकृष्णाय नमोनमः । इ
 पूजा ॥ अथकथा ॥ सूत उवाच ॥ सृष्टुष्वष्टद्वयः सर्वे नैमिषारण्यवासिनः । पुराकृतयुगस्यादौ कृष्ण देवेन भाषितं । तद्व्रतं वः प्रवक्ष्यामि सांगोपा
 नुनीश्वराः । पुरा वै द्वापरस्यान्ते पाण्डवाः कौरवास्तथा ॥ द्यूतं प्रचक्षिरे सर्वे धनमानेन मोहिताः । निर्जिताः पाण्डवा दः स्वात् वनं प्राप्सुर्मुनीश्वराः ।
 कुन्तीविदुरमेवे तु संश्रिता तु महावशा । तच्छ्रुत्वा कृष्णदेवोपि कृपया परमा युतः । श्रूयथै गच्छाच्छुद्धः विदुरस्तु गृहं प्रति । तत्रापश्यन्महातेजां
 कुन्तीं परमवर्णितां । विदुरेणार्चितः कृष्णः कुन्तीसैवाह भक्तितः । नत्वाह कुन्तीं तां देवीं अमृताभं बिभ्रन्वयन् । त्वत्पुत्रास्तु महादः स्वात्प्राप्तेर्गहनं
 वनं । तत्रापि सुमहदुःखं सर्वदा तन्ममाप्रियं । कुत्सुवाच हृषीकेश महाबाहो दुःखेन कर्षिता मुहुः । कृपया परया देव रक्षितावयमीदृशाः । ममैव सृजत
 दुःखं त्वयिवासातरि स्थिते । मत्पुत्रास्ते महादुःखात्प्रविष्टा महानं वनं । कृपया विदुरो मङ्गं कौरव्यं प्रसूयं प्रति । ददाति प्रीतिदः कृत्स्नं जीवनाय महा
 मतिः । गृहस्य पश्चिमे भागे वासोभेदे जनार्दन । दर्शिता कौरवाणां हि सर्वेषां कुमतिस्तथा । इति तस्या वचः श्रुत्वा कृष्णः परमधर्मवित् । आहूतैनां
 वासुदेवो भक्तप्रियतमस्तदा । व्रतं ते कथयिष्यामि येन दुःखात्प्रमुच्यते । पुत्रपौत्रैः परितृप्ता स्वराज्यं प्राप्स्यसे पुनः । दशाफलनितिस्त्वातं तद्व्रतं कुर्व सुव्र
 ते ॥ कुत्सुवाच ॥ कस्मिन् काले तु कर्त्तव्यं तद्व्रतं केशवप्रभो । वद मां प्रति इत्युक्तो जगाद जादवेश्वरः । आचरणस्यासिते पक्षे कृष्णाष्टम्यां त्रिशीघ्रके ।
 देवक्यां वासुदेवस्य प्रादुर्भवति केशवः । तदग्रे दशगुणितं सूत्रं स्थाप्य प्रपूजयेत् । हस्ते बध्वा तु तत्सूत्रं दशाहं व्रतमाचरेत् । संसारार्हवमश्रानां न
 राणां प्रापकर्मणां । इहामुचफलावापत्तिं कुरुष्व पुरुषोत्तम । अनेन दारकं बध्वा दशवर्षव्रतं चरेत् । देवस्य पुरतो नित्यं दशपद्मानि कारयेत् । तत
 स्र ऋतुवात्युष्णां कृषामेतां शुभावहां । तुलस्या कृष्णवर्णायार्दलैर्दशभिरर्चयेत् । कृष्णं विष्णुं तथानन्त गोविन्दं गरुडध्वजं । दामोदरं हृषीकेशं पद्म

नामं हरिप्रभुं एतैश्च नामभिर्नित्यं कृष्णदेवं समर्चयेत् । नमस्कारं ततः कुर्यात् प्रदक्षिणसमन्वितं । एवं दशदिनं कुर्यात् व्रतानामुत्तमं व्रतं । आदौ
यस्मिन् तद्वाचान्ते होमं कुर्याद्विधानतः । कृष्णमन्त्रेण जुहुयात्कृष्णहोमं शतं । ततो होमान्ते विधिना आचार्यं पूजयेत्सुधीः । सुवर्णताम्रपात्रे वा
अक्षयवेष्टुपात्रके । तुलसीदलं सुवर्णेन कारयित्वा सुलक्षणं । प्रतिमां च तद्वा कृत्वा अर्चयित्वा विधानतः । निधाय प्रतिमां तच्च आचार्याय निवेद
येत् । दातव्या गौःसवत्या च वस्त्राणाङ्गारभूषिता । दशहोमे तु कृष्णाय पूरिकादशचार्ययेत् । दापयेत्तु ब्राह्मणाय स्वयं भुक्ता तथैव च । उपायनं शुद्धीकृतं
त्वं सर्वोपस्कारसंयुतं । संसारार्णवमग्नानां पात्रं देवकिजन्म । अनेनोपासनं दत्त्वा नत्वा जैव जन्मापयेत् । एवं व्रतं त्वया देवि कर्त्तव्यं कृष्णसन्निधौ ।
एवमुक्त्वा तु कृष्णेन कुन्ती श्रुत्वामुदाम्बिता । उवाच कृष्णदेवं तं समवित्तं न विद्यते । प्रत्युक्त्वा च कृष्णोऽपि कृष्णवित्तं भविष्यति । एवमुक्त्वा ययौ कृष्णः कर्णं
द्रष्टुं बुभुक्षितः । कर्णोऽपि च महात्मानं कृष्णं दृष्ट्वा मङ्गलितः । सिंहासनं ददौ तस्मै प्राद्यमर्घं तथैव च । कर्णोऽप्युवाच देवेश किमर्थं च तवागमः ।
इत्युक्तः कृष्णदेवोऽथ तबमातामिदुःखिता । भुविभूरिभयात् कृष्णं मातरं याम्यहं कथं । कथं वा दुःखितामेषां प्रमुच्ये तवदस्त्रमे । श्रीकृष्ण उवाच । सुवर्ण
शालिसंपूर्णं मायसं क्षीरशङ्कुतं । सप्तस्र शतनिष्कस्तु दातव्यं विप्रश्चक्षुके । तव माता तथा प्रीता भविष्यति न संशयः । एवमुक्त्वा तथा कृष्णो दारकां सं
ज्ज्ञामह । सः कृष्णभक्तिं श्रुत्वा शतनिष्कं सुवाक्यतः । ततः श्रुत्वा तु कर्णश्च सर्वचक्रे महाह्रष्टः । पञ्चमव्यसमायुक्तं पात्रं सुर्णेन कादितं । शतनिष्कसमा
युक्तं ब्राह्मणे प्रदाय सः । अज्ञास वै तथा कुन्ती पात्रं दृष्ट्वाहर्षिता । देवस्य सन्निधौ कुन्ती व्रतं चक्रेथ भक्तिः । कृष्णेन कारितं सर्वं मम भाग्यय वै ध्रुवं ।
कृष्णमूर्ध्ना ततः कृत्वा कथां श्रुत्वाय पूर्ववत् । उपासनं ददौ यच्च ब्राह्मणेऽप्येव यथाक्रमं । सुलसीदलं सुवर्णेन कारयित्वा सुलक्षणं । प्रतिमां विष्णुभक्त्या
सर्पे पात्रे विधाय च । होदानेन समायुक्त्वा आचार्याय महाभजे । कुन्ती ददौ महादेवो विष्णुर्नः प्रीयतामिति । व्रतं दशमु वर्षेभ्यु ब्रह्मकारोद्यापनं ततः ।
स हतस्य प्रभावेण तन्मूर्त्त्यागतान् ततः । हत्वाश्चून् भूधे सर्वान् कृष्णस्यैव प्रसादतः । युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा स्वराज्यं प्राप्तवान् सुधीः । श्रीकृष्णेन व्रतं

॥ ४ ॥ कुन्ती द्रौपदी च पतिव्रता । दशाफलमिति ख्यातं कृष्णदेवेन भाषितं । वयं सर्वेमहादुःखान्निन्तीर्यस्वयुरीं गताः । व्रतस्यास्य प्रभावेण कृष्णस्यैव स
॥ ६० ॥ दत्तः त्वमप्येवं व्रतं भद्रे कुरुष्व सुसमाहिताः पुत्रपौत्रैः परिहृता सर्वान् कामानवाप्स्यसि । आचख्यौ च व्रतं तस्यै कुन्ती परमहर्षिता । सा श्रुत्वा
महाभागा द्रौपदी व्रतमुत्तमं । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्त्तव्यं सुजनैः सदा । सङ्गत्या कुरुते नारी व्रतानामुत्तमं व्रतं । सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोके
मह्ययते इदं व्रतं महापुण्यं व्रतानामुत्तमं व्रतं । वदतां शृण्वतां चैव विष्णुलोके भवेत् ध्रुवं ॥ इति श्रीभविष्योत्तरे दशाफलव्रतं ॥ अत्रमूलं चित्य ।
अथ कृष्णादिमासेन भाद्रकृष्णाष्टम्यां जन्माष्टमी व्रतं । तच्चाह्वराचव्यापित्यां कार्यं । रोहिणी सञ्जिता कृष्णा मासि भाद्रपदेष्टमी । अह्वराचे तु योगो
यन्तारापत्युदयेतथा नियतात्मा शुचिः सम्यक् पूजां तत्र प्रवर्त्तयेदिति विष्णुधर्मोत्तरे तस्य कालत्वाक्तेः दिनद्वये अह्वराचव्याप्ताव्याप्तौ वा परैव ।
प्रातः संकल्पकालसत्त्वाह्वाराचयोगात् वर्जनीया प्रयत्नेन सप्तमोऽस्युताष्टमीति ब्रह्मवैवर्त्त सप्तमीयुक्ता निषेधाच्च । यदा पूर्व्यद्युर्निशीथे केवलाष्टमी
उत्तरेद्युर्निशीथास्यर्शिन्यष्टमी रोहिणीयुक्ता तदा पूर्व्वेव आद्या कर्मकाले सत्त्वात् । रोहिणी योगस्तु केवलं फलातिशयार्थं नवमीवधादि योगवत् ।
ननुनिर्णयोपयोगी इतरथा । प्रेतयोनिगतानां तु प्रेतत्वं नाशितं नरैः यैः कृता आवाणे मासि अष्टमी रोहिणीयुता । किं पुनर्वध्वारेण सोमेनापि
विशेषतः । किं पुनर्नवमीयुक्ता कुलकोद्यास्तु मुक्तिदेति पाद्मवचसा मरोहिणीमप्यष्टमीं विज्ञाय बुधनवमीयुता कार्या यद्येतत् सोमः सोमवार इति
केचित् । तारापत्युदयेतथेति विष्णुधर्मोत्तरैकमलकल्पनालाघवाच्चन्द्रोदय इति तातचरणाः । उदयेवाष्टमी किञ्चित्तन्वमी सकला यदि भवेत्तु बुध
संयुक्ता प्राजापत्यर्क्षसंयुता । अपिबर्षं शतेनापिलभ्येते यदिवानवेति । तच्चादयश्चन्द्रोदय परः सूर्योदयपरत्वेतु यदापूर्व्वद्युर्निशीथे केवलाष्टमी उत्तरे
द्युस्त्रिनिशीथास्यर्शिन्यष्टमी रोहिणी युक्ता सप्तमी बुधयुक्ता तदैवोत्तरास्यात् तदभावेयादृचनं वाचनिकमिति न्यायात् यदितु बुधाभावेपि रोहिणीयोगमा
चादेवोत्तरोच्यते तदा रोहिणीयोगाभावेपि बुधमात्र सङ्गावाद्गतरास्यादयत्तरायायेतद्वनप्रष्टनेरङ्गीकारात् अत्रयोगवहारयोगस्यापि प्राशस्त्य हेतु

त्वाच्च । अतोऽङ्गिरसोऽयं स्यात् । किञ्च यथा पूर्वद्युर्निशीथेष्टमीमांससत्वे उत्तरेद्युश्च निशीथात्पूर्वं ऋक्षयोगे बुधसत्वे चैतद्वचनादुत्तरेद्युर्व्रतं एवं पूर्वद्यु
 र्निशीथे स ऋक्षोऽमीमांससत्वे बुधाधिकादुत्तरेद्युर्व्रतापत्तिरिति यच्च विष्णुरहस्ये प्राजापत्यर्क्षसंयुक्ता कृष्णा नभसि चाष्टमी । मूहर्त्तमपि लभ्यते सोपीष्या
 सा महाफलैस्तथापि मूहर्त्तपदं निशीथाख्यमुर्त्तपरमिति पितामहचरणाः । यत्विदमत्यन्ताशुद्धं तथात्वे वाक्यस्यैवानर्थक्यप्रसङ्गात् । यदाहि शुद्धाप्य
 ष्टम्यहोरात्रे वर्त्तमाना ग्राह्या तदा रोहिणी संहिता सुतरामिति वचनेन । किं मूहर्त्तमथ्यहोरात्रे यास्मिन्नुक्तं हि लभ्यते । अष्टम्यां रोहिणीऋक्षानां
 सुपुण्यामुपावसेदिति विष्णुरहस्यस्यैवाहोरात्रसम्बन्धिर्यात्कचिन्मूहर्त्तप्रतीतिरिति कालतत्त्वविवेचने तद्विषयीतं ऋक्षयोगस्य तावकत्वेन प्राशस्त्यबोध
 कत्वेत्येवोचितत्वादिति । यत्पुनस्तत्रोक्तं कर्मकालव्याप्तिशस्त्रादेव प्रधानभूताया अष्टम्या एवार्द्धरात्रसत्वेन प्राप्तं ग्राह्यत्वं । दिवा वा यदिवा रा
 त्री मासिचेद्रोहिणी कला । रात्रियुक्ता प्रकुर्वीत विशेषेणन्दुसंयुतामिति वचनेन रोहिणी योगाभावविषयं क्रियते । एवं तस्यार्थः । दिवावच्छेदेन
 रात्रयवच्छेदेन वा कलामात्रापि चेद्रोहिण्यष्टम्यानास्ति तदैव चन्द्रोदयसंयुतामर्द्धरात्रव्यापिनीमिति यावत् । दिनद्वयेपि तादृश्या अभावे वज्ररात्रिसंयु
 तामुत्तरां प्रकुर्वीतेति । तन्नेति तातचरणाः नेदं कर्मकालशस्त्रवाधकमन्यथाप्यर्थसम्भवान्नथाहि । दिनद्वये वैषम्येण निशीथस्यार्शं अहोरात्रावच्छेदेन
 रोहिणी योगाभावे च विशेषणाधिक्यं न इन्दुसंयुतामधिकनिशीथव्यापिनीमपि विहाय स्वल्पनिशीथयोगिनी रोहिणीयुतैव ग्राह्येति अत्र क्षिपन्ति
 केचित् वैषम्येण निशीथस्यार्शस्याशब्दार्थस्य न वाक्यार्थान्तर्गतत्वकल्पनमुचितं । नापि रात्रियुक्तां प्रकुर्वीतेति द्वितीयपादवैयर्थ्यं स्वीकर्तुमुचितं । रो
 हिणी योगानुरोधेनाधिकनिशीथव्यापिनीं विहायस्वल्पनिशीथगायाग्रहणे कर्मकशस्त्रस्य पक्षे वाधावश्यंभावेन वचनसारस्यात्यन्तयमानसर्वदैव बाधः
 स्वीकर्तुमुचित इति सर्वथैवनेदं वाक्यं कर्मकालशस्त्रवाधमन्तरेणान्यथासिद्धा । उदयेचाष्टमीत्यत्रोदयपदस्य चन्द्रोदयपरत्वे सकला नवमीत्यख्यानमभा
 पत्तेः नहि निशीथोत्तरं प्रवृत्ताम्रवर्मी केचिदपि सकलत्वेन व्यवहरेयुः । बुधवारस्य तु न रोहिणी तुल्यत्वं रोहिणीप्रापकदिवावेत्यादिवाक्यबुध

॥ ब्र ॥ प्रापकानन्यथासिद्ध वचनाभावात् ॥ वक्रिपुराण विष्णुरहस्य वचनयोर्मुहूर्तपदस्य तद्वर्तिकलापरत्वे वचनयोरानर्थक्यं मूहूर्तनपीत्यपि शब्दानन्वयश्च ।
 ६१ मुख्यकालस्य तच्च सम्बन्धेहि सत्युचितकालयोगाभावात् द्योतकोशब्दोऽसंगतः दिनद्वये निशीथव्याप्तावव्याप्तौ वा एतद्वचनद्वयस्य सावकाशत्वे मुहूर्तपदस्य
 स्तोक्तनिशीथपरत्वत्यागप्रसंग एकदिनेच रोहिणीपरदिने च बुधस्तदा निर्णयाभावएवापद्येत तस्मात् षष्टिदण्डमपि केवलाष्टमीं विहाय घटिकादिमात्रा
 पि रोहिणी सहिता परैवेत्याहुः तन्न । विशेष पदस्याधिक्यार्थकस्येन्दुशब्दार्थाद्वैराचपदार्थेऽन्वयेन वैषम्यस्य शब्दार्थत्वात् । तृतीयपादस्यानुवादक
 त्वमेव यत्तु विशेषयतु विशेषपदस्य रात्रिपदेनान्वयं कृत्वा रोहिणी योगाभावेधिकरात्रिव्यापिनी ग्राह्येति सार्थक्यमुक्तं तद्दिनद्वये निशीथाव्याप्तौ पूर्वं
 द्यरधिकरात्रिव्यापिसत्त्वेन पूर्वं घुर्वतापत्तेर्माधवादि सर्वनिबन्धकारीणामनिष्टत्वादयुक्तं तेनानुवादकत्वममाधानं विना न निस्तारः । यत्त्वल्पनिशीथ
 ग्राह्यहणे कर्मकालशास्त्रबाधोऽस्येवेति तच्च । बाधोऽन्यगतिका गतिर्यावताबाधं विना शास्त्रमनन्यगतिकं भवति तावतैव बाधस्यांगीकर्तुमुचित
 त्वात् नहि ब्रीहिशस्त्रेण ववशास्त्रस्य सार्बजिकोबाधोभ्युपगम्यतेनवा तस्येति । यत्तु बुधपदस्य चन्द्रोदयपरत्वे सकलेत्यस्यानन्वय इति । तन्न ।
 भवन्मतेपि मुख्यस्यासम्भवेनाष्टमी प्रतियोगिकाधिक्यरूपस्यैव वक्ष्यमाणस्य ग्रहणौचित्यात् । तथाच उदयेचाष्टमी किञ्चिदिति वचनं तातवरणव्या
 ख्यातं दिवावेत्यादिवत् दिनद्वये वैषम्येण निशीथस्यैव एवमोज्यं उदये चन्द्रोदये निशीथाख्यमुहूर्तं ति यावत् । किञ्चित् सत्या तदुत्तरं नवमी
 सकला निशीथादुत्तरकालव्याप्ता किञ्चित्पदसकलपदयोरर्थवत्त्वात् एवं च दिनद्वये वैषम्येण निशीथस्यशीलभ्यते तथाच सत्यनिशीथयुक्ताय
 ष्टमी बुधरोहिण्युक्ता ग्राह्या नत्वधिकनिशीथव्यापिनी तद्रहितेति उदयशब्दस्य सूर्योदयपरत्वे तु उदयव्यापिनी ग्राह्येत्येव वक्ष्येत् न तु
 किञ्चिन्नवमी सकलेति । नच नवमीदिन एवस्य निशीथस्यैव किञ्चित्पदसकलपदयोरर्थवत्त्वेन दिनद्वये वैषम्येणस्यैव एतद्वचनप्रवृत्तिः कथ
 मिति बाध्यं तथात्वे कर्मकालशास्त्रादेव पराप्राप्तिरेतद्वचनवैयर्थ्यापत्तेः तस्मादीदृश एवैतद्वचनस्य विषयो वाच्य इति । किञ्चित्तद्वचनोपात्तसकल

त्वं दर्वच तथाहि किं षष्टिषटिकाव्यापित्वं तंत । उताष्टभ्युत्तरमासूर्योदयमात्राव्यापित्वं उत्तपक्षान्यतमंतं नाघः सूर्योदये किञ्चिदष्टमीसत्वे
 तादृशनवम्यास्तद्वेराचेऽसम्भवात् । दिनान्तरमादाय षष्टिदण्डायाः सत्वेऽपि तत्र सकलव्यवहाराभावात् । उदयमारभ्य द्वितीयोदयव्यापितिया
 वेव सकलत्वव्यवहारात् तस्मात्सकलत्वमष्टमीप्रतियोगिकाधिकत्वरूपं पारिभाषिकमेव वाच्यं तत्र सूर्योदये चन्द्रोदये वा किञ्चिदष्टमीसत्वे सम्भ
 वत्येवेति । यत्तु बुधवारप्रापकवचनान्तरविरहान्नरोहिणीतुल्यतेत्युक्तं तत्र नहि सर्वत्र वचनान्तरप्राप्तस्यैव रोहिणीतुल्यतेति नियमः ।
 भवद्भिरेव नवमीयोगस्यैतद्वचनमात्रापात्तस्यापि निर्णायकत्वस्यासकृदुक्तत्वात् । यदुक्तं एकदिने रोहिणी परदिने च बुधस्तदानिर्णया भाव
 एवापद्येत तदपि न । अहोरात्रसम्बन्धस्य नवमीयोगस्य च निर्णायकत्वात् । अत्रैवं वक्तव्यं यदि दिवा वा मुहूर्तमप्यहोरात्रे प्राजापत्यैव सं
 युतेत्यादीनां निशीथाख्यकर्मकालवाधकत्वे यथा पूर्वघूरोहिणीरहितां षष्टिदण्डामप्यष्टमीं त्यक्त्वा दण्डादिमात्रावशिष्टायां रोहिणी युतायामुत्तरैव व्रत
 मित्युच्यते एवं दिनद्वये निशीथव्यापिनी पूर्वद्युरेव निशीथात्पूर्वरोहिणीयुता तथा पूर्वतरैव सूर्योदयमारभ्य प्रवृत्तरोहिणीयुतां निशीथोत्तर प्रवृत्तां उ
 त्तरेघूरोहिणीरहितां निशीथगामप्यष्टमीन्त्यक्त्वा कथं न पूर्वद्युर्व्रतानुष्ठानमिति सुधियएवं विवेचयन्तु ॥ यत्त्वोक्तं ॥ संकल्पात्मकव्रतस्य प्रधानत्वेन
 प्रातः सङ्कल्पयेद्दिहानुपवासव्रतादिकमिति प्रातःकालस्य प्रधानकालत्वेन तद्व्यापिन्येव ग्राह्येति तदुक्तं । रोहिणीसंहितनिशीथगाया अपित्यागा
 पत्तेः मुख्यकालः सविज्ञेय इत्यादेस्तदपवादकत्वे तु दिवावेत्यादिमा अर्द्धरात्र्यापिन्यावाध इव प्रातःकालस्य सामान्यशास्त्रार्थत्वेन बाधापत्तिर्दुर्वारैवेति
 एतेन मूहूर्तकलापदयोर्द्वाराचवर्तिकलापरत्वे वचनानर्थक्यपादनमपि शब्दानन्वयापत्तिश्च्युत्यपास्तं । ननु निशीथोत्तरवृताष्टमीदिने पूर्वरोहिणीयो
 गो न परेघुरित्युदाहरणस्यासम्भवान्न पूर्वद्युर्व्रतानुष्ठानाभावापत्तिरिति चेन्न । सप्तमीसंयुताष्टम्या भूत्वा ऋक्षं द्विजोत्तमाः प्राजापत्यं द्वितीयेऽपि मुह
 र्त्ताद्वं भवेद्यदेति वचनेन यदि मूहूर्त्ताद्वं भवेदिति मूहूर्त्ताद्वं सम्भावनया कदाचित्तदभावस्यापि सम्भवेनोदाहरणासम्भवात् । पारणातिभिभान्ते कार्या

॥ ब्र ॥ तदाह भृगुः । जन्माष्टमी रोहिणी च शिवरात्रिस्तथैव च । पूर्वविद्वैव कर्त्तव्या तिथिभान्ते च पारणं । निषेधोपि ब्रह्मवैवर्ते अष्टम्यामथरोहिण्यां नृः
 ६२ यत्पारणं क्वचित् । अन्यात्पराकृतं कर्म उपवासार्जितं फलं । तिथिरष्टगुणं हन्ति नक्षत्रं च चतुर्गुणं । तस्मात्प्रयत्नतः कुर्यान्तिथिभान्ते च पारणं
 तिमुखाः । पक्ष एकतरांतस्त्वनुकल्पः । यदा तु तिथिनक्षत्रयोरन्यतरस्यैव दिनेतस्तदा रात्रौ पारणानिषेधादन्यतरांते पारणाभ्यनुष्ठानादिनाचैवान्यत
 रांते कार्यं । अतएव ब्रह्मपुराणे ॥ भान्ते कुर्यान्तिथेर्वापि शक्तं भारतपारणमिति । अथ जन्माष्टमी व्रत प्रयोगः । व्रतपूर्वदिने दन्तधावनं कृत्वोपवा
 सदिने प्रातः सूर्यः सोमोयमः कालः संधिभूतान्यहः । क्षपाः पवनदिक्पतिभूतिराकाशश्च चरानराः । ब्राह्मं शासनमास्थाय कल्पश्वमिह सन्निधिरित्युक्ता
 सफलपुष्पाक्षतं जलपूर्णं ताम्रपाचमादाय मासाद्युल्लिख्याभुकफलकामो वा पापक्षयकामो वा कृष्णप्रीतये कृष्णजन्माष्टमी व्रतं करिष्ये । वासुदेवं समुद्दिश्य
 सर्वपाप प्रशान्तये । उपवासं करिष्यामि कृष्णाष्टम्यां नभस्यहं । अथ कृष्णाष्टमीं देवीं नमश्चन्द्रसहितारोहिणीं । अर्चयित्वोपवासेन भोक्षेहमपरेहनि ।
 एनसोभोक्षकामोऽस्मि यज्ञोबिन्दन्नियोनिजं । तन्मे मुञ्चतु मां चाहि पतितं शोकसागरे । आजन्ममरणं यावद्यन्मया दुष्कृतं कृतं । तत्प्राणशय गोबिन्द
 प्रसोद पुरुषोत्तमेत्युक्ता पाचस्थं जलं निक्षिपेत् । ततः कदलीसम्भवासेभिराम्रपल्लवसंयुतं । जलपूर्णकलशैर्दीपैः पुष्पमालादिभिर्युतमगरूढपितं अग्नि
 खड्गकृष्णकागरक्षामणिद्वारं न्यस्तमुसलादियुतं मङ्गलोपेतं षष्ठादेव्याधिष्ठितं देवक्याः सूतिकाशृष्टं विधाय तस्य समन्ताद्भित्तिषु सकुसुमांजलीन् देवगन्ध
 र्वादीन् वज्रचर्मधर वसुदेव देवकी नन्द यशोदा गर्ग गोपी गोपान् कंसनियुक्तान् गोधेनुकुञ्जरान्यमुनां तन्मध्ये कालीयं अन्यच्च तत्कालीनं कुलाचरितं
 यथासम्भवंलिखित्वा सूतिकाशृष्टमध्ये पुरटपठावृतंमञ्चकंस्थापयित्वा मध्याह्ने नद्याजले तिलैः स्नात्वाऽर्द्धरात्रे सपरिवारः कृष्णपूजां करिष्ये इति सङ्कल्प्य
 काञ्चनी राजती ताम्री पैत्तली वृक्षपीतया बार्हीमणिमयीचैव वर्णकैर्लिखित्वाथवेत्युक्तान्यतमेन प्रतिमां विधाय अग्न्युच्चारणं कृत्वा प्रतिभाकपोलौ स्पृष्ट्वा
 तद्देवतानाममूलमन्त्रैः प्रणवादि चतुर्थ्यन्तं नाम वा अस्मै देवत्व संख्याय स्वाहेति च मन्त्रन्तं पठन् प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् । अस्मादित्यस्य स्थाने तत्तद्देवता

नाम ग्राह्यं। गायद्भिः किन्नराद्यैः सततपरिगता वेणु, बीणा निनादैः शृङ्गारादर्शकुम्भप्रचुरतरकरैः किन्नरः सेव्यजाना। पर्यङ्के स्वाधिरूढामुदिततरसुखी पुचि
 णी सम्यगाल्लेसा देवी देवमाता जयति सुवदना देवकी दिव्यरूपा इति देवकीं स्मृत्वा बालकंसुटसंमुप पर्यङ्के स्तनपायिनं। श्रीवत्सवक्षसं शान्तं नीलोत्पलदल
 ष्वविमिति श्रीकृष्णं ध्यात्वा ओं नमो देव्यै श्रिये इति श्रियं। देवकी संहितं वसुदेवं यशोदा संहितं नन्दं। श्रीकृष्णसंहितं बलदेवं चण्डिकां च नमो नं
 नमिमन्त्रैः पूजयेत्। तत्रमन्त्राः योगेश्वराय देवाय योगानां पतये विभो। योगोद्भवाय नित्याय गोविन्दाय नमो नमः॥ स्नानं॥ यज्ञेश्वराय देवाय
 तथा यज्ञोद्भवाय च। योगानां पतये नाथ गोविन्दाय नमो नमः॥ घूपं॥ विश्वेश्वराय देवाय तथा विश्वोद्भवाय च। विश्वस्य पतये तुभ्यं गोविन्दाय
 नमो नमः॥ नैवेद्यं॥ गारुडे तु। यज्ञाय यज्ञेश्वराय यज्ञपतये यज्ञाङ्गाय गोविन्दाय नमो नम इत्यदो सर्वेषां यज्ञपदानां स्थाने योगपदानुक्ताय मेव
 मन्त्रः स्नाने विश्वेश्वरायेतुक्ता नैवेद्यं धर्मार्थं मर्मेश्वरायेत्यादिः स्वाहान्तस्तिलहोमे॥ विश्वाय विश्वेश्वरायेत्यादि शयने। सोमाय सोमेश्वरायेत्यादिश्चन्दं
 पूजायामिति मन्त्रा उक्ताः ततो गव्यघृते नागनौ वमोर्द्वारां कचिद्गुडघृतेनेति। ततो जातकर्मनालक्रेदघटी पूजानामकर्माणि। ततश्चन्द्रोदये रोहिणी
 युते चन्द्रस्थंडिले प्रतिमायां वा मन्त्रैः संपूज्य संवेतोऽयं समादाय सपुष्पकुशचन्दनं। जानुभ्यां धरणीं गत्वा चन्द्रायार्घ्यं निवेदयेत्। क्षीरोदार्ववसम्भूत
 अविगोष समुद्भव। गृहाणार्घ्यं शशांकेन रोहिण्या संहितो ममेति। ततो ज्योत्स्नायाः पतये तुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः। नमस्ते रोहिणीकान्त मुधा
 वास नमोऽस्तुते। नमो मण्डलदीपाय शिरोरत्नाय धूर्जटेः। कलाभिर्वर्द्धमानाय नमश्चन्द्राय खेचर इति प्रणमेत्। ततः अनघं वामनं शौरिं वैकुण्ठं
 पुरुषोत्तमं। वासुदेवं हृषीकेशं माधवं मधुसूदनं। वाराहं पुण्डरीकाक्षं नृसिंहं दैत्यवृदनं। दामोदरं पद्मानाभं केशवं गरुडध्वजं। गोविन्दमच्युतं कृष्णं
 अनन्तमपराजितं। अधोक्ष जगद्दीजं सर्गस्थित्यन्तकारिणं। अनादि निधनं विष्णुं लोकेशं च चिद्विक्रमं। नारायणं चतुर्बाहुं शङ्खचक्रगदाधरं। पी
 ताम्बरधरं निधं वनमाला विभूषितं। श्रीवत्सां जगत्सेतुं श्रीकृष्णं श्रीधरं हरिं। शरणं तु प्रपद्येहं सर्वकामार्थसिद्धये। प्रणमानि महादेवं वामदेवं

६३ ब्र ॥ जगत्पतिमिति मन्त्रैः प्रणम्य चाहि मां सर्वग श्रीश हरे संसार सागरात् । चाहि मां सर्वपापघ्न दुःखशोकार्णवात्प्रभो । सर्वलोकेश्वर चाहि सतितं र
 ६३ भवार्णवे । देवकीनन्दन श्रीश हरे संसारसागरात् । चाहि मां सर्वरोगघ्न रोगशोकार्णवाद्द्वरे । दुर्गतेस्त्रायसे विष्णो ये स्मरन्ति सकृत्सकृत् । सोऽहं दे
 बातिहृष्टं तत्त्वाहि मां शोकसागरात् । पुष्कराक्ष निमग्नोऽहं मायाविज्ञानमत्सरात् । चाहि मां देव देवेश त्वत्तो नान्योस्ति रक्षिता । यद्वात्से यच्च कौ
 मारे यौवने यच्च बार्द्धके । तत्पुण्यं वृद्धिमाप्नोति पापं हर हलायुधेति मन्त्रैः प्रार्थयेत् । ततः स्तोत्रपठनपुराणश्रवणादिना जागरणं कृत्वा द्वितीयेऽह्नि
 प्रातःकालीनं नित्यं कृत्वा पूर्वञ्च देवं पूजयित्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा तेभ्यः सुवर्णधेनुबस्तादि कृष्णो मे प्रीयतामिति दत्त्वा । यदेवं देवकी देवं वसुदे
 वादजो जनत् । भौमस्य ब्रह्मणो गुह्ये तस्मै ब्रह्मात्मने नमः । सृजन्मवासुदेवाय गोब्राह्मणहिताय च । शान्तिरस्तु शिवं वास्त्वित्युक्ता प्रतिमामुद्वा
 स्यतां ब्राह्मणाय दत्त्वा पारणं कृत्वा व्रतं समापयेत् । सर्वाय सर्वपतये सर्वसम्भवाय गोविन्दाय नमोनम इति परणाय । भूताय भूतपतये इत्यादि
 समापनञ्च मन्त्रैः ॥ इति जन्माष्टमी व्रत पद्धतिः । अथ जन्माष्टमी व्रतं । युधिष्ठिर उवाच ॥ जन्माष्टमी व्रतं ब्रूहि बिस्तरेण ममाच्युत । कस्मिन् काले
 समुत्पन्नं किं पुण्यं कौविधिः स्मृतः । श्रीकृष्ण उवाच ॥ मत्स्ययुगे पुरा वृत्ते शमिने कुङ्कुरांधके । स्वजनेर्वन्धुभिः स्त्रीभिः समं स्त्रियैः समावृते । हते कंसा
 सुरे दृष्टे मथुरायां युधिष्ठिर । देवकी मां परिष्वज्य कृत्वा त्स्फुटं करोदह । वसुदेवोऽपि तत्रैव बात्सल्यात्परोदह । समालिङ्ग्याश्रुबदनः पुत्रपुत्रेत्युवाच
 ह । स गङ्गादस्त्रो दीनो बाष्पपर्याकुलेक्षणः । बलभद्रं च मां चैव परिष्वज्य मुदा पुनः । अद्य मे सफलं जन्म जीवितञ्च सुजीवितं । उमाभ्यामद्यपुष्पा
 म्यां समुद्भूतं समागतः । एवं हर्षेण दांपत्यं हृष्टपुष्टं तदाद्यभूत् । प्रणिपत्य जनाः सर्वे बभूवुस्ते प्रहर्षिताः । एवं महेत्सवं दृष्ट्वा समार्जं मधुसूदन ।
 प्रसादः क्रीयतामस्य लोकस्यार्तस्य दुःखतः । यस्मिन् दिने प्रसूतेयं देवकी त्वां जनार्दन । तद्दिनं देहि वैकुण्ठं कुर्मस्तव सहेत्सवं । एवं स्तुते जनौ
 धेन वसुदेवो मयेक्षितः । बिलोक्य बलभद्रञ्च मां च हृष्टतनूरुहः । उवाच स ममादेशल्लोकान् जन्माष्टमी व्रतं । मथुरायां ततः पश्चात्तथावान्यत्प्रका

शितं ॥ कुर्वन्तु ब्राह्मणाः सर्वे व्रतं जन्माष्टमी दिने । चित्रिया वैश्वजातोयाः गृह्यायेत्येपि धर्मिणः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशं तद्व्रतं देव देवैः सवर्
 नुष्ठितं । जन्माष्टमीतिसंज्ञं पवित्रं पापनाशनं । येनैव तुष्टिमायासि कार्त्स्न्येन प्रभुरव्ययः । एतस्मै तत्त्वतो ब्रूहि सविधानं सविस्तरं । श्रीकृष्ण उवाच ॥
 मामि भाद्रपदेष्टम्यां निशीथे कृष्णपक्षके । शशांके वृषराशिस्थे षष्ठे रोहिणि सज्जिते । योगेस्मिन्मुद्देवाच्च देवकीमाम जीजनत् । भगवत्या तच्चैवं क्रि
 यते सुमहोत्सवः । योगेस्मिन् कथितेष्टम्यां सिहराशिगते रवौ । सप्तम्यां लघुभुक्रुर्यादन्तधावनपूर्वकं । उपवासस्य नियमं रात्रौ स्थास्थ्याञ्जितेन्द्रियः ।
 केवलेनोपवासेन तस्मिन् जन्मदिने मम । सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः । उपावृत्तस्तु पापेभ्यो यस्तुवासोऽगुणैः सह । उपवासः सविज्ञेयः सर्वभो
 गविवर्जितः । ततोष्टम्यां तिलैः स्नातो नाद्यादौ विमले जले मुद्देशे शोभनं कुर्याद्देवक्याः स्तूतिकाष्टहं सितपीतैस्तथारक्तैः कर्पूरैर्हस्तिरपि वासोभिः शो
 भितं कृत्वा समन्तात्कलशैर्नवैः पुष्पैः फलैरनेकैश्च दीपालीभिरितस्ततः । पुष्पमालाविचित्रं च चन्दनागरभूषितं । अतिरम्यमनौपम्यं रत्नामणि वि
 भूषितं । हरिवंशस्य चरितं गोकुलं च विलेखयेत् । ततोवादिचनिनदैर्वीणावेणुरवाकुलं । नृत्यगीत क्रमोपेतं मङ्गलैश्च समन्तततः । वेष्टकारी
 लोहखण्डं कृत्वा नादञ्च यत्नतः । द्वारे विन्यस्य मुसलं रक्षितं रक्षपालकैः । पश्चादेव्याधिष्ठितं तद्गृहं चोत्सवेस्तथा । एवं विभवसारेण कृत्वा तु
 स्तूतिकाष्टहं । तन्मध्ये प्रतिमा स्थाप्य सा चाप्यष्टविधास्मृता । काचनी राजती ताम्री पैतली शृङ्गयी तथा । वाची मणिमयी चैववर्णकैर्लिखिता स्तथा ।
 सर्वलक्षणसंपूर्णां पर्यङ्के चाष्टशस्यके । प्रतप्तकांचनाभासां महाह्रीं हृतपयस्विनीं । प्रस्तुतां च प्रसुप्तां च स्थापयेन्मंचकोपरि । मां तच्च बालकं मुग्धं पर्यङ्के
 स्तनपायिनं । श्रीवत्सवचसं शांतं नीलोत्पलदलच्छविं । यशोदां तच्च चैकस्मिन् प्रदेशे स्तूतिकाष्टहे । तद्वच्च कल्पयेत्यर्थं प्रसूतां वरकन्यकां । तथैव
 ममपार्श्वस्थान् कृतांजलिपुटान्मृप । देवान् ग्रहांस्तथा नागान्यक्षविद्याधरामराः । प्रणताः पुष्पमाल्याग्रचारुहस्ताः सुरासुराः । संचरन्त इवाकाशे प्रहारै
 रुदितोदितैः । वसुदेवोऽपि तत्रैव खड्गचर्मधरः स्थितः । कश्यपो वसुदेवोऽयमदितिथैव देवकी । शेषो वै बलदेवोऽयं यशोदादितिरचभूतः । नन्दप्र

॥ ३ ॥ आपतिर्हृदो गर्गस्यापि चतुर्मुखः । गोप्यस्याधरसः सर्वाः गोपास्यापि दिवौकसः । एषावतारो राजेन्द्र कमेयं कालनेमिजः । तच्च क्वचनियुक्तारः ।

॥ ६४ ॥ मोहिता योगनिद्रया । गोधेनुकुं अराक्षैव दानवाः शस्त्रपाणयः । नृत्यंतस्यासुरोभिस्ते गन्धर्वा गीततत्पराः । लेखनीयश्च तत्रैव कालियो यमनाङ्गदे इत्येवमादित्यत्कंचित् क्रियते चरितं मम । लेखयित्वा प्रयत्नेन पूजयेद्भक्तितत्पराः । रम्याभैर्वीजपूरैश्चलकुचैश्चपुसैस्तथा । कालदेशोद्भवैः पुष्पैः फलैश्चापि युधिष्ठिर । पादार्घ्यैः पूजयेद्भक्त्या गन्धपुष्पाद्यतैः फलैः । मन्त्रेणानेन कौतये देवकीं पूजयेन्नरः । गायङ्गिः किन्नराद्यैः सततपरिगता वेणुवीणानिनादै र्वङ्गारादर्शकुम्भप्रभककृतकरैः किन्नरैः सेव्यमाना पर्यङ्के स्वास्थिता या मृदिततरुमुखी पुचिणी सम्यगास्ते । सा देवी देवमाता जनयतु सप्तता देवकी कांत रूपा । दानमभ्याजयन्ती श्रीदेव्याश्च रणांतिके । सर्वोपचारैः संपूज्या दिव्यगन्धानुलेपनैः । पङ्कजैः पूजयेद्देवीं नमो देव्यैः प्रिये इति । देववत्स्ये नम स्तेसु कृष्णोत्पादनतत्परा । पापक्षयकरी देवी तुष्टिं यातु ममार्चिता । प्रणवादिनमोतच्च एषक् नामानुकीर्तने कुर्यात्पूजां विधिज्ञश्च सर्वपापापनुत्तये देवक्यै वसुदेवाय इन्द्रादिभ्यो पिचैबहि । वलदेवाय नन्दाय यशोदायै एषक् एषक् । क्षीरादिस्नपनं कृत्वा चन्दनानुविलेपयेत् । विध्यंतरमपीकृति केचि दक्षैवसूरयः चन्द्रोदये शशांकाय अर्घं दद्याद्द्वरि स्मरन् । अनघं वामन शौरिं वैकुण्ठं पुरुषोत्तमं । वामदेवं हृषीकेशं माधवं मधुसूदनं । वाराहं पुण्डरीकाक्षं नृसिंहं ब्रह्मणः प्रियं । गोपीशं देवकीपुत्रं सर्गस्य स्थितिकारणं । अनादिनिधनं विष्णुं चैकोक्ष्यं त्रिविक्रमं । नारायणं चतुर्वाङ्गं शङ्खचक्रगदाधरं । पीतांबरधरं नित्यं वनमालाविभूषितं । श्रीवत्साङ्गं जगत्सितुं श्रीपतिं श्रीधरं हरिं । स्मरन्नघं दद्यादिति पूर्वणान्वयः । योगेश्वराय देवाय योगिनां पतये नमः । विश्वेश्वराय विश्वाय तथा विश्वंभराय च । विश्वेश्वराय देवाय तथा जलशयाय च । यज्ञानां पतये नाथ गोविन्दाय नमोनमः । पूजामन्त्रः । जगन्नाथ नमस्तुभ्यं संसारभयनाशन । जगदीशाय देवाय भूतानां पतये नमः । इति नैवेद्यं । धर्मेश्वराय धर्माय संभवाय जगत्पते । धर्मज्ञाय च यज्ञाय गोविन्दाय नमोनमः । श्रवणं । मन्त्रेणानेन नैवेद्यं दद्याच्चन्द्रमसे नरः । तथैवार्घ्यं च मन्त्रेण अनेनैव तु दापयेत् । क्षीरोदार्यवसम्भूतं अचिगोचरमुद्भव । गृहाकार्यं

अशांकेदं रोहिण्या सहितो मम । ज्योत्स्नापते नमस्तुभ्य ज्योतिषां पतये नमः । नमस्ते रोहिणी कान्त अर्घनः प्रतिगृह्यतां । स्थापयेद्देवेशं
 अशांकं रोहिणीयुतं । दिवक्या वसुदेवच नन्दं चैव यशोदया । वलदेवं मया सार्द्धं भद्रया परया नृप । संपूज्य विधिवद्देही किञ्चाप्नोत्यतिदुर्लभं । एका
 दशीनां विंशत्यः कोटयोयाः प्रकीर्त्तिताः । ताभिः कृष्णाष्टमी तुल्या ततो नन्तचतुर्दशी । अर्द्धरात्रे बभौर्द्धारा पातयेद्देव्यसर्पिषा । ततो बह्वर्पयेन्नाशं
 षष्ठीनामादिकं मम । कर्त्तव्यं तत्क्षणाद्रात्रौ प्रभाते नवमोदिने । यथा मम तथा कार्यं भगवत्या महेत्सवं । ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च
 दक्षिणां । हिरण्यं मेदिनीं गावो बासांसि कुसुमानि च । यद्यदिष्टतमं तत्तत्कृष्णो मे प्रीयतामिति । यदेवं देवकी देवं वसुदेवादजीजनत् । भौमस्य ब्रह्म
 णो गुप्त्यै तस्मै ब्रह्मात्मने नमः । नमस्ते वासुदेवाय गोब्राह्मणार्हताय च । शान्तिरस्तु शिवं चास्तु इत्युक्त्वा मां विसर्जयेत् । ततो बन्धुजनौघं च दीनानां भोज
 नं वञ्च । भोजयित्वा सुशीलः सन् स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः । एवं यः कुरुते देव्या देवक्याः सुमहेत्सवं । प्रति वर्षं विधानेन मङ्गलौ धर्मनन्दन । नरो वा य
 दिवा नारी यथोक्तं लभते फलं । पुत्रं सन्तानमारोग्यं सौभाग्यमतुलं लभेत् । इह धर्मरतिर्भूत्वा मृतौ वैकुण्ठमाप्नुयात् । तच्च देव विधानेन वर्षलक्षं सु
 धिष्टिर । भोगान्नाना विधान् भुक्त्वा पुण्यशेषादिहागतः । सर्वकामसम्पद्वै तु सर्वाशुभविवर्जिते । कुले नृपतिशीलानां जायते हृच्छयोपमः । यस्मिन्
 सदैव देशे तु लिखितं तु पटार्पितं । मातृजन्मदिनं यत्र सर्वालङ्कारभूषितं । पूजयेत्याडवश्रेष्ठ व्रतैरुत्सवसंयुतैः । परचक्रमयं तत्र न कदा विह्वलेत् पुनः ।
 पर्जन्यः कामवर्षास्यादीतिभ्यो नमयं भवेत् । गृहे वा पूज्यते यस्मिन् देवक्याश्चरितं मम । तत्र सर्वसम्पद्वै स्यान्नोपसर्गादिकं भवेत् । पशुतो न कुललादप्रा
 षात् पापयोगाच्च पातकात् । राजतश्चौरतो वापि न कदाचिद्भयं भवेत् । संसर्गेणापि यो भक्त्या व्रतं पश्येदनाकुलं । सोऽपि पापविनिर्मुक्तः प्रयाति हरि
 मन्दिरं । जन्माष्टमी जनमतो नयनाभिरामा पापापहा सुगतिनं विदधाति गोपं । यो देवकीसुतसुताञ्च भजेद्भिक्त्या पुचानवाप्य समुपैति पदं
 हि विष्णोः । इति हेमाद्रौ भविष्योत्तरे जन्माष्टमी व्रतं । अथ श्रिताचारप्राप्ता कथा ॥ व्यास उवाच ॥ निवृत्ते भारते युद्धे कृत काश्चो युधि

॥ ३ ॥
॥ ६५ ॥

ष्टिरः । उवाच वाक्यं धर्मात्मा कृष्णं देवकी नन्दनं । युधिष्ठिर उवाच ॥ त्वत्प्रसादेन गोविन्द निहताः शत्रून् राणे । कर्णश्च निहतः सोऽपि त्वत्प्रसाद-
दात्किरीटिना । जता को युधि भीष्मस्य यस्य सत्युर्नबिद्यते । अजयोऽपि जितः सोऽपि त्वत्प्रसादाज्जनार्दन । प्राप्तं निष्कण्टकं राज्यं कृत्वा कर्मसुदृक्
आचारो दण्डनीतिश्च राज्यधर्माः क्रियान्विताः । अधुना श्रोतुमिच्छामि व्रतं जन्माष्टमीव्रतं । जन्माष्टमीव्रतं ब्रूहि विस्तरेण ममाच्युत । कुतः काले न
त्यक्तं किंपुण्यं कोविधिः स्मृतः । श्रीकृष्ण उवाच ॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं । यतः प्रभृति विख्यातं फलेन विधिनावृतं । राजवंशसमु-
त्पन्नैर्देवैः कैश्चित् सुपीडिता । धरा भारसमाक्रान्ता ब्राह्मणं शरणं ययौ । ज्ञात्वा तदा प्रभुर्ब्रह्मा भूमेभारं समाहितं । श्वेतद्वीपं समागत्य सर्वदेवैः सम-
न्वितः । समाहितमतिर्ब्रह्मा मां तुष्टाव विशांपते । सुत्या तयाहं सम्प्रीतस्तेषां हृगोचरो भवं । दृष्ट्वा मां प्रणिपत्त्या शुभक्तिभावसमन्विताः । ब्रह्माणमग्रतः
कृत्वा तुष्टाः सर्वे दिवौकसः । विजिज्ञाप्तुर्महाभूमेस्तस्या भारापनुत्तये । उपधार्य तदालेखावचनं चार्चयन्ति यं । केनोपायेन हन्तव्या दानवाः क्षत्रियो-
द्भवाः । स्वधर्मनिरताः सर्वे महाबलपराक्रमाः । ततो निश्चित्य मनसा ब्रह्माणं चाहमब्रुवं । वसुदेवो देवकी च प्रजाकामौ पुरा नृप । भक्त्या मां मज्ज-
मानौ तौ तप्तवन्तौ महत्तपः । तयोः प्रसन्नः सुप्रीतो याचतं वरमुत्तमं । अब्रुवन्तावपि ततो वरयामासतुः किल । यदि देव प्रसन्नोऽसि त्वाहं नो
भवेत्सुतः । तथेति च मया ताम्यामुक्तं प्रीतेन सेवया । तत्कामपूरणार्थाय सम्भविष्याम्यहं तयोः । दिवौकसोऽपि स्नाशेन सम्भवन्तु सुरस्त्रियः । योगमा-
या च नन्दस्य यशोदायां भविष्यति । देवक्या जठरे गर्भमनन्तं धाम मामकं । तन्निःकास्य ततस्तूर्णं रोहिण्याजठरे कुरु । इति सन्दिश्य तान् सर्वानहमं
तर्हि तो भव । ततो देवैः समं ब्रह्मा तां दिशं प्रणिपत्य च । आस्थास्य च मर्ह्यं देवीं वरधाम्नि अगाम ह । ततोऽहं देवकीगर्भमविशं तेन ते असा । हतेषु
षट्सु बालेषु देवक्या श्रीग्रसेनिना । कारागृहस्थितायाश्च वसुदेवेन वै सह । गतेर्द्वाचसमये सुप्ते सर्वजने निशि । भाद्रमास्यसिते पक्षेऽष्टम्यां ब्रह्मा
र्क्षसंयुजि । सर्वग्रहशुभे काले प्रसन्नहृदयाशये । आविरासन्निजनेनैव स्वरूपेणावनीपते । वसुदेवोऽपि मां दृष्ट्वा हर्षशोकपरिभुतः । भीतः कंसादतितरा

नुष्टावे च कृताञ्जलिः वसुदेव उवाच । अत्यद्भुतमिदं रूपं दुर्दर्शं योगिनामपि । त्वत्तेजसारिष्टशृङ्गमभवत्संप्रकाशितं । उद्विजे भगवन् कंसाद्योमेवालान्
 घातयत् । उपसंहर तस्मात्त्वमेतद्रूपमलौकिकं । शंखचक्रगदापद्मलसत्कोस्तुभमालिनं । किरीटहारमुकुटकेयूरवलयोज्झितं । तद्विदमन् समीतं कण्ठका
 श्वन मेखलं । स्फुरद्राजीवताम्राक्षं क्षिप्रधाजनचयप्रभं । महामरकतस्त्रच्छं कोटिसूर्यसमप्रभं ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ एवं संप्रार्थितो राजन्वसुदेवेन वै तदा ।
 तेनैव निजरूपेण भूत्वाहं प्राकृतः शिशुः । नय मां गोकुलमिति वसुदेवमचोदयं । समादायागमत्सोपि नन्दगोकुलसंजया । हाराण्युपाकृतान्पासन्
 स्वप्रभावात्स्वं विभो । ददौ मार्गं च कालिन्दी जलकल्लोलमालिनी । ततो यशोदाशयने न्यस्य चानकदन्तभिः । तत्पर्यंकस्थितां शृङ्गदारिकामागमत्युनः
 हाराणिपिहितान्पासन् पूर्ववन्निगडं ततः । विन्यस्य पादयोरारुक्ष्य शयने न्यस्य दारिकां । ततो कुरोद महता स्वरेणापूर्य्य सादिशः । तस्या रुदित
 शब्देन उत्थिता यामिका शृङ्गात् । कंसमागत्य चाचस्युः प्रभूता देवकीति च । सोऽपि तत्पात्समुत्थाय भवेनातीव विह्वलः । जगाम भूतिकाग्रेहं देवक्याः
 प्रखलन् पथि । दारिकां शयनाद्गृह्य रुदन्त्याश्चैव सः रूसुः । अपोथयच्छिलाष्ट्रे सापि तस्य करात्च्युता । उवाच कंसमाभाष्य देवीद्याकाशगासती ।
 किं मया हतया मन्द आतः कुचापिते रिपुः । इत्युक्तः सोऽप्यभूत्कंसः परमे दिग्गमानसः । आञ्जापयामास ततो बालानां कदनाय वै । दानवा अपि
 बालानां कदनं चक्रु रक्षताः । वनेषूपवनेचैव पुरग्रासव्रजेष्वपि । अहं च गोकुलेस्थित्वा पूतनां बालघातिनीं । कन दातुं प्रवृत्तां च प्राणैः समम
 शोषयत् । दण्डावर्त्तवक्राणिष्ठेनुजं केशिनं तथा । अन्यानपि खलान् हत्वा स्वप्रभावमदर्शयन् । ततश्च सशृङ्गागत्वा हत्वा कंसादि दानवान् ।
 आतीनां परमं हर्षं कृतवानस्मि सादरं । देवकी वसुदेवश्च परिध्वज्यमदा मम । आनन्दैर्जलेर्मूर्द्धिं सेचयामासतुर्नृप । तस्मिन् रंगवरेमहान् हत्वा
 बाणूरनुत्थकान् । गजं कुवलयापीड कंसम्रातृननेकशः । एवं हते सुरे कंसे सर्वलोकैककाण्डके । अन्येषु दृष्टदैत्येषु सर्वलोकनृपैस्त्वं । लोकाः समुत्सुकाः
 सर्वे मांभेत्युचुरा वृताः । कृष्णकृष्णमहायोगिन् भक्तानामभयप्रद । प्रलयात्पाद्वि नो देव शरणागतवत्सल । अनाद्यनाय सर्वज्ञ सर्वभूतहिते रत ।

॥ अ ॥ किञ्चिद्विज्ञामहे देव तन्नोवक्तं त्वमर्हसि । तवजन्मदिनं लोकेन ज्ञातं केनचित् क्वचित् । ज्ञात्वा च तद्दिनं सर्वं कुर्मोवर्द्धयानोत्सवं । तेषां हृदा तु तां भक्तिः
 ॥ ६६ ॥ अङ्गमपि सुसौहृदं । मया जन्मदिनं तेभ्यः स्थातं निर्मलचेतसां । श्रुत्वा तेपि तथा चक्रुर्विधिना येन तत् शृणु । पार्थ तद्विवसे प्राप्ते दन्तधावन
 पूर्वकं । स्नात्वा पुण्यजले शुद्धे वाससी परिधाय च । निर्वृत्यावश्यकं कार्यं व्रतसङ्कल्पमारभेत् । अद्यस्थित्वा निराहारं श्वोभूते तु परे हनि । भोक्त्या
 मि पुण्डरीकाच्च शरणं मे भवाव्ययः । गृहीत्वा नियमं चैव सस्याप्यार्चनसाधनं । मण्डपं शोभनं कृत्वा फलपुष्पादि संयुतं । तस्मिन् मां पूजयेद्भक्त्या गन्ध
 पुष्पादिभिः पृथक् । उपचारैः षोडशभिर्द्वादशाक्षरविद्यया । सद्यः प्रसूतां जननीं वसुदेवं च मारिषं । बलदेवसमायुक्तां रोहिणीं गुणमोहिनीं
 नन्दं यशोदां गोपीं च गोपान् गाक्षैव सर्वशः । गोकुलं यमुनाचैव योगमायां च दारिकां । यशोदां शयने सुप्तां सद्योजातां वरप्रभां । एवं संपूजयेत्सम्यक्
 नाममन्त्रैः पृथक् पृथक् । सुवर्णरूप्यताम्रारम्भत्स्नादिभिरलं कृताः । प्रतिमाः कतिधा प्रोक्तास्तासु चान्यतरां यजेत् । रात्रौ जागरणं कुर्याद्भीतनृत्या
 दिभिः सह । पुराणैस्तोत्र पाठैश्च जातनामादिभूतैः । श्वोभूते पारणं कुर्यात् द्विजान् संभोजयेत्ततः । एवं कृते महाराज व्रतानामुत्तमोत्तमं ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोके महीयते । भोक्षान्नकुरुते यस्तु याति संसार गङ्गरे । तस्मात् कुर्वन् प्रयत्नेन निष्पापो जायते नरः । अथैवोदाहरण
 मितिहास पुरातनं । अङ्गदेशोद्भवो राजा मित्रजिन्नामतः क्रमात् । तस्य पुत्रो महामेनः सत्यजित् सत्यथेस्थितः । पालयामास धर्मज्ञो विधिवद्भजन्यन् प्रजाः ।
 तस्यैवं वर्त्तमानस्य कदाचिद्दिव्ययोगतः । पाखण्डैः सहसंवासे बभूव बद्धवासरं । तत्संसर्गात्स नृपतिरधर्मनिरतो भवेत् । वेदशास्त्रपुराणानि विनिव्य
 वृज्ज्जनृप । ब्राह्मणेषु तथा धर्मे विद्वेषं परमं गतः । एवं बहुतिथे काले गते भरतसत्तम । कालेन निधनं प्राप्नो यमदूतवशंगतः । वृद्धो पाशैर्नीय
 मानो यमदूतैर्यमान्तिकं । पीडितस्तान्मानानासौ दुष्टसंगवशन्ततः । नरके पतितः पापी यातनां बहुवत्सरं । भुवा पापस्य शेषेण पैशाचीं शानिमाश्रितः ।
 दृष्ट्वा क्षुधासमाक्रान्तो भ्रमन् समरुधन्वसु । कस्यचित्त्वथैवैशस्य देहमाविश्य संस्थितः । सद्यतेनैव संयातो मथुरां पुण्ड्रदां पुरीं । सामीप्ये राक्षसैः कोष

तस्माद्देहाद्विष्कृतः । वस्त्राणि विपिने सेपि ऋषीणामाश्रमेषु च । कदाचिद्वैवयोगेन मम जन्माष्टमी दिने । क्रियमाणा यज्ञापूर्णा व्रतिभिर्मुनिभिर्दिजेः
 राक्षौ जागरणेनैव नाम सङ्कीर्तनादिभिः । ददर्श सर्वं विधिवच्छ्रयाव च हरेः कथाः । निष्पापदर्शनादेव शुद्धं निर्मलमानसः । प्रेतदेहं समुत्सृज्य वि
 ष्णुलोकं विमानगः । मम दूतैः समानीतो दिव्यभोगसमन्वितः । मम सान्निध्यमापन्नो व्रतस्थः स्य प्रभावतः । नित्यमेव व्रतञ्चैतत्पराणे सार्वकालिकं ।
 गीयते विधिवत्सम्यक् मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः । सर्वकामिक मेवैतत् कृत्वा कामानवाप्नुयात् । एतत्ते सर्वमाख्यातं व्रतानामुत्तमं व्रतं । मम सान्निध्यश्रद्धा
 जन्तुं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ इति श्रीभविष्योत्तर पुराणे जन्माष्टमीव्रतकथा समाप्ता । देशकालौ संकीर्त्य मम अखिलपापक्षयपूर्वकधर्मकाममोक्ष
 चतुर्विधपुरुषार्थसिद्धिद्वारा अमुक कामनया वा आचरितजन्माष्टमीव्रतोद्यपन करिष्ये इति संकल्प्य ॥ दुग्धितिर उवाच ॥ उद्यपन विधिं ब्रूहि देव
 देव दयानिधे । येन संपूर्णतां याति व्रतमेतदनुत्तमं । श्रीकृष्ण उवाच ॥ पूर्णातिथिमुपप्राप्य वित्तचित्तादिसंयुतः । पूर्वद्युक्तेव भक्ताशी रूपेणां संस्मरन्
 हृदि । प्रातरुत्थाय संस्मृत्य पुण्यश्लोकान् समाहितः । निर्वर्त्या वश्यं कर्म ब्राह्मणान् स्तुतिवाचयेत् । गुरुमानीय धर्मज्ञं वेदवेदांगपारंग । वृणुयाद्
 त्विजस्यैव वस्त्रालङ्कारादिभिः । पलेन वातदर्द्धेन तदद्वाह्णेन वापुनः । शक्त्या वाकारयेत्तच्च वित्तशायबिबर्जितः । सौवर्णीं प्रतिमां कार्या पाद्यार्घ्यं
 चमनीयकं । पत्नीः संपाद्य विधित्यूजोपकरणं तथा । गोचर्म माचं संलिप्य मध्ये मण्डलमाचरेत् । ब्रह्माद्या देवतास्तत्र स्थापयित्वा प्रपूजयेत् । मण्डपं र
 चयेत्तच्च कदलीस्तम्भमण्डितं । चतुर्द्वारसमोपेतं फल पुष्पादि संयुतं । वितानं तत्र वस्त्रेयाद्विचित्रैश्चैव शोभितं । मण्डपे स्थापयेत् कुम्भं तत्र वा वृक्षमयं
 शुचि । तस्योपरि न्यसेत्याचं राजतं वैणवं तुवा । वाससाच्छाद्य कौन्तेय पूजयेत्तच्च मां बुधः । उपचारैः षोडशभिर्मन्त्रैरेभिः समाहितः ।
 ध्यात्वा चतुर्भुजं देवं शङ्खचक्रगदाधर । पीतांबरयुगोपेतं लक्ष्मीयुक्तं विभूषितं । लसत्कौस्तुभशोभायुक्तं मेघश्यामं सुलोचनं । ध्यानं । आ
 गच्छ देवदेवेश जगद्योने रमापते । युद्धे ह्यस्मिन्नधिष्ठाने सन्निधेहि कृपां कुरु ॥ आवाहनं । देवदेव जगन्नाथ गरुडासन संस्थित

॥ ३ ॥ गृहाणमासनं दिव्यं जगद्वात्तर्नमोस्तुते । आसनं । नाना तीर्थाहृतं शुद्धं निर्मलं पुष्पमिश्रितं । पाद्यं गृहाण दैत्यारे विश्वरूप नमोऽस्ते ॥ ६७ ॥ पाद्यं । गङ्गादिसर्वतीर्थेभ्यो मयानीतं सुशीतलं । गृहाणाचमनं कृष्णं विश्वरूप नमोऽस्ते । आचमनीयं । गन्धपुष्पाक्षतोपेतं फलेनच समन्वितं । गृहाण दैवेश महतं हि भक्तिः । अर्घ्यं । दधि क्षौद्रं घृतं शुद्धं कपिलायाः सुगन्धि यत् । सुखादु मधुरं शौरे मधुपर्कं गृहाण मे । मधुपर्कं । पुनराचमनं । पञ्चाशतेन स्नापनं करिष्यामि सुरोत्तम । क्षीरोदधिनिवासाय लक्ष्मीकांताय ते नमः । पञ्चाशत्स्नानं ॥ मन्दाकिनी गौतमी च यमुना च सरस्वती । ताम्यः स्नानार्थमानीतं गृहाण शिशिरं जलं ॥ स्नानं ॥ पुनराचमनं शुद्धजावूनदप्रख्यं तडिद्वासुररोचिषी । मयोपपादिते तुभ्यं वाससी प्रतिगृह्यतां । बस्त्रं ॥ पुनराचमनीयं । यज्ञोपवीतं । किरीटं कुण्डलादीनि कांचीवलय युग्मकं । कौस्तुभं वनमालां च भूषणानि भजस्वभो । भूषणानि । मलयाचला संभूतं गन्धसारं मनेहरं । हृदयानन्दनं चारु चन्दनं प्रतिगृह्यतां । चन्दनं । मालतीचम्पकादीनि यूथिका वज्रलानि च । तुलसीपत्रमिश्राणि गृहाण सुरसत्तम । पुष्पाणि । अथ परिवार देव पूजा । देवकीं वसुदेवञ्च रोहिणीं सवलं तथा । सात्यकिश्चोद्वाबाक्रूरान् उग्रसेनादियादवान् । नन्दं यशोदां तत्कालप्रसूतां गोपिकास्तथा । कालिन्दीं कालियं चैव पूजयेन्नाम मन्त्रतः । वनस्पतिरमोद्भूतं कालागरुसमन्वितं । धूपं गृहाण गोविन्द गुणसागर गोपते ॥ धूपं ॥ आज्यञ्चवर्तिसंयुक्तमिति दीपं । नैवेद्यं शाल्मीदं पायसं च सिताहतविमिश्रितं । नानापक्वान्नसंयुक्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां नैवेद्यं पुनराचमनीयं । पुष्पीफलं मङ्गहृद्यं नागवल्लीदलेयुतं । कर्पूरादि समायुक्तं ताम्बूलं प्रतिगृह्यतां । ताम्बूलं ॥ इदं फलमिति फलं हिरण्यगर्भगर्भस्य मिति दक्षिणा । नीराजयेत्ततो भक्त्या मङ्गलं समुदरे गेयनं जयमङ्गलनिर्घोषैर्देवदेवं समर्चयेत् । दत्त्वा पुष्पाञ्जलिं त्वय्य दक्षिणां च पुरःसरः प्रणमेहं हवङ्गमौ मक्तिं प्रदः पुनः पुनः । सुत्वा नानाविधैस्तैः प्रार्थयेत् जगत्पतिं । नमस्तुभ्य जगन्नाथ देवकीतनय प्रभो । वसुदेवात्मजानंत यशोदा नन्दवर्द्धन गोविन्द गोकुलाधार गोपीकान्त नमोस्तुते । ततस्तु दापयेदर्घ्यं इन्दोरुदयतः शुचिः कृष्णाय प्रथमं दद्याद्देवकीसहिताय च । नारिके

सेन शुद्धेन दद्यादर्घं विचक्षणः । कृणाय परया भक्त्या शङ्खे कृत्वा विधानतः । जातः कंसवधार्थाय भूभारोत्तारणाय च । कौरवाणां विनाशाय हैत्या
 नां निधनाय च । गृहाणार्घं मया दत्तं देवकीमहिता चरे । कृणार्घं मन्त्रः शङ्खे कृत्वा ततस्तोयं सपुष्पफलचन्दनं । जानुभ्यामबनिं गत्वा चन्द्रायार्घं
 निवेदयेत् । क्षीरोदाणवसंभूत अविगोचसमुद्भव । गृहाणार्घं मया दत्तं रोहिणीमहितः शशिन् । ज्योत्स्नापते नमस्तुभ्यं नमस्ते ज्योतिषां पते । नम
 स्ते रोहिणीकान्त गृहाणार्घं नमोस्तुते । चन्द्रार्घं मन्त्रः ॥ इत्यं संप्रार्थ्य देवेशं रात्रौ जागराणं चरेत् । गीतनृत्यादिना चैव पुराणश्रवणादिभिः । प्रत्यू
 षे विमले स्नात्वा पूजयित्वा जगद्गुरुं । पायसेन तिलाज्यैश्च मूलमन्त्रेण भक्तिः । अष्टोत्तरशतं कृत्वा ततः पुरःपसूक्ततः । इदं विष्णुरिति प्रोक्त्वा
 जुष्टयद्वैष्टताञ्जतीः । होमशेषं समाप्याथ पूर्णाङ्गति पुरःसरं आचर्य पूजयेद्भक्त्या भूषणाच्छादनादिभिः । गामेकां कपिलां दद्याद्व्रतसंपूर्तिहेतवे ।
 ययस्विनीं सुशीलाञ्च सवत्सां सगुणां तथा । रूर्णशृङ्गीं रौप्यपुरां कास्तदेव चिनिकायतां । रत्नपुच्छां ताम्रपृष्ठां रूर्णघण्टासमन्वितां । वस्त्रच्छ
 द्वां दक्षिणाद्यामेवं संपूर्णतां यजेत् । कपिलाया अभावेऽपि गौरन्यापि प्रदीयते । ततोदघाच्च ऋत्विग्भ्योऽन्येभ्यश्च यथार्हतः । ब्राह्मणान् भोजयेत्
 स्वादद्वौ तेभ्यश्च दक्षिणां कलशान् तत्र संपूर्णान्दद्याच्चैव समाहितः । प्रायानुज्ञां तथा तेभ्यो भुञ्जीत सच्चवन्धुभिः । एवं कृते महाराज व्रतोद्यापन
 कर्तव्यं निःपापकृतत्तणादेव जायते विबुधांस्तमः । पुत्रपोत्रसमायुक्तो धनधान्यसमन्वितः । भुक्त्वा भोगान् चिरकालमन्तेममपुरं व्रजेत् ॥ इति श्रीभविष्यो
 त्तरपुराणे युधिष्ठिर कृष्णसंवादे सोद्यापनं जम्माष्टमी व्रतं ॥ अथ भाद्रशुक्लाष्टम्यां ज्येष्ठार्चं ज्जिष्ठा व्रतं । इदं च ज्येष्ठायागवशेन पूर्वविद्वायां वा कार्यं ।
 दिनद्वये तद्योगे परं वा । पूर्वघुराचौ तद्योगे तु पूर्वैव ज्येष्ठापूजनं लैंगं कन्यास्याङ्काष्टमी शुक्ला ज्येष्ठार्चं महती स्मृता च्छलक्ष्मीपरिहाराय ज्येष्ठां तत्र प्रपूजयेत्
 कन्यार्कयोगाच्च केवलं स्थावक एव मासस्तु माद्रपदस्याद्र एव ग्राह्यः । मासि भाद्रपदे शुक्लपक्षे ज्येष्ठार्चं संयुता । शक्तिर्यस्मिन् दिने कुर्याज्जिष्ठायाः परिपू
 षनमिति माधवीये स्कांदोक्तेः । अस्यापवादः तत्रैव यस्मिन् दिने भवेत् ज्येष्ठा मया जादूर्ध्वमप्यणुः तस्मिन् षड्विंशं पूजाच्च न्यूनाच्चेत्पूर्ववासरे इति विपरीत

॥ ३ ॥ पूजादिनात्पूर्वदिनेऽनुराधायामावाहनमुत्तरदिने मूले च विसर्जनं । तथाचस्कां दे । भेषेणावाहयेद्देवीं ज्येष्ठायां तु प्रपूजयेत् । मूले विसर्जयेद्देवीं ज्येष्ठायां
 ॥ ६८ ॥ तु प्रपूजयेत् । मूले विसर्जयेद्देवीं चिदिनं व्रतमुत्तममिति हेमाद्रौ भविष्योत्तरे ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ स्रतर्वध्या तु या नारी काकवध्या तथा परा । ग
 स्रवा हतीया च नानादोषैश्च दूषिता । निर्धनाश्च नरा ये च दारिद्र्यं महति स्थिता । कर्मणा केन मुच्यंते तस्मै ब्रूहि जनार्दन । श्रीकृष्ण उवाच ॥ मासि
 भाद्रपदे शुक्लपक्षे ज्येष्ठा यदा भवेत् रात्रौ जागरणं कुर्यात् गीतवादिच निखनैः । एवंविधविधानेन अभिर्मन्त्रैश्च पूजयेत् । ण्डोद्धित्वं महाभागे सुरासुर
 नमस्कृते । ज्येष्ठे त्वं सर्वदेवानां मत्समीपगता भव । आवाहनं । श्वेतसिंहासनस्था तु नानावस्त्रैरलंकृता वरदं पुस्तकं पाशं विसृज्यैते नमो नमः । आसनं । ज्ये
 ष्ठेऽष्टोत्तरेऽष्टौ ब्रह्मिष्ठे सत्यवादिनि । क्षीरापायु समुद्भूते अर्घ्यं ज्येष्ठे नमोऽस्तुते ॥ अर्घ्यं ॥ शार्ङ्गवाणांश्च खड्गं च प्रासतो मरु दर्पणैः । अन्यैरप्यायुधैर्युक्तां
 ज्येष्ठे त्वामर्चयाम्यहं । सुरासुरैर्नरेर्विद्या यच्च किं नरपूजिता । पूजितासि मया देवि ज्येष्ठे त्वामर्चयाम्यहं । विप्रप्रिये महामाये सुरासुरसुपूजिते । स्थूल
 सूक्ष्मये देवि ज्येष्ठे त्वामर्चयाम्यहं ॥ पूजा मन्त्रः ॥ त्वं लक्ष्मीस्त्वममादेवी त्वं ज्येष्ठे सर्वचामरैः । पूजितासि मया देवि वरदा भव मे सदा । प्रार्थना ।
 पुचदार प्रिष्टज्ञार्थं लक्ष्म्यांश्चैव विष्टहये । अलक्ष्म्याश्च विनाशाय सर्वकालं हि जेतुम । गुरुं समूजयेत् भक्त्या वस्त्रैराभरणादिभिः । दादशैव तु वर्णाणि
 पूजनीया प्रयत्नतः । यावज्जन्म तथा पूर्वं विधिनानेन मानवैः । ददाति वित्तं पुष्पांश्च अर्चनीयान्मदा स्त्रिया । अनेन विधिना युक्तो योऽपि
 पूजयते नरः । नारी वा पूजयत्येतां तस्याः लक्ष्मीर्विबुद्धये । वन्ध्यतु लभते पुत्रान् दमर्गा सुभगा भवेत् । एवंविधविधिनेन ज्येष्ठायाः स्वर्चयेत्तदा
 विघ्नास्तस्य प्रणश्यन्ति यथा सुलवणं तथा । यथा ग्राह्यं कुरुश्रेष्ठ ज्येष्ठायाः शोभनं व्रतं । नीराजने कृते चैव दीपो ग्राह्यः सुभक्तिः । नैवेद्यसहितं प्राश्य
 व्रतोत्प्रेय युधिष्ठिर । गुरुहस्तात् सदा ग्राह्यो दीपः प्रज्वलितो महान् । व्रतस्थो भक्तियुक्तस्तु शुचिः प्रयतमानसः । अनेन विधिना चैव व्रतं ग्रहं
 युधिष्ठिर । ज्येष्ठानाम परा देवी भुक्ति मुक्ति फल प्रदा । यस्तु पूजयते राजन् तस्मै स्वर्गं प्रयच्छति । तच्चैव स्कां दे । मासि भाद्रपदे पक्षे शुक्ले ज्येष्ठे

संयुते यस्मिन् कुर्यात् शिवासम्यक् ज्येष्ठायाः परिपूजनं । तच्चाष्टम्यां यदा वारो भानोज्येष्ठं भवेच्च । नीलज्येष्ठेति सा प्रोक्ता दुर्लभा वज्रकालिकी ।
 कृतस्नानो नरः कुर्यात् तस्यामन्यच्च वादिने । भक्ति युक्तः शुचिः कुर्याज्ज्येष्ठादेव्यास्तु पूजनं । नद्याः पूर्वद्युराहृत्य सिकताः शुद्धदेशजाः । देवीरूपन्तु तच्चैव
 कृत्वाथ ब्राह्मणैः सह । मण्डपेतां तु संस्थाप्य देवीं हेममयीं ततः । स्थापयेद्राजतीं ताम्नीं लेखां वा पटकुण्डयोः । आवाहयेत्ततो देवीमथवा पुस्तके
 पिवा । त्रिलोचनां शुक्लदन्तीं विधन्तीं राजतीं तनुं । विरक्तां रक्तनयनां ज्येष्ठामावाहयाम्यहं । इति मन्त्रेण तां देवीमावाह्य सुकृतव्रती । स्ना
 नं नद्यात्तथा पाद्यं पादयोर्भयोर्द्विज । श्रीखण्ड कर्पूरदुतं दद्यात् अर्घं तथार्चनं । भक्त्या मया प्रयत्नेन यदन्नं दीयते तव । तद्गृहाण सुरेशानि ज्ये
 ष्ठेष्टे नमोनमः । इत्युच्चार्य सुवर्णादिपात्रेणांजलिना पिवा । अर्घदत्त्वा सरेर्देवीं गन्धपुष्पैस्तथार्चयेत् । गोधूमयवशाल्यादि तद्वद्रथैस्तुपारयेत् ।
 ततः प्रसूतमात्रेस्तु पूरिकादीनि सर्पिषा निवेदयेत्तैरेव दद्याद्देव्यै प्रयत्नतः । ततः स्तुत्वा मन्त्रादेवीं सर्वकामफलप्रदां । ज्येष्ठायै ते नमस्तुभ्यं श्रेष्ठा
 यैते नमोनमः । ज्येष्ठेष्टे तपोनिष्ठे ब्रह्मिष्ठे सत्यवादिनि । एह्येष्टित्वं नहामाथे गृहाणा अर्घं सरस्वति । अर्घं ॥ स्तुत्वोक्त्वा स्तोत्रसंपत्त्या गीतानि पुरत
 स्तव । सोवीरैश्चैव संयुक्तां दद्याच्छूद्रेभ्य एवच । सुवासिनीभ्यः शक्त्वाच दद्यात्तु वै सुकृते व्रती । तच्च देवीमनुज्ञाय ततो भुङ्जीत वाग्यतः । भद्रयि
 त्वा तदाचम्य देवीं नत्वा पुनः पुनः । शयीत व्रतचर्येण कुर्यात् प्रातर्विभज्जनं । एवमेव प्रकुर्यात्तु वै व्रतन्तु प्रतिवत्सरं । विसर्जनांतितु ततः शिवतां
 वारिणि क्षिपेत् । अपूपवटकान् दद्याद्वाह्मणेभ्यस्ततोर्द्विजः । कुर्यादेवं प्रयत्नेन सायंवाथ विसर्जयेत् । विद्यार्थी प्राप्नुयत् विद्यां स्त्रीकामः स्त्रियमेवच ।
 शिवस्मरणकारीतु दैव्येदद्यादसौश्रिये । सौवर्णं राजतं ताम्रं कृतकञ्चो भवेत्तदा । व्रतं स्वयञ्च कृतवान् सिद्धश्चाप्यकृतार्चणः । देव्या महत्त्वं कथितं तवेदं
 विविधमन्त्रार्चनसंयुतस्तथा । मन्त्रोपि सायुज्यकरो व्रतस्थतस्या मयाते कथितं सदैव उद्यापनमाह । श्रीज्येष्ठायै नमः । श्रेष्ठायै नमः यस्याः सिंहे रथे
 युक्तो व्याघ्रश्चापि महाबलः । ज्येष्ठामहमिमां देवीं प्रपद्ये शरणं शुभां तामग्निवर्णां तपसा ज्वलन्तीमितिचावाह्यापोहिष्टेति तिष्ठभिर्हिरण्यवर्णेतिच त

॥ ३ ॥ स्त्रभिरभिविचेत् । नाम्नाथ बिष्टरं दत्वा पाद्यमर्घमयासनं । स्नानमाचमनञ्चैव मधुपर्कोपवीतकं । गन्धं पुष्पं तथा धूपं दीपं नैवेद्यमेवच । पुनरासनः
 ॥ ६२ ॥ कारयित्वा विसर्जयेत् । ज्येष्ठायै सत्यायै नमः कलिप्रियायै विद्यायै विनायकायै तायै श्रियै शिखण्डायै एभिर्नामभिर्हर्षणं । हेमं दधि मधु क्षीरघृतैः कुर्यात्
 सुसंयतः । हविष्यं स्वयमश्वीयात् ब्राह्मणांस्तेन भोजयेत् । अनेन विधिना यस्तु ब्राह्मणानां चतुष्टयं । व्रतान्ते प्रतिमां कुर्यात् सौवर्णां पलसंमितां । कृष्ण
 स्त्रिण संयुक्तामाचार्याय निवेदयेत् । वस्त्राभरणमाल्यानुलपनैः पूजितं द्विजं । प्रणिपत्य ततः पश्चात् तस्मै सर्वं निवेदयेत् । ब्राह्मणा भुक्तवन्तस्ते प्रकु
 र्युः स्वस्तिवाचनं । एवं कृते व्रते सम्यक् सर्वशान्तिः प्रजायते । धनधान्यसमृद्धिश्च आरोग्यं च प्रजापते ॥ इति भविष्योत्तरे ज्येष्ठाव्रतं । अथैव दूर्वा
 ष्ठमीव्रतं । इदं पूर्वविद्धायां कार्यं आवर्णीदुर्गनवमीदूर्वावैवज्जनाशिनो । पूर्वविद्धातु कर्त्तव्या शिवरात्रिर्वलेर्दिनमिति दृष्टव्यमवचनात् । शुक्लाष्टमी
 तिथिर्यातु मासि भाद्रपदे भवेत् । दूर्वाष्टमी तु साज्ज्ञेया नोत्तरा सा विधीयत इति हेमाद्रिमदनरत्नधृतपुराणसमुच्च वचनाच्च रूक्मिणीरौद्रिणेष्टम्यां पू
 र्वाभा यद्विवापरा । दूर्वाष्टमी तु सा कार्वा ज्येष्ठां मूलञ्च वर्जयेत् । परेत्युक्तं तत्पूर्व ज्येष्ठां मूलयोगे कर्त्तव्या तस्याभावे च द्रष्टव्यं दूर्वाष्टमी स
 दा त्याज्या ज्येष्ठां मूलर्क्षसंयुता । तथा प्राप्ते भाद्रपदे शुक्लाष्टम्यां च भारत । इवामिभ्यर्चयेद्भक्त्या ज्येष्ठां मूलञ्च वर्जयेत् । ऐन्द्रर्क्षे पूजिता दूर्वा
 ह्यंत्यपत्यानि नान्यथा भर्तुरायुर्धरा मूलं तस्मात्तां परिवर्जयेदिति मदनरत्ने स्तां दे । शुक्ले भाद्रपदे मासि दूर्वाभ्यर्चना तथा ष्ठमी । निर्वर्क एव कर्त्तव्या न कं
 न्यर्के कदाचन । सिद्धे सोत्तमा सूर्ये नुदिते मुनिसत्तमे । तथैव अगस्त्य उदिते तात पूजयेदहते ह्रवां । वैधव्यं पुत्रशोकश्च दशजन्मानि पञ्चचेति । यदा
 तु भाद्रशुक्लाष्टम्यामगस्त्योदयस्तदा तत्पूर्वं कृष्णाष्टम्यां कार्यं । शुक्लपक्षालाभेपि पूर्णिमांतमानेन भाद्रपदमात्रं लाभात् । यदा तु भाद्रपदाधिकस्तदा सिद्धा
 र्क एवेत्युदाहृतवचनानादधिमासे तु संप्राप्ते नभस्येदये मुनेः । अर्वागिव्रतं कार्यं परतोपि न कुचिदिति निर्णयदीपे स्तांदादाधिक एव कर्त्तव्यं इदं
 स्त्रीणां नित्यं । या न पूजयते दूर्वां भोहादिह यथाविधि त्रीणि जन्मानि वैधव्यं लभते नात्र संशयः । तस्मात् संपूजनीया सा प्रतिवर्षं वधूजनै रिति पुराण

समुच्चयात् । यदा तु ज्येष्ठादिकं विना सर्वथाष्टमी न लभ्यते । तदा कर्त्तव्या वैक भक्तेन ज्येष्ठा मूलं यदा भवेत् । दूर्वाभ्यर्चयेद्ब्रह्मणा न वंध्यं दिवसं नरेदि-
ति भविष्योत्तरादनुकल्पेनानुष्ठानं तु सर्वथा व्रतलोपः । अथ व्रतं हेमाद्रौ भविष्ये । ब्रह्मण भाद्रपदे मासि शुक्लाष्टम्यामुपोषितः । पूजयेच्छंकरं भक्त्या वा-
नः अङ्गयान्वितः । स याति परमं स्थानं यच्च देवः विनोचनः । गणेशं पूजयेद्यस्तु दूर्वायाः सङ्घितं मुने । गणेशः शिवः । फलानां शकलैर्द्विजैर्गन्ध-
पुष्पैर्विलेपनैः । दूर्वापूज्यं तथेशानं मुच्यते सर्वपातकैः । शुचौ देशे प्रजातायां दूर्वायां ब्राह्मणोत्तमः स्यात् । लिङ्गं ततो गन्धैः पुष्पैर्धूपैः समर्चयेत् । खर्जुरै-
नारिकेलैश्च मातुलिङ्गफलैस्तथा । पूजयेच्छंकरं भक्त्या दूर्वायां विधिवद्भिजः । दध्यक्षतैर्हिजयेद्यष्ट अर्घं दद्यात् । धिलोचने । दूर्वाशनीभ्यां संपूज्य मानवः
अङ्गयान्वितः सर्वैः सुकृतजन्मा स्यात् । सर्वदेवैस्तु वन्दितः विद्यां प्राप्नोति विद्यार्थी पृथार्थी पुत्रमाप्नुयात् । धर्मार्थी धर्ममाप्नोति कन्यार्थी लभते चतः ।
मनसा यद्यदिच्छेत् तत्तदाप्नोति मानवः । य एवं पूजयेद्दूर्वां भूतेश मानवः फलैः । स सप्तजन्मपापैर्द्वैर्मुच्यते नात्र संशयः । कृतोपवासः सप्तस्यां
अष्टम्यां पूजयेच्छिवं । दूर्वाभमेतं विप्रेन्द्र दध्यक्षतशुभैः फलैः । त्वं दूर्वेऽष्टतज्ज्ञासि वंदितासि सुरासुरैः । सौभाग्यं मन्तति देहि सर्वकर्मकरी
भव । यथा शास्त्राप्रशास्त्राभिर्विस्तृतासि महीतले । तथा विस्तृतमन्तानं देहि त्वमजरामर । दूर्वाभमन्त्रः । तस्मिन्मन्त्रे रीशानमर्चयेत्प्रयतः शुचिः ।
ततः सपूजयेद्दिप्रानं फलैर्नानाविधैर्हिज । अनन्निपक्वमश्रियादन्नं दधि फलं तथा । अक्षारलवणं ब्रह्मन्नश्रियान्मधुनाश्वितं । दद्यात्फलानि वि-
प्रेषु फलाहारः स्वयं भवेत् । प्रणम्य शिरसा दूर्वां शिवं शिवमुपाश्रुते । य एवं कुरुते भक्त्या महादेवस्य पूजनं । गणत्वं यात्यसौ ब्रह्मण मुच्यते ब्रह्म-
हृत्यया । एवं पुण्या पापहरा अष्टमी दूर्वसंज्ञिता । चतुर्णामपि वर्णानां स्त्रीजनानां विशेषतः । आदित्यपुराणे श्रीपूजनमुक्तं शुक्लाष्टम्यां तु प्राप्तायां
मासि भाद्रपदे तथा । दूर्वाप्रदानमुच्चैतमुत्तराशाभिगामिनं । पूजयेद्देहमानीय गन्धमाल्यानुलेपनैः । फलमूलैस्तथा चैव दीपधूपैर्विसर्जयेत् । अग्नि-
पक्वं तथा सर्वं न निवेद्य कथञ्चन । भोक्तव्यञ्च तथा ब्रह्मन्ननिपक्वविवर्जितं । दूर्वांकुरस्यां संपूज्य विधिना यौवने श्रियः । यौवनं स्मिरमाप्नोति यच्च

॥ ३० ॥ यथाभि जायते । भविष्योत्तरे तु विशेषतः । अष्टम्यां फल पृथ्वी खजूरैर्नालिकेरकैः । द्राक्षा मोदकपिष्टैश्च वदरैर्लकुचैस्तथा । नारगैर्जैवकैराश्वैर्वः ।
 पूरैश्च दाडिमैः । दध्यक्षतैः स्रजोभिश्च धूपैर्नैवेद्यदीपकैः । मन्त्रेणानेन राजेन्द्र शृणुस्वावहितो मम । त्व दूर्वैस्तननामासीत्यादि मन्त्रः प्राग्वत् । दत्त
 पिष्टानि विप्रेभ्यः फलचविविधं प्रभो । तिलपिष्टकगोधूमधान्यपिष्टानि पाण्डव । भोजयित्वा सुहृद्भिश्च सम्बन्धिसृजनं तथा । ततो भुञ्जीत तच्छ्रेः
 स्वयं अद्वासमन्वितः । कर्त्तव्याचैकभक्तेन ज्येष्ठामूलं यदा भवेत् । दूर्वामम्यर्चयेद्भक्त्या न बन्धुं दिवस नयेत् । पक्षे भाद्रपदस्यैव शुक्लाष्टम्यां युधिष्ठिर दूर्वा
 ष्टमी व्रतं पुण्यं यः करोतीहमासवः । न तस्य क्षयमाप्नोति सन्तानं साप्तपौरुष । नन्दते वर्धते नित्यं यथा दूर्वा तथा कुलं इति दूर्वाष्टमी । अथ भाद्र
 शुक्लाष्टमीमारम्य खोदशदिनपर्यन्तं महालक्ष्मी व्रतं । तच्चाङ्गिराचातिक्रमवर्तिन्यामष्टम्यां कार्यं । तदुक्तं चन्द्रप्रकाशे स्मृत्यन्तरे । अङ्गिराचनतिक्रम्य
 वर्त्तते योत्तरातिथिः । तदा तस्यां नरैः कार्यं महालक्ष्मीव्रतं सदेति प्रारम्भस्त्वस्यां ज्येष्ठा युतायां कार्यः । तथाच स्कान्दे । मासि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे
 ज्येष्ठा युताष्टमी । प्रारम्भ्यं व्रतं तत्र महालक्ष्मी यतात्मभिरिति । तदभावे केवलयागपि । समापनं तु यत्कुष्णाष्टम्यां तच्चन्द्रोदयस्यापिन्यां कार्यं । च
 न्द्रोदयाते चैव तिथिस्तात्कालिकी स्मृतेत्युक्तेः । दिनद्वये चन्द्रोदयसत्वे वा कृष्णापक्षेष्टमीचैवेत्यदिवाक्यात्पूर्ववा परदिने चन्द्रोदयोत्तरं चिमूङ्गर्त्तचित्य
 रेव । तदुक्तं मदनरत्ने । पुराण समुच्चये । पूर्व्या वा परविद्धा वा आद्या चन्द्रोदये सदा । चिमूङ्गर्त्ता तु सा पृथ्या परतश्चोर्द्धगामिनीति । अथ व्रत
 विधिः । हेमाद्रौ मदनरत्ने च स्कान्दे । स्कन्द उवाच ॥ सौभाग्यजननं स्त्रीणां दौर्भाग्यपरिहृन्ननं । परमैश्वर्यजननं तद्व्रतं ब्रूहि शङ्कर ॥ ईश्वर
 उवाच ॥ साधु साधु महाबाहो भट्टष्टोत्रं त्वयानघ । तत्तद्वं संभवत्प्राप्तिं व्रतानामुत्तमं व्रतं । येन क्षीर्णं न नरा दुर्गतिं यान्ति कर्हिचित् । सुभ
 गा दुर्भगा वापि स्त्रियो न विधवा गुह । अकिदेव्या व्रत पुण्यं महालक्ष्म्याः षडानन । नारीणां च नराणां च सर्वदुःखापहं तथा ॥ स्कन्द उवाच ॥
 देव्याश्चरितमाहात्म्यं मर्त्येकेन प्रकाशितं । विधानं कीदृशं ब्रूहि व्रतस्यास्य महाविभो ॥ शङ्कर उवाच ॥ देवासुरमभ्यूङ्गं पूर्णमब्दशत पुरा ।

दृष्टे सुराणामधिपे देवानां च पुरन्दरे । तच्च देवैर्महावीर्यैर्नायणबलाश्रयात् । असुरा निर्जिताः सर्वे पातालतलमाययुः । केचिक्लृप्ता गताः
 केचित् प्रविष्टा वरुणालय । गिरिदुर्गे समाश्रित्य केचित्सुर्महाबलाः । तच्च कोलासुरेणाम महावीर्ये महाबलः । गोमन्तं दुर्गमन्दुर्गं गिरिमाश्रित्य
 निर्भयः । या राजकन्यका लोके रूपवत्यो महागुणाः । आनीय गिरिदुर्गस्थो रमयाभास सर्वशः । रमयित्वाक्षिपत्तच्च कामरूपी विहंगमः । एतस्मिन्ने
 व काले तु आगतौ मुनिसत्तमौ । श्रुतप्रभावसम्पन्नो पुलस्त्यो गौतमः सह । तीर्थयात्राप्रसङ्गेन श्रुत्वा वाक्यं जनस्य तं । कोलासुरेण जनितं कन्याहे
 तोःशिखिध्वज । तावूचतुर्जनं सर्वमगस्त्योस्ति महामुनिः । येन तोयनिधिः पीतो विन्यात्रिश्च निवारितः । बातापीत्वलनामानौ दैत्यौ येन विनाशि
 तौ । तं गच्छामो वयं सर्वे कोलासुरवधाप्तये । इत्यामन्त्र्य जनाः सर्वे गत्वा तमभिवाद्य च ॥ ऊचुः सर्वे यथावृत्तं कोलासुरविचेष्टितं । तच्छ्रुत्वा भ
 गवानाह मैत्रावरुणि रम्यध्रीः । हृष्टिस्थितिबिनाशानां कारणं भक्तवत्सलः । रामस्याद्रौ तपस्यन्ति ब्रह्माविष्णुमहेश्वराः । तिस्रः सन्ध्या मूर्तिमत्य
 स्तेषां शुश्रूषणे रताः । प्रविश्य ता महालक्ष्मी शक्तिरूपेण संस्थिता । सर्वशक्तियुता देवी लोकानां हितकाम्यया । इत्युक्त्वा त्वरितं गत्वा कोलासुरवधा
 प्तये । निवेद्य निखिलं तेभ्यः तस्युः प्राञ्जलयो जनाः । तच्छ्रुत्वा निखिलं तेभ्यो ब्रह्माविष्णुमहेश्वराः । सन्ध्याचयं समाह्वय वाचं प्रोचुर्जनेश्वराः । वंदारु
 सुरदन्देन्दुमौलिमाणिक्य मण्डला । हनिष्यति महालक्ष्मी युद्धे कोलासुरं रिपुं । भगवत्या मूर्तिमत्या दण्डशूलादिभिर्वरैः । आयुधैर्विविधैः कृत्वा जयमा
 ल्यश्च संयुगे । युष्माकं च सहायोसौ युष्मत् क्रोधसमुद्भवः । भूतनाथो भूतमन्युर्वः सहायो भविष्यति । इत्युक्त्वा त्वरितं गत्वा रुरुधुः कोलराक्षसं । नि
 रय्य च पुरीं देव्यो जगज्ज्जलदस्त्रनाः । भिद्यन्त्यश्च दिशार्द्धं वर्धयन्त्यश्च तत् क्रुधां । कोलासुरोऽपि तच्छ्रुत्वा प्रत्यपात महासनात् । रोषणः क्रोधता
 सादो मेरोरिव घटान्तकः । हस्यश्वरथपादातिचतुरङ्गबलान्वितः । निर्वयोऽतना योद्धुं कालिकाया इवाशनिः । सकुण्डलशिरस्ताण कवचीधृतवा
 षधिः वड्डगोधागुलिचाणः क्रुद्धोऽव इवापरः । ततो राक्षस सैन्यतद्भूतनाथेन सङ्गतः । देवनारामनोष्ठासि युद्धं चक्रन्तिभीषण । महारक्षैर्भीमसौधै

॥ ३ ॥ वीणाक्रेकारनिःसृतैः । निखाननिनदैश्चैव लोकःशब्द मयो मयत् । जयभिन्धीति वदतां धावतामितरेतर । वदधे समरं घोरं मुष्टामुष्टिकचांकचिः ।
 ॥ ७१ ॥ राक्षसवले भूतनाथो महाबलः । ममर्द राक्षसानिकं शरवर्षैरतिदारुणैः । हतं दृष्ट्वाऽसुरवलं क्रुद्धः कोलासुरो रणे । अभिद्रुत्य गदापाणिः ताडय
 भैरवं । ययौ मूर्च्छां महावीर्यसो नाभिहतमस्तकः । ततो देव्योतिवेगेन ह्यभिद्रुवुः कल्लते । त्रिशूलैरभिजघ्नुः पट्टिशैश्च व्यञ्जयत् । मुष्टिभिस्ताडयत् ।
 सुनखरैश्च व्यदारयन् । पादाघातैः समाजघ्नुः सिंहः करिवरं यथा । सकुण्डलशिरस्ताणो दटोष्टो रक्तलोचनः । कृतभट्टकुटिवक्त्रोसौ राक्षसतां मुहुर्महुः ।
 गदया ताडयामास शिरःकण्ठांसकुक्षिषु । वभञ्जुस्तां गदां तासु हसन्त्यः समदाकुलाः । ततो धनुर्धरो भूत्वा वाणजालमिवा किरत् । तासां शरीरमर्माणि
 भिदन् शरपुरोगमैः । ननाद बहुवैरोसौ हृदयं चाभिनच्छरेः । ततः क्रुद्धतरास्तासु तं पादैर्जगृह्यं । आकाशे आमयित्वा तं चित् पुर्गगने क्रुधा । कोला
 सुरोपि पतितो यावदत्यातुमिच्छति । तावन्निगत्य लक्ष्मीस्तं पादाभ्यां प्रत्य पीडयत् । तत्याद पीडितं रक्षो विहत्य नयने भृशं । मुक्त कण्ठः स्वनं कृत्वा त
 तो मोहमुपेयिवान् । ततो देवाः सगन्धर्वा मनुष्या षष्ठयः स्तुवन् । देवनाथाश्च देव्यश्च नटुः समदा कुलाः । देवदन्तुं भयो नेदुः पुष्पहृष्टिः पपात ह
 दिशः प्रवेदुर्महतो । ववुर्मन्दरवञ्जगत सुरासुरशिरोरत्नवंशपादम्बुजस्ततः देव्योदिव्येन यानेन यांति कोलापुरं प्रति । आयांतीं पद्मजा बोध्य मुक्तपादा
 ः शृङ्खलाः तुष्टावपरया भक्त्या राजकन्या गणोमुदा । राजकन्या ऊचुः ॥ वन्दस्वीरसुरहृदकिरीटकोटिरोचिर्यष्टानिकरकल्पितरत्नदीपं । देवि त्वदीयचरण
 शरणं जनानां सेवामहे सकलमङ्गलवर्द्धनाय । उत्फुल्लकैरवदलायतलोचनयै गण्डोल्लमच्चटुल कुण्डलमण्डितायै । राकाशशि प्रतिभयाननकोमलायै तस्यै नमः
 कललोचनवल्लभायै । सङ्गत्तकल्पलतिकां हरिकंठभृतां केयूरहेमकटकोज्ज्वलकङ्काणां । संसारसागरसुखं पततो मसाद्य देहि त्वदीयकरदट्टिमनंगमातः ।
 दृष्ट्वा देवि जमाजयाय विविधा ब्रह्माधिपत्य गता विष्णोर्वचसि या चकार तरलालीलाजमालाभ्रमं । केशाग्रप्रक्षितं त्वदीयचरणद्वं हाजसेवारतं काण्ड्या
 मृत सारपूरितदृशामाद्य पश्येत्परि । मूर्च्छाप्रपुल्ल कुसुमेज्ज्वलमध्यभागधमिलभारजिततारकचित्रया । उत्तंसहेमनिकषोज्ज्वलकायकांतिर्लक्ष्मी रयं प्र

णमतां श्रियमातनोतु । इतिस्तुता महालक्ष्मीर्भक्तानामिष्टदायिनी । योगिनोद्य भविष्यध्वमितितासां वरंददौ । इहा तासु मुदादेवीः सारूप्यश्च
 प्रदापयेत् । ताभिर्निषेविता देवी वरं वर्थ्यददौ मुदा । राजकन्यास्ततः सर्वा मुक्ताः स्वपुरमाययुः । ततः प्रभृति लोकेषु पूज्यास्ताः सर्वकामदाः । ताश्च
 तुःषष्टियोगिनो महालक्ष्मीपरिग्रहात् । मृत्युंति निवहैस्तत्र गीतवादिचनिखनैः । पुरोदेव्या महालक्ष्म्याः करहाटपुरे निशि । एवं प्रभावा सा
 देवी विष्णुरामा षडान । व्रतस्यास्य विधानं च शृणुमन्नो विधानतः । मासि भाद्रपदे शुक्लपक्षे ज्येष्ठायाताष्टमी । प्रारध्वयं व्रतं तत्र महालक्ष्म्या
 यतात्मभिः । करिष्यामि व्रतं देवि त्वङ्गत्स्वत्परायणः । तद्विघ्नं मे यातु समाप्ति त्वत्प्रसादतः । इत्युच्चार्य ततो बध्वा दोरकं दक्षिणे करे षो
 षडग्रन्थिसहितं गुणैः षोडशभिर्युतं । ततोन्वहं महालक्ष्मीं पृजयेन्निधतात्मवान् । गन्धैः पुष्पैः सनैवेद्यैर्यावत् कृष्णायमीदिनं । तस्मिन् दिने
 तु संप्राप्ते कुर्यादद्यापनं व्रत्ती । वस्त्रमण्डपिकां कृत्वा मात्यरत्नोपशोभितां । त्रिभूमिकां च सस्त्रां नानादीपैश्च शोभितां । चतस्रः प्रतिमाः कृत्वा
 सौवर्णीस्तत्सुरूपिणीः । रूपनं कारयेत्तासां पञ्चास्रतविधानतः । षोडशैरुपचारैश्च धूपदीपादिभिरुत्था । जागर तत्र कर्त्तव्यं गीतवादिचनिखनैः
 ततो निशीथे संप्राप्तेभ्युदितेऽस्तदीधितौ । कृत्वा तु स्थण्डिले पद्मं षडङ्गं प्रपूजयेत् । दद्यादर्घ्यं च रागेण व्रती तस्मै समाहितः । क्षीरोदार्णवसंभूतं च
 न्द्रलक्ष्मीसहोदरं । पीवूषधाम रोहिण्या सहिताघं गृहाण वै । क्षीरोदार्णवसंभूते कमले कमलालये प्रयच्छ सर्वकामान् विष्णुवत्सलालये । पुत्रा
 न् देह यशो देहि सौख्यं सौभाग्यमेव च । कालिकालि महाकालि विकरालि नमोस्तुते । त्रैलोक्यजननि चोहि वरदे भक्तवत्सले । एकनाथे
 जगन्नाथे जमदग्निप्रियेव्यये । रेणुके चाहि मां देवि राममातः शिवं कुरु । कुरुश्रिये महालक्ष्मि अश्रियं त्वाशु नाशय । मन्त्रिरेते महालक्ष्मीः प्रार्थ्य
 श्राविययोगितां । श्रीसूक्तेन तथा बह्वो पद्मानि जयाच्छुचिः । पायसञ्च विल्वानि तदलाभे तथा घृतं । ग्रहेभ्यश्चैव होतव्यं समिधकृतिलादिकं ।
 चन्दनं तालपत्रं पुष्पमालादिकं तथा ॥ नेवे शूर्पथ भक्ष्याणि क्षिप्त्वा बहुविधानि तु । प्रत्येकं षोडशेतानि पूगपर्णानि चवहि । तान्यन्येन समाच्छाद्य

॥ ३ ॥ व्रती दद्यात्समन्त्रकं । क्षीरोदार्षवसंभृता लक्ष्मीश्चन्द्रपद्मेदरा । व्रतेनानेन संतुष्टा प्रीयतां विष्णुवक्त्राभा । इन्दिरा प्रतिशुभाति इन्दिरा वै ददाति
 ॥ ७२ ॥ इन्दिरा तारिक्ताभाभ्यां इन्दिराद्यै नमो नमः । दत्त्वार्घोपायनादींश्चोचियाणां च दोषितां । चतस्रः प्रतिमस्तस्तु ब्राह्मणाय निवेदयेत् । एवं
 तु निर्बल्य व्रती भोजनमाचरेत् । स्कंदउवाच ॥ केनेदं स्वीकृतं पूर्वं कथमस्मिन् प्रकाशितं । वृद्धि मे तत्त्वतो देव यद्यहं तव वल्लभः । शङ्करउवाच ॥
 षामीद्राजा सार्वभौमे मङ्गलार्ण इति श्रुतेः । कुण्डिने नगरे रम्ये तस्य पद्मावती प्रिया । तमागतः कश्चिदेकः देवको ब्राह्मणोत्तमः । अज्ञातनाम्न
 स्तस्यासौ नाम चक्रे नृपस्तदा । तवल्लक इति ख्यातो वभूव द्विजमत्तजः । कदाचिन्मृगयासक्तो भूपालो वनमाविशत् । तत्र विद्धा बराह्यादीन्मृगान्
 हत्वा सहस्रशः । लुट्टपरिगतः श्रुतो दत्तनूलमुपाश्रितः । लट्कान्निषण्णे चारान् प्रेषयामास सर्वशः । वने जलन्तु नापश्यन् वचित् भ्रात्वा प्रयत्नतः
 ते गत्वा नृपतिं प्राचुर्नावांभ इति दःखिताः । तवल्लकोपि वभ्राम विपिनं तदतं द्रितः । भ्रममाणस्तदापश्यत्कस्मिंश्चिदनगरे । रम्यं सरोवरं दिव्यं
 कुमुदोत्पलमण्डितं । तत्रापश्यद्देवकन्यां दिव्यरूपां मनोरमा । चार्वंगीस्यारुनयनाः पीनोन्नतपयोधराः । हारकंकणकेयूरनूपुरालंकृताः शुभाः । पूज
 यन्ती मङ्गलार्णी व्रतरूपेण सादरात् । तवल्लकोपि पप्रच्छ किमिदं कथ्यतामिति । स्त्रियउचुः । महालक्ष्मीव्रतमिदं सर्वकामफलप्रदं । क्रियते
 स्माभिरेकाग्रमनोभिस्तत्र भक्तिः । तवल्लकोपि तच्छ्रुत्वा व्रतं जग्राह भक्तिमान् । तदनुज्ञां गृहीत्वास्य जलमादाय सत्वरः । आजगाम जलंतस्मै दत्त्वा
 प्राञ्जलिना सह । जलं पीत्वा नृपस्तस्य दृष्टवान्दोरकं करे । किमिदन्दोरकं विद्वन् किं व्रतं कृतवानसि । राज्ञा गृह्यतवलोपि कथयामास तद्व्रतं । तच्छ्रु
 त्वा राजशार्दूलो व्रतं जग्राह भक्तिमान् । तवल्लकेन सहितो राजा सपुरमाययौ । पद्मावतीगृहं गत्वा तथा रंतुं गतः सह । रममाणाय सा देवी तेन रा
 ज्ञा प्रियेणवै । तं दृष्ट्वा दोरकं हस्ते कुपितात्यंतकोपना । कया त्वं वंचितो ब्रूहि कया बद्धं सुदोरकं ॥ मावादीरन्यथा ह्येतत् लक्ष्मीव्रतमनुत्तमं । इत्युक्त्वा
 तु प्रियेणासौ हस्ते चिच्छेद दोरकं । ज्वालामालाकुले बभौक्षितवत्यतिकोपिता । हाहाकथमिदं पापकृतं मृदतया त्वया । इति निर्भर्त्स्य तां रा

जा तत्पाज वनगङ्गेरे । साच हानिं ययौ पश्चात्तत्र हानिं ययौ नृपः । महालक्ष्म्यपचारेण सारण्ये जलवर्जिते । शृगमाणा वने तस्मिन्नकस्त्रिङ्गतिमाप्नुयात्
विचरन्ती वने तत्र ऋषेः कस्यचिदाश्रमं । ददर्श शृगसंकीर्णं शांतं कृष्णशृगान्वितं । तत्रापश्यत् वने रम्ये वसिष्ठं मुनिपुङ्गवं । वबन्दे चरणौ तस्य विसंज्ञा
दुःखकर्षिता । चिरं ध्यात्वा मुनिस्तस्याः ज्ञातवान्दुःखकारणं । महालक्ष्म्यपचारेण ज्ञातं विज्ञानं चक्षुषा तद्गतं कारयामास तस्या दुःखोपशान्तयेतद्दुः
खं तरक्षणादेव विनष्टमभवत्तदा । पुनश्च शृगयाशक्तो भूपालो वनमाविशत् । कञ्चिन्मृगं समाविष्ट्य बाणैर्नैकेन वाञ्छमान् । अन्वगच्छन्मृगपदं तस्यां भुवि
दमागमः । वरं मुनिं ददर्शाग्रे वसिष्ठं वीतकल्मषं । कृतातिथ्यक्रियो दृष्ट्वा चरन्तीं वहिरन्तिकात् । हावभावविभासाग्रे हरन्तीं हरिणैर्दृष्टां । मन्दान्नि
र्गत्य नृपतिः प्रोवाच मधुरं वचः बामोरु कासि कल्याणि किमर्थं चरसे वने किन्नरी मानुषी वा त्वं यत्क्षिणी चारुहासिनी । किमत्र वञ्चनोक्तेन भजमानं
भजस्व मां । नृपेण तेन भक्त्याक्ता सस्मिता वाक्यमब्रवीत् । पुनर्भजामि चाहं त्वामवैहि महिषीं तव । महालक्ष्म्यपचारेण त्वयाहीना वसाम्यहं ।
मुनीन्द्रस्याश्रमे रम्ये तरुगुल्मोपशोभिते । ममेपरि क्वापाविष्टो महालक्ष्मीव्रतोत्तमं । कारयामास विधिवत्सर्वबिम्बोपशान्तये । तयोक्तं वचनं
श्रुत्वा सचातुर्लविलोचनः । ऋषेरनुज्ञा मादाय प्रियामादाय सत्वरः । हृष्टपुष्टजनैर्जुष्टं पताकाध्वजशोभितं । प्रबिवेश तथा सार्द्धं स पौरैरभिवन्दितः ।
महालक्ष्म्या व्रतं भूपक्तया सह चाकारह भुक्तोरुभोगान् विपुलान् पुत्रैः पौत्रैः समावृतः । भूपालः सार्वभौमोऽभूत्तवल्लोमात्पतां ययौ । महालक्ष्मीप्रसादेन
सन्निधिः सर्वसम्पदा । एवं प्रभावा सा देवी नराणामिष्टदायिनी । सर्वपापहरा देवी सर्वदुःखापहारिणी । एवं षोडशवर्षतु कर्त्तव्यं व्रतमुत्तमं
या करिष्यति तां भक्त्या स्वयं निद्विर्रुपासते । लोकपालाश्च पुष्पान्ति देशा इव मनोरथान् । नारी वा पुरुषः करिष्यति मुदा भक्त्या व्रतं यत्नतः । सेवां
ते हरिरुद्रपद्मजसुराः पुष्पान्ति तस्य प्रियं । तत्यादौ परिरञ्जयन्ति मनुजा मौलिप्रभामण्डलैस्तस्मिन्नेव कुटुम्बिनी वसति सा लक्ष्मीः स्वयं बिम्बुना सङ्गृह्य
वाप्यभक्त्यावा कुर्वतं व्रतमुत्तमं । अन्तकाले स्वयं बिम्बुः संसारान्तरिक्षति । य इन्द्रं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वा समाहितः । न संत्यजति तं लक्ष्मीरलक्ष्मी

॥ ३ ॥ नच कामयेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयेते । इतिस्कादोक्तं महालक्ष्मीव्रतं । युधिष्ठिर उवाच ॥ स्वस्मान् लाभपुत्राद्युः सर्वैश्वर्यसुखप्रदः
 ॥ ७३ ॥ व्रतमेकं समाचक्ष्व विचार्य पुरुषोत्तम ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ दुर्बारदृष्टदैत्येय परिब्याप्ते विविष्टपे एतदेव कृतस्यादौदेवेन्द्रः प्राह नारदं । तस्य श्रुत्वा
 ततो वाक्यं सनुनिः प्रत्यभाषत ॥ नारद उवाच ॥ पुरन्दर पुरा पूर्वं पुरमासीत्सुशोभनं । रत्नगर्भाऽभवद्गमिर्यच्च रत्नाद्यभूधरा यथांगनाजनापांगना
 गलोचनसायकैः । वैलोकां स्वयंशस्त्रकै देवः कुसुमसायकः । चतुर्वर्गजनिर्व्यञ्ज यच्च चित्रविभूषणं । विश्वकर्मापि यद्दीप्य कपयन्त्यनिर्ग शिरः । यथा
 भवन्महीपालो मङ्गलो मङ्गलालयः । चिह्नदेवी प्रिया तस्य दुर्भगैका बभूवह । अन्यातु चोलदेवी या महिषी सा यशस्विनी । कदाचिन्मङ्गलो
 राजा चोलदेवीसहायवान् । प्रासादशिखरारूढः स्थलीमेकामपश्यत । तामालोक्य महीपालः स्मरस्मरमुखांजुषां । चोलदेवीं प्रतिप्राह दन्तद्वी
 तितदिक्कुक्षः । चञ्चलाक्षि तवोद्यानं कीर्तिनंदितनन्दनं । कारयामि तवोद्दिष्टं तवोद्यानमकारयत् । सम्यग्गच्छ तदुद्यानं नानाद्रुमलतान्वितं ।
 तानारक्षकसंयुक्तं नानाकृत्तिसमाकुलं । अथागत्य महाकोलः तनुन्यस्तनभस्तलः । पङ्कप्रावृष्टघनश्यामस्यक्षुराक्षितचञ्चलः । दंष्ट्राविशिष्टचन्द्राक्षी
 प्रलयामोधरध्वनिः । तद्गुनकीर्तिं बिभ्राय समेत्योद्यानपालकाः । सभयास्तस्य दृष्टान्तमचुस्ते नृपतेः पुरः । तदाकर्ण्य ततो राजा क्रोधाकुलितलो
 चनः । वधाय दंष्ट्रिणस्तस्य सन्दिदेशाखिलं बलं । ततश्चाल भूपालस्त्रिगण्डगलितैर्गजैः । आम्नाययन्महीं सर्वां बाजि हृन्ददृतांभरां । चालयन्निशि
 खरवन्दशः पथि यस्य वराहोयं प्रयात्पुपवनांतिकं । तस्यावश्यं शिरश्छेदं विदधामि रिपोरिव । तस्य भूपस्य तद्वाक्यं समाकर्ण्य स शूकरः । जगामास्यै
 व मार्गेण प्राणिनश्चेष्टितं यथा । ततः क्रुधो महीपालः कथयाश्वं प्रताड्य च । ओडाकलङ्कितस्येन्दोर्मार्गे तस्यैव सोगमत् । गत्वाथ बिपिनं घोरं
 सिंहशार्ङ्गलसङ्कुलं । तमासतालहिंतालशालार्जुनसमाहतं । तिष्ठित्सकारसंभारवाचालितदिगन्तरं । तच्चैकक्षेत संपश्यन् बभूवक्षाम भूपतिः ।

कोलो वेलामवाप्पाय सोभवद्राजसम्भूतः । भजेन सेवधीत कोलं वक्षेणाद्रिं यथा भवान् । अथ व्योम्नि विमानस्रःसरसुन्दरविग्रहः । कोलरूपं परित्य
 ज्य सो ब्रवीन्मङ्गलं नृप । गन्धर्व उवाच ॥ स्वस्तितेसु महीपाल त्वयामुक्तिः कृता मम । तथाकर्णय वृत्तांतं येनाहं ज्ञातईदृशः । एकदा देवताष्टद्वैः
 संहतः कमलासनः । चञ्चत्पुटादिभिस्तालैः षट्जाद्यैः सप्तभिःसुरैःमन्द्रादिभिस्त्रिभिर्मनैर्गीयमानं मया नृप । नाना स्थानगुणोपेतमश्वीषीक्रीतमुत्तमं ।
 गीयमानस्तुतःस्थानात्ततोहं कर्मणामुना । सप्तस्थिचरयस्तेन ब्रह्मणा सृष्टिकर्मणा । ब्रह्मोवाच ॥ कोलोभवेतिमेदिन्यां मुक्तिस्तेतु व्रदातदा । निर्जिता
 खिलभूपालो मङ्गलस्त्वं हनिष्यति । तदद्यघटितं सर्वं त्वत् प्रसादान्महीपते । तद्गृहाण वरं भूप देवस्यापि सुदुर्लभं ॥ महालक्ष्मीव्रतन्दिव्यं चतुर्वर्ग
 फलप्रदं । लभस्व सार्वभौमत्वं गच्छराज्यं निजं द्रुतं । नारद उवाच । चिचरयोथ गन्धर्व उक्तेदं भूपतिं प्रति । अन्तर्धानं गतस्तुष्टः शरत्काल इवां वृदः ।
 अथ मङ्गलभूपालः पार्श्वस्थं द्विजमाकुलं । विलोक्य वटुकं कञ्चित् कच्चानिच्छिन्नश्चलं । उवाच मधुरां वाचं स्मितपूर्वां शुचिस्मितां । देवस्त्वं दानव
 स्त्वं वा गन्धर्वोवाथ राक्षसः । सत्यं वद वटो कस्मात् किमर्थं त्वमिहागतः । श्रुत्वेत्याशिष्य तं विप्रः प्राह त्वद्देशसंभवः । अहं सार्धं त्वया यातस्तदादि
 श्य यथोचितं । राजाथ तमुवाचेदं त्वं वटो नूतनाख्यक । अपत्याणं विधायाश्च तूष्णं तोयञ्च पयय । अथविश्राम्य भूपालं वटुको वटपादपे । तथा कृत
 तुरंगंच समाकृष्ट महामतिः । जगाम पक्षिघोषेण यचास्ते सुन्दरं सरः । कमलैकविलासेन रथांगाभरणे न च । वनमालालयत्वेन दधन्नारावर्णी
 तनुं । भग्नवायु सुतोघोगमच्चारं विषर्जितं । नाशितागस्त्यहृष्टान्तिं प्रसन्नं सागराधिकं । पङ्केमग्नोथ तत्राश्वः पृष्टादुत्तीर्य तस्य सः । चतुर्दिशं निरीक्ष्या
 थ तस्यैव सरसस्तटे । विव्यवस्तपरीधानां दिव्याभरणभूषितां । कथयन्तं कथां दिव्यां स्त्रीणां सार्धमपश्यत । उपसृत्याथ तं सार्धं तद्वृत्तांतं निवे
 द्य च । कृतांजलिरिति प्राह वटुर्मधुरया गिरा । वटुर्वाच ॥ एतत्किं क्रियते सार्धं त्वया भक्तिपरेणवै । कोविधिः किं फलं चास्य ब्रूहि तन्मे यथा तथं
 , त्वाथ तमुवाचेदं सार्धं कुरुष्यामि गिरा । सार्धं उवाच । शृणु विप्रैकचितेन अद्वाभक्ति समन्वितः । या माया प्रकृतिः शक्ति स्त्रैलोकोध्वभिधीयते । व्रतमेत

॥ ३४ ॥ महालक्ष्म्यास्तस्याः सर्वफलप्रदं । आकर्ण्य विधिं चास्य कथ्यमानं मया वटो । माद्रे मासि सिताष्टम्यामारम्भेऽस्य विधीर्यते । प्रातः शोडशकत्वस्तु
 ॥ ३४ ॥ प्रक्षास्याग्निकरौ मुखं । तन्तु षोडशसंयुक्तं ग्रन्थि षोडशसंयुतं । मालती पुष्पकर्पूरचन्दनागरुचर्चितं । लक्ष्मि नमोऽथ मन्त्रेण प्रतिग्रथ्याभिमन्त्रितं । धनं
 धान्यं धराधर्मं कीर्त्तिमायुर्यशश्चिन्त्यं । तुरगान् दन्तिनः पुचान् महालक्ष्मि प्रयच्छ मे । मन्त्रेणानेन वध्वाथ दोरकं दक्षिणे करे । काण्डानि षोडशादाय
 इवायाश्चाक्षतानि च । एकचित्तः कथां श्रुत्वा पूजयेत्तैश्च दोरकं । ततस्तु प्रातरारभ्य यावत्स्यादसिताष्टमी । तावत्प्रक्षास्य हस्तैस्तु पादादीनि कथां
 तथा । शृणुवात्प्रत्यहं विप्र तत् संस्थैरक्षतादिभिः । अथ कृष्णाष्टमीं प्राप्य नक्तकाले जितेन्द्रियः । स्नातः शुक्लांवरधरो व्रती पूजागृहं विशेत् । तत्रोप
 विश्य पूर्व्यास्यश्चारुधौतासनेोपरि । श्वेतपत्रे लिखेदष्टदलं कमलमुज्ज्वलं । ऐन्द्रादिशक्तिसंयुक्तं पार्श्वपत्रं सकेशरं । कर्णिकायां ततो लक्ष्मीं कर्पूरक्षोडपां
 दुरां । शुभ्रवस्त्रपरीधानां मुक्ताभरणभूषितां । पङ्कजासनसंस्थानां स्मेराननसरोरुहां । शारदेन्दुकलाकान्तिस्त्रिग्वनेचां चतुर्भुजां । पद्मसुगमामभयदां
 करव्यग्रकरां वुजां । अभितो गजयुग्मेन सिञ्चमानां घटां वुना । सञ्चिन्त्यैवं लिखेद्देवीं कर्पूरागरुचन्दनैः । ततस्त्वावाहनं कुर्यात् मन्त्रेणानेन सुव्रती ।
 महालक्ष्मि समागच्छ पद्मनाभपदादिह । पञ्चोपचारपूजेयं त्वदर्थं देवि सर्वदा । इत्यावाहनमन्त्रः । आलयस्तेहि कलितः कमलं कमलालये । कम
 ले कमलेक्ष्मिन् स्थितिं त्वं कृपया कुरु ॥ स्थापनमन्त्रः ॥ गङ्गादिसलिलाधारं तीर्थमन्त्राभिमन्त्रितं । दूरयाचाश्रमहरं पाद्यं मे प्रतिगृह्यतां ॥ पाद्य
 मन्त्रः ॥ स्नानं तव महालक्ष्म्याः कर्पूरागरुवासितं । सुतीर्थेभ्यः समानीतं स्नानं तत् प्रतिगृह्यतां ॥ स्नानं ॥ मलवाचलसम्पन्नं नानापद्मगरक्षितं ।
 शीतलं वज्रलामोदं चन्दनं प्रतिगृह्यतां ॥ चन्दन मन्त्रः । मिलत्यरिमलामोदं मत्तालिकुलसङ्कुलं । आनन्दिनन्दनोद्यानं पद्मायै कुसुमं नमः ॥ पुष्प
 मन्त्रः ॥ गन्धसम्भारसन्नद्धं पृथुवस्तुसमुद्भवं । सुरासुरनरानन्दि धूपं देवि गृह्णाण मे । धूप मन्त्रः ॥ त्रियं प्रजापतेः लक्ष्मीं वरदां विष्णु
 ब्रह्मभां हिरण्यामां सुवर्णमालिनीं पद्मवासिनीं पद्मप्रियां मुक्तालङ्कारां । सूर्यां चन्द्रां विश्वमर्त्तिं विश्वभूतिं । ऋद्धिं सृद्धिं तुष्टिं धनेश्वरीं शुद्धां भागि

नीं भोगदां धात्रीमिति ॥ मार्तण्डमण्डलाखण्ड चन्द्रविम्बाम्नितेजसा । निधानं देवि दीपोयं निर्मितस्तव भक्तिः ॥ दीप मन्त्रः ॥ देवतालयपाताल
 भूतलाधारधान्यजं । षोडशाकारसम्भारं नैवेद्यं ते नमः श्रिये ॥ नैवेद्य मन्त्रः ॥ स्नानादिकं विधायापि यतः शुद्धिरवाप्यते । तदेतदाचमनीयं महा
 लक्ष्मी विधीयतां ॥ इत्याचमन मन्त्रः । पातालतलसम्भूतं वदनांभोजभूषणं । नानागुणसमाकीर्णं तांवूलं देवि ते नमः ॥ तांवूल मन्त्रः ॥ तन्तुस
 न्नासंयुक्तं कलाकौशलनिर्मितं । सर्वाङ्गाभरणं श्रद्धं वसनं परिधीयतां ॥ वस्त्र मन्त्रः ॥ बिष्णोर्वन्दसि पद्मे च शङ्खे चक्रे तथाग्वरे । लक्ष्मी देवी यथा
 सि त्वं नयि नित्या तथाभव ॥ इति प्रार्थना ॥ उत्तार्य दोरकं बाहोर्लक्ष्मीपार्श्वे निवेदयेत् । लक्ष्मिदेवि गृहाण त्वं दोरकं यन्मयाधृतं । कथां श्रुत्वा सुब
 र्णञ्च दत्त्वाचार्याय दक्षिणां । एवं निर्वर्त्य विधिबत् पूजनं वटुक श्रियः । चातुर्बर्ण्याय देयाच यथा शक्त्या च दक्षिणा । दीपान् षोडशपिण्डींश्च गोधूमस्य
 द्विजातये । दत्त्वा तत् संख्यया भुक्ता राजौ जागरणं चरेत् । चन्द्रोदयेथ संजाते दद्यादर्घं ततोव्रती । मन्त्रेणानेन विप्रेन्द्र शङ्खेनावु फलादिना । नमो
 स्तुते निशानाथ लक्ष्मीभ्रातर्नमोस्तुते । व्रतं संपूर्णतां यांतु गृहाणार्घं विभो मम ॥ इति चन्द्रार्घः ॥ प्रातर्विसर्जयेद्देवीं मंचेणानेन सुव्रती । पङ्कजं देवि
 सन्त्यज्य मम वेश्मनि संविश । यथा सपुचभट्ट्योहं सुखीस्यां त्वत्प्रसादतः ॥ इति विसर्जनं ॥ षोडशाब्दे तु सम्पूर्णं कुर्यादद्यापनं व्रती ॥ विधिना
 येन विप्रेन्द्र णु अद्वासमन्वितः । दातव्या धेनुकाश्चैव स्वर्णशृङ्गादि संयुता । श्रोत्रियाय सुवर्णञ्च तथास्रवसनादिकं । यथा शक्त्या सुवर्णं च दत्त्वा पूर्णं
 भवेद्गतं । द्विजेभ्यः षोडशेभ्यश्च प्रदद्याद्दसनादिकं । सार्थं उवाच ॥ एतत्ते कथितं विप्र व्रतानां व्रतमुत्तमं । यद्विधानादनायासास्रभते वाङ्कितं फलं ।
 कृत्वा व्रतं परं विप्रराजानन्तं च कारय । व्रतमेतत्त्वया विप्र देयं अद्वावते परं । नास्तिकानां पुरस्तात्तु न प्रकाश्य कथञ्चन । नमस्कृत्वाथ तं सार्थं पङ्का
 दुत्थाप्य बाजिनं । संपीयांभस्तथादाय पद्मिनी पचयंचितं । आरुह्य तुरगं विप्रो राजान्तिकमुपागतः । निवेद्य तद्व्रतं विप्रो राजानमप्यकारयत् । नाना
 प्रकारसम्भारमाकुलं वटुकस्य च । व्रतानुभावादभक्त्यत् सभूयत् भूयतावरः । अथारुह्य मञ्जीपालो वटुपर्याषितं हयं । तद्व्रतस्य प्रभावेण तूर्णं स्वपुर

॥ ३ ॥ मागतः। तमायान्तं समालोक्य राजानम्भू पुरन्दरं। उत्सवं चक्रिरे पौरास्तौर्यादिकं पुरःसराः। चलत्पताकादेर्मासं लसत्कलशमौलिकं। पुरं नृत्वं दिवाः
 ॥ ७५ ॥ ति कृत्स्नं घण्टौघधर्वरैः। अथोत्कलिकया काचिद्वावतिस्म वराङ्गना। चलन्मुक्तालताजालैश्चतुष्कमिव कुर्वती। काचिद्विमुक्तकेऽथैव कृतैकनयनाञ्जना
 काचिस्मितं वभारार्त्ता काचित्पीनययोधरा। अथाविशन्महीपालो बटुमा सहितो गृहं। पौरनारीजनाक्षिप्तलाजैः पुरितं विग्रहः। अथो तीर्थं ज्ञयान्तस्म
 द्रुतवाङ्मवलम्बितः। जगाम मङ्गलो राजा चोलदेवी तु यच्च वै दृष्ट्वा चोलदेवी सादोरकं राजवाङ्मुके विष्टश्य मनसा क्रुद्धा शंकां चक्री नृपेतिमां। आखे
 टकस्यव्याजेन गतान्यां वङ्गभां प्रति। सौभाग्याय तया बद्धो दोरको भूभूजाभुजे तथैव बटुकस्यार्थं द्रष्टुं मां प्रेषितो ध्रुवं। ततो दूर्दैव दृष्टात्मा कोपादा
 च्छिद्य दोरकं। चिक्षेप च महीपृष्ठे स्वसौभाग्यसुखैः सह। न बुबोध च तां राजा चोटयन्तीं च दोरकं। सामन्तं मन्त्रभृत्याद्यैः कुर्ष्वम्बार्त्तां वनोद्भवां। चि
 ह्न देव्या क्षदा काचिद्वासी द्रष्टुं समागता। तया दोरकमादाय बटुमाष्टच्छत्रतद्गतं। तद्गतस्य विधानार्थं स्वस्वामिभ्य निवेदितं। ततो नूतनमाह्वय चिक्ष
 देव्यकरोद्गतं। अथ संवत्सरेतीति लक्ष्मीपूजादिने नृप। तीर्थचिकस्य निस्त्रानं चिक्षदेव्या गृहेऽशृणोत्। तदाकर्ण्य महीपालो नूतनं बटुमवधीत्।
 अहहाद्य दिनं लक्ष्याः स त्रतस्य कदोरकः। इति पृथो नृपं प्राह दोरकचोटनक्रमं। तच्छ्रुत्वा मङ्गलो राजा चोलदेव्यै प्रकुप्य च। मयाद्य पूजनं कार्यं
 चिक्षदेवी गृहं प्रति। अथ मङ्गल भूपालो नूतनं वाङ्मवलम्बितः चचास कमलाचार्यैः चिक्षदेवी गृहं प्रति। अचान्तरे महालक्ष्मी दृढरूपं विधाय च।
 जिज्ञासार्थं गृहं तस्या खोलदेव्याः समागता। गच्छगच्छाति दृष्टुं किं गृहागमनेन च। तया दुराशयात्यर्थं लक्ष्मी साध्यव मानिता। ततः क्रुद्धा
 महालक्ष्मी चोलदेवी मभाषत। शशापाय महालक्ष्मी चोलदेवी पुनः पुनः। कोलास्या भवदृष्टे त्वं यत्त्वया ह्यवमानिता। कोलापुरमिति स्थितां क्षितौ
 तन्मङ्गलं पुरं। अथायाता महालक्ष्मीश्चिक्षदेवीनिकेतनं। बहुधा चिलदेव्या सा लक्ष्मी संमानितार्चिता। दृढरूपं परित्यज्य प्रत्यक्षा सा भवन्तदा। प
 क्षीपचार पूजाभिः शिवं राक्षी ततोर्षयेत्। अतितुष्टा ततो लक्ष्मी चिक्षदेवी मुवाच च। श्रीरवाच। अर्चनान्ते प्रसन्नास्मि चिलदेवी वरं दणु। वने वरं

ततो राज्ञी चिह्नदेवी सुभाशया । ये करिष्यन्ति ते देवि व्रतमेतत्सुनेश्वरि । तद्देशे न त्वया त्यज्यं यावच्चन्द्र दिवाकरो । अथारभ्य कथाच्छेषा भूपसंव
 न्धिनी तु या । ख्यातिं याति क्षितौ देवि भक्तिर्भवतु मे त्वयि । सङ्गावेन कथामेतां ये शृण्वन्ति पठन्ति च । तेषां हि वाङ्कितं सर्वं त्वया देयं सदैव हि ।
 तथेत्युक्ता महालक्ष्मीस्तत्रैवांतरधीयत । अथ मङ्गलभूपालस्तत्रागत्य श्रियोबनं । चक्रे परमया भक्त्या चिह्नदेव्या समन्वितः । अथेर्ष्या दुराचारा चिह्नदेवी
 गृहप्रति । चालदेवी समायाता हारस्यैर्वारिता जनैः । ततो जगाम विपिनं यचासीदङ्गिरा मुनिः । अथालोक्याद्भुताकारां ज्ञानदृष्ट्या विचिन्त्य तां ।
 समुनिः श्रोत्रतं दिव्यं चालदेवीमकारयत् । व्रते कृतेश संजाता चालदेवी महायश । दाक्षिण्यं केलिलीलाभिर्लावण्यैक निकेतना । ततः कदाचिदाग
 त्य वनमाखेटके नृपः । मनेर्वैष्मनि राज्ञीं तां ददर्श वामलोचनां । अथ राजा मुनिं प्राह केय धन्येति कथ्यतां । तद्वृत्तान्तं समाख्याय राज्ञे तां प्रददौ
 मुनिः । अथागत्य निजं राज्यं चालदेवीसमन्वितः । चिह्नदेव्या च सहितो बुभुजे मङ्गलोनृपः । चिह्नदेवी वरं वव्रे चालदेवीसमागमं । समुद्रस्य य
 था गङ्गा यमुने सङ्गमे सदा तथा मङ्गल भूपस्य जाते ते वामलोचने परस्परानधिके ते तु प्रीते राज्ञो बभूवतुः । चिह्नदेव्याः समं सोऽथ चालदेव्या
 सहाखिला । सप्त द्वीपवर्तीं पृथ्वीं बुभुजे मङ्गलो नृपः । व्रतस्यास्यैव सामर्थ्यात् वटुकः सोऽपि नूतनः । अभून्मङ्गलभूपस्य मन्त्री तव यथागुरुः । मुक्ता
 य सकलान् भोगान् मङ्गलो भूभुजावरः । स पुनः स्वर्गमेत्याभून्नक्षत्रं विष्णुदैवतं । नारद उवाच ॥ एतत्ते कथितं शक्र व्रतानां व्रतमुत्तमं । यत्कथा
 श्रवणेनापि लभते वाञ्छितं फल । प्रयागमिव तीर्थेषु देवेषु भगवानिव । नदीषु च यथा गङ्गा व्रतेष्वेतत्तथा व्रतं । धर्मं चार्थं च कामञ्च मोक्षञ्च
 यदि वाञ्छसि । तदेतच्च व्रतं शक्र कुरु आद्धा समन्वितः । श्रीकृष्ण उवाच ॥ व्रतमिदमथचक्रे नारदेनोपदिष्टं सुरपति रपि यस्माद्वाञ्छितार्थं सलेभे
 त्वमपि कुरु तथैतद्ब्रह्मसूने । यथास्यादभिमतफलसिद्धिः पुत्र पौत्रादिदृष्टिः धनं धान्यं धरां धर्मं कीर्त्तिमायुर्वैश्रव्यं । तुरगान्दन्तिनः पुत्राश्चालक्ष्मी
 प्रयच्छमे । इति भविष्योत्तरे महालक्ष्मी व्रतं । अथ सर्वाष्टमीध्वान्नि कृष्णाष्टम्यां चाशोकाष्टमीव्रतं । हेमाद्रावादित्य पुराणे ॥ अष्टमीषु च सर्वासु

॥ ब्र ॥ पूजनीयाप्यशोककाः । गन्धमाल्य नमस्कार धूप दीपान्न संपदा । तस्मिन्नहनि या भुंक्तेनक्तमिदुविवर्जितं । भवत्यथ विशेका सा यत्र यत्राभिजायते । ॥ ७६ ॥

मीषुच सर्वासु न चेच्छक्नोति वैमुने । प्रौष्टपद्मानतोतायां या स्यात्कृष्णाष्टमी द्विज । तत्र कार्यं व्रतं त्वेतत् सर्वकामफलप्रदं ॥ इत्यशेकाष्टमीव्रतं इति श्रुत्वा नीलकण्ठात्मजाभट्टशङ्कर कृतौ व्रतार्कष्टमी व्रतानि ॥ अथ नवमीव्रतानि तत्र चैव शुक्ल नवम्यां रामनवमी व्रतं । तच्च परविद्वायां मध्याह्न्यापिन्यां कात्यायनदुक्तमगस्त्यसंहितायां । चैव शुद्धातु नवमी पुनर्वसु युतायदि । सैव मध्याह्नयोगेन महापुण्यतमा भवेत् दिनद्वये ऋक्षयुक्त तदयुक्त मध्याह्न व्याप्तावव्याप्ता वेक देशव्याप्तौवा उत्तरा । तदुक्तं तत्रैव नवमी चाष्टमी विद्वा त्याज्या विष्णुपरायणैः । उपोषणं नवम्यां वैदशम्यां पारणं भवेदिति तत्रैव चैवमासे नवम्यां तु जातो रामः स्वयं हरिः । पुनर्वसुर्च संयुक्ता सा तिथिः सर्वकामदा । श्रीरामनवमी प्रोक्ता कोटि सूर्यग्रहाधिका । केवलापि सदोपोष्या नवमी शब्दसंग्रहात् । तस्मात्सर्वात्मना सर्वैः कार्यं वै नवमीव्रतं । अगस्त्य संहितायां । चैव नवम्यां प्राक् पक्षे दिवापुण्ये पुनर्वसौ । उदये गुरुगौरांशे उच्चस्ते ग्रहपञ्चके । मेघे पूषणि संप्राप्ते लग्ने कर्कटकाह्नये । आविरासीत्सकलया कौशल्यायां परः पुमान् । प्राक् पक्षे शुक्लपक्षे उदये लग्ने गुरु गौरांशे गुरु नवांशे । तस्मिन् दिने तु कर्त्तव्यमुपवासव्रतं सदा । तत्र जागरणं कुर्याद्रघुनाथ परोभुवि । भूवीतिखट्वादिव्याहृत्यर्थं प्रातर्हृशम्यां कृत्वा तु सन्ध्यायाः कालिकीः क्रियाः संपूज्य विधिवद्भक्त्या भक्त्या वित्तानुसारतः । ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या दक्षिणाभिस्तु तोषयेत् । गोभूतिलहिरण्याद्यैर्वस्त्रालङ्कारणैस्तथा । रामं भक्त्या प्रयत्नेन पूजयेत्परया मुदा । एवं यः कुरुते भक्त्या श्रीरामनवमी व्रतं । अनेक जन्म सिद्धानि पातकानि वङ्गन्यपि । भस्मीकृत्वा ब्रजेदेव तद्दिष्णोः परमं पदं । सर्वेषामप्ययं धर्मो भुक्ति मुक्त्यैक साधनः । अशुद्धो वापि पापिष्ठः कृत्वेदं व्रतमुत्तमं । पूज्यः स्यात्सर्व भूतानां यथा रामस्तथैव सः । यस्तु रामनवम्यां तु भुंक्ते सच नराधमः । कुंभीपाकेषु घारेषु पच्यते नात्र संशयः । अकृत्वा रामनवमीव्रतं सर्वव्रतोत्तमं । व्रतान्यन्यानि कुरुते न तेषां फलभागभवेत् । गृहस्थ कृत पापानि ख्यातानि सुवङ्गन्यपि । महान्तिच प्रणश्यन्ति श्रीरामनवमी व्रतात् । एकामपि नरो भक्त्या श्रीरामनवमी मुने ।

उपोष्य कृतकृत्यः स्यात्सर्वपापैः प्रमुच्यते । नरो रामनवम्यां तु श्रीरामप्रतिमा प्रदः । विधानेन मुनिश्रेष्ठ समुक्तो नात्र संशयः । विधानेन प्रतिमादानं विधिना । सुतीक्ष्ण उवाच ॥ श्रीराम प्रतिमादानं विधानं वा कथं मुने । कथय त्वधि रामेऽपि भक्त्यास्य मम विस्तरात् । अगस्त्य उवाच ॥ कथयिष्यामि तद्द्विद्वन्प्रतिमा दानमुत्तमं । विधानं वापि यत्नेन यत् व्रतं वैष्णवेऽनुत्तमं । विधिश्च तच्चैव अष्टम्यां चैव भासेतु शुक्लपक्षे जितेन्द्रिः । दन्तधावनं पूर्वतु प्रातः स्नायाद्यथाविधि । नद्यां तडागे कूपे वा ऋदे प्रस्रवणेऽपि वा । ततः सन्ध्यादिकाः कार्याः संस्मरन् राघवं हृदि । गृहमासाद्य विप्रेन्द्रं कुर्याद्दौपासनादिकाः । दातुं कुटुम्बिनं विप्रं वेदशास्त्रपरं सदा । श्रीराम पूजानिरतं शुशीलं दम्भवर्जितं । विधिज्ञं राममन्त्राणां राम मन्त्रैकसाधनं । आहूय भक्त्या संपूज्य शृणु यत् प्रार्थयन्निति । श्रीरामप्रतिमा दानं करिष्येहं द्विजोत्तम । भक्त्याचार्यो भवत्प्रीतः श्रीरामेऽपि त्वमेव च । इत्युक्त्वा पूज्य विप्रं तं स्नापयित्वा ततः परं । तैलेनाभ्यज्य च स्नायाच्चिन्तयन् राघवं हृदि । तैलेनाज्यं स्नापयित्वेत्यन्वयः श्वेतांबरधरः श्वेतगन्धमाल्यानि धारयन् । अर्चितो भूषितश्चैवं कृत मध्याह्निक क्रियः । अर्चितः कृतार्चनः आचार्यं भोजयेद्भक्त्या सात्विकान्नैः सुविस्तरं । भुञ्जीत स्वयमप्येवं हृदि राममनुस्मरन् । एभक्तव्रती तच्च सहाचार्यो जितेन्द्रियः । शृण्वन् राम कथां दिव्यामहःशेषं नयेन्मुने । सायं सन्ध्यादिकाः कुर्यात् क्रिया राममनुस्मरन् । आचार्यसहितो रात्रावधः शायी जितेन्द्रियः । वसेत्स्वयं नचैकान्ते श्रीरामार्पितं मानसः । ततः प्रातः समुत्थाय स्नात्वा सन्ध्यां यथाविधि प्रातः सर्वाणि कर्माणि शीघ्रमेव समापयेत् । ततः स्वस्वमना भूत्वा विद्वद्भिः सहितो नघ । स्वगृहे चोत्तरे देशे रामस्योत्तम मण्डपं । स्वगृहे स्वगृहसमीपे चतुर्द्वारं पताकाद्यं सुवितानं सुतीरणं मनोरमं महोत्सवं पुष्पाद्यैः समलं कृतं । शङ्खचक्रं हनूमद्भिः प्राग् द्वारे समलं कृतं । गरुडमूर्त्तिं वाणेश्वरं दक्षिणे समलं कृतं । गदाखड्गांगदैश्चैव पश्चिमे सुविभूषितं । पद्मसुस्तिकं नीलैश्च कौवेरे समलं कृतं । मध्ये हस्तं चतुष्काद्या वेदिका युक्तमायतं । प्रविश्य नृत्यगीतैश्च वाद्यैश्चापि सुसंयतं । पुण्याहं वाचयेत्तच्च विद्वद्भिः प्रीत मानसः । ततः सङ्कल्पयेद्देवं राममेव स्मरन्मुने । अस्यां रामनवम्यां च रामाराधनतत्परः । उपोष्याद्य

॥ ब्र ॥ सु यामेषु यूजयित्वा यथा विधि इमां खर्णमयीं रामप्रतिमाञ्च प्रयत्नतः । श्रीरामप्रीतये दास्ये रामभक्त्या धीमते प्रीतो रामो हरत्य
 ॥ ७७ ॥ पापानि सुबहूनिमे । अनेकजन्मसिद्धानि अम्यस्तानि महान्तिच । विलिखेत्सर्वतोभद्रं वेदिकोपरि सुन्दरं । मध्ये तीर्थादिके
 पाचसंस्थाप्यचर्चितं । सौवर्णे राजते ताम्रे पात्रे षट्कोणमालिखेत् । ततः खर्णमयीं रामप्रतिमां पलमाचतः । निर्मितां द्विभुजां दिव्यां वाः
 कस्थितजानकीं । विभ्रतीं दक्षिणकरे ज्ञानमुद्रां महामुने । वामेनाधः करेणापि देवीमालिङ्ग्य संस्थितां । सिंहासने राजतेतच्च पलद्वयविनिर्मिते ।
 पञ्चाशत्स्नानपूर्वं संपूज्य विधिवत्ततः । मूलमन्त्रेण नियतो न्यासपूर्वमतद्रितः । दिवैवं विधिवत्कृत्वा रात्रौ जागरणं ततः । दिव्यां राम कथां श्रुत्वा
 रामभक्तेः समन्वितः । नृत्यगीतादिभिश्चैव रामस्तोत्रैरनेकधा । यामाष्टके तथा पूज्या गन्ध पुष्पाक्षतादिभिः । कर्पूरागुरुकसूरीकङ्काराद्यैरनेकधा ।
 पूजयन् विधिवद्भक्त्या दिवारात्रं नयेद्दधः । ततः प्रातः समुत्थाय स्नानसन्ध्यादिकाः क्रियाः । समाप्य विधिवद्भक्त्या पूजयेद्विधिवन्मुने । ततो द्यौ
 मं प्रकुर्वीत मूलमन्त्रेण मन्त्रवित् । पूर्वोक्तपद्मकुण्डे वा स्थण्डिले वा समाहितः । लौकिकाग्नौ विधानेन शतमष्टोत्तरंततः । साज्येन पायसेनैव स्मरन्ना
 म मनन्यधीः । ततो भक्त्या सुसन्तोष्य आचार्यं पूजयेन्मुने । कुण्डलाभ्यां सरत्नाभ्यामङ्गुलीयैरनेकधा । गन्ध पुष्पाक्षतैर्वस्त्रैर्विचित्रैः सुमनोहरैः ।
 ततो रामं स्मरन् दद्याद्देवं मन्त्र मुदीरयेत् । इमां खर्णमयीं रामप्रतिमां समलंकतां । चित्रवस्त्रयुगच्छन्नां रामोहं राघवाय ते । श्रीराम प्रीतये
 दास्ये तुष्टो भवतु राघवः । इति दत्त्वा विधानेन दद्याद्देदक्षिणां भुवं । अन्येभ्यश्च यथान्यायं गोहिरण्यादि शक्तिः । दद्याद्वा सोऽयुगन्धान्यं य
 थाविभवमाहतः । ब्राह्मणे सह भुञ्जीत तेभ्योदद्याच्च दक्षिणां । ब्रह्महत्यादि पापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः । तुलापुरुषदानादि फलं प्राप्नोति सु
 व्रतः । अनेक जन्म संसिद्ध पापेभ्यो मुच्यते ध्रुवम् । वज्रनाकिमिहोक्तेन मुक्तिस्तस्य करेस्थिता । कुरुक्षेत्रे महा पुण्ये सूर्यपर्वण्ये शेषतः । तुलापुरुषदा
 नाद्यैः कृतैर्यज्ञैश्च फलम् । तत्फलं लभते मर्त्यो दानेनानेन सुव्रतः । इति राम प्रतिमा दान संहितं रामनवमी व्रतम् । अथ रामनवमीव्रत पूजाविधिः ।

आचम्य प्राणानायम्य मास पञ्चाष्टुत्थिख्य सकल पाप क्षयकामो वा श्रीरामप्रीतये श्रीरामनवमी व्रतमहं करिष्ये । इति सङ्कल्पः ॥ फल पुष्पाक्षत सहितं
 जल पूर्णं ताम्रपात्रं गृहीत्वा । उपोष्ये नवमीं त्वद्य यामेख्यष्टसु राघव । तेन प्रीतो भवत्वंभो संसारात्वाहिर्मां हरे । इति मन्त्रेण पात्रस्थं जलं क्षि-
 पेत् । ततः शक्तितो हैमीं राम प्रतिमां कृत्वाग्न्यान्तारणपूर्वकं कपोलौ स्पृष्ट्वा मूलमन्त्र प्रणवादि चतुर्थ्यं त नाम रामाय देवत्व संख्यायै स्वाहेति मन्त्रं प-
 ठन् प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् । ततः कोमलांगं विशालाक्षमिन्द्रनील सम प्रभाम् । दक्षिणांगे दशरथं पुत्रावेक्षणतत्परं । एतोलक्षणं देवं सक-
 चं कनक प्रभम् । पार्श्वेभरत शत्रुघ्नौ तालवृंत करावुभौ । अग्रे व्यग्रं हनूमन्तं रामानुग्रह कांक्षिणमिति ध्यात्वा षोडशोपचारैः पूजयेत् । आवाहयामि
 विश्वेशं जानकीवल्लभं विभुम् । कौशल्यातनयं विष्णुं श्रीरामं प्रकृतेः परम् । सहस्रशीर्षेत्यावाहनं । श्रीरामागच्छ भगवन् रघुवीर नृपोत्तम । जानक्या
 सह राजेन्द्र सुखिरो भव सर्वदा । रामभद्र महेष्वास रावणांतक राघव । यावत्पूजां समाप्येहं तावत्वं सन्निधौ भवेति सन्निधापनम् । रघुनायक राज-
 र्षे नमो राजीव लोचन । रघुनन्दन मे देव श्रीरामाभिमुखो भवेति संमुखी करणम् । राजाधिराज राजेन्द्र रामचन्द्र महीपते । रत्न सिंहासनं तु-
 म्यं दस्यामि स्त्रीकुरु प्रभो । पुरुषण्वेत्यासनं त्रैलोक्यपावनानन्त नमस्ते रघुनायक । पाद्यं गृहाण राजर्षे नमो राजीव लोचन । एतावानस्य
 तिपाद्यं । परिपूर्णं परानन्द नमो रामाय वेधसे । गृहाणाद्यं मया दत्तं कृष्ण विष्णो जनार्दन । त्रिपाटूर्ध्वेति अर्घम् । नमः सत्याय शुद्धाय दिव्याय
 ज्ञानरूपिणे । गृहाणाचमन नाथ सर्व लोकैक नायक । तस्माद्विराडित्याचमनं । नमः श्रीवासुदेवाय तत्त्वज्ञानस्वरूपिणे । मधुपर्कं गृहाणेमं जानकी प-
 तये नमः । मधुपर्कं । पञ्चाश्रुतं मयानीतं पयो दधि घृतं मधु । सशर्करं मया दत्तं रामत्वं प्रतिगृह्यतामिति । पञ्चाश्रुतं स्नानम् । ब्रह्माण्डोदर मध्य-
 स्थे स्तीर्थे रघुनन्दन । स्नापयिष्याम्यहं भक्त्या संगृहाण जनार्दन । यत्पुरुषेणेति स्नानं । सन्तप्त कांचन प्रख्य पीतांबर मिदं हरे । संगृहाण जगन्ना-
 थ रामचन्द्र नमोस्तुते । तं यज्ञमिति वस्त्रम् ॥ श्रीरामाच्युत यज्ञेश श्रीधरानन्त राघव । ब्रह्म सूत्रं सौत्तरीयं गृहाण रघुनन्दन । तस्माद्यज्ञादिति य-

॥ ३ ॥ ज्ञापवीतम् । कुङ्कुमा गङ्गकसूरी कर्पूरोन्मिश्र चन्दनं । तुम्बं दास्यामि राजेन्द्र श्रीराम खी कुरु प्रभो । तस्माद्यज्ञात् ऋचइति चन्दनं । अक्षतान् । तुलसं
 ॥ ७८ ॥ कुन्दमन्दार जातीपुन्नाग चन्दनैः । कदम्ब करवीरैःश्च कुसुमैः शतपत्रकैः । नीलांबुजैर्विल्वपत्रैः पुष्पमाल्यैश्च राघव ॥ पूजयिष्याम्यहं भक्त्या संगृह्णां
 जनार्दन । तस्मादस्मा इति पुष्पम् । अथांगपूजा ॥ श्रीरामभद्राय नमः पादौ पूजयामि । राजीवलोचनाय गुल्फौ रावणांतकाय जानुनी विश्वामित्र
 प्रियाय नाभिं परमात्मने नमः हृदयम् श्रीकण्ठाय कण्ठं सर्वास्त्रधारिणे बाह्व रघूद्वजाय मुखं वाचस्पतये उरु विश्वरूपाय जङ्घे लक्ष्मणाग्रजाय कटिं विश्व
 मूर्त्तये मेढ्रं पद्मनाभाय जिह्वां दामोदराय दन्तान् सीतापतये लालाटं ज्ञानगम्याय शिरः सर्वात्मने सर्वांगमित्यंग पूजा वनस्पति रसे धूपो गन्धा
 द्यः सुमनोहरः । रामचन्द्र महीपाल धूपोयं प्रतिगृह्णातां । यत्पुरुषमिति धूपोयं प्रतिगृह्णातां ज्योतिषां पतये तुभ्यं नमः रामाय वेधसे । गृह्णाण दीपकञ्चै
 व चैलोक्य तिमिरा पद्मं । ब्राह्मणोऽस्येति दीपं । इदं दिव्यास्त्रमश्नतं रसैः षड्भिः समन्वितं । राम राजेन्द्र नैवेद्यं सीतेश प्रतिगृह्णातां । चन्द्रमा मनसेति नैवेद्यं
 तत आचमनम् । इदं फलमिति फलं । नागवल्लीदलैर्युक्तं पूगीफल समन्वितं । तांबूलं गृह्णातां राम कर्पूरादि समन्वितं । नाभ्या आसीदिति तांबूलं ।
 हिरण्य गर्भं गर्भस्थं हेमवीजं विभासे । अनन्त पुण्यफल दमतः शान्तिं प्रयच्छमे । सप्तास्यासन्निति दक्षिणा । नृत्यगीतादि वाद्यादि पुराण पठनादि
 भिः । पूजोपचारै रखिलैः सन्तुष्टी भव राघव । मङ्गलार्थं महीपाल नीराजनमिदं हरे । सङ्गृह्णाण जगन्नाथ रामचन्द्र नमोऽस्तुते । नमो देवाधिदे
 वाय रघुनाथाय आर्क्षिणे । चिन्मायानंद रूपाय सीतायाः पतये नमः ॥ इति नमस्कारः ॥ सर्वं लोक शरण्याय रामचन्द्राय वेधसे । ब्रह्मानन्दैक रूपाय
 सीतायाः पतये नमः । इति पुष्पाञ्जलिः । यानिकानिच पापानि ब्रह्महत्या समानिच । तानितानि विनश्यन्तु प्रदक्षिण पदे पदे । इति प्रदक्षिणा ॥
 अशोक कुसुमैर्युक्तं रामायार्घं निवेदयेत् । दशानन वधार्थाय धर्म संस्थापनाय च । राक्षसानां विनाशाय दैत्यानां निधनाय च । परिचाणाय साधूनां जा
 तो रामः स्वयं हरिः । गृह्णाणार्घं मया दत्तं भ्रातृभिः सहितो नघेत्यर्घं ॥ अथ कथा ॥ अगस्त्य उवाच । रक्षस्यं कथयिष्यामि सुतीक्ष्ण मुनिसत्तम । जेजे

मासे नवम्यां तु शुक्लपक्षे रघूत्तमः । प्रादुरासीत्ततो ब्रह्मन् तत्र ब्रह्मैव केवलं तत्र जागरणं कुर्याद्रामस्य पुरतो बुधः । प्रतिमायाः यथाशक्ति पूजा कार्या यथाविधि । प्रातर्दशम्यां स्नात्वेव कृत्वा संध्यादिकाः क्रियाः । संपूज्य विधिबद्रामं भक्तिवित्तानुसारतः । ब्राह्मणान् भोजयेत्सम्यग् दक्षिणाभिस्तु तोषयेत् । गोभूतिलङ्घिरं प्ल्याद्यैर्वस्त्रालङ्कारभूषणैः । रामं भक्त्या प्रयत्नेन प्रीणयेत्परया मुदा । एवं यः कुरुते भक्त्या श्रीरामनवमीव्रतं । अनेकजन्मराशीनि पापानि सुबह्वन्यपि । भस्मीभवन्त्यशेषेण याति विष्णोः परंपदं । सर्वेषामप्ययन्धर्मी भुक्ति मुक्त्यैकसाधनं । अशुचिर्वापि पापिष्ठः कृत्वेदं व्रतमुत्तमं । पूज्यः स्यात् सर्वभूतानां यथा रामस्तथैव सः । यस्तु रामनवम्यां तु भुक्तिं स तु नराधमः । कुम्भीपाकेषु घोरेषु पतत्येव न संशयः । अकृत्वा रामनवमी व्रतं सर्वोत्तमोत्तमं । व्रतान्यन्यानि कुरुते न तेषां फलभाग भवेत् । मह्यं त्यपि प्रणश्यन्ति पापानि नवमीव्रतात् । एकामपि ततो भक्त्या श्रीरामनवमी व्रतं । उपोष्य कृतकृत्यः स्यात् सर्वपापैः प्रमुच्यते । नरो रामनवम्यां तु श्रीरामप्रतिमापरः । विधानेन नरश्रेष्ठ संयुक्तो नात्र संशयः । सुतीक्ष्ण उवाच । श्रीरामप्रतिमादानं विधानं वा कथं मुने । कथयस्व यथा रामभक्तस्य मम विस्तरात् ॥ अगस्त्य उवाच ॥ कथयिष्यामि ते भक्त्या प्रतिमादानमुत्तमं । विधानं वापि यत्नेन यतस्त्वं वैष्णवोत्तमः । अष्टम्यां चैव मासे तु शुक्लपक्षे जितेन्द्रियः । दन्तधावनपूर्वतु प्रातः स्नात्वा यथाविधि । नद्यां तच्छागे कूपे वा ऋदे प्रस्रवणे पिवा । सन्ध्यादिकाः क्रियाः कुर्यात् संस्मरन् राघवं हृदि । गृहमागत्य विप्रेन्द्र कुर्याद्दौपासनादिकं । दातुं कुटुम्बिनं विप्रं वेदशास्त्रविदं सदा । श्रीरामपूजानिरतं शुचिं दंभविवर्जितं । सर्वज्ञं राममन्त्राणां राममन्त्रैकसाधनं । आहूय भक्त्या संपूज्य दणुयात् प्रार्थयेच्च तं श्रीरामप्रतिमादानं करिष्येहं द्विजोत्तम । तत्राचार्यो भव प्रीतः श्रीरामोसि त्वमेव च । इत्युक्त्वा भोक्तुमायातं स्थापयित्वा ततः स्वयं । तदैवाभ्यज्य तु स्नायाच्चिंतयन् राघवं हृदि । श्वेतांबरधरं देवं गन्धमाल्यादिधारयेत् । अर्चितो भूषितश्चैव कृत्वा मध्याह्निकीं क्रियां । आचार्यं पूजयेत्स्नात्वा त्वि कान्नैः सुविकरं । भुञ्जीयात्स्वयमप्येवं हृदि राममनु स्मरेत् । एकभक्तं व्रतं तत्र सहाचार्यो जितेन्द्रियः । श्रवीत भुतले सम्यक् श्रीरामार्प्रितमानसः ।

॥ व्र ॥ ततः प्रातः समुत्थाय स्नात्वा सन्ध्यां यथाविधि । प्रातः सर्वाणि कर्माणि शीघ्रमेव समापयेत् । ततः स्वच्छमना भूत्वा विद्वद्भिः सहितोऽनघ । खण्डहे चोत्तः
 ॥ ७६ ॥ भागे मण्डपद्वयमुज्ज्वलं । मण्डपं च चतुर्द्वारं ध्वजाः कार्याः सुविस्तरैः । फलैर्नानाविधैर्युक्तं पुष्पमालासुशोभनं । कदलीस्तम्भसंयुक्तं पुङ्गीभिः समलङ्कृतं
 सुतीरणैर्मनोरम्यं पुष्पाद्यैः समलङ्कृतं । शङ्खचक्रचक्रनूतनैः प्राग्द्वारं समलङ्कृतं गरुडशार्ङ्गपाणिं च दक्षिणे सुविभूषितं गदाखेटककादींश्च पश्चिमेन विभूषितं ।
 पद्मसुस्तिकनीलैश्चकौर्वैर्युक्तं समलङ्कृतं । मध्ये हस्तचतुः कार्याः वेदिकाः हस्तमयतां । विप्रैश्च गीतं नृत्यैश्च बाद्यैश्चापि समन्वितं । पुण्याहं वाचयेत्तत्र विद्वद्भिः
 प्रीतमानसैः । ततः सङ्कल्पयेद्देवं राममेव मनुस्मरन् । अस्यां रामनवम्यां तु रामाराधनतत्परः । उपोष्याष्टसु यामेषु पूजयित्वा यथाविधि । इमां स्वर्ण
 मयीं रामप्रतिमां तु प्रयत्नतः । श्रीरामप्रीतये दास्ये रामभक्त्या य धीमते । प्रीतो रामो दहत्याशु पापानि सुवह्निमे । अनेकजन्मलग्नानि अ
 म्यस्तानि महांति च । विलिखेत् सर्वतोभद्रं वेदिकोपरि सुन्दरं । मध्ये तीर्थोदकैर्युक्तं पात्रं संस्थाप्य चर्चितं । सौवर्णे राजते ताम्रे पात्रे षट् कोणमालिखेत्
 ततः स्वर्णमयीं रामप्रतिमां पलमाचतः । निर्मितां द्विभुजां रम्यां बामां कस्थितजानकीं । विभ्रन्तीं दक्षिणे हस्ते ज्ञानमुद्रां महामुने । वामेनाथक
 रेण्णेनां देहमालिङ्ग्य संस्थितां । सिंहासनं राजतं च पलद्वयविनिर्मितं । पञ्चाशत्तत्त्वानपूर्वं संपूज्य विधिवत्ततः । मूलमन्त्रेण नियतो दद्याच्चैवमतन्द्रितः
 एवं संपूज्य विधिवद्वाचौ जागरणं तथा । दिव्यां रामकथां शृण्वन् रामभक्तिसमन्वितः । नृत्यगीतोदिभिश्चैव रामस्तोत्रैरनेकधा रामाष्टकेन संस्तुत्य
 गन्धपुष्पाक्षतादिभिः । कर्पूरागरु कस्तुरी कङ्काराद्यै रलङ्कृतां । संपूज्य विधिवद्भक्त्या दिवाराचौ नयेद्बुधः । ततः प्रातः समुत्थाय स्नानसन्ध्यादिकाः
 क्रियाः । संस्थाप्य विधिवद्भक्त्या पूजयेद्द्विधिवन्मुने । ततो ह्यमं प्रकुर्वीत मूलमन्त्रेण मन्त्रवित् । पूर्वोक्तं कुण्डे गृह्णीते स्तब्धिले वा समाहितः । लौकिका
 ग्नी विधानेन शतमष्टोत्तरं नृप । आज्येन पायसेनैव स्मरन्नाम मतन्द्रितः । ततो भक्त्या सदा तुष्टो आचार्यं प्रार्थयेन्मुने । कुण्डलाम्यां सुवर्णाम्या
 मङ्गलीयैरनेकधा । गन्धपुष्पाक्षतैर्वस्त्रैर्विचित्रैश्च मनोहरैः । ततो रामः स्वयं दद्यादिसंभवं मुदीरयेत् । इमां स्वर्णमयीं रामप्रतिमां समलङ्कृतां ।

चिववस्त्रयुगच्छन्नां रामोऽहं राघवाय ते । श्रीराम प्रीतये दास्ये प्रीतो भवतु राघव । इति प्रतिमादान मंत्रः । इति दत्त्वा विधानेन दद्याद्दक्षिणां भुवं ।
 अन्येभ्यश्च यथान्यायं गोहिरण्यादि शक्तिः । दत्त्वावाप्तो धनं धान्यं यथा लङ्करणानिच । अगस्त्य उवाच ॥ एवं यः कुरुते राम प्रतिमादान मुत्तमः ब्रह्मह
 त्यादि पापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः । तुला पुरुष दानेन फलमाप्नोति सुव्रत । अनेकजन्मसंसिद्धपापेभ्यो मुच्यते ध्रुवं । वज्रनाचकि मुक्तेन मुक्तिस्तस्य करेस्थि
 ता । तुला पुरुष दानेन सम्यक्लभते फलं । तत्फलं लभते मर्त्यो दानेनानेन सुव्रत । सुतीक्ष्ण उवाच । प्रायेण हि नराः सर्वे दरिद्राः कृपणा मुने । कथञ्च
 महतीं पूजां करिष्यन्ति वदस्व भो अगस्त्य उवाच । दरिद्रस्तु महाभाग स्वस्य वित्तानुसारतः । पलाङ्गेन तदर्द्धेन तदर्द्धार्द्धेन वा पुनः । वित्तशायमकृत्वैव कुर्यात्
 देवं व्रतं मुने । यदि घोरतरं दुष्टं पातकं नेह तद्वचित् । अकिञ्चनोऽपि यत्नेन उपोष्य नवमी दिने । एकचित्तापि विधिवत्सर्वपापैः प्रमुच्यते । प्रातः
 स्नात्वा च मनीयं कृत्वा सन्ध्यादिकाः क्रियाः । गोभूतिलहिरण्यादि दद्याद्वित्तानुसारतः । श्रीरामचन्द्रभक्तेभ्यो विद्वद्भिः अद्वयान्वितः । पारणं त्वय
 कुर्वीत ब्राह्मणैश्च खपंक्तिः । एवं यः कुरुते भक्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते । प्राप्ते श्रीरामनवमी दिने मर्त्यो विमूढधीः । उपोषणं न कुरुते कुम्भीपाकेषु पच्यते
 यत्किञ्चिद्राममहिष्य क्रियते न खशक्तिः । रौरवे सतु मूढात्मा पच्यते नात्र संशयः । सुतीक्ष्ण उवाच । यामाष्टकेषु पूजा वै तत्र नोक्ता महामुने । मूल मञ्चेण
 संयुक्तं तत् कथं वद सुव्रत । अगस्त्य उवाच ॥ सर्वेषां राममन्त्राणां मन्त्रराजः षडक्षरः । स्तां दे मोक्षखण्डे श्रीरामं प्रति रुद्रगीतायां रुद्रवाक्यं ॥ मुमू
 र्षो मणिकर्णान्ते रधोऽदकनिवासिनः । अर्धं दिशामि ते मंत्रं तारकस्योपदेशतः । श्रीराम रामरामेति एतत्तारक मुच्यते । अतस्त्वं जानकीनाथ परं
 ब्रह्माभिधीयते इति । तारकं ब्रह्मचेत्युक्तं तेन पूजा प्रशस्यते । पीठाङ्गदेवतानां तु आद्यतीनां तथैव च । आदावेव प्रकुर्वीत देवस्य प्रीतमानसः उपचारैः
 षोडशभिः पूजा कार्या यथाविधि । आवाहनं स्थापनञ्च सम्मुखीकरणं तथा । एवं मुद्रा प्रार्थना च पूजा मुद्रा प्रयत्नतः । शङ्ख पूजां प्रकुर्वीत पूर्वी
 क विधिना ततः । कलशं वामभागे च पूजा द्रव्याणि चादरात् । पीठं संपूज्य यत्नेन आत्मानं मन्त्र मुच्चरन् । पाचासादनमप्येवं कुर्यात् यामेक्षतन्द्रितः

॥ ३ ॥ पीताम्बराणि देवाय प्रार्थयन् सर्वेष्वेत्सुधीः । स्वर्णयज्ञोपवीतानि दद्याद्देवाय भक्तिः । नाना रत्नविचित्राणि दद्यादाभरणानि च । हिमवतः ।
 ॥ ८० ॥ रं घनसारसमन्वितम् । क्रमात्तु मूलमन्त्रेण उपचारान् प्रकल्पयेत् । कङ्कारैः केतकैर्जात्यैः पुष्पागाद्यैः प्रपूजयेत् । चम्पकैः शतपत्रैश्च सुगन्धैः सुमनो-
 पाद्य चन्दन धूपैश्च तत्तन्मन्त्रैः प्रपूजयेत् । भक्ष्यभोज्यादिकं भक्ष्या देवाय विधिना र्पयेत् । येन सोपस्करं देवं दत्वा पापैः प्रमुच्यते । अन्तर्कोटि-
 घोरैर्नानारूपैश्च दारुणैः । वियुक्तसु क्षणादेव रामएव भवेन्मुने । अहंधानस्य दातव्यं श्रीरामनवमी व्रतं । सर्वं लोकहितायेदम्यविचं पापनाशनं
 लौहेन निर्म्मितं वापि शिलया दारुणापि वा । एकैर्नैव प्रकारेण यस्मै कस्मैच वामुने । कृतं सर्वप्रयत्नेन यत्किञ्चिदपि भक्तिः । अपेदेकांत वासीनो
 यावत्सदशमीदिनं । अनेन स्यात्पुनः पूजा दशम्यां भोजयेद्दिनान् । भक्ष्या भोज्यैर्वैद्विधैर्हृद्याङ्गक्ष्या सदक्षिणाम् । कृतं कृत्या भवेत्तेन सद्योरामः प्रसी-
 दति । तुष्णीं तिष्ठन्नरो याति पुनरावृत्तिवर्जितः । द्वादशाब्दं कृतेनापि पापेनापि विमुच्यते । बिलयं याति तत्सर्वं श्रीरामनवमी दिने । जपस्वराम
 मन्त्राणां यो न यानाति तस्यैव । उपोष्य संस्मरन्नाम न्यासपूर्वमन्यधीः । गुरुलब्धोऽथ मन्त्रस्तुन्यसेत् न्यास पुरःसरः । यामे यामे च विधिना कुर्यात्
 तूजां समाहितः । मुमुक्षुरपि सदा कुर्यात् श्रीरामनवमीव्रतं । तस्मात्सर्वात्माना सर्वे कर्त्तव्यं नवमीव्रतम् । मुच्यते सर्वं पापेभ्यो याति ब्रह्मसनातनं ।
 इति श्रीस्कन्दपुराणे अगस्त्य संहिताया मगस्त्यसुतीक्ष्ण संवादे रामनवमी व्रतम् । अथ रामनामोद्यापन विधिः ॥ पार्वत्युवाच ॥ धन्यास्मन्नुद्योता
 स्मि कृतार्थास्मि जगत्प्रभो । विच्छिन्नमेति संदेहग्रन्थिर्भवदनुग्रहात् । त्वद्गुणाङ्गलितं रामतत्वाद्यत्तरसायनं । पिवत्यामे मनोदेव न तृप्तिमधि-
 गच्छति । श्रीरामस्याद्यत्तं नाम श्रुतं संक्षेपतो मया इदानीं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण स्फुटाक्षरं ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ शृणु देवि प्रब्रूयामि गुह्याङ्गुल्यतरं ।
 महत् । प्राप्नोति परमां सिद्धिं दीर्घायुः पुत्र सम्पदां । रामनाम लिखेद्यस्तु लक्ष्म्यकोटि शतावधि । एकैकमक्षरं पुंसां महापातकनाशनं । सका-
 मोपि लिखेद्यस्तु निःकामेन तु बापुनः । इहैव सुखमाप्नोति अन्ते परपदं लभेत् । आदावन्ते च मन्त्रे च व्रतस्थोद्यापनं यजेत् । उद्यापनं विना नैव

फलसिद्धिमवाप्नुयात् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नास्त्रउद्यापनं कुरु । पार्वत्युवाच । नतोस्मि देवदेवेश भक्त्यानुग्रहकारक । नास्त्रउद्यापनं ब्रूहि विस्तरेण मम
 प्रभो । श्रीमहादेव उवाच । शृणु देवि प्रवक्ष्यामि विस्तरेण यथाविधि । नास्त्रउद्यापनं चात्र भक्त्या भवदनग्रहात् । सुवर्णं प्रतिमां कुर्यात्सीताराम
 सलक्षणां । हनुमत्प्रतिमां तत्र चतुर्थांशेन कारयेत् । सुवर्णस्य प्रमाणन्तु पलायक मुदीरितं । अशक्तश्चेत्येतेनैव तदङ्गर्हि न बापुनः । श्रीरामस्य प्रति
 मतिं विचित्राद्यं न कारयेत् । रजतेनासनं कुर्यात्प्रायः षोडश संमितैः । पीतवस्त्रेण संवेष्ट्य स्थापयेत्तदुलोपरि । तन्दुलस्य प्रमाणन्तु भवेद्रोणचतु
 र्ययं । शुचौदेशे गृहेतीर्थे मण्डपं कारयेत्सुधीः । तारणानि चतुर्दारे बन्धयेदाम्रपञ्चवैः । भूमौ गोमयलिप्तायां सर्वतोभद्रसंज्ञकं । रचयेत्सप्तधा
 न्येन नाना रङ्गैः सुशोभनं । कुम्भानष्टौच पूर्वादि स्थापयेद् व्रणान् शुभान् । कुम्भमेकं मध्यदेशे स्थापयेत्तदुलोपरि । शुद्धोदकेन संपूर्य पञ्चरत्नैः सप
 ञ्चवैः नारिकेलफलान्यष्टौ एकं रामाय दापयेत् । आचार्यं वरयेत्तत्र वेदशास्त्रविशारदं । ब्रह्मादिऋत्विजानां तु वरणं कारयेत्ततः । मधुपर्केण
 संपूज्य वस्त्रालङ्कारभूषणैः । ऋत्विजान् षोडशानष्टौ वरयेद्देदपारगान् । स्नात्वा नित्यं विधायादौ पूजयेद्गणनायकं । पुण्याहं वाचयित्वा तु पूजये
 द्रामचन्द्रकं । ततोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य स्वशास्त्रोक्तविधानतः । विष्णु सूक्तेन होतव्यं मूलमन्त्रेण बापुनः । नवग्रहांश्च दिक्पालान् मन्त्रानुक्तांश्च होमयेत्
 पुरुषसूक्तेन होतव्यं समिदाज्यश्चरुस्तिक्ष्णान् । अष्टोत्तर सहस्रान्तु राममन्त्रेण जावयेत् । होमान्ते पूजनं कुर्याद्रामचन्द्रादि देवताः । पूजयित्वा ततो
 ऊत्वा वलिं पूर्णाहुतिं तथा । श्रेयः संपाद्यदानं च अभिषेकं समाचरेत् । रामं नत्वा च नत्वा च प्रार्थयित्वा पुनः पुनः । आचार्यं पूजयेत्पश्चात् सुवर्णयुतधे
 नुना । प्रतिमादानं मन्त्रेण आचार्याय निवेदयेत् । दानमन्त्रः ॥ नतोस्मि देवदेवेश बहु बुद्धि महात्मभिः । यस्मिन्त्यते कर्मपाशाद्वातुं हृदि मुमुक्षुभिः । मा
 यया गुणमय्यात्वं ह्यस्य वसिलुं पति । अतस्त्वया द भक्तेषु त्वद्भक्तिषु त्रिपोधिकी । भक्तिमेवाधिवांश्चरति त्वद्भक्ताः सारवेदिनः । अतस्त्वया द क
 मन्त्रे भक्तिरेव सदाशुभे । संसार भयतप्तानां भैषज्यं भक्तिरिवते । राम सीता ससौमित्रि हनुमद्भक्ति तत्परः । दानेनानेन मे राम भुक्तिमुक्तिप्रदो

॥ ३ ॥ भव । प्रतिमादानविध्यर्थं शक्या स्पर्शन्तु दापयेत् । दक्षिणाचीनं यद्दानं तत्सर्वं निःफलं भवेत् । ब्राह्मणान् शतं साहस्रं भोजयेत्संधुसर्पिषा ।
 ॥ ८१ ॥ पञ्चान्नैः पायसैः खाद्यैः कदली शर्करान्वितैः । ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दत्त्वा भूयसीं दक्षिणां यजेत् । तदन्ते घृतपात्रञ्च तिलपात्रञ्च दापयेत् । शष्पांच रथ-
 दानानि दशदानानि शक्तिः । अशक्तश्चेत्तर्पणमेकदत्त्वा रामं नमेत्पुनः । तिलकं कारयेत्पञ्चादभिषिचेत्सपञ्चवै । द्विजैस्तु चाशिषो देवा नत्वा स्तुत्वा
 विस्मर्जयेत् । उमा महेश्वरौ पूज्यौ भोजयेद्दृष्टुं तथा । कुमारीणां चयं भोज्यं योगिराजञ्च भोजयेत् । क्षेवपालबलिं दत्त्वा ध्यात्वा रामं सदाजपेत् ।
 ब्रह्मादिभिस्तुतत्पुण्यं ब्रह्मं शक्यं न किञ्चन । अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च । एकेन रामनाम्ना तु तत्फलं लभतेनरः । नारी वा पुरुषो वापि
 शूद्रो वाप्यधर्मो नरः । रामनाम्ना तु मुक्तास्ते सत्यं सत्यं वरानने । मूले कल्पद्रुमस्याऽखिलमणिबिलसद्रत्नसिंहासनस्थं विदण्डद्वृपाणि ललितकरयुगेनार्पि-
 तं लक्षणेन । वामांकन्यस्त सीताभरत धृतमहामौक्तिकञ्च कांतिं शत्रुघ्नश्चामराम्यां विलसितमनिशं रामचन्द्रं भजेत् ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे
 उमामहेश्वरसम्वादे रामनामलेखनोद्यापनं सम्पूर्णं । अथ आश्विनशुक्लनवम्यां देवीपूजाहेमाद्रौ विष्णुधर्मोत्तरे । रामउवाच ॥ विधि-
 नापूजयेत्केन भद्रकालीं नराधिप । नवम्यामाश्विने मासि शुक्लपक्षे नरोत्तम ॥ पुष्कर उवाच । पूर्वोत्तरे तु दिग्भागे शिवे वासुभनोहरे । भद्रकाली
 गृहं कुर्याच्चिचवस्त्रैः स्नानकृतं । भद्रकालीपदं कृत्वा तत्र सपूजयेद्दिग्जं । पदं खरूपं साविता । तत्रैव अष्टादशभुजा कार्या भद्रकाली मनोहरा । आ-
 लीढस्थानसंस्थाना चतुःसिंह रथे स्थिता । अक्षमालां चिशूलञ्च खड्गं चंद्रञ्च यादव । वाणचापे च कर्त्तव्ये शङ्ख पद्मे तथैव च । सुकसुवौच तथा कार्यौ त-
 था वेदि कमण्डलु दण्ड शक्तीच कर्त्तव्ये तथा शक्तिहस्ताशनी । हस्तानां भद्रकाल्याश्च भवेत्कांतिकरः करः । एकत्रैव महाभाग रत्नपात्र धरोभवेदिति ।
 आश्विने शुक्लपक्षस्य अष्टम्यां प्रयतः शुचिः । तत्रैवायुध चर्मद्यं च्छ्वं वस्त्रञ्च पूजयेत् । पुष्पैर्मध्येः फलैर्मध्ये भोज्यैश्च रुमनोहरैः । वलिभिश्च विचिदैश्च
 प्रेक्षा दानैस्तथैव च । रात्रौ जागणं कुर्यात्तत्रैव वसुधाधिप । उपोषितो द्वितीयेऽह्नि पूजयेत्यं नरेव तां । आयुधाद्यञ्च सकलं पूजयेद्दसुधाधिप । एवं

संपूजयेद्देवीं वरदां भक्तवत्सलां । कात्यायनीं कामगमां वक्ररूपां वरप्रदां । पूजिता सर्व कामैः सा युनक्ति वसुधाधिप । एवंहि संपूज्य जगत्प्रधानां
 याचातु देवा वसुधाधिपेन । प्राप्नोति सिद्धिं परमां महेशे जनस्तथान्योपि च विनशक्त्या तच्चैव देवीपुराणे ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु शक्र प्रब्रूयामि यथा त्वं
 परिष्टच्छसि । महामिद्विप्रदं धन्यं सर्वशत्रुनिवर्णम् । सर्व लोकोपकारार्थं विशेषादमिष्टत्तिष्ठ । क्रत्वर्थे ब्राह्मणाद्यैश्च चित्रैर्भूमिपालने । गोधनार्थं
 विशां वत्स शूद्रैः पुत्रसुखार्थिभिः । सौभाग्यार्थं स्त्रिया कार्यमन्यैश्च धनकाञ्चिभिः । महाव्रतं महापुण्यं शङ्कराद्यैरनुष्ठितं । कर्त्तव्यं देवराजेन्द्र देव्या
 भक्तिसमन्वितैः । कन्यासंस्थे रवौ शक्र शुक्लामास्य नन्दिकाम् । नन्दिका प्रतिपत् । अयाची त्वथचैकाशी नक्ताशीत्वथवाहदः । पुनरप्येवं प्रातस्त्रायी हि
 तद्वन्द स्त्रिकालं शिवपूजकः शिवाच शिवश्च शिवौ जपहोमसदासक्तः कन्याकामो जयेत्सदा । अष्टम्यां नवमेहनि च दारुणानि शुभानि च । एकं वा वित्तभा
 वेन कारयेत्सुरसत्तम । तस्मिन् देवो प्रकर्त्तव्या हैमीवा राजतीतुवा ऋद्धौ लक्षणेपेता खड्ग शूले च पूजयेत् । सर्वोपहार सम्यक् वस्त्ररत्नफलादिभिः ।
 कारयेद्द्रव्यदोलादि पूजां च वलिदैविकीं । वलिग्राहिणो देवा विनायकादयः तत्संवधिनीं वलिदैविकीं पुष्पैश्च द्रौणविल्वाम्रजातीपुष्पागचम्यकैः द्रौणः
 कुण्डवकः । विचित्रां रचयेत्पूजां अष्टम्यामुपवासयेत् । दुर्गाग्रतो जयेन्मन्त्रमेकचित्तः सुभावितः । तदर्ह्यामिनीशेषे विजयार्थं नृपोत्तमः । पञ्चा
 ब्दलक्षणेपेतं मङ्गिषाख्यं सुपूजितं विधिवत्कालिकालीति जपत्वा खड्गेन घातयेत् । तस्योत्थं रुधिरं मांसं गृहीत्वा पूजनादिषु । निर्घृताय प्रदातव्यं
 महाकौशिकमन्त्रितं । तस्याग्रतो नृपः स्नायाच्छचं कृत्वा तु पिष्टजं । खड्गेन घातयित्वा तु दद्यात् स्कन्दविशाखयोः । ततो देवीं पुनः प्रातः
 क्षीरसर्पिर्ज्जलादिभिः । कुङ्कुमागरुकर्पूरैश्चन्दनैश्चापि धापयेत् । होमादि पुष्परत्नानि वासांसि अहृतानि च । नैवेद्यं सुप्रभूतन्तु देयं देव्याः सुभावितैः
 देवोभक्तान्युजयीत कन्यकाः प्रमदादि च । द्विजातीनन्धपाखण्डानम्रदानेन तोषयेत् । नन्दाभक्ता नरा ये तु महाव्रतपराश्च ये । पूजयेत्तान्विशेषेण
 तद्रूपाचर्चिकायतः । मातृणां च वदेवीनां पूजा कार्या तदा निशि । ध्वजच्छपलाकादीनुच्चयेच्चाग्निकाष्ठे । रथयाचा वलिक्षेपं पटुबाह्वरवाकुलं ।

॥ व ॥ कारयेत्तुष्यते येन देवी शस्त्रनिघातनैः । अश्वमेधमवाप्नोति भक्तिः सुरसत्तम । महानवम्यां पूज्येयं सर्वकामप्रदायका । सर्वेषु वत्स वर्णेषु तव भक्तवान् । भक्त्या संयुजयित्वैवं देवीं संप्रार्थयेत्ततः । महिषमि महामाये चामुण्डे मुण्डमालिनि । द्रव्यमारोग्यविजयं देहि देवि नमोस्तुते । मृतप्रेतपिशाचभ्यो रक्षेभ्यश्च महेश्वरि । देवेभ्यो मानुषेभ्यश्च भयेभ्यो रक्ष मां सदा । उमे ब्रह्माणि कौमारि विश्वरूपे प्रसीद मे । कुमारी भोजयित्वा च दद्यादाच्छादनादिकं । नव सप्ताष्टकं चैव स्वस्य विज्ञानसारतः । शस्त्रं च यस्य यच्चैव सतद्यत्नेन पूजयेत् । यतः शस्त्रेषु सा देवी निवसत्येव सन्ततं । शास्त्रमिति वा पाठः शास्त्रं तत्पुस्तकं स्वपनेविशेषः । शिवरहस्ये । ये मेरुमूर्धगणसंघकृताभिषेकां पश्चाच्छतैर्गिरि सुतामभिषेचयन्ति । ते दिव्यकल्पमनुभूय सुषेधरूपा राज्याभिषेकमतुलं पुनराम्बुवन्ति । अथोपचारः दुर्गाभक्तिरङ्गिण्यां देवीपुराणे । सुगन्धि पुष्पतोयेन स्नापयित्वा नरः शिवाम् । नागलोकं समासाद्य क्रीडते पद्मगैः सह । द्रोणपुष्पं नित्यपचं करवीरोत्पलानि च । स्नानकाले प्रयोज्यानि देव्यै प्रीति कराणि च । भगवत्यै नरोदत्वा विष्णुलोके महीयते । स्नापयित्वा नरोदुर्गां अद्भुता हेमवारिणा । सौवर्णयानमारूढो वसुभिः सह मोदते । तिलादकैर्विष्णुलोकं लभते वान्धवैः सह । घृतेन स्वपयेद्यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु । दशपूर्वान् दशपरानात्मानश्च विशेधतः । भवार्णवात्समुद्रतः दुर्गालोके महीयते । क्षीरेण स्वपयेद्यस्तु अद्भुतभक्तिसमन्वितः । चण्डिकां विधिवद्दीर इन्द्रलोके महीयते । स्नापयेद्विधिनो वीर दध्ना दुर्गां महीयते । राजतेन विमानेन शिवलोके महीयते । पञ्चगव्येन यो दुर्गां तथाच कुशवारिणा स्नापयेद्विधिवन्तैः ब्रह्मस्नानं हि तत् स्मृतम् । एकाहेपि च यो दुर्गां पञ्चगव्येन चण्डिकां । स्वयेन्द्रपशार्कल सगच्छेत्सुरभी पुरम् । कपिलाः पञ्चगव्येन दधिक्षीरयुते न च । स्नानं शतगुणं प्राक्तनितरेभ्यो नराधिप । तच्च स्वपनं । षडक्षरेण मन्त्रेण पाद्यादीनथ षोडश । वितरेदुपचारांश्च पर्वप्राक्तांस्तु भैरवेति वाराही तन्त्रात् । श्रीदुर्गा

यै नम इति षडक्षरमन्त्रेण कार्यं भविष्ये । चण्डिकां स्नापयेद्यस्तु नरस्येक्षुरसेन च । गारुडेन स यानेन विष्णुना सह भोदते । पितृनुदिश्य यो दुर्गां मधु
 ना पयसापि च । स्नापयेत्तस्य पितरस्तृप्ता वर्षशतद्वयं । पौर्णमास्यां नवम्यां वा अष्टम्यां च नराधिप । स्नापयित्वा तीर्थजलैर्वाजपेयफलं लभेत् । स्नापयित्वा
 नदीतीर्थैर्गन्धचन्दनवारिणा । चन्द्राशु निर्मलः श्रीमान् चन्द्रलोके महीयते । स्नापयेद्यस्तु वै देवीं नरः कर्पूरवारिणा । स गच्छति परं स्थानं यत्र सा
 चण्डिकास्थिता । चण्डिकां स्नापयित्वा तु अङ्गयागुरुवारिणा । इन्द्रलोकं समासाद्य क्रीडते सह किन्नरैः । द्वादशाङ्गेन योगेन चण्डिकां पूजयेन्नरः ।
 दशपञ्च सहस्राणि वर्षाणां भोदतेदिवि । पयः क्षीरं कुशाग्राणि अक्षतादधितण्डुलाः । सच्चा सिद्धार्थका दूर्वा कुंकुमं रोचना मधु । अर्घ्यं कुरु शार्दूल
 द्वादशांग उदाहृतः । सच्चा सहदेवो कुमारीं प्रक्रम्य अनेन पूजयेद्यस्तु सयाति परमं पदम् । अष्टांगार्घ्यं समापूर्य्य देव्यै मूर्ध्नि निवेदयेत् । दशवर्षसह
 स्राणि दुर्गालोके महीयते । आपः क्षीरं कुशाग्राणि दधिसर्पिश्च तण्डुलाः । तिलासिद्धार्थकाश्चैव अष्टांगार्घ्यः प्रकीर्तितः । भविष्ये । रक्तवित्वाक्षतैः
 पुष्पैर्दधिदूर्वाकुशैस्तिलैः । सामान्यः सर्वदेवानामर्घ्यं परिकीर्तितः । स्तुत्याचेण नरोदत्वा वाजपेयफलं लभेत् । ताम्रपात्रार्घदानेन पौण्डरीकफलं भ
 वेत् । पलाशपद्मपत्राभ्यां गोसहस्रफलं लभेत् । रौप्यपात्रेण दूर्गायै विष्णवागफलं लभेत् । दत्त्वा सौवर्णपात्रेण लभेद्भुज सुवर्णकं । हेमपात्रेण सर्वा
 णि ईक्षितानि लभेद्भुज । अर्घ्यं दत्त्वा तु रोप्येण आयुराज्यं शुभं लभेत् । चन्दनेन सुगन्धेन आर्यां यस्तु समालभेत् । कुंकुमेन विलिप्यार्थ्यां गोसहस्रफलं
 लभेत् । विलिप्य कृष्णागुरुणा वाजपेयफलं लभेत् । स्नगानुलेपनं कृत्वा ज्योतिष्टोमफलं लभेत् । स्नगः कस्तूरी तथा चन्दनागरुकर्पूरैर्यस्तु दुर्गाविलेपयेत्
 संवत्सरशतं दिव्यं शक्रलोके महीयते । देवीपुराणे । चन्दनागरुकर्पूरैः स्नानपिष्टैः सकुंकुमैः । दुर्गामालिप्य त्रिधिवत्कल्पकोटिं वसेद्विवि । मदकर्पूर
 काशीररोचनाच चतुष्टयं । एतेन लेपयेद्देवीं सर्वकामानवाप्नुयात् । पुष्पाणि देवी पुराणे मल्लिकामुत्पलं पद्मं शमीपुद्गाग चम्पकं । अशोकं कर्णिकारं च
 द्रोणपुष्पं विशेषतः । करवीरं च शमीपुष्पं कुसुमं नागकेसरं । पुद्गागश्चम्पकः कुन्दो यथिका नवमल्लिका । जपा च केतकी मल्ली दृष्टती शतपत्रिका । तथा

॥ ब्र ॥ कुमुदकलहार विल्वपाटल मालती । यवानि वकुलाशोक रक्तनीलोत्पलानि च । दमनं मरुवकं च शतधा पुण्यद्वये । तथा । केतकीचातिमुक्तं च व ।

॥ ८३ ॥ वकुलान्यपि । कुमुदं कर्णिकारं च सिन्दूरभंसद्वये । भविष्ये । प्रत्येकमुक्तपुष्पेषु दशनिष्कफलं लभेत् । स्रग्निवद्भेषु तेष्वेव ङ्गुणं कांचनस्य तु । करः । स्रजोभिश्च पूजयेद्यस्तु चण्डिकां । सोमिष्टोमफलं लब्ध्वा सूर्यलोके महीयते । पूजयित्वा नरो भक्त्या चण्डिकां पद्ममालया । ज्योतिष्टोमफलं प्राप्यसूर्यः । महीयते । शमीपुष्प स्रजोभिस्तु आर्यां संपूज्य यत्नतः । गोसहस्रफलं प्राप्यविष्णुलोके महीयते । पूजयित्वा तु राजेन्द्र श्रद्धया विधिवन्नरः । कुशपुष्पस्रजोभिस्तु पितृलोके महीयते । सुगन्धयुत पुष्पैस्तु पूजयेद्यस्तु चण्डिकां । मालाभिर्मालया वापि सोमश्लेषफलं लभेत् । सुवर्णानां सुवर्णस्य शते दत्ते फलं लभेत् । मालाया विल्वपत्राणां नवम्यां गुग्गुलेन च । नीलोत्पलस्रजोभिश्च पूजयेद्यस्तु चण्डिकां । वाजपेय फलं प्राप्य रुद्रलोके महीयते । नीलोत्पलसहस्रेण योने मालां प्रच्छयति । वर्षकोटि सहस्राणि वर्षकोटि शतानि च । दुर्गानुचरतां यातो रुद्रलोके महीयते । तथा विलिप्तां पूजयेद्दुर्गां दिव्य पुष्पाधि वा सितां । तालवृन्तेन संबीज्य महासच फलं लभेत् । भविष्ये सर्वेषामेव घूपानां दुर्गाया गुग्गुलुः प्रियः । मन्त्रस्तु धूपाय देवदेवेशि हृतगुग्गुलुयोजितः । गृहाण वरदे मातर्दुर्गेदेवि नमोस्तुते । शीत्यगुरुं नरोदत्त्वा गोसहस्रफलं लभेत् । शीत्यगुरुः कृष्णागुरुः महिषाख्यं हृताभ्यक्तं दत्त्वा विल्वमथापि वा वाजपेय फलं प्राप्य सूर्यलोके महीयते । स कृष्णागुरु धूपेन माहिषाख्येन मङ्गलां । शोधयेत्यापकलितं यथाग्निरिव कांचनं । कृष्णागुरुं सकर्पूरं चन्दनं सिलहकं तथा । तथा शब्दः समुच्चये भगवत्यै नरोधूपमिसं दत्त्वा नराधिप । इहकामानवाप्यान्यान दुर्गालोके महीयते । भविष्ये हृतदीप प्रदानेन च चण्डिकां पूजयेन्नरः । सोमश्लेष फलं प्राप्य दुर्गायास्तु गणाभवेत् । तैलदीप प्रदानेन पूजयित्वा च चण्डिकां । वाजपेय फलं प्राप्य मोदते सहकिंन्नरैः मन्त्रस्तु । अग्निर्ज्योती रबिर्ज्योतिश्चन्द्रो ज्योति स्तथैव च । ज्योतिषा मुत्तमे दुर्गे दीपोयं प्रतिगृह्यतां । शिवरहस्ये देदीप्यते स कनकोज्ज्वल पद्मराग रत्नप्रभाभरणहेममये विमाने दिव्यांगनापरिहृते नयनाभिरामं प्रज्वालय दीपममलम्भवने भवान्या । दीप प्रदानं या दद्याद्देवेषु ब्राह्मणेषु च । तेन दी

प प्रदानेन अक्षयांगतिमाप्नुयात् । भविष्ये घृतेन कुरुशार्दूलं ह्यमावास्यांतु कार्तिके । विशेषतो नवमांतु भक्त्या अह्नासमन्वितः । यावंतं दीपसंघा-
 तं घृतेनापूर्य्य बोधितं । तावत्कल्पसहस्राणि दुर्गालोके महीयते । भविष्ये गुडखण्डकृतान्नञ्च तथा शर्करयापिच । घृतेन परिपक्वान्नं दत्त्वा च ब्रह्म-
 णः पदं स्यादिति शेषः । शास्त्रोदनं रसालांच पानं वदरजं तथा । यः प्रयच्छति दुर्गायै स गच्छति शिवालये । शिवा दुर्गा रसाला सूपशस्त्रे ईषदस्त्रद-
 धिशर्करापयःसाधिते दुसरिचं सुगालितं पित्तनाशमरुचिं निहन्ति वै । मोदनञ्च कुरुते रसालया । पानकं वैद्यके । गौडमस्त्रमनस्त्रं वा पानकं सुरभी-
 कृतं । तदेव खण्डं सहीका शर्करा सहितं पुनः । सास्त्रं मुतीक्षणसहितं पानकं स्यान्निरत्ययं । निरत्यय तत्कालं अद्भुता पायसं युक्तं शर्करासहितं नरः ।
 यः प्रयच्छति दुर्गायै तस्य राज्यं करे स्थितं । कालिकापुराणे आमिन्नां परमान्नञ्च दधिबापि स शर्करं । महादेव्यै निवेद्यैव वाजिमेधफलं लभेत् । दुर्गामुहि-
 श्य पानीयं केतकी शशिवासितं । यः प्रयच्छति राजेन्द्र स गणाधिपतिर्भवेत् । आस्रञ्च नालिकेरञ्च रवर्जूरं वीजपूरकं । यः प्रयच्छति दुर्गायै स या-
 ति परमं पदं । फलं वितरयेत्सर्वं नाशुभं क्रिञ्चिदाप्नुयात् । भक्ष्यादिपञ्चकैर्देवीं दत्तैरेवाभितुष्यति । भक्ष्यं भोज्यञ्च लेह्यञ्च पेयं चोष्यञ्च पञ्चमं । पर-
 मान्नं पिष्टकञ्च यावकं कुरुरं तथा । मोदकं पृथुकादीनि देव्यै पक्वानि चोत्सृजेत् । दद्यादित्यर्थः । निवेदयेन्महादेव्यै सर्वाणि व्यंजनानि च । क्षीरादीनि
 च गव्यानि माहिषानि च सर्वशः । तांबूलानि च दत्त्वा तु गन्धर्वैः सह मोदते । विष्णुधर्मे तन्तु सन्तानसमृद्धं रंजितं सृगवस्तुना । दुर्गे देवि भजस्तेदं
 वासस्ते परिधीयतां । भविष्ये । वस्त्राणि सुविचित्राणि सूत्राणि च सृष्टुनि च । यः प्रयच्छति दुर्गायै स गच्छति शिवालये । यावंतस्तंतवो वीर तेषु वस्त्रेषु
 संस्थिताः तावद्द्वर्षसहस्राणि मोदते चण्डिकागृहे । अलङ्कारान्तु यो दद्यात् बिप्रायाथ सुराय वा । स गच्छेद्धारुणं लोकं नानाभरणभूषितः । जातः पृ-
 थिव्यां कालेन ततो ह्यीपपतिर्भवेत् । विष्णुधर्मे विभूषणप्रदानेन राजा भवति भूतले । तत्रैव सुवर्णतिलकं यस्तु भगवत्यै प्रयच्छति । स गच्छति
 परं स्थानं यच्च सा परमाकला । सौवर्णे राजते वापि अक्षिणी यः प्रयच्छति । गोसहस्रफलं प्राप्य सूर्यलोके महीयते । श्रीणिसूत्रप्रदानेन मर्हो मा

॥ ३ ॥ गरुमेखलाम् । प्रशस्ति निहितामिचः शक्रबह्वि भोदते । हैमनूपरदानेन स्थानं सर्वत्र बिन्दति । शिवरहस्ये । देदीप्यते कनकदण्ड विराजितैश्च
 ॥ ८४ ॥ मरैः प्रचलकुण्डल सुन्दरीभिः । दिव्यांगनास्तनविराजित भूषितांगः कृत्वा तु चामरयुतां वरवस्त्रपूजां । भविष्ये गौरिकस्य तु पात्राणि दुर्गायै यः प्रयः ।
 तस्य पुण्यफलं प्रोक्तं तारागणपदं दिवि । गौरिकं सुवर्णं निष्ककोटि प्रदानाद्वि रजतस्य ततोधिकं । हैमपात्राणि यद्वत्वा पुण्यं स्यादेदपारगे । त
 स्माच्छतगुणं प्रोक्तं दत्त्वा ह्यन्यमादरात् । ह्यन्यं घटकरकादि । उपस्कर प्रदानेन प्रियमाप्नोत्यनुत्तमम् । उपस्करः पुजार्थं धूप दीप पात्र घण्टादिः ।
 चन्द्रांशनिर्मलं स्वच्छदर्पणं मणिभूषितं । पद्मोपशोभितं कृत्वा मालामाल्यानु लेपनैः । दुर्गायाः पुरतः कृत्वा विष्णोर्बा शङ्करस्य वा । राजसूयफलं प्राप्य
 हसलोके महीयते । हंसः सूर्यः शिवरस्ये । दत्त्वा तु यः परमभक्ति युतो भवान्याः घण्टां वितानमथ चामरमातपत्रं केयूरहारमणिकुण्डलभूषितोसौ रत्नाधि
 पोभवति भूतलचक्रवर्ती । भविष्ये । शङ्खकुदेन्दुसङ्काशं प्रवालमणिभूषितं । हैमदण्डमयं कृत्वा दुर्गायै यः प्रयच्छति । स कृत्वा विचित्रेण किङ्किणी जालमालिना
 धार्यमाणेन शिरसि शिवलोके महीयते । विष्णुधर्मे पानं शय्यामणिच्छत्रं पादुके चाप्युपानहै । वाहनं गां शृङ्गं वापि चिदशाय प्रयच्छति । एकैकस्मादवा
 प्रीति वञ्छितोऽम फलं भुवि । भविष्ये । ताम्रदण्ड विचित्रं वै दुर्गायै यः प्रयच्छति । स गच्छति परं स्थानं मातृणां लोकपूजितं । हैमदण्डविचित्रं यश्चाभिरं
 संप्रयच्छति वायुलोकं समासाद्य क्रीडते बायुना सह । आर्यायाश्चाभिरं दत्त्वा मणिदण्डविभूषितं । सुवर्णं रूपचित्रं बाहुर्गालोके महीयते । मायूरपत्रव्यज
 नं नानारत्नविभूषितं । भगवत्यै नरो दत्त्वा लभेद्भु सुवर्णकं । तालवृन्तं महाबाहो चित्रकर्माणोपशोभितं । भगवत्यै नरो दत्त्वा वैष्णवस्य फलं लभेत् । वैष्णवी
 यज्ञः । घण्टां निवेदयेद्यस्तु लभते वाञ्छितं फलं हिनस्ति दैत्यतेजांसि स्नेनेनापूर्यथा जगत् सद्यः संपातु नोदेवि पापेभ्यः सुतानि वेति संपूज्य निवेदयेत्
 अतः शकटमातरोतिकोशात् आदित्यपुराणे । यः शृण्वीतुं प्रयच्छेत् देवेषु च गुरुष्विह ज्ञानं वृद्धेषु विप्रेषु दत्त्वा न नरकं व्रजेत् ॥ भविष्ये । रत्नोपकरणै
 र्युक्तां सारदारुमयीं शुभां शय्यां निवेदयेद्यस्तु भगवत्यै नराधिप दुकूलवस्त्रतंतूनां परिसंख्यातु यावती तावद्वर्षसहस्राणि दुर्गालोके महीयते विष्णुधर्मे

षादुकासन दानेन भगवत्यै कृतेन तु । वज्रिष्ठोम फलं प्राप्य विष्णुलोके महीयते । यो गां पयस्विनीं शुद्धां तरुणीं शीलमण्डनां । भगवत्यै नरो दद्याद्दशमेधफलं लभेत् । दृषभं परिपूर्णंगमुदासीनं शशिप्रभं । यस्तु दद्यान्नरो भक्त्या भगवत्यै सकृन्नरः । यावन्ति रोमकूपानि दृषदेष्टस्थितानि तु । नावत्कल्पसहस्राणि रुद्रलोके महीयते । सुविनीतां स्त्रियं दासीं भृतकं वा नराधिप । यः प्रयच्छति दुर्गायै राजसूयाश्वमेधभाक् । विष्णुधर्म । प्रतिपाद्य तथा भक्त्या ध्वजं चिदश्वेभ्यः । निर्दहत्याशु पापानि महापातकजान्यपि । भविष्ये ध्वजं श्वेतपताकाद्यमथवा पञ्चरङ्गिकं । किङ्किणीजालसम्बन्धितं श्वेतपद्मोपशोभितं । दत्त्वा देव्यै महावाहो शक्रलोके महीयते । ध्वजमालाकुलं यस्तु कुर्याद्द्वै चण्डिकालयं । महाध्वजाष्टकं चापि दिशासु विदिशासु च । कल्पानान्तु शतं साग्रं दुर्गालोके महीयते । आवहन्नुःप्रमाणेन पताका प्रतिपादिता । तादृर्षसहस्राणि दुर्गालोके महीयते । चतुर्ध्वजं धनुः कालिकापुराणे । प्रभूतं वलिदानञ्च नवम्यां विधिबच्चरेत् । कुशाण्डमिक्षुदण्डश्च मद्यं मांसञ्च एव च । एते वलिसमाः प्रोक्ताः स्मृतौ कागसमाः सदा । भविष्ये । तत्र देशे न दुर्भिक्षं न च दुःखं प्रवर्त्तते । नाकाले म्रियते कश्चित् पूज्यते यत्र चण्डिका । शरत्काले महाष्टम्यां चण्डिकां यस्तु पूजयेत् । विमानवरमारुह्य मोदते ब्रह्मणा सह । अथावरणपूजा । देवीदक्षिणे स्थापितसिंहं संपूज्य पूर्वादि । ओं ह्रीं जयन्त्यै नमः । एवं मङ्गलायै काल्यै भद्रकाल्यै कपालिन्यै दुर्गायै शिवायै क्षमायै धात्र्यै स्वधायै स्वाहायै ततः ह्रीं उग्रचण्डायै प्रचण्डायै चण्डवीरायै महाबहायै चण्डवत्यै चण्डरूपायै ह्रीं उग्रदंष्ट्रायै महादंष्ट्रायै दंष्ट्राकरालायै वज्ररूपिण्यै ग्रामण्यै भीमसेनायै [विशालाक्ष्यै मङ्गलायै मङ्गलदायै नन्दिन्यै भद्रायै लक्ष्म्यै कामदायै भोगदायै पृथ्व्यै मेधायै साध्यै यशोवत्यै शोभायै बहुरूपायै धृत्यै आनन्दायै सुनन्दायै नन्दायै] अथ चतुःषष्टि देव्यो द्वात्रिंशत् षोडश द्वादशाष्टौ वा पूज्याः ॥ ओं विजया मङ्गला महाधृतिः शिवा क्षमा सिद्धिः तुष्टिः जया पुष्टिः प्रिया ऋद्धिः रतिः दीप्ता कान्तिः पद्मा लक्ष्मी ईश्वरी दृष्टिः शक्तिः जयवती ब्राह्मी जयन्ती अपराजिता अजिता मानिनो श्रेता । दितिः माया महामाया मोहिनी रतिलालसा तारा विमला कौमारी शरणा

॥ ३ ॥ गोरूपा कामाक्षी मतिर्दुर्गा क्रिया अरुन्धती घण्टा कराला । कपालिनी रौद्री काली मायूरी चिनेचा सुरूपा वज्ररूपा रिपुहा अभिका चर्चिका ।
 ॥ ८५ ॥ पूजिता वैवस्वती कौमारी माहेश्वरी वैष्णवी महालक्ष्मी काकी कौशिकी शिवदूती चामुण्डा । शिवे प्रसीद चामुण्डे दुर्गे महिषमर्दिनि ।
 तरः ब्राह्मी माहेश्वरी कौमारी वैष्णवी बाराही इन्द्राणी चामुण्डा महालक्ष्मी मध्ये चंडिका । ततः ओं कालि कालि स्वाहा हृदयाय नम इत्यादि
 शान निर्वृति वायव्येषु । ओं कालि कालि लौहदंडायै स्वाहा अस्त्राय पश्चात् । ओं कालिकालिलौहदंडायै नेत्राय नमः ॥ अथ पञ्चचक्राणि । ओं
 ईशानाय नमः शिरसि । कालिकालि तत्पुरुषाय नमः मुखे । ओं वज्रेश्वरि अघोराय नमः । ओं लौहदंडायै वामदेवाय नमः । पादयोः ओं स्वाहा
 सद्योजाताय नमः सर्वांगे । अथायुधानि दक्षिणोर्ध्वकरादिविशूलं खड्गं चक्रं तीक्ष्णवाणं वामे खेटं पाशं अङ्गुशं घण्टां ततः ओं वज्रभैरवदंष्ट्रायुधाय
 महासिंहासनाय ओं हुं फट् नम इति सिंहं महिषाय नमः । नागपाशाय नमः इति पूजा । भविष्ये । वर्षेः पद्मसहस्रेषु यत्पापं समुपार्जितं । तत्स
 वै बिलयं याति घृताभ्यङ्गेन वै नृप । घृतेन पयसा दध्ना स्नापयेच्चंडिकां नृप । निम्बपत्रैश्च गन्धार्यैः घर्षयेद्यत्नतस्तत इति दुर्गाभक्तिरङ्गिण्यां महाष्टमी
 महानवम्योः पूजा ॥ इति श्रीभट्टनीलकण्ठात्मज भट्टशङ्करकृतौ व्रतार्कौ नवमी व्रतानि । अथ दशमी व्रतानि ॥ तच्च यस्यां कस्याञ्चिच्छुक्लदशम्यामा
 शादशमीव्रतं । हेमाद्रौ भविष्योत्तरे । युधिष्ठिर उवाच ॥ कथमाशादशम्येषा गोविन्द क्रियते कदा । दमयन्त्या नलस्यैव यया जातः समागमः । श्री
 कृष्ण उवाच ॥ राज्याशया राजपुत्रः कथ्यते च कृषीवलः । वाणिज्यार्थी वणिक पुत्रः पुत्रार्थं गुर्विणी तथा । धर्मकामार्थसंसिद्धौ लोककन्या बरार्थिनी यष्टुं
 कामो द्विजबरो रोगी श्रेयोर्थमेव च । चिरप्रवसिते कान्ते वाले दन्तनिपीडिते । एतेष्वन्येषु कर्तव्यमाशाव्रतमिदं तदा । यस्माद्यस्य भवेदार्तिः कथं
 तेन तदा व्रतं । शुक्लपक्षे दशम्यां तु स्नात्वा संपूज्य देवताः । नक्तमाशा सुपूज्या वै पुष्पभक्तकचन्दनैः । गृहांगणे लेखयित्वा यवैः पिष्टातकेन वा ।
 स्त्रीरूपाश्चाधिदेवस्य शूलबाह्वन चिह्निताः । अधिदेवस्य तत्तद्विकपालस्येन्द्रादयस्ततः च्चैर्वाहनैश्च चिह्नितालेखयित्वेत्यर्थः दत्त्वा घृताक्तनैवेद्यं पृथग्दीपां

अदापयेत् । फलानि कालजातानि ततः कार्ये निवेदयेत् । आशाः स्वाशाः सदा सन्तु सिद्धान्तां मे मनोरथाः । भवतीनां प्रसादेन सदा कल्याणमास्थितिः ।
 एवं संपूज्य विधिवद्वा विप्राय दक्षिणां । अनेन क्रमयोगेन मासिमासि समाचरेत् । वर्षमेकं कुरुष्वेष्ट ततः पश्चात् समापयेत् । सौवर्णीः कारयेदाशाः
 रौप्याः पिष्टातकेन वा । ज्ञातिवन्धुजनैः साङ्गं स्नातः सम्यगलङ्कृतः । पूज्याः प्रक्रमयोगेन मन्त्रैरेभिर्गृहाङ्गणे । त्वयि सन्निहितः शक्रः सुरासुरनमस्कृतः ।
 पूर्वात्वं भुवनस्यास्य ऐन्द्रीदिग्देवते नमः । अग्नेः परिग्रहादाशे त्वमाग्नेयीति पद्यमे । तेजोरूपा परा शक्तिराग्नेयिवरदाभव । धर्मराजं समाश्रित्य लोकान्
 संयमयत्यसौ तेन संयमनी चासि याम्ये सत्कामदा भव । खड्गहस्तातिविक्रता निर्ऋतिस्थानमाश्रिता तेन निर्ऋतिनामासि त्वमाशां पूरयस्व मे । त्वय्यास्ते भु
 वनाधारो वरुणोयादसां पतिः । कर्मार्थं मम धर्मार्थं वारुणि प्रवणा भव । अधिष्ठितासि यस्मात्वं वायुना जगदायुना वायव्ये त्वमतः शान्तिं नित्यं यच्छममा
 लये धनदेनाधिष्ठितासि प्रख्याता त्वमिहोत्तरा । निरुत्तरा भवास्मासु दत्त्वा सद्योमनोरथं देशाभिजगदीशेन शंभुना त्वमलङ्कृता । पूरयस्वाशुमे देवि
 वाञ्छितानि नमो नमः । भुजङ्गाष्टकुलेन त्वं सेवितासि यतो ह्यधः । नागाङ्गनाभिः सहिता हिता भव ममाद्यवै । सर्वलोकोपरिगता सर्वदा त्वं शिवा
 यच । सनकाद्यैः परिहृता चाहिमांसाहि सर्वदा । नक्षत्राणि च सर्वाणि ग्रहास्तारागणस्तथा नक्षत्रमातरो याश्च भूतप्रेतविनायकाः । सर्वे ममेष्टसिद्ध्य
 र्थं भवन्तु प्रवणाः सदा । एभिर्मन्त्रैः समभ्यर्च्य पुष्पधूपदिना ततः । वासोभि रभिसंच्छाद्य फलानि विनिवेदयेत् । ततो बन्दिनिनादेन गीतवादिचमङ्गलैः
 नृत्यन्तीभिर्वरस्त्रीभिर्जाग्रतीव निशानयेत् । कुङ्कुमाक्षततांबूलदानमानादिभिः सुखं । प्रभाते वेदविदुषे ब्राह्मणाय निवेदयेत् । अनेन विधिना सर्वं
 क्षमाप्य प्रणिपत्य च । भुञ्जीत मित्रसहितः सुहृद्वन्धुजनेन च । य एवं कुरुते पार्थ दशमीव्रतमादरात् । सर्वान् कामानवाप्नोति मनसोभिमतान्न
 रः । स्त्रीभिर्विशेषतः कार्यं व्रतमेतद्युधिष्ठिर । प्राणिवर्गे यतो नार्यः शृङ्गाकामपरायणाः । धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वकामफलप्रदं । कथितन्ते महारा
 ज मया व्रतमनुत्तमं । येमानवा मनुजपुङ्गव कामकामाः संपूजयन्ति दशमीषु सदा दशाशाः । तेषां विशेष निहिता हृदयेपिकामानाशाः फलं त्यलमलं

॥ व ॥ वज्रमोदितेन ॥ इति भविष्योत्तरे आशादशमीव्रतं ॥ अथ ज्येष्ठशुक्ल दशम्यां दशहराख्यायां स्नानदानादिकं ॥ स्नांदे ज्येष्ठशुक्लाच्च दशमोऽसंवः
 ॥ ८६ ॥ स्मृता । तस्या स्नानं प्रकुर्वीत दानञ्चैव विशेषतः । यां कांचित्स्मरितं प्राप्य दद्यादर्घं तिलोदकं । मुच्यते दशभिः पापैः समहापातकोपमैरिति ।
 शुक्लदशम्यां भवेद्भौमदिनं यदि । ज्ञेया हस्तार्चसंयुक्ता सर्वपापहरा तिथिरिति । बाराहपुराणे ॥ दशम्यां शुक्लपक्षे तु षष्ठमासे तु आहुवी । अवतं ति
 तः स्वर्गाद्भस्मार्चं च संहिरा हरते दशपापानि तस्मादशहरा स्मृता । इति स्कान्दे ॥ जेष्ठे मासि सिते पक्षे दशम्यां बुधहस्तयोः । गरानन्दे व्यतीपाते कन्या
 चन्द्रे वृषे रवौ । दशयोगे नरास्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । तथा तत्रैवोक्तं । तस्यां दशम्यामेतच्च स्तोत्रं गङ्गाजले स्थितः । पठेत्तु दशकृत्वस्तु दरिद्रो वापि
 वाचमः । सोऽपि तत्फलमाप्नोति गङ्गासंपूज्य यस्मिन् । इति दशहराविधिः ॥ अथ भाद्रशुक्लदशम्यां दशावतारव्रतं । भविष्ये । युधिष्ठिर उवाच । व्रतं
 दशावताराख्यं कृष्ण ब्रूहि सविस्तरं । समन्त्रं सरस्वत्यं च सर्वपापोपशान्तिदं । श्रीकृष्ण उवाच ॥ दशम्यां शुक्लपक्षस्य योसौ प्रौष्ठपदे शुचिः । स्नात्वा
 जलाशये स्वर्च्छे पितृदेवादितर्पणं । कृत्वा कुरुकुलश्रेष्ठ गृहमागत्य मानवः । गृह्णीयाद्धान्यचूर्णाख्यं स्वहस्तं प्रसृतिचयं । क्रमेणापाचयेत्तन्तु पुंसंश्च घृतसंयुतं
 वर्षे वर्षे दिने तस्मिन्नेवं वर्षाणि वैदश । प्रथमे पूषकान्वर्षे द्वितीये घृतपूषकान् । तृतीये पूषवासाराश्वतुर्थे मोदकान् शुभान् । सोऽहलकान् पञ्चमे वै
 षष्टे वैष्णवेषुकान् । सप्तमे वृद्धे कोकरसानर्के पुष्पांस्तथाष्टमे । नवमे कर्णवेष्टाश्च दशमे मण्डकान् शुभान् । दशात्मने दशहरे दशविप्राय दाययेत् । क्रमेण
 भक्षयेद्दत्त्वा यथाक्तविधिना नृप अर्धार्धं विष्णवे देयमर्धार्धं च द्विजातये । ततो परार्धमश्रीयाद्भत्वा रम्ये जलाशये । दशावतारानभ्यर्च्य पुष्पधूपविलेपनैः ।
 मन्त्रेणानेन मेधावी हरिभुक्त्य बाणिणा मत्स्यं कूर्मं वराहश्च नरसिंहं चिविक्रमं । रामं रामञ्च कृष्णञ्च बोद्धुञ्चैव सकल्किनं । गतोऽस्मि शरणं देवं हरि
 नारायणं विभुं प्राणतोऽस्मि जगन्नाथ समे विष्णुः प्रसीदतु । किन्तु वैष्णवी मायां भक्त्या प्रीता जनार्दनः । श्वेतद्वीपं नयत्वस्मान्मयात्मासं निवेदितं । अथ
 हैमीर्मत्स्यादिदशमूर्तीर्धरणी व्रतवत्कृत्वा पूज्याः य एवं कुरुते भक्त्या विधिनानेन सुव्रतं । दशावतारनामाद्यन्तस्य पुण्यफलं शृणु । श्रूयते यास्त्विमा लोके पु

रूपाणां दशादशाः ताश्चिनति न सन्देहश्चक्रप्रहरणो विभुः । संसारसागराद्द्वोरात्समुद्भूत्य जगत्पतिः । श्वेतद्वीपं नयत्याशु व्रतेनानेन तोषितः । किंतस्य
 नमवेक्षोके यस्य वुष्टो जनार्दनः । यदुर्लभं यदप्राप्यं मनसो यन्नगोचरं । तदप्यप्रार्थितं ध्यातो ददाति मधुसूदनः । सोऽहं जनार्दनः साक्षात्कालरूपध
 रोऽस्युतः । मर्त्यलोके स्वयं पार्थ भूमारोत्तारकारणात् । या स्त्री व्रतमिदं पार्थ चरिष्यति मयोदितं । सा लज्जायुक्तवलया पुच भर्तृ सन्विता । म
 र्त्यलोके चिरंस्थित्वा विष्णुलोके महीयते । ये पूजयन्ति पुरुषाः पुरुषोत्तमस्य मत्स्यादिकांस्तु दशमीषु दशावतारान् । मन्ये दशस्यपि दशासु सुखं विहृत्य ते
 बांति यानमधिरुद्ध मुरारिलोकं ॥ इति भविष्ये दशावतारव्रतं ॥ अथ आश्विन शुक्लदशमी विजयदशम्याख्या सा च तारकोदयव्यापिनी ग्राह्या तदुक्तं चिं
 तामणौ ॥ आश्विनस्य सिते पक्षे दशम्यां तारकोदये । स कालो विजयो नाम सर्व कार्यार्थसाधकः । रत्नकोशेऽपि ईषत् सन्ध्यामतिक्रान्तः किञ्चिदुद्दिप्त
 तारकः । विजयो नाम कालोऽयं सर्वकार्यार्थसाधक इति दिनद्वये तद्याप्तावव्याप्तौवा अपराजिता पूजायां पूर्वैव तदुक्तं हेमाद्रौस्कांदे । दशम्यां तु नरैः
 सम्यक् पूजनीयाऽपराजिता । ऐशानीन्दिशिमाश्रित्य अपराङ्गे प्रयत्नतः । इया पूर्णा नवमी युक्ता तस्यां पूज्यापराजिता क्षेमार्थं विजयार्थं च पूर्वोक्तविधि
 मा नरैः । नवमीशेषसंयुक्ता या दशम्यापराजिता ददाति विजयं देवी पूजिता जयवर्धिनी तथा आश्विने शुक्लपक्षे तु दशम्यां पूजितो नरः । एकादश्यां
 न कुर्वीत पूजनञ्चापराजित मिति । याचात्वेकादशमुहूर्त्तैर्कार्या । तथाच भृगुः । आश्विनस्य सिते पक्षे दशम्यां सर्वराशिषु सायं काले शुभा याचा दिवा
 वा विजयक्षणे एकादशमुहूर्त्तोऽप्ये विजयः सप्रकीर्तितः । तस्मिन् सर्वैर्विधातव्या याचा विजयकाञ्चिभिरिति दिनद्वये एकादश मुहूर्त्तव्याप्तावव्याप्तौवा
 अवणयुता ग्राह्या तथाच हेमाद्रौ मदनरत्ने च कश्यपः । उदये दशमी किञ्चित् संपूर्णैकादशी यदि । श्रवणक्षौद्रादौ काले सा तिथिर्विजयाभिधा । श्रव
 णक्षेत्रे तु पूर्णायां काकुत्स्थः प्रस्थितोऽयतः । उल्लङ्घयेयुः सीमां तद्दिनं चैततो नरा इति । अथ कृत्यं भविष्ये । समी सुलक्षणेपेता ईशानाशप्रतिष्ठिता ।
 संप्रार्थ्य तां च संपूज्य त्वीशानीमुन्मुखो भवेत् मन्त्रः शमी शमयते पापं शमीलोहितकण्टका । धारयिचञ्जुनास्त्राणां रामसंवाददायिनी । करिष्यमाणाया

॥ ३ ॥ चायां यथा कालं सुखं मम । तच्च निर्विघ्नदाचीत्वं भव श्रीरामपूजिता । गृहीत्वा साक्षतामार्द्रां शमीमूलगतां सृष्टं । गीतवादिचनिर्घोषै रानदे-
 ॥ ८७ ॥ गृहं प्रति । ततो भूषणवस्त्रादि धारयेत्सजनैः सहेति । अथापराजित दशस्यां पूर्वोक्ते विजयानुहूर्त्तं उक्तं प्राम्थानिकमित्युपक्रम्य तदप्येते स्तेः
 अलङ्कृतो भूषितभृत्यवर्गः परिष्कृतो तुङ्गतुरंगनागः । बादिचनाद प्रतिनादितां सुमङ्गलाचारपर पराशी । राजा निर्गत्य सवनात्युरोहित पुरोग ।
 प्रस्थानिकविधिं कृत्वा प्रतिष्टेत्पूर्वतोदिशि । गत्वा नगरसीमांतं वास्तुपूजां समाचरेत् । संपूज्य वायदिक्यालान् पूजयेत्पृथि देवताः । मन्त्रैर्वेदिषा
 पौराणैः पूजयेच्च शमीतर्कं । अमङ्गलानां शमनींशमनीं दुःकृतस्य च । दुःखप्रशमनीं धन्यां प्रपद्येहं शमीं शुभां ततः कृताशीः पूर्वस्यां दिशि विष्णुक्रमात्क्र-
 मेत् । रिपोः प्रतिकृतिं कृत्वा वामेन मनसा यतं । शरेण स्वर्णशुक्लेन विद्धोद्दयमर्मणि दिशविजयमन्वाश्व पठितव्याः पुरोधसा । एवमेव विधिं
 कृत्वा दक्षिणादि दिशास्तपि । पूज्यान् दिवांश्च संपूज्य सांवत्सरपुरोहितौ राजबाजिपदातीनां प्रेक्षाकौतुक माचरेत् । जयमङ्गलशब्देन ततः खभवनं
 विशेत् । नीराज्यमानः पुण्याभिर्गणिकाभिस्समङ्गलं । य एवं कुरुते राजा वर्षे वर्षे समङ्गलं । आयुरारोग्यमैश्वर्यं विजयञ्च सगच्छति । नाधयो
 व्याधयश्चैव न भवन्ति पराजयः । श्रियं पुण्यमवाप्नोति विजयञ्च सदा भुवीति । उक्तं प्रस्थान व्याख्यास्यामो जनेषु गमिष्यन्तु पार्थिव वान
 स्यात्यदुन्दभयो वीणाश्चोपवादयेरन् । हृष्टात्त्वलङ्कतां स्थावदन्तमुदगयने पूर्वपक्षे पुण्यनक्षत्रे केशवमशुरोमनखानि बापयित्वा संभारानुपक-
 स्ययित्वा मैत्रे मुहूर्त्तं ऽग्निमुपसमाधाय शान्तिप्रतिसरं कारयित्वा वेढारन्तेनाभिधिंचेरन् । योषाः कौतुकैश्च प्रचरन्ति परतस्वीकृतात् प्रतीघाता
 दिति । यथोक्तमञ्जनाभ्यंजनानुलेपनं कारयित्वा वामेगन्धान् स्रजश्चावधय पुरः कर्त्तारं स्थापयित्वा कर्त्तारान्वाश्व जुहोत्यभयैरपराजितै रायुधै
 स्वस्वयनैः शर्मवर्मभिर्जनवेदनैश्च हुत्वा पार्थिवस्येति सा प्रगाज्येति च हुत्वा आगदता तस्येतीन्द्रस्थालीपाकेनेद्वा अतिष्ठजिष्णुत अमृत्तरामृज
 वन्ति पस्थानमास्थावयेदिमौपादौ यत इन्द्रचातारमिन्द्रमानो विन्द्रश्चमयं सोमोऽवृहस्पतिर्नः परिपातु पश्चादिति चीन् विष्णुक्रमान् क्रात्वा विविवाहं

कारमेव दूरान् प्रतिष्ठेन्नराचिपरिवसेत्सद्य एव कुर्यादिति मदनरत्ने गोपथब्राह्मणे विजयादशमीविधिः ॥ इति भट्टनोल्लङ्घ्यात्मज शङ्करभक्तौ व्रतार्थे
दशमी व्रतानि ॥ अथैकादशी व्रतानि ॥ तत्रापवास एकादशीनिर्णयः । सा च द्विविधा शुद्धा दशमीविद्धा च वेधोपि द्विविधः । अरुणोदये दशमी सम्ब-
न्धासूर्योदये च । तत्राद्या वैष्णवैख्याज्यः । तथाच भविष्ये । अरुणोदयकाले तु दशमी यदि दृश्यते । सा विद्वैकादशी तत्र पापमूलमुपोषणं । तथा ।
दशमीशेषसंयुक्ता यदि स्यादरुणोदयः । नैवोपोष्य वैष्णवेन तद्दिनैकादशी व्रतं । अरुणोदयस्वरूपन्तु हेमाद्रौ स्मृत्यन्तरे दर्शितं । निशि प्रान्ते तु यामा-
ह्ने देववादिचवादाने । सारस्वतानध्ययने चारुणोदय उच्यते यामाह्ने मुहूर्त्तद्वयलक्षकं । अतएव सोरधर्मेषु । आदित्योदय वेलायां या मुहूर्त्तद्वया-
न्विता । सैकादशी तु संपूर्णा विद्वान्या परिकीर्तितेति । यच्च माधवीये स्कान्दे । उदयात् प्राक्चतस्रस्तु घटिका अरुणोदय इति । तदपि द्वाविंशत् घटि-
काराचिमानपक्षे मुहूर्त्तद्वयस्य तावत्परिमाणत्वादुक्तमिति दैतनिर्णये पितामह चरणाः । येषि ब्रह्मवैवर्ते । चतस्रो घटिकाः प्रातररुणोदयनिश्चयः ।
चतुष्टयविभागोच वेधादीनां किलोदितः । अरुणोदयवेधः स्यात् सार्द्धन्तु घटिकाचयं । अतिवेधा द्विघटिकः प्रभासं दर्शनाद्भवेः । महावेधोपि तत्रैव
दृश्यते कर्को न दृश्यते । तुरीयस्तत्र विहितो योगः सूर्योदये सतीत्यादयो वेधास्तेष्वर्वाकदेघातिशयार्था इति तातचणाः । वैशाखलक्षणन्तु स्कान्दे । परमा-
पदमापन्नो हर्षो वा समुपस्थिते । नैकादशीं त्यजेद्यस्तु यस्य दोषा तु वैष्णवी । समात्मा सर्वजीवेषु निर्जोवाराद्विशुतः । विशुपिंताखिलाचारः
सच्चिवैष्णव उच्यते इति गारुडे वैखानसाद्यागमेकदीक्षां प्राप्नोहि वैष्णवः । तथा विष्णुर्पिताखिलाचारः सच्चि वैष्णव उच्यते ॥ भविष्ये ॥ यथा शुक्ला
तथा कृष्णा यथा कृष्णा तथोत्तरा । दुल्ये ते मन्यते यस्तु सच्चि वैष्णव उच्यते इति । अतिवेधादयः सर्वे ये वेधास्तिथिषु स्मृताः । सर्वेष्वयवा विज्ञेया
वेधः सूर्योदये स्मृत इति मदनरत्नधृतस्मृत्युक्तसूर्योदयवेधः । परिशेषादेतल्लक्षण रक्षितस्मार्त्तपर एव । तत्र वैष्णवानामेकादशी निर्णीयते । तत्र शुद्धा
चतुर्द्धा एकादशीमात्राधिका । द्वादशीमात्राधिका उभयाधिका अनुभयाधिका चेति तत्राद्या परैव तथाच नारदः । संपूर्णैकादशी यच्च द्वादश्यां दृष्टि

॥ व ॥ गामिनी । द्वादश्यां लङ्घनं कार्यं त्रयोदश्यां तु पारणमिति । संपूर्णाचाचोदयात्प्रागिति परिभाषिता । द्वितीयापि परेऽत्र तत्राच हेमाद्रि मदनरत्न
 ॥ ८८ ॥ दिष्टं भागवतादि तन्त्रे ॥ संपूर्णैकादशी त्याज्या परतो द्वादशी यदि । उपोष्या द्वादशी शुद्धा द्वादश्यामेव पारणं । नगर्भे विशतेजन्तु रित्याह भ ।
 बान् हरि रिति । भविष्यपुराणेषु ॥ उपोष्या द्वादशी शुद्धा द्वादश्यामेव पारणं । निर्गतायां त्रयोदश्यां कला वा द्विकलापि वा । द्विकलायां तु द्वादश्या
 पारणं यः करोति हि । तामुपोष्य महीपाल न गर्भे विशते नरः । इदमपि पूर्वैकैकवाक्यतया शुद्ध्यन्यनाधिक द्वादशिकायामेवोत्तरचोपवास विधायकं
 ननु विद्वन्मनाधिक द्वादशीकार्या । अतएव पृथ्वी चन्द्रोदये वृहन्नारदीये उक्तं । संपूर्णैकादशी शुद्धा द्वादश्यां नैव किञ्चन । द्वादशी च त्रयोदश्यामस्ति
 तच्च कथं भवेत् । पूर्वां गृहस्थैः कार्या स्यादुत्तरा पतिभिस्तथेति हेमाद्रादिधृतभागवततन्त्रसमानार्थकस्यास्य वचसो हेमाद्रालिखनमात्रेणानाकरत्वा
 क्तिर्नव्यानामनाकरैवेति । यत्तु माधवाचार्यैर्नैष्यकालतत्त्वविवेचने । एकादशी यदा लुप्ता परतो द्वादशी भवेत् । उपोष्या द्वादशी तच्च यदीच्छेत्परमां
 गतिमिति । व्यासवचनात् शुद्धायां द्वादशीमात्राधिक्ये परेत्फुक्तं तच्चेति तातचरणाः । लोपपदस्य सूर्योदयास्यर्शस्त्ववमे प्रसिद्धा सूर्योदयगतदशमीवि
 द्वायामेतद्वचनप्रवृत्तेः । अतो नेदं शुद्धं न्यूनाधिकद्वादशिकायामुत्तरदिन उपवासविधायकमिति । नच लोपोऽत्र द्वितीयसूर्योदयमात्रास्यर्शित्व
 रूपोभिमतो माधवाचार्याणामिति वाच्यन्तैरेव यतोऽनुपदेनैव स्मार्त्तनिर्णये पुनरिदं लिखित्वा व्याख्यातं । लुप्तादौ दशमीभिश्चितत्वात्परतो वृद्धभावा
 च्छयंगतेतियावत् न्यैरपि स्मार्त्तनिर्णये व्यासवचनसमानार्थक ब्रह्मवैवर्त्त वचनमुदयविद्धद्वादशीमात्राधिक्यामेव योजितमिति एतेन एकादशीय
 दाऽलुप्तेत्यकार प्रस्येण व्याख्यानमपास्तम् । पूर्वापरविरोधान्मानाभावाच्चेतिदिक् । उभयोरधिक्ते कैमुतिकन्यायेनैव प्राप्तपरचोपवासानुवादोभृ
 गुनारदाभ्यामुक्तः । संपूर्णैकादशी यच्च प्रभाते पुनरेवमा । तत्रोपोष्या द्वितीयां तु परतो द्वादशी यदीति अनुभवाधिकां तु पूर्वैवेत्यसन्देह एव अत्रा
 धिकां नानाधिक्ये सूर्योदयानन्तरानु वृत्तिरूपे बोध्ये ननु षष्ठिषट्ठिकोत्तरत्वं तदभावरूपे इति वैष्णवान् प्रत्येकादशी निर्णीता अथ स्मार्त्तत्वेन प्रसिद्धा

तादृश्यैकादशी निर्णयते । साच द्विविधा शुद्धा सूर्योदये दशमी सत्वेन विद्वाच । तच्च शुद्धा चतुर्द्वा एकादशी मावाधिका द्वादशीमावाधिका उभयाधि-
 का अनुभयाधिकाचेति । तत्रैकादशी मावाधिक्ये पूर्वद्युरपवासउक्तः । स्कांदे । प्रथमेहनि संपूर्णा व्याप्ताहोरात्रसंयुता । द्वादश्यांतु तथा तात-
 दृश्यते पुनरेवच । पूर्वा कार्या गृहस्थैश्च यतिभिश्चोत्तरा विभो इति । अत्र गृहस्थ यतिपदे सकाम निष्कामपरे । तथाच मार्कण्डेयः संपूर्णैकादशी
 यत्र प्रभाते पुनरेवसा । पूर्वामुपवसेत्कामो निष्कामस्तूत्तरां वसेदिति निष्काम गृहस्थस्य तूत्तरैव । निष्कामस्तुगृही कुर्यादुत्तरैकादशीं सदा प्रातर्भव-
 तु वामावा द्वादशीच द्विजोत्तमा । इति स्कांदात् । ईदृशे विषये विष्णु प्रीतिकामैस्तु दिनद्वये पुपपवासः कार्यः । संपूर्णैकादशी यत्र प्राभाते पुनरेव-
 सा । लुप्यते द्वादशी तस्मिन्नुपवासः कथं भवेत् । उपोष्ये हेतिथी तत्र विष्णु प्रीणनतत्परै रिति वद्धवसिष्टोक्तेः । तातचरणस्तु विष्णु तत्पर इति । य-
 द्वाद्द्वैष्णवानामेवेदमिति इदंचोपवासद्वयं नैकाधिकारिणं प्रतिविधीयते एक निमित्तकोपवासस्यावृत्तेरयुक्तत्वात् किंतूक्तमार्कण्डेयवचनात्सकामनिःकामा-
 भ्यां तच्च कामेन पूर्वा निष्कामेनोत्तरेति । केचित्तु दंडसमानार्थके न तिथी इत्येकशेषेणेतरेतरयोगस्य प्रतीतेर्विष्णु प्रीति युक्ताधिकार्यन्तरश्रवणा-
 च्चैके नाधिकारिणे तरेतरयुक्तं तिथिद्वयमुपोष्यं आहृत्तिस्त्ववाचनिकीतिपरे शुद्धायां द्वादशीमावाधिक्येपि पूर्वद्युरपवास उक्तः । स्कांदे शुद्धायादा-
 समाहीना समाहीनाधिकोत्तरा एकादशीमुपवसेन्न शुद्धा वैष्णवीमपि शुद्धैकादशी यदा समा न्यूना वा भवति उत्तरा द्वादशी समा न्यूनाधिका-
 वा भवतु तदैकादशी मुपवसेन्नतु वैष्णवीं द्वादशीमित्यर्थः । एवं ज्ञेयदेकादशी विष्णौ द्वादशी परतः स्थिता । उपोष्यैकादशी तत्र यदि
 च्छेत्परमं पदमिति नारदवचनमप्येतदेक वाक्यतया एतद्विषयमेव यत्तु यदिच्छेदित्यर्थवादमात्रं नतु मुमुक्षूणां पूर्वोपवासविधायकं । तेषामुत्तररूप-
 बाधस्यैव सर्वत्र विधानेन तदनौचित्यादितिकाल तत्त्वविवेचने । नञास्तद्धित्यं मुमुक्षूणां विद्वानधिकायामेव परत्रोपवासस्य दिनक्षयेतुशुद्धैव द्वादशीमे-
 क्षकाक्षिभिः उपोष्या दशमीविधानोपोष्यैकादशी सदा मुमुक्षूभिर्दशमीविधानोपोष्यैकादशीतिथिरित्यादिवचनैर्विधानात् तेन यदीच्छेद्विषयस्यार्थवा-

॥ व ॥ दत्विष्णुकोदाहरणवैष्णवातिरिक्तानां स्मार्तानां मुमुक्षूणामपितेषां पूर्वोपवासविधानमेवयुक्तं शुद्धायामुभयाधिक्ये तु परेद्युरेवोपवासः । पूर्णाधिक्यदेशे त्व
 ॥ ८८ ॥ इति हितयंयदीति स्मादात् । सपूर्णैकादशी यच्च प्रभाते पुनरेवसा सर्वैरेवोत्तराकार्या परतो द्वादशीयदीति । नारदीयाच्च यमुषिद्वाप्यविद्वा विज्ञे ।
 रतो द्वादशी नचेत् । अविद्वापिच विद्वा स्यात्परतो द्वादशी यदीति । पादवचनं न तत्सर्वं वैष्णवविषयं वक्तुं शक्यं । तेषां विद्वाया निषेधात् । नापि स
 विषयं । शुद्धा यदा समाप्तीनेत्यादि वचनविरोधात् । किन्तु पूर्वाह्नस्य स्मार्तान्प्रतिप्रवृत्तौवाधकाभावेन तदेकवाक्यतया वर्द्धते हितयं यदीति पूर्वोक्तः ।
 कवाक्यतया च तान् प्रत्येवोभयद्वौज्ञेयं । शुद्धायां उभयानाधिक्ये तूत्तराप्रापक प्रमाणाभावेन सन्देहाभावात्पूर्वैव इति शुद्धानिर्णयः । अथ विद्वापि पूर्वं
 देव चतुर्धा तच्च विद्वाैकादशी माचाधिक्ये विद्वायामेवोपवासः । तथाच प्रचेता एकादशी विद्वद्वाचिक्ते कृष्णे विशेषतः । उत्तरांतु यतिः कुर्यात्पूर्वामुपव
 सेजृहीति इदं चाशेषात् शुद्धाविद्धातुल्यमिति माधवः । यत्तु सपूर्णैकादशी यच्च प्रभाते पुनरेवसा । उत्तरांतु यतिः कुर्यात्पूर्वामुपवसेजृहीत्याद्यनेकवाक्यै
 कवाक्यतया प्रचेतो वचनं शुद्धाविषयमेवेतिकालतत्त्वविवेचनकारि माधवमतं दृष्टयित्वा स्वयमनंत भट्टमदनरत्नानुसारेण निर्णयः कृतः सच द्वादशेभि
 मिश्रिताकार्या सर्वैकादशी तिथिः । द्वादशीच त्रयोदश्यां विद्यते यदिवा न वा तथा सर्वैकादशो ग्राह्या द्वादशेभिर्मिश्रिता नरैः । प्रातर्भवतु वा मावा यतो
 नित्यमुपोषणं । उपोषणस्य प्राधान्यादंत्यकलावच्छिन्नैकादशी । तच्च मुख्या पारणत्वगतं । तच्च द्वादश्यस्तिवैसम्यगेवनेचेत् त्रयोदश्यामेव तत्कार्यमित्य
 र्थः । द्वादश्याकादशी यच्च सङ्गता त्रिदशाधिप । तामुपोष्य ततः कार्यं त्रयोदश्यांतु पारणं । एकादशी कलामात्रा परतो द्वादशी भवेत् । तच्च क्रतुश
 तं पुण्यं त्रयोदश्यांतु पारणं । परत एकादशी कलान्तरं एकादशी द्वादशीच रात्रि प्रोषे त्रयोदशी । उत्तरार्धे तदैव इत्यादि पाद्म नारद स्कान्द
 कौर्मादिवचनैर्विद्धाधिकानधिकद्वादशिकायामुत्तरत्रैवोपवास इत्येव रूप इति तच्चित्यं । यतः सपूर्णैकादशी यच्च द्वादश्यां द्वाधिकाभिनी द्वादश्यां सङ्गनं
 कार्यं त्रयोदश्यांतु पारणं । एकादशिकला प्राप्ता येन द्वादश्यापेक्षिता । तुल्यं क्रतुशतस्योक्तं त्रयोदश्यां तु पारणं । एकादशिकलाप्येका द्वादशी सकलान्दिनं ।

जयोदशी उषःकाले वैष्णवं तद्दिनत्रयं । सर्वपापहरं प्रोक्तं तदुपोष्यमिति स्मृतमित्यादि एकादशी नात्राधिक्यं वैष्णवविषयत्वेन स्वयं माध-
 वादिभिश्च लिखितानि तदैकवाक्यतया द्वादशमिश्रिते त्याद्युक्तानि सर्वाणि शुद्धाविषयाण्येवेति कथं विद्धाधिकायां स्मार्त्तपरतया योज-
 यितुं शक्यानि यदि त्वेतानि विद्धाधिकायां स्मार्त्तानां शुद्धाधिकायां वैष्णवानामित्यधिकाभिन्नेनापि प्रवर्त्तन्ते तर्ह्येतादिकाणि स्मार्त्त-
 प्रति शुद्धाविद्धा साम्येन माधवोक्तं प्रचेतावाक्यं किमिति शुद्धाविषयमेव व्याख्यातमिति बिहङ्गिरालोचनीयमिति तस्मात्प्रचेता वच-
 नात्पूर्वेति माधवोक्तिः । पाद्मादिवचनैरुत्तरेष्वनंतभट्टमदनरत्ननव्योक्तिश्चायुक्तेति । विद्धेकादशी मात्राधिक्ये किञ्चिदुच्यते । सर्वत्रैका-
 दशी कार्या दशमीमिश्रिता नरैः । प्रातर्भवतु वामाबा यस्मान्नित्यमुपोषणमिति । कालादर्शं मदनरत्नयोर्ऋष्यशृङ्गवचनं प्रातर्द्वादशीदिने
 एकादशी भवतु मावेत्यर्थकं । एकादशी यदा विद्धादशमी भवतु मावेत्यर्थकं । एकादशी यदा विद्धादशमी च क्षयं गता । दशमी मिश्रिता तच्च
 उपोष्या मुनिसत्तमेति । कालादर्शीदि दृतवायुपुराणीवच्च विद्धोपवासविधानं विप्रानर्थकं यत् दिनक्षयश्चेदेवि नोपोष्या दशमीयुता सैवोपोष्या सदा
 पुण्या परतश्च जयोदशीत्यनंतभट्टहेमाद्रादिदृष्टतपस्त्रपुराणवचनं दिनक्षयातिरिक्तं दशमी विद्धायामुपवास निवृत्तिं विनाऽनर्थकमिति द्वयोर्विरोधप्रसक्तौ
 व्यवस्थैवं कार्या दशमीविधायकं वचनं पुत्रवह्निद्वष्टस्थानां नोपोष्यादशमीयुतेति निवर्त्तकं पुत्रवह्निद्वष्टस्थानां यतीनां च दशम्यनृगता यच्च तिथिरैकादशी
 भवेत् । तत्रापत्यविनाशः स्यात् परेत्य नरकं व्रजेत् । तथा उदयोपरि विद्धातु दशम्येकादशीयदि दानवेस्यः प्रीणनार्थं दत्तवान्याकशासनः । दश-
 मीशेषसंयुक्ता गांधार्थ्या समुपोषिता । तस्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मात्तां परिवर्जयेत् । ये कारयन्ति कुर्वन्ति दशम्येकादशीं यतां । आलोक्य तन्मुखं ब्रह्मन् सूर्यं
 दर्शनमाचरेदिति । तथा एकादशी यदाविद्धापरतेापि न वर्धते । यतिभिर्गृहिभिश्चैव सैवोपोष्याक्षयेति थिरितीत्याद्या नेकवाक्यैक वाक्यत्वात् अत्र
 दिनक्षय सूर्योदयन्यूनत्व रूपएव । दिनत्रयश्चेतैवीति माधवादिदृष्टतपाठात् । यद्यपि दिनत्रयश्चेति पर्युदासात्साम्ये परा प्राप्ता । तथापि अविद्धानिनि

॥ ३ ॥ विद्घे अक्षय्यते दिनानितु। मूळर्तैः पञ्चभिर्विद्घा ग्राह्यै वैकादशी तिथिरिति च धृष्टकेण साम्येनापि विद्घा ग्राह्या तया उक्तत्वात्। मूळर्तैः
 ॥ ८० ॥ दशमारम्य सूर्योदयमारम्य ग्रहणेतुचि मूळर्ताधिकक्षयाभावाद् द्वितीयदिने एकादशवश्यं भावेनाविदधालाभस्या संभवएव। एवंचौदयि
 दशम्युत्तरां प्रवृत्ताया एकादश्यास्ति मूळर्तं क्षीणायाः सूर्योदयसाम्यमेव भवतितेन मूळर्तपञ्चक्रनियमोपि सार्थकोन्यथा वैष्यं स्यात्। नतं
 नक्षत्रे उपवासं करोति यः। तस्य पुत्रा विनश्यन्ति मघायां पिण्डदोयथेति पिण्डदस्य आदन्त षष्ठ्येक वचन आतोधातोः रित्याकारकोप इति म
 पिण्डतोयथेति पाठः दिनक्षयेतु संप्राप्तेनोपोष्या दशमीयुता। यदीच्छेत्पुत्रपौत्राणा ऋद्धि संपदमात्मन इत्यादिषु उपवासदिने निषेधात् सेवोपाधिति विधा
 नादिहिता प्रतिषिद्धत्वात्। विष्णोपतिरिति चेन्न एकादशी प्रकरणे। भाषमाना निषेधा प्रायशः पर्येदासाएवेति। तदापत्तिर्विद्घात् तत्र येषु दशमी
 विद्धानिषेधेषु अज्ञानाद्यदिवाभेदात् कर्त्तव्येकादशी नरः। दशमीशेषसंयुक्तं प्रायश्चित्तमिदं चरेत्यादि प्रायश्चित्तास्त्रा ते पुनः फलनिषेधास्तत्त्वतः पर्येदासाए
 येतु दिनक्षयनिषेधास्ते पर्येदासाएव उपवासनिषेधेतु भक्ष्यं किञ्चित्प्रकल्पयेत्। नदृष्ट्युपवासेन उपवासफलं लभेदिति। वायवीयेन सामान्यतः। तथा अ
 विद्घा नामलाभेतु पर्येदाधि फलानि त। स्रुदेवासमश्रीयादुपवासस्त्वसौ भवेदिति। ऋष्यशृङ्गवचनेन विशेषतश्च साम्यन्यूनत्वरूप दिनक्षये भक्ष्यनि
 यम करणाच्च यानितु एकादश्यां यदावत्स दिनक्षय तिथिर्भवेत्। अत्रोपोष्या द्वादशी स्यात् त्रयोदश्यांतु पारणं तथा एकादश्यां यदा ब्रह्मन् दिनक्षयतिथि
 र्भवेत्। तदाह्येकादशीं त्यक्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत्। तथा दिनक्षयेतु संप्राप्तेनोपोष्या दशमीयुता। उपोष्याद्वादशीशुद्धात्रयोदश्यांतु पारणित्यादीनिपि
 तामहमेभिर्भविष्यत्पुराणवचनानि तानि। दिनक्षयेतु शुद्धैव द्वादशी मोक्षकांक्षिभिः। उपोष्या दशमीबिद्घा नोपोष्येद्वादशी सदेति। समन्त
 षत्यव्रत वचनेक वाक्यतया मुमुक्षुपराणि। एतेन पुत्रवद्भृहस्य परत्वमेतेषां क्षयश्चात्र न्यूनत्वरूपसाम्येतु पुत्रवतामपि पूर्वदिन एवोपवास निषेधे प्रष्ट
 त्वा तत्सापेक्षस्य द्वादस्युपवासविधेरप्य प्रष्टतेः। अतएव भविष्यत्पुराणे एकादशी कलाप्येका परतो नच विद्यते। यज्ञिभिः पुत्रवद्भिश्च सेवोपोष्या तदा

निधिरिति नव्योक्तिः परास्ता सकलशिष्टाचारविरोधात्साम्ये पूर्वाक्षयपरेत्यनौचित्याच्च । यत्तु पादो एकादशी दशाविद्वापरतो नच वर्द्धते यतिभि
 र्यज्ञिभिश्चैव नैवोपोष्याक्षये तिथिरिति । ततस्तुचवद्गृहस्थानां यतीनांभयविधे क्षये पूर्वविद्वापवासे उपोदलकमेवेति । एवंच विद्वाप्यविद्वाभिश्च
 या परतो द्वादशी नचेत् । त्रयोदश्यां न लभ्येत द्वादशी यदि क्षिप्तन । उपोष्यैकादशी तत्र दशमी मिश्रितापि चेदितिस्मृत्यन्तरपाद्यास्कांदादि विद्वानुग्र
 हवचनानि तानि पुचवद्गृहस्थानामेव । पूर्वविद्वापवासे उपोदलकानीति सर्वेषामविरोधः । तस्माद्विद्वाैकादशीमात्राधिक्ये पुचवद्भिर्नृगृहस्थमां पूर्वा
 पुचवतो तेषां यतीनांच परेति सिद्धं । विद्वायां द्वादशी मात्राधिक्ये तु सर्वेषां परेषुरेवोपवासः । उपवास दिनंविद्धं यदा भवति पूर्वया द्वितीयेऽप्यदा
 नस्यात्स्वस्याप्येकादशीतिथिः । तत्रोपवासेविहितः कथं तद्वदसूतजः । सूतउवाच ॥ यदा न प्राप्यते विप्रा द्वादश्यां पूर्ववासरः । रविचक्रार्द्धमात्रो
 पि तदेपोष्यं परं दिनं । उपोष्या द्वादशी शुद्धा द्वादश्यामेव पारयेत् ॥ निर्गता वैत्रयोदश्यां कलावा द्विकलापिवेति हेमाद्रौ नारदीयात् । एकादशी
 यदा लुप्ता परतो द्वादशी भवेत् ॥ उपोष्या द्वादशी तत्र यदीच्छेत्परमां गतिमिति । तत्रैव ब्रह्मवैवर्त्त व्यासवचनाच्च लुप्ता दिनद्वये सूर्योदयास्त्यर्धेन क्षयं
 गता यदीच्छेत्तृतीयादमात्रमिति हेमाद्रादयो वद्ववः । मदनस्तु परमांगतिमुक्तिमिति व्याख्यायैतानि वचनानि मुमुक्षु विषयाण्येवेत्युक्ता प्रकृते अविद्धानि
 निषिद्धैश्चैव लभ्यन्ते दिनानितु । मुहूर्तैः पञ्चभिर्विद्वा ग्राह्याश्चैकादशी तिथिः । मुहूर्त्तपञ्चकमरणोदयमारभ्य क्षयं । सूर्योदयमारभ्य ग्रहणेतूत्तरदिने
 एकादश्यभावकथनं नोपपद्यते तथा सर्वचैकादशी कार्य्या दशमीमिश्रिता नरैः । प्रातर्भवतु वामावा यतो नित्यमुपोषणमिति । कर्ष्यशृङ्गवचनात् ।
 पूर्वद्युरेवोपवासः । प्रातस्त्रयोदश्यां द्वादशी भवतु मावेत्यर्थः । इत्याह तदयुक्तं । एकादशी यदा विद्वा द्वादश्यां न प्रतीयते । द्वादशीच त्रयोदश्या
 मस्ति तत्र कथं भवेत् । उपोष्या द्वादशी शुद्धा सर्वरेव न संशय इति बृहन्नारदीये सर्वेषां शुद्धा द्वादश्यामुपवासविधानात् अविद्धानि निषिद्धैश्चेतितु
 विद्वसमन्यून द्वादशिकायां सावकाशं मुहूर्त्तपञ्चकनियमोपि साम्यएव सार्थकोनान्यथा यत्तु नैवसर्वचैकादशीति वचनं प्रातस्त्रयोदश्यां द्वादशी

॥ ३ ॥ भवतु मावेत्येवं व्याख्यायैतत्परतया योजितं तदप्ययुक्तं दशमीभिश्चितैकादशीत्युक्ते तदव्यवहितोत्तरं प्रातःकालस्यैव प्रातःशब्दात्प्रतीतिः ।
 ॥ ६१ ॥ दशी पदस्य कर्तृत्व कल्पनामपेक्ष्य श्रुतैकादशी पदस्यैव तत्त्वौचित्याच्चेति । एतेन दशमीबोधे प्रातःसङ्कल्पकाले एकादशी भवतु वा माबा
 नित्यत्वात्तत्रैवोपोषणं कार्यमित्यपि कस्यचिद्व्याख्यानमपास्तं । बिहोपवासे सकलं दिनं त्यक्त्वा समाहितः । रात्रौ संपूजयेद्विष्णुं सङ्कल्पे च तद
 नारदीये बिहोपवासे रात्रौ सङ्कल्पस्योक्तत्वेन प्रातःकाले सङ्कल्पासम्भवाच्च यत्तु कालतत्त्वं विवेचने । नयैरिदमेव वचनं । ऋष्यशृङ्गनामानु
 समयद्योते इत्येव लिखित्वा उक्त प्रकारेणैव तदीयव्याख्यां दूषयित्वा स्वारसिकव्याख्याने चैकादशीमात्राधिक्ये बिह्यायामुपवासः स्यात्सचवज्जवचनविबुधं ।
 इति हेमाद्रादि सकलनिबन्धेषु दृष्टः । सर्वत्रैकादशी कार्या द्वादशी मिश्रिता नरै रित्येव रूपमेव तद्वचनमिति दशमी मिश्रितेति पाठोपलपितं । त
 द युक्तं प्रामाणिकतरकालादर्शमदनरत्नादिभि र्ऋष्यशृङ्ग नास्मा लिखितस्यापलपितुमशक्नोत्वात् । गतिस्तु पूर्वमुक्तेति दिक् बिह्यायामुभयाधिक्येपि
 सर्वैः परैव कार्या सूर्योदयवेधस्य स्मार्तान् प्रत्येव प्रवृत्तेः शुद्धायामुभयाधिक्यपराया उक्तत्वाद्बिह्यायां तादृश्यां कैमुतिकन्यायाच्च बिह्यायामनुभयाधिक्ये तु विद्वै
 वोपोष्या यदि दैवान्तु संमिच्छेदेकादश्यां तिथिचयं । तत्र क्रतुशतं पुण्यं पारणे द्वादशी भवेदिति नारदवचनात् । द्विसृगेकादशी यत्र तत्र संमिच्छितो हरिः
 तामेवोपवसेत्कामकामो विष्णुस्तत्पर इति कौमाञ्च विष्णुर्द्वादशी तथाच द्वादशी तत्परे दशमी बिह्यामुपवसेदिति फलितं । एकादशी द्वादशी च क्षये
 यदि दिनचयं । न द्वादशी परे चैव कर्त्तव्या दशमी युते ति हेमाद्रादिधृतवैधायनवचने बंठरवेणोभयानाधिक्य एव दशमी युताया विधानात् परेपर
 दिवसे त्रयोदश्यामिति यावत् । दिनचयश्च ते देवि नोपोष्या दशमीयुता । सैवोपोष्या सदा पुण्या परतश्चेत्त्रयोदशीति सर्वनिबन्धधृतपूर्वोदाहृत
 वचनाच्च ॥ अत्र दशम्येकादशी द्वादशीत्येव दिनचयं नत्वेकादशी त्रयोदशीत्येवं रूपं । यदि दैवात्पितृणां दिवचनैक वाक्यात् सैवेति तच्छब्देन सा वैश्वदे
 वी इत्यत्र तापविशिष्ट पयस इव दिनचय युतदशमी बिह्याया एव परामर्शो नतु दशमी बिह्यामात्रस्यापरतश्चेत्त्रयोदशीत्यनेन द्वादश्यभावः कथितः । तथा

च विद्वाउभयानधिकाविद्वैवोपोष्येति फलितार्थः । अत्र ऐंङं कत्वोद्गेषमिति वत्सैवोपोष्येत्ययमेव च विधिर्नोपोष्या दशमीयुतेत्यनुवादे न मिरागिरेति ब्रूया
 दितिवत् वचनन्तुविंशदिति ब्रूयात् षड्विंशति रित्वेव ब्रूयादित्यत्र एवकारेणाविधिश्च प्रतिबन्धान्न षड्विंशति रिति विधिः किन्तु न चतुस्त्रिंशदिति
 निषेध एवमत्रावमात्रापि सैवोपोष्येत्यनुवादेनोपोष्या दशमी यतेति निषेध इति बाध्यं । तथा सति परतश्चैवोदशीत्यस्य व्यवहितान्वयापत्तेः मम तु सैवो
 पोष्येत्यनेनैवान्वय इति दिक् । अयञ्चोभयपक्षयोर्नित्यो गृहस्थातिरिक्तस्य तस्य तु शुक्लायामेव तथाच कौर्मे एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोर्भयोरपि ।
 वनस्पति धर्मेयं शुक्लामेव सदा गृहीति । भविष्ये तु ब्रह्मचारी च नारी चेति तृतीयपाद उक्तः ब्रह्मचारी साहचर्यान्मारी विधवा सधवायास्तु भर्त्रा
 ज्ञयाधिकारपरिभाषया प्रतिपादितशयनीविधान्यन्तर्गता तु कृष्णापि गृहिणा उपोष्या । तदुक्तं मदनरत्ने स्मृत्यन्तरे शयनीविधानीमध्ये या कृष्णैकादशी
 भवेत् सैवोपोष्या गृहस्थेन नान्या कृष्णा कदाचनेति । नान्या कृष्णेति न निषेध प्राप्यभावात् ॥ किन्तु नांतरिक्षेन दिवोत्यादिवदनुवाद एवेति एतच्चापुत्र
 गृहिविषयं । पुत्रवत्स्त्वचार्घिं निषेधः । संक्रात्यामुपवासञ्च कृष्णैकादशिवासरे । चन्द्र सूर्य ग्रहेचैव न कुर्यात्पुत्रवान् गृहीति नारदोक्तः । आदित्येह नि
 संक्रातौ ग्रहणे चन्द्र सूर्ययोः । पारणचोपवासञ्च न कुर्यात्पुत्रवान् गृही । तत्प्रयुक्तोपवासस्य निषेधोयमुदाहृतः । प्रयुक्त्यन्तरयुक्तस्य न विधिरन निषेधनमिति जै
 मिनिस्मृत्येति । अत्राधिकार्युक्तः कात्यायनेन । अष्टवर्षाधिको मर्त्यो ह्यशीतिन्यूनवत्सरः । एकादश्यामुपवसेत्यक्षयोर्भयोरपीति । अष्टवर्षाधिक इत्युपन
 यनोत्तरत्वस्योपलक्षणं । अपि वा वेदतुल्यत्वादुपायेन प्रवर्त्तेरन्निति षष्ठे स्थापितत्वादिति तात्पर्यं । अयं चोपवासः । प्रातः संकल्प्य कार्यः । तथाच देवलः
 अभुक्ता प्रातराहारं स्नात्वा चमस्य समाहितः । सूर्याय देवताभ्यश्च निवेद्य व्रतमाचरेत् । एतच्छास्त्रानं परिभाषायां द्रष्टव्यं । तथा । एकादश्यां निराहारो
 भूत्वा ह्रमपरेहनि । भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्ष गतिर्भव ममाच्युत । स एव दशम्यामेकभक्तस्तु मांसमैथुनवर्जितः । एकादश्यामुपवसेत्यक्षयोर्भयोरपीति ।
 एतच्चैकभक्तादिनियमाकाश्यामेकादशी परा । सायमाद्यं न्तयोरङ्गोः सायं प्रातं च मध्यमे । उपवासफलं प्रेसुर्जह्याङ्गक चतुष्टयं । अथ नित्योपवासी चेत्सायं

॥ ब्र ॥ प्रातर्भुञ्जि क्रियां वर्जयेन्मतिमान्विप्रः संप्राप्त हरिवासरे । इति विष्णुक्तेः । ब्रह्मवैवर्तेऽपि । इति विज्ञाय कुर्बीतावश्यमेकादशी व्रतं । वि
॥ ६२ ॥ शक्नो ह्येराचं भुक्तिवर्जित इति । कात्यायनोऽपि । शक्तिमांस्तु पुनः कुर्यान्नियमं सविशेषणमिति । ब्रह्मवैवर्ते । प्राप्ते हरिदिने सम्यक् विध
निश्चि । दशम्यामुपवासस्य प्रकुर्याद्विष्णवं व्रतं । देवलः । गृहीत्वोदुम्बरं पात्रं वारिपूर्णमुदङ्मुखः । उपवासं तु गृहीयाद्यथासंकल्पयेद्बुधः ।
ताम्रमयं । यथासंकल्पयेद्यथाकामं फलमुल्लिखेदित्यर्थः । वाराहे । इत्युच्चार्य्य ततोविद्वान्पुष्पाञ्जलिमध्यापयेदिति । इत्युच्चार्य्य संकल्पेत्यर्थः ।
अष्टाक्षरेण मन्त्रेण विर्जतेनाभिमन्त्रितम् । उपवासफलं प्रेषुः पिवेत्याचगतं जलं कपालवेधे तु विशेषो नारदीये । दशम्या सङ्गदोषेण अहंराचा
त्यरेण तु वर्जयेच्चतुरोयामान् संकल्पार्चनयोस्तदा बिद्धोपवासेनश्रुस्तु दिनंत्यक्ता समाहितः । रात्रौ संपूजयेद्विष्णुं संकल्पञ्च तदा चरेत् । पूजा प्रका
रस्य ब्राह्मे एकादश्यामुभे पक्षे निराहारः समाहितः । नानापुष्पैर्मुनिश्रेष्ठ विचित्रं मण्डपं शुभम् । कृत्वेति शेषः स्नात्वा सम्यग्विधानेन सोपवासे
जितेन्द्रियः । संपूज्य विधिवद्विष्णुं अह्वयामुसमाहितः । पुष्पैर्गन्धैस्तथा धूपैर्दीपैर्नैवेद्यकैः परैः । उपचारैर्वैष्णवविधैर्जपहोमैः प्रदक्षिणैः । स्तोत्रैर्नानाविधै
र्दिव्यैर्गीतवाद्यमनोहरैः । दण्डवत्प्रणिपातैश्च जयशब्दैस्तथोत्तमैः । एवं संपूज्य बिधिवद्रात्रौ कृत्वा प्रजागरम् । याति बिष्णोः परं स्थानं नरो नाख्य
च संशय इति विशेषो दृढस्मारदीये । पञ्चाशतेन संस्त्राय एकादश्यां जनार्दनं । द्वादश्यां पयसा स्त्राय हरिसारूप्यमश्रुत इति । सूतकादौ वारा
हे । सूतके च नरः स्नात्वा प्रणम्य मनसा हरिम् । एकादश्यां न भुञ्जीत व्रतमेवं न लुप्यते । शतकेऽपि न भुञ्जीत एकादश्यां सदानर इति । स्त्रीणां
रजोदर्शनेत्वाह माधवीये ऋष्यशृङ्गः । संप्रवृत्तेऽपि रजसि न त्याज्यं द्वादशीव्रतमिति । एकादश्यां आहुप्राप्तौ त्वाहमाधवीये स एव । उपवासो
यदा नित्यः आहुं नैमित्तिकं यदा । उपवासं तदा कुर्यादाग्राय पितृसेवितमिति । उपवासासामर्थ्यात्वाह । तत्रैव मार्कण्डेयः । एकभक्तेन नक्तेन तथैवाया
चित्तेनच । उपवासेन दानेन न निर्द्वादशिको भवेत् । हेमाद्रौ पुराणे । उपवासासमर्थश्चैकं विप्रन्तु भोजयेत् । तावद्गुणादिवा दद्याद्भुक्त्येद्भिगुणं तथा

सप्तसंमितां देवीं जपेद्वा प्राणसंयमात् । कुर्याद्वाद्दशसंख्याकान् यथाशक्त्वातुरो नर इति । अदत्त्वा भुक्तश्चेदिति शेषव्रताकरणे प्रायश्चित्तं स्मृत्यन्तरे । अर्केपर्वद्वये रात्रौ चतुर्दशंष्टमी दिवा । एकादश्यामहोत्रं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेदिति ॥ इति श्रीमीमांसकभट्टनीलकण्ठात्मज महशङ्कर कृतौ व्रतार्के एकादशी निर्णयः ॥ एवमेकादशी व्रतं विधाय द्वादश्यां पारणं कार्यं । कात्यायनः ॥ द्वादश्यां पारणं कुर्याद्वर्जयित्वाष्टुपोदकीं । उपोदकी पूतिका । योऽन्द्हीति मशाराष्ट्रभाषया प्रसिद्धा । तथा । प्रातःस्नात्वा हरिं पूज्य उपवासं समर्पयेत् । अज्ञानतिमिरान्धस्य व्रतेनानेन केशव । प्रसीद सुमुखोनाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भव । पारणं तु ततः कुर्याद्यथा सम्भवमार्गत इति । यथा सम्भवत्वं च ब्राह्मण भोजन तद्वत्तिणादान वन्धुमाहित्येषु । तथाच वृहन्नारदीये । ब्राह्मणान् भोजयेच्छ्रद्धया दद्याद्द्वै दक्षिणां तथा । ततः स्ववन्धुभिः सार्धं स्वयमुज्जीत वाग्यत इति ॥ पारणेच नैवेद्यं तुलसीमिश्रितान्नैव कुर्यात् तथाच स्कान्दे कृत्वा चैवोपवासन्तु योऽश्रति द्वादशी दिने । नैवेद्यं तुलसीमिश्रं हत्याकोटिविनाशनमिति । तच्च द्वादशीमध्य एव कार्यं । महाहानिकरीच्छेषा द्वादशलङ्घिता नरैः । करोति धर्महरणमस्मादेव सरस्वतीति पाद्मे । द्वादशी लङ्घने दोषस्मरणात् । अस्नाता लङ्घिता सरस्वती यथा धर्म्म हरति तथोपवासेन लङ्घिता द्वादशीति । तेन सरस्वत्या स्नात्वोत्तराणं नद्यन्तरे उत्तीर्य स्नानमित्युक्तं भवति । अस्यायां द्वादश्यामरुणोदय एव माध्याह्निकादि कृत्वा पारणा कार्या । कलाद्वयं चयं वापि द्वादशी यत्र दृश्यते । स्नानार्चनादिकं कर्म तदा रात्रौ विधीयते । अस्यायामथविप्रेन्द्र द्वादश्यामरुणोदये । स्नानार्चन क्रियाः कार्या जपहोमादि संयुताः । यदा भवेदती वात्या द्वादशी पारणा दिने । उषःकाले द्वयं कुर्यात्प्रातर्मध्याह्निकं तदेति स्कान्दे नारदपाद्म वचनेभ्यः । रात्रिशब्देवारुणोदय परः । होमश्चात्र स्मार्त एव गृह्यते न श्रौतः स्मृत्या श्रौत कालबाधा योगात् । भूयस्यामपि द्वादश्यां मध्याह्नापकर्षं कृत्वा प्रातरेव पारणा कार्या । सर्वेषामुपवासानां प्रातरेव हि पारणमिति स्मृतेः । भोजनमाध्याह्निकयोश्च वाचनिक क्रम सङ्गावात् । अथ हरिवासर स्वरूपं तद्वर्जनं चोक्तं । विष्णुधर्मे । द्वादश्याः प्रथमः पादो हरिवासरसंज्ञितः ।

॥ व ॥ तमतिक्रम्य तु कर्तव्यं पारणं विष्णुतत्परैरिति । आषाढ भाद्रपदकार्तिक शुक्लद्वादशीषु क्रमेणानुराधाश्रवणरेवतीनां क्रमेणः
 ॥ ८३ ॥ पारणं न कार्यं । तत्र आभाकासितपक्षेषु मैत्रश्रवणरेवतीसङ्गमे नहि भोक्तव्यं द्वादशद्वादशीहरेदिति । मैत्रादिपादे स्तुपितीह वि
 तमेति । पौष्णांत्यपादे प्रतिबोधमेति सुप्तिप्रबोधपरिवर्त्तनेमेव वर्ज्यमिति । भविष्यविष्णुधर्मोत्तर वचसो प्रमाणत्वेन हेमा
 वोलिलिखुः । यतु सर्वेषां हेमाद्यादर्शनं निवन्धनं । यतो हेमाद्रौविष्णुशयनकालनिर्णयावसरे आदिमध्यावसानेषु प्रस्तापावर्तनोत्स
 रार्द्धलिखितं । द्वितीयवचनोत्तरार्द्धन्तुपौष्णावसानेन सुरारिहन्ता प्रवृध्यते मासचतुष्टये नेति तेन पारणा विचारे हेमाद्रिनाम्ना एतस्मिन्ननं साहसमिति
 दिक् । अथैकादशी व्रतोद्यापनं ॥ अर्जुन उवाच । कीदृग् व्रतविसर्गोव विधानं चाच कीदृकीदृशं । संपूर्णं हि भवत्येन तन्मेवद कृपानिधे । श्रीकृष्ण उवाच
 शृणु पाण्डव यत्ने प्रवक्ष्यामि तदव्ययं शक्तः स्वर्णं सच्चसन्तु अशक्तः काकिणीमपि । ददाति आहुया पार्थ समंस्याद्भयोरपि शक्तश्च द्विगुण दद्याद्यथोक्ताम
 ध्यमेवधिः । उक्तार्थमप्यशक्तस्य दानं पूर्णफलप्रदम् । तद्भूपविधिमप्यस्य कथयामि तवाग्रतः । यानि कृष्णेन चीर्णानि व्रतानि कुरुसत्तम । बिफलान्ये
 वसर्वाणि उद्यापनविधिं विना प्रबोध समये पार्थ कुर्यादुद्यापन क्रियां । मार्गशीर्षे विशेषेण माघे भीमतिथावापि । दशम्यां दिनशेषेण रात्रौ गुरुगृहं
 व्रजेत् । एकादशी दिने प्राप्ते गुरुमभ्यर्च्य शक्तिः । गृहीत्वा चरणौ मूर्ध्ना प्रार्थयेत् विवक्षणः । पुण्य देशेऽङ्गवं विप्रं शांतं सर्वगुणान्वितम् । सदाचार
 रतं पार्थ वेदवेदाङ्ग पारगं । गुरु प्रार्थना । अस्मदीयं व्रतं विप्र विष्णुवासरं सम्भवं । संपूर्णं तु भवत्येन तत्कुरुष्व द्विजोत्तम । तस्याग्रे नियमः कार्यो
 दन्तधावन पूर्वकं । एकादश्यां निराहारः स्थित्वाचैव परेहनि । भोक्ष्यामि पुण्डरीकाल शरणं मे भवाव्यय । एवं प्रभातसमये शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
 पाश्र्विण्डनां च सर्वेषां पतितानां च सङ्गमं । कामं दुरोदरं पार्थ दूरतः परिवर्जयेत् । स्नानं कृत्वा मन्त्रं पूर्वं नद्यादौ विमले जले । तर्पयित्वापितृन्देवान्
 जयेन्मधुसूदनं । उपलिप्यशुचौ देशे कीटकेशास्थि वर्जिते । वणेश्व सर्वतोभद्रं नीलपीत सितासितैः । मण्डलंचोद्वरेद्भूप सर्वं कर्म सुपूजितं । अथवा तण्ड

लानां च अष्टपञ्चाङ्गं चरेत् । वारि पूर्णं घटं ताम्रं पार्चयौष्पसमुद्भवं । जातरूपमयं देवं लज्जया युक्तं अनार्हिनं । साक्षतं सोपवीतञ्च सहिष्णुं सुवासनं ।
अक्षमालासमायुक्तं शङ्खचक्रगदाधरं । शक्त्या सुवर्णपुष्पैश्च पूजनं पुष्टिवर्द्धन । अन्यैः षट्तूङ्गैः पुष्पैरर्चयेद्भिवन्नरः । नैवेद्यानि चतुर्विंशत्यथ दद्यादनुक्रमा
त् । भक्त्या चतुर्विंशतिषु तिथिष्वपि परन्तप । इच्छया वा तदा दद्याद्यदैवेद्याः पत्रं भवेत् । मोदकान् गुडकांश्चूर्णान् घृतपूरकमण्डकान् । सोहो लिकादि
कासारः सेवा सक्तव एव च । वटकान्पायसं दुग्धं शालिदध्यादनं तथा । इण्डीकान् पूरिकां न्यार्थं अपूपान् गुडमोदकान् । तिलपिष्टं खण्डपिष्टं शितापिष्टं
सशर्करम् । रम्भाफलं च सघृतं मुद्गचूर्णं गुडैर्दत्तं । एवं क्रमेण नैवेद्यं पृथग्वा चरमे हनि । अथ पूजानामानि ॥ दामोदराय पादौतु जानुनी माधवाय च
गुह्यं वैकामपतये कक्षां वामनमूर्त्तये । पद्मनाभाय नाभिन्तु उदरं विश्वमूर्त्तये । हृदयं ज्ञान गम्याय कण्ठं श्रीकण्ठमङ्गिने । सहस्रबाहवे बाहुं चक्षुषी
योगयोगिने । ललाटमुरगायेति नासां नाकमुरेश्वरं । अवणौ अवणेशाय शिखायां सर्वकामदं । सहस्रशीर्षाय शिरः सर्वाङ्गं सर्वरूपिणे । इति पूजा ।
शुभेन नालिकेलेन वीजपूरेण वा पुनः । हृदि ध्यात्वा जगन्नाथं दद्यादर्घ्यं विधानतः । साक्षतञ्च सपुष्पञ्च सजलं चन्दनान्वितं । पूर्वोक्तेनैव मन्त्रेण व्रत
पूर्त्तिकरः सुधीः । रात्रौ जागरणं कुर्याज्ज्ञातशास्त्रविनोदतः । इष्टं दत्तं धरादानं पिष्टं दत्तं गयाशिरे । कृतं दानं कुरुक्षेत्रे यैः कृतं जागरं हरेः । नृत्त्य
गीतं प्रकुर्वन्ति वीणावाद्यं तथैव च । ये पठन्ति पुराणानि ते नराः कृष्णबल्लभाः । शास्त्रैर्वाप्यथवा भक्त्या शुचिर्वाप्यथवा शुचिः । कृत्वा जागरणं विष्णो
र्मुच्यते पापकोटिभिः । भुक्तो वाप्यथवा भुक्तो जागरः समुपस्थितः । मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति । यावत्पदानि स्रष्टुहात्केशवायतनं प्रति
अश्वमेधसमानि स्युर्जागरार्थं प्रगच्छतः । पादयोः पांशुकणिका धरण्यां निपतन्ति याः । तावद्वर्षसहस्राणि जागरी वसते दिवि । बह्वन्यपि च पापा
नि कृतं जागरणं हरेः । निर्द्वेष्टेभ्यस्तुल्यानि युगकोटि कृतान्यपि । मनसा संसरेद्देवं तां रात्रिमतिवाह्य च । प्रभाते विमले स्नात्वा विप्राणां कारयेत्
क्वचित् । चतुर्विंशतिसंख्याकान्विप्रानागमदर्शिनः । सर्वं कुर्याद्भिधानेन जपहेमार्चनादिकं । शतमष्टोत्तरं होमः सर्वथापि प्रशस्यते । इदं

विष्णु द्विजातीनां हेम मन्त्रः प्रकीर्तितः । शूद्राणां चैव सर्वेषां मन्त्रमष्टाक्षरविदुः । विविधैरपि वस्त्रैश्चभाजनैरासनैः सह । पादत्राणं नवां गां दद्यात्पार्थ पृथक् पृथक् । द्वादशैवाथवा शक्या वस्त्रालङ्कारभूषणैः । पूजयेत् पुष्पमालाभिः सपत्नीकान् द्विजोत्तमान् । कुम्भा द्वादश दातव्याः पक्का जलपूरिताः । भोजयित्वा ततो विप्रान् भक्तितो विचरेद्बुधः । एकाहिकपिला देया सर्वकामफलप्रदा । तथा स्वर्गश्च मोक्षश्च इह संपूर्णता व्रतं सपत्नीको गुरुः पूज्यो मण्डले हरि सन्निधौ । भूषणाच्छादनैर्भोज्यैः प्रणामैः परितोषयेत् । नमस्ते कपिले देवि संसारार्णव तारिणि । मया दत्ता जिह्वाय प्रीयतां मे जनार्दनः । सनाप्य वैष्णवं श्राद्धं दद्यात्सर्वं धनञ्जय । इष्टं चान्यद्यथा शक्या वित्तशायविवर्जितः । जलदानं विशेषेण भूरिदानं मतः परं । प्रार्थयेत्पुरुषाधीशं ततो भक्त्या कृताञ्जलिः । मया ह्यस्मिन्व्रते देव यदपूर्णं कृतं विभो । सर्वं भवतु संपूर्णं त्वत्प्रसादाद्रमापते । प्रदक्षिणां ततः कृत्वा दण्डवत्प्रपतेत्प्रभुं । मण्डलं मूर्त्तिर्बुध्नुक्तं सोपचारं सदक्षिणं । प्रीयतां विष्णुरित्युक्ता आचार्य्याय निवेदयेत् । सर्वं विसर्जयेत्यस्यात् संभोज्य परितोष्य च । तदाज्ञया ततः कुर्यात्पारण वन्धुभिः सह । एकादशी व्रतं चैतद्यथाविधि कृतं पुरा । यौवनाश्वेन भूपेन कथितं पुरतस्तव । धनञ्जय तव प्रीत्या भक्त्यानुग्रहकारणात् । यः करोति नरो भक्त्या व्रतमेतद्भयापहं । स याति वैष्णवं स्थानं दाहप्रलयवर्जितं । उक्तमुद्यापनञ्चैवमुभयोः कुरु सत्तम । किमन्यैर्वज्रभिर्वाक्यैः प्रशमापरकैर्भुवि । एकादश्याः परतरं चैलोक्त्ये नहि बिद्यते । अत्र दानन्तु गोदानं भूमिदानमथापि वा । गोरोम वीज मूलानां सम संख्या युगानिति । दातारो विष्णुभवनमेकादश्यां वसतिहि । येषि शृण्वन्ति सततं कथ्यमानां कथामिमां । तेषि पापविनिर्मुक्ता सर्गं यान्ति न संशयः । इत्याकर्ण्यञ्जुनो वाक्यं कृष्णस्य परमाद्भुतं । आनन्दं परमं प्राप सौख्यञ्चापि निरन्तरं ॥ सूत उवाच ॥ एवं प्रीत्या पुरा विप्राः श्रीकृष्णेन परं व्रतं । महात्म्यं विधिसयुक्तमुपदिष्टं विशेषतः । उत्पत्ति यः शृणोत्येवमेकादश्या द्विजोत्तम । भुक्ता भोगाननेकांस्तु विष्णुलोकं प्रयातिसः ॥ अञ्जुन उवाच ॥ उपवासस्य नक्तस्य एक भक्तस्य किं प्रभो । किं पुण्यं किं विधानं हि ब्रूहि सर्वं जनार्दन ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ हेमन्ते चैव संप्राप्ते मासि मार्गशिरे

शुभे शुक्लपक्षे तथा पार्थ समुपोष्य च द्वादशी । दशम्यां चैव नक्तं तु यत्किञ्चित् सुदृढं व्रतं । नक्तञ्च तद्दिने कृत्वा दशम्यां दन्तधावनं । दिवसस्याष्टमे
 भागे मन्दोभूते दिवाकरे । तत्र नक्तं विजानीयाच्च नक्तं निशिभोजनं । ततः प्रभातसमये सङ्कल्पं नियतश्चरेत् । मध्याह्ने च तथा पार्थ शुचिः स्नातः
 समाहितः । नद्यां वाप्यां तथा कूपे उत्तमं मध्यमं त्वधः । क्रमात् त्रैयं तडागे तु तदभावे प्रशस्यते । अश्वक्रांतिं रथक्रांतिं विष्णुक्रांतिं वसुन्धरे । ऋ
 त्तिके हर मे पापं यमया पूर्वसञ्चितं । त्वया हृतेन पापेन सर्वं पापैः प्रमुच्यते । अनेन ऋत्तिकास्तानं विदध्यात्तु व्रती नरः । नालपेत्यति तैश्चोरैस्तथा
 पाखण्डिभिः सह । मिथ्यापवादिना देव वेदब्राह्मणनिन्दकान् । अन्याश्चैव दुराचारानगम्यागामिनस्तथा । परद्रव्यापहारांश्च देवद्रव्यापहारका
 न् । न सम्भाषितं दृष्ट्वापि भास्वन्तमवलोकयेत् । ततो गोविन्दमर्च्य चैवैद्यादिभिरादरात् । दीपं दद्याद्गृहे तत्र भक्तियुक्तेन चेतसा । तद्दिने वर्जयेत्या
 र्थं निद्रामैथुनमेव च । गीतशास्त्रविनोदेन दिवारात्रं न विद्वतो । रात्रौ जागरणं कृत्वा भक्तियुक्तेन चेतसा । विप्रेभ्यो दक्षिणां दत्वा प्रणिपत्य क्षमाप
 येत् । यथा शुक्ला तथा कृष्णा मत्वा वैधर्मतत्परैः । एकादश्यार्हयो राजन् विभेदं नैव कारयेत् । एवं हि कुरुते यस्तु शृणु तस्यापि यत्फलम् । शङ्खो
 द्वारे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम् । वैद्यतस्य च दानस्य लक्षमेव फलं स्मृतम् । संक्रातिषु चतुर्लक्षयो ददा
 ति धनञ्जय । कुरुक्षेत्रे च यत्पुण्यं ग्रहणे च द्रु सूर्ययोः । तत्सर्वं लभते यस्तु एकादश्यामुपोषितः । अश्वमेधस्य यज्ञस्य करणाद्यत्फलं लभेत् । ततः शतगुणं
 पुण्यमेकादश्युपवासतः । तपस्विना गृहे नित्यं लक्षं यस्य च भुञ्जते । षष्ठिवर्षसहस्राणि तस्य पुण्यञ्च यद्ववेत् । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोड
 शीम् । गो सहस्रस्य यत्पुण्यं दत्वा वेदांतपारगे । एतत्पुण्यं दशगुणमेकादश्युपवासिनाम् । नित्यं च भुञ्जते यस्य दशचैव द्विजोत्तमाः । भवेत्तद्वै दश
 गुणं ब्रह्मचारिणि भोजितं । तत्सहस्रन्तु भूदाने कन्यादाने ततः स्मृतं । तस्माद्दशगुणं प्राक्तं विद्यादाने ततोऽपि च । विद्याद्दशगुणं चान्नं यो ददाति शुभ
 क्षिते । अन्नं दानसमं दानं न भूतं न भविष्यति । तस्मिमायांति कौतिय स्वर्गस्थाः पितृदेवताः । एकादश्या व्रतस्यापि पुण्यसंख्या न विद्यते । एत

। व ॥ त्पुण्य प्रभावं यत्सुरैरपि सुदर्शमम् । नक्तस्यार्द्धे भवेत्तस्य एक भक्तस्य कारके । एक भक्तश्च नक्तश्च उपवासस्तथैव च । तावद्गर्जन्ति तीर्थानि दानानि नि
 ५५ ॥ यमा यमाः । एकादशी न संप्राप्ता यावत्तावन्मखा अपि । न शङ्केन पिवेत्तोयं न हन्यान्मत्स्यसूकरौ । एकादश्यां न भुञ्जीत यन्मां त्वं पृच्छवेर्जुन । एका
 दशी नक्तस्य सर्वं व्रतानामुत्तमं व्रतं । एकादशीसमं नास्ति कृत्वा यज्ञं सहस्रकं ॥ अर्जुन उवाच ॥ उक्ता त्वया कथा देव पुण्येयं सर्वतस्तिथिः । सर्वेभ्योऽपि
 पवित्रैर्विमुक्ता चैकादशी तिथिः ॥ श्रीकृष्ण उवाच पुराकृते युगे पार्थ मरुनामाहि दानवः । अत्यङ्गुतो महारौद्रः सर्वं देव भयङ्करः । इन्द्र उच्छेदित
 स्तेन अन्ध एव पुरन्दरः । आदित्या वसवो ब्रह्मा वायुरग्निस्तथैव च । देवता निर्जितास्तेन अत्युग्रेण च पाण्डव । इन्द्रेण कथितः सर्वो वृत्तांतः शङ्कराय वै
 स्वर्गलोकपरिमृष्टा विचरामो महीतले । उपायान् ब्रूहि मे देव अमराणां तु का गतिः । ईश्वरोवाच ॥ देवराज सुरश्रेष्ठ यथास्ति गरुडध्वजः ।
 शरणानां जगन्नाथः परिचाण परायणः । तव गच्छामहे सर्वे स नः कार्यं विधास्यति । ईशस्य वचनं श्रुत्वा देवराजो महामनाः । पुरस्कृत्य महादेवं स
 गणं समरुद्गणं । यव देवो जगन्नाथः प्रसुप्तोहि जनार्दनः । जल मध्ये प्रसुप्तन्तु वृद्धा देव जगत्पतिं कृताञ्जलिपुटो भूत्वा इन्द्रः स्तोत्रमुदीरयेत् । ओ नमो
 देव देवाय देवदैवैः सुवं दित दैत्यारे पुण्डरीकाक्ष चाहि मां मधूसूदन । दैत्यभीता इमे देवा मया सह समागताः । शरणं त्वं जगन्नाथ चाक्षस्मान्
 भय विङ्गलान् । त्वं गतिस्त्वं मतिर्देवत्वं कर्त्ता त्वंच चारकः । त्वं माता सर्वं लोकानां त्वमेव जगतः पिता । त्वं स्थितिस्त्वं तयोत्पत्तिस्त्वं च संहार कारकः
 सहायस्त्वञ्च देवानां त्वञ्च शान्तिकरः प्रभो । त्वं धराच त्वमाकाशः सर्वं विश्वोपकारकः । भवस्त्वञ्च स्वयं ब्रह्मा चैलोक्यस्य च पालकः । त्वं रविस्त्वं
 शशाङ्कश्च त्वंच देवो ऊताशनः । हव्यं होमो ऊताशस्त्वं मन्त्रतन्त्रवर्त्विजो जपः । यजमानश्च यज्ञश्च फलभाक्ता त्वमीश्वरः । न त्वया रक्षितं किञ्चित्चै
 लोको सचराचरे । भगवन् देवदेवेश शरणागतवत्सल । चाहि चाहि महायोगिन भोतानां शरणं भव । दानवैर्निर्जिता देवाः स्वर्गमृष्टाः कृता
 विभो । स्वर्गमृष्टा जगन्नाथ विचरन्ति महीतले । इन्द्रस्य वचनं श्रुत्वा विष्णुर्वचनमब्रवीत् । कोमौदैत्यो महामायो देवा येन विनिर्जिताः । किं स्थानं

तस्य किं वासो किं वलं कस्तदाश्रयः । एतत्सर्वं समाचक्ष्व मधवन् निर्भयो भव ॥ इन्द्र उवाच ॥ भगवन् देवदेवेश भक्तान्ग्रह कारक । दैत्यः पूर्वं
 महानासीत्तालजङ्घ इति स्मृतः । ब्रह्मवंशसमुद्भूतो महीशः सुरसूदनः । तस्य पुत्रोऽतिविख्यातः मरुनामा महासुरः । तस्य चन्द्रवती नाम नगरी च
 गरीयसी । तस्यां वसन् स दृष्टात्मा विश्वं निर्जित्य वीर्यवान् । सुरान् स्ववशं मानिन्ने निराकृत्य चिविष्टपात् । इन्द्राग्नियमबाध्वीशमोमनिर्हतिपा
 शिनां । पदेषु स्वयमेवासीत् सूर्यो भूत्वा तपत्यपि । पर्जन्यः स्वयमेवासीदजयः सर्वं देवतैः । जहि तं दानवं विष्णो सुराणां जयमावह । तस्य तडच
 नं श्रुत्वा कोपाविष्टो जनार्दनः । उवाच शक्रं देवेन्द्रं हनिष्ये तं महाबलं । प्रयातु सङ्घिता सर्वे चन्द्रवत्यां महावना । इत्युक्ताः प्रवयुः सर्वे पुरस्कृत्य
 हरि सुराः । दृष्टो देवैस्तु दैत्यैर्द्रो गर्जमानस्तु दानवः । असंख्यातसहस्रैस्तु दिव्यप्रहरणायुधैः । हन्यमानास्तदा देवा असुरैर्वाङ्गशालिभिः । ते
 संग्रामं समत्सृज्य पलायन्त दिशोदश । ततो दृष्ट्वा हृषीकेशं संग्रामे समुपस्थितम् । अन्वधावन्नभिक्रुद्धा विविधायुधपाणयः । अथतान् प्रद्रुतान्
 दृष्ट्वा शङ्खचक्र गदाधरः । विव्याध सर्वं गाघ्रिषु शरैराशी विषोपमैः । तेन च्छिन्नास्तु शतशो दानवा निधन गताः । एकांगो दानवः स्थित्वा युध्य
 मानो मुहुर्मुहुः । तस्योपरि हृषीकेशो यद्यदायुधमुत्सृजत् । पुष्पवत्तं समभ्येति कुण्डितं तस्य तेजसा । शस्त्रास्त्रैर्वाध्यमानोऽपि यदा जेतुं न शक्यते ।
 युयोध च तदा क्रुद्धो वाङ्गभिः परिषोपमैः । वाङ्गयुद्धं कृतं तेन दिव्यवर्षसहस्रकं । तेन आतः सभगवान् गतो बदरिकाश्रमं । तत्र वाङ्मिवती नाम
 गुहा परम शोभना । तां प्रविश्य महायोगी मुखाप जगतां पतिः । योजनद्वादशायामा एकद्वारा धनञ्जय । अहं तत्र प्रसुप्तोऽस्मि भयभीतो न संशयः
 महायुद्धेन तेनैव आतोऽहं पाण्डुनन्दन । दानवः पृथतो लग्नः प्रविवेश स तां गुहां । प्रसुप्तं मां तदा दृष्ट्वा चिन्तयद्दानवो हृदि । हरिमेनं हनिष्यामि
 दानवानां क्षयावहं । एवं सुदर्भतेस्तस्य व्यबसायं व्यवस्य च । समुद्भूता ममाग्नेभ्यः कन्यकैका महाप्रभा । दिव्यप्रहरणा देवी युद्धाय समुपस्थिता । ई
 क्षिता दानवैर्द्रेण मुरुणा पाण्डवर्षभ । युद्धं समोद्धितं तेन स्त्रिया तत्र प्रयाचितम् । सा कन्या युध्यते नित्यं तां दृष्ट्वा विस्मयं गतः । केनेयं निर्मितः रौद्रा

। ब्र ॥ अत्युग्राशनिपातिनी । इत्युक्ता दानवेन्द्रापि युयुधे कन्यया तथा । ततस्तया महादेव्या त्वरया दानवो वली । च्छित्त्वा सर्वाणि शस्त्राणि क्षणेन विरथः
 ६६ ॥ कृतः । वाङ्मप्रहरणोपेतो धावमानो महाबलात् । तलेनाहत्य हृदये तथा देव्या निपातितः । ततस्तद्ज्ञातव्यो ये ये प्रमुखा युद्ध मूर्ध्नि । तद्वाणोत्कृत्त
 शिरसो जग्मुर्बैषस्तत्क्षयं । शेषाभयार्दिता दीनाः पातालं विविशुर्द्धिषः । ततः समुत्थितो देवः पुरोद्वा दनुं पुरं । कन्यां पुरस्थितां वापि कृताञ्जलि
 पुष्टां नतां । विस्मयोत्फुल्लनयनः प्रोवाच जगतां पतिः । केनायं निहतः सख्ये दानवो दृष्ट मानसः येन देवाः सगन्धर्वाः सेन्द्राः सङ्ग मरुद्गणाः । सनागाः
 सङ्गलोकेशा लीलयेव विनिर्जिताः । येनाहं निर्जितो भीतः श्रान्तः सुतो गुहामिमाम् । केन कारुण्यभावेन रक्षितोऽहं पलायितः । कन्योवाच ॥ मया
 विनिर्जितो दैत्यस्त्वदर्शोऽद्भुतया प्रभो । दृष्ट्वा सुप्तं हरेत् त्वां तु दैत्योऽहं तुं समुद्यतः । वैलोकाय कण्टकस्येत्यं व्यबसायं प्रवुध्य च । हतो मया दुरात्मासौ देव
 ता निर्भयाः कृताः । तच्चैवाहं महाशक्तिः सर्वं शत्रु क्षयं करी । वैलोकरक्षणार्थाय हतो लोक भयङ्करः । निहतं दानवं दृष्ट्वा किमाश्चर्यं वद प्रभो ॥
 श्रीभगवानुवाच ॥ निहते दानवेन्द्रेस्मिन् सन्तुष्टोऽहं तवानघे । हृष्टपुष्टाश्च वैदेबा आनन्दः समजायत । आनन्दः विषुलोकेषु मनीनामपि यत्कृतः ।
 प्रसन्नोऽस्मिन्नघे तुभ्यं वरं वरय सुव्रते । ददामि ते नमन्देहो यः सुरैरयिर्दुर्लभः । एकादश्यावाच ॥ यदि तुष्टोसि मे देव यदि देवो वरो मम । याचेहं
 वरदात्वत्तः प्रसन्नो वरदर्षभ ॥ उपवासस्य यत्पुण्यं तस्याहं नक्तभोजने । तदहं च भवेत्तस्य एकभक्तं करोति यः । यः करोति व्रतं भक्त्या दिने मम जिते
 न्द्रियः । स गत्वा वैष्णवं स्थानं कल्पकोटिशतानि च । भुञ्जानो विविधान् भोगानुपवासविवर्जितः । भगवन् त्वत्प्रसादेन भवत्वेष वरो मम । उपवा
 सस्य नक्तस्य एक भक्तं करोति यः । तस्य धर्मस्य बित्तस्य मोक्षं देहि जनार्दन । श्रीभगवानुवाच । यत्त्वं वदसि कस्यापि तत्सर्वं च भविष्यति । मम
 भक्ताश्च ये लोके तव भक्ताश्च ये नराः । विषुलोकेषु विख्याता प्राप्स्यन्ति मम सन्निधिं । एकादश्यां समुत्पन्ना मम शक्तिः परा यतः । अत एकाशीत्येव
 तव नाम भविष्यति । सर्वासां च तिथीनां त्वमुत्तमापि भविष्यति । उपोष्यैकादशीं यो वै मम पूजां करिष्यति । दग्ध्वा पापानि तस्याहं दास्यामि पदम

व्ययं । तृतीया चाष्टमी चैव नवमी च चतुर्दशी । एकादशी विशेषेण तिथयो मे महाप्रियाः । सर्वतीर्थाधिकं पुण्यं सर्वदानाधिकं परं । सर्वं व्रताधिकञ्चैव
 सत्यं सत्यं वदामि ते । एवं दत्त्वा वरं तस्यास्तच्चैवांतरधीयत । ततो हृष्टा तु संजाता तच्चैवेकादशी तिथिः । इमामेकादशीं पार्थ करिष्यन्ति नरास्तु ये
 शूक्ष्मेणां हनिष्यामि दास्यामि परमां गतिं । अन्येपि ये करिष्यन्ति एकादश्या महाव्रतं । हरामि तेषां बिघ्नानि सर्वसिद्धिं ददामि च । एवमुक्त्वा
 समुत्पत्तिमेकादश्याः पृथासुत । इयमेकादशी नित्या सर्वपापक्षयं करी । एकैव च मञ्चा पुण्या सर्वपापनिवृत्तिनी । पूजिता सर्वलोकेषु सर्वसिद्धिकरा
 तिथिः । शुक्लावाप्यथवा कृष्णा इति भेदं न कारयेत् । कर्त्तव्येतु उभे पार्थ न तुल्या द्वादशी तिथिः । अन्तरं नैव कर्त्तव्यं समस्तैर्व्रतकारिभिः । तिथिरे
 का भवेत्सर्वा पक्षयोः भयोरपि । एकादशी तु सम्पूर्णा प्रभाते घटिका यदि । सा तिथिः परिहर्त्तव्या उपोष्या द्वादशी तदा । उपवासं प्रकुर्वन्ति एका
 दश्यां नराश्च ये । ते यांति परमं स्थानं यचास्ते गरुडैर्ध्वजः । धन्यास्ते मानवा लोके विष्णुभक्तिपरायणाः । एकादश्यास्तु माहात्म्यं सर्वकाले तु यः पठेत् ।
 अश्वमेधस्य यत्पुण्यं तदाप्नोति न संशयः । यः शृणोति दिवा रात्रौ नरो विष्णुपरायणः । कुलकोटि समायुक्तो विष्णु लोके महीयते । एकादश्याश्च
 माहात्म्यं पादमेकं शृणोति यः । ब्रह्महत्यादिकं पापं नश्यते नात्र संशयः । विष्णुधर्मं समं नास्ति गीतार्थस्य धनञ्जय । एकादशी समं नास्ति व्रतं नाम
 सनातनं । इति मातङ्ग्ये एकादशी व्रतकथा ॥ अथ ज्येष्ठ शुक्लैकादश्यां निर्जलैकादशी व्रतं । तद्विधिः स्कान्दे । ज्येष्ठे मासि नृपश्रेष्ठ या शुक्लैकादशी भवेत्
 निर्जलं समुपोष्याच्च जलकुम्भान् सशर्करान् । प्रदाय विप्रमुख्येभ्यो मोदते विष्णुसन्निधाविति । अथ कथा पाद्मभारतयोः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥
 श्रुता मे मानवा धर्माः वैदिकाश्च मया श्रुताः । द्वैपायन यथोद्दिष्टवैष्णवान् वक्तुमर्हसि । व्यास उवाच ॥ श्रुताते मानवा धर्मा वैदिकाश्च
 श्रुतास्त्वया कलौयुगे । न शक्यन्ते तेवैकर्तुं नराधिप सुखोपायमल्पधनमल्पलोकं महाफलं । पुराणानां च सर्वेषां सारभूतान् वदामि ते ।
 एकादश्यान्मभुञ्जीत पक्षयोः भयोरपि । एकादश्यां न भंक्ते यो न याति नरकं तु सः । व्यासस्य वचनं श्रुत्वा कपितोऽश्वत्थपञ्चवत् । भीमसेनो

। व्र । महाबाहु भीति वाक्यमभाषत । भीमसेन उवाच ॥ पितामह नशक्तोऽहमुपवासे करोमि किं । अतोवज्ज फलं ब्रूहि व्रतमेकमपि प्रभो । व्यासउवाच । दृष्टं
 ६७ । मिथुनयेवा शुक्लाह्नीकादशी भवेत् । ज्येष्ठमासे प्रयत्नेन सोपोष्या जलविवर्जिता । स्नाने वाचमने चैव वर्ज्यमित्योदकं बुधः । उपभुञ्जीत नैवान्न
 इत भङ्गोन्यथा भवेत् । उदयादुदयं यावद्दर्जयित्वा जलं बुधः । अप्रयत्नाद्वाप्नोति द्वादश द्वादशी नृप । ततः प्रभाते विमले द्वादश्यां स्नानमाचरेत्
 जलं सुवर्णं दत्वाच द्विजातिभ्यो यथा विधि । भुञ्जीत कृतकृत्यस्तु ब्राह्मणैः सहितो वशी । एवं कृतेतु यत्पुण्यं भीमसेन शृणुष्वतत् । संवत्सरस्य मध्ये
 याएकादश्या भवन्त्युत । तासां फलमवाप्नोति अत्र मे नास्ति संशयः । इति मां केशवः प्राह शङ्खचक्रगदाधरः । तस्य व्रतस्य यत्पुण्यं तन्मे प्राह जना
 ईन । एकादश्यां सिते पक्षे ज्येष्ठस्योदकवर्जितम् । उपोष्य फलमाप्नोति यत् ऋणेष्वृकोदर । सर्व तीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलं । सर्वहेमेषु
 यत्पुण्यं तदस्याः समुपोषणात् । संवत्सरेच यास्यस्युः शुक्लाः कृष्णाः वृकोदर । उपोषितास्तु सर्वास्युरेकादश्या न संशयः । धनधान्यवहाः पुण्याः पुत्रा
 रोग्य प्रदास्तथा । उपोषिता नरव्याघ्र इति सत्यं ब्रवीमि ते । यमदूता महाकायाः करालाः कृष्णरूपिणः । दण्डपाशधरा रौद्रा मरणे दृष्टिगोचरा
 न प्रयांति नरव्याघ्र एकादश्यामुपोषणात् । पीतांबरधराः सौम्याश्चक्रहस्ता मनोजवाः । अन्तकाले नयन्त्यैनं बैष्णवं बैष्णवीं पुरीं । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन उपो
 ष्या जलवर्जिता । जलं धेनुं तथा दत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । स्कन्दपुराणेत्यस्यां शर्करा जलदान मुक्तं । ज्येष्ठे मासि नृपश्चैव याशुक्लैकादशी शुभा ।
 निर्जलं समुपोष्याच जलकुम्भान् सशर्करान् । प्रदाय विप्रमुखेभ्यस्तापत्रयविवर्जितः । विष्णुलोकं मवाप्नोति मोदते विष्णु सन्निधौ । इति निर्जलै
 कादशी व्रतं । आषाढ शुक्लैकादश्यां शयन्येकादशी व्रतं । तत्र ब्रह्मपुराणे एकादश्यान्तु शुक्लायामाषाढे भगवान् हरिः भुजङ्ग शयने शेते यदा क्षीरा
 र्शवे सदा । तदातत्प्रतिमा कार्या सर्वलक्षणसंयुता । सुप्ता तु शेषपथ्यंके शैलशृङ्गिस्तु चारुभिः । ताम्रारकूटरजतैस्तथाचित्रपटेषुवा । लक्ष्म्याउत्सङ्ग
 हस्तेच विन्यस्तचरणांबुजा उत्सङ्गहस्ते उत्सङ्गस्थिते हस्ते नानाविधोपकरणैः पूज्याच विधिपूर्वकम् । उपवासस्य कर्त्तव्यो रात्रौ जागरणं तथा । तस्यां

रात्रौ व्यतीतायां द्वादश्यां पूजयेत्तथा । त्रयोदश्यां ततो गीतं नृत्यं वाद्यं निवेदयेदिति भविष्योत्तरे । आषाढस्य सिते पक्षे एकादश्यामुपोषितः ।
 स्थापयेत्प्रतिमां विष्णोः शङ्खचक्र गदाधरां । कांचनीं राजतीं ताम्रमयीं पैत्तलिकीं तथा पीतांबरधरां सौम्यां पर्युक्ते स्नातृते श्रुमे शुक्लवस्त्र समाच्छन्ने सो
 पधाने युधिरः । इतिहासपुराणत्रोविष्णु भक्तोयथा पुमान् । स्नार्पायत्वा दधिक्षीर घृतक्षौद्रजलैः स्नया । तामालभ्य शुभैर्गन्धैर्धूपैर्दीपैरलंकृता । पूजयेत्
 कुसुमैः शुक्लैर्मन्त्रेणानेन पांडव । सुप्ते त्वयि जगन्नाथे जगत्सुप्तं भवेदिदं । विबुद्धे त्वयि बुध्येत जगत्सर्वं चराचरमिति । महाभारते आषाढे तु
 सिते पक्षे एकादश्यामुपोषितः । चातुर्मास्यं व्रतं कुर्याद्यत् किञ्चिन्नियतो नरः । सनत्कुमारस्तु चातुर्मास्यं व्रतारंभस्य कालांतरमप्याह । एकदश्यां तु गृ
 ङ्गीयात् संक्रांतौ कर्कटस्य च । आषाढ्यां वानरो भक्त्या चातुर्मास्योदितं व्रतमिति । संकल्प्य मन्त्रं तेनैवोक्तः । इदं व्रतं मया देव गृहीतं पुरतस्तव
 निर्बिघ्नं सिद्धिमायातु प्रसन्ने त्वयि केशव । गृहीतेस्मिन् व्रते देव पञ्चत्वं यदि मे भवेत् । तन्मे भवतु संपूर्णं त्वत्प्रसादोऽज्जनार्हनेति । अयञ्च प्रारंभो गुर्ब
 स्तमया दावपिकार्यः । तथाच दृढगार्ग्यः । न शैशवं न मौद्यञ्च शुक्रगुर्वोर्नवातिथेः । खण्डं त्वं चिन्तयेच्चादौ चातुर्मास्यावधौ नर इति चातुर्मास्यं व्रता
 नि । भविष्योत्तरे चतुरोवार्षिकान्मासान् देवस्योत्थापनावधि । स्त्रीषां नरोपि वा भक्त्या धर्म्मार्थं सृष्टं व्रतः । गृह्णीयान्नियमानेतान्दन्तधावनपूर्वकं
 तेषां फलानि वक्ष्यामि तत्कतृणां पृथक् पृथक् । मधुरस्वरो भवेन्नित्यं नरो गुडं विवर्जितात् । तैलस्य वर्जनात्यर्थं सुन्दरांगः प्रजायते । कटुतैलप
 रित्यागात्क्षुब्धनाशः प्रजायते । योगाभ्यासी भवेत् यस्य स ब्रह्मपदमाप्नुयात् । तांबूलं वर्जनाद्भोगी रक्तकण्ठः प्रजायते । घृतत्यागात्सुलावण्यं स
 र्वं स्निग्धं वपुर्भवेत् । फलत्यागाच्च मतिमान्बुद्धपुचः प्रजायते । शाकपचाशनं त्यागी पक्कान्नादो भवेन्नरः । अभ्यङ्गस्य परित्यागाद्गुः सौभाग्यमाप्नु
 यात् । दधि दुग्धं तक्रं नियमाद्भोलोकं लभते नरः । लभते सन्ततिं दीर्घां स्थालीपाकं मभक्षयत् । भूमौ प्रक्षरशायी च विष्णोरनुचरो भवेत् । भूमौ
 भुंक्तेयस्तु नरः स पृथिव्याः पतिर्भवेत् । स दामुनिः सदायोगी मधुमांसस्य वर्जनात् । निर्व्याधिर्नीरुगोजस्वी विष्णुभक्तः प्रजायते । एकांतरोपवासेन

। व ॥ विष्णुलोक मवाप्नुयात् । धारणाच भवेत्तस्य गङ्गास्नानं दिने दिने । भीनवती भवेद्यस्तु तस्याश्वास्त्रलिता भवेत् । नमो नारायणायेति अपक्वामान
 ६८ ॥ सजं फलं । पादाभि वन्दनादिष्णोर्भवेद्भोदानजं फलं । विष्णुपादावुजस्यर्शात् कृतकृत्या भवेन्नरः । विष्णुर्देवालये कुर्यादुपलेपन मार्जने । कल्यस्थायी
 भवेद्राजन् सनरोनाच संशयः । प्रदक्षिण शतं यस्तु करोति स्तुतिपाठकः । हंस युक्त विमानेन सच विष्णुपुरं व्रजेत् । कृत्वा प्रेक्षणकंदिव्यं स्थानम
 अरसां लभेत् । एक भक्ताशनाम्रित्यमग्निहोत्र फलं लभेत् । अयाचितेन चाप्नोति वापी कूपप्रपा फलं । हिजेभ्यश्चास्त्रदानेन स्थायीस्वर्गे नरो भवेत्
 पद्मेषु यस्तरोर्भुक्ते कुरुक्षेत्र फलं लभेत् । शिलायां भोजने नित्यं प्रायाग स्नानजं फलं । एवमादि व्रतैः पार्थ तुष्टिमायाति केशव । इति शयन्येकादशी
 व्रतं । अथाष्टादशैकादश्यां गोपद्म व्रतं । देशकालौ संकीर्त्य आत्मनः यमदेहनिरसन पूर्वकं पुत्रपौत्रसौभाग्याद्यभिष्टुष्टिद्वारा श्रीगोपालं प्रीत्यर्थं
 पञ्चवर्षात्मकं गोपद्म व्रतं करिष्ये । तत्रपूजा । चतुर्भुजं महाकायं जांबूनद समप्रभं । शङ्खचक्र गदापद्म रमागरुडशोभितं । सेवितं मुनिभिर्देवै
 र्यक्षगन्धर्व किन्नरैः । एवंविधं हरिं ध्यात्वा ततो यज्ञं समारभेत् । ध्यानं । आवाहयामि देवेशं भक्तानामभयप्रद । सखिगन्धवरदं शांतं मनसा बाह
 येद्विरिं । आवाहनं । सुवर्णं मणिभिर्दिव्यैः खचिते देव निर्मिते । दिव्यं सिंहासने स्निग्धं प्रविशत्वं सुरालये । आसनं । पादोदकं सुरश्रेष्ठ सुवर्णं क
 लशे स्थितं । गन्धपुष्पा चतैर्युक्तं गृहाण रमया सह ॥ पाद्यं ॥ अष्टद्रव्यं समायुक्तं स्वर्णपाचस्थितं जलम् । अर्घं गृहाण भो देव भक्तानामभयप्रद ।
 अर्घं । देवदेव नमस्तुभ्यं पुराण पुरुषोत्तम । मयानीतमिदं तोय गृहीत्वाचमनं कुरु । आचमनं ॥ पञ्चाष्टतैस्तस्त्रायात्मन्तैर्वेदोद्भवैरपि । मध्ये
 मध्ये प्रपूजाच मधुपर्कं पुरःसरं । पञ्चाष्टतं । नदीनांचैव सरसां मयानीतं जलं शुभं । अनेन स्नानं मन्त्रेण मन्त्रैर्वैरुणं सम्भवैः स्नानं । वस्त्रं युग्मसमानीतं
 पट सूत्रं विनिर्मितं । वस्त्रं कार्पासतन्तूनां सुवर्णेन विराजितं । वस्त्रं । नारायण नमस्तेस्तु चाहिमां भवसागरात् । ब्रह्मसूत्रं सोत्तरीयं गृहाण पुरुषोत्तम ।
 यज्ञोपवीतं ॥ केयूरं मुकुटैश्चैव नूपुरै रङ्गुलीयकैः । पूजितोसि प्रयत्नेन रत्नैराभरणैर्बिम्बो । आभरणानि । अन्दनं मलयोद्भूतं कस्तूर्यागरु संयुतं । कर्पू

रेवचसंमिश्रं स्त्रीकुबध्वानुलेपनं । गन्धं । शतपत्रैः कर्णिकारैः स्वर्णकैर्मल्लिकादिभिः । पुष्पैर्नानाविधैश्चैव पूजितः पुरुषोत्तमः । पुष्पं । दशङ्गुगु-
 लं धूपं सुगन्धञ्च मनोहरं । गृहाण देव देवेश धूपोयम्प्रतिगृह्यतां । धूपं । एकार्त्तिका सुरश्रेष्ठ गोष्ठतेन सर्वर्त्तिना । संयुक्ता तेजसा कृष्ण गृहाणादि-
 त्यदीपिता । दीपं । अन्नञ्च पायसं भक्ष्यं सिताद्यत समन्वितं । दधि क्षीरं दूतैर्युक्तं गृहाण सुरपूजित । नैवेद्यं । नागबन्धिदलैर्युक्तं पूगीफलसमन्वितं ।
 कर्पूर खदिरैर्युक्तं तांबूलप्रति गृह्यतां । तांबूलम् । नीराजनं गृहाणेश पञ्चवर्त्तिभिरा वृत्तं । तेजोराशे मया वृत्तं लोकानन्दकरं प्रभा । नीराजनं
 नन्दनस्य प्रसूनैश्च तथा कल्पद्रुमस्य च । सुरहस्तच्युतै रीश गृहाण कुसुमाञ्जलिं । नमस्ते देव देवेश नमस्ते गरुध्वज । नमस्ते विष्णवे तुभ्यं व्रतस्यफल
 दायक । नमस्कारः । ततः बायनं दद्यात् मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं सुरेश्वर । व्रतेनानेन सुप्रीतः सम्पूर्णं फलदो भव । प्रार्थना । इति पूजा ।
 अथकथा । व्यासं वसिष्ठं नारदं शुकं पौत्रमकलमघं । पराशरात्मजं बन्धुं शुकतातं तपोनिधिं । सत उवाच ॥ द्वापरे द्वारवत्यावै नारदः कृष्णदर्शनात् ।
 उत्साहेनाभ्यगात्तत्र ददर्श यदुनन्दनं । पूजितश्चैव कृष्णेन बिष्टरादिभि रारद्रात् । ततः प्रोवाच तं विष्णुर्नारदं लोक पूजितं । श्रीकृष्ण उवाच ॥
 शृणु लोकेश देवर्षे भुवने विचरन् सदा । लोकांतरेषु चरितं यद्विशेषं वदस्व मे । नारद उवाच ॥ भगवन्देवदेवेश भक्तोऽस्मि तव चांतिकं । तत्राश्चर्यमिदं
 बल्ये धर्मस्य सदसिद्धितं । तत्र सर्वे समासीनाः सुरा इन्द्राश्चतुर्दश । आञ्जल्यैकादशारुद्रा आदित्या द्वादश स्मृताः । बसवोऽष्टौ तथा मागा यक्ष राक्षस
 पद्मगाः । ते सर्वे यममाहुश्च स्थितं सिंहासने शुभे । मानुष्यं दुन्दुभेः शर्म क्वादनार्थं वदस्व नः । यम उवाच । चातुर्मास्यं व्रतञ्चैकं संक्रांतिव्रतमेव च ।
 न कुर्वन्ति यानां र्यास्तासामाच्छादनं त्वचा । कुर्वन्ति दुन्दुभेः सास्यं विचरध्वं महाभट्टाः । ते तस्य वचनं श्रुत्वा भट्टाः प्रविविशुर्भुवं । स्वामिन्निदमहा
 श्रयमन्तस्त्वां प्रवदामि च । तत् श्रुत्वा त्वरितः कृष्णः प्राह लोकान् पुरस्थितान् । तथा कुर्वंतु लोकाश्च नार्थः पुर्यां न संतिहि । तत् श्रुत्वा त्वरितः
 कृष्णः पक्षेण नगरेषु च । कृष्णाश्रया कृष्णदूताः प्रोषुस्ते सर्वयोषितः । पुरःसराः प्रशृण्वन्तु एतस्यां पुरपोषितः । अन्यच्च यत्र कुत्रापि ऊचुस्ता यदुनन्दनं

। ३ । त्वष्ट्रेऽपि विना सामिन्नान्वानार्येषु संतिष्ठि । तच्छ्रुत्वा भयसंचस्तः रोदरां प्रत्यभाषत । श्रीकृष्ण उवाच । सुभद्रे किङ्करोषीह आगता यमसैवकाः ।
 । ८८ । आ न कृतं भद्रे सत्यं वद स होदरि । सुभद्रोवाच । सर्वं व्रतान्यहं कृष्ण कार्याण्येष न संशयः । नोचेत्तव सहोदर्यं स्यान्न चार्जुनयोषितः । पुत्रोऽभिमान्युः
 शोषितं कथयस्व सहोदर । श्रीकृष्ण उवाच । तथापि भगिनि त्वंहि व्रतमेकं चरस्व हि । गोपद्वयमिति विख्यातं व्रतं लोकेषु विद्युतं । सृतेन कथितं पूर्वं ।
 वीणां हितकाम्यवा । नैमिषे हिमवत्यार्धे सिद्धाश्रममनुत्तमं । तत्र सृतं समासीनं सर्वज्ञानविदाम्बरं । तद्वद्वा मुनयः सर्वे पादयोस्तेन तामुनेः । स्वा
 र्चितास्तेन मुनिना ह्यर्चादिभिर्यथाविधि । अम्यर्च्यं तं मुनिं विप्राकुचुस्ते प्रश्नपूर्वकं । ऋषयश्चकुरः । भवाञ्जोक्तस्य धर्मज्ञः भक्तस्य ज्ञान साधनं । समर्थं स
 त् सर्वकार्यं सर्वसौभाग्यकारकं । कृपया मुनिशार्दूल कथयस्वोत्तमं व्रतं । सत उवाच । शृणुध्वं ऋषयः सर्वे व्रतानामुत्तमं व्रतं । गोपद्वयमिति विख्यातं
 सर्वं साधनं परम् । सर्वदुःखोपशमनं सर्वं संपत्प्रदायकं । यमस्य दंडनं यस्मात् दूरीकृतं मनुत्तमं । सुवासिनित्वं भाग्यादि पुत्रपौत्र प्रवर्द्धनम् । ऋषय
 श्चकुरः । कस्मिन्मासि कथं कृत्वा किम्फलम् कस्य पूजनं । केन चीर्यं पुराविप्र तत्सर्वं कथयस्व नः । सत उवाच । आषाढ शुक्लपक्षस्य एकादश्यां विशेषे
 षतः । तदारम्भ्य च कार्तिक्या द्वादश्यां तं व्रतं चरेत् । गोष्टे च शुद्धगोस्थाने गोमयेनोपलिप्य च । त्वयः विंशत् च पद्मानि गन्धपुष्पैः प्रपूजयेत् । देशकालौ च
 संकीर्त्य आत्मनः यमदेशनिरसनपूर्वकं पुत्रपौत्रसौभाग्याद्यभिरुद्धिद्वारा श्रीगोपाल प्रीत्यर्थं पञ्चवर्षाचरितगोपद्वयतोयापनमहं करिष्ये । तत्संस्थ
 या च कर्त्तव्या मनस्कारप्रदक्षिणाः । तत्संस्थकान् पूर्णं च ब्राह्मणाय निवेदयेत् । प्रथमे वत्सरे चैव द्वितीये चैव त्रितीये चैव चतुर्थे चैव पञ्चमे चैव षष्ठे चैव
 निमित्तं । तृतीये मण्डकान् दद्याच्चतुर्थे पूर्णमिश्रितान् । पञ्चमे घातयत्तत्संस्थाकापूर्णे वत्सर पञ्चके । उद्यापनं प्रकुर्वीत आदौ चांते च मध्यमे एकाद
 श्यामुपवेशेऽन्तधावनपूर्वकं । अग्न्यङ्गं तु प्रकुर्वीत स्तुतिं ब्राह्मणैः सह । पुण्याहं वाचयित्वा तु प्रतिमायां यजेद्गिरिं । कर्षमात्रं सुवर्णेन तदद्वा द्वेन
 वापुनः । पुनर्द्वादशनाम्नापि सति वाच्यसमिद्धं । पावसश्च शतं वाष्टौ कृत्वा पूर्णाहुतिं चरेत् । पुनर्वत्ससहितां घेनुं आचार्याय समर्पयेत् ।

ब्राह्मणान्यं च योषिद्विर्भोजयेत्षड्रसैः सह । भुञ्जीत बन्धुभिः सार्द्धं मेकाग्रकृतमानसं । अन्यान्यपि यथा शक्या ब्राह्मणानपि भोजयेत् । इदं व्रतम्
 महापुण्यम् कुर्वतु मुनिपुङ्गवाः । इह भुक्तां विपुलान् सर्वान् कामान्मनोरमान् । अन्ते खर्गं पदङ्गच्छेत्सर्वपापविवर्जिताः कृष्णस्य वचनम् श्रुत्वा सुभद्रा
 तत्तथा करोत् । पञ्चाब्दं व्रतमेतस्याद्राचौ यामचतुष्टये । तत्सर्वं त्वरितं कृत्वा प्रातर्हृत्वा ऊताशनं । एवं कृते व्रते तस्मिन् काले यमभटाविशन् । यम
 भटाकचुः । सुभद्रे तव देहस्य चर्मार्थं चागता वयं । लोकेस्मिंस्तु व्रतं येन न कृतं भक्तिपूर्वतः । तच्चर्मणापि नहुष्यो पटहो यमशासनान् । सुभद्रोवाच ।
 भटाः पश्यत मे चीर्णं गोपद्वयव्रतमुत्तमं । दत्ता पुं वत्ससहिता धेनुर्विप्राश्च दक्षिणा । गोष्टे पद्मानि संपश्य सर्वं पश्यंतु हेभटाः । अन्योन्यवादसमये
 विष्णुदूतास्तदागताः । तान् दृष्ट्वा ताडयामासुर्व्रतस्यास्य प्रभावतः । पलायन्ते महाभीता स्मरन्तो यमशासनं । तान् दृष्ट्वा रक्तदग्धांगान्यमो भयसम
 न्वितः । कस्येदं कृत्यमिति च ज्ञात्वातीन्द्रियदर्शनात् । उवाच दूताः शृण्वन्तु यत्र संपूज्यते हरिः । भवद्भिस्तत्तगन्तव्यं हरेरङ्गतकर्मणः । तस्य व्रत
 मिदं तत्र पश्यतो हितवाज्रतां । प्राप्तवन्तो दैववशात् किं कुर्मः प्रचरन्तु गां । इत्युक्त्वा धर्मराजोसौ शालोपान्तं विवेशह । तेनैव ऋषिणा मर्त्यं कथितं व्रत
 मोदशम् । दमयन्त्या च पाञ्चाल्या राज्यं शातकृतं व्रतं व्रतस्यास्य प्रभावेण राज्यसौभाग्यसम्पदः । पुत्रपौत्रादि सौख्यन्तु भुक्ता मोक्षमवाप्नुयात् ऋषय
 दुषुः त्वत्प्रसादात्कृतार्थास्मो गच्छामः स्वाश्रमानं वयम् प्रणाम्य मुनिभिः साकं तत्रैवान्तरधीयत मुनिभिः सर्वलोकेषु कथितं व्रतमुत्तमं नातः परतरं
 पुण्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् इति भविष्योत्तरे गोपद्वयव्रतं । अथ कार्तिक शुक्लैकादश्यां प्रबोधनविधिर्हमाद्रौ ब्राह्मैकादश्यां च शुक्लायां कार्तिके
 मासि केशवं प्रसुप्तं बोधयेद्राचौ अङ्गामभक्तिसमन्वितः नृत्यगीतैस्तथा वाद्यैश्च गजैः साम मङ्गलैः वीणापणवशब्दैश्च पुराण श्रवणेन च वासुदेवकथा
 भिस्तु स्तोत्रैरन्यैश्च वैष्णवैः सुभाषितैरिन्द्रजालैर्भूरिशोभाभिरेव च पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्दोषैर्दक्षैः सुशोभनैः होमैर्भक्ष्यै रपूपैश्च फलैः शर्करापायसैः इक्षोर्बि
 कारैर्भक्ष्यैर्द्राक्षाद्युद्भिः सदाङ्गिभैः कुण्डलकस्य मञ्जर्या मालत्या कमलेन च कुण्डलकः पर्णाशः कृष्णानुलसीति केचित् हृद्याभ्यां श्वेतरक्ताभ्यां चन्दनाभ्यां च

॥ ३ ॥

१००

सर्वदा कुंकुमालङ्ककाभ्यां च रक्तसूचैः स कङ्कणैः तथा नानाविधैः पुष्पैर्द्व्यैर्वीरक्रियाहृतैः विक्रीचा प्रथमतोभिहितं भूयं दत्त्वाक्रियमाणः क
तस्यां राक्षी व्यतीतायां इदं श्यामरुणोदये आदौ द्यूतेनैक्षवेणमधुना स्नापयेत्ततः । दध्नाक्षीरेण च ततः पञ्चगव्येन शास्त्रवत् । उद्दर्शनं माषचू
लकानि च । सर्षपांश्च प्रियंगूँश्च मातुलिंगरसैस्तथा । सर्वौषधैः सर्वगन्धाः सर्वबीजानि काञ्चनं । मङ्गलानि यथा कामं रत्नानि च कुशोदकं
देवेशं दद्याद्गोरोचनं शुभं । ततस्तु कलशा देया यथा प्राप्तास्त्वलङ्कृताः । जातीपङ्कज संयुक्ता सफलाश्च सकांचनाः । पुण्याह वेदशब्देन दा
रवेण च । एवं संस्नाप्य गोविन्दं स्नूलिप्य स्तुतं कृतं । सवाससन्तु संपूज्य सुमनोभिः सकुङ्कुमैः दीपैर्धूपैर्मनोज्ञैश्च पायसेन च भूरिणा । इविष्टैश्चान्नदानैश्च
होमैः पुष्पैः सदक्षिणैः । वासोभिर्भूषणै रन्यैर्गोभिरश्वैर्मनो जवैः । ब्राह्मणाः पूजनीयाश्च विष्णोरीड्याश्च मूर्त्तयः । यत्तु शिष्टाश्च तं पश्चाद्गोक्तव्यं ब्राह्मणैः
सहेति भविष्योत्तरे कार्तिके शुक्लपक्षे तु एकादश्यां पृथासुत । मन्त्रेणानेन राजेन्द्र देवमुत्पापयेद्दिज । मन्त्राश्च ब्रह्मेन्द्र रुद्राग्नि कुवेर सूर्यसोमादिभिर्व
न्दित वन्दनीय । बुध्यस्व देवेश जगन्निवास मन्त्रप्रभावेण सुखेन देव ॥ इयं च द्वादशी देव प्रबोधाय सुनिर्मिता । त्वयैव सर्वलोकानां हितार्थं शेषशा
विना । उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविन्द त्यज निद्रां जगत्पते । त्वयिसुप्ते जगन्नाथ जगत् सुप्तं भवेद्दिदं । उत्थिते चेष्टते सर्वमुत्तिष्ठोत्तिष्ठमाधव । ततः पुष्पां
जलिं दद्यात् । तत्रमन्त्रः । गतमेघं वियच्चैव निर्मलं निर्मला दिशः । शारदानिच पुष्पाणि गृहाण मम केशव । इदं विष्णुरिति प्रोक्ता मन्त्रउत्था
पने हरेः । समुत्थिते ततो विष्णो क्रियाः सर्वाः प्रवर्त्तयेत् । महातूर्य्यरवो राक्षो भ्रामयेत् स्यन्दने स्थितं । उत्थितं देवदेवेशं नगरेपार्थिवः स्वयं ।
राक्षो प्रजागरं कुर्यादेकादश्यां सुरालये । प्रभाते बिम्बे स्नात्वा द्वादश्यां विष्णुमर्चयेत् । होमयेद्भुव्यवाहवै होमद्रव्यै र्छतादिभिः । ततो विप्रान् नृप
श्रेष्ठ भोजयेद्भक्ष विस्तरैः । दृढदीरदधिचौद्रकासारगुडभेदकैः । ब्राह्मणैश्च दियोः पुरुषोत्तममाहात्म्ये । अतः परं शृणुत वै उत्थापनमहोत्सवं पूजयि
त्वा जगन्नाथं कौमुद्याख्ये महेत्सवे । आश्विन्यां अक्षक्रीडादिभिः वस्त्रमाख्यानलेपनैः । ततः प्रभाते सङ्कल्प्य कार्तिकं व्रतमुत्तमं । व्रतेन तेनैव

१००

नयेद्यावदेकादशी सिता । तस्यामुत्थापयेद्देवं सम्पूज्य जगदीश्वरं । उत्तिष्ठ देवदेवेश तेजोराशे जगत्पते । वीक्षितत् सकलं विश्वं प्रसुप्तं तव मायया ।
प्रफुल्लपुण्डरीकश्रीहारिणा नयनेन वै । त्वया दृष्टं जगदिदं पावित्र्यं परमेष्ठ्यति । इत्युत्थाप्य जगन्नाथं वेणुवीणादिनिखनैः । शङ्खकाङ्कालभुरजवाद्
नैर्नृत्यगीतकैः । जयशब्दैस्तथास्तोत्रैर्नयेयुः नृत्यमण्डपम् । सुगन्धतैलेनाभ्यज्य स्नापयेत् पुरुषोत्तमम् । पञ्चाशत्तैर्नालिकैरैरसै फलरसै स्नया । सुगन्धामल
केनाथ लेपयेद्गन्ध चन्दनैः । पुष्पाधिवासितैश्चैव तथा गन्धाधिवासितैः । स्नाप्यमानं तु गोविन्दं ये पश्यन्ति मुदान्विताः । कल्पते सुदृढं पापं तेषामाज
न्मसञ्चितं । कुङ्कुमागरुकस्तूरी कर्पूरैश्चन्दनार्चितैः । ततो वै मालतीमालां चन्द्रचूर्णयुतां ददेत् । मङ्गोपचारैः संपूज्य विष्णुं नीराजयेत्ततः । कृतां
जलिपुटो भूत्वा प्रार्थयेत्पुरुषोत्तमम् । चराचरमिदं सर्वं त्वदेकशरणं विभो । अनुग्रहास्तु तालोकैराप्यायस्व जगद्गुरो । नृत्यगीतैः प्रेक्षणकैराचिशेर्ध
नयेद्भृती । शयनादुत्थितं देवं ये पश्यन्ति गदाधरं । सर्वकामानाप्नुवन्ति अश्वमेधं लभन्ति ते । इत्युत्थापनमङ्गोत्सवविधिः । अथ कार्तिक शुक्लैकाद
श्यादिभीष्मपञ्चकं । हेमाद्रौ नारदीये ॥ नारद उवाच ॥ यदेतदचलं पुण्यं व्रतानां परमं व्रतं । कर्त्तव्यं कार्तिके मासि प्रयत्नाद्भीष्मपञ्चकं । विधानं
तस्य विस्पष्टं फलं चापि ततोवरं । कथयस्व प्रसादेन मुनीनां हितकाम्यया ॥ ब्रम्होवाच ॥ प्रवक्ष्यामि मङ्गोपुण्यं व्रतं व्रतवतां वर । भीष्मेष्वैव च संप्राप्तं
व्रतं पञ्चदिनात्मकं । सकाशाद्वासुदेवस्य तत उक्तं भीष्मपञ्चकं । व्रतस्यास्य गुणान् वक्तुं कः शक्तः केशवाहते । व्रतं चैतन्मङ्गोपुण्यं मङ्गोपातकनाशनं ।
अतोवश्यं प्रयत्नेन कर्त्तव्यं भीष्मपञ्चकं । कार्तिकस्यामले पक्षे स्नात्वा सम्यग्यत व्रतः । एकादश्यां तु गृहीत्वा व्रतं पञ्चदिनात्मकं । प्रातःस्नात्वा विधानेन
मध्याह्ने च यथाविधि । नद्यां वा विष्णुगर्ते वा समालभ्य च गोमयं । यवव्रीहि तिलैः सम्यक् पिष्टुन् सन्तर्पयेत् क्रमात् । स्नात्वा मौनं ततः कृत्वा धौत
वासा दृढव्रतः । ततः संपूजयेद्देवं सर्वपापहरं हरिं । स्नापयेत्परया भक्त्या मधुक्षीरं घृतेन वा । तीर्थं च पञ्चगव्येन गन्धचन्दन वारिणा । चन्दनेन सुग
न्धेन कुङ्कुमेनाथ केशवं । कर्पूरो श्रीरमिन्नेण लेपयेद्भक्तुद्धवजं । अर्चयेदुचितैः पुष्पैर्गन्धधूप समन्वितैः । गुग्गुलु घृतसंयुक्तं दहेदक्षयं भक्तिमान् । दीपकं

॥ ३ ॥ तु दिवाराधौ दद्यात्पञ्च दिनानि तु । नैवेद्यं देव देवस्य परमात्मं निवेदयेत् । एवमभ्यर्च्य देवेशं सुत्वा चैवं प्रणम्य च । ओं नमो भगवते ।
 १०१ परमात्मं निवेदयेत् । घृताक्तं जुहुयादहौ तदेवाष्टोत्तरं शतं । जुहुयान्तु घृताभ्यक्तं तिलव्रीहि यवं व्रती । षडक्षरेण होमस्तु स्वाहाकाराः ।
 ओं नमोविष्णवे इति षडक्षरो मन्त्रः । उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां प्रणम्य गरुडध्वजं । अपित्वा पूर्ववन्मन्त्रं क्षितिशायी भवेत्ततः । सर्वमेतद्दि ।
 र्थं पञ्चतिथिष्वपि । विशेषाक्ते व्रते चास्मिन् यदन्यूनं शृणुष्वतत् । प्रथमेऽङ्गे हरेः पादौ पूजयेत् कमलैर्द्विजः । द्वितीये बिल्वपत्रेण आनुदेशं समर्चयेत्
 पूजयेच्च तृतीयेऽग्निनाभिं भृङ्गारकेन तु । बाणविल्व जपाभिस्तु ततः स्कन्धौ समर्चयेत् । ततो तु पूजयेच्छीर्षं मालत्या चक्रपाणिनः । कार्तिकां देवदेवस्य
 भक्त्या तन्मयमानसः । पूजयेज्जप मन्त्रेण गन्धधूपं निवेदयेत् । अर्चयित्वा हृषीकेशं एकादश्यां विशेषतः । चिःप्राश्य गोमयं सम्यक् एकादश्यामुपाव
 सेत् । गोमूत्रं मन्त्रबद्ध्वा द्वादश्यां पूजयेद्भूमी । क्षीरं चैव त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां तथा दधि । संप्राश्य कायशुद्ध्यर्थं लङ्घनीयं चतुर्दिनं । प्राशनं होममन्त्रेण
 ति हेमाद्रिः । पञ्चमे तु दिने स्नात्वा विधिवत्पूज्य केशवं । भोजयेद्वाह्मणान् भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां । व्रतोपदेष्टारमपि पूजयेद्दक्षभूषणैः ।
 ततोऽनक्तं समशीयात् पञ्चगव्यपुरःसरं । एवं सम्यक् समाप्यं स्यात् यथाक्तं व्रतमुत्तमं । सर्वपापहरं पुण्यं प्रख्यातं भीष्मपञ्चकं । जन्मप्रभृति यत्पापं
 त्यक्त्वा पुण्यमवाप्नुयात् । तत्फलं समवाप्नोति सत्यका भीष्मपञ्चकं । मद्यपीयस्वजेत् मघं जन्मतो मरणान्तिकं । तद्भीष्मपञ्चके त्यक्त्वा संप्राप्तोत्यधिकं फलं ।
 भविष्योत्तरे । कार्तिके शुक्लपक्षस्य शृणुषमं पुरातनं । एकादश्यां समारभ्य विज्ञेयं भीष्मपञ्चकं । पुष्करं सत्वहीनानामशक्यं बालचेतसा । पापघ्नीः परि
 वर्तय्या ब्रह्मचर्येण निष्ठवा । शाकाहारेण मुन्यन्तैः कृष्णार्चन परैर्नरैः । स्त्रीभिर्वाक्येन कर्तव्यं संप्रत्युः पुण्यवर्द्धनं । विधवाभिस्तु कर्तव्यं पुत्राणां सुख
 लब्धये । सर्वकामसङ्घर्षं कर्त्तव्यं चैव पाण्डव । नित्यं स्नानेन दानेन कार्तिकी याव देवतु । वैश्वदेवस्तु कर्त्तव्यो विष्णुध्यानपरायणैः । वैश्वदेवः सर्व
 देवस्य व्याहृति होमाबाकार्यः । पापस्य प्रतिमा कार्या रौद्रवक्राति भीषणा । खड्गहस्तातिविक्रता लौहो द्रष्टाकरालिनी । तिलप्रस्थोपरि स्थाप्या धर्म

राक्षस्य नामभिः । यमाय धर्मराजाय इममुच्चारयेन्मन्त्रं गृहीत कुसुमाञ्जलिः । यदन्य जन्मनि कृतमिहजन्मनि वा पुनः । तत्पापं शममायातु तवपाद
 प्रसादतः । एवं संपूज्य विधिवत् प्रतिमां च सकांचना । ब्राह्मणाय प्रदातव्या धर्मो मे प्रीयतामिति । तद्वच्च देवदेवस्य कृष्णस्यास्त्रिष्टकारिणः । प्रति
 मा देयेत्यनुषङ्गः । कृत्वा पूजां यथाशक्या विप्राणां वेदवादिनां । दद्याद्विरण्यङ्गाश्चैव कृष्णो मे प्रीयतामिति । अन्येषामपि दातव्यं सत्कृत्य वसु वांङ्कितं ।
 कृतकृत्यः स्थिरो भूत्वा विरक्तः संयतो भवेत् । नीलोत्पलदलश्यामश्चतुर्हस्तश्चतुर्भुजः । अष्टपादेकनयनः शङ्खकर्णो महासूनुः । जटीद्विजिह्वास्तास्राक्षो वृग
 राजतनुच्छदः । चिन्तनीयो महादेवो यस्य रूपं न विद्यते । व्रतदेवस्य विष्णोरिदं रूपं । इदं भीष्मणे कथितं शरतत्पगतेन मे । ब्रह्मचारी गृहस्थो वा
 बानप्रस्थो वा यतिः । प्राप्नोति वैष्णवं स्थानं तत्कृत्वा भीष्मपञ्चकं । ब्रह्महमद्यपस्तेयो गुरुगामी सदा नृती । मुच्यते पातकान्मर्त्यः कृत्वेदं भीष्मपञ्चकं
 मुच्यते पातकां श्रुत्वा पाठको विष्णुलोक भाक् । धन्यं पुण्यं पापहरम् युधिष्ठिर महाव्रतं । यच्च त्वां ब्रह्महागोघ्नः सर्वपापैः प्रमुच्यते । यज्ञीष्मपञ्चकं
 मिदं प्रथितं पृथिव्यामेकादशी प्रभृति पञ्चदशीनि वङ्गं । मुन्यन्न भोजनपरस्य नरस्य तस्मिन्निष्ठं फलं दिशति पाण्डव शार्ङ्गधन्वा । पादो पञ्चाङ्ग पञ्चग
 व्याशी भीष्मायार्घं तु पञ्चसु । अहं स्वपि तथा दद्यान्मन्त्रेणानेन पाण्डव । वैशाखपादगोत्राय सांक्रत्यप्रबराय च । अपुत्राय ददाम्येतज्जलं भीष्माय वर्म
 णे । वसूनामवताराय शन्तनोरात्मजाय च । अर्घं ददामि भीष्माय आजन्म ब्रह्मचारिणे ॥ इति हेमाद्रौ भीष्मपञ्चकं । मार्गकृष्णैकादशी व्रतं ॥ हेमा
 द्रौ भविष्योत्तरे ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ शरतत्पगतं भीष्मं पर्यष्टच्छुधिष्ठिरः । व्रते च येन पुण्येन यमलोको न दृश्यते । नारी वा पुरुषो वापि लो
 कं चैव न पश्यति । तत् समाचक्ष्व धर्मज्ञ पितामह कृपां कुरु ॥ भीष्म उवाच ॥ एकादशी वैतरणी तां कृत्वा तु सुखी भवेत् । यमलोकं न पश्येच्च
 शोकं चैव न विन्दति । युधिष्ठिर उवाच ॥ केन तात विधानेन कर्त्तव्या सा महाफला । पितामह समाख्याहि तद्विधानं मम प्रभो । भीष्म उवाच ॥
 एकादशी तिथिः कृष्णा मार्गशीर्षगता षष्ठ । तामासाद्य नरः सम्यग्गृहीयात् नियमं शुचिः । एकादशीतिथिः कृष्णानान्मा वैतरणीशुभा । सा व्रतेन मया

॥ व ॥ कार्या वर्षं नक्तोपवासिनी मध्याह्ने तु नरः । स्नात्वा नित्यं निर्वर्त्तितक्रियः रात्रौ सुरभिमानीय कृष्णामर्चेद्यथाविधि । पूर्वामुखी विधातव्या कृष्णागौः
 १०२ लभूतले । अग्रपादात् समारभ्य पश्चात्पादद्वयावधि । गोपुच्छं तु समासाद्य कुर्याद्वापि तर्पणं । ततः पूजा प्रकर्त्तव्या शास्त्रदृष्टविधानतः । गांश्चैव अद्भु-
 युक्तश्चन्दनेनातुलेपयेत् । गन्धतोयेन चरणौ शृङ्गे प्रक्षाल्य शक्तितः । ततो नुपूजयेद्भक्त्या पुष्पैर्गन्धाधिवासितैः । मन्त्रैः पुराण संप्रोक्तैर्यथा स्थाने ऽ-
 विधि । अथ पूजा ॥ गो अग्रपादाभ्यां नमः गो आस्थाय नमः गोः शृङ्गाभ्यां नमः गोः स्कन्धाभ्यां गोः पुच्छाय नमः । गोः पादाभ्यां नमः । गो-
 सर्वाङ्गेभ्यो नमः स्थानेष्वेतेषु गन्धांश्च प्रक्षिपेच्छुद्धमानसः । पश्चात्प्रदापयेद्भूपं गौर्धूपः प्रतिगृह्यतां । धूपः । असिपचादिकं घोरं नदीवैतरणी
 तथा । प्रसादात्ते तरिष्यामि गोमातस्ते नमो नमः । सुखेन तीर्यते यस्मान्नदी वैतरणी ध्रुवं । तस्मादेकादशीं कृत्वा नाम्ना वैतरणी भवेत् । आन-
 न्दकृत् सर्वलोके देवानां च सदाप्रियः । गौरुत्वंपाहि जगन्नाथे दीपोऽयं प्रतिगृह्यतां । दीपः । आच्छादनं गवे दद्यात् सम्यक्शुद्धं सुनिर्मलं । सुरभिर्वस्त्रदा-
 नेन प्रीयतां परमेश्वरी । वस्त्रं मार्गशीर्षादिकैर्भक्त्या यावन्मासचतुष्टयं अन्यन्मासचतुष्कन्तु यावकाशनमेव च । आवणादिषु मासेषु चतुर्थ्यं
 द्याच्च पायसं । तदन्नस्य चयोभागा गो गुरु स्तार्थमेव च । नैवेद्यं हि मया दत्तं सुरभिः प्रीयतामिति । द्वितीयं गुरुवे दद्यात्तृतीयं खयमेव च । मासा-
 न्मासं प्रकुर्वन्ति मासद्वादसकं व्रतं । उद्यापनं ततः कुर्यात् पूर्णं संवत्सरे तदा । शय्यासतूलिका कार्या दंपत्याः परिधानकं । सवस्त्रा कृष्णवर्णा तु धेनुः
 कार्या पयस्विनी । सौवर्णा सुरभिं कृत्वा स्थापयेत् तूलिकोपरिसुरभीं पूजयेन्मन्त्रैः पूर्वोक्तेर्भक्तिसंयुतैः । ततस्तु गुरुवे दद्यात् सर्वं तच्च क्षमापयेत् । नारी वा
 पुरुषो वापि व्रतस्यास्य प्रभावतः । राज्यं वज्रविधं भुक्तास्त्रैर्गले महीयते । भारो लोहस्य दातव्यः कार्पासद्रोणसंयुतः । वैतरण्याः समाख्यं ब्राह्म-
 णाय कुट्टविने ॥ इति वैतरणी व्रतं । इदं च गुर्जरेषु प्रसिद्धं । अथ सोद्यापनं शुक्लैकादशी व्रतं हेमाद्रौ भविष्योत्तरे ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अथातः
 कृष्ण मेशुक्तां द्वादशीं परमां वद । पुरा मयाम्बरीषाय वृतामर्षे मनोरथाः ॥ द्वादश्यैकादशीति हेमाद्रिः । कृष्ण उवाच । य इच्छेत् सफलं जन्म जीवितं च

सुधीषितं । विनाशं सर्वपापानां स कुर्यात् द्वादशीमिति । यद्विष्टिर किमिष्टेन शिष्टैरन्यैरनुष्ठितैः । दृष्टानोतरदुर्गाभितोषयस्त च केशवं । मार्गशीर्षे
 चिते पक्षे द्वादशीमारभेदिति । यदा वा मत्किरुत्यस्मा देवदेवं जनार्दनं एकादश्यामनाहारो मासि मास्यर्चयेद्भरिं द्वादश्यां द्वादशैतानि नामानि परिकीर्त्त
 वेत् । केशवं मार्गशीर्षे च पौषेनारायणं विदुः । माघवं माघमासेतु गोविन्दमथ फाल्गुने । वैश्वे विष्णुं तथा विद्याह्वैशास्त्रे मधुसूदनं । चिविक्रमं तथा
 ज्येष्ठे आषाढे वामनं विदुः । श्रावणे श्रीधरं विद्वि हृषीकेशन्तु भाद्रके । पद्मनाभं चाश्वयुजि पश्चाद्दामोदरं विदुः । एवं द्वादशभिर्मासैर्व्रतपारं गमि
 ष्यति । व्रतान्ते ब्राह्मणान् शान्तान् माससंस्थान्निमन्त्रयेत् । मासनाम्ना तथा देवं पाद्यार्घादिभिरर्चयेत् द्वादशान्नघटायैव तिलपात्रं जलैर्युताः । देया
 क्षतोतिसंपूर्णां लेख्या द्वादशनामभिः । ततो देवस्य पुरतो गोष्ठे वा होममारभेत् मन्त्रेणैव विष्णुरिति समिदाज्यधृतौदनैः । तैरेव च यजेत्यस्यान्मन्त्रै
 र्द्वादशनामभिः । धेनुः श्वेतानुदातव्या कपिला वा सकाञ्चना । माघस्नानस्य यत्पुण्यं गङ्गासागरसङ्गमे । तत्फलं समवाप्नोति श्रुत्वेदं द्वादशी व्रतं ।
 यो द्वादशीव्रतमिदं विदधाति मर्त्यः सुश्वेतधेनुवरदक्षिणमब्दमेकं । तस्याष्टम सकलमाशु विनाशमेति श्रीपद्मनाभपदपङ्कजपूजकस्तु । इति शुक्ले
 कादशी व्रतं । अथ कृष्णकादशी व्रतं । हेमाद्रौ वाराहे धरण्यावाच ॥ ब्रह्महा हेमहृत् गोघ्नः सुरापो गुरुतस्यगः । छतघ्नो गरदः स्त्रीघ्नोऽग्निदेो विश्वघ्न
 मिषहा । विप्रं साधु सुहृन्मित्रं देववृत्तिं हरोधमः । यज्ञहन्ताग्निहोत्रघ्नः परस्त्रीनिरतोधमः । इत्यादिपापोपहतपितुर्वर्षोत्तमस्य यः ।
 पतितो नरकं चोरे भूतप्रेतत्वमागतः । निवृत्तिं नीयते पुंसां यथा तत् ब्रूहि भूधर । श्रीवाराह उवाच । समस्तपातकहरं स्वर्गदं सर्वकामदं ।
 न समं कृष्णद्वादश्याः किञ्चिदस्य परं भुवि । मार्गशीर्षे कृष्णपक्षे दशम्यामेकं भुक् नरः । एकादश्यामुपवसेत् कृष्णस्यार्चां समर्चयेत् । सौवर्षीं राजतीप्तां
 मां कृष्णमूर्त्तिं चतुर्भुजा । अक्षतैश्च कलशं तत्र कृष्णं प्रपूजयेत् । स्नात्वा च कृष्णैस्तु तिलैः प्रभाते दद्याच्च सम्यक्तिल युक्तपात्रं नमोस्तु कृष्णाय पितु
 ख मातुर्हत्वात्वघं प्रापयतो स्वगत्यै । अर्घं दत्वा ततः सम्यक् कृष्णं संपूजयेद्बुधः । अश्रीयान्मासि मास्येवं कुर्यात् संवत्सरं व्रती । नामानि देवदेवस्य

॥ ब्र ॥ केशवस्तु एथक् एथक् । कृष्णानन्तोच्युतस्त्रक्री वैकुण्ठोय जनार्दनः । उपेन्द्रो यज्ञपुरुषो वासुदेवस्तथाहरिः । योगीशः पुण्डरीकाक्षो मासुनाम
 १०२ क्रमात् । एतानि प्रातरुत्थाय यः स्मरेत् पुरुषः सदा । अपि दुर्गतिगास्तस्य पितरः स्वर्गमाप्नुयुः । तिलपाच द्वादशकं यो दद्यात् प्रत्यहं द्विजे । गा
 कपिला दद्यात् अपेन्नामानितैः समं । मासोपवासिनां पुण्यं यज्वनां तीर्थयायिनां । स्याज्जपेदेवदेवस्य प्रत्यहं मासनामभिः । प्रतिमासं स्वनाम्नैव
 दानादिकं हरेः । स्वनाम्ना पूर्णोक्तं तत्तन्मासनास्मैत्यर्थः । कृत्वांते च ततो होमः कार्यस्तैर्देवतापदैः । अन्ते व्रतान्ते । अग्निप्रणयनादृद्धं द्वादशैतान्
 नुस्मरेत् । द्वादशाश्वत्थ पत्रेषु स्थापयेत्कृतशुलैः । ओं तस्मै नमः आयातु स इत्यावाहयेत् एथक् । संस्थाप्याग्निं ततः प्राच्यां ध्यायेत्तानात्मसंमखात् ।
 आसनं पादमर्घ्यं च गन्धपुष्पार्चनानि च । धूपदीपाश्च वासांसि होमशेषं समापयेत् । दत्त्वा वाचमनं पश्चाद्होमशेषं निवेदयेत् । अष्टाष्टसमिधोहोमे
 ऊत्वाष्टाष्टताळतीः । यवस्याऊतिरेकैकां अष्टाष्टौ च तिलाऊतीः । अग्निप्रतिष्ठितं होमं देवेभ्यश्च निवेदयेत् । पूर्णाहुतौ भवेन्मन्त्रः तद्विष्णोः परमं
 पदं । एवं कृते तु होमन्ते गाःकृष्णा द्वादशाष्ट वा । षट् चतस्रोष्ट वा देया एका वापि पयस्विनी । हेमशृङ्गी रौप्यसुरां सघण्टाभरणावरां । कांस्य
 दोम्भीं ताम्रपृष्ठीं सुवर्णमितदक्षिणां । सवत्सां द्विजमुखाय पूजयित्वा समर्पयेत् । कृष्णभक्ताय शान्ताय विधिन्नाय महात्मने । ते प्रीयतामिति प्रोक्त्वा
 देवान् द्वादशमासिकान् । मामेवमुद्धरस्वेति गवां वाच्यः प्रतिग्रहः । मासि मासि भवेत्तेषु तिलपाचैव तैर्घटैः । सहाय्यं तृतीया प्रतिमासं युक्ततिलपाच
 दानेऽप्ययं मन्त्र इत्यर्थः । तस्मिन् काले प्रदातव्यास्तेष्वष्टा मासनामभिः । समाप्यतु व्रतं पुण्यं तस्मादर्थं समर्पयेत् । सूर्यायेति शेषः समाप्तेस्मिन् व्रते भूप
 यदभीष्टं तदाप्यते । महारौरवपूर्णं मयी नरकेभ्योऽपि तारयेत् । स्वपितृस्तु सनिर्यगम्यः सचकल्यशतैरपि । ब्रह्महत्यादि पापानां अश्वमेधैर्भवेत् क्षयः ।
 अश्वमेधाद्रयाश्चाद्वादतमेतद्विशिष्यते । पितृणामात्मनश्चैवं तारकं सर्वकामदं । नरकस्थास्तु ये केचिद्भवासे रणे च ये । ये वाल्यमरणा ये च भूतप्रेतत्व
 मागताः । नेकस्मिन् सन्ततिं ये च मुच्यन्ते ते च क्लिप्त्वैः । उत्तारयेत् पिष्टगणान् दशपूर्वान् दशपरान् । आत्मानमेकविंशं च कृष्णद्वादशपुष्पाघनात् । इति

वाराहे कृष्णैकादशी व्रतं । अथोभयैकादशी व्रतं । हेमाद्रौ भविष्योत्तरे । युधिष्ठिर उवाच । कृष्णकृष्ण न मे ख्याता द्वादशी केन हेतुना । किं सा
 ते न प्रिया देव किंवा ख्याता न युज्यते । श्रीकृष्ण उवाच । न कस्यचिन्मयाख्यातं गुह्यमेतदनुत्तमं । महापुण्यप्रदं पार्थ महापातकनाशनं । वाञ्छिता
 र्थप्रदं नृणां श्रुतं पापापहारकं । श्रेष्ठं व्रतानां सर्वेषां शुभदं द्वादशी व्रतं । तत्तेहं संप्रवक्ष्यामि समाहित मनाः शृणु । ततो पराङ्गे सन्नर्था कृतसन्ध्यादि
 कं शुचिः । प्राथ्यान्नां वेदविदुषः पुराणज्ञाज्जितेन्द्रियात् । संपूज्य देवदेवेशं दन्तधावन पूर्वकं । कुर्याच्च नियमः पार्थ गुरुदेवाग्नि सन्निधौ । एकाद
 श्यां निराहारः स्थित्वाहमपरेहनि । भोज्यामि पुण्डरीकाक्ष शरणं मे भावाच्युत । इत्युक्त्वाथ गुरुं नत्वा पूजयित्वा जनार्दनं । भूमौ खपेत् जितक्रोधः
 शब्दादिविषयेजितः । ततः प्रभाते विमले केशवार्पितमानस । केशवेति तदा वाच्यं सुतप्रसूलितादिषु । पाखण्डादिभिरालापं दर्शनं स्पर्शनं तथा ।
 त्यजेद्दिनचयं पार्थ व्रतवैकल्पकारकं । ततो मध्याह्न समये नद्यादौ विमले जले । स्नानं कुर्यात् जितक्रोधः पञ्चगव्यपुर सरं । आदित्याय नमस्कृत्य
 केशवं शरणं व्रजेत् । खवर्णाचारविधिना कृतकृत्यो गृहं व्रजेत् । पूजयेत्तच्च गोविन्दं केशवेति जपन् बुधः । पुष्पधूपैस्तथा दीपैर्नैवेद्यैर्विविधैरपि । गीत
 वाद्यैः कथाभिस्तु जागरं कारयेद्दिशि । कुम्भं संस्थापयित्वा तु रत्नगर्भं सकाञ्चनं । द्वादशं वस्त्रयुग्मेन सितचन्दन चर्चितं । गन्धमास्यसमायुक्तं दीपैर्दि
 क्षु स्तुतं । कुङ्कुमाक्षमङ्गलदेशे सितचन्दनचर्चितां । प्रतिमां देवदेवस्य शङ्खचक्र गदाभृतां । कृत्वाभ्यर्च्य यथान्धायं प्रभाते विमले सति । द्वादश्यां कृत
 कृत्यस्तु समभ्यर्च्य जगद्गुरुं । विप्राय दद्यात् कलशं दक्षिणा पावकान्वितं । पावकं सुवर्णं । सम्भोज्य विप्रमुखाय दद्याच्छक्त्या च दक्षिणां । भृत्यान् स
 भ्नीकयित्वा तु दत्त्वा गोषु गवाङ्गिकं । पञ्चगव्यं तु संप्राप्य स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः । अनेन विधिना मासि तस्मिन् कृष्णामपोषयेत् । द्वादशीं पुरुषव्याघ्र
 ध्यायन् सङ्कर्षणं विभुं । प्राग्वत् सर्वं ततः कृत्वा ब्राह्मणाय निवेदयेत् । भोजयित्वा द्विजश्रेष्ठं दद्यात् तस्मै च दक्षिणां । भुञ्जीत वाग्यतः पञ्चात्यं पञ्चगव्य
 कृताशनः । एवं पौषे तु सङ्कल्प्य द्वादश्यां शुक्लपक्षतः । नारायणं जपन् प्राज्ञः सर्वं प्राग्विधिमाचरेत् । स्नानप्राशनदानानि भोजनं तद्देवाचरेत् ।

॥ ३ ॥ माधवेण्यस्तथा दद्यात् दक्षिणां पाण्डु नन्दन । नारायणः प्रीयतां मे इत्याचार्यं क्षमापयेत् । अस्त्यैव पुष्पमासस्य द्वादश्यां कृष्णपक्षतः । न ॥
 १०४ शुक्लप्रागुक्त विधिना नृप । वासुदेवं जगन्नाथं सर्वकारणकारणं । ततो दद्याद्दिवातिथ्यो दक्षिणां अह्वयान्वितः । भोजनं पूर्ववत् कुर्यात् ॥
 द्वादश्यां माघमासस्य द्वादश्यां तु विशांपते । माधवेति जपेन्नाम पूजयेत्पूर्ववद्दरिं । रात्रौ जागरणं कुर्यात् पुष्पधूप प्रदीपकैः । पुष्पधूप
 द्विजश्रेष्ठान् प्रीयतामिति । प्राशनादिकमेवात्र पूर्वोक्त विधिना स्मृतं । अस्मैव माघमासस्य द्वादश्यां कृष्णपक्षतः । पद्युस्मेति जपन् प्राज्ञः सर्वं
 प्राप्तिविधिना चरेत् । वैश्यामलपक्षे तु द्वादश्यां पाण्डुनन्दन । पञ्चगव्य जलैः स्नात्वा विष्णुनामानुकीर्त्तयेत् । उपस्थानं तु कुर्वीत भास्करस्य विचक्ष
 षः । यएव भास्करो देवः सर्वैः विष्णुः प्रकीर्त्तितः । विष्णुर्भवतु सुप्रीतो देवदेवः सनातनः । भक्तिभक्ति प्रदानाय तवदत्तो मया ज्ञातः । इत्युच्चार्य ज
 षिं क्षिप्त्वा गन्धपुष्पाद्यैर्युतं । पूर्ववद्देवमभ्यर्च्य दानं दद्यात्सशक्तितः । विष्णुर्मे प्रीयतां देवो जगद्योनिः सनातनः । अस्मिन् मासि तथा कृष्णद्वादशी
 विधिना क्षिपेत् । स्नाने भोजनकाले तु जपन्ने पुरुषोत्तमम् । वैशाखे वामले पक्षे पूजयेन्मधुसूदनं । दक्षिणां गुरवे दद्यात् प्रीयतां मधुसूदनः । माघे
 स्मिन् कृष्णपक्षे तु यजेद्देवमघोक्षजं । ज्येष्ठमासामले पक्षे द्वादश्यां पूर्ववन्नृप । स्नानादिष्वर्चं निर्वर्त्य पूजयेच्च चिविक्रमं । द्विजेश्यो दक्षिणां दद्यात् प्री
 यतां मे चिविक्रमः । इत्युच्चार्य नरव्याघ्र स्वयं भुञ्जीत पूर्ववत् । जेष्ठस्यैव हि कृष्णायां द्वादश्यां तु विशांपते । स्नात्वा प्राग्विधिना भक्त्या नृसिंहं पूज
 येद्भिभुं । पुष्पैर्धूपैस्तथा दीपैस्तथानैवेद्यकैरपि । आषाढस्यैव शुक्लायां द्वादश्यां तु नृपोत्तम । वामनं पूजयेद्देवं दद्याद्दिप्राय दक्षिणां । वामनः प्रीयतां
 देवो समनित्यं सनातनः । आषाढस्यैव कृष्णायां द्वादश्यां प्रवतः शुचिः । पूजयेदच्युतं देवं तेनैव विधिना नृप । विप्राय दक्षिणां दद्यादच्युतः प्रीयता
 मिति । आषाढस्य तु मासस्य द्वादश्यां शुक्लपक्षतः । तत्र पूर्वविधानेन श्रीधरेति जपन् बुधः । पूजयेद्देवदेवेशं शङ्ख चक्र गदाधरं । विशेषं नवनीतं तु
 तत्र देयं द्विजातये । श्रीधरः प्रीयतां मेद्यश्रियं यष्णात्वनुत्तमं । इत्युच्चार्य कुरुश्रेष्ठ ततो विप्रान् विसर्जयेत् । आषाढस्यैव कृष्णायां द्वादश्यां कुरुनन्दन ।

जनार्द्दनेति सम्पूज्य प्रतिमां चक्रपाणिनः ततो विप्रेषु दातव्यं भोजनं स च दक्षिणं । जनार्द्दनः प्रीयता मेवाक्यमेतददीरयेत् मासि माद्रपदे भद्र
 द्वादश्यां शुक्लपक्षतः । हृषीकेशेति सञ्चित्य क्षुतः प्रस्थलितादिषु । विशेषेणाचदेयञ्च क्षीरं विप्रेषु पाण्डव । हृषीकेशः प्रीयतां मेवाक्यमेतददीरयेत् ।
 कृष्णायेवं हि कर्त्तव्या मासिमाद्रपदे नृप । उपेन्द्रेति च सम्पूज्य प्रतिमां शार्ङ्गधन्वनः । आश्वयुक् शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां नियतः शुचिः । पद्मनाभे
 ति नाम्नावै पूजयेत् प्रतिमां हरिः । विप्रान् संभोजयित्वा च तेभ्योऽहम् सञ्जितः । प्रीयतां पद्मनाभे इति वाचमुदीरयेत् । आश्वयुक् कृष्णपक्षे तु
 द्वादश्यां भक्तिमास्यरः । उपोष्य विधिनानेन हरिमित्यं तु पूजयेत् । हरिर्मे प्रीयतां देवो मन्त्रमेतददीरयेत् । कार्तिकस्य तु मासस्य द्वादश्यां
 शुक्लपक्षतः । आद्ये न विधिना सर्वं खानादि विनिवर्त्य च । दामोदरेति सम्पूज्य मूर्त्तिं देवस्य चक्रिणः । कृष्णोऽप्येवं तु निर्वर्त्य द्वादशी कार्तिके
 तदा । कृष्णेति नाम्ना सम्पूज्य देवदेवस्य चक्रिणः । प्रागुक्तोऽस्य विधिः पार्थ विशेषात्तु विधीयते । अथ देवानि दानानि घोरैश्चैव
 विदुर्बुधाः । गोसत्त्वं गोसङ्घसं वा गोशतं द्वादशैवगाः । तुलापुरुषदानानि मुख्यानि विधिवत्तदा । देवानि विप्रमुख्येभ्यो व्रतान्ते समुप
 स्मिते । चन्द्रसूर्योपरागे तु कुरुक्षेत्रे कुरुत्तम । हेमभारशतं दत्त्वा तत्फलं तद्दिने भवेत् । उभयद्वादशीयोगाच्छुद्धधानो नरोत्तमः । कुसान्ध
 दृत्य सत्तैव विष्णोः सायुज्यतां व्रजेत् । एतद्वैव्रतः प्रोक्तमुभयद्वादशीफलं । एतत्पुण्यं पवित्रं च व्रतानामुत्तमं परं । नाशिष्याय प्रदातव्यं नचाशुश्रूष
 वेकचित् । इदं हि यः पार्थ नरो महात्मा शृणोति यो भक्तियुतः पठेद्वा । विमुक्तपापः स निहत्य दुःखं प्रयाति सान्निध्यमनन्तमूर्तेः । इति भविष्योत्तरो
 कमुभयैकादशीव्रतं । इयमेवाभयेत्युच्यते गुर्जरैः । इति श्रीमीमांसकभट्टनीलकण्ठात्मज भट्टशङ्करकृतौ व्रतार्के एकादशीव्रतानि । अथ द्वादशी
 व्रतानि । तच्च माद्रपदद्वादश्यां अवणद्वादशी व्रतं । तच्चैकादशीयुतद्वादश्यां अवणद्वादशी व्रतं । तच्चैकादशीयुतद्वादश्यां अवणयोगे काव्यं
 तत्राच मान्ये । द्वादशी अवणस्पृष्टा स्पृष्टेदेकादशी यदि । स एष वैष्णवो योगो विष्णुशृङ्खल संज्ञितः । तस्मिन् उपोष्य विधिवन्नरः सञ्जीवकश्चायः ।

॥ व ॥ प्रभोत्यनुत्तमां सिद्धिं पुनरा वृत्तिर्दुर्लभा । विष्णुधर्मेपि । एकादशी द्वादशी च वैष्णव्यमपि तत्र चेत् । तद्विष्णुशृङ्खलं नामविष्णु सायुज्यं कृद्भवेदिति ।
 १०५ तस्मिन्नेकादशी द्वादशीरुपासः कार्यः । यदा अवणमेकादशीं स्पृश्य द्वादशीं स्पृशति तदा प्रशस्तेत्युक्तं । नारदीये । संस्पृश्यैकादशीं राजन्
 द्वादशीं संस्पृशेत् । अवणं ज्योतिषां श्रेष्ठं ब्रह्महत्यां व्यपोहतीति । यत्तूदयव्यापिनी ग्राह्या अवणं द्वादशीव्रत इति वृहत्तारदीय वचनं । तत्पूर्वेद्युः
 शृङ्खलयोगीनां वेदिनः हये च अवणयोग उदयकाले च परदिन एव तद्योगस्तदा सावकाशं मतेन तद्योग उपवासविधायकं द्वादश्यां अवणाभावे नार
 दीये । यदा न प्राप्यते क्वचनं द्वादश्यां वैष्णवं क्वचित् । एकादशी तदोपोष्या पापघ्नी अवणान्विता उपवासद्वयसामर्थ्यं तूपवासद्वयं कार्यं । तदुक्तं भविष्ये ।
 एकादशीं मुपोष्यैव द्वादशीं समुपोषयेत् । नचात्र विधिलोपः स्यादभयोर्देवतं हरिः । विधिलोप एकादशीपारणहानिकृतः । उपवासद्वयसामर्थ्यं
 कृतैकादशी व्रतसङ्कल्पस्य अवणद्वादश्युपवास फलप्रेप्सोश्च काम्यां नित्यस्य बाधकमिति न्यायेन प्राप्तस्य अवणद्वादश्युपवासस्य बाधोभात्स्ये द्वादस्यां शुक्ल
 पक्षे तु नक्षत्रं अवणं यदि । उपस्थैकादशीं राजन् द्वादश्यां पूजयेद्भूमिं । तादृशस्याकृतैकादश्युपवासव्रतसङ्कल्पस्य काम्यं नित्यस्य बाधकमिति
 न्यायात्प्राप्तस्य अवणद्वादश्यामेवोपवासस्यानुवादो नारदीये । उपोष्य द्वादशीं पुण्यां वैष्णवर्क्षेण संयुतां एकादश्युद्भवं पुण्यं नरः प्राप्नोत्यसंशयमिति ।
 एतद्व्रतपारणंतु पारणाच्च । उभयानुवृत्तादुभयान्त इति मुख्यः कल्पः तथाच स्कान्दे । तिथिनक्षत्रनियमे तिथिभान्ते च पारणं । अतो न्यथा
 पारणायां व्रतभंगमवाप्नुवात् । अन्यतरान्तस्त्वनुक्तस्य । यत्तु तिथिनक्षत्रसंयोगे उपवासो यदा भवेत् । पारणन्तु न कर्त्तव्यं यावन्नैकस्य संचयः । ततः
 पारणं कुर्यादेवं वेदविदो विदुरिति नारदीयाम्यामन्यतरांतस्य सांयोगिके व्रते उभयान्त तुल्यत्वमुक्तं तच्छ्रवणे रोहिणीव्रतपारणातिरिक्तपरं याः
 काश्चित्तिथयः प्रोक्ताः पुण्या नक्षत्रयोगतः अक्षांते पारणं कुर्याद्विना अवणं च रोहिणीमिति मदनरत्नधृतवचनं अवणरोहिण्योः पर्युदासात् । अयं च प
 र्युदासः अवणयोगनिमित्तं व्रतपारणायामुभयांत पक्षस्य द्योतको मत्वेकांतमात्रपारणविधायकः । पारणाहेम अवणतो द्वादश्याधिक्ये अवणं विधाय

द्वादशी मध्ये एव पारणा कार्या ताभ्येष्ट्य अवसाधिक्ये अवशं विहाय त्रयोदशी मध्ये । तदुक्तं वज्रपुराणे । पारणं तिथि दृष्ट्वौ तु द्वादश्यामुदुसंघ
 वामं चतुर्दशौ त्रयोदश्यां तत्र देवो न विद्यत इति । ऐतेन यदा तित्यपेक्षया नक्षत्राधिक्यं पारणादिने भवति तदैकादशीव्रतपारणायां द्वादश्या
 लक्ष्मणे देवाणां पारणायास्तु भयान्तेऽन्यतरान्ते वाकर्त्तव्यत्वाद्भिरोधप्रसक्तिः । तस्यां च सत्यामेकादशीव्रतकप्रकरणे हेमाद्रुदाहृतैर्दशम्यामेक
 मक्तं च मांसमैश्वर्यवर्जित इत्यादि वचनैरेकादशीव्रतस्य त्रिदिनसाध्यत्वावगत्या पूर्वं प्रवृत्त द्वादशीव्रतं पुरोडाशवत्प्रसङ्गीतितन्त्रप्रसङ्गिनोर्विरोधे तन्त्रि
 नो वलवत्त्वेन द्वादश्यामेव पारणं कार्यमित्यपास्तम् । अथ कथा । अग्नि पुराणे ॥ मैत्रेय उवाच ॥ विधानं शृणु राजेन्द्र यथा दृष्टं मनीषिभिः ।
 यथोक्तं नियमं कुर्यादेकादश्यामुपोषितः । दन्तकाष्ठं प्रगृह्याथ वाग्यते नियतेन्द्रियः । अवण द्वादशीयोगे समुपोष्य अनार्दनं । अर्चयित्वा विधानेन
 त्रयोदश्यां परेहनि । नदीनां सङ्गमे स्नायादर्चयेदथ वामनं । सौवर्णवस्त्रसंयुक्तं द्वादशांगुलमुच्छ्रितं । पीतवस्त्रैः शुभैर्वेष्ट्य शृङ्गार निर्गणं नवं । हिरण्य
 येन पाचिष्व अर्घपात्रं प्रकल्पयेत् । दध्यक्षतफलैश्चैव सहिरण्यं सचन्दनं । पूजा प्राग्वत् । ततो नमस्ते पद्मनाभाय नमस्ते जलशायिने । तुभ्यमर्घं प्रयच्छा
 मि वासवामन रूपिणे । नमः कमलकिंजल्कपीत निर्मलवाससे । महाहवरिपुस्कन्धच्छत्रचक्राय चक्रिणे । नमः शार्ङ्गासिवाणाय वामनाय च बिष्णवे ।
 यशश्च फलदाय च वामनाय नमोनमः । देवेश्वराय देवाय देवसम्भूति कारिणे । प्रभवे सर्वदेवानां वामनाय नमोनमः । मत्स्य कूर्म वराहय नर
 सिंह स्वरूपिणे । रामरामाय रामाय वामनाय नमोनमः । श्रीधराय नमस्तेस्तु नमस्ते गरुडध्वज । चतुर्वाहो नमस्तेस्तु नमस्ते धरणीधर । एवं संपू
 ज्य विधिवत्सरःप्रसक्तनादिभिः । रात्रौ जागरणं कुर्यात्पुनरतो जलशायिनः । धृत्वा जलभयं रूपं देवदेवस्य चक्रिणः । ब्रह्माण्डमुदरे यस्य महद्भूतैरधि
 ष्ठितं । मावावो वामनः श्रीशः सोत्रायानु जगत्पतिः । एवं संपूजयित्वा तं द्वादश्यामुदये रवेः । शृङ्गारसज्जितं तन्तु ब्राह्मणाय निवेदयेत् । वामनः
 प्रतिगृह्णाति वामनोऽहं ददामिते । वामनः सर्वतोभद्रं द्विजाय प्रतिपादयेत् । जलधेनुं तथा दद्याच्छ्वं चैव तु पादके । सहिरण्यानि वस्त्राणि च

॥ व ॥ धेनुं तथा नृप । यत्किञ्चिद्दीयते तच्च तदानन्त्याय कल्पते । अवषद्वादशीयोगे संपूज्य गरुडध्वजं । दत्त्वादानं द्विजातिभ्यो वियोगे पारणं ततः । सिंह
 १०६. स्मिन्ने तु मार्त्तण्डे अवषस्ये निशाकरे । विष्णुधर्मोत्तरे । रामउवाच । उपवास समर्थानां किं स्यादेकमुपोषितं । महाफलं महादेव तन्मा माचक्ष्व पृच्छतः ।
 ॥ १०७ ॥ सा रामश्रवणोपेता द्वादशी महती तु सा । तस्यामुपोषितं स्नातः पूजयित्वा जनार्दनं । प्राप्नोत्ययत्नाद्भर्तृन् द्वादश द्वादशीफलं । दध्यो
 दनयुतं तस्माज्जलपूर्णं दिने घटं । वस्त्रसंवेष्टितं दत्त्वा कृषोपानहमेव च । न दुर्गतिमवाप्नोति गतिमग्रां च विन्दति । अक्षयं स्थानमाप्नोति नाच
 कार्या विचारणा । अवष द्वादशीयोगे वधवारो भवेद्यदि । अत्यन्त महती नाम द्वादशी सा प्रकीर्तिता । स्नानं जपन्तथा दानं होमः आहुं सुरार्चनं ।
 सर्वमक्षयमाप्नोति तस्यां भृगुकुलोद्भव । तस्मिन्दिने तथा स्नातो यच्च कचन सङ्गमे । स गङ्गास्नानजं राम फलं प्राप्नोत्यसंशयम् । अवषे सङ्गमाः सर्वे
 परंतुष्टि प्रदाः सदा । विशेषाद् द्वादशीयुक्ते बुधयुक्ते विशेषतः । तथैव द्वादशो प्रोक्ता बुधश्रवणसंयुता । तृतीया च तथा प्रोक्ता सर्वकाम फल प्रदा ।
 तथा तृतीया धर्मज्ञ तथा पञ्चदशी शुभा । ब्रह्मवैवर्ते । नभस्ये फाल्गुने मासि यदि वा द्वादशी भवेत् । बुधश्रवणसंयुक्ता सङ्गमे विजया स्मृता । वारिधा
 नो प्रदास्यन्ति दध्योदन समायुतां । प्रेतयोनौ न जायेत पूजयित्वाच वामनं । वंशः समुधृतस्तेन मुक्तः पितृकृष्णादसौ । नभस्ये सङ्गमे स्नात्वा वामनो
 येन पूजितः । भविष्योत्तरे । युधिष्ठिर उवाच । उपवासासमर्थानां सदैव पुरुषोत्तम । एका या द्वादशी पुण्या तां वदस्व ममानघ । श्रीकृष्ण उवाच ।
 मासि भाद्रपदे शुक्ला द्वादशी श्रवणान्विता । सर्वकामप्रदा पुण्या उपवासे महाफला । सङ्गमे सरितां स्नात्वा द्वादशीं संमुपोषितः । समग्रं समवा
 प्नोति द्वादश द्वादशीफलं सा धेनुद्वादशी ज्ञेया नस्याद्भाद्रपदादृते । दशम्येकादशी यच्च सा नेपोष्या भवेत्तिथिः । श्रवणेन तु संयुक्ता सा शुभा सर्वकामदा ।
 पारणा तिथिद्वौ तु द्वादश्यामुहुसंचयात् । द्वादौ कुर्यात् त्रयोदश्यां तच्च दोषो न विद्यते । इत्येषा कथिता राजन् द्वादश्यां श्रवणे मया कर्त्तव्या सा प्रयत्नेन
 इष्टामुच फलप्रदा । इति हेमाद्रौ श्रवणद्वादशी व्रतं । विष्णु रचय्ये । द्वादश्यामुपवासे च त्रयोदश्यां तु पारणं । निषिद्धमपि कर्त्तव्यमित्याज्ञा पारमेश्वरी

तथा बुधश्रवणसंयुक्ता सैव चेद्वाद्दशी भवेत् । अतोव महती तस्यां सर्वं कृतमिहाद्यं । वाद्दशी श्रवणोपेता यदा भवति भारत । सङ्गमे सरितां स्ना-
 त्वा गङ्गादिस्नानजं फलं । सोपवासः समाप्नोति नात्र कार्या विचारणा । जलपूर्णं तदा कुम्भं स्थापयित्वा विचक्षणः । पञ्चरत्नसमेपितं सोपवीतं सुच-
 र्चितं । तस्य स्कन्धे सुघटितं स्थापयित्वा जनार्दनं । यथा शक्त्या स्वर्णमयं शङ्खशार्ङ्गविभूषितं । स्थापयित्वा विधानेन सितचन्दनचर्चितं । सितवस्त्रयुगच्छ-
 म्मं कृत्वा पानयुगान्वितं । ओं नमो वासुदेवाय शिरःसंपूजयेत्ततः । अधिराय मुखं तद्वत् वैकुण्ठाय हृष्टौ नमः । नमः श्रीपतये वक्त्रं भुजौ सर्वास्त्रधारि-
 णे । व्यापकाय नमः कुक्षिं केशवायोदरं नमः । कैलाशजनकायेति मेढ्रं संपूजयेद्दुरेः । सर्वाधिपतये जङ्घे पादौ सर्वात्मने नमः । अनेन विधिना राजन्
 पुष्पधूपैः समर्चयेत् । ततस्तस्याग्रतो देयं नैवेद्यं दत्तपाचितं । मोदकांश्च नवान् कुम्भान् शक्त्या हृद्याच्च दक्षिणा । एवं संपूज्य गोविन्दं जागरं तत्र कार-
 येत् । प्रभाते विमले स्नात्वा संपूज्य गरुडध्वजम् । पुष्पधूपादि नैवेद्यैः फलैर्वस्त्रैः सुशोभनैः । पुष्पाञ्जलिं ततो दत्त्वा मन्त्रमेतददीरयेत् । नमो नमस्ते
 गोविन्द बुधश्रवणसंयुक्ता । अव्यौघसंचयं कृत्वा सर्वसौख्यप्रदो भव । अनन्तरं ब्राह्मणे तु वेदवेदांगपारगे । पुराणज्ञे विशेषेण विधिवत्सं प्रदापयेत्
 प्रीयतां देवदेवेशो मम नित्यं जनार्दनः । अनेनैव विधानेन नद्यां स्त्रीवा नरोत्तमः । सर्वं निर्वर्त्तयेत्सम्यगेकभक्त्यतोऽपि सन् । श्रीकृष्ण उवाच ॥ अथा-
 धुदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । महत्परण्येयदृत्तं भूमिपाल शृणुष्व तत् । देशो दशार्णवो नाम तस्य भागे तु पश्चिमे । अतीवासीन्मरुदेशः सर्व-
 सत्वभयङ्करः । सुतप्तशिकताभूमिर्यत्र कृष्णा महारगा । अस्यच्छायद्रुमाकीर्णो द्युतप्राणिसमाकुलः । शमीखदिरपालाशकरीरैश्च सुपीलुभिः । तत्र
 भीमद्रुमाः पार्श्वे कण्टकैरावृता दृढाः । गन्धप्राणिगणाकीर्णा तत्र भूदृश्यन्ते क्वचित् । अनर्कतापविषमा भीषणाः पुरुषाः खराः । ज्वलिताग्निमसमप्यैव
 यत्किञ्चित्तत्र दृश्यते । तथापि जीवा जीवन्ति सर्वे कर्मनिवन्धनाः । मोदकं नो दृष्ट्वा भीमा राजंस्तत्र बलहकाः कदाचिदपि दृश्यन्ते भ्रममाना विहङ्गमाः ।
 सकांतारगतैः कैश्चिद्विशुभिसृष्टैः समं । सैकतेष्वेव नश्यन्ति जलैः सैकतसेतुवत् । तस्मिन् तथाविधे देशे कश्चिद्वैवशब्दाद्विष्णुः । निजसार्धपरिभ्रष्टः प्रवि-

। व । होमवृत्तं गले । दृष्टवान्मलिनान् यक्षान्निर्मासान् भीमदर्शनान् । वभ्रामोद्गातहृदयः क्षुत्तृषा अमकर्मितः । कग्रामः कजनः काहं यास्यामि वज्रधीरभिः ।
 १०७ चक्षुःप्रेतान् ददर्शासौ दृष्ट्वाव्याकुलितेन्द्रियः । स्नायु वद्वास्थिचरणान् धावमानानितस्ततः । प्रेतस्कन्धसामारूढमेकं विरुतदर्शनं । ददर्श वज्रभिःप्रेतैः
 समैर्निवारितं आगच्छन् श्वभक्षीससुतिश्चन्द्रपुरःसरं । प्रेतस्कन्धान्गंही गत्वा तस्यांतिक मुपागमत् । सौमिवाचा वणिक् श्रेष्ठमिदं वचनमब्रवीत् । अ
 स्मिन् घोरतरे देशे प्रवेशो भवतः कथं तमुवाच वणिक् धीमान् समर्थं भृष्टगोवशः । प्रवेशो दैवयोगेन कष्टकर्मकृतेन तु । दृष्ट्वा मे वाधतेत्यर्थं क्षुद्रमौ च
 दृष्टं तथा । प्राणाः कण्ठमनुप्राप्ता वचनं नश्यतीव मे । अत्रोपायं न पश्यामि जोवेयं येन केनचित् । कृष्णउवाच ॥ इत्येवमुक्तः प्रेतस्तु वणिजं वाक्यमब्रवीत्
 पुद्गागमिममाश्रित्य प्रतीक्षस्व मुहूर्तकं । कृतातिथ्यो यथापस्याह्निमिष्यसि यथासुखं । एवमुक्त स्तथा चक्रे स वणिक् दृष्ट्वायार्हितः । मध्याह्नसमये प्राप्ते स्तत
 स्तं देशमागतः । पुद्गागदृष्ट्वाच्छीतोदा वारिधानी मनोरमा । दध्यादनस्य भक्तेन वर्धमानेन संयुता । अवतीर्थ ततः सोऽग्रन्ददावतिथये तदा । तेषां
 मामन्वये सवणिक्परां दृष्टिमुपागतः । विदृष्ट्वा विज्वरस्यैव क्षणेन समपद्यत । ततस्तु प्रेतसङ्घस्य तस्माद्गागक्रमाद्दौ । दध्यादनात्सपानीयात्प्रेतास्तृप्तिं
 परां गताः । अतिथिं तर्पयित्वा च प्रेतलोकं च सर्वशः । ततः स्वयञ्च वुभुजे भुक्तशेषं यथासुखं । तस्य भुक्तवतस्त्वहं पानीयं च क्षयं ययौ । प्रेताधिपस्तत
 स्तुष्टो वणिग्वचनमब्रवीत् । आश्चर्यमेतत्परमं वनेस्मिन् प्रतिभाति मे । अन्नपानस्य संप्राप्तिः परमस्य कुतस्तव । स्तोकेन च तस्मान्नेन विभर्षि सुवह्णं पृ
 थक् । दृष्टिं गताः कथं त्वेति निर्मासाभिन्नकुक्षयः । अपरं च कथं खेहमवाप्ता वा परिचयं । हिंसाबलञ्च कस्मात्त्वं संप्राप्तो निर्जले वने । दृष्ट्वाऽसि कथं
 आसमाचैषैव शुभं ब्रवीत् । शृणु भद्रं प्रवक्ष्यामि दुष्कृतं कर्म चात्मनः । शाकले नगरे रम्ये अहमासं सुदर्मतिः । शाकले नगरे रम्ये नास्तिकस्य दुरात्मनः ।
 धनलोभात्तथा तच्च कदाचित्प्रमदेरिता । न दत्ता भिक्षवे भिक्षा दृषायांतु कदाचन । प्रतिवेश्यस्तु तचासीद्वाङ्मणे गुणवान्मम । अवणद्वाद्दशी वोगे
 मासि भाद्रपदे तथा । स कदाचिन्मया साङ्गं तापीं नाम नदीं ययौ । तस्यास्तु संगमः पुण्यो यचासीच्चन्द्रभागया । चन्द्रभागा सोमसुता तापीचैवार्क

नन्दिनी । तयोः शीतोष्णसलिले सङ्गमे सुमनोहरे । तत्तीर्थवरमासाद्य प्रतिवेश्यसुमे द्विजः । अवणद्वादशीयोगे स्नातस्यैव तथोचितः । चन्द्रभागस्य
 तोयस्य वारिधान्यो नवा इडाः । दध्योदनयुतैः साङ्गं संपूर्णैर्विधिमानकैः । ऊचोपानद्युगं वस्त्रं प्रतिमां विधिवद्दुरेः । प्रददौ विप्रमुखाय रश्मि
 स्वज्ञो महामुनिः । वित्तसंरक्षणार्थाय तस्यापि च ततो मया । सोपवासेन दत्ता वै वारिधानी सुशोभना । चान्द्रभागस्य विप्राय दध्योदन युता तदा ।
 एतत्कृत्वा गृहं प्राप्य ततःकालेन केनचित् । पञ्चत्व महमासाद्य नास्तिञ्चात् प्रेततां गतः । अस्यामटव्यां घोरायां यथादृष्टस्त्वयानघ । ब्रह्मस्र
 जारिणस्त्वेते पापाः प्रेतत्वमागताः । परदार रताः केचित्त्वामिद्रेहरताः परे । मित्रद्रेहरताः केचिदेतस्मिंस्तु सुदारुणे ममैते भृत्यतां याताः अन्नपान
 कृतेनघ । अन्नयो भगवान्विष्णुः परमात्मा सनातनः । यद्दीयते तमुद्दिश्य अन्नयं तत्प्रकीर्तितं । मया विहीनाः किंत्वेते वनेऽस्मिन्भृशदारुणे ।
 पीडामनुभविष्यन्ति दारुणां कर्मयोनिजां । एतेषां तु महाभाग ममानुग्रहकाम्यया । अनेक नामगोत्राणि गृहीथास्त्वखिलेन च । अस्ति कक्षां गता
 सैव तत्त्वसम्पुटिका शुभा हिमवन्तमयासाद्य तत्तत्त्वं लक्ष्यसे निधिं गयाशीर्षं ततो गत्वा आङ्गकुरु महामते । एकमेकमयोद्दिश्य प्रेते प्रेते यथासुखं । एवं
 सम्भाष्यमाणास्ते तप्तकावूनदप्रभाः । समावृष्ट विमानेन स्वर्गलोकमिता गतः । स्वर्गते प्रेतनाथेन प्रभावात्स्ववणिक्रमात् । नामगोत्राणि संयुज्ज
 प्रयातः सङ्गमाचलम् । तत्र प्राप्य निधिं गत्वा विनिक्षिप्य स्वके गृहे । धनभागमुपादाय गयाशीर्षं वटं ययौ प्रेतानां क्रमशस्तप्तचक्रे आङ्गं दिने दिने ।
 वस्त्रं वस्त्रं यथाआङ्गं स करोति दिने वणिक् । स स तस्य तदास्त्रे दर्शयत्यात्मनस्तनुं । ब्रवीति च महाभाग प्रसादेन तवानघ । प्रेतभावमिमं त्यक्त्वा
 अग्रेऽस्मिन् सरमां गतिं । सकृत्वा धनलोभेन प्रेतानां सङ्गतिं वणिक । अगाम स्वगृहं तत्र मासि माद्रे युधिष्ठिर । चकार विधिवद्दानं ततो दिष्टान्तमा
 गतः । अवाप परमं स्थानं दुर्लभं सर्वं मानवैः । यत्र कामफला दृष्ट्वा नद्यः पायसकर्हमाः । शीतलामलपानीयाः पुष्करिण्यो मनोरमाः । तन्देहमा
 सन्न वणिक् महात्मा सुपुष्ट आम्बुनद मूर्धिताङ्गः । कल्पं समञ्जं सुरसुन्दरीभिः स्वर्गं स रेमे मुदितः सदैव । बुधश्रवणसंयुक्ता द्वादशी सर्वकामदा । दानं

। ३ । दधोदनं व्रतमुपवासः परो विधिः । सगरेण ककुत्थेन घुंघुमारेण गाधिना । एतैश्चान्यैश्च राजेन्द्र कामदा द्वादशी कृता । या द्वादशी बुधयुक्ता ।
 । १०८ । अवलोक्य साङ्गं सा वैजयन्ति कथिता मुनिभिर्नमस्ये । तामादरेण समुपोष्य नरोहि सस्यक् प्राप्नोति सिद्धिमणिमादिगुणोपपन्ना । इति हेमाद्रौ भविष्यो
 न्तरे अथ द्वादशी व्रतं अस्यामेव वामनजयन्ती व्रतं हेमाद्रौ भविष्योन्तरे ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ द्वादश्यास्ते विधिः प्रोक्ताः अवगणेन युधिष्ठिर ।
 सर्वपापप्रक्षमनः सर्वसौख्यप्रदायकः एकादशी यदा सा स्याच्चवणेन समन्विता । विजया सा तिथिः प्रोक्ता व्रतिनामभयप्रदा । पुरादेवगणैः सर्वैः समेत्यच
 युधिष्ठिर । वरदः प्रार्थितो विष्णु इन्द्राग्नप्रनिलसंयुतैः । वलवानजितो दैत्यो वलिर्नाम मञ्जवत् । तेन देवगणाः सर्वे पातिता निजमन्दिरं ।
 त्वं गतिः सर्वदेवानां शीघ्रं कष्टं तमुद्धर । जहि दैत्यं महाबाहो वलिं वलवतां वर । श्रुत्वा विष्णुस्तदा वाक्यं देवानां करुणोदयं । उवाच वाक्यं
 वाक्यं देवानां हितकाम्यया । जाते वैरोचनेः पुत्रं वलिं चैलोक्यशक्तिं । तपसा भावितात्मानं शान्तं दान्तं जितेन्द्रियं । मङ्गलं मङ्गलप्राणं सत्यसन्धं
 महाबलं । प्रजापतिं समं स्वात्मप्रजानां प्रियकारकं । नगुणास्तस्य शक्यन्ते वक्तुं केनापि भूतले । अवश्यं तपसोपेतैर्भोक्तव्यं तपसः फलं तपसोन्तस्तु
 वल्लना कालेनास्य भविष्यति यदा तु विजयन्दैत्यं ज्ञास्ये कालेन केनचित् । समाहृत्य श्रियं तस्या तदा दास्ये दिवौकसा । अदितिर्मे
 प्रयत्नादहं पुत्रार्थं पुत्रवृद्धिनी तस्या मनीषितं देव कार्यं विष्णुरचिन्तयत् । स चिन्तयित्वा सुचिरं देव्या गर्भावधारणं । अदितिं वरया-
 मास बाञ्छितन्ते भविष्यति । अथ काले वल्लतिये गते सा गुर्विणी भवत् । सुषुप्ते नवमे मासि पुत्रं सा वामनं हरिं । ऋक्षपादं ऋक्षकायं महाशिर-
 समर्मकं । पाणिपादोदरं लघ्वं ऋक्षजङ्घीरकेशारं । दृष्ट्वा तु वामनं जात मदितेर्भोदनं तथा । मयं वभूव दैत्यानां देवता स्वीयमागमन् । जातकादीन् शुभ-
 करान् संस्कारान् स्वयमेव च । चकार कश्यपो धीमान् प्रजापति समन्वितः । आवह्वमेखलो दण्डी जटी बध्नोपवीतवान् । कुशचर्माजिनधरः कमण्ड-
 लुभिभूषितः । वसेर्वलवतो यज्ञं जगाम वल्लवित्तरं । दृष्ट्वा दैत्यवलं सर्वं वामनोभेत्यतक्षणं । अर्थं नाहं यज्ञपते दीयतां मम मेदिनी । पदत्रय प्रभा

खेन पठनाभे स्थितोच्छ्रष्टं । दत्ता दत्ता तव तथा वलिः प्राह द्विजोत्तमः । ततो वर्द्धितुमारब्धौ वामनो नानाविक्रमः । पादौ भूमौ प्रतिष्ठाप्य शिरः
 सादृत्य रोदसी । नाभ्यां खर्गादिकाञ्चोक्तान् ललाटे ब्रह्मणः पदं । न तृतीयपदं लेभे यतो नेदुर्दिवौकसः । तं दृष्ट्वा महादास्यर्षे सिद्धा देवर्षे वसुधा ।
 साधुसाध्विति देवेशं प्रशशंसुर्मुदान्विताः । ततो दैत्यगणान् सर्वान् जित्वा विभुवनं वशी वलिं प्राह च भोगच्छ पातालं स्वलानुगः तच्च त्वमीक्षि
 तान् भोगन् मुक्ता मदाहुः पावितः । अख्येन्द्रस्यावसानेतु त्वमेवेन्द्रो भविष्यसि । एवमुक्तो वलिः प्रायासमस्कृत्य नरोत्तमं । विसर्ज्य च वलिं
 देवो लोकपालानुवाचह । खानि धिभ्यानि गच्छध्वन्तिष्ठध्वं विगतज्वराः । देवेनाक्ता गता देवाः प्रहृष्टाः पूज्य वामनं । देवः कृत्वा जगत्कार्यं
 तच्चैवान्तरधीयत । एतस्य समभवदेकादश्यां नराधिप । तेनेष्टा देवदेवस्य सर्वथा विजया तिथिः । एवं च फाल्गुने मासि पुष्येण संहिता
 नृप । विजया प्रोच्यते सङ्घिः कोटि कोटि गुणोत्तरा । एकादश्यां सोपवासो राज्ञौ संपूजयेद्भरिं । रौप्ये सौवर्णपात्रे वा दाहवंशमपेपिवा ।
 सौवर्णं वामनं कुर्यात् सविन्नस्थानुसारतः । शिखी कमण्डलुधरः कञ्ची यज्ञोपवीतवान् । एवं लक्षणसम्पन्नं वामनं पूजयेद्भरिं । आच्छाद्य पात्रं
 वासोभीरुहृतैः फलसंयुतैः । मार्गेण चर्मणा नह्वैर्भक्त्या वा शक्यपेक्षया । तिलाढकेन संपूर्णं प्रस्थेन कुडवेन च । अलाभे यवगोधूमैः फलैः शुक्रतिलै
 र्भवेत् । पुष्यैर्गन्धैः फलैर्धूपैः कालोत्थै रर्चयेद्भरिं । नानाविधैश्च नैवेद्यैर्भक्त्य भोज्यैर्गुहोदनैः । सस्यवित्तानुसारेण सहिरण्यं च कारयेत् । एभिर्मन्त्र
 पदैस्तत्र पूजयेत् गरुडध्वजम् । उपहारैर्नरश्रेष्ठ शुचिर्भूत्वा समाहितः । अश्वामेय भविष्ययोः पूजा । धृत्वा जलमयं देवं देव देवस्य चक्रिणः । ब्रह्माण्ड
 मुदरे बस्य महाद्भूतै रधिष्ठितं । मायावी वामनः श्रीशः समाया तु जगत्पतिः । आवाहनं । अजनाय महेशाय जलजास्याय शंसिने । नमस्ते केशवा
 नन्त वासुदेव नमोस्तुते । स्नानं ॥ मलयेषु समुत्पन्नं गन्धपुष्पं मनोहरं । मया निवेदितं तुभ्यं गृहाण पुत्रघोत्तम । पुष्पं ॥ नमः कमलकिंजल्कपीत
 निर्मल वाससे । महाहव रिपुस्कन्ध दृष्टचक्राय चक्रिणे । पूजामन्त्रः ॥ मत्स्यं कूर्मं वराहश्च नारसिंहश्च वामनं । रामं रामं रामकृष्णं अर्चयामि हिते

॥ ३ ॥
१०८

नमः । पादाद्यैकैकमस्याङ्गं पूजयेच्छीर्षमन्ततः । पादौ मत्स्याय च नमोनमः कूर्माय जानुनी । वराहाय नमोगुह्यं नृसिंहायेति नामितः । उरसौ वामनायेति भुजौ रामाय वै नमः । मुखं रामाय च नमः कृष्णाय च नमः शिरः । एवं व्रते कृते ब्रह्मन् सत्युष्यं तस्मिन्निबोधने । यावत्कस्यशतं पूर्णं एकं सप्तति संख्यया । प्राप्य बिष्णुपुरं भोगान् भुञ्जते कालमक्षयं । इहागत्य भवेद्राजा राजमिष्य सुखेवितः । सर्वांगपूजा ॥ धूपोयं देवदेवेश शङ्खचक्र गदाधर । अशुतानन्त गोविन्द वासुदेव नमोस्तुते । धू० त्वमेव पृथिवी ज्योतिर्वायुराकाशमेव च । त्वमेव ज्योतिषां ज्योतिर्दीपोयं प्रतिगृह्यतां । अन्नं चतुर्विधं खादु रसैः वस्त्रैः समन्वितं । मया निवेदितं देव प्रसीद परमेश्वर । अग्निर्यमो वैश्रवणः पापं मे हन्तु मेव्ययं । जगत्पूज्यो जगद्गन्धः अनादिर्जगदन्तस्तत् । जलाश्रयो जगद्योनिः प्रीयतां मे जनार्दनः । अनेककर्म निबन्धध्वंसिनं जलशायिने । नतोस्मि मधुरानाथ माधवं मधुसूदनं । नमो वामनरूपाय नमस्तोस्तु त्रिविक्रम । नमस्ते बलिबन्धाय वासुदेव नमोस्तुते । नमोनमस्ते गोविन्द गमनेश त्रिविक्रम । पापस्य संक्षयं कृत्वा सर्वकाम प्रदो मम । सर्वगः सर्वदेवेशः श्रीधरः श्रीनिकेतनः । विश्वेश्वराय विष्णवे श्रीशाय च नमोनमः । सर्वं संपूजयेद्राष्टौ एकादशां नरोत्तम । आगरं तत्र कुर्वीत गीतवादिषु मङ्गलैः । एवं पूर्वोक्तविधिना अर्चयेद्दामनं हरिं । प्रदेयः स्निग्धश्च विदुषि ब्राह्मणे मन्त्रतो नय । वामनो बुद्धिदो दाता द्रव्य स्रो वामनः स्वयं । वामनोऽस्य प्रतिग्राही वामनाय नमोनमः । मन्त्रेणानेन गृहीयात् ब्राह्मणस्यापि मन्त्रवित् । वामनः प्रतिगृह्णाति वामनो वै ददाति च । वामनास्त्वारकोमाभ्यां वामनाय नमोनमः ॥ इति प्रतिग्रह मन्त्रः ॥ एवं दत्त्वा ततः प्रातर्भोजनं पृषदाज्यकं । पूर्वं दद्यात् ब्राह्मणेभ्यः पश्चात् भुञ्जीत चात्मवान् । भूयो यथेष्टया राजन् सर्वेष्वैव विधिः स्मृतः । एवं व्रते कृते ब्रह्मन् सत्युष्यं तस्मिन्निबोध मे । हस्तश्वरथवाजीनां दाता मोक्षा विम खरी । रूपसौभाग्य सम्पन्नो दीर्घायुर्नोतिजो भवेत् । पुत्रैः पौत्रैः परिहृतो जीवेत्सः शरदां शतं । एषा व्युष्टिः समाख्याता एकादशां मया तव । पूर्वं मेव समाख्याता द्वादशी श्रवणान्विता । व्युष्टिः फलं । उपोष्यैकादशीं पश्चात् द्वादशीमप्युपोषयेत् । नचात्र विधिबोधः स्यात् उभयोर्देवता हरिः । बुध-

अथ संयुक्ता द्वादशी सङ्गमोदकं । दानं दध्नीदनं सम्यक् उपवासः परो विधिः । सगरेण ककुब्जेन धुन्धुमारेण गाधिना । एतैस्त्रान्यैश्च राजेन्द्रः
 कृता वै द्वादशी तिथिः । इति भविष्योत्तरपुराणे वामनख्यन्ती । अथ पौषकृष्ण द्वादक्षां गुर्जराचारप्रसिद्धं सुरूपा द्वादशी व्रतं । उवाच ।
 भगवन् प्रष्टुमिच्छामि प्रसादं कुरु मे प्रभो । कथितस्थं प्रसादेन यद्यस्ति मयि सौहृदं । व्रतेन केन चीर्ष्येन विरूपत्वं प्रणश्यति । सौभाग्यस्यैवमतुलं
 प्राप्यते कस्य रोचनात् । तन्मे कथय देवेश परमाभीष्ट दायक ॥ ईश्वर उवाच । श्रूयतां परमं गुह्यं व्रतं पापहरं शुभं । सुरूपा द्वादशी नाम महापातक
 नाशिनी । सुरूपदायिनी चैव महापातक नाशिनी । कुलटद्विकरी चैव सर्वसौख्य प्रदायिनी । तत् शृणुष्व प्रयत्नेन कथ्यमानं मया नघे । पुरा वै हा
 परस्यान्ते विष्णुर्देत्यनिसूदनः । अवतीर्णो मर्त्यलोके वसुदेव कुले किल । तेनोटा रुक्मिणी नाम भीष्मकस्य सुता पुरा । अत्यन्त रूपसुभगा पतिव्रत
 परायणा । न हि तस्याः विना कृष्णः लोकमुद्भवते सुखं । शत्रुशरयोः सापि पादवन्दनतत्परा । केनापि कर्ष्यदेष्टेण कुपितां विष्णुमातरं । न प्रसादयति
 क्षिप्रमिति ज्ञात्वा तु देवकी । कृष्णं प्रोवाच कुपिता यदि ते जननीच्छाहं । ततस्त्वया हि वै बाह्या कुलरूपा गुणाधिका । महाकथमन्यथा कर्तुं नार्हसि त्वं
 कुलोदह । श्रीकृष्ण उवाच । अपापां रुक्मिणीं त्यक्त्वा उद्गृहेहं कथं शुभां । यः परित्यजते भार्यामविश्ववशं देहिनां । सः प्राप्नोति हि मन्दत्वं दीर्घम्यं सप्तपौ
 रवं । विरूपत्वमवाप्नोति न सुखं निन्दते क्वचित् । व्याधिर्वा जायते लोके निन्दनीयः सदेहिनां । इत्यहं जानमानोपि कथं कुर्याम्विश्रुतव ॥ देवकुमांश्च ।
 सर्वेषामेव वेदावां तीर्थादीनामपि भ्रवं । माता गुरुतरा पुत्र कस्तस्या वचनं त्यजेत् । मम वाक्शस्य करणे कथं पापिष्ठता भवेत् जननी पूज्यते ते न
 भार्या च यदुनन्दन । श्रीकृष्ण उवाच । परित्यजामि नाहन्तां प्रियां प्राण धनेश्वरीं । इति तूष्णीं परामृतां मातरं प्रेक्ष्य केशवः । चिन्तयामास परमं कथं
 सौख्यं भवेदिति । एतस्मिन्नेवकाले तु नारदो भगवानुविष्टः । अस्युज्जगाम सङ्घसा विष्णुं संप्रेक्ष्य विस्मितं । पूजितः परया मत्त्या अर्चं जग्राह नारदः । उप
 विष्टो यथान्वायं पर्वष्टुदनामयं । नारद उवाच । किञ्च खेदं करोषि त्वं कथमुद्देग कारणं । किं न सिद्धमिति तेभीष्टं त्वजोद्देगं बद्धम । श्रीकृष्ण

। ३ ।

११०

उवाच ॥ माता नियुक्तो ब्रह्मर्षे परिणेतुं द्विजोत्तम । कन्यामुद्गाहयिष्यामि कुरूपां कस्यचित्प्रभे ॥ नारद उवाच ॥ श्रूयतामभिधास्यामिपूर्वं वृत्तान्तमादरात् ।
लघ्नीयुक्तः पुरा नाथः क्रीडमानोहि नन्दने । तच्चायातः समगवान् दुर्वासा ऋषि सत्तमः । सत्कृतस्तु यथाज्ञानमभ्युत्थापनपूर्वकं । प्रेक्ष्य वीभत्सरूपन्तं देव्या
हास्यं कृतं तदा । स कोपेन महातेजा वैश्वानरसमप्रभः । ब्रूयात् लघ्नीं दुर्वासा मुनिः क्रोधेन संयुतः । वसितोऽहन्वया मुग्धे चात्मनो रूपमीक्षतु । वि
रूपा भव दुर्हते किं न ज्ञातोऽहं त्वया । इत्युक्त्वा स तया देव्या यथा शक्रप्राप्तादितः । प्रसन्नो जगदे वाक्यं मञ्जुषो नान्यथा भवेत् । जन्मान्तरेषास्व
कृतं करिष्यति विरूपतां । सा तन् मर्त्यवतीर्षाहि गोपकस्य गृहे शुभा । सत्यभामा विरूपाङ्गी विरूपदर्शनी त्वय । कर्णनासातिविकृता संजाता तस्य
मावतः । पाणिपाद कटिग्रीवा सर्ववैरूप्य लक्षणा । तच्च गच्छ महाप्राज्ञ सा ते कन्यां प्रदास्यति । श्रीकृष्ण उवाच ॥ ममवन् विरूपवदनां कथञ्चक्षामि
नित्यशः । कां गतिं च गमिष्यामि तां विवाह्य कुरूपिणीं ॥ नारद उवाच ॥ तस्याः शाप प्रसादेन वक्रिण्या मद नन्दन । उत्तमं प्राप्सते रूपं सौ
भाग्यं परमं सुखं । माता पिता सा किल वै धर्मकामार्थमिच्छते । एवं भविष्यतीत्येव सम्बन्धो विहितः सुरैः । त्वया च नान्यथा कार्यं गुरुणां वचनं
महत् । माता गुरुतरा भूमेरिति वेदेषु गद्यते । ईश्वर उवाच । एवमुक्त्वा महादेवि नारदस्त्रिदि वङ्गतः । कृष्णोपि मातरं प्राह वैवाह्यं हि विधी
यते । विवाहिता च सा तेन वेदोक्त विधिना ततः । आनीये स्तुष्टं मातुः दर्शयामास तां बभू । पश्चाच्च वचनं मामा परिणीता शुचिज्जता ।
निर्दत्ति परमां गच्छ प्रसादपरमा भव । इत्युक्त्वा वीक्षतां कृष्णः प्रणिपत्य च मातरं । जगाम कृतकार्याणां कारणाय महाबलः । तां दृष्ट्वा ह्रैव
माता च बभौ दुःखाधिका भृङ्ग । ईदृग्विरूपा विकृता कथं भर्तास्मि गोपिता । चिन्तामवाप महतीमतीवोद्विग्न मानसा । कस्यापि नाचक्षतेऽथ विरूपं
तत्परीरजं । अथ कस्मिंस्तु कालेन वक्रिणीं तच्च भावतः । नमस्कृत्य ततश्चरुं संस्पृष्टक्रीमयं तदा । उवाच प्रभृतं वाक्यं भक्तियुक्तं शुभावहं । अस्माहं
द्रष्टुमिच्छामि सपत्नीं कृष्णवल्गुभां । तां दर्शयामास श्रीर्गं प्रसादं सुविधीयतां । देवक्युवाच । श्रूयस्व हन्ते सुभगे ममापि वचनं कुरु । पूर्वमाचरितं

११०

सुभु सुरूपा द्वादशी व्रतं संप्रयच्छसि चेत्तस्यै दर्शनन्ते भविष्यति । रुक्मिण्युवाच । कष्टेन क्रियते धर्मः व्रतं चापि सुदुस्तरं । कथं तस्यै प्रयच्छामि
 पद्मं देवैः सुदर्शनं । देवक्युवाच ॥ अर्द्धं प्रदीयतामस्यै तदर्द्धमथवा पुनः । वृक्षमांशमथो घटं षोडशांशमथवापि वा । रुक्मिण्युवाच ॥ सुरूपा
 द्वादशीपुण्यं तिषार्द्धमपि नोत्सहे । किं पुनः षोडशांशन्तु सपत्न्या दुःखचेतसि । एवमुक्ता जगामाशु मन्दिरं स्वं शुभेक्षणा । पुनः पप्रच्छ कृष्णं वा
 प्रणिशतेन वै रुषा देव पृच्छामि चैवोक्तं न रुषापि प्रभो मम । कथं पश्यामि तामश्रु नवेढां कृष्णवस्त्रभां । श्रीकृष्ण उवाच श्रुत्वा द्रव्यति तेशुशु विरूपां
 तां सुमध्यमां । विरूपश्रवणाघोर्नां कुरूपां विव्रताननां । अदृष्टवैचित्र्योक्तं रूपाद्यच्च न संशयः । प्रार्थयाच्च प्रियां सुभु सुरूपाद्वादशीव्रतं ।
 तिषादपिहि घटाग्रादेहि मे सेविकास्म्यहं । सा गता तत्सकाशन्तु पिधाय द्वारमादरात् । उवाच रुक्मीणी सातु सत्यभामा शुचिव्रता । एका
 यथाकृतिं देवि देहि भोग्यकनन्दिनि । अर्द्धाङ्गनिर्वा मे देवा यद्यस्ति मांय सौहृदं । रुक्मिण्युवाच । कोयं मतिममसौद्य सुरूपां द्वादशीं प्रति ।
 तिषाङ्गतिं प्रयच्छामि उद्धाटय कपाटकं । इत्युक्ता त्वरितं स्नात्वा दत्त्वा ह्येकां तिषाङ्गतिं । तस्यां चैव प्रदत्तायां रूपेण साधिकाभवत् । तां इहा
 विस्मयपरां पप्रच्छ दयितां हरेः । कथ्यतां मम का हि त्वं किमर्थमिह चागता । सत्यभामा उवाच ॥ तवाहं भगिनी भद्रे कृष्णेनोटास्मि धार्मिकं ।
 सत्यभामेति मे नाम नमामि चरणौ तव । इति श्रुत्वा तु वचनं विस्मयोतफुल्ललोचना । नोवाच किल चार्वंगी प्रत्यर्थं विस्मिता भवत् । एतस्मिन्नेव काञ्चेतु
 कामुवाचाशरीरिणी नृच दानप्रभावेण सत्यव्रतपरायणा । सुरूपाद्वादशी पुण्यं देवानामपि दुर्लभं । देव्युवाच ॥ कर्मणा केन कर्त्तव्या किमाचारं
 वदस्व मे । नियमं होमदानञ्च प्रसार्द सन्निन्धीयतां ॥ ईश्वर उवाच ॥ षोडशांशे तु संप्राप्तिं पुण्यञ्चैवं वदा भवेत् । तस्यां रात्रौ संवतात्मा ध्यात्वा विष्णुं
 वनातनं ॥ श्वेता गौरेकवर्णा वा तस्या ग्राह्यं तु गोमयं । अन्तरिक्षात्तु पतितं शुचिर्मानमवस्थितः । तस्य कृत्वाङ्गतोनां तु शतमष्टोत्तरं तिलैः । प्रतीक्षे
 द्वादशी कृष्णां उपमास परासुधैः । स्नात्वा नद्यां नद्यागे वा विष्णुमेवायचिन्तयेत् । सौवर्णं तु हरिं कृत्वा रूपं वा भक्तिशक्तिः । विस्मयाचोपरिस्त्रं

॥ ३ ॥

१११

च ततो विष्णुं प्रपूजयेत् । इतिसंपूज्य विहितं पुष्पैर्धूपैस्तुधूपितैः । नैवेद्यं तिल मिश्रं तु फलानि विविधानि च । नमः परमशान्ताय विरूपाक्ष नमोस्तुते ।
 सर्वसंकटनाशाय गृहानार्घं नमोस्तुते ॥ अर्घमन्त्रः ॥ एवं संपूज्य देवेशं कुर्याद्भोमं समाहितः । आवाञ्छ देवं लक्ष्मीशं होमयेद्भोमयाज्जतीम् । शतम
 ष्ठाधिकं चैव तिलान् व्याहृति संयुतान् । सप्तसप्तशीर्षेति मन्त्रेण हृदि ध्यात्वा जनार्दनं । लक्ष्मीयुक्तञ्च मेघाभं शङ्खचक्रगदाधरं । होमान्ते कारयेत्
 आहुं वैष्णवं द्विवचनमैः । दत्त्वा च भोजनं तेभ्यः कृतकुण्डञ्च दक्षिणां । धर्मश्रवण संयुक्तं जागृयात्तु ततो निशां । तत्कुलं वैष्णवीमूर्तिं विप्राय प्रतिषाद
 येत् । मन्त्रहीनं मिहीनं च सर्वं तच्च क्षमापयेत् ॥ ईश्वर उवाच ॥ एवं यः कुरुते देवि सुरूपा द्वादशीव्रतं । नरो वा यदि वा नारी तच्च पुण्यं शृणुष्व
 मे । दौर्भाग्यं नश्यते तस्य अपि जन्मान्तरार्जितम् । अपि धूमस्य सम्पर्काज्जायते कारणान्तरात् । तस्यापि तस्य ते दुःखं वैकल्प्यं तस्य जन्मनि । बन्धु
 मित्रं वियोगञ्च नेष्टैः सप्त वियोगता । जायते गोषट्द्विष्व कीर्त्तिमान् जायते भुवि । जातिस्मरणमाप्नोति पदं निर्वाणमाप्नुयात् । पद्यमानमिदं मत्स्या
 यः शृणोति समाहितः । पुण्यमाप्नोति सततं सर्गलोके महीमते । इति सुरूपाद्वादशी व्रतं ॥ इति श्रीभट्टनीलकण्ठात्मज महेश्वरकृतौ व्रतार्कद्वादशी
 व्रतानि ॥ अथ चवोदशी व्रतानि । तत्राषाढशुक्लचवोदश्यां दिवसा पार्वती व्रतं भविष्योत्तर पुराणे । श्रीलक्ष्मीरुवाच । देवदेव जगन्नाथ भुक्तिमुक्ति
 प्रदायक । कथयस्व प्रसादेन लोकाणां हितकाम्यया । नारीणां तु व्रतं चैव अवैधव्यकरं सुभं । येन चीर्णं न नारीणामखण्ड फलदो भवेत् ॥ श्रीभगवा
 नुवाच । सत्यमुक्तं त्वया देवि मिथ्या नच त्वयोदितं । तद्गतं कथयिष्यामि नाख्यातं कस्यचित्पुरा । अकथ्यं परमं गुह्यं पवित्रं पापनाशनं । येन चीर्णेन
 नारीणामवैधव्यं च जायते । आषाढे चैव कर्त्तव्यं शुक्लपक्षे चवोदशी । गृहीयान्नियमं तच्च दन्तधावन पूर्व्वकं । दन्तधावन मन्त्रः ॥ आयुर्वलं यशो
 बर्चः प्रजाः पशु वसूनि च । ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च तस्मिन्नेहि वनस्यते ॥ नियमात् फलमाप्नोति निःफलं निस्रमं विना । एतत्सर्वं प्रयत्नेन व्रतं नियमपूर्व्वकं
 एकमुक्त व्रतं चैव करिष्ये च मयाधुना । स्वादुरहितेन धान्येन तेन पापं व्यपोह्यतु । उमामहेश्वरौ कार्यौ सुवर्णं रजतादिभिः । अथवा चन्द्रायौ काश्यौ

१११

सिंहदेवोपरिस्त्रितौ । गोष्ठे देवालये चापि तथा ब्राह्मणवेष्मनि । स्थापयेद्दम्बन्त्रेण प्रतिष्ठां तत्र कारयेत् । तद्दिने दन्तकाष्ठं हि यूथिकां च
 वरानने स्नानसुद्धिं ततः कृत्वा ततः यूजां प्रकल्पयेत् ऋषिभिः सह सनकैः पूजां कृत्वा पृथक् पृथक् कुङ्कुमागरकस्तूरीसिन्दूरैरष्टगन्धकैः ।
 पञ्चकैः शतपत्रैश्च पूथिकादिस्तूङ्गैः । ग्रीवासूत्रेण दूर्वायाः पूजयित्वा विधानतः । अर्घ्येण चातिशुद्धेण उत्ततीयुग एव च । श्रीफलद्राक्षा
 दाडिमैः तथा जातोफलेन च । आद्या देवी च शर्वाणी शङ्करस्य सदा प्रिये । अर्घं गृह्णाण देवेशि ममोपरि कृपां कुरु । इति पूजा प्रकर्त्त-
 व्या कथां चक्रे द्विजोत्तमः ॥ श्रीलक्ष्मीरवाच ॥ अच्युताय नमस्तुभ्यं पुरुषायादिरूपिणे । अताध्यक्ष महाप्राज्ञ त्वं ब्रह्मिन्त्रयकारक । कथयस्व प्रसादेन
 ब्रतानामत्तमं ब्रतं । केन चादौ पुराचीर्णं द्रव्यलोके च कारितं । एतत्सर्वं प्रयत्नेन ब्रूहि मे जगदीश्वर ॥ श्रीमगवानुवाच ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि पार्व-
 त्यास्व कथामिमां । यां श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः । आसीत्पुराकृतयुगे कौण्डिन्ये नगरेवरे । ब्राह्मणो वसते तत्र सत्यशौच परावणः । गुण-
 वान् शीलसन्तोषी वामनो नाम नामतः । तस्य भार्या प्रिया सत्या रूपलक्षणसंयुता । धनाढ्यो वेदविदुषः गृहे वै सर्वं सम्यदः । तस्य कर्मविपाकेन सन्तानं
 क्षितौ भवत् । अपुत्रस्य गृहं शून्यं अज्ञानसदृशं भवेत् । दम्पती तेन दुःखेन क्षामौ जातौ शरीरतः । एककालं समायोगे नारदो गृहमागतः । अर्घं
 पार्थ कृतं तस्य कथां चक्रेऽमुना सह ॥ वामन उवाच ॥ नारदस्त्वं ऋषिभ्येष्टं सर्वज्ञान परावण । कथयस्व प्रसादेन कथं दुःखं प्रशम्यति ॥ दानेन केन
 देवर्षे ब्रतनिबन्धनं पुरःसरं । तीर्थेन च मुनिभ्येष्टं सन्तानं मे भविष्यति ॥ नारद उवाच ॥ शृणु विप्र प्रवक्ष्यामि सन्तानञ्च भविष्यति । वनस्य दक्षिणे
 पार्श्वे विस्वव्यूपन्तु मध्यतः । विपक्षिङ्गञ्च विख्यातं भवानीसंहितं परं । सपर्यां कुरु यत्नेन तुष्टी दास्यति सन्ततिं । अपूज्यं लिङ्गमभ्यर्च्यऽपूज्यस्य यद्दीय-
 ते । अनाथे प्रेतसंस्कार कोटियज्ञ फलं भवेत् । इत्युक्त्वा नारदः स्वर्गे गतो वै मुनिपुङ्गवः । वनमध्ये गतो हौ तौ दम्पतो पुत्रकाञ्छिनौ । विस्वमध्ये ततो
 दृष्ट्वा शिवलिङ्गं पुरातनं । विस्वपत्रेण जीर्णं लिङ्गं तत्रैव द्वादितं । विहाय विस्वपत्राणि सन्मार्ज्यं उपलेपनं । पञ्चाशतेन प्रक्षाल्य पूजां कृत्वा मनो

॥ ३ ॥

११२

रूमां । नित्यं नियमसंयुक्तं पूजयेत्परमेश्वरं । पञ्चाब्दं पूजितस्तेन पार्वती सहिता हरः । एकदा तु गता सौ तु पुष्पार्थं ब्राह्मणस्य हि । कुसुमं गृह्यते
 ११२ ~~सुधाश्रीकर~~ वावत् दृष्टो सुपद्मगैः । पतितस्तद्वने घोरे सिंहव्याघ्र समाकुले । तृतीयेन मुहूर्त्तेन तद्गार्या चिन्तितं तदा । केनापि कारणेनैव कथं नायाति
 मे ~~सिंहव्याघ्र~~ दन्ती शोकसंयुक्ता वनमध्ये गता सती । आगता तत्र यत्रास्ते भर्त्ता च पतितोऽपि च ॥ भर्त्तारं पतितं दृष्ट्वा सापि तत्र उपागता । तस्य
 आदिदेना ~~सुधाश्रीकर~~ स्मरन्ती वनदेवतां । पार्वती च समायाता यत्र तिष्ठति ब्राह्मणी । क्रन्दमानां तु तां दृष्ट्वा पार्वती वरदा भवत् । सुधाश्रीकर इस्तेन
 विप्रवक्त्रे विमुञ्चती । उत्थितो ब्राह्मणो तत्र निशीथे निद्रयापि च । तावेत्य चरणौ गृह्य दम्पती विनयान्वितौ । पार्वत्योदितमिदं वरं वरय सुव्रते ।
 ब्राह्मण्युवाच ॥ त्वत्प्रसादेन रुद्राणि लब्ध्वाश्च वाञ्छितं मया । सन्तानं चैव मे नास्ति एतत् दुःखं च मे हृदि । पार्वत्युवाच ॥ व्रतं कुरु विधानेन मम
 नाम्ना च विभ्रुतं । जया ममव्रतं नाम चैलोक्ते पावनं परं । जया पार्वती व्रतं च आघाटे चारुलोचने । स्वादुरहितेन चान्नेन लवणेन रहितेन च । भो
 कर्तव्यं दिनपञ्चैव कर्तव्यं च दृढव्रतं । चयोदृशां व्रतारम्भं तृतीयायां समापन । शुक्लपक्षे व्रतारम्भं कृष्णपक्षे समापनं । पञ्चाब्दं यावन्नालैस्तु व्रतं कार्यं
 प्रयत्नतः । पञ्चाब्दं हि यवैश्वं व्रतन्तु लक्षणं विना । पञ्चाब्दं तण्डुलैः कार्यं इक्षूरसविसर्जनं । पञ्चाब्दं मुद्गैः कार्यं एवं चायनविंशति । विंश
 तितमे ततोऽब्दे व्रतोद्धारं समाचरेत् । दम्पत्योः परिधानं हि प्रदद्याद्गृह्हेतवे । भोजं सुवासनीनाञ्च तृतीयायां यथोदितं । विंशतिं प्रथमे पक्षे वित्त
 साद्यमतः परं । पञ्चके पञ्चके कार्यं परिधानं भोजनैः सह । ननारसैः समायुक्तं घृतखण्ड समन्विनं । सभर्तृकायाश्च दातव्यं भोज्यं सौभाग्यं हेतवे ।
 कुङ्कुमं कज्जलं देयं अब्दे अब्दे सशक्तिः । रात्रौ जागरणं कुर्यात् अखण्डं फलदं भवेत् । अनेन विधिना यस्तु कुरुते व्रतमुत्तमं । जागरेच कृते याति
 व्रतं संपूर्णतां सदा । व्रतेन च विना नारी विधवा जन्मजन्मनि । शोचन्ती दुःखसंयुक्ता न च सौभाग्यं भाग्भवेत् । नारीणां च व्रतैर्दानैः पतिभक्त्या ततः
 परं । सौभाग्यमतुलं याति पतिसन्तीषदानतः । एतावदुक्ता व्रतमिदं तत्रैवान्तरधीयत । पञ्चाङ्गं समागत्य दम्पती च मदान्वितौ । पूर्वोक्तेन विधा

११३

नेन प्राप्तं पुत्रसुखं तयोः । भर्तारं च विशेषेण अवैधव्यं परं सुखं । भुक्ता च विविधान् भोगान् अन्ते प्राप्तं शिवालयं । श्रीभगवानुवाच ॥ एवं या कुरु
 ते नारो नचमर्षा विपुज्यते । कुलचयं समुधृत्य नीयते शिवमन्दिरं । सान्निध्यं सुखमाप्नोति शिवलोके महीयते कथां श्रुत्वा विधानेन सर्वपापैर्विमुच्य
 ते । इति भविष्योत्तर पुराणेनया पार्वती व्रतं ॥ इदञ्च गुर्जराचार प्राप्तं ॥ अथ भाद्रपदशुक्लचयोदश्यादि गोचिराच व्रतं । हेमाद्रौ भविष्योत्तरे ।
 युधिष्ठिर उवाच ॥ भगवत्स्वत्प्रसादेन वङ्गनि सुकृतानि मे । श्रुतानि वज्रपुण्यानि कृतानि मधुसूदन । सर्वपापहराणि स्युः सर्वकाम प्रदानि च । सां
 प्रतं श्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतं । किञ्चिद्योग व्रतं ब्रूहि यदितुष्टोसि माधव । यत्कृत्वा सर्वपापेभ्यो नरोनारी प्रमुच्यते ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ क
 थयामि नृपश्रेष्ठ व्रतानामुत्तमं व्रतं । यन्नकस्यचिदाख्यातं तच्छृणुष्व नृपोत्तम । यान्यान् कामान् वाञ्छन्ति लभेतांस्तांस्तथैव च । तच्छणादेव मुच्यन्ते
 नरा नार्यश्च सर्वशः । प्रभोर्भगवतोरारजन् कामधेनोः प्रसादतः । सौभाग्यं संततिं लब्धौ प्राप्नोति सुखमुत्तमं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यदि तुष्टोसि भगव
 न् व्रतस्यास्य विधिंशुभं । ब्रूहि मे राजशार्दूल करोमि त्वत्प्रसादतः । केमन्त्राः के नमस्तारा देवतार्थे प्रकीर्त्तिताः । किं दानमर्घ्यमन्त्रश्च कथयस्व
 सुरोत्तम ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ नारदेन पुरा राजन् यदुक्तं सागरादिषु । स्मारितं तत्त्वया राजन् शृणुष्वैकमनाव्रतं । मासि भाद्रपदे शुक्ले चयोदश्यां
 समारभेत् । चयोदश्यां प्रभाते तु समुत्थाय शुचिर्भवेत् । गृहीयाद्भियमं पूर्वं दन्तधावनपूर्वकं । आचम्योदकमादाय इमं मंत्रं मुदीरयेत् । गोचिराच
 व्रतस्यास्य उपवासकरणे मम । शरणं भव मे देवि नमस्ते धेनुरुपिणि । प्रसीद तु महादेवो लक्ष्मीनारायणः प्रभुः । लक्ष्मीनारायणं देवं सौवर्णं वा स्वश
 क्तिः । पञ्चाशतेन गव्येन स्नापयेत् कमलापतिं । स्थापयेत् सर्वतोभद्रं मण्डलेष्टदलेपि वा । गन्धपुष्पैः सुनैवेद्यैः स्तुतिगीतादिनर्तनैः । नालिकेरार्घ
 दानेन प्रीणयेद्गां हरिं तथा । लक्ष्मीकान्त जगन्नाथ गोचिराच व्रतं मम । परिपूर्णं कुरुष्वे मं गृहाणार्घं नमोऽस्तु मे । आरार्तिकं ततः कुर्याद्भक्त्या कृष्णस्य
 तुष्टिदं । नवं कुम्भं जलभृतं हविष्याग्नेन पूरितं । कृत्वा दिनचयं पार्थ प्रीतयोविनिवेदयेत् । धेनुपूजां ततः कुर्यात् जलधारां प्रदक्षिणां । पुरा दत्वा तु

॥ व ॥

११३

मुकुटं कुण्डलं कुङ्कुमं तथा । अन्नाच्छादनं गन्धादि दिव्यपुष्पैः सदीपकैः । अहोरात्रं भवं किञ्चित् दृढदीपं दिनत्रयं । अर्घदानं ततः कुर्यात्नालिकेरा
दिभिः फलैः । अर्घं मन्त्रः ॥ पञ्चगावः समुत्पन्ना मध्यमाने महोदधौ । तासां मध्ये तु या नन्दा तस्यै धेन्यै नमो नमः । प्रदक्षिणी कृता येन धेनु मार्यानुसा
रिणी । प्रदक्षिणी कृता तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा । गावो ममाग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः गावो मे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहं । आरार्तिर्न सनैवेद्यं
गीतवाद्यं कर्षोत्सवः कुङ्कुमं कलशं सूचं धेन्यै दद्याद्विचक्षणः । एवं संपूज्य तां धेनुं सम्यग् भक्त्या दिनत्रयं । यवांश्च यवसचैव चारयेत्पायवेदपः । गोमयादा
गतैर्धैतैः कुर्यान्नैरेव पारणं । धेन्यै प्रजागरं कुर्यात् सर्वपापप्रणाशनं । त्रिविधान्मुच्यते पापात् प्रहरार्धेन पांडव । तस्योत्तरं कृतात्पापात् प्रहरार्धेन मुच्यते ।
चत्वारि वेषुपात्राणि कारयित्वा प्रपूजयेत् । नालिकेरामृकदलद्राक्षाखर्जूरदाडिमैः । शुभैः विहृतैः सिन्दूरैर्वस्त्रकुङ्कुमकज्जलैः । प्रथमे बीजपूरार्घं द्वितीये
दाडिमं शुभं तृतीये नालिकेरेण दद्यादर्धं दिनत्रयं । करकास्तुत्रयः कार्या हविष्यान्नेन पूरिताः । लक्ष्मीनारायणं देवं ब्राह्मणं भार्यया सह । पूजयेत्कुसुमै
र्वस्त्रैर्हेम सूचैर्युधिष्ठिर । दंपत्योर्भोजनं देयं धेनुं भक्त्या दिनत्रयं पारणे गौरिणीं विप्रानिष्टं बंधूंश्च भोजयेत् । गुरुरूपाय तां धेनुं द्विजाय प्रतिपादयेत् ।
सकुङ्कुमां सवस्त्रां च घंटा मुकुटभूषितां । गीतवादिचनृत्यादिशान्तिपाठपुरःसरां । यायाद्विप्रशृङ्खं यावत् प्रापयेत्तत एव च । एवं या कुरुते पार्थ गोचिरात्रं
व्रतोत्तमं । दुर्लभं तु सदा स्त्रोषां नराणां नृपसत्तम । अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च । कृत्वा यत् फलमाप्नोति गोचिराचव्रते कृते । प्रभासे च
कुरुक्षेत्रे चन्द्रसूर्यग्रहे तथा । हेमभारशतं दद्यात् फलं तस्याप्नुयात् नृप । धेनुदानं ततः पश्चान् सवस्त्रं सर्वकामकं । सागरां वरसंयुक्ता दत्ता तेन वसुंधरा ।
एवं या कुरुते पार्थ चिराचव्रतमुत्तमं । भवान्तरकृतात्पापात् स्त्रिविधान्मुच्यते नरः । या वा काचिन्नपश्येत् भर्तुदुःखं नराधिप । पुत्रपौत्रसुखं
तस्याभविष्यति न संशयः । जन्मांतरेऽप्यसौ नारी वैधव्यं नैव पश्यति । वैधव्यं च महदुखं न भवेत्तु भवान्तरे । अपुत्री लभते पुत्रान्धनहीनो धनं लभेत् ।
कायेन मनसा चैव कर्मणा बद्धपार्श्वितं । तत्सर्वं पातकं याति गोचिराचव्रतेन वै । इह भोगान्मविपुलान् भुक्तायः पूर्णमेव च । व्रतस्यास्य प्रभावेण गोलीके

११३

च मञ्जीयते । कीर्त्तिदं धनदं चैव सौभाग्यकरणं नृप आयुरारोग्य करणं सर्वपापप्रणाशनं । एतस्मात् करणाद्वाजन् सभार्यस्त्वं कुरु व्रतं । यदि राज्यं च
 सत्कीर्त्तिमन्त्रित्यभामुमिहेच्छसि । तच्छ्रुत्वा पाण्डवश्रेष्ठो व्रतं चक्रे समाहितः । व्रतस्यास्य प्रभावेण लब्धं राज्यमकटंकं । इतिहेमाद्रौ भविष्ये गोविराचव्रतं ।
 इदं च गुर्जरेषु प्रसिद्धं । स्तांदेतुषास्त्रिनशुकचयोदशायुक्तम् । अथ गुर्जराचारप्राप्तं गोविराचव्रतं ॥ युधिष्ठिर उवाच येन लक्ष्मीः सकलापि नराणां भुवने
 भवेत् । संततिर्वर्द्धते स्त्रीणां तद्भूतं वद मे प्रभो ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं । येन वैक्रियमाणेन सर्वपापक्षयो भवे । गोच
 राक्षमिति ख्यातं नृस्त्रीणां फलदायकं वाङ्कितं जायते तेषां दयाचेतसि वर्त्तते ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशं तद्भूतं देव विधानं तच्च कीदृशं कथमेषा समुत्पन्ना
 कस्मिन् काले तु केशव । श्रीकृष्ण उवाच ॥ पुराकृतपुगे पार्थ मनुर्नाम वमूवह । वैवस्वतकुले जातो बभूव पृथिवीपतिः । तदन्वये दिलीपश्च प्रसूतः पतिरु
 त्ततः । नृपाः सर्वे वशं तस्य संजाताः करदायकाः । नित्यं धर्मपरो राजा पूजनीयो मनीषिणां न जायते तु संतानं तस्यैवं वर्त्ततः सदा । वाङ्कता तनयं तेन
 दत्तामन्त्रिषु कोशला । स पुचार्यं सपत्नीको वसिष्ठस्याश्रमं यावौ । पश्यन् हि पथि कल्याणि सारसैस्तारणं कृतं । विविधानि च वृक्षाणि मार्गेषु फलितानि वै ।
 सराजा महिषी साङ्गं रथा रुढसुवाहनः । संथायां योगिनस्तस्य महर्षेः प्रापदाश्रमं । सारथिं च समादिश्य वाहान् विश्रामयेत्पथ । रथादुत्तीर्थ्य दंपत्यावाश्रमं
 च गतौ मुनेः । एवं कर्मणि संथायां दिलीपो ददृशे गुरुं । अरुंधत्या सहासीनं सावित्रेण वपितामहं तौ प्रणम्य गुरुं तच्च मुनिपत्नी विशेषतः । स्थितौ तस्य
 ससीपे तु प्रीत्या चानं दिनौ तयोः । दिलीपं च तदा पार्थ धर्मज्ञं लीकपालकं । पप्रच्छ कुशलं राज्यं वसुधायां शुभो मुनिः । दिलीप उवाच ॥ कुशलं मे
 सदा देवस्थिते त्वयि गुरौ सति । सुराणां च मनुष्याणां विपदं रक्षिता भवान् । विषये मम कांताया मपत्यं किं न जायते । किं नु कांथंधरिचरा
 मे निराशाः पितरो मम । तथा कुरु मुनि श्रेष्ठ पुत्रो भवति मे यथा । राज्ञां विपदि संप्राप्ते त्वया दत्तं सुखं मुने । वदेति कथितं राज्ञामुनये
 वै युधिष्ठिर । तदा मुनिः क्षणं तस्यौ ध्यानस्तिमितलोचनः । कारणं संतते राज्ञो मुनिर्हृद्वा समाधिना । पश्चान्निवेदितं तस्मै दिलीपाय

॥ ३ ॥ प्रयत्नतः ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ पूर्वं वृषारिमाराध्य वसुधां गकृत स्तव । अभूत्कल्यकुल स्याधः कामधेनुर्न वदिता । जातस्तस्यास्तदा कोपोदत्तस्ते
 ११४ ~~वसिष्ठ उवाच~~ ॥ न वदिताहं भवता सांप्रतं यदि भूमिप । न भविष्यत्यतः पुत्रः तच्छापो न श्रुतस्त्वया न पूजयेद्यः पूज्यानां वंदनां यो न वंदते ।
 न ~~वसिष्ठ उवाच~~ तु कल्यार्ण पातकैरेव लिप्यते ॥ दिलीप उवाच ॥ कृतो मयापराधोयं करोमि किमहं मुने । सति जयिते येन तद्भूतं वद मे प्रभो ॥
 वसिष्ठ उवाच ॥ अन्यैर्नानाविधैः पुण्यैः सप्तोभिर्नृप दुःसहैः । न जायते तु संतानं गोचिराच व्रतं विना । सपत्नीकः सवत्सां मे धेनुं राजन् फलप्रदां ।
 आराधयैकाग्रमनसा गोचिराच व्रतं कुरु । यावदित्यं दिलीपस्य मुनिना कथितं व्रतं । तावच्च नंदिनी धेनुर्वनादाववृते शुभा । कुंडोप्री तिलकं सितं
 मुखफलादग्धं शुचिर्विधत्ते देवानां वरदा शुभा दधिभवा कामप्रदा पाटला । गोर्वाणाः सकलाः श्रुतौ वपुषि वै तिष्ठन्ति यस्याश्च ते संपूर्णांश्चक्षिनः
 कलां च दधती । श्रेयस्करा पूर्णिमा । भाद्रपदे समायाते शुक्लपक्षे तु पार्थिव । प्रातः स्नात्वा चयोदश्यां नियमं तु सुभक्तितः । समुपोष्य गोचिराचं भक्तिं
 कृत्वा ततः स्तव । भोक्ष्येह नि चतुर्थे हं सौभाग्यं देहिगौर्मम । नियममंशः । ततो गाञ्च समम्यर्च्य मंडले गंधदीपकैः । तगरैः शतपत्रैश्च चपकाद्यैः शुभाननां ।
 गावो ममाग्रतः सन्तु गावो मे संतु पृष्ठतः गावो मे हृदये संतु गवांमध्ये वसोम्यहं । पंचगावो समुत्पन्ना मथ्यामाने महेदधौ । तासां मध्ये तु या नंदा तस्यै धेन्यै
 नमो नमः । पूजामंशः ॥ फलैर्नानाविधैः पुष्पैर्गन्धैरपि स्तुतिः । पूजनीया प्रयत्नेन दद्यादर्घ्यं विधानतः । नालिकेरं च कुष्माण्डं मातुलिङ्गञ्च दाडिभं ।
 हविष्यान्नाञ्च नैवेद्यं कारयेद्यवसंयुतम् । गोचिराच व्रतार्थाय फलं मे च करे धृतम् । सर्व्वकामप्रदा देवि गृह्णाणार्घ्यं नमोस्तुते ॥ अर्घ्यं मन्त्रः ॥ वस्तुयुग्मं
 विधानेन दद्याद्वासांसि दक्षिणां । सपत्नीकाय गुरवे स्तुतिश्च कथा च व्रती नरः । दिनानि व्रतिभिस्त्रीणि श्रोतव्या च कथा शुभा । जितक्रोधैस्ततः सर्व्वै
 स्त्रीभिर्वा पुरुषैरपि । एवं सम्पूज्य विधिवत् लक्ष्मीयुक्तन्तु केशवम् । चतुर्थे दिवसे प्राप्ते ततो धेनुं विसर्जयेत् । ततो धेनुं सवत्सां तु मन्त्रेणानेन पार्थिव ।
 दद्याद्दिप्राय विदुषे धर्मज्ञे शास्त्रपारगे । परिपूर्णं व्रतं कृत्वा इष्टान् कामानभीक्षितान् । विप्राय त्वं मया दत्ता मातर्गच्छ यथा सुखम् ॥ दानमन्त्रः ॥

सर्वदानानि देयानि स्वशक्त्या व्रतिभिर्नरैः । विविधेभ्यो द्विजेभ्यश्च दक्षिणां च स्वशक्तितः ॥ वित्तशायं न कुर्वीत दापयेच्च ततो नरः ॥ गृहं यावत् व्रजेत्
 दृष्टे गीतमृत्यु पुरःसरम् । गोपालानां च पाथेयं पूजाकरकरं वरम् । यवा ये चारिता नित्यं फलेर्नानाविधैः सह । भक्ता वै कामधेन्वा च संयुक्ता गोमयेन तु ।
 पारणं वै प्रकर्त्तव्यं सर्वैरिष्टजनैः सह । सपत्नीकाय गुरवे दत्त्वा चास्रं सदक्षिणं ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ पूर्वमाराध्यतां धेनुं राजा वै भक्तितत्परः ।
 ततः प्रजानामधिपः प्रभाते सुरभिर्मुनेः । भाद्रपदे सिते पक्षे चयोदक्षां युधिष्ठिर पूजां कृत्वा विधानेन मुमोक्ष त्वरितं शुचिः । सन्ध्यायाः प्रभृति
 क्षित्वा आययौ पुनराश्रमे । अर्चां सुदक्षिणा कर्तुं नीत्वा च विधिवद्भलिं । ययौ धेनोः समीपे तु वलिं दत्त्वा दिनचयं । अनुया तस्ततो धेनोः सृतीयदिवसे
 पुनः । जगतां गोरुपधारामिवोदधिपयोधरां । लतामिष्य ततो राजा पुष्पैर्वद्वापितस्तदा । जयशब्दं च भाषन्ते पक्षिणः सुन्दराननाः । गीतञ्च वन
 देवीभिः गायमानन्तथा यशः । सुश्राव च ततो राजा भृशं मनसि हर्षितः । चिरं शुभे वने व्यक्तं भूमिपे भूमिते सति । धेनुश्च शुशुभे राज्ञा
 राजा धेन्वा वमौ पुनः । तद्दिने च मुने धेनू राज्ञोभावञ्च पश्यति । विवेश गङ्गरं तत्र पार्वत्याश्च पितुर्नृप । कृत्स्नं सत्तु सिंहेषु मुनि धेन्वा
 विनिर्मितः । सिंहेषु दृश्ये राज्ञा धेनुं कर्षन्बलेन वै । दृष्ट्वा राज्ञा च सा धेनुः क्रान्तमाना खरोखणैः । ततो धनुर्धरः सोऽपि तां भोक्तु
 मुपपन्नमे । वध्यसिंहवधार्थाय राजा वाणं करे दधौ उत्पन्नस्तु तदा शोकः कोपयुक्तो बभूव सः धनुष्पारोपयन् वाणं चिचन्यस्त इव स्थितः ।
 हस्तस्य निश्चलत्वेन क्रोधस्तस्य अवर्धतः । विस्मयं प्रापयन्सिंहो राजानं वै युधिष्ठिर । मानवस्य गिरा प्राह दृष्टत्वेन गवि स्थितः । सिंह उवाच ॥
 अस्मिं प्रयुक्तं भवता दृष्टा मयि मविष्यति । ततः कष्टेन महता श्रमं माकुरु सर्वथा । न मारुतस्य वेगोऽपि पर्वतोन्मूलने क्षमः । जायते न महाराज
 स्यात्क्लेशो मनोग्रहे । महेस्वरस्य मां राजन् नाम्ना कुम्भोदरेण तु । सेवकानां च सर्वेषां मुखं जानीहि भूमिप । विलोकयेमं पुरतो देवदारुमहाद्रुमं ।
 पित्तः स्नेहेन भूपाल शिवया च सुतः कृतः । कदाचिदागतो हस्ती भग्नस्तेन महाद्रुमः । तस्य संरक्षणार्थाय नियुक्तोऽहं शिवेन तु । कृत्वा शिवेन सिंह ।

॥ व ॥ त्वं भूक्तोऽजीवभोजनः । तर्हीयं खलु गौ राजन् भव्या तु समुपागता त्वत्का लज्जां निवर्त्तस्व भक्तोऽस्ति गुरवे भवान् । आपत्काल इदं दृष्टं न स्याच्छस्त्रभृते
 ॥ ११५ ॥ अदि । दोषो न जायते तस्य यशो राजन् न गच्छति । श्रुत्वा गिरं च सिंहस्य राजा चैनमुवाच ह । ईश्वरस्तु समो मान्या वेत्ति सिंह भवानपि ।
 समीपस्थं याति मम धेनुगुरोरियं । प्रसीद भक्त देहं मे धेनुमुच्च सवत्सका । भविष्यति जनन्याश्च वात्सो मार्गं विलोकयन् । सिंहेन तद्विलीपय
 कथितं मे तदा पुनः । देहान्तरे च दृष्टानि भयकारीणि कुर्वता । सोऽकेन हेतुना पार्थ कान्तं च्छ्वेच सत्कृतं । सर्वस्य जगतो राज्यं वपुरेतन्नयं वयः
 त्यक्तुमिच्छसि वा राजन् मूर्खस्त्वमीदृशः कथं । ददासि च कथं प्राणान् प्रजापालनत्परः । जीवन्मवा महाराज मुनेः कोपश्च यास्यति । ततो रक्षय
 देहं खं राज्यं च कुर्व भूमिप । यावच्चोवाच सिंहोऽसौ नगेनानुगताङ्गिरं । दिलीपोपि तदा पार्थ वाणीभेतामुवाच ह । गवा निरीक्षितस्याहं भूमि
 पो दीननेत्रया । किंभो राज्येन मे सिंह विषये जीवनेन वा । यशो गतश्च मे सर्वयदि धेनु ग्रहीष्यसि । मुञ्च धेनु मिमां रक्ष देह
 भक्षश्च मे कुर्व । सिंह उवाच । इत्थं भूप करिष्यामि तवाङ्गं देहि मे ततः । दिलीपोपि ततश्चाग्रे सिंहस्य पतितस्तदा ।
 यावदित्यं च पतितो मांसस्य पिण्डवन्नृपः । तावत्सिंहे रवं कृत्वा धावितस्य भयङ्करः । दृष्ट्वा सिंहं निपतितं चञ्चलो न बभूव ह । तावत्तस्योपरिष्ठाच्च
 पुष्पदण्डिः पपात वै । उत्तिष्ठ वत्स भूपाल वाचमित्यं निश्चयः सः । उत्थितः सन्धुनश्चाग्रे गां ददर्श न वै हरिं । सेवया च गुरौ पार्थ भक्त्या वापि विशेषतः ।
 प्रीता कामदुष्वाचाहं वरं याचयतात् भवान् । योजयित्वा करौ राजा ययाचे तनयततः । वंश कर्त्ता महाप्राज्ञो शिवभक्तो निरन्तरं । गौरुवाच ।
 गौचि राज व्रतं राजन् यद्भक्त्या भवता कृतं । ततः पश्याद्यते दक्षः पुत्रः पौरुष विग्रहः । ये वेद्येऽपि करिष्यन्ति गोचिराच व्रतं मम । तेषां कामश्च
 दास्यामि मनसीष्टं न संशयः । इत्युक्ता चलित्वा धेनुर्वशिष्ठस्याश्रमं प्रति । सम्मुखी च वलिं नित्वा आययौतु सुदक्षिणा । पूजां कृत्वा विधानेन
 राजपत्नी विशेषतः । प्रदक्षिणक्रियां कृत्वा चलित्वा वै युधिष्ठिर । आश्रमश्च ततो गत्वा दिलीपोऽसौ युतस्तदा । गुरोरग्रे च तत्सर्वं दत्तान्तमवदीत

पुनः । नन्दितौ च तदापार्थ दम्पतीतौ सुकोमलौ । पारणं च ततः कृत्वा प्रस्थितौ नगरं प्रति । ऊताशं च नमस्कृत्य होतारं गां तथैव च । आगतस्य
 ततो रात्रौ उत्पताकं पुरं पुनः । राज्ञा तेन कृशाङ्गेन राज्यमारोपितं भुजे । दिनैः कतिपयैरेव गोचिराचप्रभावतः । राज्यञ्च कुर्वतस्तस्य
 सुतोवातो महाबली । प्रभाते सुमुज्जर्त्तं च उत्पन्नो रघुसंज्ञया । रम्यं जातं तदा सर्वं संजाता निर्मला दिशः । आददे च ऊतं वह्निर्वायवः शीघ्र
 या ववः । सृदंगस्य स्वनैरभ्यैः पूर्णं स्वर्गमनुत्तमं । प्रजाः सर्वास्तदा पार्थ वदन्ति च पुनः पुनः । गोचिराचप्रभावाच्च राज्ञः पुत्रो वभूवह । पुरं
 द्रस्य जेता च महाधर्मपरायणः । दिग्विजयस्य यज्ञस्य कर्त्ता सोऽग्रे युधिष्ठिर । यज्ञं दिग्विजयं कृत्वा विप्रेभ्यश्च ददौ वसु । ईदृशस्याप्ययं सूतो गोचि
 राच प्रभावतः तदा प्रभृति लोकेस्मिन् लोकाः कुर्वन्ति ते व्रतं । देवैः सर्वैः कृतं तच्च सर्वकामार्थसिद्धये । सर्वाभिर्देवपत्नीभिः
 कृतं च व्रतमुत्तमं । गोचिराच व्रतं पुण्यं विधानेन फलप्रदं । कुरुष्व त्वं महाराज भवानपि युधिष्ठिर । साक्षादनन्तरं मातुः कृत्वा मनसि
 पार्थिव माद्रूपदे सवत्सान्तु भक्त्या त्वाराधयस्व गां । एवं यः कुरुते भक्त्या गोचिराच व्रतं पुनः सिध्यन्ति सर्वकार्याणि सुखञ्चैव प्रवर्द्धते । न जायते त्व
 पत्युतु येषां पार्थ सुवस्तले । भक्त्येदं यदि कुर्वन्ति तेषां स्याच्च न संशयः । तपोभिर्दुःकरैः किञ्चित् यज्ञैस्तीर्थगयादिभिः । मुक्तोऽखिलेभ्यः पापेभ्यो
 व्रतमेतत् विधाय तु । कुर्वन्ति ये व्रतमिदं जगति प्रसिद्धं पापापहं सकलचिन्तितकामदं च । आरुह्यते वरविमानमनुत्तमं च स्वर्गं प्रयाति
 यमदत्तमयं विहाय । इति भविष्योत्तर पुराणे गोचिराच व्रतम् ॥ अथोद्यापनविधिः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथयस्व महापुण्यं गोचिराच व्रत
 स्यैव । उद्यापनविधिं कृष्ण येन चीर्णेन तत्फलं । श्रीकृष्ण उवाच ॥ वर्षे चतुर्थे संप्राप्ते गोचिराचव्रतस्यैव । उद्यापनविधिं ब्रूयस्व सर्वेषां व्रत
 सिद्धये । तृतीये दिवसे स्नायान्नाध्याङ्गे विधिपूर्वकं । देवान्यितुन्समभ्यर्च्य शुद्धे च रूष्टे व्रती । रात्रौ च सर्वतो भद्रं गौरीतिलकमेव च । पूजयेत्थं
 च भिर्वर्णैः शोभनं च यथादितं । ताम्रस्य कलशं कुर्यात् ताम्रपात्रसमन्वितं । माघेकेन च राजेन्द्र लक्ष्मीनारायणं प्रभुं । नवे सूक्तो धौतवस्त्रे देवार्थं

। ब्र । च प्रकल्पयेत् । वंशपात्राणि कुर्वीत सौभाग्यचिह्नविह्वैः । विरूढवस्त्रपकास्त्रैर्नालिकेरादिभिः फलैः । विलेपनैश्च पुष्पैश्च धूपैर्दीपैस्तथोत्तमैः ।
 । ११६ । द्विचामृतैश्च नैवेद्यैः पूजयेद्द्विधिपूर्वकं । लक्ष्मी नारायणं देवं गां सवत्सां विशेषतः । रात्रौ जागरणं कृत्वा गीतवादित्रकौतुकैः । ततः प्रमान
 समये होमं कृत्वा च वैष्णवं । आचार्यं वरयेत्तत्र वेदवेदाङ्गपारंगं । तदाज्ञया च कर्त्तव्यं साधु कर्म प्रयत्नतः । गोचरं च प्रदातव्यं एकामपि
 सवत्सकां । वज्र दुग्धा सुशीला च तरुण्याभरणान्विता । दम्पती परिधानञ्च वस्त्रैराभरणैः शुभैः शय्यां सोपस्करा दद्यात् पानपात्रं कमण्डलुं ।
 चाभरं दृतपात्रं च तिलपात्रं सदक्षिणं । दात्राणि च सुवर्णं च भोज्या गव्येन वै द्विजाः । एवं घेनुं च विप्राय दत्त्वा च दृष्टतो व्रजेत् पदे पदेऽश्वमेधस्य
 फलं प्राप्नोत्यसंशयं । अवारितानि दानानि दत्त्वा तु च विसर्जयेत् । भूयसीं दक्षिणां दद्याद्भूतसंपूर्णहेतवे । गोपालेभ्यः प्रदातव्यं शङ्खुल्यादिकरं बलं ।
 सर्वं क्षमापयित्वा तु पारणं च ततश्चरेत् । अनाथैर्व्याधिमुक्तैश्च सीदद्भिश्च कुटुम्बकैः । गवां मच्चितमन्नं यत् दुग्धेन परिपाचितं । तेनास्त्रेन प्रकर्त्तव्या
 देहस्य शुद्धिभिच्छ्रिता । एवमुद्यापनं कार्यं व्रतस्य फलमिच्छता । शक्यभावे द्विजानुज्ञां गृह्णीयुर्ब्रतिनः सदा । तया तत्पूर्णतामेति नान्यथापि कदा
 चन । एवमुद्यापनं कुर्यात् व्रतस्य फलसिद्धये । नारी वा पुरुषो वापि पुत्रवान् जायते ध्रुवं । इहलोके सुखं भुक्त्वा अन्ते गोलोकमाप्नुयात् । श्रीकृष्ण
 उवाच ॥ एतत्ते कथितं राजन् व्रतस्योद्यापनं शुभं । ये श्रोष्यन्ति सदा तेषां भविष्यन्ति भनोरथाः । ये करिष्यन्त्यसंदेहं तेषां लोकाश्च आसृताः ॥
 इति श्रीमद्विष्णोत्तरपुराणे गोचिरात्र व्रतोद्यापनं ॥ अथाशोकचिरात्र व्रतं ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ शृणु राजन् पुराष्टत्तमयोध्यायां व्रतं शुभम् । वसि
 ष्ठेन मुनीन्द्रेण सीताग्रे यन्निवेदितम् ॥ विधाय रावणबन्धं यदा रामः पुरेभ्यगात् । तदा देवी प्रणम्याथ वसिष्ठं वाक्यमब्रवीत् ॥ सीतोवाच ॥ भगवन्
 षडकारस्थाद्रावणेन हृता पुरा । न पश्यामि तदा किञ्चिदात्मीयं विकलेन्द्रिया ॥ मासान्दशोषिता तत्र राक्षसेन हृता सती । अशोकवृक्षं प्रणता तच्चि
 ता तत्परायणा ॥ उक्तं चित्रटया तत्र वाक्यं हेतुर्थसंयुतम् । अशोक प्रणता सीते विशोका त्वं भविष्यसि ॥ तथेत्युक्तं मया ब्रह्मन् यद्योक्तं चित्रटा वचः

ततः प्रसृत्यहं ब्रह्मदेशोक्तव्रतमारभम् । तेन व्रतप्रभावेण हनुमान् पवनात्मजः । शतयोजनविस्तीर्णं तीर्त्वा सागरमव्ययम् । मया दृष्टो नृपश्रेष्ठ सा
मिश्रानो महाबलः । पुनश्च कुशली यातो दग्धा लङ्कां महाबलात् । ततो मे प्रत्ययो जातो व्रतस्यास्य महातरोः । अस्य च व्रतराजस्य प्रभावेण गतो
हरिः । ततः कैश्चिद्दोरावैर्भर्त्ता मे राघवो बली । निहत्य रावणं संख्येमां विशुद्धां गृहीतवान् । तदहं भगवन्विप्र एच्छामि त्वां दृढव्रतम् ।
अशोकस्य प्रभावं मे वक्तुमर्हस्यशेषतः । व्रतस्य तस्य पुण्यं तु पुराणोक्तं महीतले । अथवा सुरलोकेषु सुरनारीनिषेवितम् । वसिष्ठ उवाच । एवमे
तज्जनकजे यथा बध्यसि सुव्रते । अशोकस्य प्रभावेण यदवाप्तं मयाधुना । शृणु चात्र मया ख्यातं नन्दने दिव्यकानने । दृष्टस्यति मुखाच्छ्रया यज्ज्ञातं पर
माद्भुतम् । दृष्टाभिभूतेनेन्द्रेण हतो दैवान् महासुरः । विश्वं सत्त्वाद्बुद्धिहानिस्तस्य धर्मे ह्य जायत । ब्रह्महत्यामवाप्याथ देवेन्द्रो नष्टचेतनः । भैलोक्य
राज्यं त्यक्त्वाऽमुमज्जारिभयार्दितः । एतस्मिन्नन्तरे देवि नज्जघो नृपसत्तमः । चैलोक्यराज्यं सकलं जहार बलदर्पितः । ततः शचीप्रव्यथिता हतरा
ज्यमवेक्ष्य सा । नन्दनान्तरमासाद्य तपस्तेपे सुदुष्करम् । तां श्रुत्वा धर्मनिरतां दृष्टस्यति रुदारधीः । आगत्य नन्दनं देवीं वाक्यमाह महातपाः । दृष्ट
स्यतिरुवाच । किमर्थं तप्यते देवि तपः परमदुस्करम् । त्वया किं प्रार्थ्यतेऽनेन तपसा ब्रूहि कारणम् । शृणुवाच । हताभिभूतदेवेन्द्रं हतराज्यं हत
द्विषम् । कापि प्रनष्टं तं विप्र न जानेहं प्रियं पतिम् । एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मं क्षपउग्रं समाश्रिता । यथा पुनर्निजं राज्यं देवेन्द्रः प्राप्नुवादिति । क तिरुति
मुने ब्रूहि सुरराट् श्रुतापनः । प्रसादं कुरु मे देव संयोगन्तेनचाप्नुयाम् । वाक्यतिरुवाच । शृणु पौलोमि देवेन्द्रो यथा नष्टो भयातुरः । मानसाभ
सि सभूत पङ्कजान्तरमाश्रितः । दृष्टहत्या प्रभावेण उद्देगं गुरुमाश्रितः । अभिभूतमिवापश्यन्तनोऽनिलयं गतः । कामं तपःप्रसङ्गेन सर्वं प्राप्स्यसि सुव्रते ।
वज्रकालेक्षितं यस्मात्तपसा लभ्यते फलम् । स्त्रीणां पुष्टिकरं ह्येकं व्रतं प्रोक्तं स्वयम्भुवा । सावित्र्याः एच्छमानायास्तत्त्वं कर्तुमिच्छार्हसि । अशोकव्रतमिच्छेवं
नाम्ना ख्यातं चिचिष्टपे । वेन श्रीर्धेन पौलोमि नारीदुःखं न संस्परेत् । हरः स्वयं भवत्येव दृष्टराजेषु नन्दने । अस्मिंस्तुष्टे हरस्तुष्ट इति विप्रामि निश्चित

। ३ । म । शशुवाच । पुत्राग नाग वकुल चम्यकाद्यान्महीरुहान् । परित्यज्य कथं चान्यान् हरोस्मिन् कृतसन्निधिः । दृष्टव्यतिरुवाच । हरेण निर्मितः
 । ११७ । पूर्वमशोकियं कृपालुना । लोकोपकारकरणे ततोयं शिववक्त्रमः ॥ वसिष्ठ उवाच । निर्माय दृष्टप्रवरं प्रणम्य भक्त्यार्चयित्वा विधिवच्च धर्मं । पप्रच्छ
 देवी पुनराह नद्या देवि शृणु त्वं विधिमस्य सर्वम् ॥ वाक्पतिरुवाच । आरम्य तद्गतं कार्यं चिराच्चं समुपोषणम् । चिराच्चं देवि विख्यातमशोककृतकमूष
 के । कार्यं नारीभिरमलमनोवाकायकर्मभिः । ततः प्रदक्षिणा देया अष्टोत्तरशतं फलैः । नालिकेरैश्च खर्जूरैर्गोस्तनीभिर्दिने दिने । मञ्जेषामेन मन
 सा पूजयन्ति सदा शिवम् । अशोकशोकापनुदं सर्वकामफलप्रदं । व्रतेनानेन चीर्णेन यथोक्तं फलदो भव । इति प्रदक्षिण मन्त्रः । ततस्तृतीये दिवसे
 समम्यर्च्यं विधानतः । महादेवं दृष्टयुतं वंशपात्राणि कारयेत् । अनेनैव विधानेन यः कुर्याद्भूतमुत्तमम् । वैधव्यं नाप्नुयान्नारी पुत्रसौख्ययुता भवेत् ।
 वसिष्ठ उवाच । दृष्टव्यतिमुखाङ्गत्वा शचीचक्रे व्रतं शुभम् । शास्त्रोक्त विधिना सीते भक्त्या देवः समागतः । दृष्टव्यति विनिर्मुक्तो यथा भवति वा
 सन्नः । तथा त्वमपि वाङ्मार्गं व्रतमेतत्समाचर । तथा साध्वीषु सुष्ठुधीः प्राधान्यं जायते क्षितौ । व्रतमेतत् कृतं लोके ख्याता देवि भविष्यति । व्रतमे
 तदशोकस्य सर्वकामफलप्रदम् । श्रीकृष्ण उवाच । वसिष्ठस्य वचःश्रुत्वा सीता चक्रे व्रतोत्तमम् । रामाञ्चां समुनुप्राप्य अवोधायां चकार सा । सीता
 व्रते कृते तस्मिन् दुःखहीना भवत्किल । युधिष्ठिर उवाच । अशोकस्य समारख्याता पूजा देवि विधानतः । का देवता तत्र पूज्या नारीभिर्ब्रतसिद्धि
 ये । श्रीकृष्ण उवाच । अशोककृते तिष्ठन्ति सर्वदेवा युधिष्ठिर । पञ्चवेषु च शाखासु शिवाद्याः सर्वदेवताः । अशोकसन्निधौ रामः पूजनीयः सबल
 षुः । सीतया सहितो राजन् विष्णोरोशो यतो मतः । पृथक् मन्त्रैः पृथग्वस्त्रैरशोकाय यथाक्रमम् । पूज्यस्य भरतश्रेष्ठ पुराणोक्त विधानतः । अशोक
 दृष्टव्यति शिवाद्या ये सुरोत्तमाः । अशोकपूजनेनाश्रुते तुष्टा मे भवन्तिह । गौर्या लक्ष्म्या तथेन्द्राण्या अरुन्धत्या च सीतया । त्वं समाराधितः पूज्य
 मशोक फलदो भव । इति पूजामन्त्रः । अशोकवाटिकामध्ये सीतया त्वं प्रसादितः । अशोकसम्पन्नफलोदहाणार्घं कृतं भवा । इत्यर्घं । रावणस्य

वधार्थाय उत्पन्नस्त्वं महीतले । विष्णोरंशेऽसि देवेश गृहाणार्घं नमोऽस्तुते । दशावतारग्रहणं करोषि त्वं प्रभावतः । गृहाणार्घं मया दत्तं सीता लक्ष्म
 षसंयुतः ॥ इति रामपूजा मन्त्रः ॥ तातभक्त्युन्मुखं वीरं वने यो नुययौ तदा । लक्ष्मीविवर्द्धनं गौरं लक्ष्मणं पूजयाम्यहं ॥ लक्ष्मणपूजा मन्त्रः ॥ अवनीतल
 संभूते सीते सर्वाङ्गसुन्दरि । गृहाणार्घं मया दत्तं पूजां जनकनन्दिनि । लक्ष्मी त्वं सर्वदेवस्य विष्णोरंशेन भूतले । अवतीर्णा मया दत्तं गृहाणा
 र्घं नमोऽस्तुते ॥ इति सीता पूजा मन्त्रः ॥ एवं संपूज्य विधिना सर्वशोकविनाशनम् । सर्वपापप्रशमनं सर्वकीर्त्तिविवर्द्धनम् । अपुत्रया पुरा पार्थ
 पार्वत्या मन्दराचले । अशोकः शोकशमनः पुत्रत्वे परिकल्पितः । जातकर्मादिकं तस्य अशोकस्य मञ्जातरोः । कारितं विधिवद्विप्रैस्तेन दृष्टो नगो
 त्तमः । या व्रतं कुरुते नारी पुराणोक्तविधानतः । अशोकस्य प्रसादेन सर्वान् कामानवाप्नुयात्* । अवैधव्ययुता सा तु लक्ष्मीसामिधमाप्नुयात् ।
 सर्वोपहारान् राजेन्द्र ब्राह्मणाय निवेदयेत् । कथामपि समाकर्ण्य कुर्याद्विद्विजतर्पणं । व्रतस्य फलमाप्नोति सुव्रतोऽपि न संशयः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥
 विशेषं ब्रूहि मे देव अशोकतरु पूजने । येनार्चिते तरो सर्वैः प्राप्यते सकलं फलम् ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ कथयामि तरो राजन् याभिर्व्रतमिदं कृतम् ।
 मनुष्य देव गन्धर्व नारीभिः पुत्र ददये । अनसूययात्रिपत्न्यावा अरुन्धत्या तथैव च । देवक्या सीतया चैव द्रौपद्या सत्यभामया । दमयत्या च सावित्र्या
 कृतं तद्भूतमुत्तमम् । अशोकः पूजितः पूर्वं यथावच्छ्रुणु पार्थिव । अशोको राजतस्यैव सौवर्ण्यस्य तथा शिवः । तथैव कारयेत्सीतां सौवर्ण्यं रामलक्ष्मणौ
 पूजयेद्विविधैर्मन्त्रैः पूर्वैर्कैर्नृपसत्तम । अशोकं पूजयेद्दृक्ष्यं प्ररुदं शुभपद्मवैः । विरूढैः सप्तधान्यैश्च गुणकर्मोदकैः शुभैः । कालोद्भवैः शुभैर्द्विजैः
 नीलिकैः सदाङ्गैः पुष्पादिना तथा धूपैः पूजयेत्तरुमुत्तमम् । अशोकः पाण्डवश्रेष्ठ शोकं नाशयति ध्रुवम् । पितृ मातृ पतीनाञ्च अश्वराणां तथैव च ।
 अशोकस्त्वं शोकहरो भव सर्वेषु नःकुले ॥ इति श्रीभविष्योत्तर पुराणे अशोक चिराचव्रतं ॥ अथ कार्तिकादिमासेषु शनियुक्तायां च योदश्यां शनिप्र
 दोषं व्रतं स्कांदे ॥ लोमश उवाच ॥ पुरा दृचादिभिर्दैत्यैर्वर्त्तमाने मञ्जाहवे ॥ इतः शक्रेण नमुचिरपांफनेन वै वली । दैत्यान्धलावितान् दृष्ट्वा

॥ ३ ॥ हन्यमानान् सुरैर्भृशं । दत्तः कोपपराविष्टो देवान्योद्बुमथा ययौ । कालाग्निरूपसदृशं रूपं कृत्वा महाजवं । व्यवर्द्धत महातेजा रोदसी पूर यन्निव ।
 ॥ ११८ ॥ तद्वद्वामवविचस्ता देवाः शक्त पुरोगमाः । कर्त्तव्यं नाम्यपघंत तदा गुरुवाच । तपसा समहोत्रेण व्रतेन नियमेन च । अजेयोयं महातेजा दृचः
 विनाशनः । आराधय ततो देवं पूर्वं शंकरमव्ययं । व्रतेन विधियुक्तेन दृचं जेष्यथ माचिरं । देवाज्जुः । गुरो केन विधानेन कीदृशेन
 व्रजेत् । आराधनीयो गौरीशोत्तमस्त्रिभिर्जयकामुकैः । तद्वदस्स सुराचार्य त्वं हि नः परमा गतिः । गुरुवाच । कार्तिकादिषु मासेषु मन्दवारे
 च बोदशी । विशेषा शुक्लपक्षे तु सर्वकामकरो शुभा । तस्यां प्रदोषसमये लिङ्गरूपी सदाशिवः । पूजनीयो हि देवेन्द्र सर्वकामसमृद्धये । स्नात्वा
 मध्याह्नसमये तिलामलकसंयुतं । शिवस्य चार्चनं कुर्यात् गन्धपुष्पफलादिभिः । पश्चात्प्रदोषसमये स्थावरं लिङ्गमर्चयेत् । स्वयंभुवं स्थापितं वापि
 पौर्णमेवमपौरुषं । अने वा विजने वापि अरण्ये वा तपोवने । ग्रामाद्विहिःस्थितं लिङ्गं ग्राम्यात्कृतगुणं स्मृतं । वाच्याञ्कृतगुणं पुण्यमारण्यस्य
 च पूजनं । वन्यात्कृतगुणं प्रोक्तं लिङ्गं वैपर्वतस्थितं । पर्वताच्चायुतं पुण्यं तपोवनसमाश्रितं । काश्यादि संस्थितं लिङ्गं पूजितं स्यादनंतकं एवं
 विशेषं लिङ्गानान्तीर्थाणां निपुणैर्भृशं । स्नात्वा च शिवपूजायां विधिं शंभुं प्रपूजयेत् । कूपवापीतडगादि देवखातनदीषु च । क्रमात्कृतगुणं प्रोक्तं
 गङ्गायां स्यादनंतकं । पञ्चपिण्डाननुदृत्य न स्नायात्परवारिणि । ततः प्रदोषसमये स्नात्वा मौनं समाचरेत् । प्रदोषानां सप्तस्यैव दीपनीयः
 सदाशिवः । शतेनाप्यथवा देवं द्वाविंशद्दीपमालया । दृतेन दीपयेद्दीपान् शिवस्य परितुष्टये । तथा फलेषु धूपैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि । उपचारैः
 षोडशभिर्लिङ्गरूपी सदाशिवः । पूज्यः प्रदोषसमये नृभिः सर्वार्थसिद्धये । नाम्नांशतेन रुद्रोसौ स्तोतव्यश्च स्तुतिप्रियः । नमो रुद्राय भीमाय
 नीलश्याय वेधसे । कपर्दिने सुरेशाय व्योमकेशाय वै नमः । दृषध्वजाय सोमाय सोमनाथाय वै नमः । दिगम्बराय भर्गाय उमाकान्ताय ते नमः
 तपोमंभाय व्याम्नाय शिपिविष्टाय वै नमः । व्यालप्रियाय व्यालाय व्यालानां पतये नमः । महीधराय व्याघ्राय पशूनां पतये नमः । त्रिपुरान्तकाय

सिंहाय शार्ङ्गनाथाय नमः । भिताया भित नाथाय सिद्धाय परमेष्ठिने । कामान्तकाय कामाय वृद्धीनां पतये नमः । कल्याणाय विशिष्टाय
 शिष्टाय परमात्मने । वेदाय वेदवीजाय वेदगुह्याय वैनमः । दीर्घाय दीर्घरूपाय दीर्घार्थाय महायच । नमोजगत्प्रतिष्ठाय व्योमरूपाय वैनमः ।
 गर्वहृत्सुमहादेत्यन्धकासुर भेदिने । नोल्लोहितशुक्ताय चण्डमुण्डप्रियायच । भक्तिप्रियाय देवाय ज्ञानज्ञायाव्ययायच । महेशाय नमस्तुभ्यं
 महादेव हरायच । चिनेचाय चिवेदाय वेदांगाय नमोनमः । अर्थाय अर्थरूपाय परमार्थाय वैनमः । विश्वाय विश्वरूपाय विश्वनाथाय वैनमः । शंकराय च
 कालाय महाकालस्वरूपिणे । अरूपाय विरूपाय सूक्ष्मसूक्ष्माय वैनमः । अशानवासिने तुभ्यं नमस्ते कृत्तिवाससे । शशांकशेखरायैव रुद्रभूमिन्प्रियायच । दुर्गाय
 दुर्गपाराय दुर्गावयवसाक्षिणे । लिङ्गरूपाय लिङ्गाय लिङ्गनां पतये नमः । नमः प्रभाव रूपाय प्रभावार्थाय वैनमः । नमोनमः कारणकारणाय ते ह्येत्युं
 जयायात्मभवस्वरूपिणे विश्वंकायासितकण्ठभर्गवे गौरीपते मङ्गलहेतवे नमः ॥ दृश्यति स्वाच ॥ नाम्नां शतं महेशस्य उच्चार्यं प्रतिना सदा । प्रदक्षिण
 नमस्तारै रेत्तत्संख्यैः प्रयत्नतः । कार्यं प्रदोषसमये तुष्ट्यर्थं शङ्करस्य च एवं व्रतं समादिष्टं तव शक्तं महामते । शीघ्रं कुरु महाभाग पश्चाद्युद्धं कुरु प्र
 भो । शम्भो प्रसादात् सर्वं ते भविष्यति जयादिकं । शक्र उवाच ॥ दृचः कदा महेशानं समाराधयदादरात् । कथञ्च स वरः प्राप्तः पुरा कस्याभव
 दिज्ज ॥ गुरु उवाच ॥ दृचो ह्ययं महातेजास्तपस्वी तपसा पुरा । शिवं प्रसादयामास पर्वते गन्धमादने । नाम्ना चिचरथो राजा वनं चिचरथस्य तत् ।
 एतज्जानीहि भो इन्द्र त्वं पुर्याः समीपतः । यस्मिन्वने महाभागा वसन्ति मङ्गदुर्मयः । तस्माच्चैव रथं नाम वनं परममङ्गलं । यस्य राज्ञः शिवेनैव
 यानञ्च परमाद्भुतं । कामगं किंकिणीयुक्तं सिद्धचारणसेवितं । गन्धर्वैरक्षरोयक्षैः किन्नरैरुपशोभितैः । तत स्तेनैव यानेन पृथिवीं पर्यटन् पुरा । तथा
 गिरीन् समुद्रांश्च द्वीपांश्च विविधांस्तथा । एकदा पर्यटन् राजा नाम्ना चिचरथो महान् । कैलासमागतस्तत्र ददर्श परमाद्भुतं । तथा सभां महेशस्य
 गणैश्चैव विराजितां । अर्द्धाङ्गलग्नया देव्या शोभितं च महेश्वरं । निरीक्ष्य देव्या सहितं सदाशिवं कर्पूरगौरं वरमंबुजेक्षणं । कपर्दिनं चंद्रकलाविभू

॥ ११३ ॥ पितं गङ्गाधरं देववरं तदानीं प्रहस्य राजा च तदा गिरीशं न्यायान्वितं वाक्यमिदं वभाषे । वयञ्च शम्भो विषयान्विताश्च मर्त्यादयः स्त्रीजिताश्चापि चा-
 त्ये । नलोकमध्ये वयमेव चात्रा स्त्रीसेवनं लज्जाया नैवकुर्मः । एवं वाक्यं निशम्याह महेशः प्रहसन्निव । उवाच न्यायसंयुक्तं सर्वेषामपि शृण्वतां ।
 लोकपवादोऽत्र सर्वेषामपि नान्यथा । भक्षितं कालकूटं मे सर्वेषामपि दुर्जयं । लोकातीतं च मे वृत्तं तथाप्युपहसत्यसौ । ततः स्विचरथं देवी गिरि-
 निधयमब्रवीत् । रेदुरात्मन् कथं त्वद्य शङ्करश्चोपहासितः । मया सहैव मन्दात्मन् ईक्ष्यसे कर्मणः फलं । साधूनां समचित्तानामुपहासं करोति यः ।
 देवोवाप्यथ वामर्त्यः सविज्ञेयो धमाधमः । एते मुनीन्द्राश्च महानुभावास्तथाह्यमीकृषयो वेदगर्भाः । तथैव सर्वे सनकादयोऽह्यमी अज्ञाननाशाः ।
 शिवमर्चयन्ते । रेमूढं सर्वेषु जनेष्वभिघ्नस्त्वमेक एवासि परो न कश्चन । तस्मादतिस्तब्धमहं कृतं त्वां समीक्ष्य कुर्यात्परिशोधनन्ते । अस्मात्पत विमा-
 नात्वं दैत्यो भूत्वा सुदर्भते । एवं शतस्तया देव्या भवान्या राजसत्तमः । राजा चिचरथः सद्यः पपात स तदा दिवः । आसुरीं योनिमासाद्य वृत्रो नास्त्राभव-
 त्तदा । तपसा परमेणैव त्वष्ट्रा संयाजितः क्रमात् । तपसा ब्रह्मचर्येण शम्भो राराधनेन च । व्रतेनानेन च वली जेतुं शक्यो न केनचित् । आसुरेण हि भावेन
 व्यंगं चक्रे व्रतं यतः । तेन क्रिद्रेण चैवासौ पश्चाज्जियो भविष्यति । तस्मात्त्वमपि देवेन्द्र कृत्वा चेदं व्रतं शुभं । हनिष्यसि महाबाहो वृत्रं नास्त्यच संशयः ।
 गुरोस्तद्वचनं श्रुत्वा उवाचाथ शतक्रतुः । सोद्यापनं विधिं ब्रूहि प्रदोषस्य च मेधुना । गुरुवाच ॥ कार्तिके मासि संप्राप्ते मन्दवारं च बोदशी । संपूर्णां
 तु भवेद्यासा समग्रव्रतसिद्धये । वृषभो रजतः कार्यः पृष्ठे तस्य सुपोटकं । तस्योपरि न्यसेद्देवं उमाकांतं चिलोचनं । पञ्चवक्त्रं दशभुजमर्द्धांगं गिरिजा-
 सती । सौवर्णं प्रतिमां कृत्वा ताम्रकुम्भे जलाहते । पञ्चरत्नफलोपेतं पञ्चपङ्क्तवर्चितं । चन्दनेन सुगन्धेन मिश्रितं शोभितं तथा । रूप्यपात्रं ततः
 कृत्वा कुम्भस्योपरि विन्यसेत् । अशक्तो रुन्मये कुम्भे वंशपात्रमयापि वा पर्णेशरावं चास्याप्य सौवर्णं प्रतिमां तथा । शक्या कृतां प्रतिष्ठाप्य वस्त्रमाख्यविभू-
 षणैः पूजयित्वा विधानेन रात्रौ जागरणं चरेत् । पुष्पमण्डपिकामादौ कृत्वा अह्ना समन्वितः । आवाहयेत्प्रथमं तत्र मन्त्रेणानेन सुव्रत । अथ पूजा एष्टेहि

त्वमुमाकांत स्थाने चाच खिरो भव । यावद्गतं समाप्ये तत् कृपया दीनवत्सल । आवाहनं आसनेस्मिन्मुमाकान्त सुखस्यर्शे सुनिर्मले उपविश्य बृहदेदानीं सव
 शान्ति प्रदोभव ॥ आसनं ॥ पाद्यंचते मया दत्तं पुष्प गन्ध समन्वितं । गृहाण देवदेवेश प्रसन्नो वरदो भव । पाद्यं ॥ तास्रपाचस्थितं तोयं पुष्प गन्धादि
 संयुतं । अर्घ्यं गृहाण देवेश मया दत्तं हि भक्तिः ॥ अर्घ्यं ॥ शीतलं निर्मलं तोयं कर्पूरेण सुवासितं । आचम्यतां सुरश्रेष्ठ मया दत्तं हि भक्तिः ।
 आचमनं ॥ पञ्चाशतेन स्नपनं तत्तन्मन्त्रैस्तु कारयेत् । गोक्षीरधाम देवेश गोक्षीरेण मया कृतं । स्नपनं देवदेवेश गृहाण परमेश्वर । दध्ना चैव मया
 देव स्नपनं क्रियते तव । गृहाण भक्त्या दत्तं मे सुप्रसन्नो भवाव्यय । दधि । सर्पिषा देवदेवेश स्नपनं क्रियते मया । उमाकांतं गृहाणेदं अह्वया
 सुरसत्तम ॥ घृतं । इदं मधु मया दत्तं तव तुष्ट्यर्थमेव च । गृहाण शंभो मे भक्त्या मम शान्तिप्रदो भव । मधु ॥ सितया देवदेवेश स्नापनं क्रियते
 मया । गृहाण अह्वया दत्तं सुप्रसन्नो मम प्रभो । कावेरी नर्मदा वेणी तुङ्गभद्रा सरस्वती । गङ्गा च यमुना चैव ताम्रः स्नानार्थमाहृतं । गृहाण
 त्वमुमाकान्त स्नानाय अह्वया जलं । स्नानं । एतद्वासे मया दत्तं सोत्तरीयं सुशोभनं । गृहाण त्वं सुरश्रेष्ठ मम चायुः प्रदोभव ॥ वस्त्रं ॥ यज्ञोप
 वीतं सौवर्णं मया दत्तं च शङ्कर । गृहाण परया तुष्ट्या तुष्टिं मे कुरु सर्वतः । उपवीतं ॥ सुगन्धं चन्दनं देव मया दत्तं तव प्रभो । भक्त्या परमया
 शंभो सुगन्धं कुरु मे भव । चन्दनं ॥ मालती चम्पकादीनि कुमुदान्युत्पलानि च । विल्वपत्राणि पूजार्थं स्त्रीकुरु त्वमुमापते ॥ पुष्पं ॥ धूपं विशिष्टं परमं
 सञ्जैषधि विजृम्भितं । गृहाण परमेशान मम शान्त्यर्थमेव च । धूपं । दीपञ्च परमं शंभो घृत प्रज्वलितं मया । दत्तं गृहाण देवेश मम ज्ञान प्रदोभव ।
 दीपावली मया दत्ता गृहाण परमेश्वर । आरार्त्तिका प्रदानेन मम तेजः प्रदो भव । नीराजनं । शाख्योदनं घृतापूपपायसादिसमन्वितं । नैवेद्यं वि
 विधं दत्तं भक्त्या मे प्रतिगृह्यतां । नैवेद्यं । कर्पूरैलालवङ्गादि पूगोफलसमन्वितं । तांबूलं कल्पितं भक्त्या गृहाण गिरिजाप्रिय । तांबूलं ॥ इदं फलं
 मया दत्तमिति फलं हिरण्यगर्भगर्भस्थमिति दक्षिणा । निपत्य दण्डवद्भूमौ प्रणम्य च पुनः पुनः । चमापयित्वा देवेशं राज्ञौ जागरणं प्ररेत् । गीत

॥ ३ ॥ वादिष्वन्त्याद्यै र्युधे वा देवतातासवे । वितान मण्डपं कृत्वा नानावर्णैः समन्वितं । प्रभातायां तु शर्वयीरुदिते रविमण्डले । स्नात्वा पुनः समम्यर्च्यं
 ॥ १२० ॥ कुङ्कुमाभ्यामवेनच । आचार्यश्च सपत्नीकं वस्त्रावङ्कार चन्दनैः । तोषयित्वा शुचिं दातं गां च दद्यात्त्ययस्त्रिनी । ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद् द्विषामिः प्रतो
 षवेत् । दीनानां वाञ्छा संतर्प्य मङ्गलं वाचयेत्ततः । लब्धानुज्ञां ब्राह्मणेभ्यो बन्धुभिः सहितः शुचिः हृदि स्मरन् शिवं भक्त्या मुञ्जीत नियतो व्रती ।
 अनेनैव विधानेन कुर्याद्दद्यापनं बुधः । एवं यः कुरते भक्त्या प्रदोषव्रतमुत्तमं । शनिवारेण संयुक्तं सोद्यापनविधिनरः । आयुरारोग्य नैम्यै पुष
 पौषमनतकं । श्रूयस्व जयते नित्यं प्रसादाच्छङ्करस्य च । तस्मात्त्वमपि देवेन्द्र पूजयस्व सदाशिवं । शनिप्रदोषविधिना भुवं वृषं विजेष्यसि । एवं
 निश्चयं गुरुणा कथितं तदानीं इन्द्रोऽप्यनेन विधिना गिरिशं प्रपूज्य लोकं असन्तमिव दैत्यपतिं प्रवृद्धं शक्रोज्ज्वानचमहासुनीशतुष्ट्या । इति स्कांदोक्त
 केदारखण्डे शनिप्रदोष व्रतं । स्कांदे व्यासउवाच ॥ त्रयोदश्यां तथा रात्रौ सोपहारं विलोचनं । द्रष्टव्यं प्रथमे यामे मुख्यते सर्वं पातकैः । मदनरत्न
 स्कांदे । दैव्युवाच ॥ देव केन विधानेन प्रदोषव्रतमुत्तमं । विधातव्यं नरैः स्त्रीभिः सन्तानफलसिद्धये । ईश्वर उवाच ॥ यदा त्रयोदशी शुक्लामन्द
 वारेण संयुता । आरब्धव्यं व्रतं तत्र सन्तानफल सिद्धये । कृष्णनिर्भोचनार्थं तु भौमवारेण संयुता । सौभाग्य स्त्रीसम्बन्धार्थं शुक्लवारेण संयुता । एक
 वत्सर पर्यंतं प्रतिपद्ये त्रयोदशी । प्रदोषे शिवमभ्यर्च्य नक्तं भक्त्यामि शङ्कर । तत्र चोक्तं मन्त्रेण व्रतं संकल्पयेद्बुध ततस्तु लोहिते भानौ स्नात्वा स
 नियमो व्रती पूजास्थानं ततो गत्वा प्रदोषे शिवमर्चयेत् पूजामन्त्रः भवाय नमः महादेवाय रुद्राय नीलकण्ठाय शशिमौलिने उग्राय भीमाय
 ईशानाय भवाय षोडशोपचारैः पूजामष्टप्रदक्षिणः नमस्कारांश्चाष्टौ कुर्यात् । सयावकश्च नैवेद्यं मुखवासं तथैव च । दत्त्वा सन्तुष्ट देवाग्निं प्रार्थयेच्च
 ततो व्रती । यथा भवान् समस्तानां पशूनां पाशमोचकः । तथा व्रतेन सन्तुष्टः पुत्रं देहि सुलक्षणं ॥ कृष्णयोगादि दारिद्र्यं पापक्षुद्रपक्ष्यवः । मयशोक
 मनस्तापा नश्यंतु मम सर्वदा । पृथिव्यां यानि तीर्थानि सागरादीनि तानि च । अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति प्रदोषे गोवृषस्य तु । इहा तु वृषणौ तस्य शृङ्ग

मध्यं विलोकाय च । पुच्छश्च ककुदचैव सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ निवेद्य कर्म जातंतु देयादित्यातुसारतः । दक्षिणां ब्राह्मणेभ्यश्च ततो मौनं विसर्जयेत् । एवं
 संवत्सरं कुर्यात् चयोदश्यामिदं व्रतं ॥ इदमपि स्कान्दोक्तमेव अथानं गचयोदशी व्रतं ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ शृणु पार्थ व्रतं श्रेष्ठं नाम्नानङ्गचयोदशी ।
 या शिवायै पुरा प्रोक्ता प्रसन्नेनेन्दुमौलिना । गौर्युवाच ॥ पुरा सौभाग्यकरणी ख्यातानङ्गचयोदशी । तस्यां व्रतं महादेव ममापि कथय प्रभो ॥ कस्मि
 न्मासे प्रकर्त्तव्यं सम्पूर्णं च कथं भवेत् ॥ पूज्यानि कानि नामानि विधिना केन वै श्रुतं ॥ दुर्भगाणां च नारीणां सौभाग्यकरणं परं ॥ वन्ध्यानां पुत्रजननं
 धनधान्यविवर्द्धनं । एतद्व्रतं महादेव प्रसादाद्वक्तुमर्हसि । ईश्वर उवाच ॥ कथयामि न सन्देहो महापुण्यं महाफलं । चीर्णेन येन देवेशि सर्वं सम्यद्यते सुखं ।
 नारीणां च नृणां चैव विधातव्यं प्रयत्नतः । हेमन्ते हि षष्ठौ प्राप्ते मासि मार्गशिरे शुभे । शुक्लपक्षे चयोदश्यां उपवासंतु कारयेत् । मल्लिका दन्तकाष्ठञ्च
 पूजाचर्मनवेन तु । नारङ्गेणार्घदानञ्च नैवेद्ये फिणिकास्तथा । गन्धैः पुष्पैस्तथा धूपैरर्चयेच्च यथाविधि । अक्षतैश्च फलैश्चैव एकाग्रहृदयस्थितः । सम्यक् जिते
 न्द्रियो भूत्वा अनङ्गं हृदिकल्पयेत् ॥ पश्चात्प्रदक्षिणी कृत्वा अर्घ्यं चैव निवेदयेत् । नमस्कुर्यादनङ्गञ्च मन्त्रेणानेन मानिनि । नमोऽस्त्वनङ्गदेवाय सर्वसङ्ग
 निवासिने । हृद्भूमिस्थाय नित्याय सुखाय परमेष्ठिने । स्वर्गचैव तु पाताले मर्त्यलोके तथैव च । सर्व्वव्यापीत्वनङ्गत्वं गृहाणार्घं नमोऽस्तुते । इत्यर्घं ।
 पूजयेत् स्वस्थचित्ते नमधुञ्च प्राशयेन्निशि रम्भा तुल्या भवेन्नारी सौभाग्यमतुलं भवेत् । नश्यन्ति सर्व्वपापानि अन्यजन्म कृतानि च । लावण्यमतुलंचैव रूपै
 श्चर्यं समन्वितं । अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः । पौषस्यैव तु मासस्य औदम्बरदन्तधावनं । जातोपुष्पैः पूजनं स्यात् दाडिमेनार्घं एव च । अशा
 कवर्त्तिकाः सिग्धा नैवेद्ये च प्रकल्पयेत् । उपोष्य पूजयेद्देवं भक्त्यानाद्येश्वरं प्रिये । ओं नमोनाद्येश्वराय ईश्वराय नमोनमः । नमस्ते भुवनेशाय गृहाणार्घं नमो
 स्तुते ॥ इति अर्घं । व्रतस्थः स्वस्थचित्तेन चन्दनं प्राशयेन्निशि । सर्व्वपापविशुद्धात्मा सौभाग्यमतुलं लभेत् । माघस्यैव तु मासस्य विष्णुक्रान्ताहन्तधावनम् ।
 कुन्दपुष्पैः समम्यर्थं सर्व्ववेदीजपूरकैः । नैवेद्यं शर्करा दद्यात् देवो योगेश्वरस्तथा । ओं नमो योगेश्वराय योगतन्तुनिवासिने । गृहाणार्घं मया दत्तं

॥ ३ ॥ योगेश्वर नमोऽस्तुते । इत्यर्थः । मौक्तिकं प्राशयेद्रात्रौ वाजपेयफलं लभेत् । सर्वाभिप्रायसिद्ध्यर्थं वीरेशं नाम पूजयेत् । ओं वीरेश्वर वीरभद्र उमा
 १२१ ॥ सुत सुरेश्वर । हिममध्यनिवासि त्वं गृहाणार्घं महेश्वर । सीता तुल्या भवेन्नारी कङ्कोलं प्राशयेन्निशि । चैत्रस्यैव तु मासस्य नवमङ्गीदन्तधावनं ।
 दक्षिणार्चयेद्देवं तद्यार्घ्यं प्रकल्पयेत् । नैवेद्यं सवर्जकान् दद्यात् विश्वरूपं तु पूजयेत् । नमस्ते विश्वरूपाय सुरूपाय महात्मने । गृहाणार्घं मया दत्तं विश्व
 रूपं नमोऽस्तुते । उमा तुल्या भवेन्नारी कर्पूरं प्राशयेन्निशि । वैशाखस्य तु मासस्यापामार्गं दन्तधावनं । पूजा च मल्लिका पुष्पैः उत्तमार्घं तु दापयेत् ।
 नैवेद्यं षट्कं दद्यात् महारूपं तु पूजयेत् । नमस्ते महारूपाय सर्वविज्ञानरूपिणे । गृहाणार्घं मया दत्तं महारूपं नमोऽस्तुते । ततः शुद्धमना भूत्वा
 जातीफलं प्राशयेन्निशि । अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं लभेत् । ज्येष्ठस्यैव तु मासस्य सहदेवीदन्तधावनं । पूजा वकुलपुष्पैस्तु श्रीफलेनार्घ्यकल्पना ।
 नैवेद्यं मण्डकान् दद्यात् लवङ्गं प्राशयेन्निशि । प्रद्युम्नं पूजयेद्देवं सूर्यपापप्रणाशनं । नमस्ते पशुपतये प्रद्युम्न भुवनेश्वर । गृहाणार्घं मया दत्तं प्रद्युम्न
 वरमेश्वर । सुवर्णशतदानस्य फलमष्टगुणं लभेत् । आषाढस्य तु मासस्य नारङ्गी दन्तधावनं । कदम्बैः पूजयेद्देवं नालिकेरार्घ्यं कल्पना । नैवेद्ये दधि नक्तं
 उमानाभं प्रपूजयेत् । प्राशयेत्तिलबीजानि शिवसंस्थेन चेतसा । उमापते महाबाहो कामदहनाय ते नमः । गृहाणार्घं चन्द्रमौले उमाकान्त नमोऽस्तुते ।
 वाजपेयस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः । आवणस्य तु मासस्य जातीभिर्दन्तधावनं । पूजयेत्पद्मपुष्पैश्च अम्बुकरार्घ्यं कल्पना । नैवेद्ये क्षीरकं दद्यात् शूल
 पाणिं तु पूजयेत् । प्राशयेद्गन्धतोयन्तुं रात्रौ चैव समाहितः । ओं नमः शक्तिधराय भक्तिभासन शूलिने । गृहाणार्घं मया दत्तं शूलपाणे नमोऽस्तुते । सौ
 चामस्याख्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं लभेत् । भाद्रपदस्य वरमासस्य अङ्गीकृतं दन्तधावनं । अर्चयेच्चम्पकैः पुष्पैः नैवेद्यं दत्तपूरिकां । अर्घ्यं पूगफलं दद्यात्सद्यो
 जातं तु पूजयेत् । ततः सख्यमना भूत्वा अगुरुं प्राशयेन्निशि । चिदशेश्वर देवाय सद्योजाताय ते नमः । गृहाणार्घं मया दत्तं सद्योजात नमोऽस्तुते ।
 दशानासश्चमेधानां फलं प्राप्नोति मानवः । आश्विनस्य तु मासस्य कङ्कती दन्तधावनं । अर्चयेत्करवीरैस्तु अर्घ्यं कर्कटिका फलं । पूजयेत्तिदशाधिपो देवा

नैवेद्ये शुभमष्टिका । प्राशयेत्कनकं तोयं निशि देवं प्रपूज्य च । ओं चिदशाधिप देवेश उमाकान्त महेश्वर । चिधारूप मयस्त्वं हि अर्घ्यं प्रतिगृह्यतां ।
 चातुर्मासस्य यज्ञस्य फलं दशगुणं लभेत् । कार्तिकस्य तु मासस्य कादम्बं दन्तधावनं । रक्तोत्पलैः पूजनं च कृष्णान्धार्यं प्रदापयेत् । नैवेद्ये पूरिकां
 दद्यात्पूजयेज्जगदीश्वरम् । प्राशयेन्मदनफलं निशि चैवं समाहितः । नमस्ते जगदीशाय तापिने शूलपाणये । गृहाण्याय महेशान जगदीश नमोस्तुते ।
 अर्घमन्त्रः । पूजति जागरं कुर्वात् गीतवाद्य महोत्सवैः । अर्धनारीश्वरं कुर्यात्सौवर्णं रौप्यमेव वा । वस्त्रयुग्मेन संवेष्ट्य शय्यायां विनिवेशयेत् । एवं
 कृत्वा तु देवेशं तत्र शोभां तु कारयेत् । श्वेतपुष्पैस्तु संपूज्य श्वेतचन्दन चर्चितं । धूपं सुगन्धि संचिप्य सवत्सां गां प्रदापयेत् । श्वेतवस्त्रपरीधानां घण्टा
 मरणभूषितां । सुसूक्ष्मं वस्त्रयुगलमाचार्याय निवेदयेत् । तथैव दक्षिणां दद्यात् आसनञ्चैव पादुकां । कृचश्च मुद्रिकाञ्चैव कङ्कणञ्चैव भूषणं । खडा
 दिव्या प्रदेया तु तुल्याष्टादनसंयुता । गृहोपस्कारसंयुक्ता भक्तिसंयुक्तचेतसा । तत्रोपवेश्य चाचार्यमुपवासव्रती ततः । पादौ मूर्ध्नि समारोप्य प्रणिपत्य
 वचो वदेत् । भगवन् त्वत्प्रसादेन व्रतं सम्पूर्यतां मम । एवमस्त्विति च ब्रूयात् तत्र तुष्टोस्तु शङ्करः ॥ ईश्वर उवाच ॥ एवं कृत्वा प्रयत्नेन दम्यतो चैव
 पूजयेत् । तयोश्च भोजनं दद्यात् दम्यत्योः परितोषकं । अनेन विधिना तुष्ट्याभ्यर्चं युक्तस्त्वयानघे । तेभ्यो दत्तञ्च यत्किञ्चिददयं नात्र सं
 शयः । आचार्यमग्रतः कृत्वा तस्यादेशन्तु कारयेत् । नञ्चाचार्यसमं तीर्थं नञ्चाचार्यसमन्तपः । तस्याहं कार्यमाख्याय धर्मसिद्धिं नयेद्भुवं ।
 तेनैवाचार्यदानेन सर्व्वं भवति चाक्षयम् । एतत् व्रतोत्तमं श्रेष्ठं गुह्यजुस्त्वत्तरं परं । राज्यमर्थान् सुतान् सिद्धिमवैधव्यञ्च वञ्चति ॥ रूपं
 धनं धान्यमायुरारोग्यं च प्रदापयेत् । इष्टलाभञ्च सौभाग्यं वर्द्धयेच्च वरानने ॥ त्रयोदशीव्रतान्नास्ति सौभाग्यकरणं परम् ॥ इति भ
 विष्ये अनङ्गचयोदशी व्रतं । इति श्रीभट्टनीलकण्ठात्मज भट्टशङ्कर कृतौ व्रतार्कचयोदशी व्रतानि । अथ चतुर्दशीव्रतानि ॥ तत्र वैशाख शुक्लचतुर्दश्यां
 नृसिंह चतुर्दशी व्रतं । तच्च प्रदेशव्यापिन्यां कार्यं । तदुक्तं हेमाद्रौ नृसिंहपुराणे वैशाखे शुक्लपक्षे तु चतुर्दश्यां निशामुखे । तज्जन्म सम्भवं पुण्यं व्रतं

॥ ३ ॥ पाप प्रणाशनं । वर्षे वर्षेतु कर्त्तव्यं मम सन्तुष्टिकारणमिति । स्कांदेपि वेशाखस्य चतुर्दश्यां सोमवारेनिलर्चके । अवतारो नृसिंहस्य प्रदोष समये द्विजा
 १२२ इति । अनिलर्चस्वातो दिनद्वये तच्छाप्ताव व्याप्तावेकदेश समव्याप्ता परा । अनङ्गेन समायुक्ता न सोपेध्या चतुर्दशी । धनापत्यैर्वियुज्येत तस्मात्तां परिवर्जये
 दिति । अनङ्गं च योदशी तथैव निषेधात् । इदं च व्रतं संयोग एव कृत्वान्यायेन नित्यं काम्यं च । स्कांदे विज्ञाय महिनं यस्तु लङ्घयेत्पापलङ्घरः । स याति नरकं
 घोरं यावच्चन्द्रदिवाकरौ । मम सन्तुष्टिकारणमिति फलश्रवणाच्च । अथ कथा सूत उवाच ॥ हिरण्यकशिपुं हत्वा देवदेवं जगद्गुरुं । सुखासीनं
 तदुत्सङ्गे शान्तकोपं रमापतिं । प्रह्लादो ज्ञानिनां श्रेष्ठो पालयन् राज्यमुत्तमं । एकाकी च तद्रुत्सङ्गे प्रियं वचनमब्रवीत् । प्रह्लाद उवाच ॥ नमस्ते
 भगवन् विष्णो नृसिंहरूपिणे नमः त्वद्भक्तोऽहं सुरेशैकं त्वां दृष्ट्वामि तु तत्त्वतः । स्वामिन् त्वयि ममाभिज्ञा भक्तिर्जाता त्वनेकधा । कथञ्च ते प्रियो
 यातः कारणं वद मे प्रभो । श्रीनृसिंह उवाच ॥ कथयामि मञ्जाप्राज्ञं शृणुष्वेकाग्र मानसः । भक्तैर्यत्कारणं वत्स प्रियत्वस्य च कारणं । पुराकाशेऽहं
 भूर्विप्रः किन्तु त्वन्नाम्नधीतवान् । नाहतो वासुदेवो हि वेश्या संसक्तमानसः । तस्मिन् जातु नचैव त्वं चकार सुकृतं कियत् । कृत्वा तु मद्रतश्चैकं वेश्या
 सङ्कतिलासः । तद्रतस्य प्रभावेण भक्तिर्जाता तवानघ । प्रह्लाद उवाच ॥ श्रीनृसिंहोच्यतां तावत् कस्य पुत्रस्य किं व्रतं । वेश्यायां वर्त्तमानेन
 कथं तच्च कृतं मया । येन तद्विष्णुमाहात्म्यं वक्तुमर्हसि सांप्रतं । श्रीनृसिंह उवाच ॥ पुरावंती पुरेऽह्मासीत् ब्राह्मणो वेदपारगः । तस्य नाम सुशर्मे
 ति वज्र लोकेषु विभ्रतः । नित्यहोमं क्रियांचैव विदधाति द्विजोत्तमः । ब्राह्मक्रियासु नियतं सर्वासु किल तत्परः । अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञै र्विष्टाः
 सर्वे सुरोत्तमाः । तस्य भार्या सुशीलाभूत् विख्याता भुवनत्रये । पतिव्रता सदाचारा पतिभक्तिपरायणा । अन्निरेस्यां सुताः पञ्च तस्माद्द्विजवरा
 त्तथा । सदाचाराः सुविदांसः पितृभक्तिपरायणाः । तेषां मध्ये कनिष्ठस्त्वं वेश्यासङ्कति तत्परः । तथापि विद्यमानेन सुरापानं सुपातकं । सुवर्णं चा
 यपहृतं चौरैः सार्द्धं त्वया वज्र । विलासिण्याः प्रसङ्गेन समाचीर्णमघं वज्र विलासिनी वेश्या एकदा तद्गृहेऽह्मासीत्तस्याः कलहस्त्वया सह । तेन कलह

प्रभावेण व्रतमेतत्त्वया कृतं । अज्ञानात् सद्गतश्चक्रे व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ तस्या विहारयोगेन रात्रौ जागरणं कृतं । वेष्टाया वल्लभं कञ्चित् प्रजातं
 न त्वया समं । रात्रौ जागरणं चीर्णं त्यक्तं भोग्यमनेकधा । व्रतेनानेन चिर्णेन मोदन्ते दिवि देवताः । हृद्यर्थश्च पुरा ब्रह्मा चक्रे ह्येतदनुत्तमं । सद्गतस्य
 प्रभावेण निर्मितं स चराचरं । ईश्वरेण पुरा चीर्णं वधार्थं चिपुरस्य च । महाप्राज्ञेन विहितं व्रतमेतन्महाफलम् । एतद्व्रतं प्रभावेण सर्वे सिद्धिं मुपा-
 गताः । वेष्टापि मत्प्रिया जाता चैलोक्ते सुखकारिणी । ईदृशं मद्गतं वत्स चैलोक्तेषु सुविश्रुतं । कलहेन विलासिन्या व्रतमेतदुपस्थितं । प्रह्लाद तेन
 ते भक्तिर्भयि जाता ह्यनुत्तमा । धूर्त्तया च विलासिन्या ज्ञात्वा व्रतमिदं महत् । कलहस्य कृतो येन मद्गतं यत्कृतं भवेत् । सा वेष्टा तु वरा जाता भुक्ता
 भोगाननेकशः । मुक्ता कर्मबिलीना तु त्वं प्रह्लाद विश्व मां ॥ कार्यार्थिश्च भवानास्ते मच्छरीर एव तया । विधाय सर्वे कार्यार्थाणि शीघ्रश्चैव गमिष्यसि
 मे इदं व्रतमावश्यं प्रकरिष्यन्ति मानवाः । न तेषां पुनरावृत्तिर्भक्तः कल्पयन्तैरपि । अपुत्रो लभते पुत्रान् धनकामो धनं तथा । ज्ञानी च मम भक्त
 स्य दिव्यं सौख्यं भवेत्ततः । स्त्रियोवा पुरुषाश्चापि कुर्वन्ति व्रतमुत्तमं । तेभ्यो ददाम्यहं सौख्यं भुक्तिं मुक्तिसमन्वितं । वज्रनोक्तेन किं वत्स व्रतस्य फलं
 मुत्तमं । प्रह्लाद उवाच । व्रतस्यास्य फलं साधु त्वयि मे भक्ति कारणं ॥ स्वामिन् ज्ञातं विशेषेण त्वतः पापनिहन्तनं । अधुना श्रोतुं मिच्छामि व्रतस्या
 स्य विधिं परं । कस्मिन्मासे भवेदेतत्कस्मिंश्च वासरे प्रभो । एतद्विस्तरतो देव वक्तुमर्हसि सांप्रतं । विधिना येन वै स्वामिन् समग्रफल युग्मवेत् । म
 भोपरिक्रिपां कृत्वा ब्रूहि त्वं सकलं प्रभो । श्रीनृसिंह उवाच । साधु साधु महाभाग व्रतस्यास्य विधिं परं । सर्वे कथयतो मेघ त्वमेकाग्रमनाः शृणु । वै
 शाख शुक्ल पक्षे तु चतुर्दश्यां समाचरेत् । मज्जन्म सम्भवं पुण्यं व्रतं पाप प्रणाशनं । वर्षे वर्षे तु कर्त्तव्यं मम सन्तुष्टि कारकं । महागुप्तमिदं श्रेष्ठ मानुषै
 र्भवभीक्ष्मिः । तेनैव क्रियमाणेन सहस्र इादशी फलम् । जायते मनुष्यादह्नि मानुषाणां महात्मनां । स्वातिनक्षत्रयोगेन शनिवारेण संयुते । सि
 द्धि योगस्य योगे च वणिक् करणे तथा । पुण्य सौभाग्ययोगेन लभ्यते दैवयोगतः । सर्वैरेतैस्तु संयुक्तं इत्याकोटि विनाशनं । एतदन्तरं योगे तद्भिन्नं

॥ ३ ॥ पाप नाशनं । केवलेपि च कर्त्तव्यं तद्दिने व्रतमुत्तमं । अन्यथा नरकं याति यावच्चन्द्रदिवाकरौ । यथा यथा प्रवृत्तिः स्यात्पातकस्य कलौयुगे । तथा
 ॥ १२३ ॥ अथा प्रवृत्तिः सर्वे धर्मा न संशयः । तद्गतस्य प्रभावेण मतिर्नस्यात् दुरात्मना । विचार्येत्यं प्रकर्त्तव्यं मासवे मासि मद्गतं । नियमञ्च प्रकर्त्तव्यं दन्त
 धावनपूर्वकं । श्रीनृसिंह मङ्गोदग्र दयां कृत्वा ममोपरि । अद्याहं ते विधास्यामि व्रतं निर्विघ्नतां नय । इति नियम मन्त्रः व्रतस्थेन न कर्त्तव्या संगतिः
 पापिभिः सह मिथ्यालापो न कर्त्तव्यः समग्रफल काङ्क्षिभिः । स्त्रीभिर्दुष्टैश्च आलापान् व्रतस्थो नैव कारयेत् । स्मर्त्तव्यं मे महारूपं तद्दिने सफले शुभे ।
 ततो यथाङ्ग वेलायां नद्यादौ विमले जले ॥ गृहे वा देवखाते वा तडागे विमले शुभे ॥ वैदिकेनच मन्त्रेण स्नानं कृत्वा विचक्षणः । मृत्तिकागोमये
 नैव तथा धात्री फलेन च । तिलैश्च सर्व पापघ्नैः स्नानं कृत्वा महात्मभिः । परिधाय शुचिर्वासे नित्यकर्म समाचरेत् । ततो गृहं समागत्य स्मरन्त्यां
 भक्ति योगतः । गोमयेन प्रलिप्याथ कुर्यादष्ट दलं शुभं ॥ कलशं तत्र संस्थाप्य ताम्रं रत्नसमन्वितं तस्योपरि न्यसेत्याचं वंशजं व्रीहिपूरितं । हैमी
 तत्र च तभूर्ति स्थाप्या लक्ष्म्यास्तथैव च । फलेन च तदर्द्धं न तदर्द्धार्द्धं न वा पुनः यथाशक्ति तथा कार्या वित्त साद्य विवर्जितैः । पञ्चामृतेन संस्थाप्य पूजनन्तु
 समाचरेत् । ततो ब्राह्मणमाह्वय तमाचार्यमलोलुपम् । सदाचार समायुक्तं शान्तदान्तजिनेन्द्रियं । तेनैव कारयेत्पूजां इहा शास्त्रानुसारतः । आचार्य
 वचनाङ्गीमान् पूजां कुर्याद्यथाविधि । मण्डपं कारयेत्तत्र पुष्पास्तवक शोभितम् । चतुर्कालोद्भवैः पुष्पैः पूजयेद्यतमानसः । उपचारैः षोडशभिर्मन्त्रै
 र्वैदोद्भवैस्तथा । ततः पौराणिकैर्मन्त्रैः पूजनीये यथाविधि । चन्दन शीतलं दिव्यं चन्द्रकुङ्कुममिश्रितं । ददामि तव तुष्ट्यर्थं नृसिंह परमेश्वर ॥ चन्दन
 मन्त्रः ॥ कालोद्भवानि पुष्पाणि तुलस्यादीनि वै प्रभो । पूजयामि नृसिंह त्वां लब्ध्या सह नमोस्तुते ॥ पुष्प मन्त्रः ॥ कृष्णागरमयं धूपं श्रीनृसिंह जग
 त्यते । तव तुष्ट्यै प्रदास्यामि सर्वदेव नमोस्तुते ॥ धूपमन्त्रः ॥ नैवेद्यं सौख्यदं चारु भक्ष्यभोज्य समन्वितं । ददामि ते रमाकान्त सर्वपापघ्नं कुरु ॥ इ
 ति नैवेद्यं । पीताम्बर महाबाहो प्रलब्धादभय नाशन । यथाभूतेनार्चनेन यथोक्त फलदो भव ॥ इति प्रार्थना मन्त्रः । रात्रौ जागरणं कार्यं गीतवादिचन्द्रत्य

कैः। युराणस्यैष आतव्याश्च शुभाः कथाः। ततः प्रभातसमये स्नानं कृत्वा जितेन्द्रियः। पूर्वोक्तेन विधानेन पूजयेन्मां प्रयत्नतः। वैष्णवान्
 प्रपन्नान् मन्त्रान् मन्त्रे स्तुतमानसः। ततो दानानि देवानि वक्ष्यमाणानि चानघ। पाचैभ्यस्तु द्विजैस्तो हिसोकदर्पजिगीषया। सिंहः स्वर्णमयो देवो
 मम सन्तोषकारकः। गोमूतिलहिरण्यानि देवानि च फलेषुभिः। शय्या सतूलिका देवा सप्तधान्यसमन्विता। अन्यानि च यथाशक्या देवानि मन तुष्ट
 ये। वित्तश्राद्धं न कुर्वीत यथोक्तफलकाक्षया॥ ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चात् तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां। निर्धनेनापि कर्त्तव्यं देयं शक्त्यनुसारतः। चार्त्त
 वामेव वर्षानामधिकारोक्ति मे व्रते। मङ्गलैस्तु विशेषेण कर्त्तव्यं मत्परायणैः। तद्गङ्गे नास्ति दुःखञ्च दोषश्च मत्प्रसादतः। मां समुद्धर देवेश दुस्तरा
 ङ्गवसागरात्। पातकार्त्तवमनस्य व्याधि दुःखावुवाचिभिः। जीवैस्तु परिभूतस्य मोहात् दुःखङ्गतस्य मे। करावलवनं देहि शेषशशिन् जगत्पते।
 श्रीनृसिंहरक्षकान्त भक्तानां भयनाशनः। क्षीरावुधिनिवासस्त्वं चक्रपाणे जनार्दन॥ व्रतेनानेन देवेश भुक्तिमुक्तिप्रदोभव। इति प्रार्थना मन्त्रः।
 एकं प्रार्थ्य ततो देवं विस्तृत्य च यथाविधि। उपहारादिकं सर्वमाचार्याय निवेदयेत्। दक्षिणाभिस्तु सन्तोष्य ब्राह्मणांस्तु विसर्जयेत्। मध्याह्ने तु समा
 युक्तो भुञ्जीत वन्दुभिर्नरः। य इदं शृणुयात् भक्त्या व्रतं पापप्रणाशनं। तस्य अक्षयमात्रेण ब्रह्महत्या व्यपोहति। पवित्रं परमं गुह्यं कीर्तयेद्यस्तु मानवः।
 यस्मान् कामानवाप्नोति व्रतस्य च फलं स भजे॥ इति हेमाद्रौ नृसिंहपुराणे नृसिंहचतुर्दशी व्रतं। अथ भाद्रपदशुक्लचतुर्दशीव्रतं। तच्च चिमुक्क
 र्त्तव्यमपि चैव। मुङ्कर्त्तव्यमपि चैव। पौर्णमास्यां चतुर्दशी। संपूर्णानां विदुस्तस्यां पूजयेद्द्विषामव्ययं। तिस्रो भाद्रपदस्यान्ते चतुर्दशी द्विजो
 तमः। पौर्णमास्याः समायोगे व्रतं चानन्तकं चरेदिति स्कान्दभविष्योक्तेः। मुङ्कर्त्तव्यमपि चिमुक्कर्त्तव्यं प्रशंसा परं। अतएव माधवः। उदये चिमुक्कर्त्ता तु
 याज्ञानकाव्रते तिथिरिति। अद्यपि मध्याह्ने भोज्यवेलायां समुत्तीर्त्तसरित्ते। इत्यादि भविष्यान्मध्याह्नः पूजाकालो भवति तथापि तच्च पूजाविधिमावा
 सतस्यापि नोपास्तेति। इतिहास रूपार्थवादादिद्विषयनात्प्राक् प्रत्यक्षविधिनोदयव्यापिन्यां तस्यां पूजां विधानादिति च सिद्धं व्रते पूजितं चतुर्दश

॥ १२४ ॥ ग्रंथिद्युतदोःरकवन्धनं प्रधानं । संसारगङ्गागुहासु सुखं विहर्तुं वाञ्छन्ति ये कुरुकुलोद्भव शुद्धसत्वाः । संपूज्य च चिम्बवनेशमनंतदेवं व्रजन्ति दक्षिण
 चतुर्दशमर्षावधनन्तव्रतं करिष्ये इति सङ्कल्प्य सर्वतोभद्रमण्डलं विधाय तत्र मण्डलदेवता आवाह्य तदुपर्येकं कलशं संस्थाप्य तत्र फणासप्तकं मण्डितं दर्भं
 मयं तदग्रे चतुर्दशग्रन्थियुतं दोःरकमयमनन्तं पूजयिष्ये इति सङ्कल्प्य षोडशोपचारैः कलशोपरि पूजयेदित्याद्यप्रयोगे द्वितीयादौ तु गृहीतानन्तव्रते पूजनं
 दोःरकवन्धनं च करिष्ये इति सङ्कल्पयेत् । अथानन्तपूजा । मण्डलं सर्वतोभद्रं कृत्वा कुम्भन्तु विन्यसेत् । तत्र चाष्टदले पद्मे पूजयेद्विष्णुमव्ययम् । कृत्वा
 दर्भमयं देवं फणासप्तकमण्डितं । तस्याग्रतो दृढं सूचं कुङ्कुमाक्तं सुशोभनं । चतुर्दशग्रन्थियुतमुपस्थाप्य प्रपूजयेत् । ततस्तु मूलमन्त्रेण नमस्कृत्य चतुर्भुजं
 नवासपञ्चवाभासं पिङ्गसूक्ष्मं लोचनं । पीताम्बरधरं देवं शङ्खचक्रगदाधरम् । प्रसन्नवदनं विष्णुं विश्वरूपं विचिन्त्ये । ध्यानं । आगच्छानन्तदेवेश
 तेजोरात्रेऽवगम्यते । क्रियमाणां मया पूजां गृहाण सुरसत्तम । सङ्कस्यशीर्षं त्यावाहनं । ततोऽग्रन्थि देवताः । विष्णुरग्निस्तथादिभ्यः सङ्कसाच्चः पिता
 महः । इन्द्रः पिनाकी विघ्नेशः स्कन्दः सोमस्तथैव च । वरुणः पवनः पृथ्वी वसवोऽग्रन्थि देवताः । नानास्त्रसमायुक्तं कार्तिसुरविभूषितं । आसन्नं देव
 देवेश प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां । पुरुष एवेदमित्यासनं । गङ्गादिसर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनयाहृतं । तोयमेतत्सुखस्यार्थं पादार्थं प्रतिगृह्यतां । एतावान
 स्वेतिपाद्यं । अनन्तानन्त देवेश अनन्त फलदायक । अनन्तानन्तरूपोऽसि गृहाणार्घ्यं न मेऽस्तुते । चिपादूर्ध्वमित्यर्घ्यं । कर्पूरवासितं तोयं मन्दाकि
 न्याः समाहृतं । आचम्यतां जगन्नाथ मया दत्तं हि भक्तिः । तस्माद्विराडित्याचमनम् । पञ्चाद्यतेन स्नपनं करिष्ये सर्वसिद्धिदं । कार्यं मे सिद्धिमा
 वातुं पूजिते त्वमि धातरि । पयो दधि घृतं गव्यं माक्षिकं शर्करा तथा । पञ्चाद्यतेन स्नपनं गृहाण जगतः पते । पञ्चाद्यतस्नानं । गङ्गा च यमुनाचैव न
 र्मदा च सरस्वती । तापी पयोष्णी देवा च ताम्भ्यः स्नानार्थमाहृतं । तोयमेतत् सुखस्यार्थं स्नानीयं प्रतिगृह्यतां । यत्पुरुषेणेति । स्नानं । पीताम्बर युगं देव

सर्वकामार्थसिद्धये । मया निवेदितं भक्त्या गृहाण सुरसत्तम । तं यज्ञमिति वस्त्रं ॥ दामोदर नमस्तेषु चाहि मां भवसागरात् । ब्रह्मसूत्रं सेतुं
 रतीयं गृहाण पुरुषोत्तम । तस्माद्यज्ञादिति यज्ञोपवीतं । कस्तूरी कुङ्कुमोपेतं कर्पूरेण च संयुतं । गन्धं दास्यामि देवेश अनन्ताय नमोनम
 इति ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वकृतं ऋच इति गन्धं ॥ अक्षताश्च सुरश्रेष्ठ कुङ्कुमाक्ताः सुशोभनाः । वासुदेव जगन्नाथ प्रीत्या मे स्त्रीकुरु प्रभो ।
 अक्षताः माध्यादीनि सुगन्धीनि मालत्यादीनि वै प्रभो । मया हृतानि पुष्पाणि पूजार्थं स्त्रीकुरु प्रभो । तस्मादस्मा इति दुष्यं । अर्थांगपूजा ॥ अग
 न्ताय नमः पादौ सहस्रपाय गुल्फौ कालात्मने जानुनी । विश्वरूपाय अङ्गे विश्वनेत्राय कटिं । मधुसूदनाय मेढ्रं । पद्मनाभाय नाभिं । प
 रमात्मने । हृदयं श्रीकण्ठाय कण्ठं सर्वास्त्रधारिणे वाङ्म । हरये मुखं वाचस्पतये जिह्वां । दामोदराय दन्तान् केशवाय लालटं कमलासनाय शिरः
 र्वात्मने सर्वाङ्गं वनस्पतिरसोद्विष्यो गन्धाद्यो गन्धोत्तमः । आग्नेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यतां । यत्पुरुषमिति धूपं ॥ आर्घ्यं च वर्त्ति संयुक्तं च
 डिना योजितं मया । दीपं गृहाण देवेश चैलोक्त्यभितिरापहं । ब्राह्मणोऽस्येति दीपं । अन्नं चतुर्विधं स्वादु रसैः सङ्गिः समन्वितं । नाना मध्यसंभा
 युक्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां । नैवेद्यं गृह्यतां देव भक्तिं मे ह्यक्षलां कुरु । ईक्षितं मे वरं देहि परश्च परांगतिं । चन्द्रमा मनस इति नैवेद्यं । इदं फलं
 ममः देव स्थापितं पुरतस्तव । तेन मे सफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि । नाभ्या आसीदिति फलम् । पूगो फलम् महद्दिव्यं नागवल्लीदलैर्युतं । कर्पूरा
 दिः समायुक्तं तांबूलं प्रतिगृह्यतां । सप्तास्यासमिति तांबूलं हिरण्यं गर्भं गर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः । अनन्त पुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे । य
 ज्ञेन्द्विति दक्षिणा । पञ्चवर्ति समायुक्तं सर्वं मङ्गलदायकम् । नीराजनं निरीक्षस्व अनन्ताय नमोनमः । इति नीराजनं । मालती मल्लिका पुष्पैः
 नागचर्मकं संयुतैः । पुष्पाञ्जलिं गृहाण मे पादाब्जयुगार्पितां । विष्णु मन्त्रैः पुष्पाञ्जलिः । अनन्त कामान् मे देहि सर्वं कामफलप्रद । अनन्ताय नम
 सुख्यं पुष्पं पौर्ण प्रबर्धय ॥ अनन्तः सर्वकामानामधिपः सर्वं कामदः । व्रतेनानेन सुप्रीतो भवति ह सदा मम । नमस्ते देवदेवेश नमस्ते भरणीधर ।

॥ ३ ॥ नमस्ते कमलाकांता नमस्ते ह्यमरप्रिय । नमस्ते सर्वभूतेश वासुदेव नमोस्तुते प्रार्थना । अनन्ताय नमस्तुभ्यं सहस्रशोर्षे नमोनमः । नमोस्तु पद्मनाभाय
 ॥ १२५ ॥ नागाधिपतये नमः । संसारगहरगुहासु सुखं विहन्तुम्नाञ्चन्ति ये कुरुकुलोद्भव शुद्ध सत्त्वाः । संपूज्य च विभुवनेशमनंतदेवं वधन्ति दक्षिणकरे वर
 दोरकते । अनन्तं संसारं महा समुद्रे मग्नं समभ्युद्गुर वासुदेव ॥ अनन्तरूपेण नियोजयस्व अनन्तसूत्राय नमोनमस्ते दोरक वन्धनमन्त्रः । श्रीर्षदोर्षं
 पूर्वमतं संपूज्य विसर्जयेत् । न्यूनातिरिक्तानि परिस्फुटानि वानीक कर्माणि मया कृतानि । त्वम्याषि चैतानि मम क्षमस्व प्रयाहि तुष्टः पुनरागमाय ॥
 इति पूजाः । दाता च विष्णुर्भगवाननंतः प्रतिग्रहीता च स एव विष्णुः । तस्मात् त्वया सर्वमिदं ततंच प्रसीद देवेश वरान्ददस्व । प्रतिग्रहं द्विवशेष्ट
 अनन्तफलदायक । त्वत्प्रसादाद्भि विप्रेन्द्र मुच्येह कर्मबन्धनात् । पकासं फलसंयुक्तं सृष्टं दक्षिणान्वितं । द्विजवर्याय दास्यामि व्रतसंपूर्तिं हेतवे मन्त्रः ।
 अनन्तः प्रतिशृङ्गाति अनन्तो वै ददाति च । अनन्तस्तारकोभास्यामनन्ताय नमोनमः ॥ इति वायनदानं । अथ कथा ॥ युधिष्ठिर उवाच । अहं दुःखी च
 संजमते आदृमिः परिवारितः कथं मुक्तिर्वदास्माकमनन्तात् दुःखसागरात् । कंदेवं पूजयित्वा वै प्राप्स्यामो राज्यमुत्तमम् । अथवा किं व्रतं कृत्वा त्वत्प्रसा
 दं लब्धवीजिनः । श्रीकृष्ण उवाच । अनन्तं व्रतमस्त्वन्यतिथावस्यामनुत्तमं । सर्वं पापहरन्दृणां स्त्रीणां चैव युधिष्ठिर । शुक्लं पक्षे चतुर्दश्या मासि भाद्र
 पदे भवेत् । तस्यानुष्ठान माघेष्ट सर्वपापं व्यपोहति । युधिष्ठिर उवाच । कृष्ण कोयमनंतेति श्रोच्यते यस्त्वया विभो । किं शेषं नाम आहोसिदन्त
 सद्यकः स्मृतः । परमात्माथवानन्त उताहो ब्रह्म गोयेत । कण्ठोनंतं सञ्ज्ञेवै तथ्यं मे ब्रूहि केशव । श्रीकृष्ण उवाच । अनन्त इत्यहं पार्थ मम रूपं नि
 वोधतत् । आदित्यादि ग्रहात्मावो यः काल उपपद्यते । लवकाष्ट मुहूर्तादि दिनरात्रि शरीरवान् । पक्षमासर्तु वर्षाणि युगकाख्यवस्त्वया । नोयं
 कालो मया स्थातः सोनन्त इति कीर्त्यते । सोहं कालोवतीर्णोच मूमारोत्तारणाय च । दानवानां वधार्थाय वसुदेव कुलोद्भव । अनन्तं विद्विषी पार्थ
 साभूवां पालनाय च । अनादि मध्यपर्यंतं कृष्णं विष्णुम् हरिं शिवं । वैकुण्ठं भास्करं सोमं सर्वव्यापिनमोत्तरं । विश्वरूपं महाकाशं स्रष्टिसंहारकारकं ।

प्रत्यक्षैः मया रूपं फाल्गुनाय प्रदर्शितं । पूर्वमेव महावाहे योगिध्येयमनुत्तमं । विश्वरूपमनन्तञ्च यस्मिन्निद्राश्चतुर्दश । वसवोद्यौ द्वादशादित्या रुद्राएका
 दशमताः । सप्तर्षयः समुद्राश्च पर्वताः सरितो द्रुमाः । नक्षत्राणि दिशो भूमिः पातालं भूर्भुवादिकं । मा कुर्वध्वाच सन्देहं सोऽहं पार्थ न संशयः । युधिष्ठि
 र उवाच ॥ अनन्त व्रतमाहात्म्यं विधिं वद विदावर । किं पुण्यं किं फलम् चास्य अनुष्ठानवतां नृणां । केन चादौ पुराचीर्णं मर्त्तं केन प्रकाशितं । एवं स
 विस्तरं कृत्वा ब्रूह्मन्तव्रतं मम ॥ श्रीकृष्ण उवाच । आसीत्पुरा कृतयुगे । सुमन्तोनामयै द्विजः । वसिष्ठगोत्रे चोत्पन्नः सुरूपं स भृगोः सुता । दीक्षां
 नास्तीं सोपवेमे वेदोक्त विधिना नृप ॥ तस्याः कालेन संयाता दुहितानन्तलक्षणा । शीला नाम सुशीला सा वर्द्धते पितृवेष्मनि । माता च तस्याः कालेन
 ऊरदाहेन पीडिता । विमनाश्च नदीतीरे ययौ खर्गं पतिव्रता । समन्तस्य ततोऽन्यां वै धर्मपुंसः सुतां पुनः । उपयेमे विधानेन दुःशीला नाम नामतः
 दुःशीला कर्कशा चर्क्षी नित्यं कलहकारिणी । सापिशोला पितुर्गैहै गृहार्चनपरा वभौ । कुड्यक्षमं तुलाधार देहली तोरणादिषु ॥ वर्षकैश्चिन्नमकरो
 शीलपीमासितासितैः । खलिकैः शङ्खपद्मैश्च अर्चयन्ती पुनः पुनः । ततः काले वज्र तिथे कौमारवशवर्त्तिनी । पित्रा दृष्टा तदा तेन स्त्रीचित्रा यौवने
 स्मिता । कस्यै देवा मया शीला विचार्येति सुदुःखितः । एतस्मिन्नेव काले तु मुनिर्वद विदावरः । कन्यार्थी चागतः श्रीमान् कौडिन्यो मुनिसत्तमः ।
 उवाच रूपसम्पत्तां त्वदीयां तनयां हृणे । पिता ददौ द्विजेन्द्राय कौडिनाय शुभे दिने । गृह्योक्त विधिना पार्थ विवाहमकरोत्तदा । निर्वृत्योद्वाहिकं स
 वै प्रीतमोऽहं कर्कशा द्विजः । किञ्चिदायादिकं देयं जामातुः परितोषकं । तच्छ्रुत्वा कर्कशा क्रुद्धा प्रोत्थार्य गृह मच्छनं । पेटायां सुखिरं बध्वा पितृ वेष्मनि
 सां धवी ॥ भोज्यावशिष्टं चूर्णेन पाथेयञ्च चकार सा कौडिन्योपि विवाह्यैनां पथिगच्छन् शनैः शनैः । शीलां सुमन्तादादाय न वे
 दां गोरक्षमहि । भध्याङ्गे भोज्यवेलायां समतीर्य सरित्पटे । ददर्श शीला सा स्त्रीणां समूहं रक्तवाससं । चतुर्दशमर्चयतं भक्त्या देव जनार्दनं । उपगम्य
 शनैः शीला यप्रच्छ स्त्रीकदंबकं । आर्याः किमेतन्मे ब्रूत किन्नाम व्रतमीदृशं । ताज्जुर्धोषितस्तां तुशीलां शीलविभूषणां । अनन्तव्रतमेतद्विव्रतेनन्तः प्रपूज्य

॥ ३ ॥ तेऽत्रावबोद्धमप्येतत्करिष्ये व्रतमुत्तमं विधानं कीदृशं तत्र किंदानं कीदृशं पूज्यते । स्त्रियजः । शीले सदसं प्रसूय पुत्रासौ संस्कृतस्य च । अर्घं विप्राय
 ॥ १२६ ॥ दातव्यमर्हमात्मनि भोजनं । श्रद्धा च दक्षिणां दद्याद्विनाशविचिन्तितः । कर्त्तव्यं सत्सरित्तीरे विधिना नेन मानिनि । सात्वानन्तं समम्यर्घ्यं मण्ड
 ले धूप दीपकैः । पुष्पैर्गन्धैश्च नैवेद्यैः पीतरक्तैश्चतुःसमैः । चतुःसमं परिभाषायां ज्ञेयं तस्याग्रतो दृढं सूचं कुङ्कुमाक्तं सुदोकरकं । चतुर्दशग्रंथियुतं वा
 मेकरतले न्यसेत् । अनन्तं संसार महासमुद्रे मग्नं समभ्युद्धरवासुदेव । अनन्तरूपो विनियोजयस्व अनन्तमूषाय नमोनमस्ते । अनेन दोरकं बध्वा भो
 क्तव्यं सुखमानसैः । ध्यात्वा नारायणं देवमनन्तं विश्वरूपिणं । भुक्त्वा चान्ते व्रजेद्देशे भद्रे प्रोक्तं व्रतं तव । श्रीकृष्ण उवाच ॥ एवंमाकर्ण्य राजेन्द्र
 प्रहृष्टेनांतरात्मना । सापि चक्रे व्रतं शीला करे बध्वा सुदोकरकं । पाश्र्वयमर्घं विप्राय दत्वा भुक्त्वा स्वयंततः । पुनर्जगाम साहृष्टा गोरथेन स्वर्कं गृहं ।
 भर्त्ता सखैश्च जनकैः प्रत्ययस्तत्क्षणादभूत् । तेनानन्तव्रतेनास्या वभौ गोधनसङ्कुलम् । गृहाश्रमंश्चियाजुष्टं धनधान्यसमन्वितं । आकुलं व्याकुलं रम्यं च
 र्चर्चान्तिविपूजनैः । सापि माणिक्यकांचीमुक्त्वा हार विमूषिता । दैवाङ्ग वस्त्र संच्छन्ना सावित्री प्रतिमाभवत् । कदाचिदुपविष्टाया दृष्टो बह्वः सु
 दोरकः । शीलाया हस्तमुखे तु भर्त्तानिद्विजन्मना । श्रीमदांधेन कौरव्य साक्षिपं चोटितोरुषा । कोनन्त इति मूढेन जस्यता पापकारिणा । चित्तो
 ज्वाला कुले बहौ हाहा कृत्वा प्रधावती । शीला गृहीत्वा तत् सूचं क्षीरमध्ये समाक्षिपत् । तेन कर्म विपाकेन सा श्रीस्तस्याः क्षयंगता । गोधनन्तस्करै
 र्नीतं गृहं दग्धं धनं गतं । यद्ययैवागतं गेहे तत्तयैव पुनर्गतं । स्वजनैः कलङ्को नित्यं बन्धुभिः तर्जनं तथा । अनन्ताक्षेप दोषेण दारिद्र्यं प्रतिजगृहे ।
 न कस्यिद्ददते लोके तेन सार्द्धं युधिष्ठिर । शरीरेणातिशतं मनसाप्यतिदुःखितः । निर्वेदं परमं प्राप्तः कौडिन्यः प्राह तां प्रियां । कौडिन्य
 उवाच ॥ शीले ममेदं मे पुत्रं सद्गता शोककारकम् । येनाति दुःखितास्माकम् जातः सर्वे धनक्षयः । स्वजनैः कलङ्को गेहे न कस्यिद्गतां प्र
 पद्यते । शरीरे नित्यं सन्तापः खेदश्चेतसि दारुणः । जानासि दुर्नयः कोषकिंकते मुक्ततम् भवेत् । शीलोवाच ॥ प्रत्युवाच पतिं शीला सुशीला

शोभन्महता । प्रायेणान्तकृताक्षेपापसम्भवजफलम् । भविष्यति महाभाग तदर्थं यत्नमाचर ॥ एवमुक्तः स विप्रर्षिर्जगाम मनसा हरिं निर्वेदान्निर्जगा
 माथ कौडिन्यः प्रयतो वनं । तपसे कृत संकल्पो वायुमत्तो द्विजोत्तमः । मनसा ध्याय चानंतं कद्रुक्ष्यामिच तं विभुं । यस्य प्रसादात् संजातमाक्षेपाक्षिध
 नं भतं । घनादिकं ममातीव सुखदुःखप्रदायकं । एवं संचिन्त्य सोऽथ वभ्राम बिजने वने । तत्रापश्य महाचूतं पुष्पितं फलितं यथा । वर्जितं पक्षि सङ्घातैः
 कोटिकोटि हृतं तथा । तम पृच्छत्वयानंतः कचिदृष्टो महातरो । ब्रूहि सौम्य ममातीव दुःखं चेतसि वर्त्तते । सोऽब्रवीद्ब्रू नानन्तं कचित्पश्यामिवा द्विज ।
 एवं निराकृतस्तेन सज्जमागाथ दुःखितः कद्रुक्ष्यामीति गच्छन् स गामपश्यत् सवंत्सकां । तृणमध्ये प्रधावन्तीमितस्थेतस्य पांडव । अत्रब्रीह्नुके ब्रूहि यद्यनंतस्त्व
 येक्षितः । सा बोवाचाथ कौडिन्यं नानंतं वेदप्रहं द्विज । ततो ब्रजन् ददर्शग्री गेह्मं शाडुलेखितं । दृष्ट्वा पप्रच्छ गोस्वामिन् नानन्तोवीक्षितस्त्वया । गो
 दृष्टस्त्वमुवाचेद् नानन्तो वीक्षितो मया । ततो ब्रजन् ददर्शग्री रम्य पुष्करिणी हर्यं । अन्योन्य जलकल्लोलैर्वीचिपर्येतसंगमं । च्छसं किं जलकल्लहारकम
 लोत्पलमण्डितं । सेवितं भ्रमरैर्हंसैश्चक्रैः कारुण्डकैर्बकैः । ते चापृच्छद्विजो नेतो भवज्ज्ञां नोपलक्षितः । जचतुस्ते द्विजश्रेष्ठनानन्तो वीक्षितो द्विज ।
 ददर्शय वने तस्मिन् गर्दभं कुंजरं तथा । तावप्युक्तौ द्विजेनेत्य नेति ताभ्यां निर्वेदितम् । एवं संपृच्छ नष्टाशः तच्चैव निषसाद ह । कौडिन्यो विद्व
 क्षीभूतो निराशो जीविते नृप । दीर्घमुष्णञ्च निश्चस्य पापात् भुवि भारत । प्राप्य संज्ञामनन्तीति जल्पन्नुत्थाय स द्विजः । नूनं त्यक्त्वाभ्यहं प्राणा
 निमि संकल्प्य सेतसि । उत्थाप्योद्बुध्य दृष्टेस्मिं स्तावद्भरत सत्तम । कृपयानन्तुदेवोपि प्रत्यक्षः समजायत । दृष्ट्वा ब्रह्मणरूपेण इत एहीत्युवाच तं ।
 प्रपृच्छ दक्षिणे पादौ गुहायां प्राविशेयतां । स्नां पुरीं दर्शयामास दिव्यनारीनरैर्युतां । तस्यां निविष्टमात्मानं दिव्यसिंहासने शुभे । पार्श्वस्थं शङ्ख
 चक्रञ्च गदागवडशोभितं । दर्शयामास विप्राय स्त्रीयं रूपमनन्तकं । विभूतिभेदैस्तनूतैरनंतममितोजसं । तं दृष्ट्वा तादृशं रूपमनन्तमपराजितं ।
 वेद्यमाने जगादोच्चैर्जगद्भद्रपुरःसरं । पापोहं पापकर्माहं पापात्मा पापसम्भवः । आहिमां पुण्डरीकाक्ष सर्वपापहरो भव । तच्छ्रुत्वा नंतदेवेशः

॥ ३ ॥ प्राज्ञः सुखिन्सुखा गिरा । मामैस्त्वं ब्रूहि विप्रेन्द्र यत्ते मनसि वर्त्तते । कौडिन्य उवाच । मया भृत्यावलम्बेन चोष्टितो नन्तदोरकः । तेन पाप विषा
 १२७ केमः भूतिर्मे प्रलयं गता । खलनैः कलहो गेहे न कश्चिन्मां प्रमाषते । निर्वेदाह्ममतोराण्ये तव दर्शनं काञ्क्षया । कृपया देवदेवेश त्वयात्मा संग्रदशितः
 तस्य पापस्य मे शान्तिं कारुण्यादक्तुमर्हसि । श्रीकृष्ण उवाच । तच्छ्रुत्वानन्तदेवस्तमुवाच द्विजसत्तमं । भक्त्या सन्तोषितो देवः किन्नदद्याद्युधिष्ठिर
 अनन्त उवाच । सुष्टुहं गच्छ कौडिन्य माविलम्बं करिष्यसि । चरानन्तव्रतं भक्त्या नव वर्षाणि पञ्चच । सर्वपाप विशुद्धात्मा प्राप्स्यसे सिद्धिं मुत्तमां ।
 पुष्यपौषं समुत्पाद्य भुक्ता भोगान्यथेस्मितान् । अन्तेच स्मरणं प्राप्य मामुपेक्ष्यस्यसंशयं । अन्यं च ते वरन्दद्मि सर्वं लोकोपकारकं । इदमास्थानकवरं श्री
 खान्तव्रतादिकं । करिष्यति नरो यस्तु कुर्वन् व्रतमिदं शुभं । सोचिरात्पाप निर्मुक्तः प्राप्नोति परमां गतिं । गच्छ विप्र युद्धं शीघ्रं पथा येनागतो
 श्वसि । कौडिन्य उवाच । स्वामिन् पृच्छामि मे ब्रूहि किञ्चित्कौतूहलं मया । अरण्ये भ्रमता दृष्टं न तद्विजगद्गुरो । स चूतदृष्टः कस्तव का गौःको
 दृष्टमस्तथा । कमलोत्पलकलहारैः शोभितं सुमनोहरं । मया दृष्टं महारण्ये किन्तत्पुष्करिणी इयं । कः खरः कुञ्जरः कोसौ कोसौ दृष्टो द्विजोत्तमः । श्री
 अनन्त उवाच । स चूतदृष्टौ विप्रोसौ विद्यावेद विशारदः । सोर्थितोपि न च प्रादात्क्वथ्येभ्यस्तृतां गतः । सागौर्बसुन्धरा दृष्टा सफला या त्वया द्विज ।
 दृष्टो धर्मस्त्वया दृष्टः शाह्वलं सत्यमास्थितः । धर्माधर्म व्यवस्थानन्तत्पुष्करिणी इयं । ब्राह्मण्यौ केचिदप्यास्तां भगिन्यौ ते परस्परं । धर्माधर्मादि यत्किञ्चि
 तस्मिन्वेदयतो भिद्यः । विप्राय न क्वचित् दत्तमतिथौ दुर्वलेपिवा । भिक्षा दत्ता न वार्थिभ्यस्तेन पापेन कर्मणा । वीचिकल्लोलमालाभिर्गच्छतस्ते परस्परं
 स्वरः क्रोधस्त्वया दृष्टः कुञ्जरो मद उच्यते । ब्राह्मणो सावनं तोहं गुहा संसारगङ्गरं । इत्युक्त्वा देवदेवेशस्तत्रैवांतरधीयत । सुप्रप्रायं स तदृष्टा ततः स्व
 युद्धमागतः । कृत्वानन्तव्रतं सम्पन्नवर्षाणि पञ्चच । भुक्ता सर्वमनन्तेन यथोक्तं पांडुनन्दन । अन्तेच स्मरणं प्राप्य गतो नन्तपुरं द्विजः । तथा त्व
 मयि राजर्ष कथां शृण्वन्व्रतं कुरु । प्राप्स्यसे चिन्तितं सर्वमनन्तस्य वचो यथा । यद्वचतुर्दशे वर्षे फलं प्राप्तं द्विजन्मना । वर्षेकेन तदाप्नोति कृत्वा पास्थानकं

व्रतं । एतन्ने कथितं भूप व्रतानामुत्तमं व्रतं । यत् कृत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः । येषि शृण्वन्ति सततं पद्यमानं पठन्ति ये । तेषि
 प्राणविनिर्मुक्ताः प्राप्स्यन्ति च हरेः पुरं । संसार गङ्गरगुहासु सुखं बिहर्तुं वाञ्छन्ति ये कुरुकुलोद्भव शुद्ध सत्वाः । संपूज्य च विभवनेशननतदेवं वभ्रन्ति
 दक्षिणकरे वरद्वारकं ते ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे अनन्तव्रत कथा ॥ अथोद्यापन विधिः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ देवदेव समासेन व्रतस्य
 पूरणाहुतं । उद्यापनविधिं ब्रूहि अनुग्राह्योऽस्मि केशव । उद्यापनविधिं हित्वा न व्रतस्य फलं लभेत् । तस्माद्यथा तथा कुर्याद्विज्ञातं विवर्जयेत् ।
 श्रीकृष्ण उवाच ॥ मासिमाद्रपदे प्राप्ते परिपूर्णं व्रते ततः । शुक्लायां च चतुर्दश्यां ब्रह्मचारी व्रती ततः । एकभक्तेन नियमं कृत्वा भक्तिसम
 न्वितः । स्नात्वा नद्यां देवस्नाते तीर्थे प्रश्रवणे तथा ॥ सर्वोषधैः सर्वगन्धैः तिलकक्वैरथास्त्रकैः । वेदोक्तविधिना सम्यक् तर्पयेत् पिष्टदेवताः ।
 ततो यज्ञं समागत्य वेदिं कृत्वा तु शोभनां । तत्रालिखेन्मण्डलकं पञ्चवर्णैः सुपेशलेः नवनाभं सुसम्पूर्णं सर्वतोभद्रमेव वा । तस्योपरिन्यसे
 त्कुम्भमवर्णं सुनवं हटं ॥ ताम्रपात्रसमायुक्तं पञ्चरत्नसमन्वितं । सुवर्णद्वारकं चतुर्दशग्रन्थियुतमाह । माघकेण सुवर्णस्य दरिद्रेणापि पार्थिव ॥
 कृत्वानन्तं प्रयत्नेन ताम्रपात्रोपरि न्यसेत् ॥ सुवर्णप्रतिमामाह । श्यां सुविस्तरां कृत्वा तत्रानन्तं न्यसेद्वती ॥ लक्ष्म्यायुतं वासुदेवं मुशले न हलेन च ।
 कुम्भस्य ताम्रपात्रोपरि सुवर्णनिर्मितं शय्योपरि त्वर्यात्सूत्रमयमनन्तं पूजयेदित्यर्थः । इति केचित् तत्र लक्ष्म्यायुतमित्यादेरसङ्गतेः । आचार्य
 पूजयित्वा तत्रैवैवमवस्थेयः । कर्णाङ्गुली पवित्रैश्च भक्त्या च सुसमाहितः । ततस्तु पूजयेद्देवमनन्तं विश्वरूपिणं । वल्लयुग्मं शुचि वस्त्राङ्गुदेव
 स्य वस्त्रमन्तः प्रीयतां तेन पीतवस्त्रेण मे सदा । वल्लयुग्मं समाच्छन्नं पीतयज्ञीपवीतिनं । चन्दनेन सुगन्धेन कर्पूरागुरुमिश्रिणा ॥ लेप
 येहन्तवाङ्गानि प्रीयतां मधुसूदनः । गन्धं पुनः पुष्पाणि संयुज्य पूजयेन्नामभिः पृथक् ॥ अनन्ताय नमः पादौ गुल्फौ संकर्षणाय च । कान्तात्मने
 तु जानुभ्यां वक्षसं विश्वरूपिणं । कटिं वै विश्वरूपाय मेढ्रं वै विश्वरूपिणं । नाभिन्तु पद्मनाभाय हृदयं परमात्मने । कण्ठं श्रीकण्ठनाथाय वाक्

॥ ३ ॥

१२८

सर्वास्त्रधारिणे । वाचस्पते नमस्तुभ्यं मुखं संपूजयेद्द्वारिं ॥ ललाटे केशवायेति शिरः सर्वात्मने नमः । लोकात्मा सर्वभूतात्मा निमेष चुटिसम्भवः
जन्म मृत्यु जरा व्याधि संसार भयनाशनः । वनस्थतिरसो दिव्यो गन्धाद्यः सुमनोहरः । आग्नेयः सर्वदेवानां धूपार्थं प्रतिगृह्यतां ॥ धूपं ॥ आज्यं
च वर्त्ति संयुक्तं वज्रिना योजितं यमा । दीपं गृह्णाण देवेश त्रैलोक्यतिमिरापहं ॥ दीपं ॥ अन्नं चतुर्विधं स्नातु भूतानां जीवनं परं नेवेद्यं ते मया
दत्तं देव प्रीत्या प्रगृह्यतां ॥ नैवेद्यं ॥ पूगी फलं सपत्रञ्च कर्पूरं च मनोहरं । पवित्रीकृतमत्यन्तं तांबूलं प्रतिगृह्यतां ॥ तांबूलं ॥ एवं पूजां ततः
कृत्वा गच्छन् कुण्ड समीपतः । स्व गृह्योक्तविधानेन कृत्वाग्निस्थापनं बुधः । प्रारभेत ततो होममश्वत्थसमिधैस्तिलैः । व्रीहिभिः मिश्रितैश्चापि
घृतेन तु विधानतः । पुरुष सूक्तेन जुहुयादतो देवेति वा पुनः इदं विष्णुर्विचक्रमे चेधा निदधे इति । शतमष्टोत्तरं यावत्प्रत्येकं जुहुयाद्बुधः । चरुहो
मस्ततः कार्यो मन्त्रैरेतैर्विचक्षणः । अनन्ताय च कालाय अहोरात्राय वै पुनः । अर्द्धमासाय मासाय ऋतुम्यस्य तथा पुनः । संवत्सराय स्नाहेति जुहुयात्
व्याहृतोत्ततः । स्निष्टकृत्यभृतीर्ज्जत्वा ग्रहादीनर्चयेत्युनः । मदनरत्ने जुहुयाद्बुधस्त्यस्याग्रे सर्वैर्जुत्वेत्यादि यथाक्रममित्यन्तः पाठः सर्वैर्जुत्वा
विधानेन मन्त्रैरेतैर्विचक्षणः । एतैर्विद्यमाणैश्च मन्त्रैर्जुहुयादित्यनुषङ्गः । अनन्ताय स्नाहा । कालाय स्नाहा । अहो रात्राय स्नाहा । अर्द्धमासाय
स्नाहा । ऋतुम्यः स्नाहा । संवत्सराय स्नाहा । ततो महाव्याहृतयः । सर्वं प्रायश्चित्तं दक्षिणा । आज्य तिलैः स्निष्टकृतं प्रजापतिभ्यो जुहुयात् ।
ततो वै लोकपालांश्च ग्रहान्पूज्य यथाक्रमं । गीतवादिषु निनदैर्ज्जत्वा पूर्णाञ्जलिं ब्रूते । पुराणश्रवणैस्तद्वद्राविशेषं नयेद्ब्रूते । तेन रात्रावेव
शेमः । ततः प्रभातसमये स्नात्वा शुद्धः कृतान्हिकः । कचिद्देमाद्रि पुस्तके पुराण श्रवणै रितितत् । श्लोकस्थाने पुराण श्रवणं कृत्वा कृतमध्याह्निक
क्रिय इत्यर्थमेव पठितं तदा तु रात्रौ होमो न भवतीति पूर्वोक्तेन विधानेन पूजयेद्विश्वरूपिणं । पूजयित्वा हरिं देव माचार्यं पूजयेत्ततः । परिधाय
सपत्नीकं वस्त्रालङ्कार भूषणैः । मन्त्रैः संपूज्य विधिवद्देवैर्दद्यात्प्रयत्नतः सुरभी वैष्णवी माता नित्यं विष्णु पदे स्थिता । आसं गृहं मया दत्तं गो

१२८

मातस्नातु मर्हसि । गावो ममाग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः । गावो मे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहं मस्त्रिणानेन सपूज्य आचार्याय निवेद-
 येत् । गो दानस्य विधानार्थं दद्यात्सर्पणं यथा विधि । अनन्तं परिवारं च आचार्याय निवेदयेत् । तत आमन्त्रितान् विप्रान् पूर्वदुष्ट चतुर्दश वस्त्रोप-
 वीतैः संपूज्य भोजयेदन्न विसर्गैः । ततस्तु दक्षिणान्तेभ्यो वितशाद्य विवर्जितः । स्वसाक्रमा दक्षिणां दद्यादाचार्याय क्षमापयेत् । क्रियाहीनं भक्ति-
 हीनं द्रव्यहीनं तथैव च । मन्त्रहीनं पठेत्यस्यात् व्रतसंपूर्तिहेतवे । दीनान्धकृपणैर्म्यस्य दद्याच्चैव तथाधनं । तत इष्टैः समक्षैश्च पुत्रसंवन्धि-
 वान्धवैः । यथोपपन्नं भोक्तव्यं कृत्वा मानसं मय्ययं ॥ आचम्य च शुचिर्भूत्वा चिन्त्यो विष्णुश्च तद्दिने ॥ एवं कृते नृपश्रेष्ठ कर्मण्याशु जनार्दनः । अनन्त-
 रूपी भगवांस्तुष्टो भवति सर्वदा । व्रतस्य फलं माप्नोति विष्णुलोके महीयते ॥ इति हेमाद्रौ भविष्योत्तरे सोद्यापनं मनंतं व्रतं । अथ हेमाद्रि-
 मदन एव लिखितं भविष्य पुराणानुयायी अनन्तं व्रतो द्यापनं प्रयोगः । व्रतं ग्रहणदिनावधिकं चतुर्दश वर्षं समाप्तिं दिनं चयोदश्यां कृतैकभक्तस्तद-
 न्तरं भाद्र शुक्ल चतुर्दश्यां ब्रह्मचर्योपवासं नियमयुतो यथा सम्भवं पुण्यं तीर्थादौ सर्वौषधिं सर्वं गन्धं तिलकल्का मलकैः स्नात्वा स्नानांगतर्पणं कृत्वा गृहं
 नागत्य यदा वेदीं कृत्वा तत्र नवनाभं सर्वतो भद्रं वा आलिख्य पञ्चरङ्गैर्यथावत्परिपूर्य्यपवित्रपाणिनाश्चम्य मासपक्षाद्युल्लिख्य चरितानंतव्रतपरिपूर्ण-
 ताथै उत्तराश्विमुद्यापनं महं करिष्ये इति सङ्कल्प्य निर्विघ्नतायै गणपतिं पूजयेत् । तत आचार्यं दत्त्वा वस्त्रासनकुण्डलादिभिः पूजयेत् । तत आचार्यो
 यद्वचं संस्मृतमिति सर्वपाप्मनिकोर्यं शुचीवो हव्येति प्रोक्ष्य सर्वतो भद्रं करणपद्मे तत्र सर्वतो भद्रं देवता अवाह्यं पूजयेत् । तास्य देवतास्त्रासां स्थापनं पूजा
 प्रकारादि परिभाषायां द्रष्टव्यं । ततो मण्डलमध्ये महीद्यौरित्यादि प्रकारेणाग्रणं दृढं ताम्रपूर्णपात्रयुतं कलशं स्थापयेत् । तत्र भाषादि परिमित-
 स्पर्शनिर्मितचतुर्दशग्रन्थियुतानन्तं स्थापयेत् । तदुत्तरतः सुविस्मृतां शय्यामासाद्य तत्रापि स्पर्शादि निर्मितं लक्ष्मीसहितं मृगलं हलं युतानां प्रतिमां
 स्थापयेत् । ततः स्वर्णदोरकं प्रतिमयोः श्रीमदनंताय नमः । इति मस्त्रिणावाहनस्तवनान्तं वार्षिकं पूजावत् कुर्यात् ततो वस्त्रं युग्मं शुचिः यस्माद्वासुदेव

१ न । अथ यन्त्रेण प्रीयतां तेन वसुधैव कुटुम्बकम् इति मन्त्रेण वसुधैव कुटुम्बकम् समर्थं कर्पूराग्निरभिहितचन्दनं समर्पयेत् । चन्दनेन
२ २८ । अथ यन्त्रेण कर्पूराय वसुधैव कुटुम्बकम् इति मन्त्रेण वसुधैव कुटुम्बकम् समर्थं कर्पूराग्निरभिहितचन्दनं समर्पयेत् । चन्दनेन
३ २९ । अथ यन्त्रेण कर्पूराय वसुधैव कुटुम्बकम् इति मन्त्रेण वसुधैव कुटुम्बकम् समर्थं कर्पूराग्निरभिहितचन्दनं समर्पयेत् । चन्दनेन

अथवादिना रात्रिं जागरणेनातिवाहयेत् । ततो परेऽङ्गि छाताम्हिको वज्रमानः स्थापितानन्तं पूर्ववत्पूजयित्वा आचार्यं पूजयेत् । ततो गावो ममा
 ग्रतः संत्वित्यनेन धेनुं संपूज्य सुरभी वैष्णवी माता नित्यं विष्णु पदे स्थिता । आसं गृहं मया दत्तं गोमातस्त्रातु मर्हसीति मन्त्रेण गोआसं दत्वा तामा
 चार्याय दद्यात् ततः प्रतिमां कलशशय्यादि युतामाचार्याय प्रतिपादयेत् । पूर्वे घुर्निमन्त्रितान् चतुर्दश ब्राह्मणान् वस्त्रयज्ञोपवीतैः संपूज्य नानाविधा
 ज्ञेनाचार्यं सहितान् भोजयित्वा यथा शक्ति तेभ्यो दक्षिणां च दत्वा आचार्याय च दक्षिणां दत्वा क्षमापयेत् । तत्र मन्त्रः । क्रियाहीनं भक्तिहीणं द्रव्य
 हीनं तथैव च । मन्त्रहीनं कृतं यच्च परिपूर्णं तदस्तु मे । इति पठित्वा स्वयं भूञ्जीतेति अनन्त ब्रह्मोद्यापन प्रयोगः । अथ नष्टदेवरक प्रायश्चित्तं ।
 युधिष्ठिर उवाच । अनन्त व्रत माहात्म्यं कृत्स्नं कृष्ण त्वयोदितं । भगवन् देवरूपेण भाग्यदेवि महात्मनां । देवं प्रमादतो नष्टं यदिस्यादितितं
 जनैः । तदा किं करणीयं स्याद्व्रतं चैलोक्त्य पावनं । श्रीकृष्ण उवाच । साधु पृष्टं त्वया राजन्वक्ष्यामि व्रत निष्कृतिं । फलं लोकस्य सर्वस्य रक्षार्थं
 शृणु तत्कृमात् । देवे नष्टे महान् दोषः प्रभवति इति नामिह । तस्मात्तदोषनाशार्थं प्रायश्चित्तं विधीयते चतुर्दशकलशान्यक्तात् पूरितान्दक्षिणासहि
 तान् तेभ्यो प्रतिशुद्ध द्विजश्रेष्ठेति मन्त्रभ्यां दद्यात् । गुरुं प्रदक्षिणोक्त्य नमस्कृत्य समाहितः । विज्ञाप्य देरनाशश्च कृत्वा देवं व्रती ततः ।
 ज्वयवाचं प्रतिष्ठाप्य तस्मिन्स्थात्वा हरिं परं । आज्यमग्नावधिश्रित्य दद्याद्विप्राय चासनं । अष्टोत्तरशतं कृत्वा मूलमन्त्रेण वैष्णवं । नाम मन्त्रेण
 तत्कृत्वा द्वादशाक्षर संयुतं । केशवादि सकृद्भूत्वा प्रायश्चित्तं तु शक्तिः । पूर्णाङ्गतिं ततो कृत्वा होम शेषं समापयेत् । व्रतच्छिद्रं जपच्छिद्रं यच्छिद्रं
 यस्य कर्मणि वचनाद्भूमिदेवानां सर्वं संपूर्णं तां व्रजेत् । मन्त्र हीनं क्रिया हीनं भक्ति हीनं जनार्दन । यत्पूजितं मया देव परिपूषी तद
 स्तुमे । आचार्यं पूजनं कार्यं दक्षिणाद्यैर्दृष्टेत्तम । एवं शान्तिविधिं कृत्वा पूर्ववद्व्रतमादिशेत् । कृत्वा देवं व्रती पश्चात्पूजितैः सह बन्धुभिः ।
 तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन प्रायश्चित्तं चरेत्सुधीः । प्रायश्चित्तमकृत्वा तु पुण्यं न स्याच्छुभम् कश्चित् । व्याधिना ग्रसितो देहः श्रिया संत्यज्यते यज्ञं । देव

॥ ३ ॥

१३०

स्यातिक्रमे चैव वदेत्सर्वमिदं बुधः । य इदं कुरुते पार्थ ह्यायुः पुत्रश्च सम्पदः । इति श्रीअनन्तदेवप्रायश्चित्तं । अथापरमनन्तोद्यापनं । युधिष्ठिर उवाच । त्वत्प्रसादात् श्रुतं कृष्ण मयानन्तव्रतं शुभं । इदानीं ब्रूहि मेनन्तव्रतोद्यापन मुत्तमं । श्रीकृष्ण उवाच ॥ शृणु पाण्डव ब्रह्माभि व्रतोद्यापन मुत्तमं । कृतेन येन सफलं व्रतं भवति निश्चितं । आदौ मध्ये तथा चांते व्रतस्योद्यापनम् भवेत् । यदा चित्तस्य स्थिरता संपत्तिः शुभकालतः । तदा चोद्यापनं कुर्याच्छुभे लग्ने शुभे दिने । चतुर्दशसु वर्षेषु मुख्यन्तोद्यापनं मतं । कायशुद्धिं चयोदश्यामेकभक्तादिना चरेत् । ततः प्रातः चतुर्दश्यां स्नात्वा देशे शुचौ शुचिः । संकल्पयेदुपवासं देशकालावनुस्मरन् । ततो नदीं तडागं वा गत्वा सर्वेषधै स्तथा । तिल कल्केनामकलकैः स्नानार्जनपूर्वकं । तीरेमण्डपिकां कुर्यात् शुद्धे वापि सुशोभितां । तन्मध्ये उपविश्याथ देशकालौ स्मरेत्ततः । गणेशं पूजयित्वाथ पुण्याहं वाचयेत् द्विजैः । आचार्यं वरयेत् भार्यायुतं वेदांगपारंगं । ब्रह्माण्डवृत्तिजस्यापि चतुर्दश फलादिना । सर्वान्वस्त्रालं करेण जलपाचादिनार्चयेत् । विरच्य सर्वतो भद्रं मण्डपां तस्तु मध्यगं । ब्रह्मादि देवता तस्मिन्नावच्छापिच पूजयेत् । तन्मध्ये पङ्कजे धान्यं यथाशक्ति क्षिपेत्ततः । सौवर्णं राजतं वापि ताम्रजं वापि चन्दनं । कुमं न्यसेत्तदुपरि सुधा चन्दनं चर्चितं । तस्मिन् जलं गन्धपुष्प फलपञ्चव चत्तिकाः क्षित्वा रत्नहिण्यं च वाससा वेष्टयेत्ततः । सौवर्णं राजतं ताम्रजातं वंशजमेव वा । पात्रं तदुपरि न्यस्य पट्टकूलादिकं शुभं । प्रसार्य तदुपर्यन्तमष्टदलं चन्दनादिना । पद्मं विरच्य तन्मध्येनतमूर्तिं निधाय च । पलेन वा तदर्धेन तर्द्धेनापि वा कृता । सौवर्णीं रमया युक्तां शङ्खचक्रगदाजभां । आवाहनाद्युपाचारैः पूजयेत्सुसमाहितः । पञ्चाशतेन स्त्रपयेत्ततस्त्ववसनद्वयं । पटुक्लादिकं पीतमर्पयित्वा चर्चयेद्भृती । गन्ध पुष्पादिभिर्माना भक्षैर्नाना फलैस्तथा । एवं संपूज्य विधिवद्विधिना वार्षिकेण तु । पुष्पैः संपूजयेद्गान्धनान्तस्य च नामभिः । अनन्ताय नमः पादौ गुह्यै संकर्षणाय च । कालात्मने जानुनीच जघनं विश्व रूपिणे । कटिं च विश्वनेत्राय मेढ्रं वै विश्वसाक्षिणे । नाभिञ्च पद्मानाभाय हृदयं परमात्मने । कण्ठं श्रीकण्ठनाथाय वाङ्म सर्वस्वधारिणे । मखञ्च वाचस्पतये चक्षुषी कपिलाय च ललाटं केशवायेति । शिरः सर्वा

त्मने नमः तथा पादौ पूजयामीत्येवमादि प्रपूजयेत् । एवं पूजाविधायैव रात्रौ जागरणं चरेत् । गीतवादिचन्द्रत्यादि पुराण श्रवणान्वितं । प्रतिमां च संप्रकु-
 र्वात पूजां गन्धादिना हरेः । नाना फलानि भक्ष्याणि चोपवासो निवेदयेत् । ततः प्रभात समये स्नात्वाचार्यादिभिः सह । अनन्तं पूजयेत्प्राग्गज्जु-
 डयात्पश्चिमे ततः । कुण्डे वा खडिले कुर्यादग्नि स्थापन पूर्वकं । आज्यभागांतमाचार्यः स्रष्टुद्योक्त विधानतः । ततोऽस्य समिद्धिस्तु तदलाभेन्यामि-
 रेव बाधे दधिमध्वाज्य दुग्धैस्तु तिलैर्वैपायसेन च । आज्येन च प्रतिद्रव्य मष्टोत्तर सहस्रकं । अष्टोत्तर शतं चाष्टाविंशतिर्जुडयात् क्रमात् । अतोदेवे-
 ति मन्त्रेण स्त्रीणां वैनाममन्त्रतः । प्रणवादि चतुर्थ्यंतनमोतानन्तन्ममतः । नाम मन्त्रैश्च जुडयाच्चतुर्दशभि रादरात् । ओं अनन्ताय स्वाहा । ओं
 कपिलाय स्वाहा । ओं शेषाय स्वाहा । ओं कालात्मने स्वाहा । ओं अहोरात्राय स्वाहा । ओं मासाय ओं अर्धमासाय ओं षड् षटुभ्यः स्वाहा ओं सम्य-
 त्सराय ओं उषसे ओं कलायै ओं काष्ठायै ओं मुक्त्यायै समिदादिभि रेव च प्रत्येकं जुडयात् क्रमात् । ततः स्निष्ट कदादाय पूर्णपक्षांत माचरेत् ।
 अपेत्युषस सूक्तं तु स्मृत्यानन्तम् सुरोत्तमं । पूर्णाहुतिं च जुडयाद्दोमान्ते विश्वमित्पृचा । होमशेषं संभाष्याथ कृत्वा आयुषमप्यथ । पूजयित्वा हरिं देवं
 आचार्यं पूजयेत्ततः । वस्त्रालङ्कार भूषणैस्तैर्वाङ्मेनुम् समर्चयेत् । पयस्विनीं सुग्रीलां च वस्त्रालङ्कारभूषितां । स्वर्णं शृङ्गीं रौप्यं खुरां ताम्रपट्टीं सुवाससां
 कांस्यं दोहां रत्नपुच्छां निष्ककण्ठीं सवत्सकां । गवां मन्त्रेण संपूज्य आचार्याय समर्पयेत् । मन्त्रस्तु गंवामङ्गैर्विविधा गावो मे अग्रतः संतु गावो मे सं-
 तु पृष्टतः । गावो मे हृदये संतु गवां मध्ये वक्षाम्यहं । मन्त्र मेतम् समुच्चार्य वस्त्रालङ्कारभूषणैः । तत्पत्नीं पूजयित्वाथ ब्रह्माणं तोषयेत्ततः । ऋत्विजः
 पूजयित्वाथ तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां । चतुर्दशैव कुंभांश्च पक्वान् परिपुरितान् । वस्त्रोपवीते दद्याच्चाप्यनन्तः प्रीयतामिति । आचार्यादीन् भीजयित्वा पूर्ण-
 तां वाचयेत्ततः । अथानन्तम् विष्टज्यापि पृष्ठीयादाश्लिषत्ततः । भक्तियुक्तो नमस्कृत्य ब्राह्मणां स्नान्वि सर्जयेत् । ततो हृष्टो बन्धु यतो भुञ्जीत सुसमाहि-
 तः । एवं कृतेनन्तफलं दातुं नन्तोमवेदमृणां इति भविष्यपुराणेऽनन्तव्रतोद्यापनं ॥ अथ भाद्र शुक्लचतुर्दश्यां कदलीव्रतं । हेमाद्रौ भविष्ये ॥ यत्

॥ ३ ॥
१२१

प्रविष्टं समाख्यातम् कदलीव्रतं मुत्तमम् । तत्तेजं संप्रवक्ष्यामि लोकानुग्रकारकम् । नाकष्टे पुरा देवै र्यच्च गन्धर्व किन्नरैः । अमरकन्याभिर्नाग
कन्याभिरर्चिता । संसारासारतां ज्ञात्वा कदली नन्दनेस्थिता । शुक्ल पत्रे चतुर्दशां मासि भाद्रपदे नृप । देवमर्घं वरस्त्रीभिः फलैर्नानाविधै स्तथा ।
विक्रदैः सप्तधन्यैश्च दीयास्त्री रक्तचन्दनैः । दधि दूर्वाक्षतै र्वस्त्रै र्नैवेद्यैः हृतपाचितैः । जातीफलैः पूगफलैः पूजयेद्गत मत्सरः । तस्मिन्नुद्भि दातव्यं स्त्रीभि
रन्याभि रेवच । मन्त्रेणानेन चैवार्घं तं शृणुष्व नराधिप । चिन्तयेत् कदलीं नित्यम् कदलैः कामदीपितैः । शरीरारोग्य लावण्यम् देहि देवि नमोस्तुते
एवं च पूजयेद्गंभां पुष्पौ भक्तिमाप्नुय । नारीवाऽनग्नि पक्वाशी चीन्मासांस्तुरोपिवा । तस्मिन् कुलेनच भवेत् काचिन्नारी कुलाटिनी । दुर्गता दुर्भगाभ्यङ्गा
स्त्रैरिषी पापहारिणी । भवेत् सौभाग्य सौख्यादि पुत्र पौत्रश्रिया युता । आयुश्रती जीववत्सा जीवेद्धर्ष शतम् भुवि । इति हेमाद्रौ कदलीव्रतम् । अथ
गुर्जरा चारप्राप्तम् कार्तिकायां मासां वैश्याख्यां वा कदलीव्रतम् । तत्र कदली पूजनम् । आगच्छ कदली देवि सौभाग्य फलदायिनी । रूपम् देहि जयम् देहि
यशो देहि सुनिश्चितम् । आवाहनम् । आगच्छागच्छ वरदे शङ्करेण महेश्वरि । करिष्यमाणां पूजां मे गृहाणानुग्रहं कुरु । आवाहनम् । कार्तं स्वरमयं दिव्यं नाना
मन्त्रिगणान्वितम् । अधितिष्ठ महादेवि शिवेन सह पार्वति । आसनम् । दूर्वाक्षतादिभिर्युक्तम् स्वर्णपात्रे स्थितं शुभम् । पादार्घ्यं कल्पितं भक्त्या गृहाण पर
मेश्वरि । पादम् । अर्घं अक्षतम् तायं फल पुष्पसमन्विम् । अर्घं गृहाण मे देवि भक्त्या दत्तम् शिवप्रिये । अर्घं । कर्पूरोशीरसुरभि शीतलं विमलं जलं
गङ्गायास्तु समानीतं गृहाणाचमनीयकम् । आचमनीयम् । गङ्गादि सर्वं तिर्थं म्या मया प्रार्थनायाहृतम् । स्नानार्थं ते मया देवि गृहाणेदं सुरेश्वरि । स्नानं
यथा रम्भे विट्द्विष्टे शाखादीनां सदा भवेत् । तथा वर्द्धय मां देवि सेचनात्पार्वती प्रिये । सेचनमंत्रः । वस्त्रं शुभं मिदं दिव्यं कुङ्कुमाक्तं सुशोभनं गृहाणाच्छा
दनं देवि तवाच्छादय मां सदा । वस्त्रं । आचमनीयं । श्रीखण्डं चन्दनं दिव्यं घनसारं मनोहरं विलेपनं गृहाणेदं रुद्राणी प्रियवक्त्रमे । चन्दनं । माख
ती चम्पकादीनि शतपत्रादिकानि च । सुगन्धीनि गृहाण त्वं पूजार्थं सुमनांवि नः । पुष्पाणि ॥ अगुरुं गुरुगुलं धूपं दद्यात् सुमनोहरं । गृहा

शेदं दृष्टिकरं ब्राह्मस्य दयितं परं । धूपं । चक्षुर्दं सर्वं लोकानां तिमिरस्य निवारणं । शान्तिं कथितं भक्त्या गृहाण परमेश्वरि । दीपं । नानापक्वान्न
 संयुक्तं रवेः वह्निः समन्वितम् नैवेद्यम् विविधं भक्त्या कथितम् त्वं गृहाण मे । नैवेद्यं । कर्पूरैः लालवङ्गादि नागवल्लीदलाम्बितं । पुगीफलसमायुक्तं तांबूलं
 प्रतिगृह्यतां । तांबूलं । इदं फलं मया देवि स्थापितं पुरतस्तव । तेन मे सफलता वृत्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि । फलं । हिरण्यगर्भं गर्भस्थं हेमबीजं
 विभावयोः । अनन्तम् पुण्यफलदमतः शान्तिम् प्रवच्छ मे । हिरण्यं । नीराजनं । त्वमिन्द्राणि प्रिया नित्यं पार्वत्याश्चातिवह्मसा सतीनां
 कामदा पूज्या कामान् मे परिपूरय । प्रार्थना । आश्रयो देवपत्नीनां पूजिता च श्रिया स्वयं सौभाग्यारोग्यमायुष्यं देहि रमे नमोस्तुते ।
 नमस्कारः । कदली कामदायिन्यै मेधायै ते नमो नमः । रम्भायै भूतिशारायै सर्वं सौख्यप्रदे नमः । यथा यथाते प्रसवो वर्द्धते कदली ध्रुवं । तथा
 मनोरथानां मे प्रभवो वर्द्धते स्वयं । कदली दानमन्त्रः । अथ कथा । युधिष्ठिर उवाच । कृष्ण कृष्ण महाबाहो सर्वं विद्या विशारद । अनाथा
 नाथं विन्वाकान् दीनदेयानि कृन्तन त्वमस्माकं परोबन्धुस्त्व मस्माकं परः सखा । त्वयाभिरक्षिता नित्यं विचरामोऽहं निर्भयाः । किञ्चित्पृच्छामि
 देवेश कृपां कुर्वन् बहस्वमे । वद्महा सर्वं धर्मेऽमु कृते वसिष्ठमहर्ष्यफलं । सौभाग्यारोग्यदं पुण्यं धन धान्याभिवृद्धिदं । अन्नाच्छादनं पुषादि व
 र्द्धनं श्रीनिजेतनं । तन्ममाश्रये भगवन् लोकानामुपकारकं । श्रीकृष्ण उवाच । शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं । यत्कृत्वा सर्वं दुःखेभ्यो
 नारी मुच्येत सङ्कटात् । वस्त्राश्च पानं विच्छिन्निर्न भवेत्तु कदाचन । पुरा मामेत्य चैकान्ते वस्त्रिणी प्राणवह्मसा । प्रणिपत्या ब्रवीद्दीना सर्वकामा
 मये शुभा । सौभाग्यं मे कथं देव भवेज्जन्मनि जन्मनि । सपत्नीनां श्रियं वीक्ष्य शृष्टा मे जायते प्रभो । इति प्रियाया वचनं श्रुत्वा चं तां समजुवं । रम्भा
 व्रतं कुर्वन्वाहु सौभाग्यावाप्तये शुभं । कृते वसिष्ठदेवि परं सौभाग्यमाप्स्यसि । इति श्रुत्वा वचो देवी वस्त्रिणी माममावृत । रम्भा व्रतं भवे
 त्कीदृको विधिः किञ्च पूजनं । केन चादौ पुरा शीर्षं मर्त्ये केन प्रकाशितं । वस्त्रिणीमापितं श्रुत्वा पुनर्देवाहमजुवं । रम्भा व्रतं विधिं वक्ष्येऽब्रु

॥ ३ ॥ देवि यद्योदितं । गोचर्म माघं संलिप्य सर्वतोभद्र मण्डलं । लिखेत्सम्यक्तया वर्णनील पीतैः सितासितैः । ब्रह्माद्या देवतास्तत्र स्थापयित्वा प्रपूजयेत् ॥ कल
 १३२ शोपरि संस्थाप्य वैष्णवे पटले शुभे ॥ उमा महेश्वरौ तत्र मूलमन्त्रेण पूजयेत् ॥ अथवा सप्तिकं कुर्यात्पद्ममण्डलं तु वै । ततः साग्रां सपर्णां हि सस्य
 दत्तां सुशोभनां । समूलां कदलीं स्थाप्य पूजयेत्तां यथा विधि । उक्तमोदकमानीय सेचयेत्तां समाहिता । यथा रम्भे विष्टद्विस्ते शाखादीनां सदा
 भवेत् । तथा वर्द्धय मां देवी सेचनात्यार्वतीप्रिये ॥ यथा यथाते प्रसवो वर्द्धते कदली तव । तथा मनोरथानां मे प्रभवो भवतु स्वयं ॥ एवं
 संपूज्य विधिवद्भक्तियुक्तेन चेतसा । रात्रौ जागरणं कुर्याद्भोतवादित्र निस्त्रिनैः । एवं या कुरुते नारी व्रतामुत्तमं व्रतं ॥ भुक्ता तु विविधान् भोगान्
 सौभाग्यं विन्दते भुवं ॥ एवं यः कुरुते देवी कदली व्रतमुत्तमं । तस्मात्कुरु विधानेन यथोक्त फलमाप्स्यसि ॥ इति श्रुत्वा विधानेन चकार व्रतमुत्तमं ॥
 अवाप सकलं कामं मनसा यदभीक्षितम् ॥ अन्यच्च शृणु राजेन्द्र व्रतस्य फलमुत्तमम् । अत्याश्चर्यकरं पुंसां शृणुष्व्वावहितो भवान् ॥ घूते यदा
 जिता पूर्वं कृष्णा नीता सभां प्रति । दुःशासनेन दुष्टेन द्रौपदी मुक्तमुर्द्धजा ॥ आकृष्यमाणे वस्त्रे तु चित्तमाम स्मरत्तदा । तूर्णं तत्र गतो राजन्
 द्रौपद्याः चाणनायवै ॥ अदृश्यमाणो कृष्णायै व्रतम् समुपदिष्टवान् ॥ तदा कर्तुमशक्येतु व्रतेस्मिन् राजसत्तम । रुक्मिण्या चरितं पूर्वं यदेतद्व्रतमुत्त
 मम् । तस्य पुण्य फलं दत्तं कृष्णायै राजसत्तम । तत्कालमेव वस्त्राणि स्रष्टद्विरभवत्युरा ॥ दुःशासनेन दुष्टेन आचित्रेष्ट्वं शुकेषुच । प्रादुर्भवानि
 वस्त्राणि नानावर्णानि मारत ॥ खिन्नो दुःशासनः पापो विररामांशुक ग्रहात् । तावत्त्वभूव वस्त्राणि कदली गर्भवन्नृप ॥ इत्थं व्रत प्रभावोयम्
 गुह्योपि कथितो मया । कारयाशुविधानेन पूर्णकामो भविष्यसि ॥ अथोद्यापनम् ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कस्मिन्मासे तिथौ कस्यामाचरेत् ध्रुवमुत्त
 मम् । कथम् भावेन किम् कार्यं तन्माचरेत् केशव ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ कार्तिके माघ मासे वा वैशाखे चेतरे तथा पुण्येमासि प्रकुर्वीत पौर्णमास्यां
 शुभे दिने तिथि चवम् वर्जयेत् शुभायां सुसमाहितः । यस्मिन्देसे न लभ्येत कदली राजसत्तम ॥ सुवर्णस्य शुभां तत्र कृत्वा पूजां समाचरेत् । यदि

लभ्येत कदलीमारोप्यादौ प्रपूजयेत् । यावत्तस्यां फूलं तावत् सिंचेन्नीरेण भूपते । फलेषुपक्तिमेष्टव्याः पञ्चादिप्रान् समाह्वयेत् । प्रभाते विमले स्नात्वा न
 द्यादौ विमलेजले । अहते वाससी गृह्य कृत्वा सन्ध्यादिकर्मच । अरबिमाचं कृत्वा तु खंडिलं वाग्यतः शुचिः । अग्निं संस्थाप्य विधिवत्तत्र होमं समाचरेत् ।
 शतमष्टोत्तरं विद्वान् तिलाव्याजतिभिस्तथा । एकार्याचत्तं संकृष्टः कृतोव्याहृतिभिः पृथक् । ब्रह्मादिभ्यो देवताभ्यो नाममन्त्रैः पृथक् पृथक् । आचार्यं च
 सपत्नीं च गन्धाद्यैः पूजयेत्ततः । धेनुं पयस्विनीं वत्सयुतां रत्नैः खलंकृतां । खर्षं शृङ्गं रौप्यं खरां कांस्यदेहनि कायतां । ताम्रपृष्ठीं रत्नं पुच्छीं क्षुद्रघण्टां सम
 त्रिंतां । अम्यर्थं वेदं विदुषे आचार्याय निवेदयेत् । पादकोपानहैच्छं च लङ्काराननेकशः । यथाशक्ति प्रदेयानि व्रतस्य परिपूर्णये । चतुर्विंशतं षोडश
 वां युग्मान्याह्वय संवतः । वस्त्रालङ्कार गन्धाद्यैः पूजयित्वा तु भोजयेत् । वायनानि च देयानि वंशपात्रैश्च शक्तिः । दद्याच्च दक्षिणां सम्यग्यथावित्तानुसार
 तः । अम्येभ्योपि यथाशक्ति दद्यादन्नं सुस्कृतं । क्षमापयित्वा तान् देवी तत्रस्य परिपूर्णतां । वाचयित्वा यथान्यायमच्छिद्रत्वं च भाषयेत् । दीनानां याम् प्रत
 प्पां शुभं मुञ्चोम वाग्यतः । एव यः कुरुते देवि कदली व्रतमुत्तमं । भुक्त्वा तु विविधान् भोगान् सौभाग्यं विन्दते भुवम् । तस्मात्कुरु विधानेन यथाकं फल
 वाप्स्यसि । एवं नारी नरोवापि यः कुर्यात्कदली व्रतं । सर्वान् कामानवाप्नोति स्वर्गलोके महीयते । इति भविष्योत्तरे कदलीव्रतं । अथ पूर्णिमांतमासेन का
 र्तिककृष्णचतुर्दशी नरकचतुर्दशी । तस्यां तिल तैल स्नानमुक्तं भविष्ये । कार्तिके कृष्णपक्षे तु चतुर्दक्षां विधूदये । तिलतैलेन कर्त्तव्यं स्नानं नरकभीरुभिरिति
 त्वामस्यापिनी चतुर्दशी तैलाम्यंगलानादौ ग्राह्या दिनद्वये चन्द्रोदयव्याप्तौ तु पूर्वा तैलाम्यंगात्प्राग् यमतर्पणादि षड्कर्मकालव्याप्ति लाभात् । अयोदशी
 युतावाचं चतुर्दक्षाभिषासिते । विधूदये नरः स्नात्वा नरकं नैव पश्यतीति गौडग्रन्थधृतं स्मृत्यन्तरं वचनाच्च । दिनद्वये तदव्याप्तावपि पूर्वैव सा च
 द्विधा भवति अयोदश्यधिकरणक चन्द्रोदयोत्तरं रात्रिशेषे प्रविष्टा चतुर्दशी परं दिने ऋषभशचन्द्रोदयात्पूर्वमेव समाप्तेत्याद्यः पक्षः सूर्योदयोत्तरम् किं य

॥ व ॥

१३३

तत्र पिचयोदशी तदुत्तरम् प्रतिष्ठा चतुर्दशी चन्द्रोदय कालात् पूर्वमेव समाप्तेति द्वितीयः तत्राद्ये दिनद्वये मुख्यकालालाभाविशेषेपि । पूर्व विह्व चतुर्दश्यां का
र्तिकस्य सिते तरे । पक्षे प्रत्यूष समये स्नानं कुर्यात्प्रयत्नत इति पृथ्वीचन्द्रोदयधृतस्कांदे न प्रत्यूषस्य कार्तिके कृष्णपक्षस्य चतुर्दश्यां दिनेादय इति लैङ्गेन
सूर्योदयस्य च सकालादुत्तरो गौणः कालः सर्वस्य कर्मण इत्यनेन गौणकालत्वेनाभिहितोत्तर कालव्याप्ति लाभात् । अथ तैलाभ्यङ्गस्य रात्रि कर्मत्वाद्वाचावेव
वर्त्तमानया चयोदश्या विद्वाभवति । द्वितीयेपि पूर्वैव चयोदशी यदा प्रातः क्षयं याति चतुर्दशी । रात्रिशेषेत्वमावस्या तदाभ्यंगे चयोदशीति समयमयूखे चन्द्र
प्रकाशधृताचारानु संवादि वचनात् । यदि तु हेमाद्र्यादिभिरलिखनादचानाश्वासस्तदातैले लक्ष्मी जले गङ्गा दीपावल्याश्चतुर्दशी । प्राप्यतेति शेषः
स्नानादि कार्यं तिथ्यादौ तु भवेद्यावान् जासेो वृद्धिः परेहनि । तावान् ग्राह्यः सपूर्वेद्युरहटोपि स्वकर्मणीति वाक्येन चयोदश्यन्ते चतुर्दशी
ज्ञासं प्रक्षेपेण चन्द्रोदये पारिभाषिक चतुर्दशी सत्वात् । पूर्वद्युः पूर्वतिथ्यादिषु स्वकर्मणि कर्त्तव्यं । यच्च पूर्वा वा परा वा प्रमाणांतरेण ग्राह्या तिथिग्राह्य
त्वेन प्राप्तान्त्वानेन मुख्ये काले ग्राह्यतिथेरसत्त्वेपि क्षयादि प्रक्षेपेण शास्त्रतस्तच्च तिथेस्सत्वान्मुख्यकाल एव कर्मानुष्ठानं कार्यमिति ज्ञाप्यते नत्वेतेना
प्राप्तं कर्त्तव्यत्वमुच्यते । तथा सति जन्माष्टम्यादौ दिनद्वये कर्मकालव्याप्तौ पूर्वविह्व प्रसज्येत शास्त्रतस्तिथेः सत्वात् मुख्यकाले कथमप्यनुष्ठाना
समये गौणकाले कर्त्तव्यत्वं शास्त्रांतरेण बाध्यते । तथाच प्रकृते चतुर्दश्याः खण्डत्वे पूर्वोक्तस्कांदेन पूर्वाप्राप्ते ग्राह्यातिथि चतुर्दशीगतक्षयस्यैव
पूर्वतिथौ प्रक्षेपो नत्वमाक्षयस्य चतुर्दश्यां । एव मेव तातचरणा नय्यास एतेन विधेयान्वयिन्याः पूर्वद्युःपदोक्तायास्तिथेरेव सशब्देन निर्देशादमागतच
यस्यैव चतुर्दश्यां प्रक्षेपेण कर्मकाल व्यापि निर्णयः कार्यः सशब्दस्य स्वपितृभ्यो दद्यादित्यादौ तथैवव्युत्पत्तेः तेन दिनद्वये चन्द्रोदये चतुर्दश्यभावेचन्द्रो
दयव्यापिन्यां स्नानं कार्यं । इषासित चतुर्दश्यामिदं क्षयतिथावपि उर्जादौ स्वाति सयोगे तदा दीपावली भवेदिति नारदवचनेऽपि शब्देन चतु

१३३

दर्शो स्थानेऽमायानुकस्यत्वेन विधानस्येदं विज्ञय एव प्रवृत्तौ चित्यादिति परास्तं । अमान्तमासेनाश्विनकृष्णचतुर्दश्यभावास्त्ययोः ऊर्जादावित्यन्तेन क्वार्ति
 क शुक्लप्रतिपद्यैवं संलग्नतिथिचये दीपोत्सवस्नानादिः कुर्यात्संलग्नमेतच्च दीपोत्सवदिनचयं ॥ तैलेलक्ष्मीर्जले गङ्गादीपावलितिथौ वसेत् । अलक्ष्मीपरिहारा
 र्थमभ्यंगस्नानमाचरेदिति नारदेनैवाग्रे स्पष्टीकृतत्वात् । चतुर्दशीस्थानेऽमाया अनुकस्यत्व विधिरयमिति यत्किञ्चिदेतत् । तस्माद्दिनद्वये चन्द्रोदये चतु
 र्दश्यभावे चयोदश्यामेवाभ्यंगस्नानादि कुर्यादिति सिद्धम् । यस्तु कालादर्शदृष्टत मात्ये ॥ षट्पादोदय वेलायां भवेद्यदि चयोदशी । दर्शे वा मङ्गल
 स्नानं दुःखशोका शुभप्रदमिति चयोदश्यादिनिषेधेयवृणोदयतोऽन्यत्र रिक्तायां स्नाति योनरः । तस्याब्धिकभवे धर्मो नश्यत्येव नसंशय इति
 भविष्येयः स नहि निन्दान्यायेन चतुर्दशीस्तुत्यर्थोऽन्यथोक्तोदाहरणे विहितस्नानादेर्लोपापत्तेरिति दिक् ॥ पूर्वोक्त स्नाने विशेषो ब्राह्मे ॥ तैले
 लक्ष्मीर्जले गङ्गादीपावस्याश्चतुर्दशी । प्रातःस्नानं तु यः कुर्याद्यमलोकं न पश्यति । अपामार्गमथो तुम्बी प्रपुन्नाटमथापरं । आमयेत्स्नानमध्ये तु नर
 कस्य क्षयाय वै ॥ अपामार्गस्य पचाणि आमयेच्छिरसोपरि इति अत्र यमलोकदर्शनाभाव कामः स्वास्ये इति प्रयोगः । प्रपुन्नाटश्चक्रमर्दकः
 तङ्गामणमन्त्रः सीतालोष्टसमायुक्तः सकण्टकदलान्वितः । हरपामपामार्गं भ्रास्यमाणः पुनः पुनरिति । तथा च नरकस्य क्षयार्थमपामार्गं शि
 ख्या सीतालोष्टसमायुक्त्या स्नानमध्ये शिरस उपरि आमर्षणं पुनः पुनः कार्यं उक्त मन्त्रेण । तच्छाखालाभे तत्पत्रैर्वा कार्यं तदलाभे तुम्बी उप
 ग्राटान्वतरेण वा । स्नानानन्तरकृत्यं तत्रैव । ततश्च तर्पणं कार्यं धर्मराजस्य नामभिः । नामानि च यमाय धर्मराजाय सत्यवे चांतकाय च ।
 वैवस्वताय कालाय सर्व भूत क्षयाय च । औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने । ढकोदराय चिचाय चिचगुप्ताय वै नम इति तर्पणे विशेषः तत्रैव
 यज्ञोपवीतिना कार्यं प्राचोनेन वेनवा । देवत्वं पितृत्वञ्च यमस्यास्ति द्विरूपतेति । विशेषांतरं स्नांदे दक्षिणाभि मुखे भूत्वा तिलैः सम्यक् समाहितः
 देवतीर्थेन देवत्वान्तिलैः प्रेताधिपो भवइति । इदञ्च जीवत्पितृकेणापि कार्यम् जीवत्पितापि कुर्वीत तर्पणं यमभोग्ययोः कृत्वा तिलैः सथान्यैश्च कुर्यात्तर्पण

॥ ३ ॥ निष्कृयेति पाद्भोक्तेः अन्यैः शुक्लैः । देवत्व पक्षे शुक्लतिलैः पितृत्व पक्षे कृष्णतिलै रिति व्यवस्था । एवं स्नानाव्यवहितमेव प्रातःकाले यमादीन् संतर्प्य प्र
 १३४ दोषे दीपदानं कार्यं । तदुक्तं ब्राह्मे । ततः प्रदेश समये दीपान्दद्यान्मनोरमान् । ब्रह्म विष्णु शिवादीनां मठेषु भवनेषु च । प्राकारो
 द्यानवापीषु प्रतेली निष्कुटेषु च । मन्दरासु विविक्तासु हस्तिशालासुचैवहीति । विशेषांतरं लैङ्गे ततः प्रेत चतुर्दश्यां भोजयित्वा तपोधनान् । शैवान्
 प्रास्त्वथ परान् शिवलोके मञ्जयते । दानं दत्त्वा तु तेभ्यश्च यमलोकं न गच्छति । तथा माघपक्षस्य शाकेन भुक्त्वा तत्र दिने नरः । प्रेत कृष्णचतुर्दश्यां
 सर्व पापैः प्रमुच्यते । तथा नक्तं भोजनमप्युक्तं तत्रैव । नक्तम् प्रेतचतुर्दश्यां यः कुर्याच्छिवतुष्टये । न तत् क्रतुशतेनापि प्राप्यते पुण्यमीदृशमिति ।
 अथ कार्तिक शुक्लचतुर्दश्यां वैकुण्ठ चतुर्दशी व्रतं । तदुक्तम् सनत् कुमार संहितायां । वर्षे वै हेमलंवाख्ये मासे श्रीमति कार्तिके । शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां
 मरुणाभ्युदयं प्रति । महादेव त्रिथौ ब्राह्मे मुहूर्त्ते मणिकर्णिके । स्नात्वा विश्वेश्वरो देव्या विश्वेश्वर मपूजयत् । संचेपं ज्योतिषस्तस्य प्रतिष्ठास्थन्नदाक
 रोत् । स्रयमेव स्रमात्मानं चरत्याशुपतव्रतं । ततः प्रभाते विमले कृत्वा पूजां महाद्भुतां । दण्डपाण्यर्महानाम्नि वनेस्मिन् कृतपारणः । श्रीमद्भवा
 नोसदनं प्रविशेदमनुत्तममिति सनत्कुमारसंहितोक्तेः अत्र परकृति सरूपेणानेनार्थवादेन स्नात्वा विश्वेश्वरः पूज्य इति विधिः कल्पते । ततश्च प्रा
 भातिक पारणाविधेः पूर्वदिने उपवासः सत्र चतुर्दशी युक्तारुणोदयवत्यहोरात्रे कार्यं इति तातचरणाः । शिवरक्ष्ये । पुराच कार्तिके मासि चतुर्द
 श्यां सुराः शिवे । सायङ्काले समागत्य पूजां कृत्वा स्थिता मुदेत्याद्युक्ता ततः परं ऋषिगणाः सर्वेपि मदनग्रहात् ॥ सपूज्यनिशि यत्नेन चक्रुर्जागरणं शि
 वे । कार्तिकस्य चतुर्दश्यां विल्वेश्व कनकाङ्गयैः । द्रोणपुष्पैश्च पूजां च चक्रुर्मयि महेश्वरि ॥ ततः पूजामुह्ना । रात्रिं नीत्वा प्रयत्नेन मत्कथा श्रवणादिभिः ।
 ततोऽरुणोदये जाते स्नात्वा स्नात्वा च भस्मना । त्रिपुण्ड्रधारणं कृत्वा कृत्वा रुद्राक्षधारणं । सन्ध्यां समाप्य विश्वेशं समभ्यर्च्य यथाविधि । मङ्गलान् भोज
 यामासु ऋषयो वुमुञ्जतः । यः शुक्लोर्जचतुर्दश्यां उपोष्य प्रयतः शिवे । मामर्चयति विश्वेशं समुक्तो भवति ध्रुवं । मङ्गिङ्ग पूजनं पुण्यं सर्वदा सर्वकामदं

कर्जं शुक्लं चतुर्दश्यामर्चितं वज्रपुण्यदमिति । पूर्वमप्युक्तं पुण्येस्मिन् कार्तिके मासि सोमवारेषु शङ्करं । उपोष्याभ्यर्चयेत् प्रीत्या निशि यामश्चतुष्टये । उ
 र्जं शुक्लं चतुर्दश्यां काश्यां विंशेक्षरं प्रभुम् । समर्चयितुमिन्द्राद्यैर्गम्यते स्माभिरादरादित्यादि । इति वैकुण्ठचतुर्दशी । अथामांत मासेन माघकृष्णचतुर्द
 श्यां शिवरात्रि व्रतं । तच्चाह्वराचव्यापिन्यां कार्यं । तदुक्तं नारदीयसंहितायां । अह्वराचयुता यत्र माघकृष्णचतुर्दशी । शिवरात्रि व्रतं तत्र सोमश्चमे
 धर्षणं कृमेत् । ईशान संहितायामपि । माघकृष्णचतुर्दश्यामादिदेवो महानिशि । शिवलिङ्गमभूतञ्च कोटिसूर्यसम प्रभं । तत्कालव्यापिनी ग्राह्या
 शिवरात्रिव्रते तिथिरिति । माघकृष्णत्वं चाचामान्तमासपरत्वेन अतएव चतुर्दश्यां तु कृष्णायां फाल्गुने शिवपूजनं । तामुपोष्य प्रयत्नेन विषयान् परि
 वर्जयेदिति । सुमन्तु वचने पूर्णिमांतमासोप्युक्तः । महानिशाच । महानिशा हे घटिके रात्रेर्मध्यमयामयोरिति । देवलोक्तेर्निशीथरूपैव । एवं चाह्वराच
 शब्दोऽपि सौत्परएव । दिनद्वये निशीथव्याप्ताव्याप्तौ वापरैव । प्रदोषव्याप्ति लाभात् निशाद्वये चतुर्दश्यां पूर्वा त्याज्या परा शुभा । आदित्यास्तमये काले अ
 स्ति चेष्टा चतुर्दशी । तद्रात्रिः शिवरात्रिः स्यात्वा भवेदुत्तमोत्तमेति । चयोदशी यदा देवि दिनभुक्ति प्रमाणतः । जागरे शिवरात्रिस्त्यान्निशि पूर्णा चतुर्द
 शी प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या शिवरात्रि चतुर्दशी । रात्रौ जागरणं यस्मात्तस्मान्नां समुपोषयेत् । अहो रात्रि व्रतं यच्च एकमेकतिथौ गतम् । तस्यामुषययो
 गिव्याभाचरेत्तद्व्रतं व्रतीति कामिक शिवरात्रस्य स्मृत्यंगरादि वचनाच्च नच पूर्वदिनेऽधिक व्याप्तिवशात्पूर्ववेतिशङ्क्य एतस्य भूयसास्यात्सधर्मत्वमिति न्याय
 माचक्ष्वेन वचनवाधकत्वा योगात् प्रत्युत निरुक्तवचनैरेव तद्वाधाच्च पूर्वदिने निशीथे परदिने प्रदोषे तदा पूर्वव अह्वराचात्युरस्ताच्चेज्जया योगो यदा भवेत्
 पूर्वविद्वैब कर्त्तव्या शिवरात्रिः शिवप्रियेति पाद्रे । जयायोगस्य विहितत्वात् । महतामपि पापानां दृष्टावे निष्कृतिः पुरा । न दृष्टाकुर्वती पुंसां कुह्युक्तां
 तिथिं शिवमिति स्नान्दे दर्शयोगस्य निवृत्तत्वाच्च यत्तु कालतत्त्वविवेचने नव्यैर्दिनद्वये निशीथव्याप्तावेव पूर्वविद्वैवाविधायकान्युत्तरविद्वानिषेधकानि वचनानि
 वाक्काशनीत्युक्ता पूर्वव ग्राह्येत्युक्तम् । तच्च समंजसं निशाद्वये चतुर्दश्यां पूर्वा त्याज्या परा शुभेति माघवायुदाहृत कामिकवचन विरोधात् । नच पूर्ववि

॥ ३ ॥

१३५

द्वाविधायकानामुत्तरविद्वा निषेधकानां विषयालाभ इति शङ्कं प्रदोष निशीथयोर्विरोधे निशीथग्राह्यताया उपोद्दलकत्वेन विषयलाभस्यानुपदमेवोक्त
त्वात् प्रदोषस्याप्तिलाभाच्च यदा दिनद्वये निशीथा व्याप्तिस्तदा परैव माघासिते भूत दिनं हि राजन्मपैति योगं यदि पञ्चदश्यां जया प्रयुक्ता नतु जातु कुर्या
च्छिवस्यरात्रिः प्रियकृच्छिवस्येति हेमाद्रिमाधवाद्युदाहृतपुराणवचनादपि परैव अस्मिंश्च व्रते उपवास जागरणपूजानां फलसम्बन्धान्नयमपि प्रधानं सच
नागर सण्डे । उपवास प्रभावेण बलादपि च जागरात् । शिवरात्रेस्तथा तस्यां लिङ्गस्यापि प्रपूजया । अक्षयान् लभते भोगांश्चिवसायुज्यमाप्नुयादिति इदं
व्रतं संयोग एव कन्यायेन नित्यं काम्यं च । परात्परतरं नास्ति शिवरात्रिः परात्परं । न पूजयति भक्तेर्दं रुद्रं त्रिभुवनेश्वरं ॥ जन्तुर्जन्मसहस्रेषु युज्यतेनाच
संशय इति स्कान्दे । अकरणे प्रत्यवाय श्रुतेर्नित्यं शिवं च पूजयित्वा यो जागर्ति चतुर्दशीं । मातुःपयोधररसं न पिबेत्सकदाचनेत्यादि तच्चैव च फलश्रु
तेः काम्यमिति । विस्तरस्तु तातचरण कृतसमयमयूखे द्रष्टव्यः । पारणंचै तद्व्रते स्कान्दे तिथिमध्ये तदन्ते चोक्तं । उपोषणं चतुर्दश्यां चतुर्दश्यान्तु पारणं ।
कृतैः सुकृत लक्ष्यैश्च लभ्यते यद्विवा नवा । ब्रह्माण्डोदरमध्ये तु यानि तीर्थानि सन्तिथैः । संस्थितानि भवन्तीह भूतायां पारणे कृते । तिथ्यन्ते पारणं
कुर्याद्विना शिवचतुर्दशीं । तथा । कृष्णाष्टमी स्कन्दषष्ठी शिवरात्रिस्तथैव च । एताः पूर्वयुताः कार्याः तिथ्यन्ते पारणं भवेदिति अनयोर्विरुद्धवचनयो
र्व्यवस्थैव माधवेनाक्ता । यामचयोर्द्विगामिन्यां प्रातरेवहि पारणेतिवचनाद्यामचयमध्ये चतुर्दशी समाप्तौ तिथ्यन्ते तदुत्तरगामित्वेन प्रातस्तिथि मध्य
एवेति । तात चरणास्तु तिथिमध्यकालो मुख्यस्तदन्तकालो गौण उत्तरभावित्वादित्याहुः केचित्तु शक्तस्तिथ्यते अशक्तस्तिथिमध्यएवेत्युच्यते नच
कृतैः सुकृत लक्ष्यैस्त्यादि स्तुतिरनर्थिकेति वाच्यं ॥ आपः स्वभावतो मेध्याः किं पुनर्वह्नि संयुता अतः सन्तः प्रशंसन्ति स्नानमुष्णेन वारिणेत्यादिवदश
क्तं प्रत्येव तिथिमध्यपारणायास्तावकत्वेन सार्धकादिति । परेतु तिथ्यन्तपारणाविधानं न शिवरात्रिपरं किन्तु यथाष्टम्यादौ तिथ्यन्तपारणा प्राप्तिरस्ति
तत्परमेव । शिवरात्रि ग्रहणन्तु, पूर्वविद्वाविधानार्थमिति वस्तुतस्तु सात्वस्तमयपर्येतव्यापिनी चेत्परेहनि । दिवैवपारणं कुर्यात्पारणाच्चैव दोषभाभि

१३५

ति शिवरात्रिप्रकरण पठित कालादर्शादि लिखितं वचनाद्वातिथि समाप्तौ तिथ्यान्तेऽन्यथा तन्मध्य एवेति इति निर्णयः । अथ व्रतविधिः । मासपचाद्यु
 श्लिख्य मम पाप क्षयार्थं अक्षय भोगमोक्ष प्रार्थयं शिवरात्रिव्रतं करिष्य इति सङ्कल्प्य षोडशोपचारैः शिवपूजां कुर्यात् ॥ तत्रपूजा । आगच्छ देवदेवेश
 मर्त्यलोक हितेच्छया । पूजयामि विधानेन प्रसन्नः सुमुखो भव । अवाहनं । पादासनं कुरु प्राञ्च निर्मलं स्वर्णनिर्मितं । भूषितं विविधै रत्नैः कुरु त्वं पादुका
 सनं । आसनं । गङ्गादि सर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनया हृतं तोय मेतत्सुखस्यर्शं पादार्थं प्रतिगृह्यतां । पाद्यं । गन्धादकेन पुष्पेन चन्दनेन सुगन्धिना । अर्घं
 गृहाण देवेश भक्तिं मेच्छाचलां कुरु । अर्घं । मन्दाकिन्याः समानीतं हेमांभोरुहवासितं । स्नानाय ते मया भक्त्या नीतं स्त्रीक्रियतां विभो स्नानं । वस्त्रम्
 सूक्ष्मं दुर्लभं देवा नामपि दुर्लभं । गृहाणत्वमुमाकांत प्रसन्नो भव सर्वदा । वस्त्रम् । श्रीखण्डचन्दनं दिव्यं मलयचल सम्भवं । विलेपनं सुरश्रेष्ठ गृहाण
 परमेश्वर । गन्धं । यज्ञोपवीतं सहजं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा । आयुष्यम्भवं वर्चस्व मुपवीतं गृहाण मे । यज्ञोपवीतं । मालत्यादीनितिपुष्पम् । वनस्पतिरसो
 धूपो गन्धाद्यः सुमनोहरः । आग्नेयः सर्व देवानां धूपोयं प्रतिगृह्यतां । धूपं । आभ्यं चित्रार्त्तिसंयुक्तं वज्रिना योजितं मया । दीपं गृहाण देवेश चैलोक्य तिभि
 रापहं । दीपं । नैवेद्यं गृह्यतां देव नैवेद्यं पूगीफलं महद्दिव्यं नागवल्लीदलैर्युतं । कर्पूरादि समायुक्तं तांबूलं प्रतिगृह्यतां तांबूलं । इदं फलं मया इतिफलं ।
 हिरण्यं गर्भं गर्भस्थं हेमवीजं विभावसेः । अनन्त पुण्यफलद मतः शान्तिं प्रयच्छ मे दक्षिणा पुष्पांजलिं नीराजनं प्रदक्षिणा । अथकथा । श्रूयतां धर्म सर्वस्व
 शिवरात्रौ शिवार्चनं । प्रजेद्येन विधानेन स्वर्गं पुण्येन कर्मणा कृत्वा स्नानं शुचि भूत्वा धौतवस्त्रसमन्वितः । स्थापयेद्देवदेवेश मन्त्रैर्वेद समुद्भवैः । ततः
 पूजा प्रकर्त्तव्या पूर्वोक्त विधिना ततः । नमो यज्ञ जगन्नाथ नमस्त्रिभुवनेश्वर । पूजां गृहाण महत्तां महेश प्रथमे पदे । प्रथमं प्रहरपूजा पूर्वं नन्दि महा
 कालौ गण भृङ्गीच दक्षिणे । दृषष्कन्दौ पश्चिमे च देशकालौ तथोतरे । गङ्गा च यमुना चैव पार्श्वे चैव व्यवस्थिते । नमोऽय्यक्ताय सूक्ष्माय नमस्ते क्षिप्रांतक
 पूजां गृहाण देवेश यथा शक्त्योपपादितां । इतिथि वदोहं विविधैः पात्रैः संसार भयवन्धनैः । पतितं मोहजाले मां त्वं समुद्धर शंकर । तृतीये चतुर्थे

आद्यवत् नमः शिवाय शान्ताय सर्वपापहराय च । शिवरात्रौ मया दत्तं गृहाणार्घं प्रसीद मे । द्वितीये । दुःखदारिद्र्य भावैश्च दग्धोऽहं पार्वतीप्रते । मां वै
चाहि महादेव गृहाणार्घं नमोस्तुते । तृतीये किं न जानामि देवेश तव ह्मन्ति प्रयच्छ मे । स्तुपादाग्रतले देव दास्यं देहि अगत्यते । चतुर्थे कुर्वन्ति येष्वस्य
रक्षां शिवस्य पूजां समत्वा तु यथा कथञ्चित् । सहस्रयात्येव शिवस्य लोकं व्याधेपि यातोद्यद्दोऽश्मसात् । इति पूजा अथ कथा सूत उवाच । सका
रणमशेषस्य जगतः सर्वदा शिवः । गो ब्राह्मण मृपाणां च शिवं भवतु सर्वदा । कैलासशिखरासीनं देवदेवं अगङ्गु । पञ्चवक्त्रं दशभुजं त्रिनेत्रं शूलपा
णिनं । पिनाकशेभितकरं खड्गखेटकधारिणं । कपालखट्वाङ्गधरं शशाङ्क कृतशेखरं कपालधारिणं भीमं वरदं चामयप्रदं भस्माङ्गव्यालशोभाद्यमस्त्रि मांसावि
भूषितं । नीलजीमूतसंकाशं सूर्यकोटि समप्रभं । क्रीडन्तं च शिवं तच्च गणैः परित्वारितं । विस्मज्य देवताः सर्वास्तिष्ठन्तं परमेश्वरं । तं दृष्ट्वा देवदेवेशं प्रहस्यो
त्फुल्ल लोचना । पार्वती परिपप्रच्छ विनयावनता स्थिता । गौरी प्रोवाच भर्तारं विस्मयोत्फुल्ल लोचना । पार्वत्युवाच । कथयस्व प्रसादेन यद्गोप्यं व्रतमुत्तमं ।
श्रुतास्त्वयोक्ता देवेश व्रतानां निर्णयाः शुभाः । तथा वै दानधर्मास्तथोर्थधर्मास्त्वयोदिताः । नास्ति मे निश्चयो देव भ्रान्ता हं च पुनः पुनः । तस्माददस्मभे दे
व एकं निःसंशयं प्रभो । व्रतानामुत्तमं देव मुक्ति मुक्ति प्रदायकं । तदहं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व मम प्रभो । ईश्वर उवाच । शृणु देवि परं गुह्यं व्रताना
मुत्तमं व्रतं । यन्न कस्यचिदाख्यातं रहस्यं मुक्तिदायकं । येनैव कथ्यमानेन बभौ विलयतां व्रजेत् । तदहं कीर्त्तयिष्यामि शृणुष्वेकमनाः प्रिये । माघान्ते कृष्ण
पक्षे तु अविद्धा या चतुर्दशी । शिवरात्रिस्तु सा ज्ञेया सर्वयज्ञोत्तमोत्तमा । दानैर्यज्ञैः स्तपोभिश्च व्रतैश्च विविधैरपि । न तीर्थैस्तद्भवेत्पुण्यं वत्पुण्यं शिवरात्रितः
शिवरात्रि समं नास्ति व्रतानामुत्तमं व्रतं । अज्ञानात् ज्ञानतो वापि कृत्वा मोक्षमवाप्नुयात् । कृतास्ते निरयं त्यक्त्वा गतास्ते शिवसन्निधौ । सर्वं मङ्गल
शीलां च सर्वा मङ्गलनाशिनी । भुक्ति मुक्ति प्रदा चैषा सत्यं सत्यं वरानने । देव्युवाच । कथं वम पुरं मार्गं त्यक्त्वा दैवं व्रजेन्नरः । एतन्मो महादास्यर्थं
प्रत्यक्षं कुच शङ्कर । शङ्कर उवाच । शृणु देवि यथा दत्तं कथां पौराणिकीं शुभां । वम आसनञ्चञ्चि च शिवशासनदायिकां । कश्चिदासीत्युरा देवि निषा

दस्त्वामिषप्रियः । प्रत्यन्तदेशवासीष भूधरासन्निकेतनं । सीमांते स सदा तिष्ठेत् कुंडवपरिपालकः । तस्मा पीनो धनुर्धारी श्यामांगः कृष्णकञ्चुकः । वड्ड
 गोभांगुलि चाणः सदैव षडग्यारतः । एवं विधौ निषादे सौ चतुर्दश्या दिने शुभे । व्यवहारकैश्च द्रव्यार्थं देवागारे प्ररुंधितः । तेनापि देवता दृष्ट्वा ज
 नानां वचनं श्रुतं । उपवास व्रतीनां च शिवः शिव शिवेति च । दिनांते तैस्तदा मुक्तः प्रातर्हृदयं प्रदीयतां । ततोऽसैधनुरादाय दक्षिणेन गतः स्वयम्
 आगच्छन् सवनोद्देशे जनह्रासं चकार सः । शिवः शिवः किमेतद्वै कुर्वन्ति नगरे जनाः । वनेचरान्निरीक्ष्यस्तु चतुर्दिक्षु इतस्ततः । यदप्य
 दमार्गं च आश्रमे शूकरान् मृगान् । इतस्ततस्तस्य धावत्स आभिषे लुब्धमानसः । वनं सपर्वतं सर्वं ध्रुमतस्तद्दिनं गतं । संप्राप्तं तेन नौकिंचित्कृमशूकरतिस्रं मि
 राशौ लुब्धको जातस्तदास्तंगतो रविः चिन्तयित्वा जलोपांते जागरं जीवघातनं । संविधास्याम्यहं रात्रौ निश्चितं मम जीवनं गतो सौ जलं शामीष्यन्ती
 रस्त्रो जालिमध्यतः । उठञ् कर्तुमारंभे आत्मनो गुप्ति कारणात् । जालिमध्ये महालिङ्गं मस्तिस्त्रायंभुवं शुभं । बिल्ववृक्षो महादिव्यो जालिमध्ये च संस्थि
 तः गृहीत्वा तस्य पत्राणि मार्गशुद्ध्यर्थमक्षिपत् । क्षिप्तानि दक्षिणेभागे गतानि लिङ्गमूर्धनि । न दिवा भोजनं तस्य आभिषे लुब्धमानसः । ततस्त्रिंश
 यमानस्य न निद्रा समजायत । तस्य गन्धं समासाद्य लुब्ध कस्य वरानने । न तिष्ठन्ति मृगाः सर्वे शरघात भयात्तदा । षडगाम्निरीक्षतस्तस्य निद्रानां
 शोष्य जायत । बिल्वजालिङ्गस्तस्यास्य प्रथमः प्रहरोगतः । ततो जलार्थमायाता हरिणी गर्भसंयुता । यौवनस्था सुरूपा च स्तनपीना सुशोभना । निरीक्ष
 ती दिङ्मः सर्वा भृशमुत्फुल्ललोचना लुब्धकेनापि सा दृष्टा वाणगोचरमागता । वाणश्च सन्धितस्त्रेन एकदृष्टेन चेतसा । जोटयित्वाथ पत्राणि प्रक्षिप्तानि शि
 वोपरि । शिवं देवं सदा ध्यायन् शीतेन परिपीडितः । एतस्मिन्नंतरे दृष्टो हरिण्या लुब्धकस्तदा । लुब्धकस्तुरूपेण क्षतांत इव तिष्ठति । दृष्ट्वा तु तस्य
 सन्धानं यमदंष्ट्रासमप्रभं । सा मृगो दिव्यया वाचा लुब्धकं वाक्यमब्रवीत् । स्थिरो भव महाव्याधं सर्वजीवं निहतनं । किमर्थं मां हनिष्यसे कथयस्व
 मम प्रभो । लुब्ध उवाच । कुटुंबं पीडितं मेद्यं लुब्धया च मया सह । धनञ्च मज्जुहे नास्ति तेन त्वां हन्मि शोभने । सूतउवाच । जातपूजा प्रभावेण जाग

॥ ३ ॥ रोपोषणेन च । चतुर्थ्यां न पापानां विमुक्तौ लुब्धकस्तदा । लुब्धकस्य ततो दृष्ट्वा मृगीं मानुषं भाषिणीं । आश्चर्यं परमं दृष्ट्वा किञ्चिद्धर्मं समन्वितः । लुब्धक
 १३७ चक्षुषः । मया हि पातिता जीवा उत्तमाधममध्यमाः । न श्रुता ईदृशी वाणी श्रापदनां कथञ्चन । कस्मिन्देवेश्वरमुत्पन्ना कस्मात् स्थानादिहागता । कथय
 स्वमृग्येन परं कौतूहलं हि मे । मृगीउवाच । शृणु त्वं लुब्धकश्चेष्ट कथयामि तवाखिलं । आसं पूर्वं महारम्या स्वर्गे शक्रस्य चासुरा । अनन्तरूपलावण्या
 सौभाग्येन विगर्विता ॥ सौभाग्यमदपुष्टांगो दानवो बलवर्जितः । मयैव स कृतो भर्ता हिरण्याक्षो महासुरः ॥ तेन साङ्गं मया भुक्तं चिरकालं यथेष्टि
 तं । अन्यस्मिन्दिवसे व्याध क्रीडन्त्या मेऽसुरेण च । प्रत्यहं प्रेक्षते नृत्यं शङ्करस्याग्रतस्तदा । यावद्गच्छाम्यहं तत्र तावन्मां शङ्करोऽववीत् । न गतत्वं
 वरारोहे केन वा सङ्गता शुभे । किंवा सौभाग्यं गर्वेण नायाता मम मन्दिरं । सत्यं कथय शीघ्रं त्वं नोवाशायं ददामि ते । श्रापभोत्या मया तत्र इत्युक्तं
 शङ्कराग्रतः । शृणु देव प्रवक्ष्यामि श्रापानुग्रहकारक । ममास्ति भर्ता विश्वेश दानवेन्द्रो महाबलः । तेन साङ्गं मया देव क्रीडितं निजमन्दिरे । ते
 नाहं नागता शीघ्रं सृष्टिसंहारकारक । रुद्रस्तद्वचनं श्रुत्वा सक्रोधो वाक्यमब्रवीत् । मृगः कामातुरो नित्यं हिरण्याक्षो भविष्यति । त्वं मृगी तस्य
 भार्या वै भविष्यति नसंशयः । त्यक्त्वा स्वर्गं तथा देवान्दानवं भोक्तुमिच्छसि । हादशाब्दानि भो भद्रे भविता श्राप एव ते । परस्परस्य शोकेन श्रापान्तोपि
 भविष्यति । अनुग्रहः पुनस्त्वेषः शङ्करेण कृतः स्वयं । कदाचिद्वाधवरिं मम सान्निध्यमाश्रितः । वधार्थं तस्य संप्राप्ता यूर्ध्वजन्म स्मरिष्यसि । अतउर्ध्वं
 तदा रुद्रं दृष्ट्वा मोक्षमवाप्स्यसि ॥ शङ्करो न मया दृष्टो वसत्यास्मिन्महावने । ततो दुःखमनुप्राप्ता मांसमेद विवर्जिता । गर्भाक्रान्ता विशेषेण न वध्या
 चेति निश्चितं । तत्कुटुम्बस्य ते नूनं भोजनं न भविष्यति । आयास्यति मृगीत्वमपि मार्गेणानेन लुब्धक । पीना यौवनं सम्पन्ना वज्रमांसा मदोद्धता ।
 भोजनं सकुटुम्बस्य तव सदो भविष्यति । अथवान्यो मृगो व्याध पानार्थं तु जलाशये । आगमिष्यति प्रत्यूषे क्षुधार्थस्य नसंशयः । गर्भं त्यक्त्वा पुनः प्रात
 र्वासान् सन्दिश्य वन्धुषु । अपथैरागमिष्यामि सन्दिश्य च सखीजनं । तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा व्याधो विस्मयमागतः । क्षणमेकं तथास्थित्वा व्याधो वचनम

ब्रवीत् । नागमिष्यति चेदन्यो जीवंस्त्वमपि गच्छसि । बुधया पीडितोऽहं वै कुटुम्बेऽपि विशेषतः । प्रातस्त्वया मम गृहमागन्तव्यं यथायथं । शपथश्च ब्रज
 त्वं हि यथा मे प्रत्यक्षो भवेत् ॥ पृथिवी वायुरादित्यः सत्ये तिष्ठन्ति देवताः । तस्मात्सत्येन गन्तव्यं भवत्या खगृहं प्रति । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा गर्भा
 र्त्ता सा ऋगी तदा । चक्रे सत्यप्रतिज्ञां वै व्याधस्याग्रे पुनः पुनः । ऋगी उवाच ॥ द्विजो भूत्वा तु व्याध्याध वेद भट्टोभिजायते । स्वाध्यायसन्ध्या
 हितः सत्यशौच विवर्जितः । अविक्रयाणां विक्रोता अयाज्यानां च याजकः । तस्य पापेन लिप्यामि यद्यहं नाग मे पुनः । डष्ट बुद्धौ तु यत्पापं धूतं वा
 ग्राम कंटके । नास्तिके च विशीले च परदाररते तथा । वेद विक्रयिणेचैव शवसूतक भोजने । ऋतशय्याप्रतिग्राहे मातापिचौरपालके ।
 तेन पापेन लिप्यामि यदिनायामिते गृहं । दानं दातुं प्रवृत्तस्य योन्तरायकरो नरः । तेन० देवद्रव्यं गुरुद्रव्यं ब्रह्मद्रव्यं हरेत्तु यः । तेन पापे० दीपं
 दीपेन यः कुर्यात्पादं पादेनधावयेत् । तेन० भर्तारं स्वामिनं भिचं आत्मानं वालमे वच । गां विप्रं च गुरुं नारीं योमारयति दुर्मतिः तेन० अवैष्णवे च य
 त्पापं यत्पापं दाम्भिके जने । अजितेन्द्रिय धूर्ते च परदोषानुकीर्त्तने । कृतघ्ने च कर्दये च परदाररते तथा । सदाचार विहीने च परपीडा प्रदायिके
 परपैशून्य युक्ते च कन्याविक्रय कारके । परापवाद सन्तुष्टे सर्वधर्मविवर्जिते । हृषलोपतौ बार्हुषिके पिचौरन्तरदायके । हेतुके वकटक्षौ च कूटसाक्षि
 प्रदे तथा । एतेषां पातकं मच्छं यदि नायमि ते गृहं । यत्पापं ब्रह्महत्यायां पितृमातृवधे तथा । तेन पापेन० यत्पापं लुब्धकानां च
 यत्पापं गरदायिनां । तेन० द्विभार्यः पुरुषो यस्तु समदृष्ट्या न पश्यति । तस्य पापे० स्रुहत्वा तु यः कन्यां द्वितीयाय प्रयच्छति । तेन० कथायां
 कथ्यमानावामन्तरं कुरुते नरः । तस्य० पतिनिन्दापरोनित्यं वेदनिन्दापरो हि यः । तस्य० यस्य संग्रहणी भार्या ब्राह्मणी च विशेषतः । तस्य०
 प्रेतश्राद्धे तु यो भुङ्क्ते पतिते वज्रयाजके । असच्छास्त्रार्थ निरते पुराणार्थ विवर्जिते । मूर्खे पाण्डुरनिरते क्रयविक्रयके द्विजे । एतेषां पातकं मच्छं यदि० ।
 एकाकीमिष्टमन्नाति भार्यापुत्र विवर्जितः । आत्मजां गुणसम्पन्नां समान सदृशे वरे । न प्रयच्छति यः कन्यां नरोवै ज्ञानदुर्वलः । तस्य० ऋगीवाक्यं

॥ व ॥ ततः श्रुत्वा लुब्धको हृष्टमानसः । संहृत्य वाणसन्धानं मुमोच हरिणीं तदा । तस्या मुक्ति प्रभावेण लिङ्गस्यापि प्रपूजनात् । तस्मिन्नेव क्षणे प्राप्तेऽपरा
 १३८ प्राप्ता ऋगी तदा । संवत्सा भयसंमग्ना एतिसन्वेष्टी मुहुः । जालमध्ये स्थिते नाथ दृष्टा सा लुब्ध केन तु । पुनर्दृष्टस्य पत्राणि चोटयित्वा करेण तु ।
 चिह्नानि दक्षिणे भागे लिङ्गीपरि दिहत्तया । तस्यावधार्य तेनाथ वाणो धनुषि सन्धितः । तिष्ठन्सर्वैकचित्तेन कुटुम्बार्थं जिघांसया । निरीक्ष्य लुब्ध
 को यावद्वाणं तस्यां विमुञ्चति । तावन्मृग्या ससंदष्टो दृष्ट्वा तं विह्वला भवत् । अघैव भगिनी मेपि लुब्धकेन विनाशिता । मम किं जीवितयेन तस्या
 दुःखेन पीडिता । वरं दत्तुर्नशोकोवै दृष्ट्वा व्याधं विशेषतः । एवं संचिन्त्य हरिणी लुब्धकं वाक्यमब्रवीत् । धनुर्धरवर व्याध सर्वजीवनिहन्तन । देहि
 मे वचनञ्चैकं पश्चात्त्वं मां निपातय । आयाता हरिणीचैका मार्गेणानेन लुब्धकः । समायाताथवानैव सत्यं कथय सुव्रत । तच्छ्रुत्वा लुब्धकस्तत्र विस्मिते
 चणमैक्षत । तस्यास्तु यादृशी वाणी अस्याश्चैव तु तादृशी । साचैषा चागता नूनं प्रतिज्ञापालनाय च । अथचान्या समायाता तथा या कथिता पुरा ।
 लुब्धक उवाच ॥ अहोरात्रं कृतं कष्टं कुटुम्बार्थं मया ऋगी ॥ अधुना त्वां हनिष्यामि देवानां स्मरणं कुरु । व्याधोक्त वचनं श्रुत्वा हरिणी दुःखिता
 भृशं । व्याधं प्राह रुदित्वा वै भो मां व्याध निपातय । तेजोबलं तथा सर्वं निर्दग्धं विरहाग्निना । अहं प्राणान् प्रमोह्यामि भोजनं ते न जायते । बल
 वांश्च महातेजा मदमांस समन्वितः । अन्यश्च पीन गौराङ्गो ऋगोह्यचागमिष्यति । अहं च दुर्बला नूनं मेदमांसविवर्जिता । केवलम् पापभाक् त्वं हि
 मम प्राणविमोचकः । मार्गेणानेन भोव्याध आगमिष्यति सचस्फुटं । तं हत्वा तव भोव्याध तृप्तिर्नूनं भविष्यति । तयोक्तं लुब्धकः श्रुत्वा किं करोमीति
 चिन्त्य च । ऋगीं प्राह सयुक्तार्थं एषमे निश्चयो हृदि । संचिन्त्य लुब्धकः प्राह ऋगीं शोकातुरां कृशां । सत्यं वद महाभागे प्रत्ययो मे यथा भवेत् ॥
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हरिणी दुःखकर्षिता । चक्रे सत्यप्रतिज्ञां तु व्याधस्याग्रे पुनः पुनः ॥ ऋगी उवाच ॥ क्षत्रियस्तु रणं श्रुत्वा संग्रामं यो नगच्छति ।
 तस्य पापेन ० । भेदयन्ति तडागानि वापोनां च गवामपि । मार्गं स्थानं च येनन्ति सर्वसत्त्वभयङ्कराः ॥ तेषां पै पातकं मद्भयं यदि नावामि ते शृणु । एत

श्रुत्वा तु व्याधेन सापि मुक्ता ऋगी तदा । जलं पीत्वा तु वज्रशो गता सद्यो यथागतं । जालिमये स्थितस्यास्य द्वितीया प्रहरो गतः । श्रुष्टित्वा विश्वप
 चाणि पुनर्देवे नियोजयत् । पीडितोतीव शीतेन क्षुधया गृहचिन्तया । शिवः शिवेति जल्पन्वै न निद्रामुपलब्धवान् । कृतं सरार्चनं तेन प्रहरे प्रहरे
 गते । वीक्ष्यैव दिशः सर्वाः सत्वमार्गान्निरीक्षयन् । लुब्धकेनाथ दृष्टोसौ हरिणः स्फुरितेक्षणः । विलोकयन् दिशः सर्वा मार्गमाणो ऋगीपदान् ।
 सौभाग्यवलदर्पाद्यो मदनोन्मत्तपीवरः । तं दृष्ट्वा वाणमुद्यम्य आकर्णं तुष्टचेतसा । वाणं मुञ्चति यावद्वै तावदृष्टो ऋगेणतु । कालरूपन्तु तं दृष्ट्वा ऋगश्चि
 न्तितवान् भृशं । निश्चयो भविता ऋतुर्गोचरोस्य गतो यतः । भार्या प्राणसमा मेद्य व्याधेनेह विपातिता । तथा विरहितस्याद्य नूनं ऋतुर्भविष्यति ।
 ज्ञात्वाकालकृतं पापं यद्भार्या दुःखमागतं । भार्यया न समं सौख्यं गृहेपिच वनेपिच । तथा विना न धर्मोस्ति नार्थकामौ विशेषतः । दृष्टमूलेपि दधि
 ता यच्च तिष्ठति तद्गृहं । प्रासादोपि तथा हीनः कांतारादतिरिच्यते । धर्मकामार्थकार्येषु भार्या पुंसः सहायिनी । विदेशेच गतेनापि सैव विश्वास
 कारिणी नास्ति भार्यासमो बन्धुर्नास्ति भार्यासमं सुखं । नास्ति भार्यासमं लोके नरस्यार्त्तस्य भेषजं । यस्य भार्या गृहे नास्ति सापि च प्रियवादिनी ।
 अरण्यां तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहं । एकाप्राणसमा मेभूद्वितीया प्राणदा मम । इत्येवं चिन्तयित्वा तु लुब्धकं वाक्यमब्रवीत् । ऋगउवाच । शृणु व्याध
 नरश्रेष्ठ आमिषाहार भोजन । यत्ते पृच्छाम्यहं वीर तद्वक्तुं वद मे प्रभो । आगतं हरणीयुग्मं केन मार्गेण तद्गतं । त्वया विनाशितं वाथ सः कथय मे
 धुना । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा लुब्धको विस्मयं गतः । असावपि न सामान्यो देवता काप्यनुत्तमा । उवाच लुब्धकः सद्यः तस्याग्रे वाक्यमुत्तमं । ते गतेऽनेन
 मार्गेण सत्यं कृत्वा ममाग्रतः । ताभ्यां दत्तोसि भुक्तर्थे मम त्वमधुनानघ । संप्रति त्वां हनिष्यामि नैव मोक्ष्यामि कर्हिचित् । ऋगउवाच । तत्सत्यं कीदृ
 शं ताभ्यां वाक्यमुक्तं तवाग्रतः । येन ते प्रत्ययो जातो मुक्तं तद्भरिणीद्वयं । ते गते केन मार्गेण ये मुक्ते व्याध तेऽधुना ॥ व्याधउवाच ॥ ते गतेऽनेन मार्गेण
 स्वमाश्रमपदं प्रति । व्याधेन कथितास्ताभ्यां शपथा ये कृतास्तदा । तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य हरिणोऽहृष्टमानसः । ऋगउवाच । तभ्यां व्याध सदुक्तं तत्क

॥ व ॥

१३८

रोमि नचान्यथा । प्रभाते त्वत् गृहं नूनमागमिष्यामि निश्चितं । भार्यास्तुमती मेद्य कामार्ताप्यधुना वृंशं । गत्वा गृहेथ मुक्ता तां अगृच्छ च सु
हृज्जानान् । शपथैरागमिष्यामि गृहन्ते नाच संशयः । महेष्टं स्वगृहानाद्य नेतुं शक्तः कथञ्चन । तदृथा मरणं मेस्याद्यदि त्वं चास घातय । लुब्धकउवाच । अस
त्यं भाषसे धूर्तं प्रतारयसि मां दृष्ट्वा । ~~अन्तर्गत्य~~ स्थितं तत्र तदागच्छति कोत्पधीः । व्याधस्य वचनं श्रुत्वा हरिणो वाक्यमवब्रीत् । शपथैरागमिष्या
मि यथाते प्रत्ययो भवेत् । व्याधउवाच । वृग त्वं शपथान् ब्रूहि विश्वासे मे भवेद्यथा । यथाहि प्रेषयामि त्वां स्वगृहं प्रति कामुकं । वृगउवाच । मर्त्ता
रं वञ्चयेद्या स्त्री स्वांमिनं वञ्चते नरः । भिन्नञ्च वञ्चयेद्यसु गुरुद्वेष्टं करोति यः । विरसन्तु रसं दद्यात् प्रेमभेदं करोति यः । भेदयेद्यस्तडागानि
प्रासादं पातयेन्तु यः । प्रवादशीलो यो विप्रः क्रयविक्रयकारकः । सन्ध्यास्नानविहीनश्च वेदशास्त्रविवर्जितः । मद्यपाः स्त्रीषु रक्ता ये परनिन्दारताश्च
ये । परस्त्रीसेवका विप्राः परपैशून्यसूचकाः । शूद्रान्नभोजिनो येच भार्यापुत्रांस्त्यजन्ति ये । वेदनिन्दापरा येच वेदशास्त्रार्थनिन्दकाः । तेषां वै पात
कं मर्ह्यं यदि नायामि ते गृहं । भार्या संग्रहणी यस्य दत्तशौचविवर्जिता । सर्वांशी सर्वविक्रेता द्विजानामपि निन्दकाः । त्रिषु वर्णेषु शुश्रूषां यः शूद्रो
न करोति वै । विप्रवाक्यं परित्यज्य पाखंडाभिरताः सदा । ब्रह्मचर्यरताः शूद्रा येच पाखंडसंश्रिताः । तेषां वै तिलाक्षैर्लघुं द्रुतं द्रौढं लवणं सगुहं
तथा । लोहं लाक्षादिकं सर्वरङ्गान्नाविधानपि । विक्रयैतानि शूद्रेण तत्र दोषो न विद्यते । मद्यं मांसं विषं दुग्धं नीलीञ्च दृषभं तथा । मीनं
घोरं सर्वकूटश्चितानकफलानिच । मद्यादि विक्रयेद्यसु शूद्रोपि मदभोहितः । आदित्यं विष्णुमीशानं गणाध्यक्षन्तु पार्वतीं । एतांस्त्यक्त्वा गृहे मूढो यो
न पूजयते नरः । तस्य पापेन लि० यो मां स्मृशति पादेन छदितेर्केण सुष्यति । एकाकी मिष्टमन्नाति तस्य पापस्य भाग्यहं । मातापित्रोरपोष्टाच क्रिया
मुद्दिश्य पाचकः । कन्या शुक्लोपजीवीच देव ब्राह्मण निन्दकः गोप्रासं हंतकारश्च अतिथीनां च पूजनं । ये न कुर्वन्ति गृहिणस्तेषां पापं भवेन्नम । दन्ताका
नि षटोलानि कालिङ्गं तुम्बनानिच । मूलकं लसुनं कन्दं कुसुमं कनशाककं । एतानि भक्षयेद्यसु नरो वै ज्ञानदुर्बलः । तस्य वैजायते शुद्धिस्त्रायाणश्चैतैरपि

१२८

एतेषां पातकं मर्ह्यं यदि० यः पठेत्स्वरहीनं च लक्षणं विवर्जितं । इत्यासुः सञ्चरन् विप्रो वेदानुज्ञीरये तु यः । विप्रस्य पठतः कापि शृणोति यदिवांत्यजः
 वेदोपजीविको विप्रोऽतिलो भात् शूद्र भोजनः । तस्य पापेन० सन्ध्याहीने व्रतभ्रष्टे विप्रे वेदविवर्जिते । तेन पापेन० शूद्रास्त्रेषु च ये सक्ताः शूद्र
 सम्पर्कदूषिताः । तेषां पा० लेखकश्चिकर्त्ता च वैद्यो न च चसूचकः । कूटकर्त्ता द्विजो यस्य तस्य पापस्य भाग्यहं । कूटसाक्षी ऋषावादी परद्रव्यस्य
 तत्स्वरः । परदाराभिगामी च ये च विस्वासघातकाः । द्रव्ये प्रव्यं विनिक्षिप्य पानकूटसमाश्रितः । वेश्यारताः सदा ये च दानं दातुर्निवारकाः ।
 मर्त्तारमर्थहीनश्च कुरूपं व्याधिपीडितं । या न पूजयते नारी रूपयौवनगर्विता । एकादशीं तथा माघे या सा शिवचतुर्दशी । पूर्वविद्धां प्रकुर्वन्ति तेषां
 पापस्य भाग्यहं अथ किं वञ्चनोक्तेन भो लुब्धक तवाग्रतः । यदि नायामि ते मेहं मम सत्यं भवेद्वितत । तेन वाक्येन सन्तुष्टो व्याधो वै बीतकल्मषः ।
 संहृत्य धनुषो वाणं मृगो मुक्तो गृहं प्रति जलं पीत्वा तु हरिणः प्रविष्टो गहनं वनम् । गतोऽसौ तेन मार्गेण गतं येन मृगीदयं । लुब्धकेन तदा
 तत्र जालिमध्ये स्थिते न हि । प्रत्यूषे विल्वपत्राणि चोटयित्वा प्रतर्ष्य च । शिवः शिवेति जल्पन्वै आशु यातो निजाश्रमं । अथोदिते सूर्यविम्बे अकामा
 ज्जागरे कृते । पापान्मुक्तोऽप्यसौ सद्यः शिवपूजा प्रभावतः । यावद्दिशो निरीक्षेत निराशो भोजनं प्रति । तावच्छिशुवृता चान्या मृगो तत्र समागता ।
 इहा मृगीं तदा व्याधो वाणं धनुषि योजयत् । यावन्मुञ्चत्यसौ वाणं तावदुक्तं तया तदा । सा वाणं मुञ्च धर्मात्मन्धर्मं सा मुञ्च सुव्रत । अहं न वध्या
 सर्वेषामिति शास्त्रे विनिश्चितः राजानो मिथुनासक्तास्तनयो व्याधिपीडितः । न हंतव्यो मृगो राज्ञा मृगी च शिशुना वृता । अथवा धर्मं मुत्सृज्य मां
 हनिष्यति मानव । बालकं सगृहे मुक्ता सखीनां च निवेद्य वै । शपथे रागानिध्यामि व्याध शृणु वचो मम । या स्वभर्त्तारमुत्सृज्य परपुं चि रता सदा ।
 तस्याः पापेन० मर्ह्यं मांसं विषं दुग्धं नीलीकुम्भफलानि च । एतानि विक्रयेद्यस्तु नरो मोह समन्वितः । तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा व्याधो विस्मयमा
 गतः । ततो व्याधेन सा मुक्ता गता वै निजमन्दिरं व्याधोऽपि तत्स्वरस्यत्का जगाम स्वगृहं प्रति । सर्वेषां वचनं ध्यायन्मृगाणां सत्यवादिनां । एतेषां

॥ ३ ॥

१४०

आतको नित्यमहं वास्यानि कां गतिं । क्रमाद्गृहं समायातो बालकाः क्षुधवाटताः । नाहं मांसं गृहे तस्य भोजनं येन जायते । निरामिषन्तु तं
 दृष्ट्वा निराशासोऽभवत्तदा । स्वाधोपि च तदा तच्च तेषां वाक्यानि संस्मरन् । न भोजनं न निद्राञ्च लभते विस्मयान्वितः । आगमिष्यन्ति ते नूनं श
 यश्चैरपि यंचिताः । न तानहं वधिष्यामि अन्तर्गतमनुस्मरन् । लुध्वकेन तदा मुक्तो हरिणः शपथैर्गतः । स्वमात्रमनु संप्राप्तो यच्च तद्हरिणीद्वयं । सद्यः
 प्रसूता साचैका द्वितीया रतिलालसा । तृतीयापि समायाता बालकैर्वह्निर्हता । सर्वाः समेता एकच मरणे कृतनिश्चयाः । परस्परं प्रजस्यन्तो लुध्व
 कस्य विचेष्टितं । आयातां हरिणीं भक्ता रूपाद्यां रतिलालसां । कृतकृत्योभवत्तच्च तेभ्यो वाक्यमथाब्रवीत् । युष्माभिरिह संख्येयं कर्त्तव्यं प्राण
 रक्षय्यं । व्याघ्रादिभ्यो लुध्वकेभ्यो बालकानि प्रयत्नतः । अहं मत्यानुगो भार्यां न मुक्तो मोहसंष्टतः । भूषणं स तु विज्ञेयस्तस्य जन्म निरर्थकं । सन्ता
 नान्स्वर्गमाप्नोति इह कीर्त्तिश्च शाश्वती । सन्ततिर्यत्नतः पाल्या स्वर्गसौख्यप्रदायिका । अपुत्रस्य गतिर्नास्ति इहलोके परचच । येन केनाप्युपायेन
 पुत्रमुत्पादयेत्युमान् । मया च तच्च गन्तव्यं यच्च व्याधस्य मन्दिरं । सत्यन्तु पालनीयं स्यात्कृत्ये धर्मः प्रतिष्ठितः । एतत् श्रुत्वा तु ता नार्यो वाक्य
 भूयः सुदुःखिताः । वयमप्यागमिष्यामस्त्वया सार्द्धं स्वर्गोत्तम । तथाते विप्रियं कान्तं नस्मरामः कदाचन । युष्मिन्तेषु वनांतेषु नदीनां सङ्गमेषु च ।
 कन्दरेषु च शैलानां युष्माभौ रक्षिता वयं । न कार्यमद्यमस्माकं क्रीडितेन त्वया विना । नारीणां पति ह्येनां जीवितैः किं प्रयोजनं । मितन्ददाति हि
 पिता मितं भ्राता मितं सुतः । अमितस्य तु दातारं भर्त्तारं का न पूजयेत् । अपिद्रव्ययुता नारी बहूपुत्र सुहृद्भक्ता । सा शोच्या वंधुवर्गस्य पतिहीना
 कुलाङ्गना । गन्धमाल्यै स्त्रियो नित्यं म्रियन्ते भर्तुरग्रतः । नातंजी बाध्यते वीणा नाचक्रो भ्रमते रथः । नापतिः सुखमाप्नोति नारी पुत्रशतैर्हता ।
 नास्ति भर्त्ता समो धर्मो नास्ति धर्मसमः सुहृत् । नास्ति भर्त्ता समो नाथः स्त्रीणां भर्त्ता परा गतिः । एवं विलय्य ताः सर्वाः मरणे कृतनिश्चयाः ।
 बालकैस्तैः समायुक्ता महर्षीशेकेन दुःखिताः । स्वगस्तासां वचः श्रुत्वा हृदि चिन्ता परोभवत् । गन्तव्यं किं न गन्तव्यं मया व्याधस्य मन्दिरं । एकतः

१४०

सुहृत्तं रक्षन् कुटुम्बस्य च यो भवेत् । तदन्तिकं न चेद्दामि मम सत्यं क्षयं ब्रजेत् । वरं पुत्रस्य मरणं भार्याया आत्मनस्तथा । सत्यं कृते परो नित्यमाकल्पं
रौरवं ब्रजेत् । तस्मात्सत्यं पालनीयं नरैः श्रेयार्थिभिः सदा । एवं सञ्चित्य हरिणो धर्मान् हृदि मनोरमान् ॥ ताभिः सहैव शनकैः क्षणान्तस्याश्रमं
ययौ तस्मिन् सरसि संज्ञात्वा कर्मन्यासं चकार ह । तस्मिन् प्रणिपत्याशु हृदि ध्यायन् सदाशिवं । मानपानं परित्यज्य मैथुनं भोगमेव च । कामं
क्रोधं तथा लोभं मायां मोक्षविनाशनीं । वन्दयित्वा तु तन्देवं लुब्धकाभिमुखो ययौ । तस्य भार्याश्च पुत्राश्च मरणे कृतनिश्चयाः । अनार्शकं व्रतं
गृह्यं गृह्यलग्ना समाययुः । भार्या पुत्रैः परितो ऋगस्तं देशमागतः क्षुधितैर्वालकैर्युक्तो लुब्धको यत्र तिष्ठति । ऋगस्तं देशमागत्य कुटुम्बेन समन्वितः ।
पालयन् सत्यवाक्यानि लुब्धकं वाक्यमब्रवीत् ॥ ऋग उवाच ॥ जन मां प्रथमं व्याध पश्चादेताः क्रमेण तु ॥ बालकानि ततः पश्चाद्वन्यतां माबिलम्बय ।
लुब्धकैस्तु ऋगाभल्या नास्ति दोषः कदाचन । वयं यास्यामः स्वर्लोकं सत्यपूताः न संशयः । तथा ते स कुटुम्बस्य प्राणयात्रा भविष्यति । एतच्छ्रुत्वा तु बन्धनं
मृगेण परिभाषितं । आत्मानं निन्दयित्वा तु लुब्धको वाचमब्रवीत् ॥ व्याध उवाच ॥ अहो मृग महासत्त्व गच्छ गच्छ स्वमाश्रमं । आभिषेण न मे कार्यं
यद्वाक्यं तद्विष्यति । जीवानां घातने पापं बन्धने तर्जने तथा । नैव पापं करिष्यामि कुटुम्बार्थं कदाचन । त्वं गुरुर्मम धर्माणां उपदेष्टा मृगोत्तम । गच्छ
मृगश्रेष्ठ कुटुम्बेन समन्वितः । मया त्यक्तानि शस्त्राणि सत्यधर्मसमाश्रितः ॥ मृग उवाच ॥ कर्मन्यासमहं कृत्वा त्वत्सकाशं मिहागतः । इत्यतां इत्यतां
श्रीर्वा न ते पापं भविष्यति । मया दत्ता गुरो वाचा तथा बद्धो न यास्यहं । एतच्छ्रुत्वा तु वचनं लुब्धको वाक्यमब्रवीत् ॥ लुब्धक उवाच ॥ त्वं बन्धुस्त्वं
गुरुस्माता त्वं मे माता पितृ सुहृत्तमया त्यक्तानि शस्त्राणि त्यक्तं मायादिकं वलं ॥ कस्य भार्या सुताः कस्य कुटुम्बश्च महानृग तैः स्वकर्मैश्च भोक्तव्यं ऋग
गच्छ यत्रा सुखं । इत्युक्त्वा सतदा तूर्णं बभञ्ज सशरं धनुः । ऋगं प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कृत्य क्षमापयेत् । एतस्मिन्नन्तरे नेदुर्देवदुन्दुभयो दिवि । आकाशात्पु
ष्पदृष्टिस्तु पपात सुमनोहरा । तदा दूतः समायातो विमानं गृह्य शोभनं । देवदूत उवाच ॥ अहो व्याध महासत्त्व सर्वसत्त्वक्षयंकर विमानमिदमारुह्य

स्वर्गमाविश । शिवरात्रिप्रभावेण पातकैर्लक्ष्यं गतं । उपवासस्तु संजातो निशि जागरणं कृतं । यामे यामे कृता पूजा अज्ञानेन शिवस्य च ।
 पाप विनिर्मुक्तो गच्छत्वं भद्रमन्दिरं । विमानश्च समारुह्य सत्याच्चिपदं व्रज । मृगराज महा सत्त्व भार्या पुत्र समन्वितः । भार्याचितय
 संयुक्तो नक्षत्रपदमाग्रहि । तव नाम्ना तु नक्षत्रं लोके ख्यातं भविष्यति । एतच्छ्रुत्वा तु वचनं लुध्वकेन समन्वितं विमानान्तु तदारुह्य नक्षत्रपदमा
 गतः । हरिणी इव मन्वेनं पृष्ठतो मृगमेव च । ताराचितयसंयुक्तं मृगशीर्षं तदुच्यते । वालकद्वितयं चाग्रे तृतीया पृष्ठतो मृगी । पृष्ठतस्तत्र
 संप्राप्ता मृगशीर्षस्य सन्निधौ । मृगराट् दृश्यतेद्यापि ऋचं व्योममनुत्तमं । उपवासं करिष्यन्ति जागरेण समन्वितं । यथोक्त शास्त्रमार्गेण तेषां भोक्तो
 न संशयः । शिवरात्रि समं नास्ति व्रतं पापक्षयावहं । यत्कृत्वा सर्वं पापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः । अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च । प्राप्नो
 ति तत्फलं सर्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ इति श्रीलिङ्गपुराणे उमामहेश्वरसंवादे शिवरात्रि व्रतं ॥ अथोद्यापनं । हेमाद्रौ स्कान्दे ॥ स्कन्द उवाच ॥
 व्रतस्थोद्यापनं कर्म कथं कार्यं च मानवैः । कोविधिः कानि द्रव्याणि कथयस्व मम प्रभो ॥ ईश्वर उवाच ॥ शृणु षष्ठमुख तत्त्वेन लोकानां हित काम्यया ।
 उद्यापन विधिं चैव कथयामि तवाग्रतः । यदा सञ्जायते वित्तं भक्तिं श्रद्धा समन्वितं । स एव व्रतकालस्तु यतो नित्यं हि जीवितं । चतुर्हंशाब्दं कर्त्तव्यं
 शिवरात्रि व्रतं शुभं । एक भक्तं च यो दृष्ट्या चतुर्हंशामुपोषं । संपाद्य सर्वं सम्भारान्मण्डपं तत्र कारयेत् । वस्त्रैः पुष्पैः समाच्छन्नं पट्टवस्त्रैश्च शोभितं ।
 तान्मध्ये लेखयेद्दिव्यं लिङ्गतो भद्रमण्डलं । अथवा सर्वतो भद्रं मण्डपान्तः प्रकल्पयेत् । शोभाप शोभासंयुक्तं दीपैः सर्वत्र सोज्ज्वलं । आचार्यं वरुणे तत्र
 ऋत्विग्भिः सहितं शुचिः । शिवरूपाय त्वे विप्राः पूज्याश्चन्दनपुष्पकैः । अनुज्ञातस्तु ते विप्रैः शिव पूजां समा रभेत् । रुद्रनाम्ना नमोस्ते न ब्राह्मणान
 पि पूजयेत् । अथर्षं सजलं कुम्भं तस्योपरि तु विन्यसेत् । सौवर्णं राजतं ताम्रं मृण्मयं वापि कारयेत् । कुम्भोपरि न्यसेद्देवं उभया सहितं शिवं । पलेन
 वा तदर्द्धेन तदर्धाद्धेन वा पुनः । वस्त्रयग्मेन संवेष्ट्य विल्वपत्रैः प्रपूजयेत् । उमामहेश्वरीं मूर्तिं पूजयेद्दृष्टमेष्टितां । सोमं च सगणश्चैव पूजयित्वा भजे

श्वरं होमं कुर्यात्प्रयत्नेन रौद्रमन्त्रैर्यथाविधि । ब्राह्मणान् पूजयेद्भक्त्या भोजयेच्च चतुर्दश । आचार्यश्च सपत्नीकं वस्त्रालङ्कारभूषणैः । यज्ञोपवीत वस्त्रा-
 दि दद्यात्तेभ्यः पृथक् पृथक् । गां सवस्त्रां सवसनां नानालङ्कारभूषणां । दद्यादाचार्यवर्याय शिवो मे प्रीयतामिति । ततः सकुम्भां मूर्त्तिञ्च सवस्त्रां वृषभे-
 स्थितां । सर्वालङ्कारसहितामाचार्याय निवेदयेत् । व्रतमेतत्कृतं यन्मे पूर्णं वाऽपूर्णमेव च । सर्वं सम्पूर्णतां यातु प्रसादाद्भवतां मम । इति संप्रार्थ्य तान्
 विप्रान् प्रणम्य च पुनः पुनः । अजैकपादमिस्तेभ्यो दद्यात् कुम्भान् पृथक् पृथक् । पुराणैः स्तोत्रपाठैश्च रात्रिशेषं नयेद्बुधः । ततः प्रमातसमये कृत्वा सन्ध्यादि-
 काः क्रियाः । पुनः पूजां प्रकुर्वीत ततो होमं समारभेत् । तिलब्रीहियवैश्वैव पायसान्नेन भक्तितः । चंद्रकायेति मन्त्रेण नमो वै शंभवे ति च । गौ-
 शिव ईश्वरः । महादेवो हरो भीमो नामान्येवं चतुर्दश । पूर्णाङ्गतिं ततो कृत्वा कर्मशेषं समापयेत् । एतैर्होमः प्रकर्त्तव्यः कुम्भदानेपि तान् स्मरेत् ।
 भोज्यं क्षमापयेद्देवमेभिर्नामपदैः पृथक् । प्रतिमां कुम्भसहितामाचार्याय निवेदयेत् । शम्भो प्रसीद देवेश सर्वलोकेश्वर प्रभो । तव रूपप्रदाने
 न मम सन्तु मनोरथाः । यज्ञोपवीत वस्त्राणि दद्यात्तेभ्यः पृथक् पृथक् । आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालङ्कारभूषणैः । गां सवस्त्रां ततो दद्यात् कर्मसंपूर्त्तिं
 हेतवे । अन्येभ्योपि यथा शक्ति ब्राह्मणेभ्योऽपि दक्षिणां । आचार्याय प्रदद्याच्च मूर्त्तिं माहेश्वरीं तथा । आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालङ्कारभूषणैः । चतु-
 र्दश प्रदातव्या विप्रेभ्यो जलपूरिताः । कुम्भा यज्ञोपवीतानि वस्त्राणि च पृथक् पृथक् । पूर्णमेव च वस्त्राणि शय्यां सोपंस्करां तथा । हादशैवतु गां दद्या-
 त्परिधानादिकं तथा । एतैर्होमः प्रकर्त्तव्यः कुम्भदानेपि तान् स्मरेत् । भोज्ये क्षमापयेद्देवमेभिर्नामपदैः पृथक् । प्रतिमां पूजयेद्भक्त्या आचार्याय
 निवेदयेत् । अथवा दक्षिणामेव प्रदद्यात् जुज्यात् तिलान् । व्रतमेतत्कृतं यन्मे पूर्णं वापूर्णमेव वा । सर्वं सम्पूर्णतां यातु प्रसादाद्भवतां मम । इति
 संप्रार्थ्य तान् विप्रान् प्रणम्य च पुनः पुनः । ततश्च स्वजनैः सार्द्धं स्वयं भुञ्जीत स व्रती ॥ इति स्कांदे शिवरात्र्याद्यापनं ॥ इति श्रीमद्वनोत्तमकण्ठात्मज भट्ट

व्रतं कृतौ व्रतार्कं चतुर्दशीव्रतानि । अथ पूर्णिमा व्रतानि तत्र ज्येष्ठपूर्णिमायां वटसावित्रीव्रतम् । इयञ्च पूर्वविद्धा ग्राह्या पूर्वं विद्धा न कर्त्तव्या अमा
 पूर्णिमा वर्जयित्वा मुनिज्येष्ठ सावित्रीव्रतमुत्तममिति ब्रह्मवैवर्त्तात् । वर्जयित्वेति पर्युदासादष्टादश नाडीवेधः सावित्री व्रतान्तिरिक्तपरः बस्तुतस्तु
 पूर्णिमा निषेध एव भूतोऽष्टादश नाडीभिरिति बाह्यं वेधनियमविधया प्रवर्त्ततेति लाघवात् अन्यथा सावित्रीव्रतेऽष्टादश नाडीवेधदोषकल्पनायां
 निषेधान्नैरकल्पनागौरवात् । इदञ्च त्रयोदशीमारभ्य पूर्णिमांतं कर्त्तव्यं । तथा च स्कान्द भविष्ययोः ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां रजनीमुखे । व्रतं
 चिराचमुद्दिश्य त्वष्टाराचं स्थिरोभवेदित्युपक्रम्यान्ते उपसंहृतं । ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे पूर्णिमायां तथा व्रतं । शीर्षं पुरा महामत्स्या कथितन्ते मयानघेति ।
 धर्मराज उवाच । नारी वा विधवा वापि सपुत्रा पुत्रवर्जिता । सभर्तृका सपुत्रा वा कुर्याद्व्रतमिदं शुभं । ज्येष्ठे मासितु संप्राप्ते पौर्णमासी पतिव्रता ।
 स्नात्वा चैव शुचिर्भूत्वा नियमं कारयेत्ततः । अमाया मुक्तं निर्णया मृते भविष्ये अमायांच तथा ज्येष्ठे वटमूले सदा सती । चिराचोपोषिता नारी
 विधिनानेन पूजयेदिति । अथ व्रतविधिः । आचम्य मासपक्षाद्युद्धिस्थ मम भर्तुः पुत्राणां च आयुरारोग्यप्राप्तये जन्मजन्मनि अवैधव्यप्राप्तये च सावित्री
 व्रतमहं करिष्ये इति संकल्प्य । वटं सिञ्चामिते मूलं सलिलैरमृतोपमैः । सूत्रेणावेष्टयेद्भक्त्या गन्धपुष्पाक्षतैः शुभैः । ओं नमोऽस्त्य वैवटायेति आमयन्ति
 प्रदक्षिणम् । इति वटं सम्पूज्य सावित्रीं पूजयेत् पद्मपत्रासनस्थस्य ब्रह्मा कार्य्यस्तुमुखः सावित्री तस्य कर्त्तव्या बामेत्सङ्गता तथा आदित्यवर्णा धर्म्य
 आं साध्यमाणाकरान्तेति ध्यानं ब्रह्मणा सहिता देवी सावित्री लोकमातरं सत्यव्रतञ्च सावित्री यमञ्चावाहयाम्यहं । आवाहनं । ब्रह्मणा सह सावित्री
 सन्धवत्सङ्गिते प्रिये हेमासनं गृह्यतान्तु धर्मराज सुरेश्वर भक्त्या दत्तं धर्मराज सावित्रि प्रतिगृह्यतां । पादौ । भक्त्या समाहृतं तोयं फलपुष्पसमन्वितं ।
 अर्घं गृह्णाण सावित्रि ममास्य व्रतसिद्धये अर्घं । सुगन्धं सहकपूरं सुरभिं स्वादुशीतलम् स्वपत्या सह सावित्रि कुर्यादाचमनीयकं । अथ पञ्चाशत्स्नानं
 मया भक्त्या च कल्प्यते । मन्दाकिन्याः समानीतमुदकञ्च सदा प्रिये । सावित्रे धर्मं राजाय च स्नानं । आचमनं । सूक्ष्मतन्तु मयं वस्त्रं कर्पीसेन विनि

मितं। सावित्री सत्यवत्कांते मया दत्तं प्रगृह्यतां वक्ष्यं सावित्री सत्यवत्कांते धर्मराजः सुरेश्वरः। सावित्री ब्रह्मणा सार्धमुपवीतं प्रगृह्यतामित्युपवीतं। कुङ्कु-
 मा गङ्गकूर्पूरकस्तूरी रोचनायुतं चन्दनं ते मया दत्तम् सावित्री प्रतिगृह्यतां चन्दनं। अक्षताश्च सुरश्रेष्ठाः कुङ्कुमाक्ताः सुशोभनाः। मया निवेदिता भ-
 क्ता गृहाण परमेश्वरीत्यक्षताः। माध्यादीनि सुगन्धीनि माण्ड्यादीनि वैप्रभो। मया हृतानि पुष्पाणि पूजार्थं प्रतिगृह्यतां। पुष्पं। अथांग पू-
 जा। सावित्री पादौ पूजयामि। प्रसावित्री जङ्घे कमलपत्राद्यै कटिं भूतधारिण्यै उदरं ब्रह्मणः प्रियायै शिरः पू० अथ ब्रह्म सत्यव्रतांगपूजा० धात्रे
 नमः पादौ पू० ज्यैष्ठ्याय नमः। उदरं पू० परमेश्विने नमः मेढ्रं अग्निरूपाय नमः कटिं ब्रह्मनाभाय हृदयं वेधसे नमः कण्ठं हिरण्यगर्भाय मुखं
 ब्रह्मणे शिरः विष्णावे सर्वाङ्गं पूजयामि० देवद्रुमरसोद्भूतः कालागरुसमन्वितः। आप्तेयतामयं धूपो सावित्री प्रतिगृह्यतां। धूपं। चक्षुदं
 सर्वं लोकाणां तिमिरस्य निवारणं। आर्त्तिकं कल्पितं भक्त्या गृहाण परमेश्वरि। दीपं। अक्षत्तुर्विधमिति नैवेद्यं। आचमनं। इदं फलमिति
 फलं पूगीफलं महद्दिव्यमिति तावूलं। हिरण्यगर्भगर्भस्थमिति दक्षिणा। सावित्रीच प्रसावित्री सततं ब्रह्मणः प्रिये। जगत्पूज्यै जगन्मातर्विधात्रि
 वरदे नमः। सावित्री त्वं यथा देवी चतुर्वर्षं शतायुषे। पतिं प्राप्तासि गुणिनं मम देवि तथा कुरु। सावित्रीच प्रसावित्री सततं ब्रह्मणः प्रिये।
 पूजितासि दिव्यैः सर्वैः स्त्रीभिर्मुनिमणैस्तथा। त्रिसन्ध्यं देवि भूतानां वन्दनीयासि सुव्रते। मया दत्ता च पूजेयं त्वं गृहाण नमोस्तुते। इति
 पुष्पाञ्जलिं दत्वा ततोर्ध्वं दद्यात् ओंकार पूर्वके देवि सर्वं दुःखं निवारयिषि। देवि मातर्नमस्तुभ्यमवैधव्यं प्रयच्छ मे। पतिव्रते महाभागे चाद्रिजाते
 शुचिस्मिते। इदमते इदमते कर्तुं प्रियवादिनी। अवैधव्यं च सौभाग्यं देहि त्वं मम सुव्रते। पुत्रान् पौत्रांश्च सौख्यं च गृहाणार्घं नमो नमः। इत्यर्थं।
 अथ प्रार्थना० सावित्री ब्रह्मगायत्री सर्वदा प्रियमाशिषी। तेन सत्येन मां पाहि दुःखसंसारसागरात्। त्वं गौरी त्वं शुचिर्गौरी त्वं प्रभाचन्द्रमण्डले।
 त्वमेव च जगन्माता त्वमुद्भूत वरानने। यन्मया दुष्कृतं सर्वं क्षतं जन्मशतैरपि। भस्मीभवतु तत्सर्वमवैधव्यं देहि मे। अविद्योगस्तथास्माकं भूयात् जन्मनि।

। ३ । अग्नोति प्रार्थना । इति पूजाविधिः । अथ कथास्तान्दे सनत्कुमार उवाच ॥ कुलस्त्रीणां व्रतं देव महाभाग्यं तथैवच अवैधव्यकरं स्त्रीणां पुत्र
 १४३ पौत्र प्रदायकं ॥ ईश्वर उवाच ॥ आसीन्महीषु धर्मात्मा ज्ञानी परमधार्मिकः । नाम्ना चाश्वपतिर्वीरो वेदवेदाङ्गपारगः ॥ अनपत्यो महाबाहुः
 सर्वैश्वर्यसमन्वितः । सपत्नीकस्तपस्तेपे समाराधयते नृपः । सावित्रीं च प्रसावित्रीं अपन्नास्ते महात्मनः । जुहोतिचैव सावित्रीं भक्त्या परमया युतः । ततस्तु
 टातु सादेवी सावित्री द्विजसत्तम । सावित्रिग्रहवती देवी तस्य दर्शनमागता । तां तु दृष्ट्वा अगदं द्यां सावित्रीं च नृपोत्तमः । प्रणिपत्य नृपो भक्त्या
 प्रहृष्टेनान्तरात्मना । तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ तुष्टा देवी अगादह । तुष्टाहं तव राजेन्द्र वरं वरय सुव्रत । एवमुक्तस्तया राजा प्रसन्नान्तामुवाचह ॥
 आनपत्योऽहं देवि पुत्रमिच्छामि शोभनं । नान्यं दृशामि सावित्रि पुत्रमेव अगन्मये । अन्यदस्ति समग्रं मेक्षितौ यच्चापि तुल्यं । प्रसादा तव दे
 वेति तत्सर्वं विद्यते गृहे । एवमुक्ता तु सा देवी प्रत्युवाच नराधिपं । पुत्रस्ते नास्ति राजेन्द्र कन्यैका ते भविष्यति । कुलद्वयं तु सा राजसुहृद्वरिष्यति
 भामिनी । मन्नाम्ना राजशार्दूल तस्या नाम भविष्यति । इत्युक्ता तं मुनिश्रेष्ठ राजानं ब्रह्मणः प्रिया । अन्तर्द्वानिं गता देवी सन्तुष्टीसौ महीपतिः ।
 ततः कतिपयाद्योमिष्य तस्य राज्ञी महीभुजः । ससत्त्वा समजायेत पूर्णं काले सुषावच । सावित्र्या तुष्टया दत्ता सावित्रिप्राप्तया तथा । सावित्री तेन
 वरदा तस्या नाम वभूवह । राजते देवगर्भा सा कन्या कमललोचना । दृष्ट्वा मुनिश्रेष्ठ चन्द्रलेखेव चांवरे । सावित्री ब्रह्मणो वै सा श्रीरिवायत
 लोचना । तां दृष्ट्वा हेमगर्भां राजा चिन्तामुपेयिवान् । अवाच्यमानां च वररूपेणा प्रतिमां भुवि । तस्या रूपेण ते सर्वे संनिरूढा महीभुजः ।
 ततः स राजा चाक्रय उवाच कमलोक्षणां । पुत्रि प्रदानकालस्ते नच याचन्ति केचन स्वयम्बरं च हृद्यन्ते पतिं गुणसमन्वितं । मनोप्रह्लादनकरं शीले
 नाभिकुलेन च । इत्युक्ता तां स राजेन्द्रो दृष्ट्वा मातैः सहैवतां । वस्त्रालङ्कारसहितां धनरत्नैः समन्वितां । विहृज्य च क्षणं तत्र यावत्तिष्ठति
 भूमिपः । तावत्तत्र समागच्छन्नारदे भगवानृषिः । संपूज्य च ततो राजा अर्घ्यपादौ तं मुनिं । आसने च सुखासीनः पूजितस्तेन भूभुजा ।

पूजयित्वा मुनिं राजा प्रोवाचेदं द्विजोत्तमं । पावितोऽहं त्वया विप्र दर्शनेनाद्य नारद । यावदेवं वदेद्राजा तावत्सा कमलेक्षणा । आश्रमादागता देवी
 दृष्ट्वा मातुः समन्विता । अभिवाद्य पितुः पादौ ववन्दे सा मुनिं ततः । नारदेन तु दृष्टा सा दृष्ट्वा प्रोवाच भूमिपं । कन्येयं देवगर्भाभा किमर्थं न प्रयच्छ
 सि । वराय त्वं महावाक्को वरयोग्यापि सुन्दरी । एवमुक्तस्तदा तेन मुनिना नृपसत्तमः । उवाच तं मुनिं वाक्यमनेनार्थेन प्रेषिता । आगतेयं विशालाक्षी
 मया संप्रेषिता सती । अनया च दत्तो भर्ता पृच्छ त्वं मुनिसत्तम । साष्टया तेन मुनिना तस्मै चाचल भाभिनी । आश्रमे सत्यवाक्ताम द्युमतसेनसुतो मुने ।
 मर्हत्वे मनसा विप्र दत्तोऽसौ राजनन्दनः ॥ नारद उवाच कष्टं कर्तं मुहाराज दुहिता तव सुव्रत । अजानत्या दत्तो भर्ता गुणवानिति विश्रुतः ।
 सत्यं वदत्यस्य पिता सत्यं माता प्रमाषते । स्वयं सत्यं प्रभाषेत सत्यवानिति तन्मतः । तथा चाश्वाः प्रियास्तस्य अश्वैः क्रीडति सन्मयैः । चित्रेऽपि च लि
 खत्यश्च चित्राश्चस्तेन चोच्यते । रूपवान् गुणवान्श्चैव सर्वशास्त्रविशारदः । न तस्य सदृशो लोके विद्यते चेह मानवः । सर्वैर्गुणैः स्वयं पूर्णं रत्नैरिव महा
 र्णवः । एको देवो महानासोऽनुष्ठानादृत्य तिष्ठति । संवत्सरेण क्षीणायुर्देहत्यागं करिष्यति ॥ अश्वपतिरुवाच ॥ अन्यं वरय मद्गन्ते वरं सावित्रि
 गम्यतां । विवाहस्य तु कालोऽयं वर्तते शुभलोचने । सावित्र्युवाच नान्यमिच्छाम्यहं तात मनसापि वरं प्रभो । यो मया च दत्तो भर्ता समेनान्यो भवि
 ष्यति । विचिन्त्य मनसा पूर्वं वाचं पश्चात्समुच्चरेत् । क्रियते च ततः पश्चात् शुभं वायदिवा शुभं । तस्मान्ननः पुमांसं च कथं चान्यं दृष्टोम्यहं । सक्त
 व्यसन्ति राजानः सक्तव्यसन्ति पण्डिताः । सक्तकन्याः प्रदीयन्ते क्षीण्येतानि सक्तसक्तत् । पतिं मत्वा न मे बुद्धिर्विचलेति कथञ्चन । सगुणो निर्गुणो
 वापि मूर्खः पण्डित एव च । दीर्घायुरथ वात्यायुः सवै भर्ता मम प्रभो । नान्यं दृष्टोमि भर्तारं यदिवा स्याच्छचीपतिः । इति मत्वा मया तात यत्कर्त्तव्यं
 सुखेन च ॥ नारद उवाच ॥ स्थिराबुद्धिश्च राजेन्द्र सावित्र्याः सत्यवान् प्रति वरयस्व विवाहाय भर्ता सह कुरुत्वियं । ईश्वर उवाच ।
 निश्चितान् मतिं ज्ञात्वा स्थिराबुद्धिश्च निश्चला । सावित्र्याश्च महाहाराजो प्रतस्थे सौवर्णं प्रति । दृष्टीत्वा तु वनं राजा द्युमसेनस्य

॥ ३ ॥ सविधौ । स्वस्मानुगो महाराजो दृढामात्यैः समन्वितः । नारदस्तु ततो खेवे तच्चैवान्तरधीयत । स गत्वा राजशार्दूलो द्युमत्सेनवशङ्कतः । दृढ-
 १४४ खान्धश्च राजासौ दृढमूलमुपाश्रितः तस्या अश्वपतिराजासौ पादौ जग्राह बोधयान् । स्वनाम च समुच्चार्य तस्यै तस्य समीपतः । उवाच राजा तं
 भूपं किमागमन कारणं । पूजयित्वा र्घदानेन वन्यमूलफलैश्च सः । ततः पप्रच्छ कुशलं सराजामुनि सत्तम । अश्वपतिरुवाच ॥ कुशलं दर्शनेनाद्य तव राज-
 न्ममाद्य वै । दुहिता नाम सावित्री तव पुत्रमभीषति । भर्तारं राजशार्दूलं प्राप्नोत्वियमनिन्दिता । ममेदं काञ्चित् पूर्वं भर्तारमनया विभो ।
 आवधोऽथैव संबन्धो भवेत्त्वद्य मनेषितः । द्युमत्सेन उवाच । दृढखान्धश्च राजेन्द्र फलमूलाशनो नृप । राज्याच्युतश्च मे पुत्रो वन्येनाद्य च जीवति ॥
 सा कथं सङ्गते दुःखं दुहिता तव कानने अनभिज्ञा च दुःखानामित्यहं नाभिकाञ्चते । अश्वपतिरुवाच ॥ अनया च दृतो भर्ताजानन्त्या राजसत्तम ।
 अनेन सङ्गवासस्ते तव पुत्रेण मोनद । स्वर्गमुख्यं महाराज भविष्यति न संशयः । एवमुक्त्वा तदा तेन राजा राजर्घिसत्तम । तथेति सप्रतिज्ञाय चकारोदाह-
 मुत्तमं कृत्वा विवाहं राजेन्द्रं संपूज्य विविधै धनैः अभिवाद्य द्युमत्सेनं जगामनगरं प्रति सावित्री तु पतिं लब्ध्वा इन्द्रं प्राप्य शचीयथा । सत्यवानपि ब्रह्मर्षि-
 तया पद्मगामिनन्दितः । क्रीडते तदनोद्देशे पौलोम्या मधवानिव । नारदस्य च तडाक्यं हृदयेन मनस्विनी । वहन्ती नियमं चक्रे व्रतस्यास्य च भामिनी ।
 गणधन्ती दिनान्येव न लभेत्तोषमुत्तमं । आत्मा तद्विवसं विप्र भर्तुर्भरणकारणं । व्रतं चिराचमुद्दिश्य दिवाराचं स्थिराभवत् ततस्त्रिरार्चं निर्हृत्य सन्तर्प्य पि-
 तृदेवताः । अचान्तरे च नियमं त्रिदिनस्य मनस्विनी । अस्मिन्दिने च मर्त्यं तदा सत्यवता मुने । कुठारं परिसंगृह्य पीठकं चैव सुव्रत । प्रतस्थितं वनायैव सा
 वित्री वाक्यमब्रवीत् । नञ्जान्तव्यं वनत्वद्य मम वाक्येन मानद । अथ वा गम्यते साधो मया सह वनं व्रज । संवत्सरं च सस्यूणीं आश्रमेऽस्मिन्मम प्रभो । तद्वनं
 द्रष्टुमिच्छामि प्रसादं कुरु मे प्रभो ॥ सत्यवानुवाच ॥ नाहं स्वतन्त्रः सुश्रेणि दृच्छस्व पितरौ मम । ताभ्यां प्रस्थापिता गच्छ मया सह सुचिन्मिता ।
 एवमुक्त्वा तदानेन भर्तासा कमलोत्तमा । अश्वसुरयोः पादौ अभिवाद्य तमब्रवीत् । वनं द्रष्टुं समिच्छेयं आज्ञां मङ्गं प्रदीयतां । उवाच वचनं

साध्वी वरमेकं प्रयच्छमे । भर्चा सह वनं गन्तुमेतत्त्वयते मनः । तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा द्युमत्सेनो ब्रवीदिदं । व्रतं कृतं त्वया भद्रे पारणं कुरु सुव्रते ।
 पारणान्ते मीरु ततो गन्तुं चाथ त्वमर्हसि । सावित्रीपुत्रवाच । नियमस्तु कृतोऽस्माकं राजौ चन्द्रोदये सति । आते मया प्रकर्त्तव्यं भोजनं तात मे शृणु । वन
 दर्शनं कामोक्तिं भर्चा सह समाद्यथै । न मे तच्च भवेद्ग्लानिर्भर्चा सह नराधिप । इत्युक्तस्तु तदा राजा द्युमत्सेनो महीपतिः । यत्ने भिलषितं पुत्रि
 तत्कुरुष्व सुमध्यमे । नमस्कृत्वा तु सावित्रीं स्वशूश्रूषुरयोरपि । सहिता तेन शार्दूल तेन सत्यवता विभो । विलोकयन्ती भर्तारं तंच कालं
 मनस्विनी । वनं च फलितं दृष्ट्वा पुष्पितं द्रुमसङ्कुलं । द्रुमाणां चैव नाशानि वृक्षाणां चैव भामिनीः । पश्यन्ती वृक्षयूथानि हृदयेन प्रवेपती । तच्च
 गत्वा सत्यवान्ने फलान्यादाय सत्वरः । काष्ठानि च समादाय ववन्ध भारकं तदा । कविनं पूरयामास कृत्वा वृक्षावलोकनं । वटवृक्षतले साध्वी
 उपविष्टा महासती । काष्ठान्याटयतस्तस्य जाता शिरसि वेदना । ग्लानिस्तु महती जाता गात्राणं वेपथुस्तदा । आगत्य वृक्षसमीपं सावित्रीमिदं
 मब्रवीत् । ग्लानिस्तु महती जाता शिरसश्चापि वेदना । कण्टकैर्भिद्यते भद्रे शिरो मे शूलसंमितैः । उत्पङ्गे तव सुश्रोणिं स्तुमिच्छामि सुव्रते । विश्रमस्तु
 महाबाहो सावित्री प्राह दुःखिता । अभिज्ञाता विशालाक्षी तस्य नृत्योर्मनस्विनी । प्राप्तकालं मन्यमाना तच्च तथैव भामिनी । सत्यवानपि सुप्तस्तु कृत्वा
 त्पङ्गे शिरस्तथा । तावत्तच्च समागच्छत्युरुषः कृष्णपिङ्गलः । आज्वल्यमानो वपुषा ददर्शाय च भामिनी । उवाच वाक्यं वाक्यज्ञा कस्त्वं लोकभयङ्करः । यमउवा
 च । क्षीणायुस्तु वरारोहे भर्ता तव मनस्विनी । विना केनापि च न मां नेतुं शक्यस्त्वदन्तिकात् । देविदुर्विषहं तेजः शेटुं शक्यं न ते शुभे इति ज्ञात्वा महा
 भागे स्वयं भागमनं मम । इत्युक्त्वा तां वरारोहां तस्य देहान्महात्मनः । अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं बध्वा पाशेन सुस्वरं । निचकर्ष ततो वेगाद्गृहीत्वा प्रस्थितः पुरीं ।
 सावित्री तु ततः पश्चादनुयातिस्म तं पतिं । यमउवाच निवर्त्तस्तु महाभागे त्वं दूरं समुपागता । गत्वा स्वभवनं शीघ्रं कुरु चैवोर्ध्वदैहिकं । एवमुक्ता तु सा तेन
 प्रत्युवाच यमं तदा । न श्रमे नैव च ग्लानिः सकाशे तव मानद । विशेषतस्तु भर्तुर्मे कुतो ग्लानिर्मे सुरेश्वर । धर्मेण त्वं पालयसे धर्मेण त्वं विवर्धसे । ना

१४६ । नमः । अर्चयित्वा तत्राचार्यं सपत्नीकं सुसंमतं । तस्मै सङ्कल्पितं सर्वं हेमसावित्रिसंयुतं । मन्त्रेणानेन दातव्यं द्विजमुखाय सुव्रत । सावित्री-कल्पविद्
 वे प्रक्षिपेत् तत्रा मुने । सावित्री जगतां माता सावित्री जगतः पिता । मया दत्ताच्च सावित्री ब्राह्मण प्रतिपृच्छतां । अवैधव्यञ्च मे नित्यं जावजन्म
 नि जन्मनि । स्वताच्च वसते कोके ब्रह्मणा पतिना सह । तच्चैव च चिरं कालं भुञ्जन् भोगाननुत्तमान् । सावित्र्युवाच । या मदीयं व्रतं देव मत्वा नारी
 करिष्यति । मर्तुः सा सञ्चिता साध्वी समस्तसुखमाजना । धर्मराज उवाच । नारी वा विधवा वापि अपुत्रा पतिवर्जिता । सभर्तृका
 सपुत्रा वा कार्यव्रतमिदं शुभं । ज्येष्ठमासे तु संप्राप्ते पौर्णमास्यां पतिव्रता । स्नात्वा चैव शुचिर्भूत्वा वटं सिञ्च्य वङ्गदकैः । सजेष्ट वेष्टयेत्
 मत्वा मन्त्रं पुष्पाक्षतैः शुभैः । नभोवैव स्वतायेति धामयन्ति प्रदक्षिणं । रात्रौ कुर्वीत नक्तञ्च अब्दमेकं समाहिता । तथैव वटवृक्षञ्च
 पक्षे पक्षे प्रपूजयेत् । अनेनैव विधानेन कर्त्तव्यं व्रतमुत्तमं । सर्वात्मनोरयान् प्राप्य ब्रह्मलोके महीयते । इति स्कांदे सावित्री व्रतं । अष्टोद्यापनं ।
 संप्राप्ते तु पुनर्ज्येष्ठे सधुमुक् द्वादशीं नयेत् । दन्तानां धावनं कृत्वा नियमं कारयेत्ततः । चिराचं लङ्घयित्वा च चतुर्थे दिवसे त्वहं । चन्द्रायार्चं प्रदत्वा च
 पूजयित्वा तु तां सर्तीं । मिष्टाक्षानि यथा शक्या भोजयित्वा द्विजोत्तमान् । भोजे हन्तु अगृह्णाधि निर्विघ्नं कुरु मे शुभे । नियम मन्त्रः । कृत्वा वंशमये पा
 चे बालुका प्रत्यमेव सप्तधान्ययुतं पात्रं प्रत्येकेन द्विजोत्तम वसुधापरि संस्थाप्य सावित्री ब्रह्मणा सह । हैमीं कृत्वा तयोः प्रीत्यै चिराचमुपवासतः । न्यग्रो
 धस्य तले तिष्ठे चावधैव दिनचयं । सौवर्णीक्षैव सावित्रीं सत्येन सह कारयेत् । रौप्यपर्यंकमारोप्य रथोपरि निवेशयेत् । पलादूर्ध्वं यथा शक्या रथं
 रौप्यमर्चं शुभं । काष्ठमारं कुठारञ्च वटक्षैव सुविस्मृतं । एवञ्च मिथुनं कृत्वा पूजयेद्गतमत्सरा । वर्तुलं मण्डलं कार्यं गोमयेन तपोधन ।
 पञ्चाक्षतेन स्नपनं मन्त्रं पुष्योदकेन च चन्दनामरुक्पूरैर्माल्यवस्त्रविभूषणैः पीतपिष्टेन पद्मञ्च चन्दनेनाथवा लिखेत् देवीं संपूजयेत्तत्र मन्त्रे
 निर्विधानतः । नमः सावित्रि पादौ तु प्रसावित्र्यै च जानुनी । कटिं कमलपत्राक्ष्यै उदरं भूतधारिणि । आ गायत्र्यै नमः कण्ठे शिरसि ब्रह्मणः प्रिये ।

अथ ब्रह्मसत्यवतोः पादौ धावे नमः । पूज्यावुरु ज्येष्ठाम वै नमः । परमेष्ठिने च मेढ्रं वै अग्निरूपाय वै कटिं वेधसे चोदरं पूज्यं पद्मनाभाय वै हृदि ।
 कंठं तु वेधसे पूज्यं हिरण्यगर्भाय वै मुखं । ब्रह्मणे वै शिरः पूज्यं सर्वांगं विष्णवे नमः अभ्यर्च्यैवं क्रमेणैव शास्त्रोक्त विधिना शुभं । ततो रजतपात्रेण
 अर्घं दद्यात् इमेरपि । अथार्घं । ओंकार पूर्विके देवि वीणापुस्तकधारिणी । वेदमातर्नमस्तेस्तु अवैधव्यं प्रयच्छ मे । पतिव्रते महाभागे वक्रिजाते
 शुचिस्मिते हृदव्रते हृदमते भर्तुस्तु प्रियवादिनि । अवैधव्यं च सौभाग्यं देहि त्वं मम सुव्रते । युवान् पौत्रांश्च सौरज्यं च गृहाणार्घं नमो नमः । अथ ब्रह्म
 सत्यवतोरर्घं मन्त्रः । त्वया सृष्टं जगत्सर्वं स देवासुरमानुषं । सत्यव्रतधरो देव ब्रह्मरूप नमोऽस्तुते । अथ यिमायार्घः । त्वं कर्म साक्षी लोकानां शुभा
 शुभ विवेक कृत् । वैवस्वत गृहाणार्घं धर्मराज नमोऽस्तुते । धर्मराजः पितृपतिः साक्षी भूतोऽसि जन्तुषु । कालरूप गृहाणार्घं अवैधव्यं च देहि मे । गन्ध
 मुष्पेक्षै नैवेद्यैः फलैः कुसुमदीपकैः । रक्तवस्त्रै रजङ्गारैः पूजयेद्भक्तमत्सरा । अथ सावित्री प्रार्थना । सावित्री ब्रह्मगायत्री सर्वदा प्रियभाषिणी । तेन स
 त्वेन मां पाहि दुःख संसारसागरात् । त्वं गौरी त्वं शची खण्डी त्वं प्रभा चन्द्रमण्डले । त्वमेव च जगन्माता त्वं मुद्गर वरानने । सौभाग्यं कुरु वद्विष्व देवि
 त्वं मम सुव्रते । जन्मया दुष्कृतं सर्वं कृतं जन्मशतैरपि । मस्मी भवतु तत्सर्वं अवैधव्यं च देहि मे । अथ यमसत्यवतोः प्रार्थना । अवियोगो यथा देव
 सावित्रीया सहितस्तव । अवियोगस्तथास्माकं भूयाज्जन्मनि जन्मनि । यम प्रार्थना । कर्म साक्षी जगत्पूज्यः सर्ववन्द्यः प्रसीद मे । संवत्सरव्रतं सर्वं परि
 पूर्णतदस्तु मे । सावित्री त्वं यथा देवि । अतुर्वर्षशतायुषं । पतिं प्राप्तासि गुणिनं मम देवि तथा कुरु । सावित्री च प्रसावित्री सततं ब्रह्मणः प्रिया ।
 पूजितासि द्विजैः सर्वैस्त्रिभिर्भुनिगणैस्तथा । चिसन्ध्यं देवि भूतानां वन्दनीयासि सुव्रते । मया दत्ता च पूज्यं तां गृहाण नमोऽस्तुते । जागरं तच्च कुर्वीत
 गीत नृत्यादि मङ्गलैः । सुवासिन्धु स्नतः पूज्या दिवसे दिवसे गते । सिन्दुरं कुङ्कुमं च तांबूलं च सपूजकं । तथा दद्याच्च शूर्पाणि मत्स्यं सौभाग्यमष्टकं ।
 सौभाग्यमष्टकं परिभाषायामुक्तं । सातिष्ठेच्च दिवा रात्रौ कामक्रोधविवर्जिता । दिनत्रयेपि कर्तव्यमेवमर्चादि पूजनं । ततस्तुर्थे दिवसे यत्कार्यं

॥ ३ ॥

१४७

तच्छृणुष्वमे । मिथुनानि चतुर्विंशः षोडश द्वादशाष्टवा । पूजयेद्वस्त्रगोदानैर्भूषणाच्छादनासनैः । आचार्यं च ततः पश्चाद्भक्तस्य विधिकारकं । स व लक्षण
सम्पन्नं सर्वं शास्त्रार्थं पारंगं । वेद विद्या व्रत ज्ञानं ज्ञानंतु विजितेन्द्रियं । सपत्नीकं समम्यर्थं वस्त्रालङ्कार कुण्डलैः । श्रयां सोपस्करां दद्याद्गृह्यैवाति शोभनं
अशक्तस्तु यथा शक्या श्लोकं श्लोकश्च कस्ययेत् । सौवर्णं प्रतीमां पुञ्चयतिनासह दापयेत् । दानमन्त्रः । सावित्रि त्वं यथा देवि चतुर्वर्षं शतायुषं । सत्य
वन्तं पतिं खत्वा मया दत्ता तथा कुरु । सावित्री जगतां माता सावित्री जगतः पिता । मया दत्ता च सावित्रि ब्रह्मणा प्रतिगृह्यतां । प्रतिग्रह मन्त्रः
मया गृहीता सावित्रि त्वया दत्ता सुशोभने । यावच्चन्द्रस्य सूर्यस्य सह भर्त्ता सुखीभव । गुरुश्च गुरुपत्नीश्च ततो भक्त्या क्षमापयेत् । वन्ययाकृतवैकल्यं व
तेस्मिन्दुरधिहितं । सर्वं सम्पूर्णतां वातु युवयोरर्चनेन तु । धर्मराजो यमो धातानिलः कालोऽन्तकोव्ययः । वैवस्वतश्चित्रगुप्तः दध्नोऽद्युः क्षयोवटः मासि
मासि तथा त्वेतैर्नामभिः सेचयेद्दण्डं । न्यग्रोधेऽहं वसेनित्यं तस्माद्यज्ञेन सेचयेत् । ततो गुरुं सपत्नीकं पूजयेद्भक्त विस्मया । भूषणैश्च सुवस्त्रैश्च कुंकुमैश्च मनो
हरैः । न्यग्रोधस्य समीपे तु गृहे वाष्पं छिले शुभे । सावित्रीयश्चैव मन्त्रेण दृतहोमंतु कारयेत् । पायसं जुहुयाद्भक्त्या दृतेन सह भाभिनि । व्याहृत्याचैव
मन्त्रेण तिलव्रीहियवांस्रया । होमांते दक्षिणां दद्याद्विजयाद्य विवर्जितः । क्षमापयेत्ततो विप्रं वन्द्यपादौ प्रयत्नतः । भुञ्जीत वासरांते तु नक्तेशांता त
पस्विनी । अर्घ्यं दद्यात् त्वरन्त्यतैर्दृष्टाचैव प्रणम्य च । अरन्धति नमस्तेस्तु वसिष्ठस्य प्रिये शुभे । सर्वदेव नमस्कार्ये पतिव्रते नमोस्तुते । अर्घ्यमेतन्मया
दत्तं फल पुष्य समन्वितं । पुञ्चान्देहि सुखन्देहि गृहाणार्घं नमोस्तुते । सखिभिर्ब्राह्मणैः सार्द्धं भुञ्जीतविजितेन्द्रिया एवं करोति यानारी व्रतमेतदनुत्तमं ।
आतरः पितरौ पुत्राः क्षत्रुरौ क्षत्रजः क्षया । चिरायुष क्षया रोम्या स्युस्तज्जगत्ततचयं । भर्त्ता च सहिता साध्वी ब्रह्मलोके महीयते । इति व्रतार्के स्वां दे
सोद्यापनं सावित्री व्रतम् । अथाषाढ पौर्णमास्यां गोपद्मव्रतं । तत्तपूजा । चतुर्भुजं महाकायं जांबूनद समप्रभं । शङ्खचक्र गदापद्म रमा गरुड शोभितं
सेवितं मुनिभिर्देव बच्च गन्धर्व किन्नरैः । एवम्विधं हरिं ध्यात्वा ततो यजनमारभेत् । ध्यानं । आवाहयामि देवेशं भक्तानामभयप्रदं । स्निग्धकोमल

१४७

केसव मनसावाहयेद्वरि । सहस्रशीर्षेत्यावाहनं । सुवर्णं मणिमिर्दिव्यैः रचिते देवनिर्मिते । दिव्यसिंहासने कृष्ण उपविश्य प्रसीदमे । पुंरुष आसनं
 पादोदकं सुरश्रेष्ठ सुवर्णकलशे स्थितं । गन्धपुष्पाक्षतै युक्तं पार्थ मे गृह्यतां विभो । एतावानस्येति पार्थ । अष्टद्रव्य समायुक्तं स्वर्णपाचोदकं शुभं । भोऽभ
 यंकर भक्तानां गृहाणाचमनीयकं । तस्माद्विराडि त्याचमनीयं । गङ्गा गोदावरी चैव यमुनाच सरस्वती । नर्मदा सिन्धु कावेरी ताम्रः खानीयमाहृतं ।
 यत्पुष्पं स्नानं । वस्त्रं युग्मं समानीतं पहसूत्रेण निर्मितं । सुवर्णं खचितं दिव्यं गृहाण त्वं सुरेश्वर । तं यज्ञं वस्त्रं । कार्पासतन्तुभिर्युक्तं ब्रह्मणा निर्मितं
 पुरा । अनेक रत्न खचितमुपवीतं गृहाण मे । तस्मात् यज्ञोपवीतं । चन्दनं मलयोद्भूतं कक्षूर्यगरु संयुतं । कर्पूरेणच संयुक्तं स्त्रीकुण्डलानु लेपनं । तस्मात्
 गन्धं शतपत्रैः कर्णिकारैश्चंपकै र्मल्लिकादिभिः । तुलस्या युक्तं पुष्पाणि गृहाण पुरुषोत्तम । तस्मादस्या पुष्पं । दशांगं गुग्गुलं धूपं सुगन्धं च मनोहरं ।
 छन्ध्यागुरु समायुक्तं धूपं देव गृहाण मे । यत्पुष्पं धूपं । आन्यच्च वर्त्ति संयुक्तं वक्रिना योजितं च यत् । दीपं गृहाण देवेश चैलोक्तं तिमिरापहं । ब्राह्म
 णोऽस्य दीपं । अन्नं चतुर्विधं स्वादु रसैः षड्भिः समन्वितं । भक्ष्य भोज्य समायुक्तं नैवेद्यं गृह्यतां हरे । चन्द्रमा० नैवेद्यम् । इदं फलं पूगीफलं महद्दिव्यं ना
 म्या० तावूषं हिरण्यगर्भं सप्ता० दक्षिणा यज्ञेन पुष्पांजलिं ततद्वर्षोक्तं वायणं सुपकान्नमिदं विप्र गृहाण त्वं द्विजोत्तम । त्वत्प्रसादा दहं विप्र व्रतस्य फ
 लं भाग्यवाम् । प्रदक्षिणा मन्त्रहीनं० प्रार्थना अथ कथा । सूत उवाच । नाथैकं त्वां हि पृच्छामि चतुर्वर्गं फलप्रदं । सर्वं रोगप्रशमनं विष्णुसारूप्यं मुक्तिदं ।
 नारीश्वरमथवा पुंसां मुक्तिं मुक्तिं फलप्रदं । ब्रूहि चेदस्ति देवर्षे कृपां कृत्वा ममोपरि । नारद उवाच । भगवन् सर्वं माख्यास्ये यत्पृष्टं विदुषा त्वया । गो
 पशुकं व्रतं स्त्रीनं व्रतानां व्रतमुत्तमं । कर्तुं सिद्धिं करं दिव्यं विख्यातं भुवनत्रये । सनत्कुमार उवाच । भगवन् भूतभव्येश सर्वशास्त्र विशारद । तद्गतं
 ब्रूहि मे ब्रह्मन् कथमुद्यापनं भवेत् । पुरेदं केन वाचीर्णं देवर्षे कथय व्रतं । नारद उवाच । आषाढ कार्तिकौ मासौ व्रत ग्रहणे च सिद्धिदौ । आषाढां
 पौर्णमास्यां तथाष्टम्यां हरे दिने । प्रारम्भे व्रतमेतच्च कार्तिकावधिसत् तिथौ । तिलाभक्षकं कल्केन स्नानं नित्यं विधाय च । नदी तीरे यवागोष्ठे शि

॥ ३ ॥ वागारे हरे रूहे इन्द्रावने वापिविष्णो लिखेज्जोपद्रकं पदं । चयस्त्रिंशत् पद्मानि कुर्याद्भक्त्या दिने दिने । तत्संख्यया प्रकर्त्तव्या अर्घं प्रदक्षिणानतीः ।
 १४८ वाचं कृष्णं समुद्दिश्य लक्ष्म्यासह जगद्गुरुं गन्धाद्यै रुपचारैस्तु यथा शक्या प्रपूजयेत् । ब्राह्मणश्च ततः पूज्यं पद्मं संख्याच मुत्सृजेत् । प्रथमेऽद्देशे वट
 कैट्वितीये पूषकेव्रती । तृतीये शालिपिष्टाक्षे स्तुतये पूरिकादिभिः । पञ्चमे परमाक्षे संख्येयै पूजयेत् व्रती । अथैवोदाहरन्तीममिति हासं पुरातनं ।
 ऋषीणां पृच्छमाणां सूतेनोक्तं मया श्रुतं । ऋषय ऊचुः । केन चादौ पुराचीर्णं मर्त्ये केन प्रकाशितं । कथमुद्यापनं तस्य किं फलं सूत कथ्यतां । सूत उ
 वाच । पुरा शक्रोऽमरावत्यां देव दानव किन्नरैः । रुद्रैरादित्य वचाद्यै गन्धर्वैर्वसुभिः सह । रम्भा नृत्यं समारम्भे क्रीडालोभेन विह्वला । एवं नित्यं क्रिय
 माणे जुटितम् चर्म मण्डलम् । क्षणं तत्र भिचार्याश्च धर्मराजस्तमुक्तवान् । यम उवाच । जन्म मध्ये व्रतं यैश्च न कृतं प्राणिभिः क्वचित् । तच्चर्म स्नायुभिः
 शक्र कर्त्तव्यं प्लावनं तयोः । नारदेन श्रुतं तत्र जगाम यदुनन्दनम् । अर्चयित्वा तु तं कृष्णं वचनं वेदमब्रवीत् । श्रीकृष्ण उवाच । सर्वे लोकज्ञ देवर्षे
 भुवनेषु चरन् सदा । तत्र ज्ञातं महास्ययं श्रुतं मे धर्म संसदि । तत्र सर्वे समावाताः सुरा इन्द्रास्तुर्हृश । रुद्रा एकादश विदुरादित्या द्वादशापिच ।
 ब्रह्मवैष्टी तथा नाग यक्ष राक्षस पक्षगाः । रम्भाश्च समारम्भं नृत्यं शक्रस्य पश्यतः । जुटितचर्मवाद्यानामब्रुवंस्तस्य साधनं । यमः प्राञ्च तदा दूतान्
 सुमद्राञ्च व्रताक्षि भो । तामानवश्च तच्चर्म वाद्ययोग्यं सदास्त्विति । तच्छ्रुत्वा तु मया भीत्या सर्वेऽपि निवेदितं । सूत उवाच । इति नारद वाक्यन्तु श्रु
 त्वा कृष्णस्त्वरात्स्वितः । सुमद्रायां गृहं गत्वा पूजितस्तमुवाचह । किञ्चिद्भूतं त्वया मद्दे कृतं वानेत्य शंसयं । सुमद्रोवाच । सर्वं व्रतानि भो कृष्ण
 कृतान्त्येष न शंसयः । नोचेन्नव सहोदयं नस्थामर्जुनवधभा । पुत्रोभिमन्युश्च कथं कथयस्व जगत्पते । श्रीकृष्ण उवाच । तथापि त्वं महाभागे व्रतमे
 कं समाचर । गोपयेति विस्मृतं त्रिषु लोकेषु विस्रुतं । इति कृष्ण वचः श्रुत्वा सुमद्रा तत्तदाकरोत् । कृष्णोपदिष्टविधिना सत्वरं च समापितं । वेद्या
 पने व्रते पूर्वे काले ममभटा वयुः । दूता ऊचुः । सुमद्रे तव देवस्य चर्मार्थं त्नागता वयं । त्वच्चर्म सुरवाखाद्यार्थं वनेन च प्रमत्तितं । इति

इत वचः श्रुत्वा सबतास्मीति सा ब्रवीत् ततो भटाः सर्वेण ददन्तुः सादरास्तदा । पद्मानां निचयं तस्या गृहे गां च सवत्सकां । स्मृतिं
 हस्तमात्रे तु सुषमिदं उताशनं । कृष्णोपदिष्टं वोक्ष्येवं भटा कर्मुयुमान्तिकं । प्रापद्यत प्रभावेण सुभद्रा पदमच्युतं । नारद उवाच । इति सूत वचः
 श्रुत्वा ऋषयः सन्निरे व्रतं । वनत्कुमार उवाच । भो भो नारद देवर्षे सर्वज्ञान सुधानिधे । शीघ्रं ब्रूहि सखे मेद्य व्रतस्योद्यापने विधिम् । नारद उवाच
 पूर्वे तु ऋष्यने वर्षे व्रतस्योद्यापनं भवेत् । श्रीविष्णोः प्रतिमा कार्या सुवर्णस्य पत्थेन वै । सुष्य मण्डपिका कार्या चतुर्द्वारा सुशोभना । तन्मध्ये पूजयेद्ग
 त्वा रमया सजितं हरिं । चयस्त्रिंशत् ततो विप्रान् कृत्वा होमं समाचरेत् । अतो देवेति तन्त्रेण जुहुयात् तिलपायसं । रक्तवस्त्रयुतां धेनुमाचार्याय
 निवेदयेत् । प्राङ्मूर्त्यां सपत्नीकान् भोजयेत् पूजयेत्तथा । एवं यः कुरुते विप्रः तस्य श्रीरचत्ता भवेत् । यं यं चिन्तयते कामं तं तं प्राप्नोत्य संशयं ।
 ज्ञाने धिष्णुवद् ग्रन्थेत् सर्वपापविमर्शितः । इति नारदीये गोपद्म व्रतं । अथ मूलं शिष्टाचार एव । अथाषाढपौर्णमास्यां कोकिलाव्रतं । अषाढ
 स्याधिरासस्ये लोकानुष्ठानं तु निःप्रमाणं तद्विधिः आचम्य प्राणानायम्य मासपञ्चाद्युक्तिस्थ ममेहजन्मनि सर्वपापक्षय पुत्र पौत्र लक्ष्मी अवैधव्य सपत्नी
 नाम सौभाग्यसिद्धिदारा कोकिलारूप गौरी प्रीत्यर्थं कोकिलाव्रतं करिष्य इति सङ्कल्प्य । अषाढ पौर्णमास्यां तु सन्ध्याकाले स्नानस्थिते । सङ्कल्पमेन्मास
 मेकं आवणे प्रत्यङ् मूर्ध्नि । स्नानं करिष्ये नियमाद्भस्मचर्चयिष्यता सती । भोक्त्यामि नक्तं भूषय्यां करिष्ये प्राणिनां द्यामित्युक्ता । स्नानं करोमि देवेशि
 कोकिले प्रीतये तव । जलेश्विन् पावने पुष्ट्ये सर्वदेव जलाशये । इति मन्त्रेण तिलाभस्मकैः सर्वौषधिजलेन चाष्टौ दिनानि प्रत्येकं तिलाभस्मकपिष्टेन
 सर्वौषधियुक्तेन च षट्दिनान्तेवं मासावधि स्नाने क्रमः । एवं स्नात्वा रविं ध्यात्वा तस्मै अर्घ्यं दद्यात् । ततः आदित्य भास्कर रवे अर्घ्यं सूर्ये दिवाकर ।
 प्रभाकर नमस्तुभ्यं गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते । इति सूर्यार्घ्यः । ततः सूर्यपक्षां रौप्यपादां भौतिकतेषां प्रवालमुखां रत्नशृङ्गां चूतचम्पकदल्लक्षां यत्किरूपि
 णीं कोकिलां सिद्धित्वा पूजयेदित्युक्तं । सूर्यपक्षां रत्ननेत्रां प्रवालमुषपङ्कजां । कस्तूरीवर्णं संयुक्तामुत्पलां नन्दने वने । चूतचम्पकदल्लक्षां पुष्टं सरसमन्वि

॥ ३ ॥ कां । चिन्तयेत्प्रवर्ती देवीं कोकिलारूपधारिणीं । ध्यानं । आवाहयामि त्वां देवि कोकिलारूपधारिणी । आगच्छ कोकिले देवी देहि मे वाञ्छितं फलं ।
 १४८ तिलकुन्दममरुहा श्रीरुखे नन्दने वने । आवाहनं । आसनं सौमवस्त्रेण निर्मितं स्नानघे तव । गृहाणेदं मया दत्तं कोकिले प्रीतिवर्धनि । आसनं ।
 तिलकुन्दे तिलकुम्बे तिलशौखे तिलप्रिये । सौमवस्त्रे धनपुष्पांश्च देहि मे कोकिले नमः । तिलपुष्पं फलैर्युक्तं पादं मे प्रतिगृह्यतां । पादं । रत्नच
 मयपुष्पैश्च पीतचन्दनसंयुतं । हेमपाशेस्त्रितं तोयं गृहाणार्घं नमोस्तुते । अर्घ्यं । निर्मलं सलिलं गांगं कोकिले पक्षिरूपिणि । वासितं च सुगन्धेन गृहाणा
 प्रमनोवकं । आचमनं । पञ्चाशतेन स्नपनं कोकिले कलकण्ठके । मया दत्तेन प्रीता त्वं भवत्वं परमेश्वरि । पञ्चाशतं । मन्दाकिनीजलं पुष्पं सर्व
 तीर्थं समन्वितं । आवाहन्ते मया दत्तं कोकिले गृह्यतां नमः । स्नानं । वस्त्रात्का पांसूत्रेण वासांसि विविधानि च । पीतवस्त्रप्रदानेन प्रीतामय ममांवि
 के । वस्त्रं । कण्टकवृक्षं मया दत्तं नानावर्णं विचित्रितं । कोकिले गृह्यतां देवि प्रसीद परमेश्वरि । हरिद्रारञ्जितं देवि कण्टकसूत्रं समर्पितं । कोकिले
 सुमने देवि भरदा भवमेभिजे । कण्टकसूत्रं । यानि रत्नानि सर्वाणि गन्धर्वेषू रगेषु च । तैर्युक्तं भूषणं हैमं कोकिले प्रतिगृह्यतां । भूषणं । श्रीरुखं
 चन्दनं दिव्यं मयवाद्रिसमुद्भवं । विलेपनं सुरश्रेष्ठे गृह्यतां परमेश्वरि । गन्धं । अक्षताः । कुङ्कुमाक्षतकं दिव्यं कामिनीभूषणस्य दं । सौमवस्त्रं गृहाणेदं
 प्रसीद परमेश्वरमे । कुङ्कुमादि शतपञ्चैर्जालीपुष्पैश्च चम्यकैः । मरुपचकैः पाटलैश्च दूर्वापुष्पं गृहाण मे । पुष्पं । वनस्पति रघोऽधूप इति धूपः । आभ्य
 ष्य भर्तिसंयुक्तं इति दीपः । शर्करास्रष्टसाद्यानि दधिघ्नोर घृतानि च । आहाराद्यं मया दत्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां । नैवेद्यं । पाटलोशीरकर्पूरं रघुतं स्नादुषु
 शीतजं । स्नानीयार्घ्यं मयानीतं कोकिले प्रतिगृह्यतां । चन्दनागरकर्पूरं कसूरी केसरान्वितं । करोद्वर्तनकं देवि गृह्यतां हरिश्चमे । करोद्वर्तनं । कू
 षाश्वः नाबिकेरश्च पनसं कदलीफलं । मांवरं मातुलिकुम्बं फलं गृह्य नमोस्तुते । फलं । पूगीफलं महर्हियं इति तांबूलं । हरिश्चमर्मेति दक्षिणा ।
 कोकिले कृष्णवर्णे च सदा वससि कानने । मवान्यै हरकान्तायै कोकिलायै नमोनमः । नीराजनं । पूजिता परया भक्त्या कोकिला गिरिशप्रिया ।

पुष्पैर्नानाविधैः श्रेष्ठैर्वेदास्तु सदा मम । पुष्पाञ्जलिः । कोकिलारूपधारिण्यै जगन्मात्रे नमोस्तुते । शरणागतदीनानां वाहि देवि सदाविके ।
 मन्त्रपुष्पाञ्जलेर्वृक्षं तोयं हेमफलान्वितं । अर्घं गृहाण देवेशि वाञ्छितार्थं प्रयच्छ मे । आषाढस्य सिते पक्षे मेघवर्षे हरप्रिये । कोकिले त्वं जगन्मातर्यै
 शार्वर्घं नमोस्तुते । पुनरर्घं । तिलस्त्रेहे तिलमुत्सेति । रूपं देहि यशोदेहीति प्रार्थना । अन्तेहेमीं तिलपिष्टां कोकिलां कृत्वा विप्राय दद्यात् ।
 देवि वैश्वर्योत्पन्ने विंध्यपर्वत वासिनी । अर्चिता पूजितासि त्वं कोकिले हरवत्सले । कोकिले कलकण्ठासि माधवे मधुरसुरे । वसन्ते वससे देवि
 गच्छ त्वं नन्दनं वनं । विसर्जनं । इति कोकिलाव्रत पूजा ॥ अथ कथा ॥ युष्टिर उवाच ॥ स्वभर्तृ रतिसंबन्धे महास्नेहे यथा भवेत् । कुलस्त्रीणां तथा
 च ध्वजतं मम जगद्गुरो । श्रीकृष्ण उवाच । यमुनायास्तटे पूर्वे मधुरास्ति पुरीशुभा । तस्यां शचुन्न नामा भूद्राणां राघववंशजः । तस्य भार्या कीर्त्ति
 नाका नामासीत्प्रसिता भुवि । तया प्रसम्य जगवान् वशिष्टो मुनिसत्तमः । दृष्टः कथं मुनिश्रेष्ठ सौभाग्यमगुलं लभेत् । एवमुक्तस्तथा ज्ञानी वशिष्टः
 कीर्त्तिमासवा ध्यात्वा मुहूर्त्तमाचखौ कोकिलाव्रतमुत्तमं । वशिष्ट उवाच । आषाढ पौर्णमास्यान्तु संध्याकालेऽप्युपस्थिते । सङ्कल्पयेन्मासमेकं यावत्
 प्रत्यहं स्नानं करिष्ये नियताः ब्रह्मचर्ये स्थितासती । भोक्त्वापि नक्तं भूष्यां करिष्ये प्राणिनां दयां । इति सङ्कल्प्य पुरुषो नारी वा ब्राह्मणान्तिके ।
 प्राप्यानुशां ततः प्राङ्गे सर्वं सामग्री संयुतः । पुरुषः प्रतिपत्काले दन्ताधानं पूर्वकं । स्नानम् कुर्वाद्रते पार्श्वे सुगन्धा मलकैश्चिलैः । दिनाष्टकम्
 ततः प्रसादं सर्वैषध्या पुनः पुनः । वचसा पिष्टया चाष्टौ दिनानि दृष्टमाचरत् । खात्वा ध्यात्वा रविम् संध्यां तर्पयित्वा पितुं सज्ज । तर्पयित्वा
 विखेत्पिष्टैः कोकिलां पदिरूपिणीं । कलकण्ठां शुभैः पुष्पैः पूजयेच्चम्पकोद्भवैः । पत्रैर्वा धूपनैवेद्यैर्दोषालकक चन्दनैः । तिलतण्डुलदूर्वाद्यैः पूजयेत् तां
 समापयेत् । नित्यम् तिलव्रतीमन्त्रा मन्त्रेणानेन पाण्डव । तिलस्त्रेहे तिलमुत्से तिलसौख्ये तिलप्रिये । सौभाग्यधनपुत्रांश्च देहिमे कोकिले
 नमः । इत्युच्चार्य ततः प्रसादं हस्तस्यैव संयतः । कृताचारस्सुपेत्यार्थं यावन्मासः समाप्यते । मासान्ते ताम्रपत्रान्तु कोकिलां तिलपिष्टां रत्ननेत्रां

॥ ३ ॥ सर्वपक्षां शास्त्राणां निवेदयेत् । सर्वैर्गुणैस्तथा युक्तां चावस्थां कुलजाय च । अशू-अश्वरवर्गे वा दैवज्ञे वा पुरोहिते । व्यासेच संप्रदातव्या व्रतिभिः
 १५० व्रतकांक्षया । तिस्रस्तु हे इति दानं मन्त्रः । एवं या कुरुते नारी कोकिला व्रतमादरात् । सप्तजन्मनि सौभाग्यम् आ प्राप्नोति सविस्तरं । निःसंपतम्
 पतिं मन्त्रं सत्तेहम् मास्य भूतस्ते सतामौरीपुरं याति विमानेनार्कं वर्चसा । एतद्व्रतम् वशिष्ठेन मुनिनागदितम् पुरा । तया वा नुष्ठितम् पार्थ समग्रम्
 कीर्त्तिमाकवा । तस्याश्च सर्वं सम्पत्तिम् वशिष्ठवचनादिह । पुत्रसौभाग्यं सत्कारम् ब्रह्मस्य प्रसादजं । एवमन्यापि कौतेय कोकिलाव्रतमादरात् ।
 परिष्ठाति व्रतं तस्याः सौभाग्यम् च भविष्यति । ये कोकिलां कलरवां कलकण्ठपीठां यच्छन्ति साज्जतिसपिष्टमयीं विजेन्मखेनन्दनादिषु वनेषु विहृत्य
 कामम् मर्त्येवमेत्यं सधुरध्वनयो भवन्ति । इति हेमाद्रौ भविष्योत्तरे कोकिलाव्रतम् । अथापरमावाढाधिमासे गुरुं राचारं प्राप्तम् कोकिलाव्रतम् ।
 मुचिष्टिर उवाच । मधुनावासाद्रे एको मधुरानगरो ब्रुवा । तस्यां ब्रह्मनामा भूदावा राघवनन्दनः । तस्य भार्या कीर्त्तिमासा नामासीत्पुत्रिता
 भुवि । प्रथमं मयमान् प्रष्टो वशिष्ठो मुनिपुत्रजः । कीर्त्तिमालोवाच । वदमे त्वं मुनिश्रेष्ठ सौभाग्यं प्राप्तिदम् व्रतम् । पूज्यः कथम् च भगवान्
 श्रियः केन व्रतेन च । वशिष्ठ उवाच । यदि पृच्छसि मे त्वंहि व्रतानां मुत्तमम् व्रतम् । तारणं सर्वपापानां कथयामि निबोध तत् । दृष्टं प्रजापते
 सृष्टेः प्रसादेवा समागताः । क्षयस्य तथा सर्वे विद्याधर गणास्तथा । ब्रह्माविष्णुश्च वायुश्च देवराजस्तथैव च । वरुणोऽग्निर्धन्वाः सर्वे ये शान्ते च दिवौ
 कथः । वशिष्ठो ब्राह्मिको याम्यो विद्मानिषो महानृषिः । एतेचान्ये च क्षययः सर्वे यज्ञार्थमागताः । अपश्यन्सारदस्तश्च सन्तिकेवाग्रताइति ईश्वरेण
 विना सम्मूढहासवान् समागतान् । शिखां संसृज्य पाणिभ्याम् ननर्त्त कैवलयः प्रियः । ज्ञात्वा कलहमूलञ्च ततः कैलासमावधौ । सर्वाघनाशनम् स्थानम्
 कैलासं शिखरम् ब्रुवन् । तत्र हृदा समाधेयम् गौरीसहितशङ्करम् । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा प्रणिपत्य मुनिम् स्थितः । ईश्वरस्तमुवाचाव निःश्वसन्त
 वनेकधा । किमागवन् कृत्यन्ते मदीयम् वदन्म प्रति । शयोऽप्यासेन संयुक्तस्तकोद्भूहि द्विजोत्तम । ईश्वरस्य वचः श्रुत्वा शिखां संसृज्य पाणिना ।

दुःखमुक्त इवोवाच नारदः कलहप्रियः । नारद उवाच । यस्मिन्मित्रम् महादेव मर्त्यलोकात्समागतः । त्वदन्तिकं दुःखयुक्तस्तृणुष्व जगत्पते दक्षयज्ञ
 मन्त्रद्रुमश्च देवात्समागतः । तत्र यज्ञे स्थिताः सर्वे दक्षजामातरः प्रभो । दृष्टस्त्वं च नतन्मध्ये दृष्टाश्च विभुवनेश्वराः । तवावज्ञा कृता तेन दक्षेण पुण्यकर्म
 णा । तेन निःश्वाच संसृक्तं जामतोस्मि त्वदन्तिकं । ईश्वरेण विना किञ्चित् धर्मकार्यं न सिद्ध्यति । अतोस्य विप्लवः सर्वैः प्रयासः स्वमसंप्रति । तस्य त
 ज्ञापितं श्रुत्वा नतन्मिच्छेत्य चित्तमयत् । सक्रोधस्तु तदा ज्ञात ईश्वरो जगदीश्वरः । गौर्यां च प्रार्थितो देवः श्रुत्वा तस्मैरदेरितं । तस्य वज्रस्य घाता
 र्धं देव देव ब्रजाम्यहं । इत्युक्ता चलिता रोषादीश्वरेण निवारिता । जगदीश नमस्तुभ्यं ब्रजामि पिष्टवेष्मनि । नारदेनाथ सज्जिता गणेशेनाथ संयुता
 वज्रार्थमामता चैव दक्षद्वारे शिव प्रिया । तिष्ठन्तो हारि तां दक्षो न ददर्श महासतीं । दक्षमेकश्च तिष्ठन्तो यदा दक्षो न पश्यति । तदैवं चिन्तितं गौ
 र्यां सोवितस्त्वं मया कथं । धाविता कुण्ड निकटे हाहा कृत्वा च सा ततः । चिन्तं वञ्च्यै तदा गौर्यां श्रापं दत्त्वा सुदारुणं । दृष्टा तच्च गणेशेन पाशः परशुव
 घतः । क्षुब्धो ह्यसौ तदात्यर्थं गौर्यां अर्थे गणाधिपः । पाशेन वध्वा कतिचित्कोपास्त्रिजतवान् सुरान् । दक्षेण नोदिता देवाः सर्वे सुहाय निर्ययुः । मन्त्रद्व
 मभूजश्च सङ्गदेवैर्यज्ञेश्रितुः । तं दृष्ट्वा नारदः शीघ्रं पुनः कैलाशं मायवौ । निवेदयामास च तमुदंतं सर्वमीश्वरं । नतच्छ्रुत्वा स्थापयामास कटां कोपाद
 म्प्रति । ततोतिविकटः पुरुषो रक्तलोचनः । स वभाषे सङ्गदेवं स्नामिन्नाञ्चां देहि मे । वीरमद्रेति नामास्य कृत्वा चाञ्चां समर्पयत् । दक्षवज्रविधा
 तांश्च मन्त्रवीरपातिसत्वरं । श्रुत्वा तदीश्वर वचः सर्वं प्रमथ संवृतः । अयायौ यज्ञसदनमस्त्वमग्निषु निक्षिपन् । तत इन्द्रादयो देवाः सप्तधाव विनि
 र्ययुः । दक्षस्यात्यराजिता स्तेन विद्रुताश्च दिशोदक्ष । अनुद्रुताश्चतान् सोऽपि पूष्णो दन्ता अपातयन् । भगस्य नेत्रे नासाश्च असिपुत्राश्च क्लान्त । एवं विद्रा
 ष्य तान् सर्वांश्चिरो दक्षस्य चिच्छिदे । कृत्वैवं यज्ञघातं स आजगाम शिवांतिकं । नमस्कृत्य पुरस्तादसौ कृतं कार्यमिति ब्रुवन् । तथाप्यज्ञातं कोपोस्त्य
 ज्ञात्वेति ज्ञानचक्षुषा । प्रसादं यितुमीशानं ब्रह्मविष्णु समीयतु । नमस्कृत्य सुतस्ताभ्यां प्रसन्नो भूत्सदाशिवः । नारदस्तुं वरुणैव गीतैः शिवमन्तोऽवसत् ।

॥ ३ ॥ प्रवृत्तं वीक्ष्य तं विप्रः शिखां संस्पृश्य पाणिना । ननर्त नारदस्तत्र तोषयस्तधिकं शिवं । एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा विष्णुश्च प्रमथाधिपं । व्यभिन्नपत्तं दत्तदीन्
 १५१ कृपादृष्ट्या विलोकय । कृन्ताङ्गान् कुरु पूर्णान् स्वतान् संजीवय प्रभो । विलोकितास्ते देवेन कृपादृष्ट्या सुरास्तदा पूषादयः सरदाश्च अभूवन्तत् प्रसा
 दतः । उत्थितः पादयो मूलं ययौ दक्षः पिनाकिनः । अपराधं क्षमस्वेति पुनः पुनरुवाच ह । उत्थापितः करेणासौ दत्तस्तु सूक्ष्मपाणिना । उक्तश्च या
 युवः कार्षीरे वमोशावमाननं । विचरत् सुखेनेति मूयस्तं कोप आविशत् । शशाप च तदा गौरीं यन्नविघ्न करीं शिवः । मखेविघ्नं कृतवती दक्षस्यैषा तत
 श्चिरात् । तिर्यग्ध्वेनि सनापन्ना विचरिष्यति मूतले । ततो गौरी वमाघेनं प्रणिपत्य सदा शिवं । कथं यास्यामि तिर्यत्कं भूतले च स्थितिः कथं । अन्यथा च
 न संशिता शप एषस्त्वयोदितः । कोकिला मधुरालापा मयेयं नन्दने यतः । कोकिलानां स्वरौ रूपं नारीरूपं पतिव्रता । विद्यारूपं कुरुपाणां क्षमरूपं तप
 सिनां । अचिरादेव च पुनः कुले महति जग्मनि । मूयास्त्वमेव मर्त्ता च न वियोगश्च मे यतः । वरयेत्कुलजां प्राज्ञः कुरुपामपि कन्यकां । दुःकुले च समुत्पन्ना
 मर्त्तुः पातयते कुलं । नदीपातयते कुलं नारीपातयते कुलं । नदीनांचैव नारीणां स्वच्छन्दं ललिता गतिः । ततस्तुष्टो महादेव स्रक्के शपविमोचनं । द
 शवर्षं सहस्राणि कोकिलारूपधारिणी । नन्दने देव विपिने चरिष्यति ततः परं । हिमाचलसूता भूत्वा मां प्रिये त्वमुपेक्षसि । देवानां तु यथा विष्णुः
 सहकारो महीरुर्वा मङ्गाश्च सर्वे तीर्थानां तथा तिर्यक्षु कोकिला । आधादौ ह्रीं यदा स्यातां कोकिलाया सदा र्चनं । तदा या कुरुते नारी न सा वैधव्य
 माप्नुवात् । वसिष्ठ उवाच । एतद्वाक्यावसाने तु गौरी सा कोकिलाभवत् । तत आदि शुचिं द्वैते प्रथितं कोकिलाव्रतं । या नारी नैव कुरुते मोहात्मा
 विधवा भवेत् । कुरुत्वमेतत्कस्यापि कीर्त्तिमाले व्रतोत्तमं । कीर्त्तिमालोवाच ॥ कथमारारुध्यते गौरी कोकिलारूपधारिणी । विधानं ब्रूहि तद्विप्र त्व
 त्प्रसादात्करोम्यहं । वसिष्ठ उवाच ॥ कोकिलाव्रतं माहात्म्यं विधानञ्च वदामि ते । शृणु देवि प्रयत्नेन मन्त्रैः पौराणिकैर्युतं । मलमाये त्वतिक्रान्ति शुद्धा
 वाटेः समागते । आमात्यां पौर्णमास्यां तु सन्ध्याकाले ह्युपस्थिते । संकल्पयेन्मासमेकं आवाप्य प्रभृतिह्यहं । स्नानं करिष्ये नित्यञ्च ब्रह्मचर्यां शितासिते । भो

स्त्री नक्तञ्च भूशय्यां करिष्ये प्राणिनां दयां । सौभाग्यधनधान्यादि प्राप्तये शिवतुष्टये । इति संकल्प्य विप्राग्ने नारी विप्रेभ्य एवच । प्राप्यानुष्ठां तु संवाद्य
 सामग्रीं सकलामपि । प्रत्युषेच प्रतिदिनं दन्तधावन पूर्वकं नद्यां गत्वाथवावाप्यां तडागे गिरिनिर्भरे । स्नानं करोमि देवेश कोकिले प्रीतये तव ।
 जलेस्निग्धान्ने पुष्पे सर्व देव जलाश्रये । स्नानं कुर्याद्भ्रती देवि सुमन्वामलकैस्तिलैः । दिनाष्टकं ततः पश्चात्सर्वौषध्या पुनः पृथक् । वचा पिष्टेनच
 स्नानं दिनान्यहौ समाचरेत् । तिलामलकपिष्टेन वचौषधि युतेनच । षट्दिनानि ततः स्नानं संपूर्णं फल लिप्सया । स्नात्वा ध्यात्वा रविं तस्मै दद्या
 दर्घं प्रयत्नतः । आदित्य भास्कर एवे ह्यर्कं सूर्यं दिवाकर । प्रभाकरं नमस्तुभ्यं गृहाणार्घं नमोस्तुते । सूर्यार्घमन्तः । कारवेत्कोकिलां देवीं सौवर्णां
 सर्वकामदां । रौप्यं चरणयोस्तैव नेत्रयोऽपि मौक्तिकं । रत्नानि पञ्च पृष्टे तु चूतवृक्षसमाश्रितां । अथवा तिलपिष्टेन कोकिलां षट्चरुपिणीं । निधा
 य तासपात्रे तां पूजयेत्सुसमाहितः । उपचारैः षोडशभिर्विधा वत्तस्त्रिवेध मे । आवाहयामि तां देवीं कोकिलारूपधारिणीं । अवतारं कुरुष्वान् प्र
 सादं कुरु सुमते । आवाहनं । आगच्छ कोकिले देवि देहि मे क्लिवाङ्कितं । चूतवृक्षं समारुह्य रमसे नन्दने वने । आसनं । तिर्यग्यानि समुद्भूते कोकिले
 कलकण्ठके । तिलपुष्पाघृतैरर्घं गृहाण त्वं नमोस्तुते । अर्घं । आषाढस्य सिते पक्षे मेघवर्णस्वरूपिणि । कोकिले नाम त्वं देवि स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां
 स्नानं । कोकिले कलकण्ठे च माधवे मधुरस्वरे । वसन्ते वससे देवि वस्त्रं च प्रति गृह्यतां । वस्त्रं । श्रीखण्डचन्द्रं दिव्यं गन्वाद्यं सुमनोहरं । विलेपनं
 वक्त्रं इत्तं प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां । गन्धं । हरिद्रा कुङ्कुम द्रव्यैः कोकिले कामं संभवे । कुङ्कुमेनार्चितासि त्वमतः शान्तिं प्रयच्छ मे । दण्डं शुक्रं च
 रक्तञ्च बासांसि विविधानि च । पीतसूचं प्रदानेन प्रीताः स्युः सर्वदेवताः । वस्त्रयुग्मं । मास्यादीनीतिपुष्पं वनस्यत्युद्भव इति घृणं । आज्यञ्च वर्त्तिसंयु
 क्तं विनि दीपं । सर्वं जलं समायुक्तं रसैः सर्वैः समन्वितं । सर्वं देव समाहारं नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां । इति नैवेद्यं । कृष्णार्द्धे नालिकेरैश्च खजूरैर्दण्डिनी
 कलैः । चूतं जंबीरखंवूकैः श्रीफलै रामलै जथा । द्राक्षा नारिङ्ग बदरै मातुलिङ्गैः सशर्करैः । फलानि । नागवज्रीदलमिति तांबूलं । हिरण्येति दक्षिणा

॥ १५२ ॥ **शर्चना ।** किन्नरानि कण्टसूचाणि दद्यात्तापि दिने दिने । कुङ्कुमं पुष्पं तांबूलं मक्षताश्च दिने दिने । कुर्यादेवं विधां पुष्पां श्रीवर्णं तच्च सुप्रते । विसर्जनं
 १५२ **देवपञ्चानां शौचं कोकिलां यदि ।** यदा तु तिसृषिष्ठस्य कोकिलाक्रियते तदा । कुर्यात्पुष्पं ह्यमाङ्गानं भिक्षायास्तु विसर्जनं । रम्यं वनं समागत्य सुत्वा को
 किलां पूजितं । यदा नभ्यते शब्दं सुपञ्चासन्तु तद्दिने । कोकिले कृष्णवर्णे च सदा वासो वनेषु ते । सौभाग्यं मतुलं देहि गृहाचार्यं नरोत्तमे । विसर्जनं
 वक्ष्ये । वैश्वरय वनोत्पन्ने विन्ध्यपर्वतवासिनि । गच्छ गच्छ महादुर्गे सस्थाने नन्दने वने । विसर्जनं । रूपं देहि धनं देहि सर्वं शौख्यञ्च देहि मे ।
 पुष्पां देहि शत्रो देहि सौभाग्यं देहि सम्पदः । इत्युक्त्वा च ततः पश्चाद्द्विष्यान्नेन सुव्रती । नक्तभोजी भवेत्पार्थ यावन्मासः समाप्यते । मासांते ताम्र
 पात्रेषु कोकिलां स्वर्णनिर्मितां । वस्त्रं धान्यं गुह्यैर्युक्तां श्रावण्यां कुण्डलं तथा । दद्यात्सदृशिणां चैव देवज्ञे वा पुरोहिते । एवमाषाढ मासस्य द्वैत्रि
 म्ये समुपस्थिते । सधवा विधवा वापि या नारी कोकिलां व्रतं । करोति सप्तजन्मानि सौभाग्यं जभते तु सा । अतागौरीपुरं याति विमानेनार्कतेजसा ।
 भगवानुवाच । एतद्व्रतं वसिष्ठेन मुनिना कथितं पुरा । तथा कृतं तु तत्पार्थ समस्तं कीर्त्तिमालया । तस्यास्य सर्वनिघ्नं वसिष्ठवचनं तथा । एवं यान्वापि
 कौन्तेय कोकिलां व्रतमुत्तमं । करिष्यति ततः सत्त्वाः सौभाग्यञ्च भविष्यति । आषाढौ ह्येयदा स्थातां कोकिलां व्रतमाचरेत् । न करोति यदनादौ व्या
 लामवति कानने । एकतः सर्वदानानि कोकिलां व्रतमेकतः । कृतं पुरांशुरेभिश्च ऋषिपत्नीभिरादरात् । अश्वत्थया च सास्त्रात्वा शर्चिता प्राप्नुमन्त्ये ।
 अश्वत्थया च सास्त्रात्वा पूजिता कोकिला नृप । सीतया पूजिता सापि सर्वं कामार्थं सिद्ध्ये । गौतम्यां दण्डकारण्ये स्नानं कृत्वा यथा विधि । नक्षत्रेष्वेव
 कामाक्ष्यां दम्बवत्या च पूजिता । कृष्णिण्या च ततः स्नात्वा पूजिता कोकिला शिवा । विष्णोः पत्न्युत्तराश्वत्थे तच्च ज्ञातं न संशयः । कुचैका बलिना दीना वरक
 भैरवा तथा । एवं वन्ध्या काकवन्ध्या विवल्वा अतवत्सका । सर्वा स्नाःफलभाजः स्युर्व्रतस्यास्य प्रभावतः । आयुरारोग्यं मैत्र्यर्थं सुखं वृद्धिं वज्रः प्रजा ।
 सौभाग्यं सुन्दरं रूपं नारी प्राप्नोति नान्यथा । एतद्व्रतं मया स्थातं कार्यं वारचयं नृप । तृतीयांते च विधिवत्कार्यमुद्यापनं शुभं । एकस्माज्जामते

द्वितीयाह्निके सुतान् । तृतीयाह्नापि सौभाग्यं प्राप्नुवन्नाच्च संशयः । इति वाराहे कोकिला व्रतं । अथोद्घापनं । उद्घापन विधिं ब्रूहि व्रतस्यास्य
 मम प्रभो । येन विज्ञानमात्रेण सौभाग्यञ्च भविष्यति । आवण्यां पौर्णमास्यां शुक्लपक्षे विशेषतः । द्वितीयायामेकभक्तं दन्तधावनं पूर्वकं । उप
 वासस्य नियमं कर्तुं व्रतपरायणं । तृतीया पुष्पफलदा मध्याह्ने समुपोषिता । आवणे शुक्लद्वितीयायामेकभक्तं कृत्वा तृतीयासुपोषयेदिति । पौर्णमासी
 काशात्काशांतरं । उपलिप्यशुचौ देशे मण्डलं तत्र कारयेत् । अष्टदलं लिखेत्पद्मं चतुष्कोणञ्च भद्रकं । कलशं वारि पूर्णं च पञ्चरत्नं समन्वितं । तस्मिन्
 कवेत्याचं श्रूयं वन्द्यैकविंशतिः । सप्त धान्यं भृतं पाचं प्रखेनैकेन पूजयेत् । तदभावे तदङ्गं वा कुष्ठं वा नाथ नारद । ऊर्णापट्टं कृष्णवर्णं युग्मम् दद्याच्च श
 कितः । तस्योपरिन्यसेद्देवीं कोकिलां पूर्ववत्तदा । अन्नं गन्धं प्रदानेन धूपं दीपं प्रदानकं । नैवेद्यञ्च भोदकाद्यञ्च पक्वान्नं सद्यतं बहु । अर्घ्यं चैव प्रदानव्यं
 तावूषं फलमुत्तमं । रात्रौ जागणं कार्यं वाद्यं नृत्यं प्रभूतिकं । पूजिता एकचित्तेन फलं प्राप्नोति चाक्षयं । प्रभाते विमले जाते स्नानं कृत्वा विधनतः ।
 पूजयेद्भिधिवद्देवीं होमञ्च विधिवद्भिज । तिलचम्पकं पुष्पैश्च तण्डुलैर्धृतपायसैः । अष्टोत्तरं शतं जपत्वाश्च दुर्गा मन्त्रैश्च वैदिकैः । कोकिलां प्रीतये ब्रह्मन्
 व्याहृतीनां शतचयं । ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्सपत्नीकांश्च पञ्चच । अश्वत्थौ चैकयुग्मञ्च भोजयेच्च तथा गुरुम् । चित्स्थिम्यश्च प्रदातव्या कारिका पञ्चमेव
 च । भोदकाश्च ससूचाश्च वंशपाचं समन्विताः । कृष्णवर्णं समायुक्ता पक्वान्नं प्रपूजयेत् । सर्वोपस्करं संयुक्तं स्त्रिस्त्रीभ्यश्च प्रदापयेत् । आचार्यं पूजयेद्भ
 क्त्वा आं कृष्णां च सवत्सकां । उपानहौ तथाश्रय्यां चामरं कृत्रमेव च । मुद्रिकाकर्षवेष्टौ च चन्दनं कुङ्कुमानि च । सर्वं दद्याद्विष्णुं च सपत्नीकाय नारद ।
 रापवेद्भिधिवत्सर्वं ब्राह्मणाय कुटुम्बिने । अतोपदिष्टे दानञ्च भोजनञ्च सदक्षिणं । एवं वा कुरुते राजन् कोकिला व्रतमुत्तमं । सर्वं प्राप्नोति सौभ
 ग्यं पुत्रं धान्यं धनानि च । ततो भुञ्जीत नैवेद्यं पुत्रपौत्रं समन्वितं । कोकिले पूजिता गच्छ विधिवत्सर्वकामदे । कारयेत्कोकिलां देवीं सौवर्णां सर्वकाम
 दा । शीघ्रं चरन्नुत्तु रचितानेन मौक्तिका । पञ्चरत्नानि दृष्टे च तूतद्वयसमाश्रिता । एवं त्वं च यथा पूजा यथोक्ता च ज्ञेयः ज्ञेयः । विष्णोकरार्चिता

॥ ३ ॥

१५२

ब्रह्मः सख्यभावमिदं शृणु । महाक्रममवाप्नोति महामाया प्रभावतः । इति नारदीये कोकिलोद्यापनं । अथ आवण पौर्णमास्यां रक्षावधनमि भविष्ये
 युधिष्ठिरो० सर्वरोगोपशमनं सर्वाशुम विनाशनं । सकृत्कृतेनाब्दमेकं येन रक्षा कृता भवेत् । श्रीकृष्णो० शृणु त्वं राजशार्दूल इतिहासं पुरातनं ।
 इन्द्राण्या वत् कृतं पूर्वं शक्रस्य व्रतदृष्टये । देवासुरमभ्युद्धं पुरा द्वादशवार्धिकं । तयोस्त्वदतो रेवं शचो प्राह सुरेश्वरं । अद्यभूतदिनं देव प्रातः स
 वै भविष्यति । अहं रक्षां विधास्यामि येन जेयो भविष्यति । इत्युक्ता पौर्णमास्यां सा पौलोमी व्रत मङ्गलम् । ववन्ध दक्षिणे पाणौ रक्षापोटलिकां त
 तः बह्वरक्षस्ततः शक्रः कृतसख्ययनो द्विजैः । दुद्राव दानवानीकं क्षणादलमवदन् प्रजाः । शक्रश्च विजयी भूत्वा पुनरेव जगच्चये । एवं प्रभावो रक्षायाः क
 थितस्ते युधिष्ठिर । जयदः सुखदस्यैव पुचारोग्य धनप्रदः । युधिष्ठिरो० क्रीयते केन विधिना रक्षावन्धः सुरोत्तम । कस्मिन् तिथौ कदादेव
 एतन्नेवक्तुं मर्हसि । यथा यथाहि भगवन्विचित्राणि प्रभाषसे । तथा तथा नमे तृप्तिर्विद्मः शृणुतः कथाः । श्रीकृष्णो० संप्राप्ते
 आवणस्यान्ते पौर्णमास्यां दिनादये । स्नानं कुर्वीतमतिमान् श्रुतिस्मृतिविधानतः । ततो देवान् पितृभ्यश्चैव तर्पयेत्पर मांभसा । उपाक
 मादिकं प्रोक्तं ऋषीणां चैव तर्पणं । कुर्वीत चाक्षतैः सद्भिस्त्रिद्वयैः ब्रह्मचरिणः वस्त्रैर्विचित्रैः कोणैश्च विचित्रैर्मलवर्जितैः । विचित्र तन्तुप्रयितानस्था
 पयैर्ब्राह्मणोपरि । कार्यं गृहस्य रक्षा गोमयरचितैः सुवृत्तरङ्गवज्रिकैः दूर्वावर्णैः सज्जितैः भिक्षैर्दुरितोपशमनाय च उपलिप्ते गृहे मध्ये न्यसेत् कुम्भं पीठान्त
 रोपरिविसेत् राजामात्यैर्युतश्च सुमुहूर्ते वेश्मजनेन सज्जितो मङ्गलसज्जितां मङ्गलसज्जितैः समुत्थितश्चित्रैः रक्षावन्धः प्रकार्यः प्रशान्तिदः सर्वविघ्नानां
 पुरोधा नृपते रक्षां ब्रह्मा तच्चेति मन्त्रेण । येन बहो बलाद्राजा दानवेन्द्रो महाबलः । तेन त्वामपि वधामि रक्षे माचल माचल । ब्राह्मणैः क्षत्रियै
 र्वैश्यैः शूद्रैश्चान्यैश्च मानवैः । कर्त्तव्योरक्षिका वन्धो विप्रान् संपूज्य भक्तितः । अनेन विधिना यस्तु रक्षिकावन्धमाचरेत् । स सर्वदोषरहितः सुखीसंवत्सरं
 भवेत् । यः आवणे विमल मासि विधानविधौ रक्षाविधानमिदमाचरते मनुष्यः । आस्तेसुखेन परमेण सर्वधर्मेकं पुत्रपुत्रसहितः समुहज्जनः स्यात् । अथ

१५३

रक्षावन्धो भद्रायां न कर्त्तव्यः। भद्रायां हे नकर्त्तव्ये श्रावणी फाल्गुनी तथा। श्रावणी नृपतिं हन्ति ग्रामन्दहति फाल्गुणी। इति वचनात्। इति रक्षावन्ध
 नविधिः। अथ भाद्रपदपौर्णमास्यां उमामहेश्वरव्रतं। शिवरहस्ये मात्ये। राजोवाच। भगवन्मुनिशार्दूल व्रतमेकं वदस्व मे। साङ्गे यस्मिन्
 व्रते चीर्णे सर्वान् कामानवाप्नुयात्। गौतमोवाच। उमामहेश्वरं नाम व्रतमस्ति व्रतोत्तमं। सांगेयस्मिन् व्रते चीर्णे कामान् सर्वानवाप्नुयात्। मासि
 भाद्रपदे शुक्ले पौर्णमास्यां प्रयत्नतः। तद्व्रतं कार्यमनघैर्ब्राह्मणाद्यैर्विधानतः। भाद्रशुक्लचतुर्दश्यां प्रातःस्नात्वा विधानतः। शिवं संपूज्य विधिवच्छैवान
 प्यतियत्नतः। शिवं ध्यात्वा जगद्वन्द्यं सोमं सोमार्धशेखरं। कृताञ्जलि पुटो भूत्वा मन्त्रमेतं पठेन्नरः। श्वः करिष्ये व्रतं यत्नादुमामाहेश्वराभिधं। आ
 आं देहि महादेव सोम सोमार्धशेखर। इति विज्ञाप्य वै देवमर्चयेन्नियतो व्रती। ततो देवानृषीन् सर्वानभ्यर्च्य विधिवनृप। हविष्याशी शिवं सायं
 यूजयेद्विधिपूर्वकं। निद्रा कार्या तथा योगं महादेवस्य सन्निधौ। उत्थायपश्चिमे यामे महादेवं ततः स्मरेत्। ततः शैचादिकं सर्वं निर्वर्त्य प्रीतमानसः।
 खानं कुर्वाद्यथायोगं यथाशस्त्रं यथाक्रमं। परिधाय ततो वस्त्रं क्षालितं शुभमक्षतं। उर्ध्वततं ततः कार्यं त्रिपुण्ड्रं च यथाक्रमं। रुद्राक्षधारणं कार्यं स
 न्ध्याकार्या ततः परं। ततः शिवार्चनं कार्यं विल्वपत्रादिभिर्नवैः। ततो होमोपि कर्त्तव्यः शिवप्रीत्यर्थमादरात्। सूचं पञ्चदशग्रन्थि पूजितं च शिवा
 त्मकं। एवं पञ्चदशग्रन्थि देारकं कुङ्कुमन्वितं। सम्पादनीयं यत्नेन व्रतनिष्ठैरनाकुलैः। उमामाहेश्वरश्चैव सौवर्णं प्रतिमाद्वयं। सम्पादनीयं यत्नेन राजतं वा
 मनोहरं। यत्नादूर्ध्वं च कर्त्तव्यं प्रतिमाद्वयमुत्तमं। अधिकं चेद्यथाशक्त्या कर्त्तव्यमतियत्नतः। सौवर्णं राजतोवापि ताम्रो वा कलशे नवः। सम्पादनीयो
 यत्नेन प्रयत्नेनैतत्तत्परैः। ततः सदभयुञ्जीते वस्त्ररुगमार्चिते शुभे। पृथक् पृथक् स्थापनीयं कलशे प्रतिमा द्वयं। आपोहिष्ठादिभिर्भक्तैः क्षायचैयम्कैरपि।
 अभिषिच्य प्रयत्नेन पूजयेत्प्रतिमा द्वयं। ततः प्रयत्नतो गच्छेदलङ्कतशिवालयं। शिवस्थानं ततो गच्छेत्तोरणाद्यैरलङ्कतं। ततः षोडशपत्रे च वहिरन्त
 र्गतुर्गुणे। अलङ्कते स्रस्त्रिकाद्यैः स्थापयेत्कलशं नवं। ध्यायेत्ततो महादेवमुमादेवार्धधारिणं। मुक्तामालापरीतांगं द्रुकूलपरिवेष्टितं। पञ्चाननमुमा

॥ ३ ॥

१५४

कान्तमनसेन्दुरवि प्रभं । चन्द्रार्धं शेषरं नित्यं जटामुकुटमण्डितं । त्रिपुण्ड्र लेखाविलसद्भालभागमनामयं । भस्मोद्भूतिसर्वाङ्गं रुद्राचाभरणान्वितं ।
मन्दस्मितमनाधारमाधारं जगतां प्रभुं । देवैरनन्तैरनिशं सूयमानमनेकधा । देवात्मकं देववन्द्यं विष्णुब्रह्मादि वन्दितं । विष्णुनेत्रांचितारक्तपादपङ्कज
मुक्तमं । अप्रतिहन्मदहन् सर्वहन्दारकाचितं । सर्वोत्तममनाद्यन्तं सर्वदेवनिवेदितं । सत्यं शुद्धं परब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलं । ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं विश्व
रूपं चिदात्मकं । निष्कलं निर्गुणं शान्तं निरवद्यं निरञ्जनं । अप्रमेयं जगद्विषये स्थितिसंहार कारणं । विश्ववाङ्मं विश्वपादं विश्वाक्षं विश्वभूभुवं । विश्वं नारा
यणाराध्यमन्त्रं परमं पदं । विश्वतः परमं नित्यं विश्वस्थेशमनामयं । एवं ध्यात्वा महादेवं सर्वदेवोत्तमोत्तमं । ध्यायेत्ततः परं गौरीमादिविद्यामनामयां ।
लक्ष्मीसेवितपादाङ्गां शशीसेवितपादकां । सरस्वत्यादिभिर्नित्यं सूयमानपदाम्बुजां । अधरोष्ठाधरीभूतपद्मविम्बफलामुमां । मुखं कान्तिकलोपेतं पूर्णचन्द्र
मनामयं । तिरस्कृतालिमाखां तामलकावलिभिः सदा । पीनवक्षोऽपि निर्भूतं चक्रवाकवरांगनाम् । नित्यं तिरस्कृतांभोजं नयनाभ्यामनिन्दितां । सोमन्ता
धिकृताशेष काममल्लामहर्निशां । भृकुरोटी कृताशेषशमभक्षमनाकुलां । वाङ्मालकलोद्भूतहेममालां विलासिनीं । रोमावलितीरोभूतं श्रमलक्ष्मरात्रिकां
माभिरन्वृतिरोभूतनद्यावर्तं सुवर्तुलां उत्तमोत्तमोत्तमोत्तमोत्तमं शुभावहां । पादयुग्मप्रभाकान्ति निर्जिताक्षं पङ्कजां । ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रजननीं महेशा
ङ्गीमोगिनीं । महेशांश्चिष्टवामाङ्गां वरदाभयदां सदा । प्रसन्नवदनां शान्तां स्मितपूर्वाभिभाषिणीं । पूर्णचन्द्रकूलाद्यां नानामररत्नवृष्टिं । सूयमा
नां सदा देवैर्यज्ञैर्दानैश्च कोटिशः । एवं ध्यात्वा ततः सम्यक् उपचारान् प्रकल्पयेत् । ततः पुष्पाणि संयुज्य शिवमावाहयेच्छिवां । महादेव दयासिन्धो
विष्णुब्रह्मादि वन्दितं । आवाहयामि देव त्वां प्रसीद परमेश्वर । लक्ष्म्यादि देववनिता परिसेवित सुपादके । आवाहयामि देवित्वां प्रसीद परमेश्वरि
द्वयावाहनं । गृहाण सोमविश्वात्मसासनं रत्ननिर्मितं । अनन्तासन विश्वेश करुणासागर प्रभो । उमे सोमधरास्त्रिष्टे सोमार्धकृतसेखरे । नानारत्न
समाकीर्णं मासनं प्रतिगृह्यतां । आसनं । पाद्यं गृहाण गौरीश हेमपात्रस्थितं नवं । गृहाण देवि पाद्यं त्वं वेदवेदाङ्गसंस्तुते । पाद्यं ॥ अर्घं गृहाण

१५४

देवेश सगुणं गन्धसंयुतं । शिवानन्तगुणग्राम सर्वाभीष्ट प्रदायक । गृहाणार्घं शिवे नित्ये सर्वावयवशोभिनि । शिवाप्रिये शिवाकारे नित्यं भक्तवर प्रदे
 यार्घं ॥ गृहाणाचमनं शम्भो शुचिर्भूतशिव प्रिय । गृहाणाचमनं देवि शुचिर्भूतेशिवप्रिये । आचमनं ॥ मधुपर्कं गृहाणेश सर्वदा मधुपर्कद । मधुपर्क
 प्रदानेन प्रीतिममं हृदयेश्वर । मधुपर्कमिदं देवि स्त्रीकुरु प्रियशङ्करे । मधुपर्कप्रदानेन सुप्रीता भव शोभने । मधुपर्कं ॥ शम्भो पञ्चाशत्तत्त्वानं स्त्रीकुरु
 ध्व कृपानिधे । सर्व्वतीर्थमयं स्नानं नित्यशासन पावन । शिवेपञ्चाशत्तत्त्वानं स्त्रीकुरुध्व सदा प्रिये । सृष्टितीर्थोत्तमे शुद्धे तीर्थराजनिघेविते । पञ्चा
 शत्तत्त्वानं । शम्भोः शुद्धोदकस्नानं स्त्रीकुरुध्व सुरोत्तम । प्रसीद परमं भक्तं पाहिमां करुणानिधे । शिवे शुद्धोदकस्नानं स्त्रीकुरुध्व शिवप्रिये । प्रसीद
 देवि दीनोष्टं पाहिमां शरणागतं । स्नानं ॥ सेतरीयं गृहाणेश दुःखलमिदमुत्तमं । पाहि मां कृपयादेव करुणाकर शङ्कर । सेतरीयं गृहाणेदं
 दुःखलं शङ्करप्रिये । प्रसीद पाहि मां दीनमनन्यशरणं शिवे । बल्लं ॥ उपवीतं गृहाणेश शम्भो सर्वाभरोत्तम । उपवीतं गृहाणत्वं शिवसंस्मिष्टविग्रहे ।
 उपवीतं । गृहाण चन्दनं रम्यं सुगन्धेन विराजितं । प्रसीद पार्व्वतीनाथ शरणागतबल्लल । गृहाण चन्दनं देवि चन्द्रभागविराजितं । विश्वविस्वात्मके
 पाहि विश्वनाथ प्रिये सदा ॥ गन्धं ॥ गृहाणाभरणानोश्च निराशन यमाश्रयं । विश्वाभरण विश्वेश रत्नाभरणभूषितम् । गृहाणाभरणान्येव सर्वाभरण
 भूषिते । सर्वप्रिये जगदन्त्ये जगदानन्ददे शिवे ॥ आभरणानि ॥ गृहाण विल्वपत्राणि समोदानि शिवप्रिये । सुगन्ध विल्वमन्दार बलिकाचमलंछते ।
 विल्वपत्राणि ॥ दशार्ङ्गं गुग्गुलं धूपं सगोष्ठतमनुत्तमं । गृहाण पार्व्वतीनाथ प्राणतर्पणमादरात् । दशार्ङ्गं गुग्गुलं धूपं सद्योष्ठतमनुत्तमं । गृहाणभक्त
 वरदे लक्ष्मीदेव्या दिसेविते ॥ धूपं ॥ कार्पासवर्तिसंयुक्तं गोष्ठतेन समन्वितं । गृहाण चन्द्रसूर्याग्निप्रभाधाम नमोस्तुते । साज्यन्त्रिवर्त्तिबिस्फूर्ति दीप
 मीशानवज्रधा । गृहाण चन्द्रसूर्याग्नि मण्डलादिकसुप्रभे । दीपं ॥ शम्भोगोष्ठतसंयुक्तं परमासं मनोहरं । सशर्करं गृहाणांवे परमासप्रदायिनि ॥ नैवेद्यं
 शम्भोगृहाण गन्धाद्यमिदमाचमनीयकं । कृताचमनदेवेश स्वतःशुद्धशिवापते । शिवे गृहाण गन्धाद्यमिदमाचमनीयकं । शुद्धिशुद्धिप्रदे देवि शिवंभूषितवि

॥ ३ ॥ अहे । आचमनीयं । नीराजं गृहाणेश बज्जदीपविराजितं । स्वप्रकाश प्रकाशात्मन् प्रकाशितदिगम्बरं । नीराजनं गृहाणावे सूर्यनीराजितप्रभे ।
 १५५ नीराजनं । शम्भोगृहाण तांबूलं युगकर्पूरं संयुतं । प्रसीद भगवन्शम्भो सर्वज्ञामितविक्रम । शिवेगृहाण तांबूलमेलाकर्पूरं संयुतं । प्रसीद सस्मिते
 देवि सोमालिङ्गित विग्रहे । तांबूलं । गृहाण परमेशान सरले कृचचामरे । दर्पणं व्यजनं त्वीश सर्वदुःख विनाशक । गृहाणोमे सुराराध्ये सरले
 कृचचामरे । दर्पणं व्यजनं बाद्ये विद्याधारे नमोस्तुते ॥ कृच चामरादि ॥ प्रदक्षिण नमस्तारान् गृहाण परमेश्वरि । नर्तनं च महादेवि शिवनाद्य
 प्रिये शिवे ॥ इति प्रदक्षिणा नमस्ताराः ॥ एवं प्रयत्नतः कार्यं शिवयोः पूजनं शिवं । शिवानीं च प्रयत्नेन पूर्वोक्तमपि पूजनं । उक्तं मन्त्रं समु
 चार्यं यथापूर्वं यथाक्रमं । शिवाय नमः । शिवं पूजयामि आवाहनीति मन्त्रसु भवान्याः परिकीर्तितः कपर्दिने कपर्दे पूजयामि । भाललोचनाय
 भालं । सोम सूर्याग्निलोचनाय चिनेचाणि सुओचाय ओचाणि घ्राणगन्धाय घ्राणानि स्मृतिदन्ताय दन्तान् श्रुति जिह्वाय जिह्वा० कण्ठं कपोलाय
 कपोलानि श्मोलाय श्मोलान् नीलकण्ठाय कण्ठं० भूरिवक्षसे वक्षसि हिरण्य वाहवे वाह्वि विश्वेदराय उदरं विश्वारवे ऊरु विश्वजङ्घाय
 जङ्घां विश्वपादे पादान् विश्वनखाय नखान् सर्वात्मकाय सर्वाङ्गं पूजयामि शिवायै शिरः पूजयामि पृथुवेण्यैवेणीं सोमन्तं कुङ्कुमभा
 लायै भालं० सोमसूर्याग्निलोचनायै लोचनानि स्तुतिस्तोत्रायै ओचाणि गन्धप्रियायै घ्राणं० सुभगकपोलायै कपोले कुङ्कुमलदन्तायै दन्तात् विद्या
 जिह्वायै जिह्वा० विम्बोष्ठायै ओष्ठौ० वृत्तकण्ठायै कण्ठं० पृथुलकुचायै कुचौ० विश्वगर्भाय उदरं० सुभगकट्यै कटिं० दिव्यौरुदेशायै ऊरू० वृत्तजंघायै
 जङ्घां० लक्ष्मणासेवित पादकाय पादौ० महेश्वरप्रियायै नखान् शोभनविग्रहायै सर्वाङ्गं पूजयामि ॥ अङ्ग पूजां समाप्येवं दोरकं च विसर्जयेत् । प्रत्येक
 ग्रन्थिषु स्पर्शैः स्पर्शैर्वित्त्वदलादिभिः । प्रथमं ग्रन्थिमारभ्य नमः सोमेतिमन्त्रतः । यथाक्रमेण संपूज्यं ततो धार्यं हि दोरकं । तत्रोपचाराः सर्वे पि
 तेन मन्त्रेण सादरं । त्रतिमिर्यत्नतः कार्यं कुङ्कुमांकित दोरकं । ततः पञ्चदश प्रस्थ गोधूमास्तुण्डुलापिवा । उपायनाश्रमानेयाः कृष्णागोष्ठत पाविता ।

ब्रह्मा पञ्चदशाव्यक्ता गोधूमापूपमण्डकाः । ततः शिवैकशरणं शैवाशैवव्रतप्रियः । पूजनीयाः प्रयत्नेन गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् । ततः सवस्त्रं
 कलशं शिवयोः प्रतिमाद्वयं । शैवाय देयं यत्नेन सुवर्णफलसंयुतं । आदावुपायनम् दत्त्वा देयमेतदतः परं । उपायनस्य मन्त्रोपि वक्ष्यते च विशेषतः ।
 उमेशः प्रतिगृह्णातु उमेशेवै ददाति च । उमेशस्तारकोभाभ्यां उमेशाय नमोनमः । अमुं मन्त्रं समुच्चार्य दत्त्वादानं निवेदयेत् । ततः शैवाः प्रयत्नेन
 भोजनीया विशेषतः । सुवासिन्योपि यत्नेन भोजनीयाः शिवप्रियाः । शैवानेवं भोजयित्वा स्वयं भुञ्जितवाग्यतः । अतिथीनपि संतर्प्य द्वारदेशस्थिता
 सृप । एवं प्रयत्नतः कार्यं प्रतिवत्सरमादरात् । नियमेनैव विधिवदुक्तरीत्या यथाक्रमं । ब्राह्मणाद्यैरिदं कार्यं व्रतमाहितमानसैः सर्वाभीष्टं प्रदं
 पुण्यं व्रतमेतच्छिवात्मकं । प्राप्ते तु धौडशे वर्षे कार्यमुद्यापनं नृप । उद्यापनं विधानञ्च वक्ष्ये शृणु यथाक्रमं । पौर्णमास्यां भाद्रपद्यां व्रतोद्यापनं मादरात् ।
 कर्त्तव्यमिति यत्नेन द्रव्यं संपाद्य सादरं । हैमीकार्या साधयेद्यी प्रतिमा चपलान्विता । तदर्धेनाथवा कार्या तदर्धेनाथवा नृप । रजते नाथ वा
 कार्या यथोक्तपलमानतः । सम्पादनीयाः कुम्भाश्च हैमाः पञ्चदशोत्तमाः । ततो गृहं वितानाद्यैरलङ्कृत्य प्रयत्नतः । स्रस्तिकाद्यैरलं कुर्याच्छिवस्थानं
 मघापहं । ततः सायं प्रयत्नेन शिवयोः प्रतिमा शुभाः । पूर्वोक्तेन विधानेन मन्त्रैस्तैरेव साधनैः । रात्रौ जागरणं कार्यं सोपवासं प्रयत्नतः । ऋत्विग्
 मिः । सहसोत्साहं पयोमात्राशनेन वा । रात्रौ शिवकथाः श्राव्याः श्रोतव्या यत्नतो नृप । कर्त्तव्या यत्नतो रात्रौ पूजा यामचतुष्टये । ततः स्वयं
 प्रयत्नेन स्नात्वा शङ्करसन्निधौ । पूजनीयः प्रयत्नेन शिवो देवः शिखामणिः । चतुरस्रं ततः कुर्यात्कुण्डमष्टदलान्वितं । तत्र बन्धिं प्रतिष्ठाप्य
 विधिवद्वृष्ट्य मार्गतः । साज्येन परमाग्नेन होमः कार्यस्ततः परं । पञ्चविंशतिं साहस्रं होमः सोमेति मन्वतः । कार्यः प्रयत्नतः राजन्ममः पूर्वं शिवे
 रतः । ततः पूर्णाहुतिं कृत्वा शैवान् संपूजयेन्नतः । वित्त्वपत्रैः पुष्पमाल्यैर्भस्मना च यथाक्रमं । एकैकस्मै प्रदातव्यं शिवयोः प्रतिमाद्वयं । कलशोपि
 प्रदातव्यः ततो वस्त्रं द्वयान्वितः । आचार्याय प्रदातव्यं सुवर्णं शतमादरात् । ततो यत्नेन शैवेन्द्रा भोजनीयाः कृतव्रतैः । सुवासिन्योपि शैवानां भोज

॥ ३ ॥

१५६

नीयाः प्रयत्नतः । ततो देवाः स्वशक्त्या च भोजितैर्म्यस्य दक्षिणा । ततश्च स्वकृतं कर्म शिवाय विनिवेदयेत् । उद्यापनं कृतं शम्भो भवेत्तदधुना प्रभो ।
इदं सम्पूर्णं तां यातु त्वत्प्रसादान्महेश्वर । बन्धहीनं भक्तिं हीनं शक्तिं हीनं मुमापते । कृतं कर्म भवत्वद्य त्वत्प्रसादात्फलं प्रदम् । प्रायश्चित्तं वैदि-
कानां च्यवनानामपि कर्मणाम् । शिवस्मरणमेवेति श्रुतिरप्यस्ति शाङ्करी । अतः कृतमिदं श्रौतं कर्मव्यङ्गमपि प्रभो । सांगमभवतु विश्वेश तवैव स्मरणाम्
प्रभो । इति सम्प्रार्थ्य सर्वेशं सांवम् सर्वसुरोत्तमम् । भुञ्जीयादन्धुभिः सार्धं समीमं तैलवर्जितम् । एवं यः कुरुते सम्यगुमामाहेश्वर व्रतम् । स सर्व-
कामान्भुक्ता च बोध्यम् प्राप्नोति सर्वथा ॥ राजोवाच ॥ गौतमेदं व्रतं चीर्णं पुरा केन वदस्व मे । कस्य वा समभूषिद्व्रतस्यास्य प्रभावतः ॥ गौतमे-
वाच ॥ पुरा जैववरो राजन् दुर्वासास्थो मुनीश्वरः । कदाचित्सचरन् लोके ददर्श कमलापतिं । विल्वमालां ददौ तस्मै शङ्करेण समर्पितां गृहीत्वा विल्व-
माळां तां हरिरजमत् सम्भूमात् । शिरसा पूजनीयां तां गरुडे सविनिक्षिपेत् । ततस्तं तादृशं दृष्ट्वा दूर्वासा क्रोधमूर्च्छितः । हरिं शशाप वज्रधा धिम्भिन-
जकोति संबद्धम् । मया शिवापिता दत्ता माला तुभ्यमघापहा । साकथं गरुडस्कन्धे विनिक्षिप्ता त्वया हरे । गर्वस्य मूलं भूतेयं लक्ष्मीस्तव विनश्यतु ।
लक्ष्मीवतत् दुग्धाब्जौ गरुडोऽपि विनश्यतु । वैकुण्ठस्याधिकारोऽपि तव बातु मदाश्रया । निस्तेजस्कोऽवनीष्टे सञ्चराद्यावधिध्रुवं । इत्युक्त्वा सतु-
दूर्वासा वायौ लोकात्तरं नृप । ततः पपात दुग्धाब्जौ लक्ष्मीर्विष्णु मनीहरा । ततोति दुःखितो विष्णुः प्लवपन्वनामाश्रितः । उवाच विपिने शोरे-
स्वकृतं कर्म संस्मरन् । ततः कदाचिद्गूपात् मया तच्च व्रतं पुरा । तदामामागतं दृष्ट्वा पूजयामास मां हरिः । ततोऽभूपूर्णनयनः कृताञ्जलिपुटो
हरिः । जगाद पूर्वदृष्टान्तं स्वलक्ष्मीं नाश्रकार्षम् । ततोति कान्तं चिताव विष्णवे व्रतमुत्तमं । तत्पृष्टेन तथा भूप कथितं सादरं मया । ततोऽबिखंडं
विधिवत्प्रकारः श्रद्धयावितः । ततः पूजन्तो भगवान्हरवे पार्वतीपतिः । ददौ लक्ष्मीं सगरुडं करुणानिधिरव्ययः । इदमेव व्रतं चीर्णमिन्द्रेणापि
कृतो जया । तेन प्राप्तस्ततः स्वर्गः स्वर्गभोगश्च शाश्वतः । ब्रह्मणापि पुरा चीर्णमिदमेव व्रतं नृप । नष्टा वागीश्वरी तेन सम्प्राप्ता दुर्लभापि सा ।

१५६

मुनिभिश्च पुराणीं व्रतमेतन्मुमुक्षुभिः । अस्य व्रतस्याचरणान्मुक्तिः प्राप्ता मुनीश्वरैः । इदं व्रतं प्रयत्नेन यः करिष्यति भक्तिः । तस्य सौभाग्य
 सम्पत्तिर्भवत्येव सर्वथा । यस्यात्मैश्वर्यभोगेच्छा मोक्षेच्छाप्यनपायिनो । यस्य सर्वाधिपत्येच्छा तेन कार्यमिदं व्रतम् । शारदेो नाम विप्रोभूदेदेदांग
 पारगः । मोक्षार्थमिति यत्नेन तेन चीर्णमिदं व्रतं । वैद्यतेनापि विप्रेण मोक्षार्थमिति यत्नतः । कृतमेतद्व्रतं पूर्वं सर्वाभीष्टफलप्रदं । मुक्तिः प्राप्ता च
 तेनापि व्रतस्यास्य प्रभावतः । यं यं कामं समुद्दिश्य व्रतमेतदनुत्तमं । यः करिष्यति तं कामं स समाप्नोति निर्मलम् । इदं व्रतं महेशेन समाख्यातमुमां
 प्रति । कुमाराय समाख्यातमुमयैतद्व्रतं नृप । नन्दिकेशाय कथितं मया ह्येतत् व्रतं ततः । नन्दिकेशेन कथितं दूर्वासोमुनये व्रतं । दूर्वासस्यपि कथितम
 गस्त्याय व्रतोत्तमम् । व्रतं तत्सागरे मच्छं श्रगस्त्येन महात्मना । मयातिक्लिप्तचित्ताय विष्णवे कथितं पुरा । तेन चीर्णं व्रतमिदं सर्वसौभाग्य दायकम् ।
 ब्रह्मणे कथितं पूर्वमिदमेव व्रतं मया । तेन चीर्णं व्रतं सांगं वाणीप्राप्त्यर्थमादरात् । सूर्यायेन्द्राय चन्द्राय मयैतत्कथितं व्रतम् । तैश्च चीर्णं व्रतमिदं सर्वसौ
 भाग्यदायकम् । कश्यपादिमुनिभ्यश्च कथितं व्रतमुत्तमम् । तैश्च चीर्णं व्रतं सम्यग्भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् । भूप व्रतानि सन्त्येव बह्वनि विविधानि च । तथाप्ये
 तद्व्रतसमं व्रतं नास्त्येव सर्वथा । भवानपि कुरु प्रीत्या भूपाल व्रतमुत्तमम् । इदं व्रतं शिवस्तेन यः करिष्यति भक्तिः । तस्य सर्वार्थसंपत्तिर्भवत्येव न संश
 यः ॥ शिव उवाच ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा सराजा प्रीतमानसः । सपुत्रः पूजयामास गौतमं शैवपुङ्गवम् । ततो धर्मव्रतं देवमुपदिश्य स गौतमः । पुनः
 सम्पूजितो राज्ञा स्नात्रमं प्रतिसंययौ । राजा सपुत्रस्तडाक्यादिभ्यं माहेश्वराभिधम् । व्रतं चकार विधिवद्यथाक्रममतन्द्रितः । ये मामनन्यहृदयाः सक
 ला महेशं संपूजयन्ति सततं घृतभस्मपूजाः । ते मामुपेत्य विगताखिल दुःखबन्धाः कैलासमेत्य सुखिनो निवसन्ति नित्यम् ॥ इति शिवरहस्ये उभामहेश्वर
 व्रतम् । इदं कर्नाटके प्रसिद्धम् । अथाश्विन पौर्णमास्यां कोजागर व्रतम् ॥ स्कान्दे ॥ अस्ति कोजागरं नाम व्रतानामुत्तमं व्रतम् । यत्कृत्वा सर्वमाप्नोति जन्तुर्लो
 काननुत्तमान् । पूर्णिमाश्वयुजे मासि कौमुदी परिकीर्त्तिता । तामाराभ्य महालक्ष्मीमिन्द्रमैरावतस्थितम् । उपवासं प्रकुर्वीत दीपान् दद्याच्च भक्तिः ।

॥ व ॥ लघुन्तर्धर्मयुतं सङ्ख्यं शतमेव वा । छतेन दीपयेद्दीपान् तिलतैलेन वा व्रतो । रात्रौ जागरणं कुर्यान्मृत्युगोतपुरःसरं । यथा विभवतो देवाः पुरो
 १५७ कीर्तिषु दीपिकाः । देवतायतनेष्वेव आराभेषु गृहेषु च । ततः प्रभाते सुखातः संपूज्य च शतक्रतुं । ब्राह्मणान् भोजयेत् घोरघृतशर्करपायसैः । का
 योभिर्दक्षिणामिध्रं सवस्त्रान् पूजयेद्भोजान् । यथाशक्ति च दातव्या दीपाः स्वर्णविनिर्मिताः । एवं विधिं विनिर्वर्ण्य ततः पारणमाचरेत् । व्रतस्यास्य
 प्रभावेण कस्यमित्यवसंख्यकान् । अक्षरोभिः परिहृतः स्वर्गलोके मञ्जीयते । इह चायुष्यमारोग्यं पुत्रपौत्रादिसंपदः । लभन्ते व्रतमाहात्म्यात् कुरुक्षेत्रं गङ्गे
 सरं । मिश्रीषे वरदा लक्ष्मीः कोजागतीति भाषिणी । जगत्प्रभूता तस्यां च लोकवेष्टावलोकिनी । नारिकेलोदकं पीत्वा अक्षक्रीडां समाचरेत् । तस्मै
 विंशं प्रयच्छामि कोजागर्ति मञ्जीतले ॥ इति सन्वादे कोजागर व्रतं ॥ इति व्रतार्के पूर्णमासी व्रतानि । अथामा व्रतानि तत्र मार्गशीर्षे अमायां गौ
 रीतमेव व्रतं । सूतोवाच ॥ इन्द्राणी प्राञ्जलिर्भूत्वा स्वपतिं वाक्यमब्रवीत् । एकं व्रतं समाचध्वं पुत्रपौत्रप्रवर्धनं । इति वाक्यं तदा श्रुत्वा क्षुधाच
 वचनं ब्रवीति । शृणुष्वर्चस्त्रिषु कलं यन्मया दुष्कृतं कृतं । दृष्टव्यं तेऽस्तु जनकः पृष्टः प्राङ्गंगिराः सुधीः । यत्कृतं कथयाम्यद्य सद्यः सुखकरं परं । पतिपुत्र
 सुखवाप्तिर्भावते जगति स्त्रिया । गौरीप्रोत्यर्थमेवादौ स्त्रोभिर्व्यत् क्रोयते तपः । गौरीतपइति स्थातं तस्मात्तद्रतमुत्तमं । तस्मात् स्त्रिया तपोमिध्रं तोषणी
 वा शिवप्रिया । आदौ मार्गशिरेमासि क्षमावास्यादिने शुभे । गृह्णीयाद्भियमं तत्र दन्तधावनपूर्वकं । उपवासस्य नक्तस्य गौरीशप्रोतमेव मुदा । ईशा
 चीज्जहरे देवि करिष्येहं व्रतं तव । पतिपुत्रसुखावाप्तिर्देहि देवि नमोऽस्तुते ॥ नियममन्त्रः ॥ ततो मध्याह्न समये स्नात्वा नद्यादिषु व्रतो । सूत्रार्चं तस्मा
 दत्वा ध्यात्वा गौरीश्वरं हरं । अहं देव व्रतमिदं कर्तुमिच्छामि शाश्वतम् । तवाश्रया महा देव तव निर्व्वहणं कुरु । उक्तैर्न नियमं गृह्णमर्षास्येव तु योऽहं
 गृह्णामास्य पूजार्थं उपचारान् प्रकल्पयेत् । शिवालये नृत्यो गत्वा शिवं संपूजयेत्सुधीः । गौरीमम्यर्चयेत्यस्यादिभिर्ना येन तच्छृणु । पार्ष्वतीति ततः आदौ
 जाग्रूचैव व्रतीति च । अङ्गयोरग्निकेत्येवं गुह्यं गिरिश वल्लभे । नाभिर्जम्भीरनाभी च अपर्णेत्युदरं पुनः । महादेवीति हृदयं कण्ठं श्रीकण्ठकामिनी

मुखे वरामुषमातेति ललाटे लोकागानिनी । मेनकाकुक्षिरलेति शिरस्यम्यर्चयेत्ततः । दक्षिणे गणपः पूज्यो वामेस्कन्दः सवाहनः । धूपदीपादि नैवेद्यं
 कृत्वा मत्वा प्रदक्षिणां । फलेनार्घं ततो दत्त्वा ध्यात्वा देवीं महेश्वरीं । कृत्वा ताम्रमयं पाचं चन्दनं वा शुभानने । अष्टतन्तुमयीं वस्त्रे तस्मिन्थाचे मि
 नेश्वरेत् । धृतेन पूज्यं गम्येन तत्पाचं विमलेन च । दीपमुज्ज्वलयेत्पश्चाद्यावत्सूर्योत्तरे स्थितः । एवं संक्षिप्यतां रात्रिं जाग्रयेण समन्वितां । ब्राह्मे मुह
 र्नेषोत्थाव पूजयेद्विषदम्पतिं । कुर्याद्द्वौर्भाग्यदलनीं पाकाग्निं शमनीं तदा । पक्वास्तेन गुडास्त्राद्यैः पूर्णां पूर्णफलप्रदां । ऋतूद्भवैः फलैश्चैव पूरिका मिष
 तण्डुलैः । सौभाग्याष्टकसंयुक्तं पाचं कुर्याच्च धातुकं । तस्योपरिगतं दीपं भ्रामयेत्तिथिनामभिः । सुवासिनीवचो ब्राह्मं दीपं सूर्याय दर्शयेत् । वायव्य
 लकलाशब्दं कुर्वन्ते वक्त्रकारिकाः । तावत्पुरस्तात्कर्तव्यमिदमेवाहाराग्रगे । उत्तिष्ठन्ते यदि नगादिहगाश्चारुलोचने । तदाकर्णनमाचरेण सौभाग्यं ब्रह्म
 तिस्त्रियः । अत एतद्भूते नारी पश्चादुत्थापयेच्चतान् । तिथिमेकां समायैवं दम्पती भोज्य शक्तिः । परिधाय खलंकृत्य वासोभिर्भूषणाजनैः । मास्यैः
 सुगन्धैर्विविधैः फलैः सिन्दूरकुङ्कुमैः । सन्तोष्य समनुज्ञाप्य स्वयं भुञ्जीत वन्धुभिः । एवं द्वितीयवर्षञ्च प्रतिपदाद्या चरेत्तिथिः । वर्षे वर्षे क्रमादेवं द्वितीया
 दिषु चाचरेत् । एवं षोडशवर्षे तु कृत्वाचैव तु वत्सरं । पश्चादुत्थापनं कुर्याद्भूतसंपूर्णहेतवे । मार्गशीर्षेय संप्राप्ते मासे गौरीश्वरी प्रिये । पौर्णमासी
 दिने रम्ये निमग्न्याष्टदम्पती । मध्याह्नेष्टदले पद्मे मौनी नारीं समर्चयेत् । यथोक्तेन विधानेन पुष्पधूपादिभिस्तदा । सोहालिभिश्च काषाणैः पूषादू
 पैश्च भामिनि । पायसेन धृतेनापि शर्करा भोदकैस्तथा । पूरयित्वाष्टसंख्याकान् धातुचन्दनय संपटान् । दम्पतिं भोजयित्वा तु तेभ्यो दद्याद्यश्वाविधिः ।
 अलङ्कृत्य वस्त्राश्रया गौरी मे प्रीयतामिति । गुरवे लक्ष्मणोपेतां गौरीं कनकनिर्मितां । दद्याद्देवं सुपयसां सवत्सां खर्णदक्षिणां । अन्यान्यपि यथाशक्त्वा दद्याद्वा
 नानि भामिनि । वयदिष्टतमं लोके तत्तद्देयं द्विजजन्मे । चापल्यमायुषो ज्ञात्वा संपत्तेश्चैव सुन्दरि । षोडशाब्दं व्रतमिदं कुर्याद्वर्षेण भक्तिः । गौरीतपोव्रत
 मिदं वा करोतीह भामिनी । तस्याः सुखं भर्तृसौख्यं जायते नात्र संशयः । दुर्लभं मानवं जन्म तत्रापि द्विजजन्मता । सदाचारपरत्वञ्च तत्रापि तु विशिष्यते

॥ ३ ॥ एवमेषां कृते ब्रतमुत्तमं । मातापित्रोः प्रियं चापि प्राप्नुयाच्छुद्धवंशतः । निर्मलं जन्मतोवापि मनसश्चापि सम्यक् । लभते शुभतेजसः पतिपुत्र
 १५८ समन्विता इह भोगान्यथाकामं भुक्त्वा स्वर्गमवाप्नुयात् । इत्यङ्गिरो वचनमाथ पुरा पुराणं गौरीतपोव्रतमिदं विदधे यद्येकं । तस्य प्रभाववचनतः सुखं
 चिरायं सौख्यं हि सर्वमतुलं पतिपुत्रयुक्तं । इत्यङ्गिरोक्तं गौरीतपोव्रतं इदमेव महाव्रतापरनामकमुक्तं हेमाद्रौ कालिकापुराणे । अनिरादोवाच ।
 महाव्रतमहोवक्ष्ये येनारोहति तत्पदं । गौरीतपोव्रतं वक्ष्ये इत्यपि कचित्पाठः । सुरासुरमुनीनां च दुर्लभं तद्विधिं शृणु । पर्वण्यश्च युजस्यान्ते पायसश्च दत्तं भुज्यते
 नक्तं भुञ्जीत शुद्धात्मा षोडश वैद्यबान्धितं । आश्वयुजस्यान्ते कार्तिकेपर्वणि । अमावास्यायां कार्तिकान्ते द्वाद्यैत्यर्थः । द्वाद्यं इक्षुरसः । श्रवण्यन्ते शुचिभूत्वा
 विष्णुं दत्तधावनं । भुक्त्वा तन्महादेवं नत्वा भक्तियुतो व्रतते । अथ देव करिष्यामि व्रतं तव महेश्वर । त्वदाज्ञया महादेव तव निर्वहणं कुरु । उक्तं नि
 यमं शृणु वर्षाश्लेषे तु षोडश । तिथयः प्रतिपदाद्यास्तु पारयित्वाप्यनुत्तमाः । ततो मार्गशिरे मासि प्रतिपद्याद्यपरे हनि । उपवसेद्भुज्यते महादेवं
 सप्तमशुभः । षोडशाष्टौ तदर्थं वा दपत्यश्च निमन्त्रयेत् । देवं भक्त्या समासाद्य हीपान् प्रज्वाल्य षोडश । पशुनाथं महादेवं भक्त्या नत्वा
 निवेदयेत् । आमन्त्र्य च शृङ्गं गत्वा महादेवं स्मरन् क्षितौ । शुचिवासास्तृतीयान्तु निराहारो शुचिः सपेत् । अथोदये सहस्रांशोः स्नात्वा चादाय ही
 यकान् । नैवेद्यं सप्तनाघश्च आदाय गच्छेच्चिवालये । स्नापयेत्यंश्वर्ग्येन हृतेन तदनन्तरं । मधुना च तथा दध्ना भूयश्च पयसा तथा । रत्नेन चाथ
 सङ्केन फलेन च पदेत्युनः । तिलावुना ततः स्नाप्य पश्चादुष्णेन वारिणा । शृङ्गं गत्वा यथान्यायं हिरण्यरेतसं विभुं । जातवेदसमादाय तर्पयेत्तिष्ठत्सर्पि
 र्वा । अतिनश्च तथा चार्थं मिथुनानि च भोजयेत् । हेम वस्त्रादि दानेन यथा शक्या तु दापयेत् । एवं विरूढ्य तान् सर्वान् सार्धं बन्धुजनैः स्वयं । पीत्वा दौ
 र्ध्वं गच्छ्य हृष्टो भुञ्जीत वाग्यतः । यत् किञ्चिदेतदुद्दिष्टं महादेवमुदीरयेत् । प्रारम्भेयं हि विधिं कुर्याद्विरट्रो वाच्यं चाक्षमः । विजयामर्च्यं नैवेद्यं
 प्रतिपाद्यन्ततश्चरेत् । स्वस्ववित्तोद्यवा कश्चित्पुष्पादौ कार्तिकावधि । नक्तं कृत्वा त्वमावास्यां प्रागुक्तविधिना ततः । प्रतिपद्यामपौर्ध्वं पञ्चगव्यं

शिवेश्वरः । महादेवं स्मरन् सार्धं भक्त्या भुञ्जीत लिङ्गिभिः । मासस्य कार्तिकस्यान्ते कृत्स्नं म्नाग्निमाचरेत् । प्रतिपदि द्वितीयाञ्च शुभाभां वा उपोष-
 येत् । एवं पौषेण सम्प्राप्ते प्रतिपन्नमाचरेत् । द्वितीयाब्दे द्वितीयान्ता मुपवसेत्कार्तिकावधि । आददीत तिथिचैकां मार्गमासे तथा परां । पूर्वस्यूर्वं
 त्यजेत्पौषे प्रवृत्त्यैवं समाचरेत् । दर्शे नक्तं प्रतिपद्युपवास इति प्रथमे वर्षे दर्शप्रतिपदि नक्तं द्वितीयामुपवासो द्वितीये प्रथमे मासि प्रतिपदि
 नक्तं । द्वितीयाद्वितीययोरुपवासः शेषेषु द्वितीयायां नक्तं तृतीयायामुपवास इति तृतीये एवं शेषवर्षेषु कृत्वेवं षोडशे वर्षे पौर्णमास्याः समुद्गमे ।
 कार्तिक्यामुदये इत्यर्थः । पूर्ववद्देवमभ्यर्च्य कृशानुन्धाचितपयेत् । महादेवाय गां दद्यादाक्षिताय द्विजाय च । हैम शृङ्गां सवत्साञ्च सघण्टांकांस्त्य दोहनीं ।
 शिवव्रतधरान् विप्रान्सहाचार्यांश्च षोडश । संभाज्य हेमवस्त्राद्यैर्यथाशक्तिमु दापयेत् । कृत्रोपानह कुभांश्च दद्यात्तैभ्यः पृथक् पृथक् । भोजयेत्तान्
 विष्टव्यैवं मिथुनानि च षोडश । ब्राह्मणांश्च यथाशक्त्या भोजयेद्देवपारगान् । एवं व्रतम् महत्त्वेन ब्रह्मप्राप्यघमर्षणम् । धनप्रायुः प्रदम् नित्यम्
 रूपम् सौभाग्यदम्परम् । स्त्रोपुंसखैव निर्दिष्टम् व्रतमेत्पुरातनम् । विधववापि च कर्त्तव्यम् भवेच्च सधवाच या । उपोष्य प्रतिमासन्तु भुञ्जीत
 बन्धुभिः सह । एकद्वित्रिचतुर्भिर्वा सर्वेष्वब्देषु शक्तिः । अन्तेचांतच वर्षाणां प्रारभविधिमाचरेत् । अथारब्धे व्रते कश्चिदासमाप्ते व्रता भवेत्
 सोपितत् फलमाप्नोति व्रतारम्भप्रभावतः । वाचकः श्रावकश्चैव श्रोतारश्च व्रतस्थये । भवन्ति पुण्यसंयुक्ताः सत्यदाभि मुखाश्च ये । इति हेमाद्रौ काश
 कापुराणे महाव्रत संज्ञ गौरीतपो व्रतं । अथ माघामायां अर्धोदयव्रतं अर्धोदयस्वरूप भारते । असावकेपातश्रवणैर्युक्ता चेतुष्पमाघयोः अर्धोदयः सवि-
 ज्ञेयः कोटि सूर्यग्रहैः समः दिवैव योगः शस्तीयं नतु रात्रौ कदाचन । हेमाद्रौ स्कादे । अगस्त्यवाच । भगवंस्त्वत् प्रसादेन श्रुतायं व्रतविस्तरः । अर्धोद-
 वन्तु मे ब्रूहि दुर्लभं सचराचरे । जीवित प्राणिनां पुण्य यदि चेद्ददसि प्रभो । कथं कायं कृते किंस्यात् फलं कथय. घरामुख । स्कन्देवाच । श्रूयतां पुण्ययो
 गोः दुर्लभोर्धोदवाङ्मयः । तिर्यगनुष्य देवानां दुःप्राप्यः सर्वकामदः । माघामायां व्यतीपाते आदित्ये विष्णु देवते । अर्धोदय तदित्याहुः सप्तसार्कग्रहैः

॥ व ॥ सप्तः पुरा कृतं वशिष्ठेन यामदग्नेन सुव्रतं । सनकाद्यैर्मुन्यैश्च बहुभिर्वेद बिभृतैः । अन्यैः सहस्रैश्च कृतं भुवि एवं तु कुम्भज । दानानां वज्रतीक्ष्णानां फलं
१५८ वेन कृतं भवेत् । ससागरा धरा तेन सप्तद्वीपसमन्विता । दत्ता स्यात्सर्वं भावेन येन वार्हीदयं कृतं गङ्गागयाप्रयोगे च पुस्कराणां जले तथा । मानसादिषु
यत्पुण्यं तीर्थेषु स्नानदानतः । तत्समं वायवा विप्र वतेनानेन कुम्भज । अश्वमेधाद्यतं श्रेष्ठमिष्टापूर्तं च यद्भवेत् । अर्धोदयं कृतं यैस्तु विधि दृष्टेन कर्मणा वाति
सत्यं गृहे लब्धोः सन्ततिश्चानपाविनी । आयुर्यशोतिविपुलं व्रतकर्त्ता फलं लभेत् । इन्द्राग्नि यमलोकेषु निर्ऋतीनामर्षापतेः । वायोः कुबेरस्यैशस्य लोके
बुधकृतीः प्रभुः । वासस्यन्द्रार्के लोके च लोकपालैश्च सेवितः । गोकोटि दानजं पुण्यं सर्वं तीर्थं निवासिनी । अर्धोदयस्य यत्पुण्यं कलां नार्हति षोडशीं ।
भूलोकाधिपतिश्चैव भुवर्लोकाधिपस्तुतः । स्वर्लोके च जनानां च तपो लोके नरेश्वरः । महर्लोके वसेन्नित्यं यावदिन्द्राश्चतुर्दश । ततो हिरण्यगर्भस्य पुरु
षो व्रतकारकः । तस्य लोकाधिपः साक्षी लोकानां पुरुषो व्ययः । अर्धोदय प्रसादेन ब्रह्मलोके वसेत्तु यः । तथा मानेन विष्णुत्वं ब्रह्मरुद्रस्ततो भवेत्
त्रिभुवानी गणैः पूज्यो देवराज समन्वितः । वसेच्छक्रेण मानेन व्रतस्यास्य प्रभावतः । ततो विष्णु स्वरूपेण चैलोकाधिपतिर्भवेत् । शङ्खचक्रगदाधारो
वर्णमाला हरिः स्वयं । व्रत प्रमावाङ्मयीशो देवो नारायणो भवेत् । अगस्त्य उ० ॥ स्कन्द केन विधानेन कर्त्तव्यं व्रतं भुक्तमम् । अर्धोदयं मनुष्याणां जीवितं
दुर्लभं भुवि । स्कन्दे० कृते कृतं वशिष्ठेन चेतायां रटुणा कृतं । द्वापरे धर्मराजेन कलौ पूर्णोदरेण च । अन्यैर्देव मनुष्यैश्च दैत्यैश्च द्विजसत्तम । कृतमर्धो
यं संख्यं सर्वकाम फलप्रदं । माघमासे कृष्णपक्षे पञ्चदश्यां रवेर्दिने । वैष्णवेन तु ऋत्वेण व्यतीपातं सुदुर्लभं । पूर्वाङ्गं सङ्गमे स्नात्वा शुचिर्भूत्वा समाहि
तः । सर्वं पाप विशुध्यर्थं नियमस्थो भवेन्नरः । विदेवत्वं व्रतं देवाः करिष्ये भुक्ति मुक्तिदं । भवन्तु सन्निधौ मेष्टं च यो देवास्त्वयामनयः ॥ इति नियम
मन्त्रः ॥ ब्रह्मा विष्णु महेशानां सौवर्णं फलं संख्यया । प्रतिमास्तु प्रकर्तव्यास्तदर्द्धेन द्विजोत्तम । शय्याचयम् ततः कार्यं सोपस्कारसमन्वितम् । देवानां
अवमंदिष्व कर्तव्यम् भक्ति शक्तिः । ब्रह्माविष्णुरुद्रप्रीत्यै दातव्यन्तु गवां चयम् । हिरण्य भूमि धान्यादि दानं विभवसारतः । दातव्यमाश्रयोपेतं

ब्राह्मणेभ्यस्तु यत्नतः । मध्याह्ने तु नरः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा समाहितः । तिलपर्वत मध्यस्थं पूजयेद्देवता त्रयं । आदौ ब्रह्मपूजा नमो विश्वसृजे तुभ्यं
 सखाय परमात्मने । देवाय देवपतये यज्ञानां पतये नमः । अथ ब्रह्मणे नमः पादौ पूजयामि हिरण्यगर्भाय० ऊरुभ्यां पू० परमेष्ठिने जङ्घाभ्यां० वेधसे
 नमो गुह्यं पद्मोद्भवाय नाभौ० हंसबाह्वनाय कटिं० शतानन्दाय वक्षसि० सावित्रीपतये वाङ्० पूर्वादिचतुर्मुखेषु० ऋग्वेदाय० यजुर्वेदाय०
 सामवेदाय० अथर्ववेदाय० चतुर्वक्त्राय० शिर पू० हंसाय० कपिलाय० ततो लोकपालपूजा स्वस्वमन्त्रैः । हिरण्यगर्भं पुरुष प्रधान व्यक्तरूपक । प्रसीद
 सुमुखो भूत्वा पूजां गृह्ण नमोस्तुते । इति ब्रह्मप्रार्थना नारायण जगन्नाथ नमस्ते गरुडध्वज । पीताम्बर नमस्तुभ्यं जनार्दन नमोस्तुते ।
 अनन्ताय नमः पादौ पूज० विश्वरूपाय ऊरुभ्यां० मुकुन्दाय जानुभ्यां० गोनिन्दाय जङ्घाभ्यां० प्रद्युम्नदेवाय गुह्ये० पद्मनाभाय नाभौ० लम्बोदराय
 उदरे० कौस्तुभधराय० वक्षसि चतुर्भुजाय० वाङ् विश्वतोमुखाय वदने शतमहस्र शिरसे नमः शिरसि आद्रित्य चन्द्र नयन दिग्वाहो दैत्यसूदन पूजां द
 तां भवा भक्त्या गृहाण करुणाकर इति विष्णु प्रार्थना । महेश्वर महेशान नमस्ते त्रिपुरांतक जोमूतकेशाय नमो नमस्ते वृषभध्वज ईशानाय पादौ० चन्द्र
 शेखराय जङ्घाभ्यां पशुपतये जानुभ्यां उमाकांताय गुह्ये० नीललोहिताय नाभौ० कृत्तिवाससे उदरे० नागोपयोतिने मुखे० भोगिरूपाय बाह्वौ० नील
 कण्ठाय० कण्ठे० पञ्चवक्त्राय मुखे० कपर्दिने शिरसि अन्धकारे प्रमेयात्मसमो लोकांतकाय च । पूजां मया कृतां भक्त्या गृहाण वृषभध्वज इति महेश्वर
 प्रार्थना मन्त्रः । इति पूजाक्रमः प्रोक्तो मन्त्रैरेतैः प्रयत्नतः । आचार्यं पूजयेत् भक्त्या वस्त्रा लङ्कार भूषणैः । हस्तमात्रा कर्णमात्रा पीठं क्वचं कमण्डलुं ।
 श्वेतवस्त्र युग्मं देयं ब्रह्मणे सर्वं मूर्त्तये । उपवीतं वस्त्रयुगं लोहितं शङ्करस्य च । पञ्चावृत्तेन स्नपनं पूजनं कुसुमैस्त्रैः । कमलैः सुलसी पत्रैर्विलम्बपत्रै रक्ष
 ष्णितैः । तत्कालं संभवे दिव्यैः पूज्या देवा यथाक्रमं । यथा शक्त्या प्रकर्त्तव्यं व्रतमेतत्सुदुर्लभम् । जीवितं प्राणिनामेतदनित्यं निश्चितं यथा ।
 अथ व्रतस्य करणं विधानं शृणु यत्नतः । देवतात्रय मुद्दिश्य शास्त्र दृष्टेन कर्मणा । प्रजापतये विष्णुरूपाय रुद्ररूपाय ते नमः । इत्यनेनैव मन्त्रेण बन्धि

॥ व ॥ संस्थाप्य भक्तिः ततो होमं प्रकुर्वीत सञ्ज्ञयवसंयुतं । तिलाज्यं शर्कराचैव होमं द्रव्यं पृथक् पृथक् । ब्रह्मयज्ञानं मन्त्रेण ब्रह्मणे तिलं होमयेत् ।
 १६० अथ होमावसाने तु मांदद्याच्च पयस्विनीं । स्वर्णं शृङ्गीं रौप्यखुरीं घण्टामरणं भूषितां । ताम् पृष्टीं कांस्यं दोहां सर्वोपस्करसंयुतां ।
 इदं विधां शुभां पुण्यां ब्राह्मणाय निवेदयेत् । तेन दत्तं हुतं अन्नं इष्टं यज्ञैः सञ्ज्ञया । कृतं कृत्यो भवेद्दिप्रो व्रतस्यास्य प्रभावतः । एवं सर्वं समाख्यातं
 दुर्लभं व्रतमुत्तमं । अर्धोदयं त्वया दृष्टं किमन्यत्परि पृच्छसि । इति स्तांदे अर्धोदयं व्रतं । अथ सोमवत्यमावास्याव्रतं शङ्खः अमावास्यातु सोमेन व्रतमी
 मानुना सञ् । अतुर्थी भूमिं पुत्रेण सोमपुत्रेण चाष्टमी । चतस्रं क्षिययस्वेता सूर्यग्रहणं सन्निभाः । अथ कथा स्तांदे तत्पादौ प्रयोगः । अस्यां सोमवत्य
 मावास्यामां सकल पापक्षयार्थं पुत्रं पौत्राणि वृक्षार्थं जन्म जन्मनि अवैधव्यञ्च पतिचिरंजीवितपरमसौभाग्यदायिका याममायाममृत्युत्वं मुले स्त्रिया सञ्च विष्णु
 पूजां करिष्ये ततः पूजा अमृत्यु कृतमुन्वास गोविन्दस्य सदा प्रिय । अशेषं हर मे पापं दृष्टं राज नमोस्तुते । व्यक्ताव्यक्त स्वरूपाय सृष्टिस्थित्यंत कारिणे ।
 आदिमध्यांतभीमाय विष्टरग्रवसे नमः । इति मन्त्रद्वयास्यां पूजा कार्या ततः प्रदक्षिणाष्टोत्तरशतं कुर्यात् । अथ कथा सूत० । शरतस्त्रयं गतं मीमां सप
 मय्यं बुधितिरा कृतप्रणामो धर्मात्मा हितं वचनम ब्रवीत् । बुधितिरोऽ० इतेषु कुरुमुख्येषु भीमसेनेन कोपिना । तथा परेषु भूतेषु इतेषु बुधिति
 षुमां । दुर्वीचन कुमन्त्रेण जातोऽस्माकं कुलक्षयः । न सन्ति भुवि भूपाला वाञ्छ दृष्टानुराहते । अवशिष्टा वयं पञ्च वंशे भारत संज्ञके । एकांतपर्वम
 विषं राज्यं मङ्गलं न ज्ञोमते । जीवितेपि जुगुप्सामे नच मोगेषु मेरतिः । दृष्ट्वा सन्ततिविच्छेदं सन्तापि हृदयेनिशं । अमृत्यामास्तनिर्दग्धो उत्तरागर्भ
 सञ्ज्ञयः । अतोमे दिगुणं दुःखं पिण्ड विच्छेदं दर्शनात् । किं करोमि क्लगच्छामि पितामह वदा धुना येन संपद्यते सद्यः सन्ततिश्चिरजीविनी । मी
 मां० । ब्रह्म राजन् ब्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं । यस्याचरणं मात्रेण सन्ततिश्चिरजीविनी । अमावास्या यदा पार्थ सोमवारयुता भवेत् । तस्यामश्व
 त्वमागत्य पूजयित्वा जनार्दनं । अष्टोत्तर शतं कृत्वा तस्मिन् वृक्षे प्रदक्षिणं । तावत् संस्थान् उपादाय रत्नधातुफलानिच । व्रत राज मिदं राजन्

विष्णोः प्रीति-करं परं । उत्तरो कारयत् प्राज्ञ गर्भो जीवमवाप्सति । मविद्यति च गुणी पुत्रस्त्रिषु जेकेषु विश्रुतः । श्रुत्वा पितामहवचः प्रत्युवाच युधिष्ठिरः युधि
 स्त्रिरु० । तद्वत्तं व्रतराजाख्यं विसरेण प्रकाशय । केन प्रकाशितं मर्ते केमेदं विहितं प्रभो । भीष्म उ० आस्ते या सर्वमाख्याता काची संज्ञा महापुरी वस्त्र क्षयि
 यिष्ठेऽङ्गैः स्वकर्म्मनिरतैर्दृता । रजताचलसंकाशा सौधसंख्यैर्विराजिता । सुवेष्टैर्नागर जनैर्नारीभीरुप शोभिता । अलकेवकुवेरस्य शक्रस्यैवामरावतो तेजोव
 तीवरलाक्षापावकेव महापुरी । तत्र राजा रत्नसेनो वभूवामित विक्रमः । तस्मिन्सति भूचक्रे मेदन्तेस्मिन् द्विजोत्तमाः । तस्य राज्ञो जनपदे न दुर्भिक्षं न
 चापदा । तत्र कश्चि द्विजन्मा भूदेवस्वामीति विश्रुतः । तस्य माय्या भवद्गुणा नाम्ना धनवती शुभा । यथार्थं नाभघेया सा लक्ष्मीरिव सविग्रहा । तस्यां संजन
 नामास सप्तपुत्रान् शुभान्वितान् । एकादुहितरं रम्यां नाम्ना गुणवतीं नृप । कृत दाराश्च ते पुत्रा विहरन्ति यथा मुखं । कन्या कुमारिका चासीदनुष्य प्रि
 थ्विनी । अक्षांतरे द्विजः कश्चिद्विद्यार्थं समुपागतः । दीप्यमानः स्वतेजोभि र्भूतिर्मानिषपावकः । द्वारदेश मुपागत्य प्रयुज्यो जाशिषं तदा । देव स्वामी
 सुधाः सप्त समुत्थाय ससम्भ्रमं । भिक्षां प्रत्येकमानिन्युर्दुस्तस्मै द्विजन्मने । अवैधव्याशिषं प्रादात्ताभ्यः सौभाग्य सम्पदं । ततो गुणवती माया प्रेषि
 ता सप्त भिक्षया विप्राय भिक्षांप्रददौ कृत्वा पादाभिवन्दनं । आशिषं च ददौ विप्रः शुभे धर्मवतो भव । सर्वैलक्ष्य गुणवतो श्रुत्वा पुत्याययौष्टुहं । मा
 चे निवेदयामास आशिषन्तेन योजितं । श्रुत्वा धनवतीं पुत्रीं करे दृत्वा समाययौ । पुणतिं कारयामास पुनस्तस्मै द्विजन्मने । तथैवाशिषमुच्चार्य वि
 प्रस्तामभ्यनन्दत् । श्रुत्वाशिषं धनवती सञ्चित्य प्रत्युवाच ह । धनवत्युः प्रसोद भगवन्विप्र वचनं मेवधारय सुषाम्यः पुणताभ्यामे त्वया दत्ता करा
 शिषः अवैधव्य कराः पुत्र सुख सौभाग्य साधकाः सुतायाः पुणताया मे विपरीतं त्वयोदितं भद्रे धर्मवती भूयादित्युदीर्य पुनः पुनः आशीः प्र
 युक्ता विप्रैर्धे कारणं वद सत्वरं । द्विज उवाच ॥ धन्यासि त्वं धनवती प्रस्थातचरिता भुवि । यथा योग्य प्रयुक्तं यं मया शीर्दं हितुस्तव । इयं
 सप्तपदीमध्ये वैधव्यत्वमवाप्सति । धर्माचरण मत्यर्थं कर्त्तव्यं परमं त्वाया ॥ धनवत्युः ॥ उपायं यदि जानासि तद्ददस्व मम प्रभो ॥ विप्र उ० ॥

॥ ३ ॥ कदासप्तमवेत्सोवा एहेवै तव सुन्दरि । तस्याः पूजनमात्रेण भवेद्द्वैधव्यभञ्जनं । अतोमयाशीर्दत्तं शुभे धर्मवती भव । श्रुत्वा धनवती याता चिन्ता
 १६१ कुञ्जिष्येतेना । उवाच वचनं दीनं प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥ धनवत्यु० ॥ सोमागमनमात्रेण भवेद्द्वैधव्यभञ्जनम् । का सा सोमा त्वया प्रोक्ता
 का जातिः कुत्र स्थितिः । तस्या वद महाभाग कः कालो विस्तरेण मे ॥ हिज उ० ॥ सा सोमा रजकी जातिः स्थितिस्तस्याश्च सिंहे । साचेदायाति
 तेऽप्येव तदा वैधव्यभञ्जनम् । इत्युक्त्वा ब्राह्मणोऽन्यत्र गतो भिक्षा प्रतीक्षया । धनवत्यपि पुत्रेभ्यः प्रोवाच वचनं तदा ॥ धनवत्यु० ॥ इयं दुर्लभा
 पुत्री स्वयां गुणवती शुभा । सोमागमनमात्रेण भवेद्द्वैधव्यभञ्जनम् । अस्ति यस्य पितुर्भक्तिर्मातुर्वचनं गौरवं । स प्रयातु सद्यः स्वस्त्वा सोमामानयितुं द्रुतं
 हुत्वाऽप्युः श्वातम् मातस्तत्र सान्तिं पुत्र्याः स्निहयश्च वद । येन देशान्तरं पुत्रान् प्रस्थापयसि दुर्गम् । अन्तरा दुस्तरः सिन्धुः शतयोजनविस्तरः । अश्वकां
 मजनन् तत्र तद्यमा गमने वयं । देवस्त्वाम्युवाच ॥ अपुत्रः सप्तभिः पुत्रै ररुहं यास्यामि सिंहेलम् । आनयिष्यामि तां सोमां पुत्रीं वैधव्यनाशिनीं । एवं
 कश्चिदिनिःसङ्कोचे देवस्त्वामि न तत्क्षणे । शिवस्वामी कनिष्ठसु पुत्रः प्रोवाच सन्नतः । मैवं वद महाभाग रोषावेशेन सङ्गतः । मयि तिष्ठति कः शक्नो
 मन्तुं द्वौपं चि सिंहेलम् । इत्युक्त्वा सद्योऽप्युवाच प्रणम्य शिरसा मुदम् । प्रतस्थे संहितः स्वस्त्वा द्वौपं सिंहेलं संज्ञकम् । सकियद्विर्दिनैर्गत्वा तीरम् प्राप्य
 वरिष्यतेः । ततस्तमम्बुधिं गत्वा प्रकारं मकरोद्दिजः । स ददर्श सुविस्तीर्णं न्यमोधद्रुममन्तिकम् । तत्कोटरे सुखासीनं शुभ्राञ्जं सुतैः सहः । तत्प्राद
 पनखेऽस्थित्वा ताभ्यां नीतन्तु तद्दिनम् । शवकानां कृते शुभे शुचीत्वा त्रिशुभोजनम् । भोजनम् दत्तमपि ते भुञ्जतेस्मिन् शवकाः । प्रपञ्चं वागवो
 शुभ्रां शवकांस्तान् सुविज्ञान् ॥ शुभ्र उ० ॥ कथं भुञ्जते पुत्राः भवन्तः क्षुधिता अपि । आनीतम् कोमलम् मांसम् भवद्योग्यमिदं मया । शवका
 कथुः ॥ एतदृचं तस्मै तात मानवौ द्वौच तिष्ठतः । आसीत्कृते तयोस्तात कथं भुञ्जामहे वयं । एतच्छ्रुत्वा स शुभ्रस्तु सकरुणो हृदि जायते । तयोरग्नि
 क जागृत्य वचनम् सप्त भाषत ॥ शुभ्र उ० ॥ जातस्तु युवयोः कामौ भोजनम् क्रीयता मिदं । पारं मुत्तारयिष्यामि जलधेः प्रातरेवतु । ततो रात्र्यां

वनीकसा उदिते तु दिवाकरे । पारमुत्तारि तौ तौ तु गृध्र राजेन वेगिना । सिंहलं द्वीपमागत्य स्थितौ सोमा गृहान्तिके । ततः प्रत्युष समये तौ
 तदा गच्छन्तौ । खेपनम् चक्रतुस्तत्र तदावासे दिनम् प्रति । एवं विदधतोः स्तत्र पूर्णः सम्बत्सरो भवत् । सुषाः पुत्रान् समाहूय सोमा पप्रच्छ
 विस्मिताः । मार्जनं खेपनं कोवा करोति मम कथ्यतां । एकदैवाय जगदुः सर्वानास्य ज्ञात्रो वयं शुभे । एकदा रजकी सोमा निभृता संस्थिता निशि ।
 ददर्श ब्राह्मणीं कन्यां सार्जयन्तीं गृहाङ्गणं । लिम्पन्तमं गणं प्राप्तं भ्रातरश्च सुदुर्गतं । सोमा पप्रच्छ तौ यत्वा कौ युवां मम कथ्यतां । अचतुक्षौ तवा
 गृहावासां ब्राह्मण पुत्रकौ । सोमोवाच । दग्धास्मि वत नष्टास्मि ब्राह्मणौ गृह मर्जकौ । काङ्क्षति वत यास्यामि पापादस्मादसंशयं । पापजातिरहं याता
 रजकी सर्वतो दिजः । कथं त्वं ब्राह्मणो भूत्वा विरुद्धं मे चिकीर्षसि । शिवस्त्वाम्युवाच । एषा गुणवती नाम स्वसा माम् सुमध्यमा । अस्याः सप्तदशे
 मध्ये वैधव्यं संप्रपत्स्यते । तव सान्निध्यं मात्रेण भवेद्द्वैधव्यं भञ्जनं । अतो हेतोः सहस्रं दासकर्म करोमि ते । सोमोवाच । अतः परं न कर्त्तव्यं
 यास्यामि तव शासनात् । इत्युक्ता गृहमागत्य स्तुषाभ्यः प्रत्युवाच ह । यः कस्मिन्मम राजेस्मिन् स्त्रीयते मानवः कश्चित् । तदैव रक्षणीयोसौ यावदा
 गम्यते मया । कस्यचिद्वचनात्कोपि न दग्धव्यः कथञ्चन । तथेत्युक्तास्तुषाभिः सा सोमा याता मङ्गावुधिं । पारमुत्तारयामास क्षणेन दिजं पुत्रकौ ।
 स्वमाकाशमार्गेण सा ततार मङ्गार्वं । प्राप्ता काञ्ची पुरी सर्वे निमेषान्तत्प्रभावतः । सोमा दृष्ट्वा धनवतीं दृष्ट्वा पूजांमथाकरोत् । अचान्तरे शिव
 स्वामी तदा देशान्तरान्वसुः । सहस्रं वरमानेतुं जगामोज्जयिनीं प्रति । तमानीय वरं तत्र देवशर्मा सुतं सुधीः । ब्राह्मणं रुद्रशर्माणं गुणेन सहस्रं
 स्वसुः ततः सा रजकी सोमा वैवाहिकं मकारयत् । सुलग्ने च सुनक्षत्रे देवस्वामी तु कन्यकां । ददौ तस्मै गुणवतीं गुणिने रुद्रशर्मणे । ततो वैवाहिकै
 र्मथै र्जयमाने ऊताग्रने । ततः सप्तपदीमध्ये रुद्रशर्मा पतस्तदा । बहू दुर्वाधवाः सर्वे स्थिता सोमा निराकुला । आक्रन्दः स मङ्गानासीञ्चोकानां
 तत्र पश्यतां । धनवत्यै च सा तूर्णं व्रतराज प्रभावजं । पुण्यं सङ्कल्प्य विधिवत्तस्मै नृत्यो विनाशनं । रुद्रशर्मापि तस्माच्च व्रतराज प्रभावतः । आस

॥ ३ ॥ राक्षसाणां भीमं पुत्रं वसुदेवोत्पन्नः । एवं विवाहं निर्वर्त्य व्रतराजं निवेद्य च । आभ्यर्च्य तां धनवतीं सोमा प्रावाङ्मूहं प्रति । एवं सा रजको सोमा
 १६२ जीवविद्यां चतुर्दशं । अथाहर्षं सम्पूर्णां पूर्वकामासु मन्दिरं । अजान्तरे गृहे तस्याः प्रथमतनवा चता । पुनः स्वामी चतस्रस्ताः कामाता च
 ततोऽवतः । आगच्छन्त्या यदा तस्याः सोमवारान्विता तिथिः । अमावास्या वभूवाद्य चतस्रस्त्रीविनी तिथिः । सा ददर्श तातोपान्ते दृष्ट्वा काञ्चित्
 स्त्रियं तदा । तूष्मार मराक्रान्तां क्रन्दमानां सुदुःखितां । दृष्ट्वा वाच । अवतारव मे पुत्रि तूष् भारं त्रिरस्थितम् । सोमो वाच । अमावास्याद्य
 मे दृष्ट्वा सोमवार युता तिथिः । तूष्कं न स्पृशाम्यद्य नियमोयम् मया कृतः । पुनर्ददर्श तां यान्तीं तूष्मारवतीं स्त्रियं । साप्युवाच ततः पुत्री तूष्
 भारो महामिति । चवताख्याद्येषाम् निष्ठं सङ्गेषां स्याम्यहं तव । सोमो वाच । अद्य भूलं तथा तूलं न स्पृशामि कदाचन । ततोऽस्त्यतः प्राप्य नदीतीरं
 भवेत्पुत्रि । स्नात्वा विष्णुं समध्वर्यं शर्कराभिः प्रदक्षिणां । सा चकार महाभागा तद्देवाष्टोत्तरं शतं । भोग्य उ० । यदा प्रदक्षिणावर्तं कृतं शर्करा
 खंवा । तदा जीवितवन्तसे पतिजामाष्ट पुत्रकाः । नगरं श्रीसमाकीर्णं तद्गृहं च विशेषतः । अथ वाता महाभागा सोमा स्वमवनं प्रति । जीवितं
 जीवितं मन्तीरं पुत्रान् जामातरं तथा । अनुज्ञांस्तान् समासाद्य अगाम कृतं कृत्यतां । प्रणिपत्य स्तुषाः सर्वाः पप्रक्षुस्तां तपस्विनीं । चतास्ते तनवा देवी
 पतिजामाष्ट पुत्रकाः । जीवितास्तत्कथं देवि चतास्ते च कथं वद । सोमो वाच । गुणवत्यै मया दत्तं व्रतराजस्य पुण्यकं । चतास्ते तद्विपाकेन पति
 जामाष्ट पुत्रकाः । तूष्कं च मया स्पृष्टं मूलकं च तथा अपि । अस्त्यमूलमभ्यर्च्य तदा तच्च प्रदक्षिणां । शर्करास्तया तच्च कृतमष्टोत्तरं शतं ।
 जीवितं तत्पुत्रावेष जति जामाष्ट पुत्रकाः । सर्वाभिः क्रीयतामद्य व्रतराजं विधानतः । भविष्यति न वैधव्यं सौभाग्यं संभविष्यति । स्तुषास्ताः
 कारधामाश्च तथा सोमेश्वर व्रतं । मुक्ता भोगाश्चस्तच्च पुत्रपौत्रादिभिः सह । तैश्च सर्वैः परिहृता विष्णुलोकमवाप सा । इत्येतत्कथितं पार्श्वे
 विस्तरेण मया तव । शुभित्तिरे० । महात्म्यं व्रतराजस्य कीं विधिर्वद विस्तरेण । कर्त्तव्यं केन भोग्यं दं नारीभिः पृच्छेत् वा । भोग्य उवाच । अमावा

द्वा वहा पार्थ सोमवाराश्विता भवेत् । तदा पुण्यतमः कालो देवानामपि दुर्लभः । प्रातरुत्थाय व्रतिभिः स्नानं कार्यं जलाशये । स्नात्वा मौनेन कौशेयं परि-
 धाय व्रती ततः । प्रायादशत्य दृक्षस्य समीपे कुबनन्दन । अश्वत्य मूले कर्त्तव्या विष्णुपूजा समन्त्रका । व्यक्ताव्यक्त स्वरूपाय सृष्टिस्थित्यन्तकारिणे । आ-
 दिमध्यान्त हीनाय विष्टरश्ववसे नमः । विष्णुपूजामन्त्रः । एवं संपूज्य गोविन्दं पीतवस्त्राक्षतैः फलैः । कुसुमैर्विविधैश्चैव भक्त्यभोज्यैस्तथाविधैः । अश्वत्य
 पूजनं कार्यं प्रोक्त मन्त्रेण पाण्डव । अश्वत्याहुतभुम्बासो गोविन्दस्य सदाश्रय । अशेषं हर मे पापं दृक्षराज नमोस्तुते । एवं पूजाविधिं कृत्वा ततः
 कुर्यात्प्रदक्षिणां । मौक्तिकैः काञ्चनै रौप्यैर्ह्रीरकैर्मणिभिस्तथा । कांस्यपात्रैः ताम्रपात्रैर्भक्ष्यपूर्णैः पृथक् पृथक् । गृहीत्वा भक्षणं कार्यं प्रादक्षिणेन पिप्पले
 तावत् प्रदक्षिणं कार्यं यावदष्टोत्तरं शतं । तद्वस्तुजातं विप्राय पुरेन्धीभ्यः प्रदीयते । ततो निरामिषाहारं कुर्यान्मारीजनैः सह । एषते कथि
 तो भूप व्रतराजविधिर्भया । द्रौपदीं च सुभद्रां च कारयस्व तथोत्तरां । उत्तरागर्भं संस्वस्तु जीवितं लभ्यतेऽचिरात् । युधिरो० या स्वस्थविभवा नारी
 काञ्चनाद्यैर्विना कृता । सा कथं लभ्यते पूर्णं व्रतराजफलं वद । भीष्मउ० फलैः पुष्पैस्तथा भक्ष्यै वस्त्राद्यैरपि पाण्डव । कुर्यात् प्रदक्षिणावर्त्तं सापि पूर्णं लभेत्
 फलं । व्रतमिदमखिलं नरेन्द्र विष्णोः श्रुतमनया हि परक्रमत्वयापि पति सुत धनमिच्छती पुरन्धी सपदि करोतु नचात्र चित्रमस्ति भीष्मउ० शृणु पार्थ प्रव-
 द्ध्यामि उद्यापन विधिं शुभं । यं विना पूर्णता न स्याद्व्रतस्य न फलं लभेत् । सर्वेते भद्र मध्येतु स्थापयेत् कुम्भ मुत्तमं । तत्समं तात कलशः स्थाप्या द्वादश
 संख्यया दृक्षराजः सुवर्णस्य पञ्चरत्नस्य वेदिका । तन्मूले प्रतिमां विप्र सौवर्णां च चतुर्भुजां । लक्ष्म्या वाहनं संयुक्तां आमाषाद्विपलावधि । उपचारै रने-
 कैश्च यथा विभवविस्तरैः । नैवेद्यैः पुष्पधूपैश्च दीपैश्च परितस्थितैः । रात्रौ जागरणं कुर्यात् प्रभाते होम माचरेत् । समिद्धिः पिप्पलाभिस्तु पायसेन
 तिलैस्तथा । पूर्णाहुतिश्च जुहुयाद्द्वादश्यां पयस्विनीम् । सालङ्कारां तु शय्यां च आचार्याय निवेदयेत् । द्वादश ब्राह्मणा भोज्या दृतपायसखड्गैः । उप-
 वीतानि वस्त्राणि तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां । इदं विष्णुर्विचक्रमे होमं मण्डल मध्यतः । अष्टोत्तरं शतं ऊत्वा त्रिभिर्द्रव्यैः पृथक् पृथक् । सोमायाः प्रीतये

242

三

न्दद्याद्भक्तसाक्षिण्यं सिद्धये । विभवे सति राजेन्द्र मङ्गलजनक कारणं । स्वस्तिकं त्वासनं दद्याद्भक्त संपूर्तिं हेतवे । आहिताग्नेतु होमः स्यान्नदभावेद्विजार्चनं
 द्विष संतर्पणादेव व्रतसंपूर्तिर्भविष्यति । शुभकारिणि राजेन्द्र स्वस्तिकानि विधापयेत् । ब्राह्मणेभ्यः प्रदेयानि ततः संपूर्तिं हेतवे । यथा वति विधानेन
 नदितं पुण्यमुत्तमं । तथैव स्वस्तिपुण्यानामित्याहुर्वेदवादिनः । अथ होमं प्रवक्ष्यामि लक्ष स्वस्तिकं सिद्धये । पायसेन ऊते द्विद्वान् स्वस्य सूत्रोक्त सारतः
 हत पायसहोमं स्याद्दशांशेनैव सादनं । स्वस्ययनं तार्क्ष्यमरिष्टनेमीतिमन्तः होमं मन्त्रोर्थविधिवत्कुर्वाणः साधु साधकः । आहिताग्नेर्वेदिकास्तु मन्त्रा
 स्तुर्होमसिद्धये । अनाहिताग्निना विद्वान्तत्रमार्गे भवेध्रुवं । तन्मन्त्रं कथयिष्यामि फलानां तस्य सिद्धये । स्वस्तिनाम परं देवं स्वस्तिकारण कारणं ।
 पायसं हत संयुक्तमग्नौ स्वाहा युतं कृतं तुम्यन्दत्तं महादेव तप्तो भव मङ्गलमते स्वस्तिं कुरु महादेव स्वाहाया संयुतः सुखिन् । एवं दशांशतो होमः कुर्याद्वि
 श्वस्य तुष्टये । ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्तद्दशांशेन वै बुधः । अथासनानि देयानि पञ्च रङ्ग युतानि च । ब्राह्मणेभ्यो विशिष्टेभ्यः फलानां तस्य सिद्धये
 और्णानि चापि देयानि दर्भजान्यथवा पुनः । तत्पूजाविधिसिद्ध्यर्थमाचार्यं वरयेत्सुधीः । गोपालेन तु मन्त्रेण तमेवं पूजयेदुधः । पश्चात्तैः स्त्रापयित्वा
 पूजयेद्भक्तिसंयुतः । आयुर्वैभक्त्य भोज्यैश्च नैवेद्यं परितर्पयेत् । तांवृक्षेर्धूदीपैश्च कुसुमैश्चमकैः शुभैः । शतपत्रैश्च कलहारै रर्चयेत्पुरुषोत्तमं । नमस्कृत्यै
 श्च द्वा द्विष्ये स्तोत्रपाठै र्भिक्षेयतः । प्रदक्षिणमथो कृत्वा वाग्यतः संयतेन्द्रियः । ततो गोमिथुनं दद्याद्भक्तसंपूर्तिं हेतवे अभावे पाठकानां तु द्रोणमात्रं प्र
 दीयते । अथवा छादकानां तु पाठकेपरिकीर्तितं । पूरकामोदकाद्यैश्च भोजयेद्विजसत्तमान् । आचार्याय तु तां शुद्धां प्रतिमां दापयेत्सुधीः । हस्तमा
 वा कर्णमावा कटिसूत्रादिभिः पुनः । पीतांबरैश्च संपूज्य कोटियज्ञ फलं लभेत् । य एवं कुरुते भक्त्या विष्णुप्रीतिपुरःसरः । तस्यानंतफलं राज्ञा
 दितं वेदवेदिभिः । स्वस्तिकव्रतमेतत्तु गङ्गा स्नान फलप्रदं । तस्मादादौ प्रकर्त्तव्यं धर्मकामार्थं सिद्धये । राजानो मित्रतां यान्ति शत्रुवो यान्ति दासतां । नरो
 गामि भवन्त्येनं स्वस्तिकव्रतचारिणं । स्त्रीणामपि च कर्त्तव्यं सर्वसौभाग्यसिद्धये । मासत्रये समाप्तिः स्याच्चतुर्भिश्च तथा पुनः । एकस्मिन्नपि मासेन स

। व ।

१६४

सन्निः कोटिमुत्पदा । य इदं गृणयाद्भक्त्या तस्यैवं फलदं भवेत् । नेदं कस्यापि व्याख्येयं यदिच्छेद्विपुलं धनं । नदेयं यस्य कस्यापि विकल्पोपि हृता
 कर्मेण । अस्ति मुहिविहीनाय बन्धु सामान्य दर्शने । विकल्प इतचित्ताय नास्तिकाय शठाय च । देयं पुत्राय मित्राय फलानां तस्य सिद्धये । एवं श्रा
 त्वात् तस्यैव चकारैवं युधिष्ठिरः । इति श्रीभविष्योत्तरे स्वस्तिकव्रतं अचमूलं चिन्त्यं । अथ आवणस्यात्य शृगुवासरे वरलक्ष्मीव्रतं । तत्र पूजाविधिः क्षीरसागर
 समूहा क्षीरार्णव समप्रभा । क्षीरार्णव समं वस्त्रं दधाना हरिवक्त्रभा । ध्यानं । ब्राह्मी हंस समारूढा धारिण्यक्षकमण्डलू । विष्णुतेजोधिका देवि सा मां
 पातु वरप्रदा । आवाहनं । महेश्वरि महादेवि आसनं ते ददाम्यहं । महैश्वर्यं समायुक्ते ब्रह्माणी ब्राह्मणप्रिये । आसनं । तीर्थोदकैर्महा दिव्यै
 पात्रं संज्ञार कारकैः । अर्घं गृहाण मे लक्ष्मि देवानामुपकारिणि । अर्घं । कुमार शक्ति संपन्ना मयूरवरवाहना । पाद्यं ददाम्यहं देवि वरदे वरल
 क्ष्मि । पाद्यं । वैष्णवी विष्णु संयुक्ता असंख्यायुधधारिणि । आचम्यतां देवपूज्ये वरदेऽमरमर्दिनि । आचमनं । स्नानं पञ्चाश्रुतैः शुद्धै स्तर्पविष्ये हरिप्रिये
 वरदे शक्ति संभूते वरदे ईश्वर प्रिये । पञ्चाश्रुत स्नानम् । गङ्गाजलं समानीतं सुगन्ध द्रव्य संयुतं । स्नानार्थं च मया दत्तं गृहाण परमेश्वरि । स्नानं ।
 रत्नतन्त्रि समं दिव्यं क्षीरसागर सन्निभं । चन्द्रप्रभा समं दिव्यं वस्त्रं ते प्रददाम्यहं । वस्त्रं । मांगल्यमणिसंयुक्तं मुक्ताफल समन्वितं । दत्तं मङ्गलसू
 च्यं गृहाण सुखवक्त्रमे । सुवर्णं भूषणं दिव्यं नानारत्न सुशोभितं । त्रैलोक्य भूषणे देवि गृहाणाभरणं शुभं । आभरणानि उपवीतं अष्टगन्ध सुगन्धा
 द्यं मदगन्ध समन्वितं । दास्यामि देवि वरदे लक्ष्मीदेवि प्रसीद मे । गन्धं । महाब्राह्मी समुद्भूता नक्षत्रानपि मोहश । मुक्ताविशेषज प्रख्या गृहाण
 परमेश्वरि । अक्षताः नानाविधानि पुष्पाणि नानावर्णं युतानि च । पुष्पाणि तै प्रयच्छामि भक्त्यादेवि वर प्रदे । पुष्पं अथांग पूजा । वरलक्ष्मी नमःपादौ
 पूजयामि । कमलवासिनी गुल्फौ० पद्मालयायै जङ्घे श्रिये जानुनी इन्दिरायै ऊरू० हरि प्रियायै नाभिं लोकधात्रे स्तनौ० संखनिधौ हस्तौ विधात्रे कण्ठं धात्रे
 नासां० पद्मप्रियायै नयने० मांगल्यै कर्णौ० क्षीरसागरजायै ललाटं० श्रीलक्ष्म्यै शिरः पू० महालक्ष्म्यै सर्वाङ्गं पूजयामि धूपं दास्याम्यहं देवि गोष्ठतेन समन्वितं

१६४

प्रमत्ताणि महादेवि भक्तानां वरद प्रिये धूपं । आज्यञ्चेति दीपं नैवेद्यं परमं शुभं दृष्टि प्रीतिकरं शुभं । भक्ष्य भोज्यादि संयुक्तं परमास्नादि संयुतं ।
 नैवेद्यं । कर्पूरं नागवस्त्रञ्च क्रमकं चूर्णसंयुतं । वरलक्ष्मि गृहाण त्वं तांवलं प्रददाम्यहं । तांवलं सुवर्णं सर्वधातूनां श्रेष्ठं देवि परं सदा । भक्त्या ददामि
 वरदे स्पर्शं दृष्टिं प्रदेहि मे । सुवर्णं नोराजनं सुमांगल्ये कर्पूरेण समन्वितं । चन्द्रार्कं वह्निसदृशप्रभे देवि नमोस्तुते । नोराजनं सर्वमङ्गलमांगल्ये
 सर्वं पाप प्रणाशिनि । दोरकं प्रतिगृह्णामि सुप्रीता हरिवल्लभे । दोरकग्रहणं । करिष्यामि व्रतं देवि त्वद्भक्तस्वत्परायणः । श्रियं देहि यशो देहि
 सौभाग्यं देहि मे श्रिये । दोरकवन्धनं । क्षीरार्णवसुता लक्ष्मी चन्द्रैर्नृप सहेदारो । गृहाणार्घं महालक्ष्मी देवि तुभ्यं नमोस्तुते । पुनरर्घं श्रीलक्ष्म्य
 दलं देवि महादेवि प्रियं सदा । बिल्वपत्रं । इहजन्मनि यत्पापं मम जन्मान्तरेषुच । निवारय महादेवी लक्ष्मी नारायण प्रिये । प्रदक्षिणा दामोदरि
 नमस्तेस्तु नमस्ते लक्ष्मिनायके । हरिकांते नमस्तेस्तु चाहि मां परमेश्वरि । नमस्कारः क्षीरार्णवसमुद्भूते कमले कमलालये । प्रयच्छ सर्वकामांश्च
 विष्णुवत्सलालये । व्रतसमर्पणं क्वचामरमांदोलव्यजनं दर्पणं तथा । सूचचारैः समम्यर्च्य क्षमाप्यच महेश्वरीं । वरलक्ष्मी महादेवि सर्वकामप्र
 दायिनि । क्षमापणं प्रयच्छ पुत्रकामांश्च विष्णुवत्सलालये । गीतवादिच नृत्यैश्च राजसन्माननैः स्तथा । पुचान् देहि यशो देहि सौख्यसौभाग्यमेवच ।
 कैलोक्य जननी चाहि वरदे भक्तवत्सले । इति प्रार्थना एकविंशति पद्यासु घृत शर्करा संयुतं । इन्दिरा प्रीयतां देवि अतःशान्तिं प्रयच्छ मे । इन्दिरा
 प्रदिशुक्तातु इन्दिरावै ददातिच । इन्दिरा तारको भाभ्यां इन्दिरावै नमोनमः । इति पूजनं अथकथा । सूतउ० कैलास शिखरे रम्ये सर्व
 देव निषेविते । गौर्यासह माहादेवो दिव्याद्यैश्च विनोदतः । जितोसित्वं जितेत्याह पार्वती परमेश्वरं । सोपित्वञ्च जितेत्याह सुविवादस्तयोरभूत् ।
 विष्णुनेमिस्तदा पृष्टो षष्ठावाद्मभाषत । तदाकौप समाविष्टा गौरी श्यामन्दौ तु तं । कुष्टी भव षष्ठावादी चिचनेने हतक्रियः । नानृतेन सभं पापे का
 पि दृष्टं श्रुतं नच । चिचनेभिर्महा प्राप्नो सत्यं वदति नो मृषा । प्रसादं क्रियतां देवि देवीमाह दृषध्वजः । प्रसादं सुमुखी तस्मै विश्वापञ्च जगाद सा ।

॥ अ ॥ यदा सरोवरे रज्ये करिष्यसि तपः शुचिः ततः स्वर्गं गच्छिष्यः । सर्वाः वक्षन्ति त्वां समागताः तदा भवान् विशासः स्यादित्युक्तः सपपातः । ततोऽग्निं नैश्च कतिभिः
 १६५ चित्रनेभिः सरोवरे । कुष्ठो मूला वसंस्तत्र ददर्श स्वर्गिणां सिनीः । देवता पूजनोद्युक्ताः प्रपञ्चं प्रणिपत्यताः । किमेतद्भो महाभागाः किं पूजायां तु वाञ्छितं ।
 किञ्चास्माभिरनुष्ठेयं भिक्षामुच्य सुखाय च । इति व्रतं चित्रनेभिः हरश्चक्रं सुलोचनाः । येनास्मान् गिरिजाशपान् मोक्षयामि चिरदुःखितान् । ताञ्चतुः क्रियमा
 षष्ठापास्यामिः व्रतमेतदनुत्तमं । वरलक्ष्मी व्रतं दिव्यं सर्वकाम समृद्धिदं । यदा रवौ कुलीरस्थे मासे च आवणे तथा । गङ्गायामुमयोर्धौ गङ्गा तुंगमद्रासमं तदा ।
 तस्मिन् नैव आवणे मासि शुक्लांते तु भृगोर्द्विने । प्रारब्धं व्रतं तत्र महालक्ष्म्या यतात्मभिः । सुवर्णं प्रतिमां कुर्याच्चतुर्भुजं समन्वितां । पूर्वं गृहमलङ्कृत्य तोरणै रङ्ग
 वलिभिः । गृहस्थं पूर्वदिग्भागे ईशान्यां च विशेषतः तण्डुलान् प्रस्थसंख्याकान् भूमौ निक्षिप्य पूजयेत् । संस्थाप्य कलसं तत्र तीर्थतोयैः प्रपूजयेत् । फलानि च
 विनिक्षिप्य सुवर्णं प्रक्षिपेत्ततः । पञ्चवांस्य विनिक्षिप्य वस्त्रेणाच्छाद्य यत्नतः । प्रतिमां स्थापयेत्तत्र पूजयेच्च यथा विधिः अनुत्तारणं पूर्वतु शुद्धं स्नानं यथा
 क्रमं । पश्चामृतेन स्नपनं कारयेन्मन्त्रतः सुधीः शुद्धस्नानं ततः कृत्वा देवीं सूक्तेन वै ततः । अष्टगन्धैः समभ्यर्च्य पञ्चवैद्यं समर्पयेत् । अश्वत्थवटविस्वादि
 चूतदाहिलमालती । एतेषां पञ्चमादाय एकविंशति संख्यानां नानाविधानि पुष्पाणि मालत्वादीनि वैततः । धूप दीपै र्महालक्ष्मीं पूजयेत् सर्वकामदां
 पात्रसं सर्वं मन्त्रं सर्वं भक्ष्यं संयुतं । एकविंशति संख्याकैरुपैः पूजयेच्चिह्नं देव्यै सर्वं समर्प्यार्थं वरं सट्ठणुयात्ततः । एवं संपूजयित्वा तांबूलार्घ्यैश्च षोड
 श उपचारैर्बहुविधैर्नानासन्माननैस्तथा । नृत्यगीतादि संहितं देवीं संप्रार्थयेच्चिह्नं उमासरस्वती माया शची च प्रियवादिनी । एताभिश्च कृतं सम्यग्
 व्रतं सर्वसमृद्धिदं पूजावसानं पर्यन्तं चित्रनेभिरभूत्ततः । होमं धूपं समाधाय धूपदीपं प्रभावतः । गतकुटः स्वर्णतेजो शुचिस्तद्गतमानसः । तस्मिन्नेव व्र
 ते सम्यक् मनःसन्धाव सर्वदा पञ्चवायनकन्दत्वा कथां शृण्वीत यत्नतः । तथा मौनं गृह्णीत्वा तु आरतीभिः प्रपूजयेत् । व्रतं कुर्वतां हस्ता देकं पूगफलं तथा
 पञ्चैकं चूर्णं रक्षितं चर्वनीयं प्रयत्नतः । भक्षयित्वा तु चैलांतं बन्धयित्वा दृढं ततः । ततः प्रभात उत्थाय दर्शनीयं प्रयत्नतः । अहं तस्या करिष्यामि व्रतं सर्व

सद्यद्दिदं इत्युक्त्वा सर्वदेव्यास्तु कारयामास तत्क्षणात् । सुवर्णनिर्मितां देवीं वस्त्रालङ्कार संयुतां । पूर्वोक्तेन विधानेन पूजां कृत्वा प्रयत्नतः । पञ्च
बासनकं कृत्वा दत्त्वा तेभ्यो यथाक्रमं । विप्राय वाथ यतये देव्यै च ब्रह्मचारिणे । सुवासिन्यै ततस्त्वेकं अर्पितञ्चित्रनिर्मितं । एवं सम्यक्क्रमेणैतान् दत्त्वा
वायन पञ्चकं । ततो गृहं गतं तेन देवीं नत्वा यथाक्रमं । ततोऽप्यनुज्ञां संग्राह्य भक्षयित्वा ततोऽब्रवीत् । नागवल्लीदलं त्वेकं क्रमकं चूर्णवर्जितं बन्धयित्वा तु
चैलांते प्रभाते तं निरीक्ष्य च । आरक्ते च ततो जाते व्रतस्यास्य ब्रभावतः । अद्याहं गतपापोऽस्मि देवी दर्शनं योगतः । एतत्सम्यग् व्रतं चीर्णं व्रतं यन्मे मया
कृतं । चित्रनेमि व्रतं कृत्वा कैलासं शङ्करालयं । गत्वा प्रणम्य देवेश देवी मादर पूर्वकं । पार्वती च तदा प्राह चित्रनेमिं स्तुतुं पुत्रवत् । शालनीयो मया
त्वं वैसत्यमित्यवधार्यतां । चित्रनेमिस्तदा प्राह पार्वतीं हरभङ्गभां । तवं पादाम्बुजं दृष्टं वरलक्ष्मीं प्रसादतः । महादेवस्ततः प्राह चित्रनेमे शुचिव्रत
अथ प्रभृति कैलासे भुञ्चन् भोगान्यथेप्सितान् । पश्चाद्गमिष्यसि वैकुण्ठं व्रतस्यास्य प्रभावतः । पार्वत्यापि कृतं पूर्वं पुत्रलाभार्थं यातया । दृष्ट्वा घण्टाघोसेन व्रते
न सुमहाव्रतं । नखराज्ञा च विक्रमेण राज्यं प्राप्तं तदाज्ञया । नन्दी च कांतया होनो कांता लब्धा प्रसादतः । तया च तद्व्रतं कृत्वा कृतं वै पुत्रहेतुतः
पुत्रं प्रसुषुवे सा च त्रिलोका भरणक्षम । इह मानुष लोके हि व्रतं चीर्णं सुविस्तरं । तदा प्रभृति येनैव व्रतलक्ष्मी व्रतं शुभे । व्रतं पुण्यं नरोऽपि कुर्याच्चैतत्
तथांगना । भक्त्या करोति विपुलान् भोगान् प्राप्य श्रियं व्रजेत् । व्रतानां मुत्तमं पुण्यं वरलक्ष्मी व्रतं शुभं । तत् कृती च नरो नारी फलमाप्नोत्यसंशय । य इमं
शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वासमाहितः । धनधान्यं मवाप्नोति वरलक्ष्मी प्रसादतः । इति श्रीमद्विष्णोत्तर पुराणे वरलक्ष्मी व्रतं । आश्विन शुक्लां त्य मानवांस
र मारुत्य भाद्र शुक्ल सप्तम्यवधि दानफलं व्रतं । तत्र पूजा । ध्येयः सदा सविद्वमण्डलमध्यवर्त्ती नारायणः सरसिजासनं संनिविष्टः केयूरवान् मकरकुण्डलबा
न् कीरोटी विष्णुर्हिरण्यवपुर्धृतशङ्खचक्रः । इति ध्यानम् । जगन्नाथाय नमः आवाहनम् पद्मासनाय नमः आसनं गृहपतये नमः पादं तमे
हं नमः अर्घं मित्राय नमः आचमनं विश्वतेजसे नमः पञ्चाष्टतत्त्वान् जगत्पतये नमः बह्वम् चिमूर्त्तये नमः यज्ञोपवीतं हरये नमः गन्धं

॥ व ॥ सूर्याय नमः अक्षतान् भास्कराय नमः पुष्पम् अहस्यतयेनमः धूपं अज्ञाननाशिने नमः दीपं लोकेशाय नमः नैवेद्यं विश्वतेजसे नमः ताम्बूलं
 १६६ प्रभाकराय नमः नीराजनं सूर्याय नमः सुवर्णपुष्पं भास्कराय नमः मन्त्रपुष्पं नमस्ते देवदेवेश नमस्ते सर्वकामद । नमस्ते पद्म
 हस्ताय नमस्ते देव सत्यवे । नमस्कारः सर्वात्मने प्रदक्षिणं । दिवाकर नमस्तुभ्यं पापं नाशय भास्कर । चयीमयार्कं विश्वात्मन
 गृहाणार्घं नमोस्तुते । द्वादशं चात्र अर्घं ततो ब्राह्मणं पूजयेत् । यस्य स्मृत्यापि इति पूजा विधानं । पूजा विधाने पितृगृहे वर्तमाना कुन्ती व्या
 स ददर्श ह । नमस्कृत्य सलङ्गत्या पादार्घ्याचमनीयकं । दत्त्वा संप्रार्थ्यं तं व्यासकुन्ती मुकुलिताञ्जलिः । पति पुत्रास्तमोक्षार्थं व्रतं ब्रूहि महामुने । व्यासउवाच
 शृणु दानफलं नाम वक्ष्येह व्रतमुत्तमं । कैलाससिखरे रम्ये पार्वती परमेश्वरं । दानञ्च सर्वं दानानामुत्तमं ब्रूहि तत्त्वतः । शङ्कर उवाच । साधु देवि
 त्वया पृष्ट मुने मे सर्वतः शुभं । भूमौ तु भारते वर्षे पुण्ये च यमुनातटे । ऋषिपत्नीसमूहश्च व्रतांगेन सुसंस्थितः । तत्र गत्वा तु हे देवि शृणु सर्वं व्रतोत्तमं
 शंभोरनुज्ञया देवी कैलासादागता भुवि । आगच्छमाना मार्गेण ददर्श कुसुमावती । किं वने क्लिश्यते वाले तामुवाचाथ पार्वती । हे देवि वरदे
 त्वंहि पति स्रष्टास्मि दुःखिता । आगच्छ त्वं मया सार्द्धं करिष्यामो वयं व्रतं । भविष्यति ते पतेर्योगः सुपुत्रो धनवान् परः । तया सह ब्रजन्ती सा दमयन्ती
 ददर्श ह । तथैव च पतिमग्रा पुत्रहोना सुदुःखिता । तच्छ्रुत्वा तं गृहीत्वा तु ताम्यां सार्द्धं जगाम ह । पुण्यां च यमुनां गत्वा पूर्वाह्णे भामुवासरे । तत्र ह
 द्वातु सा देवी पप्रच्छ स्त्रीकदंबकं । इदं व्रतं किमेतन्मे वक्तव्यन्तु ऋषिस्त्रियः । स्त्रियज्जुः । पुण्यं व्रतमिदं देवि सौरं पापप्रणाशनं । सर्वं संप्रप्त करं स्त्री
 णां पति पुत्रास्तमोक्षदं । धर्मार्थं काम मोक्षाणां सिद्ध्ये तद्व्रतं नृणां । कन्यादानं सहस्रान्तु गोदानान्तु विलक्षकं । भूहिरण्यतिलादीनां सर्वेषामधि
 कं व्रतं । सर्वं दानफलञ्चैव तस्माद्दानं फल व्रतं । तच्छ्रुत्वा पार्वती प्राह करिष्यामो वयं व्रतं । सांगं व्रतं तु मे ब्रूहि कालद्रव्यविशेषतः । स्त्रियज्जुः ।
 आवाहये जगन्नाथं भास्करं देवरूपिणं । पद्मासनः पद्मकरः पद्मगर्भं समद्युतिः । सप्ताश्वः सप्तवक्त्रश्च द्विभुजः स्यात्सदा रविः ॥ ध्येयः सदा सवितृमण्डलम

भवर्त्तु एवं ध्यात्वा द्विजः सम्यग् भास्करं देव रूपिणं । नमः पद्मासनायेति दद्यादासन मुत्तमं । पाद्यं गृहपते तुभ्यं मित्राद्याचमनं तथा । चैलोक्त्याधत
 मोक्षये अर्घं दद्यात्प्रयत्नतः । पञ्चाष्टतविधानेन स्नापयेद्विष्णुतेजसं । जगत्पतये तु वस्त्रेष्व उपवीतं चिमूर्त्तये । रक्तगन्धाक्षतञ्चैव रवेर्दद्यात्
 समन्त्रकं । अहस्यतये तु वै धूपं दीपमञ्जाननाग्निने । नैवेद्यं परमाह्वञ्च सफलञ्चाज्यशर्करं । गृहाण सर्वलोकेश सर्वकामफलप्रदं । तांबूलं च सकर्पूरं
 प्रदद्याद्विष्णुतेजसे । नमस्ते देवदेवेश नमस्ते देव मूर्तये । नमः कमलहस्ताय आदित्याय नमोनमः । नमस्कुर्यादनेनैव प्रार्थयेद्विष्णुतेजसं । कृत्वा
 प्रदक्षिणं देवमर्घं दद्यात्प्रयत्नतः । रक्त गन्धाक्षतै स्नाम्रपात्रेणार्घं समन्त्रकं । दिवाकर नमस्तुभ्यं पापं नाशय भास्कर । त्रयोमयार्कं निश्चात्मन् गृहाणार्घं
 नमोऽस्तुते । पवं द्वादशवारञ्च व्रतीदद्यात्समन्त्रकं । तैलाम्रलावणचारं वर्जयित्वा तु भोजयेत् । वज्रवीज फलं वर्ज्यं शेषं द्रव्यन्तुं भोजनं । कन्दमूलफला
 चारं विशेषेण फल प्रदं । नीवारदध्यादतिविशेषतः सङ्गृह्यतः । एवं कुर्याद्भूतं सम्यक् प्रत्येकं मानवाचरे । माघमासे शुक्लपक्षे सप्तम्यां यावदन्तिके ।
 षष्ठ्यामुपोष्य विधिवत्सप्तम्यामुदये शुचिः । पूर्ववद्रविमभ्यर्च्य प्रतिमां वस्त्रसंयुतां । आचार्येणाग्निमादाय गोमयेनोपलिप्य च । सृष्टं परमाह्वञ्च होमयेत्
 सौर मन्त्रकं । पायसं प्रतिमां वस्त्रं ब्राह्मणाय निवेदयेत् । एवं कुर्यात् पञ्चवर्षं पञ्चधान्यं समर्पयेत् । पञ्च प्रस्थ प्रमाणञ्च प्रथमं ब्रीहिमेव च । गोधूमाश्च
 द्वितीये च तृतीये लवणं तथा । चतुर्थे तिलदानञ्च पञ्चमे माघमेव च । सफलां दक्षिणां दद्यात् विप्रान् द्वादश भोजयेत् । एवं कुर्याद्भूतं सम्यक् सर्वं संपूर्णता
 मियात् । तच्छ्रुत्वा ते गृहीत्वाथ सर्वतश्च चकारयेत् । पद्मावती पतिप्राप्य दमयन्ती तथानलं । सुमित्रा पुत्रपिंडार्थे तत् प्राह्वया द्विजोत्तमं । सर्वभाग्ययुता गौरी
 स्र्णसाधुफलं यथा । तद्गृहीत्वा गते मार्गे ददर्श ब्राह्मणस्त्रियं । तां दृष्ट्वा तत्फलं दत्त्वा ततः शिवपुरं ययौ । ततः सफलविप्रश्च गृहं गत्वा सविस्मयः ।
 धनं धान्यं समृद्धिस्तु वज्र गोधन सकुलः । सर्वरत्न मयो भूत्वा भार्यया सममव्रवीत् । सविष्णुर्विस्मितो भार्यां पृष्ठवान् किं कृतं मया । सात्रवीङ्गज
 बन्धुस्त्वामिन् भवद्भिः फल मागतं । स्र्णसाधु फलं दत्तं येन केन ध्रुवंतु मे । महादेव फलं दत्तं पार्वत्या कृपया मम । ततः शिवपुरं प्राप्यभार्या

॥ ३ ॥
१६७

याः सर्वमववीत् । सुपुत्रं लभते कुन्ती त्वं कुरु व्रतमुत्तमं । ये पठन्तीदमाख्यानं शृणोति श्रद्धयान्वितः । सर्वपापविनिर्मुक्तो ते यास्यन्ति परां गतिं ॥
इति श्रीस्कान्दे दान फल व्रतं ॥ अथ चातुर्मास्येकादशी मारुभ्य धारणा पारणा व्रतं । भविष्योत्तर पुराणे । श्रीकृष्ण उवाच ॥ शृणु कौन्तेय वक्ष्यामि
व्रतं धारण पारणं । वान्धवादि वधं दोषं सर्वेन्द्रिय नियामकं । चातुर्मास्ये तिथावादौ मासिकौन्तेय सुव्रतं । पुण्याहं कारयेत्पूर्वं एकादश्यां शुभे
दिने । पश्चात्संकल्प्य राजेन्द्र तदारभ्य व्रतं चरेत् । आदौ मासि तिथावन्ते चातुर्मास्य मथापि वा । एकस्मिन् धारणं कार्यं पारणञ्च तथा परं ।
उपवासं धारणं स्थात् पारणं भोजनं भवेत् । पारणाया दिने प्राप्ते अर्घ्यं पूर्वं निवेदयेत् । पारणन्तु ततः कार्यं मन्त्रमष्टाक्षरं जपेत् । अष्टोत्तर शतं
दद्यादर्घ्यं देवाय तन्मनाः । समाप्ते मासि राजेन्द्र कुर्यादुद्यापनं बुधः । चातुर्मास्ये व्रतोचापि मासे मासे तु कारयेत् । उपवास दिने प्राप्ते पुण्याहं
कारयेत्पुरा । आचार्यं वरयेत्पश्चाद्वाह्मणन्तु ततः परं । कुर्यात्तु प्रतिमां पश्चात् लक्ष्मीनारायणस्यैव । पूर्णं कुम्भे तु तां स्थाप्य पूजयेन्निशि भूमिप । पश्चा
द्व्रतैस्तथा पुष्पैः तुलसीदलसंयुतैः । मालतीकेतकीभिश्च मल्लिका कुसुमैस्तथा । रात्रौ जागरणं कुर्यात् पुराणपाठनादिभिः । प्रातःकाले समायाते-
व्राह्मणास्तु निमग्नयेत् । मासे विप्रान् पञ्चदशदिमासे द्विगुणं भवेत् । चातुर्मास्ये तथा राजन् तथा विंशति भूसुरान् । आनीय संख्यया राजन् व्रा
ह्मणांस्तु निमग्नयेत् । पश्चात् स्नानादिकं कृत्वा देव पूजां समाचरेत् । पश्चादग्निं समाधाय होमं कुर्याद्यथाविधि । निषुषीदेति मन्त्रेण जुहुयाच्च
त्रिषोदनं । अनानि काणे मन्त्रेण जुहुयाच्च द्रुतौदनं । अष्टाक्षरेण मन्त्रेण पायसं जुहुयात्ततः । लक्ष्मी नारायणं देवं स्थाने च येपि देवताः ।
पूर्णाहुतिं ततो कृत्वा होम जपं समापयेत् । ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चादाचार्यं पूजयेत्ततः । एवं कृत्वा महाभाग ब्रह्माहत्यादि पातकैः । मुच्यते नात्र स
न्देहः क्षमात्कुरु महाव्रतं । सुग्रीवस्तु महाराज कृत्वा बालिनमाहवे । रामादिषु ततो भूत्वा कृत्वा धारण पारणं । विमुक्तस्तद्वतान् दोषान् तथा
नैः पातकै रपि । नारदोपि तथा राजन् पूर्वजन्मनि शूद्रकः । द्विजेभ्य उपदेशस्तु सकृद्धारण पारणं । होमादिकं विना वापि तस्य पुण्यप्रभावतः ।

१६७

क्षितेन्द्रिय क्षतो भूत्वा ब्रह्ममूर्धविष्णांवरः । तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन कुर्याद्धारणं पारणं । इन्द्रियाणां वशार्थाय सर्वं पापापनुत्तये । तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र
 कुरुष्व व्रतमुत्तमं । किं दानेन तपसा किं वा किमन्यैस्त्ववतैर्यमैः । धारणं पारणं कुर्याद्व्रतानामुत्तमं व्रतं । सर्वं यज्ञेषु तीर्थेषु सर्वं दानेषु यत्फलं ।
 यत्फलं समावाप्नोति कृत्वा धारणं पारणं । इदं व्रतं महापुण्यं तपसामुत्तमं तपः । यज्ञानाञ्च तथा यज्ञः व्रतानामुत्तमोत्तमं । तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र
 कुर्विदं विधिपूर्वकं । वान्धवादिबधैर्दोषैर्मुच्यते नात्र संशयः । इति तं सम्प्रभाष्याथ विष्णुः स्वां च पुरीं ययौ । दृश्यमानः पौरजनैः समक्षैः पाण्डुपुत्र
 कैः । बुधिष्ठिरोऽपि राजर्षिश्चकारेदं महाव्रतं । विमुक्तः सर्वं पापेभ्यो वंशजश्च ततो भवेत् ॥ इति भविष्योत्तरपुराणे धारणं पारणं व्रतं ॥ अथाश्विन
 शुक्लैकादश्यादि मासपर्यन्तं मासोपवासं व्रतं हसार्द्रौ विष्णुरहस्ये ।* नारद उवाच ॥ भगवन् श्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमस्य च । विधिमा
 सोपवासस्य फलं चास्य यथोदितं । यथाविधानरैः कार्या व्रतचर्या यथा भवेत् । आरभ्यते यथापूर्वं समार्यं हि यथाविधि । यावत्संख्यं हि कर्त्तव्यं तद्ब्रूहि
 प्रणितामहं । व्रतमेतत्सुरश्रेष्ठ विस्तरेण ममानव ॥ ब्रह्मोवाच ॥ साधु नारद सञ्चेतत् पृच्छं च वस्तुपोधन । यादृग् मतिमतां श्रेष्ठ तच्छृणुष्व ब्रवीमीति ।
 सुराणाञ्च यथा विष्णुः तपतां च यथा रविः । मेरुः शिखरिणां यद्वत् वैनतेयस्तु पक्षिणां । तीर्थानां तु यथा गङ्गा प्रजानां तु यथा वणिक् । श्रेष्ठं सर्वं
 व्रतानां तु तद्दन्मासोपवासकं । सर्वं व्रतेषु यत्पुण्यं सर्वं तीर्थेषु यद्भवेत् । सर्वं दानोद्भवं वापि लभेन्मासोपवासकृत् । अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैर्विधिवद्भूरि
 दक्षिणैः । न तत्पुण्यमवाप्नोति यन्मासपरिलङ्घनात् । तेन तप्तं ऊतं जप्तं तपस्तेन सदाकृतं । यः करोति विधानेन नरो मासमुपोषणं । प्रविश्य
 वैष्णवं यज्ञं येनाभ्यर्च्य अनर्हं नं गुरोराज्ञां ततो लब्ध्वा कुर्यान्मासोपवासनं । वैष्णवानि यथोक्तानि कृत्वा सर्वं व्रतानि तु । द्वादश्यादीनि पुण्यानि
 ततो मासमुपावसेत् । अति कृच्छ्रं पराकंच कृच्छ्रचान्द्रायणं ततः । मासोपवासं कुर्वीत ज्ञात्वा देहवलावलं । वानप्रस्थो यतिर्वापि नारीणां विधवा
 मुने । मासोपवासं कुर्वीत गुरुविप्राञ्च या ततः । आश्विनस्यामले पक्षे एकादश्यामुपोषितः । व्रतमेतत्तु गृहीयाद्यावच्चिंशद्दिनानि तु । वासुदेवं

॥ ३ ॥
१६८

समुद्दिश्य कार्त्तिके सकलं नरः । मासश्चोपवसेद्यस्तु स मुक्तिफलभाग् भवेत् । अच्युतस्यालये भक्त्या चिकालैः कुसुमैः शुभैः । मालतीन्दोवरैः पद्मैः कमलैस्तु सुगन्धिभिः । कुकुमोशीर कर्पूरैर्विलिप्य वरचन्दनैः । नैवेद्यधूपदीपाद्यैरर्चयेच्च जनार्दनं । मनसा कर्मणा वृत्त्या पूजयेद्गरुडञ्जं । कुर्वाक्षरः स्त्री श्रवणं शुद्धभक्तिं जितेन्द्रियः । नाम्नामेव तथा लापं विष्णोः कुर्यादहर्निशं । भक्त्या विष्णोः स्तुतिर्वाच्या षष्ठाव दं विवर्जयेत् । सर्वं सत्त्वं दयायुक्तं शान्तवृत्तिरहिंसकः । सुप्तो वा आसनस्थो वा वासुदेवं प्रकीर्तयेत् । स्मृत्या लोकान् गन्धादि स्वादनं परिकीर्तनं । अन्नस्य वर्जयेत्सर्वं आसनां चाभिकाञ्चिषां । गात्राभ्यङ्गं शिरोभ्यङ्गं तांबूलं सविलेपनं । व्रतस्थो वर्जयेत्सर्वं यच्चान्यच्च निराकृतं । व्रतस्थो न स्पृहेत्किञ्चिद्विकलं कर्मस्थो न चांशयेत् । देवतायतने तिष्ठेन्न गृहस्थश्चरेद्भ्रतं । कृत्वा मासोपवासं तु यथोक्तविधिना नरः । नारी वा विधवा साध्वी वासुदेवं समर्चयेत् । अन्यं नाधिकमेवं तु व्रतं चिह्नैर्नैरिदं । कृत्वा मासोपवासं तु संयतात्मा जितेन्द्रियः । ततोर्चयेन्महद्भक्त्या द्वादश्यां गरुडञ्जं । पूजयेत्पुष्पमालाभिर्गन्धधूपैरलं कृतं । वस्त्रालङ्कार वाद्यैश्च तोषयेद्युतन्नरः स्नापयेत् हरिं भक्त्या तीर्थचन्दनवारिभिः । चन्दनेनानुलिप्ताङ्गं पुष्पधूपैरलंकृतं । वसुदा नादिभिश्चैव भोजयेत् द्विजोत्तमान् । दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रणिपत्य क्षमापयेत् । क्षमापयित्वा विप्रांश्च विसर्ज्याभ्यर्च्य पूज्य च । एवं विज्ञानुसारिण भक्तियुक्तेन शक्तिः । एवं मासोपवासं तु कृत्वाभ्यर्च्य जनार्दनं । भोजयित्वा द्विजांश्चैव विष्णुलोके महीयते । एवं मासोपवासोक्तिं सम्यक् कृत्वा त्रयो दश । निर्यापयेत्तत्तत्सहै विधिना येन तच्छृणु कारयेद्द्वेषावं यज्ञमेकादश्यामुपेक्षितः । पूजयित्वा च देवेशमाचार्यानुज्ञया हरिं । अर्चयित्वा हरिं भक्त्या अभिवाद्य गुरुं तथा । ततोऽनु भोजयेद्द्विप्रान् भोजयित्वा यथाविधि । विशुद्धं कुल चारिचान्विष्णु पूजनं तत्परान् । पूजयित्वा द्विजान् सन्त्यक् भोजयित्वा त्रयोदश । तावन्ति वस्त्र युग्मानि भोजनान्यासनानि च । योग पदानि शुभ्राणि वस्त्राणि सूत्राणि चैव हि । दद्याच्चैवं द्विजाग्नेभ्यः पूजयित्वा प्रणम्य च । ततोऽनु कस्ययेच्छ्रद्धां शक्त्यास्तरणं संस्थितां । सकादनं शुभांश्चैव सोपधाना मलंकृतां । कारयित्वात्मनो मूर्त्तिं कांचनीं तु समक्तिः । त्यजेत्

१६८

स्थान् शुश्रूषामर्चयित्वा स्रगादिभिः । आसनं पादके कञ्चं वस्त्रयुग्ममुपानहौ । पवित्राणि च पुष्पाणि शय्यायामुपकल्पयेत् । एवं शय्यां संकल्प्य प्रणि-
 पत्य च तान् हितान् । प्रार्थयेच्चानुमोदार्थं विष्णुलोकं ब्रजाम्यहं । एवमभ्यर्चिता विप्रा वदेयुर्व्रतिनं तदा । शीघ्रं ब्रज नरश्रेष्ठ विष्णोः स्थानमनामयं ।
 विमानं वैष्णवं दिव्यं शय्याया परिकल्पितं । तेन विष्णु पदं याहि सदानन्दमनामयं । ततो विसर्जयेद्विप्रान् प्रणिपत्या नगम्य च । ततस्तु पूजयेद्भक्त्या
 गुरुं ज्ञानप्रदायकं । तां शय्यां कल्पितां सम्यक् गुरुं व्रतसमापकं । प्रणम्य शिरसा शान्तिं गुरवे प्रतिपादयेत् । एवं पूज्यं कृत्वा विप्रान् गुरुं ज्ञानप्रका-
 शकं । कृत्वा मासोपवासं च नरो विष्णुतनुं विशेत् । कृतमासोपवासश्च विष्णुपूजनतत्परः । नयेच्छांतमनाः कालं स्वर्गच्छेद्विजितेन्द्रियः । कृत्वा
 मासोपवासं च विचार्य विधिवन्मुने । कुलानां शतमुद्धृत्य विष्णुलोकं ब्रजेन्नरः । यस्मिं जाते महापुण्ये कुले मासोपवासनात् । सर्वपापविनिर्मुक्तो वि-
 ष्णुलोके महीयते । नरो मासोपवासानां कर्त्ता पुण्यकृतांवरः । पितृमाह कुलाम्यां च समं विष्णुपुरीं ब्रजेत् । नारी वा सुमहाभागा यथोक्तव्रत-
 मास्थिता । कृत्वा मासोपवासं च ब्रजेद्विष्णुं सनातनं । नारद उवाच । सुदुःकरमिदं देवमूर्च्छां ग्लानिकरं परं । व्रतं मासोपवासाख्यं भक्तिं जन-
 यतेऽन्यते । पीडितस्य भृशं देवमुमूर्षो व्रतिनस्तदा । त्यागवानुग्रहेवापि किं न कार्यं पितामह । ब्रह्मोवाच । व्रतसं कर्त्तुं दृढा मुमूर्षुस्वातपोधन
 दृढा तु ब्राह्मणास्तस्य कुर्युः सम्यगनुग्रहं । अमृतं पाययेत् क्षीरमिच्छमानं सक्तमग्निं । यथेह न वियुज्येत प्राणैः क्षुत्पीडितो व्रती । अतिमूर्च्छान्वि-
 तं क्षीरं मुमूर्षु क्षुत्पीडितं । पाययित्वा मृतं क्षीरं रक्षेत् फलानि च । अहोरात्रं च यो नित्यं व्रतस्थः परिपालयेत् । पयोमूलं फलं दत्वा विष्णुलोकं
 ब्रजेत्तु सः । एवं मासोपवासस्य मारुहं प्राणसंशये । अव्रतं गुणैर्दिव्यैः परिरक्षेत् ब्राह्मणाक्षया । नैते व्रतं विनिव्रन्ति हविर्विप्रानुमोदितं । क्षीरोघ-
 धैर्गुरोराज्ञा आपोमूलफलानि च । एवं कृत्वाभि रक्षेत् सगुहं पायसं तथा । पाययेद्भक्तितो यस्मात्समाप्नोति पुनर्व्रतं । अथावकाव्रती विष्णुर्दाता
 विष्णुव्रतं तथा । सर्वं विष्णुमयं ज्ञात्वा व्रतस्थः क्षीणमुद्धरेत् । यदा मुमूर्षुर्निश्चेष्टः परिस्त्रानोति मूर्च्छितः । तदा समुद्धरेत् क्षीणमिच्छतं विमुखं स्थितं ।

॥ ब्र ॥ परिपाल्य व्रती देहं व्रतशेषं समापयेत् । यथाकं द्विगुणं तस्य फलं विप्रमुखोदितं । इन्द्रियार्थेष्व संसक्ता सा देव विमला मतिः । परितोषयते विष्णुं नोप
 १६६ बाधो यतात्मना । किं तस्य वज्रभिस्तीर्थैः स्नान होम जप व्रतैः । जितेन्द्रियगणो घोरो निर्जितो दुष्टचेतसा । जितेन्द्रियः सदाशान्तः सर्वभूतहिते
 रतः । वासुदेवपरो नित्यं नक्षत्रं कर्तुमर्हति । कृत्वानूनं यथाकृन्तु वैष्णवं पदमव्ययं । प्राप्नोति पुरुषो नित्यं पुनरावृत्तिदुर्लभं ॥ वेत्स्यन्ति सदा विष्णुं
 विशुद्धेनांतरात्मना । ते प्रयांति भयं त्यक्त्वा विष्णुलोकमनामयं । प्रभाते चोर्द्धरात्रे वा मध्याह्ने दिवसक्षये । अच्युतं ये कीर्त्तयन्ति ते तरन्ति भवा
 र्भव । आनन्दितोय दुःखार्त्तः क्रुद्धः शान्तोयवा हरि । येनुकीर्त्तयते भक्त्या स गच्छेद्द्वैष्णवीं पुरीं । गर्भे जन्म जरा रोग दुःख संसार बन्धनैः । नवाध्यते
 नरो नित्यं वासुदेव भक्त्युत्तरम् । स्थावरे जङ्गमे सत्वे स्थूले सूक्ष्मे शुभा शुभे । विष्णुं पश्यति सर्वत्र यः स विष्णुः स्वयं नरः । सर्वं विष्णुमयं ज्ञात्वा
 वैलोकां स चराचरं । यस्य शान्तिर्मति स्नेन पूजितो गरुडध्वजः । इति कल्याणकल्याणां व्रतानामुत्तमं च । विष्णुलोकमवाप्नोति प्रसादाच्चक्रपाणिनः
 विधिर्मांसापवासश्च यथावत्परिकीर्त्तितः । सुतस्तेजान्मुनिश्रेष्ठ सर्वं लोकं हिताय च । कृत्वा श्रुत्वा च यद्भक्त्या नरो विष्णुं पुरीं व्रजेत् । नामक्ताय प्रदा
 तव्यं न देयं दुष्ट चेतसे । इति विष्णु रहस्योक्तं मांसापवास व्रतं । अथ मलमास व्रतं । हेमाद्रौ पादौ देवेशं शङ्करं शम्भुं सर्वदेवनमस्कृतं । षड्भान्नो
 महातेजाः प्रणम्य पर्यट्छेत् । स्कन्दउवाच । देवदेव महादेव सर्वधर्म सुरेश्वरः । व्रतांतरं महापुण्यं कथयस्व महाप्रभो । ईश्वर उवाच । शृणु वत्स
 प्रवक्ष्यामि व्रतं पापहरं शुभं । यस्यानुष्ठान मात्रेण तुष्टो भवति मास्करः । दुःखं हरति यः क्षिप्रं दद्यात्सौख्यमुत्तमं । स्कन्दउवाच । किं व्रतं कस्यैव दा
 नं कस्य देवस्य पूजनं । केन चाद्यैः पुरा चीर्णं तत्सर्वं कथयस्व नः । ईश्वर उवाच । मलमास व्रतं स्कन्द सर्वं पापहरं नृणां । सकांस्त्यमस्रदामञ्च पूजनं
 मास्करस्य च । यथानुष्ठान मात्रेण पुत्र दौहित्र बान्धवः । धन धान्य समायुक्तं सर्वं पापैः प्रमुच्यते । आसीत्पुत्रा महाराजो मङ्गलः पृथिवीतलः । धर्म
 प्रियः क्षपोनिष्ठो देव पूजन तत्परः । प्रजानां पालको नित्यमतिथीनां च पूजकः । मनुं शचपदं मेथ ब्राह्मणानां नरवाहने । भोक्तुमाकारयत् देवाद

गेख्यं मुनि युक्कवं । मुक्तोसमारुहत्सोऽथ तदानीमिन्द्रमायया । मोहितेन चतेनैव मुक्तो ब्रह्मविदांबरः । संपदा चातिमूढेन ताडितश्च मुनि स्तदा ।
 क्रुद्धेन मुनिना तेन शापितः कुम्भयोनिना । सर्पोभवेति-हेपाप महाशब्दस्तदाभवत् । राजा प्राप्तस्तदा स्कन्द सर्प्य त्वमतिदारुणं । महारण्ये महा
 प्राञ्च सर्वे सन्तोष वर्जितः । देहभावेन तेनापि कृतास्तु पापराशयः । एक दातु महारण्ये कृष्णद्वैपायनो मुनिः । आजगाम महाभागस्तस्य भाग्येन
 नोदितः । तयोस्तु सङ्गतमभूदरण्या तरु सङ्कुले । तद्दर्शनात् स सस्मार पूर्वजन्म विचेष्टितं । ततश्च विह्वलीभूतं प्रणम्य शिरसा मुनिं । पतितं दण्ड
 वत् शापं उवाच वचनं रुदत् । पपातच महीष्ठे पापी दण्डइव प्रभो । मादृशानां पापिनांतु त्वमेव शरणं सदा । तस्मादःखाभिं मञ्चत्वं कृपां
 कुर्व मयि प्रभो । इति श्रुत्वा वचस्तस्य स मुनिः करुणायतः । उवाच वचनं सर्पः शृणुष्व मनसेक्षितं । सर्प उवाच । तात केन चिन्मुचेहं अनन्तात् दुःखंसाग
 रात् । मुक्तिर्भवेद्विभोस्माकं कस्येदं कर्मणः फलं । व्यास उवाच । पूर्वं जन्मनि राजेन्द्र मलमासे समागते । नार्चितो भास्करो विष्णुर्विधिना न कृतं
 व्रतं । तत्कर्म परिपाकेन बुद्धिस्ते विप्रशेजने । शिविकायां समभत्च्छक्रमायासम यतः । तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन नृप त्वं व्रतमाचर । यस्यानुष्ठान मा
 चेष स्वपदं प्राप्त्यसे भुवं । सर्प उवाच । केन तावत् विधानेन कर्त्तव्यं व्रत मीदृशं । किं देयं हि व्रते मे हि तत्सर्वं कथयस्व नः । व्यास उवाच । विष्णुरूपं सह
 स्रासुं मलिने माषि पूजयेत् । पूजिते च सहस्रांशौ विष्णुर्भवति पूजितः । मलमासस्तु मासानां मलिनः पाप सम्भवः । तस्य पाप विशुद्ध्यर्थं मलमास
 व्रतं चरेत् । दिने दिने प्रहेयानि विविधान्नानि भक्तितः । दक्षिणा घृत्तयुक्ताचि कांस्यपात्र युतापि च । विष्णुरूपो सहस्रांशुः सर्वं पाप प्रणाशनः ।
 अपूपान्न प्रदानेन मम पापं व्यपोहतु । अधिमासे तु संप्राप्ते गुडसर्पिः समायुतान् । दद्यादनेन मन्त्रेण चयःत्रिंशदपूपकान् । चयस्त्रिंशदपूपानि दातव्या
 नि दिने दिने । साध्यानि गुडमिश्राणि अधिमासे नृपोत्तम । यावन्ति तत्र क्रिद्राणि अपूपस्त्यच पार्थिव । तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते । च
 न्द्राशुनिर्मला पूयाः शालितन्दुलमिश्रिताः । आहारः सर्वं देवानां ते कुर्वति समङ्गलं । सहिरण्य घृतान् भक्त्या चयस्त्रिंशदपूपकान् । अधिमासे तु संप्रा

॥ व्र । ते जयस्त्रिंशदपूपकान् । उद्दिष्टापूपदानेन पृथ्वीदानफलं लभेत् । मासाधिके तु संप्राप्ते यावत्सर्वानपूपकान् । तावद्वर्षं मवाप्नोति विष्णुलोकं सनातनं
 १७० जयस्त्रिंशदपूपकान् कांस्य पात्रे निधाय च । सष्टतं सहिरण्यञ्च ब्राह्मणाय निवेदयेत् । नारायण जगद्गोत्र भास्कर प्रतिकूपकः । व्रतेनानेन पुत्रांश्च सम्पदं
 चाभि बर्हय । प्रार्थनामन्त्रः । अधिमासे यदा राजन् द्वादशीवाथ पूर्णिमा । व्यतिपात दिने वापि दद्यादन्नञ्च शक्तिः । साज्य पात्रं हि सगुहं जयस्त्रिंश
 दपूपकान् । कांस्यपात्रे विनिःक्षिप्य हिरण्येन समन्वितान् । उपानच्छ्व संयुक्तान्विप्राय विनिवेदयेत् । तत्रमन्त्रः । यस्य हस्ते गदाचक्रो गरुडो यस्य
 वाहनं । शङ्खं करतले यस्य स मे विष्णुः प्रसीदतु । कला काष्ठादि रूपेण निमेष घटिकादिना । यो वै चरयति भूतानि तस्मै कालात्मने नमः । कुरुक्षेत्रम
 यो देवः कालः पार्थ द्विजो हरिः । पृथ्वी सममिदं दानं गृहाण पुरुषोत्तम । मलानां च विशुद्ध्यर्थं पाप प्रशमनाय च । पुत्रपौत्राभिवृद्ध्यर्थं तव दास्यामि
 भास्कर । मन्त्रेणानेन वैदद्यात् जयस्त्रिंशदपूपकान् । अन्नदानात्परं दानं मलमासे न विद्यते । गृहे तस्य स्थिरा लक्ष्मीर्यो दद्यात्सूर्यं सन्निधौ । दारिद्र्यं न
 भवेत्तस्य रोग शोक विवर्जितः । व्याधिभ्यो मुच्यते रोगी मूको वाचस्पति भवेत् । एवं तु विधिना राजन् मलमास व्रतं चरेत् । पुत्रपौत्र सभायुक्तो मोदतेषा
 लयन् मर्षी । इत्युक्तः समुनिःस्कन्द तच्चैवान्तरधीयत । नञ्जघो मानुषं सर्वं व्रतमेतच्चकार ह । व्रतस्यास्य प्रभावेन सर्पो मानुषत्तां वयौ । पुनर्व्रतं चक
 त्वेह मुनिवर्योपदेशितं । विमानवरमारुह्य अगामेन्द्रस्य मन्दिरं । तस्मात्स्कन्दनरैष्कार्यं व्रतमेतदनुत्तमं । व्रतेन तोषितो देवो भास्करो भक्तवत्सलः
 ददाति विपुलां लक्ष्मीं पुत्रपौत्रादिसम्पदः ॥ इति व्रतार्के मलमासव्रतं ॥ अथ मलमासे व्रतान्तरं ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ देवदेव जगन्नाथ भुक्तिमुक्ति
 प्रदायक । कथयस्व प्रसादेन लोकानां हितकाम्यया । मुनीश्वराः प्रवदन्ति कृष्णद्वैपायनादयः । अदत्तं नैव लभ्येत दत्तञ्चैवोपतिष्ठते । यथा वन्ध्या
 गृहस्थस्य पतिव्रतस्य नाशिनो । तथा दानविहीनन्तु जन्मसर्वे निरर्थकं । तथापि कथयन्तीह दैवज्ञाः शास्त्रकोविदाः । मलिमुचुः सदा प्राप्ते क्रियाकार्याः
 कथं प्रभो ॥ क्षौरमौजिविवाहस्य व्रतं काम्योपवासकं । मलिमुचुः सदा त्याज्यो गृहस्थेन विशेषतः । श्रीरुवाच ॥ अधिमासे च संप्राप्ते किंकार्यं ब्रूहि मे प्रभो

कस्मिंश्चेन न दातव्यं परचक्रः प्रदायकः॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ शृणु देवि महाभागे सर्वलोकस्य हेतवे । स्वयं भोक्ता स्वयं दाता यो ददाति द्विजातये । नाभ्योदा
 ताश्च भोक्ता च दृष्टलोके परचक्र । असंक्रान्तिर्षि संप्राप्ते मामुद्दिश्य व्रतं चरेत् । अधिमासस्याधिपत्यो अहं वै पुरुषोत्तमः । स्नानं दानं जपोऽस्त्रमः स्वा
 ध्याय पिष्टतर्पणम् । देवार्चनमथान्यच्च कुर्वन्ति च मनुष्यजाः । अक्षयं तद्भवेत्सर्वममोद्देशेन यत्कृतम् । मलमासो गतः शून्यो येषां देवि प्रसादतः । दारिद्र्यं
 पुच्छशोकश्च पापपंकवि गर्हणं । मर्त्यलोके भवेज्जन्म तेषां देवि भवेत्सदा । सुखप्रदासि देवीत्वं ये च यन्ति द्विजोत्तमाः । यदा मलिन्मुचो मासः प्रा
 प्यते मानवैः प्रिये । महोत्सवस्तदा कार्यं आत्मनोऽहितकाञ्चिभिः । कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां नवम्यां वा सुरेश्वरि । अष्टम्यां वाथ कर्तव्यं व्रतं श्रेयविनाशनं ।
 यथा लाभोपहारेण मासेवास्मिन् मलिन्मुचे । पुण्येऽह्नि प्रातरुत्थाय कृत्वा पूर्वाह्निकीं क्रियां । गृहीयान्नियमं पश्चाद्वासुदेवं हृदि स्मरन् । उपवासस्य
 नक्तस्य एकभक्तस्य भामिनि । व्रतस्य निश्चयं कृत्वा ततो विप्रान्निमन्त्रयेत् । सपत्नीकान् सदाचारान् सुरूपान् सुखवेषकान् । श्रुताध्ययनसम्पन्नान्
 कुलीनान् ज्ञानसम्भवान् । ततो मथ्यारु समये लक्ष्मीयुक्तं सनातनम् । स्थापयेद्वरणे कुम्भे वेदमन्त्रैर्द्विजोत्तमैः । पूजयेत्परया भक्त्या गोविभिः स पिताम
 ह । गन्धतोयेन संस्त्राय पञ्चाक्षत शुभेन च । चन्दनेन सुगन्धेन पुष्पैर्नानाविधैः प्रिये । मिष्टान्नैर्नैव नैवेद्यैर्धूपदीपाभिरञ्जितः । आच्छादनं सर्वस्त्रैश्च
 पीतवस्त्रैर्विशेषतः । घण्टादङ्क निर्वोधैः शङ्खध्वनि समन्वितः । आराजिकं व्रतीकुर्यात् कर्पूरागरुचन्दनैः । अलाभेतूलमुक्तेनापि फलस्थान्त्य हेतवे ।
 ताम्रपावस्थिते तोये चन्दनाक्षतपुष्पकैः । अर्घं दत्वा सपत्नीकः प्रहृष्टेनान्तरात्मना । मञ्चेणानेन देवेशि ब्राह्मणैः सह मां स्मरन् । नारिङ्गैर्नारिके
 रैश्च फलैर्नानाविधैः शुभैः । पञ्चरत्नसमायुक्ते जानुनीकृतभूतजे । आरोप्य भालेहस्ताभ्यां अङ्गाभक्तिसमन्वितः । अर्घदानमन्त्रः ॥ देवदेव महाभाग
 प्रलयात्पत्तिकारक । कृपया सर्वभूतेश जगदानन्दकारक । गृहाणार्घं मया दत्तं दयां कृत्वा ममोपरि । अथ प्रार्थनामन्त्रः ॥ स्वयंभुवे नमस्तुभ्यं ब्रह्मणे
 मिततेजसे । नमोस्तु ते श्रियानन्द दयां कृत्वा ममोपरि । एवं प्रार्थ्यञ्च गोविन्दं पूजयेद्ब्राह्मणैः सह । सपत्नीकान् शुचिस्मितान् लक्ष्मीनारायणी स्मरन्

। व्र ।

१७१

वृजयित्वा विधानेन भोजयेद्दत्तपायसैः । भोजयित्वा विधानेन सपत्नीकान् स्मरन् विभुं । स्मर्त्तव्यो द्विजरूपेण पत्न्याचैव मनुस्मरन् । परिधाय यथाशक्त्या
 वस्त्रालङ्कारकुङ्कुमैः । द्राक्षाग्रेष्व कपित्थेष्व पनसैः कदलैः फलेः । नालिकेरैश्च नारङ्गै कूष्माण्डैर्दाडिमैः प्रियैः । दृढपक्वान् गोधूमैः शुभैः सोऽश्वत्थैः
 वेदैः । शर्करैश्चैतपूदैश्च फणितैः खण्डमण्डकैः । दन्ताको कर्कटी शकैः शृङ्गवेरैः समूलकैः । अक्षैश्च विविधैः शाकैरम्यपाकैः पृथक् पृथक् । मत्तभोज्यैश्च ले
 द्यादिकंदुर्कानि विशेषतः । गोरसानां विचित्राणि वासितानि इलादिभिः । अन्यान्यपि च देयानि दानानि विविधानि च । वित्तसायं न कुर्वीत
 आत्मनः श्रेयमिच्छता यथावसरसंप्राप्य परिवेष्ट्यष्टद्वयम् । इदं स्रुत्वा इदं भोज्यं भवदर्थे विचिन्तयेत् । पच्यतां रोच्यते यच्च यन्मया वाचितं प्रभो । ध
 न्योऽस्मिन्नुपजीतोऽस्मि सार्धं कृतं च मंदिरं । विसर्जयेत्ततो विप्रान् दत्त्वा तांवूलदक्षिणां । पचाणि पुंगखण्डानि चूर्णं च खदिरं शुभं । एलाकर्पूरलवङ्गानि
 जातोफलतण्डुलं च । षडगनाभि मरीचीनि मुरमांसनखस्तथा । चतुर्भिर्मिलितैर्देवि तांवूलं ममवल्लभं । यो ददाति द्विजाग्याणां स भवेत्सुभगोनरः ।
 सुभगाच्च सदाचारा वरुणा रुज्जोऽशुभे । पुत्रसौभाग्य संयुक्ता तांवूला जायते चलाः । पचैः सुकेशवः प्रीतः पूगैरीश सहावया । चूर्णेनानलः सशक्त्या खदि
 रेष तु मन्मथः । चतुर्भिर्विश्वरूपेशो यः पुष्पाति जगत्पथं । परितोऽप्य सपत्नीकान् हस्ते दद्याच्च मोदकान् । आसीमान्तमनुब्रूय भुञ्जीत वन्धुभिः सह ।
 अश्वक्रान्तं व्रतं नारी या करोति हरिप्रिये । दारिद्र्यं पुत्रशोकश्च वैधव्यं न भवेत्सदा । पुरुषोऽप्येवं विधो देवि यदि कुर्यान्मलिखुक् । न पूजि
 तोयैः श्रीनाथ देवः परवेह भक्त्या कथं भवेत्तेषु सुखं च सम्पत् पुत्रां सुहृत्सजनताचमार्या । इति श्रीभविष्योत्तर पुराणे मलमास व्रतं । अथ व्रता
 न्तर देवी पुराणे । ईश्वर उवाच । शृणु देवि महात्म्यञ्च मलमासस्य पार्वती । ये च मासासंक्रान्तास्तेषां स्वामीरविस्मृतः । असं
 क्रान्तास्तु ये मासा स्तेषां स्वामी जनार्दनः । तमुद्दिश्य च यत्किञ्चित् वास्य वा यदिवावज्ज । अक्षयं तद्भवेत्कर्तुं जन्मनामयुतं ध्रुवं । मलिखुचे तु संप्राप्ते
 योऽन कुर्वीत शक्तितः । दानं वाऽपि व्रतं वापि विप्रभोजनमेव च । मलिखुचेन देहेन स्याति निरयं नरः । एकभक्तेन भुक्तेन तथैव वार्त्तनेन च

१७१

उपवासं कुर्वन्ति मनसा संप्रवृत्ततः । दाने वाय व्रते वापि यस्य शक्तिर्न विद्यते । शरीरं शोषणं तेन कर्तव्यं तीर्थं सेवनं । वचनादिभिर्मुखाणां सर्वव्रत-
 फलं लभेत् । सर्वं व्यापी यथा विष्णुः सर्वभूत कृपाकरः । मल्लिखुचे यथा दानं लोकद्वयसुखावहः । श्री देव्युवाच ॥ भाग्यहीनास्तु ये मर्त्याः पशुवद्विचर-
 न्ति हि । विवेको नास्ति वियेषां किं कार्यं तैर्मल्लिखुचे । निर्धनास्तु दुराचाराः परभाग्योपजीविनः । ईश्वर उवाच । दाने व्रते तथा नक्ते आवासे कायशो-
 षणे । सर्वथा नास्ति सामर्थ्यं कर्तव्यं विप्रसेवनं । साधूनां सेवनं देवि सर्वं तीर्थं फलप्रदं । कालेन लभते तीर्थं सद्यैव साधुसेवनात् । साधूनां दर्शनञ्चै-
 व कीर्तनं श्रवणं तथा । कर्तव्यं भाग्यहीनेन लोकान्तरं सुखप्रदं । चन्द्र सूर्य ग्रहे पुंभिः कर्तव्यं पुण्यं कर्मभिः । प्रभासे च कुरुक्षेत्रे प्रयागे
 पुष्करे तथा । मलमासे तथा देवि कर्तव्यं श्रेय इच्छतां । पुण्यव्ययेन संप्राप्ते सम्यगे विविधा गृहे । ताभिः पुनः प्रकर्तव्यः सञ्चयः पुण्यं कर्म
 भिः । अन्यायेन महादेवि यैः प्राप्तो धन सञ्चयः । पुण्यं कर्म क्षयाच्चेह प्राप्यते पुण्यं सञ्चयः । तस्मात् पर्वणि संप्राप्ते द्रव्यप्राप्ते प्रकल्पयेत् । यथा
 वीणाङ्कुरन्यायो विद्वद्भिर्धर्मं तत्परैः । विचार्य निश्चयः प्राप्तो धर्मादर्थो न संशयः । धर्मं वीजं अर्थं फलं फलादीजं सुरक्षितं । कर्तव्यं तत्प्रयत्नेन प्रदाहा-
 हार्थं भवे भवे । वीणाङ्कुरं ततो भवेत् येन दद्याद्भुजं हिजे । लक्ष्मी नारायणं पूज्य भोजयेच्च द्विजोत्तमान् । इति श्रीदेवीपुराणे मलमासव्रतं । अथ
 विशेष पूजा । मच्छाय नमः कुर्माय नमः सहस्र शीर्षे नमः देवाय नमः सहस्राक्षाय नमः हरये नमः पुरुषोत्तमाय नमः महादेवाय नमः सृष्टिस्थित्यन्त
 कारिणे नमः कृष्णाय नमः वासुदेवाय नमः लक्ष्मीकांताय नमः सुरेश्वराय नमः स्वयम्भुवे नमः लक्ष्मिऽमिततेजसे नमः ब्रह्मप्रियाय नमः देवाय नमः
 ब्रह्मणे नमः लक्ष्मि नमः कमलायै नमः पद्मायै नमः श्रियै नमः पद्मवासायै नमः हरिवक्त्रभायै नमः क्षीराब्धितनयायै नमः इन्दिरायै नमः श्रीसूक्तेन
 पूजा अर्घमन्त्रः पुराण पुरुषोत्तमाय नमः पुरापुरुषेशान सर्वशोकनिहन्तन । अधिमास व्रत प्रीतो गृहाणार्घं श्रिया सह । पुराण पुरुषेशान जगद्धा-
 ता सनातन । सपत्नीको ददाम्यर्घं सृष्टिस्थित्यन्त कारिणे । देव देव महाभाग प्रलयोत्पत्ति कारक । कृपालो सर्वभूतस्य जगदानन्द कारक । गृहाणा

॥ अ ॥

१७२

धर्मिणं देव दयां कृत्वा ममोपरि । इति श्रीभट्टनोलकण्डात्मज भट्टशङ्कर कृतौ व्रतार्क भलमास व्रतानि । अथ वारव्रतानि तत्र रविवारव्रतं मदन
 रत्ने सौरधर्मे यस्योदये स्याज्जगतः प्रबोधो यः कर्मसाक्षी भुवनस्य गोप्ता कुष्ठादिक व्याधि विनाशनेयः । स भास्करो यो दुरितं निहन्त्यात्मांधाता उवाच
 भगवन् ज्ञानिनां श्रेष्ठ कथयस्व प्रसादतः । त्वङ्कात्च्छातुमिच्छामि व्रतं पाप प्रणाशनं । सर्वकाम प्रदञ्चैव सर्वरोग विनाशनं । पूजार्घदान सहितं नैवे
 द्यं प्राशनान्वितं । एतत् कथय सर्वस्वं प्रसन्नो यदि मे प्रभोः । वसिष्ठ उवाच । शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि यद्गृह्यं व्रतमुत्तमं । सर्वकाम प्रदं पुंसां कुष्ठादि
 व्याधि नाशनं । मानोऽस्तुष्टिकरं राजन् भुक्ति मुक्ति प्रदायकं । यस्योदये सुरगणा मुनिसंघा सचारणाः । दैत्यदानवयक्षाश्च कुर्वन्ति सततार्चनं । यस्योदये
 तु सर्वेषां प्रबोधो नृपसत्तमः । तस्य देवस्य वक्ष्यामि व्रतं राजन् सविस्तरं । पूजार्घं प्राशनं दानं नैवेद्यं शृणु तत्त्वतः । सर्व तीर्थेषु यत्पुण्यं सर्व यज्ञेषु य
 त्फलं । सर्व दानेन तपसा यत्पुण्यं समवाप्यते । प्रातः स्नानेन यत्पुण्यं तत् फलं रविवासरे । मार्गशीर्षादि मासेषु द्वादशेष्वपि भूपते । सूर्य्यं व्रतं करिष्या
 मि यावद्दणं दिवाकर । व्रतं संपूर्णतां यातु त्वत्प्रसादात् प्रभाकर । नियम मन्त्रः । ततः प्रातः समुत्थाय नद्यादौ विमले जले । स्नात्वा संतर्प्येद्देवान् पितॄं
 ष्व वसुधाधिप । उपलिप्य शुचौ देशे सूर्य्यं तत्र समर्चयेत् । संलिखेत्तत्र पद्मं तु द्वादशारं सकर्णिकं । ताम्रपात्रे तथा पद्मं रक्तचन्द वीरिणा । ततः संपूज
 येद्देवं दीनानाथं सुरेश्वरं । मासे मासे च ये राजन् विशेषां स्नानशृणुष्वेव । मार्गशीर्षं यजेन्मित्रं नालिकेरार्घ्यं मुत्तमं । नैवेद्यं तंदुला देयाः साज्याश्च
 सगुडाः स्मृताः । पचयं तुलस्यास्तु प्राश्य तिष्ठेज्जितेन्द्रियः । दद्याद्विप्राय भोज्यन्तु दक्षिणा सहितं नृप । पौषे विष्णुं समभ्यर्च्य नैवेद्यं कृशरं स्तथा । वी
 जं पूरेण्यैवार्घ्यं प्राश्यं दृतं पलत्रयं । दद्यात् दृतन्तु विप्राय भोजनेन समन्वितं । माघे वरुणनामानं संपूज्याज्यन्तिलान् गुडं । भोजनं दक्षिणां
 दद्यात्नैवेद्यं कदलीफलं । अर्घ्येनैव दत्त्वा तु प्राश्यमुष्टिचयं तिलान् । फाल्गुने सूर्य्यं मभ्यर्च्य जंबीरार्घ्यं निवेदयेत् । पलत्रयं दधि प्राश्य नैवेद्यं सद्यतं दधि
 दधि तंदुल दानञ्च भोजने समुदाहृतं । चैत्रे भानुन्तु संपूज्य नैवेद्यं दृतपूरितं । फलेतु दाडिमं प्रोक्तं प्राश्यं दुग्धपलत्रयं विप्राय भोजनं दद्यान्निष्ठाञ्च

१७२

ननु सदक्षिणं वैशाखे तपनं प्रोक्तो मासान्नं सद्यतं स्मृतं । अर्घं दद्यान्नु द्राक्षाभिः प्राश्यञ्च गोमयं स्मृतं । कुर्यान्नाषास्त्रदानन्तु सद्यतं वै सदक्षिणं । इन्द्रं ज्य
 छे यजेद्राजस्रैवेद्यंतु करम्भकं । अर्घ्यं सद्यकारेण प्राश्यज्जलमजलिचय । दध्योदनसमायुक्तं भोजनं ब्राह्मणायतु । आषाढे रविमभ्यर्च्य पूजाचिर्पिटकं
 तथा । विप्राय भोजनं दद्यात्प्राशयेन्मरिचचयं । गभस्तिमान् आवर्णेर्धेचपुसां फलमेव च । मुष्टिचयञ्च सक्तूनां प्राशने समुदाहृतं । विप्राय भोजनं द
 द्यात् दक्षिणा सद्यतं सृप । यमो भाद्रपदे पूज्यः कुशांडं तंदुलाज्यं । गोमूत्रं प्राशने युक्तं ब्राह्मणे भोजनं तथा । हिरण्यं रेता आश्विने च नैवेद्यं शर्करा
 स्मृतं । दाडिमेनार्घं दानन्तु प्राश्यङ्गण्डम् पलचयं । विप्राय परया भक्त्या भोजने शालि शर्करा । दिवाकरः कार्तिके च रम्भायाः फलमेव च । पायसञ्चैव
 नैवेद्यं पायसं प्राशने स्मृतं । एवं व्रतं समाप्येत तत उद्यापनं चरेत् । ततो गुरु गृहं गत्वा गृहीयाच्चरणवुभौ । उद्यापनं करिष्येष्टमागच्छ मम वेष्मनि
 माघकेन सुवर्णस्य प्रतिमा कारयेद्भवेः । रथो रथ्यमयः कार्यः सर्वोपस्करसंयुतः । कृत्वा द्वादश पचन्तु कमलं रक्त तंदुलैः । स्थापयेद्व्रणं कुम्भं पञ्चरत्न
 समन्वितं । तस्योपरि न्यसेत्पात्रं ताम्रतन्दुलं पूरितं । रक्तवस्त्रसमाच्छन्नं पुष्पमालाभि वेष्टितं । पञ्चाशतेन स्त्रपनं मग्नतारणपूर्वकं । प्रतिष्ठां च ततः कृ
 त्वा पूजां देवस्य कारयेत् । चन्दनैः कुसुमै रभ्यैः विविधैः कालसंभवैः । अखण्डपटवस्त्रैश्च कमण्डलुं मुपानहौ । वर्द्धनीचिन्तयं तत्र स्थापयेत् शिवसन्निधौ ।
 सञ्ज्ञाया वस्त्र युग्मन्तु कौशुम्भन्तु महीपते प्रतिपद्नेषु संपूज्य सूर्यं द्वादश नामभिः । मित्रो विष्णु सवरुणाः सूर्यो भानु स्तथैव च । तपनेन्द्रो रविः पूज्यो गभ
 स्तिः समन स्तथा । हिरण्यरेता दिनकृत् पूज्या एते प्रयत्नतः । मध्ये सद्यस्त किं रणः संपूज्यः सञ्ज्ञया सद्यः । पूगीफलै र्धूपदीपै र्वस्त्र नैवेद्य संयुतैः । नालिकेरे
 ष्वचैवार्घं दद्याद्देवस्य भक्तितः । मन्त्रेणानेन राजेन्द्र व्रतस्य परिपूर्तये । नमः सद्यस्त किरणं सर्वं ज्ञाधि विनाशन । गृहाणार्घं मया दत्तं सञ्ज्ञया सद्यतो
 रवे आरात्तिकं ततः कुर्यात् पूजासंकल्पमेव च । संकल्पञ्च ततः कुर्याच्छ्राद्धं वै सूर्यं दैवतं । ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या मिष्टान्नै र्द्वादश प्रभो ।
 दम्पत्योर्भोजनं देयं परमास्त्रसमन्वितं । ततः सदक्षिणा देवास्तमभ्यर्च्य स्वगादिभिः । उपहारादि तत्सर्वं गुरवे प्रतिपादयेत् गुरुं तत्रैव संतो

१७३ । व । अथ ब्राह्मणांश्च विसर्जयेत् । मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनन्तु यत्कृतं । तत्सर्वं पूर्णतां यातु भूमिदेव प्रसादतः । अनुब्रज्य गुरुं विप्रान् भोजनन्तु समा
चरेत् । दृष्ट्वैष बन्धुभिः सार्द्धं नत्वा देवं दिवाकरं । एवं यः कुरुते मर्त्यो वित्तसायविवर्जितः । सूर्यव्रतं महाराज तस्य पुण्यफलं शृणु । ब्राह्मणो
लभते विद्यां क्षत्रियो राज्यमाप्नुयात् । वैश्यो सख्यं विपुलां शूद्रः सुखमवाप्नुयात् । अपुत्रो लभते पुत्रं कुमारी लभते पतिं । रोगार्तो मुच्यते रोगात्
बन्दी मुच्येत बन्धनात् । यं यं चिंतयते कामं तंतस्य भवति ध्रुवं । यद्ददं शृणुवाङ्मया ह्येकचित्तो भवेन्नृप । सर्वं कामानवाप्नोति प्रसादात् भासतो नृप ।
इति शौरधर्मोक्ते सूर्यव्रतं । आश्विनादि रविवारेष्वाशादित्य व्रतं भवेत् । स्कन्द उवाच । शृणु दिव्यं परं गुह्यं आदित्याराधनं परं । यत् कृत्वा स
र्वं कामानां सकलं फलमाप्नुयात् । समुद्रतोरे विमेश पुरी दारवती शुभा । वासुदेवे यदुवरे पुराराज्यं प्रशासति । कृष्णाः शङ्करस्यांश्च आजगामाव
लोकितः । कृष्णेन पूजितस्तत्र अर्घं मात्यासनादिभिः । भोजनं तस्य यद्दत्तं यथाभिलक्षितं मुने । संपूजितः स कृष्णेन यदागच्छत्यसौ मुनिः । शंवेन सहितः
तस्य सुतेन सहसा किल । क्रुद्धोपि मुनि शार्दूलः कोपं संहृत्यवान् स्वयं । पूजितेन मयेदानी मन्यत् कर्तुं कथं क्षमं । सगत्वा नारदं प्राह शंवेन सहितो
स्मिभो प्रभासश्चरता कार्यं तस्य शिक्षापनं त्वया । इत्फुक्तो नारदः प्रायात् । दारकां कृष्णसन्निधौ । स्वकं सैन्यं दर्शयस्व मम देवकिनन्दन । देवयाचा
मिषं कृत्वा हस्त्यश्चरयस्व कुलं । नारदेनैवमुक्तस्तु तथैव कृतवान् विभुं । दर्शितेतु बले प्राह नात्र शंवः प्रदृश्यते । मयैवानीयते शीघ्रं दारवत्यास्तवां
तिकं । गत्वैवमुक्तो मुनिना श्रेष्ठो जांबवतीसुतः । सशृङ्गारस्तथानीतो मकरध्वजदर्शनः । गत्वाङ्गिर्य चुचुवुस्तं गोप्यः कृष्णपरिग्रहाः । नारदः प्राह भ
गवान् दुस्तरि च तथानघ । क्रुद्धेन शौरिणाशस्तः कुटोभव नराधमा । एवमुक्ते तथा पुत्रः कुष्ठरोगातुरोऽभवत् । शंवः प्रणम्याह पितः किमर्थं शपि
तस्त्वया । स्वशक्त्या ज्ञानदृष्ट्यातु विचार्य सुविनिश्चयं । ध्यानात् दुर्वाससो ज्ञाता विक्रियाक्षस्य कारणं । अनुग्रहे मया पुत्रं कार्यक्षेपततोऽशुचौ । आदित्य
स्य व्रतं चैव कुरु कुष्ठविनाशनं । शंव उवाच । कथं तात मया कार्यं व्रतं सर्वं फलप्रदं । किं विधनन्तुके मन्त्राः किं दानं किञ्च पूजनं । श्रीकृष्ण उवाच

मासमाश्व युजं प्राप्य यदा रवि दिनं भवेत् । तदा व्रतमिदं ग्राह्यं नरस्त्रीभिर्विशेषतः । यावत् संवत्सरं ताद्विधिनानेन पुत्रक । गोमयेन क्षितौ कुर्यात्
 तं मण्डलं वर्तुलं पुनः । रक्तपुष्पै रक्षतेषु अर्घे तच्च प्रदापयेत् । मन्त्रेणानेन भास्वंत माचार्यः प्रतिवासरं । यथाशा विमलाः सर्वाः सूर्यभास्करभानु
 भिः । तथाशाः सफलामङ्गं कुरु नित्यं ममाधृतः । अर्घमन्त्रः । एवं तमर्चयेत्तावद्यावदपि समाप्यते । समाप्ते तु व्रते वत्स कुर्यादुद्यापने विधिं । गोमयेनानु
 लिप्तायां भूमौ मण्डलं मालिखेत् । रक्तचन्दन रेखाभिः कुङ्कुमेन विशेषतः । तन्मध्ये द्वादश दलं पद्ममाकारयेद्बुधः । सिन्दूर पूरितदलं जपा कुसुम पू
 जितं । तन्मध्ये स्थापयेत्कुम्भं प्रवालांकुरसन्निभं । शालि तन्दुल सम्पूर्णं शर्करा चन्दनार्चितं । तस्योपरि न्यसेत्यात्र ताम्रं शक्यादि निर्मितं । सौवर्णं भास्करं
 कृत्वा पद्महस्तं स्वशक्तिः । रक्तवस्त्र युगोपेतं पात्रोपरि निवेशयेत् । अथ पञ्चाष्टतेनादौ जपाकुसुमलेपितं । रक्तपुष्पैस्तु नैवेद्यैः फलैः कालोद्भवैस्तथा ।
 पूजयेज्जगतामीशं दीप धूपैस्तथोत्तमैः । सूर्याय नमः । वरुणाय नमः । माधवाय नमः । धात्रे नमः । इन्द्राय नमः । भर्गवाय नमः । सुवर्णरेतसे नमः । अक्षये नमः ।
 दिवाकराय नमः । तपनाय नमः । भानवे नमः । हंसाय नमः इति द्वादशभिः पूजा कार्या वैः व्रतिभिः सदा नमो नमः पापविनाशनाय विश्वात्मने सप्ततुरङ्गमा
 य सामर्ग्यं जुर्धामविधे चिघातर्भवाञ्जिघाताय नमः सवित्रे । प्रार्थनामन्त्रः । अनेन मन्त्रेणाघं एवं संपूज्य मानन्तु नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः । आचार्यं पञ्चयित्वा
 तुवस्त्रै राभरणैः शुभैः । तस्मै तां प्रतिमां कुम्भं सच्चरणं प्रदापयेत् । प्रीयतां भगवान्देवो मम संसारतारकः । ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्द्वादशान्नादि वि
 क्षरेः । तेभ्यस्तु कलशान् दद्याद्यथा शक्यातु दक्षिणां । एवं यः कुरुते सम्यक् व्रतमेतदनुत्तमं । आशादित्येति विख्यातं तस्य पुण्यं फलं महत् । नि
 र्याधि निर्गुणो स्त्री पुत्र पौत्र समन्वितः । भुक्त्वा च भोगानमलानमरै रपि दुर्लभान् । देहांते रविसायुज्यमाप्नुयादुत्तमोत्तमं । प्राप्यते परमाष्टद्विं वि
 मुक्तः कुटरोगतः । आशामङ्गो न तस्यास्ति कदाचिदपि जन्मनि । एतस्मात्कारणादस्य कुरुष्व व्रतमुत्तमं । एतत् श्रुत्वा वचः शंभुः पित्रा कृष्णेन भाषि
 तं । व्रतञ्चरित्वा संप्राप्तः सर्वं सिद्धिम् सुदुर्लभां । इदं यः शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वापि मानवः । तावुभौ पुण्यकर्माणौ रविलोकं समाप्नुतः । इति स्कान्दे .

॥ ३ ॥ आशादिस्तु व्रतं । अथ सोमवार व्रतं । देशकालौ स्मृत्वा अमुककाम इदं व्रतं करिष्ये इति सङ्कल्प्य महाकालाव शूलिने शंभवे इति मन्त्रेण षोडशोपचारान्
 १७४ कृत्वा परिवार देवताः पूजयेत् । प्रागादि क्रमेण ब्रह्माण्डम् विष्णुम् स्कन्दम् महाकालं शूलिनम् उमामहेश्वरौ नन्दिकेश्वरं आवाहनाद्युपचारैः चण्डाय नमः
 इति मन्त्रैश्चैशान्यां षष्ठोपचारैश्चण्डं प्रपूजयेत् ततः प्रार्थना दशभुजाय त्रिनेत्राय पञ्चवक्त्राय शूलिने । सेतवस्त्राय रूपाय सुश्रुताभरणाय वै उमा सहितायै
 नमः चाहि मां रूपवा देव शरणं तव महेश्वरं । नन्दिकेश्वराय नमः इत्यग्रेनन्दिकेश्वरं प्रपूजयेत् ततः पुष्पाणि गृहीत्वांग पूजा कार्या तत्प्रकारतो देवाधिदे
 वाय नमः पादयोः शङ्कराय नमः जङ्घयोः शिवाय नमः इति जान्वाः शूलपाणये नमः इति गुल्फयोः स्थाण्वे नमः स्तनयोः नीलकण्ठाय नमः कण्ठे श्रीशङ्कराय
 नमः शिवाय नमः मुखे त्रिनेत्राय नमो नेत्रयोः शशिभूषणाय नमः मुकुटे देवाधिदेवाय नमः सर्वाङ्गं इति पूजाविधिः अथ कथा नारद उवाच अथ तत्र
 दक्षिणे ब्रूहि केनाहं प्राप्नुयां पदं । अथ क्त्वाच शिवे भक्तिः पुत्र सौभाग्य सम्पदः । नन्दिकेश्वर उवाच । सोमवार व्रतं पुण्यं कथ्यमानं निबोधमे । आ
 वक्षे वै च वैशाखे च्छेष्टे वा मार्गे शीर्षके प्रथमे सोमवारे च गृहीत्वा दत्त मुत्तमं । यदा अह्ना भवेत्कर्तुं सोमवारव्रतं प्रति । तदा चार्धे पुरस्कृत्य अह्ना भक्तिं स
 मन्वितः । सुस्नातश्च शुचिर्भूत्वा शूलांवरधरो नरः । काम क्रोधाद्यहंकार द्वेषपैशून्य वर्जितः । आचरेच्छेत् पुष्पाणि मालती मञ्जिकादिकं । स्तौतृपद्मानि
 दिव्यानि चम्पकानि तथैव च कुन्दमन्दारजैः पुष्पैः पद्मैश्च शतपत्रकैः । आचार्येणोभया सार्द्धं शङ्करं लोकशङ्करं । मलयज्जेन धूपेन धूपयेत्पार्वतीपतिं । अन्या
 नि बाष्पभीष्टानि तानि सर्वाणि दापयेत् । नागमतेश्च पुष्पैश्च पूजयेत्पार्वतीपतिं । कामिकेन तु मन्त्रेण व्यापकेन महेश्वरं । पूजयेन्मूलमन्त्रेण अम्बकेन
 ततः परं । भवाय भवनाशाय महादेवाय धीमहि उग्रायोग्राय नाथाय शर्वाय शशिमाक्षिने रुद्राय नीलकण्ठाय शिवाय भवहारिणे । शङ्कराय नमो
 जङ्घे शिवाय इति जानुनी । शूलपाणये नमो गुल्फौ कटयांश्च प्रपूजयेत् । गुह्यं स्वयंभुनामानं पूजयेत्पार्वतीपतिं । महादेवाय इति पूजयेन्नामि म
 ण्डले । उदरे विश्वकर्मे च पार्श्वयोः सर्वतो मुखं । स्थाणुं स्तनौ च सम्पूज्य नीलकण्ठाय कण्ठतः । मुखे सपूजयेद्देवं श्रीकण्ठाय शिवाय च । त्रिनेत्राय नमो नेत्रे

मुकुटे शशिभूषणं । नमो देवाय सर्वांगे पूजयेच्च विमुं सदा एवं संपूज्य देवेशमुपहारैर्मनोहरेः । यथा विभवसारेण तस्य पुण्य फलं शृणु । सोमसारे यज
 नीमि पार्वत्या सङ्ग शङ्करं । तेजमंत्यक्षयाक्षोकान् पुनरावृत्तिदुर्लभान् । एकभक्तस्य यत्पुण्यं कथयामि समासतः । सप्तजन्मार्जितं पापमभेक्षं देवदानवैः
 नश्यते वैष्णवमतेन नात्र कार्या विचारणा । मासैकस्यसु यत्पुण्यं शृणु यत्नेन सुव्रत । अभाग्यो जातभाग्यः स्यात् दुर्भगः सुभगो भवेत् । पुचार्यो लभते पुचान्
 धनार्थी लभते धनं । कन्यार्थी लभते कन्यां रूपलावण्यं शालिनीं । यं यंचिन्तयते कामं तं तं प्राप्नोति मानवः । गृहे तस्य वसेत् सखी सौख्यानि विवि
 धानि च बद्धांगो धर्ममार्गस्थो विघ्नहीनः क्षितिश्चरेत् । अश्वमेधसदृशस्य फलं प्राप्नोति मानवः । इच्छलोके चिरं स्थित्वा मुक्ता भोगान् मनोरमान् ।
 विमानवरमारुह्य शङ्खलोके गच्छीयते । यथात्मानन्तथा देवं यथा देवं तथा मुक्तं । तोषयेत् परया भक्त्या तेन पूर्णं भवेद्भूतं । मन्दिरेष्वर उवाच । उप
 षासेन चैवेदं समाचरति मानवः । यदा तिलश्च वित्तश्च जायते पुरुषस्यैव । तदेवोद्यापनं कुर्याद्भूतसंपूर्णहेतवे । चलच्चिन्तं चलं वित्तं चलं जीवनमेव च ।
 एवं प्रात्वा प्रसन्नेन व्रतस्थोद्यापनं चरेत् । उमामहेश्वरौ हैमौ दृषभेण समन्वितौ । यथा शक्त्या प्रकर्त्तव्यौ वित्तशायं नकारयेत् । मण्डलं कारयेद्वित्तं
 लिप्फोद्भव कृतं शुभं । कलशं पयसा पूर्णं श्वेतवस्त्रयुगाश्रितं । ताम् प्राञ्च वेषु मयं कुम्भस्थोपरि संन्यसेत् । स्थापयेन्मण्डले दिव्ये कलशं कनकोज्ज्वलं । त
 स्तोत्ररिक्तसे हेवं उभया संहितं शिवं । पूर्वोक्ते देव मन्त्रेण पूजयेत्पार्वती पतिं । नाना पुष्पैः फलेर्दिव्यैर्नानारत्नैः समर्चयेत् । श्वेतवस्त्रयुगेनैव नाना
 मन्त्रैर्महेश्वरं । उपवीतं योन्नरीयं भस्त्राणि विविधानि च । धान्यानि वान्यमोष्ठानि तानि चान्यानि कलशेत् । पुष्पमण्डपिका कार्या वित्तानं तत्र शो
 नितं । श्रद्धा तूली तथादर्श देवस्याग्रे प्रकल्पयेत् । राक्षो जागरणं कार्यं जीतवादिचिन्तनैः । स्वधायुष्टोक्तविधिना कृत्वाग्निस्थापनं ततः । ततो
 होमश्च शर्वाणि मन्त्रकार्यविदैस्तथा । पालाश शमीसमिद्धिर्जुहुयादष्टाधिकं व्रतं । आप्यावर्त्तेति मन्त्रेण दृषदाव्यमुतसदा । यक्षप्रीक्षितिलाज्ज्म
 युक्तां पूर्णां दृषक् दृषक् । पूर्णाञ्जितन्तिता दद्यात्कृत्वा शिष्टकृतादिकं । होमार्ते च गुहं पूज्य सपत्नीकं समाहितः । यक्षैरामरक्षैः शैष्टैर्गृहोपकरवादि

॥ त्र ॥ निः । श्वेता वा कपिलावापि शुशीला च पयस्विनी । सवस्त्रा रत्नपुष्पा च घण्टाभरणभूषिता । दक्षिणा संहिता देया शिवो मे प्रीयतामिति । धेनु
 १७५ वैजगतां माता नित्यं विष्णुपदे स्थिता । सवस्त्रा च मया दत्ता प्रियतां मे सदा शिवः । ब्राह्मणान् भोजयेद्दिनान् च यो दश शुशोभनान् । वस्त्रासङ्कारं क
 चाद्यं तेभ्यो देयं सदक्षिणं । च यो दश घटा देया वंशपात्रसमन्विताः । पक्वास्तु फलसंयुक्ता नानाभक्ष्यसमन्विताः । पूजितन्तु ततो देवं देवोप क
 रणानि च । आचार्यान् ततो दद्यात् प्रक्षिपत्य पुनः पुनः । इमं देवं गृह्णाणत्वं सर्वोपस्करसंयुतं । परिपूर्णं व्रतं मे स्याच्छिवो मे प्रीयतामिति । गृहा
 मि देव देवेशं च माणां जगतां गुरुं । शान्तिरस्तु शिवं चास्तु व्रतस्यास्य कृतं फलं । बह्वक्त्या देवदेवेश मया व्रतमिदं कृतं । न्यूनं वाद्य क्रियाहीनं परि
 पूर्णं तदस्तु मे । इति संप्रार्थयेत् देवं द्विजैश्च पुनः पुनः । भुञ्जीयात् स ह धर्मात्मा शिष्टै रित्थैश्च बन्धुभिः । अनेनैव विधानेन य इदं व्रतमाचरेत्
 बं यं चिंतयते कामं तं तं प्राप्नोति मानवः । दाता सुखी च तेजस्वी चिषु लोकेषु विद्युतः । विमानवरमारुह्य सोमलोके महीयते । मनूनां च शतं याव
 ज्ञावन्नचैव मोदते । शिवलोकां ततो गत्वा शिवेन सह मोदते । क्रीडते शंभुरपेक्ष पुनरावृत्तिदुर्लभं । कृष्णो नाचरितं पूर्वं सोमवारव्रतं शुभं । नृ
 पत्येष्टैः पुराचार्यैश्च आस्तिकै र्धर्मं तत्परैः । इति पठति रहस्यं यः शृणोत्यन्वहं वै । तदनुब्रूयति दत्तं यो ददाति सुशक्त्या । सकलकलुषहर्तुः स
 मानो गणाद्यैः । शिवविमलविमानैर्वीति शैवं पुरंसः । इति स्कांदे सोमवार व्रतं सम्पूर्णं । अथ भौमवार व्रतं । तत्र तद्यं च प्रकार उक्तः सृष्टेहिचिकोण
 पूर्वमुभयं पञ्चधा विभज्ये ततः । द्वितीये रेखाचिन्हाभ्यां लाङ्कयेत्समभागतः । चाद्य रेखायुगलं तृतीयं चिह्नं योर्न्यसेत् । द्वितीयाग्रं समाकृष्य तृती
 यं चिह्नं योर्न्यसेत् । युतारेखा तृतीयांतु समं भज्यात्समांशतां । तूर्याचिन्हद्वयेनाथ त्रिभिश्चिन्हैस्तु पञ्चमी । तृतीयाग्रे प्रकुर्वीत पञ्चम्या मध्यचिह्नगे । तु
 र्याग्रे यो जयेत्सम्यक् पञ्चम्या चिन्होर्द्वयोः । अथ मानद्वये दद्यात्सूत्रं युग्मं विचक्षणः । पद्ममेकाधिका सम्यक्कोणानां विंशतिं भवेत् । तृतीयातुर्यथोर्म
 स्त्वे स्थितिं चिन्हं गृहेर्चयेत् । देवं तदग्रतो मन्त्री कोणे दक्षिणक्रमात्किञ्चेत् । मङ्गलाद्यानोकार पूर्वान् नमो न्तानेकविंशति । एकविंशति कोष्ठेषु नाममन्त्रान्

समाखिलेत् । ततः पूजा प्रकर्त्तव्या पुचसंपूर्तिहेतवे । पूजाप्रकारमाह एहिमे भगवन् भौम अंगारक महाप्रभो । त्वयि सर्वं समायातं त्रैलोक्यं स च
 राचरं । भौममावाहयिष्यामि तेजोमूर्तिं दुरासदं । रुद्ररूपमनिर्देश्यं वक्त्रञ्च रुधिरप्रियं । अग्निमूर्ध्नेति मंत्रेण गायत्र्या मङ्गलस्य वा । गायत्री च
 अङ्गारकाय विष्णवे शक्तिहस्ताय धीमहि । ततो भौमः प्रचोदयात् ॥ अथ पूजाविधिः ॥ मन्त्रमहोदधौ ॥ मार्गशीर्षे वैशाखे वा शुक्लपक्षे भौमवारे ।
 अश्विनाक्षय्यादिपक्षे अपामार्गकाष्ठेन दन्तधावनं विधाय नद्यादौ स्नात्वा रक्तवस्त्रं परिधाय रक्तोत्तरीयञ्च धृत्वा मासपक्षाद्युत्तिष्ठन् ऋणहृदाय पुष्पावाह्यं
 यं वा भौमव्रतं करिष्येति सङ्कल्प्य प्रार्थयेत् । अथ देवेश ते भक्त्या करिष्ये व्रतमुत्तमं ॥ ऋणव्याधिविनाशाय धनसन्तानहेतवे इति सन्ततं कर्त्ता स
 देहव्यासान् कुर्वीत । यथा अग्नौ मङ्गलाय नमः जानुनी भूमिपुत्राय नमः ऊर्ध्वे ऋणहर्त्रे नमः कटिदेशे धनप्रदाय नमः
 गुच्छे स्थिरासनाय उरशि महाकायाय वामबाहौ सर्वं कर्मविरोधकाय दक्षिणबाहौ लोहिताय गले लोहिताक्षाय नमः मुखे साम्ना
 गानां क्षपाकराय नमः धरात्मजाय कुक्षौ कुम्भाय ललाटे भौमाय सुवोर्मध्ये भूमिनन्दनाय शिखायां नमः शिखायां अङ्गारकाय नमः
 चरणान् मल्लकावधिं दृष्टिहर्त्रे नमः इति न्यासान् कृत्वा हृदयादिन्यासं कुर्याद्यथा ऋद्ध्याय नमः ॐ ह्रीं शिरसे स्वाहा ह्रीं शिखायै वीषट् ॐ ह्रां
 ह्रीं ह्रूं कवचाय ह्रूं ह्रौं नेत्रत्रयाय वीषट् खं अस्त्राय फट् करन्यासः ॐ ह्रूं कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॐ ह्रूं मध्यमाभ्यां नमः ॐ ह्रां ह्रीं ॐ तर्जनीभ्यां
 नमः ॐ हंसः अङ्गुष्ठाभ्यां नमः ॐ खं करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः इति न्यासान् कृत्वा आवाहये । रक्तमास्त्रावरधरः शक्तिशूलगदाधरः । चतुर्भुजो मेघ
 मयो वरदः स्थावरासुत इति ध्यानं ॥ एह्येहि भगवन् ब्राह्म अङ्गारक महाप्रभो । त्वयि सर्वं समायातं त्रैलोक्यं स चराचरं । भौममावाहयिष्यामि
 तेजो मूर्तिं दुरासदं । रुद्ररूपमनिर्देश्यं वक्त्रञ्च रुधिरत्रियभिति । ततो अग्निमूर्ध्नेति मंत्रेण पूर्वोक्तं भौमगायत्र्या वा आसनादिपुष्पा न्तां पूजां कृत्वा
 यन्त्रैकविंशति कोटेष्वगानि पूजयेदेकविंशति नामाभिर्यथा मङ्गलाय नमः पादौ पूजयामि भूमिपुत्राय नमः जानुनी ऋणहर्त्रे ऊरू पूजयामि धन

॥ ३ ॥ प्रदाय नमः कटिं पूजयामि स्त्रिरासनाय नमः गुच्छं पूजयामि महाकायाय नमः उरः पूजयामि सर्वकर्मावरोधकाय नमः वामबाहुं पूजयामि लो-
 १७६ हिताय नमः दक्षिणबाहुं पूजयामि लोहितोद्भाय कण्ठं पूजयामि सामगानां कृपाकराय मुखं पूजयामि धरात्मजाय नासिकीं पूजयामि कुलाय अक्षि-
 णीं पूजयामि भौमाय ललाटे पूजयामि भूतिदाय नमः मूर्ध्नि पूजयामि भूमिनन्दनाय नमः मस्तकं पूजयामि अंगारकाय नमः शिखां पूजयामि
 वमाय नमः सर्वान् पूजयामि सर्वरोगापहारकाय नमः बाह्वद्वयं पूजयामि दृष्टिकर्त्रे नमः मूर्धादिपादपर्यन्तं पूजयामि दृष्ट्यपहर्त्रे नमः चरणा-
 दि-मस्तकपर्यन्तं पूजयामि दृष्ट्यपहर्त्रे नमः शिख्रं पूजयामि अथ मूलमन्त्रमहोदधिमात्रं अन्यत्र क्वचिदन्यथा सप्रकारः सच यथा । शिखायां मङ्गलः
 पातु भूमिपुत्रस्य मूर्ध्नि । ललाटे कृष्णहर्ता च चक्षुषोश्च धनप्रदः । स्त्रिरासनः श्रोत्रयोश्च महाकायश्च नासिके । आस्यंदन्तोदजिह्वासु सर्वकर्मावरोधकाः ।
 हनूमे लोहितः पातु लोहिताक्षश्च कण्ठके । स्कन्धयोः समोरक्षेत् सामगानां कृपाकरः । धरात्मजो भुजौ पातु कुक्षोरक्षेत् करद्वयं । भौमो मे हृदयं पातु
 भूतिदस्तु तयोदरे । भूमिनन्दश्च नाभौ गुच्छे अङ्गारकं न्यसेत् । ऊरु मम समोरक्षे अग्न्योरोगापहारकः । अङ्गुष्ठौ दृष्टिकर्ता च अपहर्ता च गुल्फयोः पां-
 दांगुष्ठे च पादौ च सर्वकामफलप्रदः । शक्तिर्मे पूर्वतो रक्षेत् शूलं रक्षेच्च दक्षिणे । पश्चिमे च धनुः पातु उत्तरे च शरस्रया । ऊर्ध्वं खड्गाननः पातु अध-
 स्मात् दृष्टिमी मम । एवं न्यस्तरीरोसौ चिन्तयेद्भूमि नन्दनं । अथ कथा । सूत उवाच । पूजितो देवदैत्यैस्तु मङ्गलो मङ्गलप्रदः । गौतमेन पुराष्टो-
 लोहितोऽगो महाग्रहः । गौतम उवाच । कथयस्व महाभाग गुच्छं पूजनमुत्तमं । मन्त्रमाराधनं दानं सर्वपापप्रणाशनं । रूपं सुवर्णं सङ्काशं वाचना-
 युध संयुतं । येन पूजितमात्रेण जायते सुखमुत्तमं । धर्मार्थं काममोक्षाणां कालेनैव फलप्रदं । सर्वपापप्रश्मनं सर्वव्याधि विनाशनं । सर्वसौभाग्यदं
 देवं दत्वा पातकमाशनं । सर्वयज्ञफलं प्रोक्तं सर्वकामफलप्रदं । तपसां अपदानानां फलञ्चैव तु लभ्यते । तद्व्रतं ब्रूहि मे देव लोहितोऽगो महाग्रह । यस्मि-
 न्नाराधिते मर्त्यः सर्वसौभाग्यवान् भवेत् । मङ्गल उवाच । शृणु विप्र महाभाग सर्वज्ञ क्षत्रिगौतम । व्रतं च पूजनं दानं यद्व्रतं मुवनचये । आसीत्

पूर्वं हि सर्वज्ञो ब्राह्मणो वेदपारगः । तस्य भार्या सुनन्दा च नाम्ना ख्याता सुलोचना । तस्यापत्यं न सञ्जातं बृहत्वात्कुक्कुदाचन । तेनान्यस्य सुतां पु
 ष्यां गृहीत्वा योषिता भुवं । ब्राह्मणस्य कुलेजाता सुरूपा रूपसंयुता । सर्वलक्षणसम्पन्ना प्रयत्नेनैव गौतम । पुराजन्म तथाचाहमेकभावेन पूजितः । तां
 पुत्रीं खगृहे नीत्वा ब्राह्मणेनैव पालिता । नित्यं हि पुष्पते तस्या अष्टागङ्गनकटुति । तत्सुवर्णेन विप्रसौ धनाढ्यो बलगर्हितः । कोटि कोटीश्वरो
 आतो राजते भुवि मण्डले । दृष्ट्वा नन्दकविप्रेण दशवर्षा वरार्थिनी । विवाहार्थं च विप्रस्य दत्ता सोमेश्वरस्य च । वेदोक्तविधिना विप्रो विवाहमकरो
 ज्जदा । वर्षैः कतिपयैर्विप्रसा कन्या प्रौढ यौवना । ततः स्वदेशमार्गेण ब्रह्मन्विप्रोऽप्यहर्निशं । निशान्ते अश्वरे घोरे अरण्ये पर्वतोत्तमे । सर्वशून्यं व्रतं त
 स्मिन् महालोभेनभावितः । मार्गे चलति विप्रसौ सौरैश्च विनिपातितः । तं पतिं हतमालोक्य सा नारी शोकपीडिता । पतिना सह विप्रेण मरणे
 कृतनिश्चया । स्वपतिं तन्मयं बिम्बं चिन्तयन्ती पदे पदे । पतिं प्रदक्षिणीकृत्य चितायाश्च समीपतः । तस्मिन् क्षणे तु तुष्टोहं वरार्थं च प्रचोदिता । वरं
 ब्रूहि महाभागे वस्ते मनसि वर्त्तते । इत्युवाच ततो वज्रे सा नारी पतिमानसा । ब्राह्मण्युवाच ॥ यदि तुष्टोसि मे देव तदा जीवतु मे पतिः ॥
 मङ्गल उवाच ॥ देववत् अजरामरस्तव भर्ता भविष्यति । अन्यंब्रूहि ममाख्यातं वरं चिमुवनोत्तमं । ब्राह्मण्युवाच ॥ यदि तुष्टोसि मे देव ग्रहाणाम
 धिपेश्वर । ये त्वां स्मरन्ति देवेशं रक्तचन्दन चर्चितं । रक्तपुष्पैश्च संपूज्य प्रत्युषे भौमवासरे । वन्दनं व्याधिरोधे च कदाचिन्मोपजावतां । न सर्पाग्नि
 श्चुभयं वियोगन्तु विषयस्य वै । मा कुर्वध्व महीपुत्र भक्तानां सौख्यदोभव ॥ मङ्गल उवाच ॥ एकविंशति भौमाश्च मङ्गलस्य जितेन्द्रियः । एकास्तेनास्मि
 तास्तेन भुञ्जीत न परगृहे । अर्घे च मङ्गलैर्मन्त्रैर्वेदपौराणिकैस्तथा । युवारक्तमनहाहं सर्वोपस्कारसंयुतं । स्वश्रद्धा भोजयेद्विप्रां दातव्यञ्च
 हिरण्यकं तेषां वै ग्रहपीडाश्च न भवेत् कदाचन । भूतवेताल आकिन्यो न भवन्तीति हिंसकाः एवमुक्त्वा सुवन् तत्र मङ्गलोपि दिवं गतः ।
 मङ्गल उवाच । इदं व्रतं तवाख्यातं सर्वसौख्यं प्रदायकं । इदं व्रतं करिष्यन्ति तेषां पीडा न जायते । स्त्रीभिर्व्रतं प्रकर्तव्यं पुरुषैश्च विशेषतः ॥

॥ ब्र ॥ तेषां मुक्तिर्न सन्देहो स्वर्गवायो न संशयः । इति भविष्योत्तरपुराणे भौमव्रतं अथोद्यापनविधिर्भविष्ये । सौवर्णे मङ्गलं कृत्वा सूर्यपुष्पैः प्रपूजनं ।
 १७७ रक्तावरधरं विप्ररक्तचन्दनचर्चितं । रक्तपुष्पैः सुसंपूज्य मङ्गलञ्च विधानतः । अष्टांगैरष्टपुष्पैश्च फलैरर्घं प्रदापयेत् । नारिकेलदिभिश्चैव कुम्भाने
 कं निवेशयेत् । एकविंशति कुम्भांश्च रक्तचन्दनचर्चितान् । ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु ततो कुम्भान् प्रदापयेत् । रक्तधेनुं वर्षचैकमेवं दद्याद्यथाविधि ।
 त्रयोषोडश्वरं दद्याद्भूतो नियममेव च । भौमं तच्च प्रदातव्यं त्रिप्रव्रतं समापयेत् । उमामहेश्वरतच्च परिधाय स्वशक्तिः । आचार्यं च सपत्नीकं वि
 त्तशाय्यं विवर्जितः । तस्य जन्मकृतं पापं विलयं याति तत्क्षणात् । सदाच नियमारूढः प्रत्यूषे सुसमाहितः । यावज्जीवं प्रकर्त्तव्यं व्रतमेतद्विधानतः ।
 यश्च भूयाश्च भविष्यन्ति पुत्रपौत्रधनादिभिः । यश्च कश्चन विप्रेन्द्रकरोति मानवो भुवि । धनं सर्वमवाप्नोति व्रतस्यास्य प्रभावतः । अन्ते च परमं स्थानं
 यश्च भूयादयो यथाः । गच्छन्तीति शेषः यः शृणोति व्रतं विप्रमौनव्रतपरायणः । तस्य मासकृतं पापं विलयं याति तत्क्षणात् । नवकनकशरीरस्तेज
 सा दुर्निरीक्षो ज्ञतवश्च समकांतिर्मासस्यैव लब्धव्या अवनि तलनरैः स्मःसूयते भारतेषु भवति वज्रविभूतिं भूमिजस्य प्रभावात् । एवं यः कुर्वते विप्रसम्पूर्ण
 फलभाक् भवेत् । इति व्रतार्के उद्यापनं भौमव्रतं सम्पूर्णं । इति श्रीमीमांसकभट्टनीलकण्ठात्मजभट्टशङ्करकृतैः । व्रतार्के वासरव्रतानि अथ संक्रांति
 व्रतानि चेमाद्रौस्कांदे नन्दिकेश्वर उवाच । अथातः संप्रवक्ष्यामि धान्यव्रतमनुत्तमं । यत्कृत्वा हि नरोराजन् सर्वान् कामान् वाप्नुयात् । अयने विषुवे
 वैवस्वानं कृत्वा विष्वक्षः । व्रतस्य नियमं कुर्यात् ध्यात्वा देवं दिवाकरं । करिष्यामि व्रतं देवं त्वङ्गकस्त्वत्परायणः । तदा विघ्नं न मे यातु तव देव
 प्रसादतः । इत्थं चार्चय लिखेत्पद्मं कुङ्कुमेनाष्टपत्रकं । मास्करं पूर्वपक्षे तु आग्नेये च तथा रविं । विवस्वतं तथा याग्यैर्नैऋत्ये पूषणं तथा । मार्त्तं च मिति
 कौबरे ऐशाने भानुमेव च । एवं च क्रमशोऽर्घ्यं विस्वात्मं मध्यदेशतः । कृताञ्जलिपटो भूत्वा अर्घं दद्यात् समन्त्रकं । कालात्मकं सर्वदेवात्मा वेदात्मा
 विष्णोर्गुहः । व्याधिं हृत्य जराशोकसंसारभयनाशनं । इत्यर्घं मन्त्रः पुष्पैर्धूपैः समर्प्य शिरसा प्रणिपत्य च । रविं ध्यात्वा ततो दद्याद्दानम् ॥ १७७

खं दिजातये। प्रतिमासं पुनस्तद्वत् पूज्यादेवः सहस्रपात् । एवं सदा प्रदातव्यं वान प्रस्थं दिजातये । एवं संवत्सरे पूर्णे कुर्यादुद्यापनक्रियां । अर्घं
 पात्रं च सौवर्ण्यं कारयेत्तच्छुभं । दिभुजं पूजयेद्भानुं रक्तवस्त्रयुगान्वितं । धान्यं द्रोणेन सहितं तद्वेदेन सशक्तितः । खर्षशृङ्गीं रौप्यसुरां कांस्थ
 दोषां पयस्वीनीं । रविरूपं द्विजं ध्यात्वा तत्सर्वं विनिवेदयेत् । अग्निष्टोमसहस्राणां फलं प्राप्नोति मानवः । सप्तजन्मसहस्राणि धनधान्यं समन्वितः
 निर्व्याधिर्निर्बुजोऽधीमान् रूपवानभिजायते । इति धान्यं संक्रांतिं व्रतं । अथ लवणं संक्रांतिं व्रतं । तच्चैव अथातः संप्रवक्ष्यामि लवणं संक्रांतिं मुत्तमां
 संक्रांतिं वासरं प्राप्य स्नानं कृत्वा शुभैर्जलैः । वस्त्रालङ्कारं सवीतेर्भक्तिभावः समन्वितः । कुङ्कुमेन लिखेत्यद्भ्यमष्टपञ्चं सकर्णिकं । भास्करं पूजयेद्भक्त्या सप्त
 धान्यं समन्वितं । तदग्रे लवणं पात्रे सगुह्ये स्थापयेद्बुधः । पूजितस्त्वं यथा शक्त्या प्रसीद मम भास्कर । लवणं सगुह्यं पात्रं ब्राह्मणाय निवेदयेत् । एवं
 संवत्सरे पूर्णे भानुं कार्यं हिरण्यं । रक्तवस्त्रं युगच्छन्नं रक्तचन्दनचर्चितं । कमलं लवणं पात्रं धेन्वा साङ्गं दिजातये । प्रदद्याद्भानुमुद्दिश्य विन्ध्यात्मा प्री
 यतामिति । एवं कृत्वा तु यत्पुण्यं प्राप्यते भुवि मानवैः । तत्केन गदितुं शक्यं वर्षं क्रोष्टि शतैरपि । लवणाचलदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः । सर्वकामं
 सहस्रहात्मा विमानवरमध्यगः । सूर्यलोके वसेत् कस्य पूज्यमानः सुरासुरैः । इति लवणसंक्रांतिं व्रतं । अथ भोगसंक्रांतिं व्रतं । तच्चैव संक्रांतिदिवसं
 प्राप्य योषितस्तु समादयेत् । कुङ्कुमं कज्जलञ्चैव सिन्दूरं कुसुमानि च । सुगन्धोनि चन्द्रव्याणि तांबूलं शान्तिं संयुतं । तंदलान् फलं संयुक्तांस्ताभ्यो दद्याद्विचक्षणः ।
 दद्यात्सहस्रमनसा मिथुनेभ्यः प्रयत्नतः । भोजयित्वा यथा शक्तिं वस्त्रं युग्मं प्रदापयेत् । एवं संवत्सरस्यांते रविं संपूज्य पूर्ववत् । धेनुं सदक्षिणां दद्यात्सपत्नी
 कदिजातये । स्यात्सुखी सर्वमर्त्येषु भोगी जन्मनि जन्मनि । इति भोगसंक्रांतिं व्रतं । अथ रूपसंक्रांतिं व्रतं तच्चैव संक्रांतिं वासरे स्नानतैलं कृत्वा विचक्षणः ।
 हेमपात्रे घृतं कृत्वा हिरण्येन समन्वितः । स्वरूपं वीक्ष्य तत्पात्रं ब्राह्मणाय निवेदयेत् । एकं भक्तं ततः कृत्वा भक्त्या चैव समन्वितं । व्रतेन कांचनं दद्यात् घृ
 तं धेनुं समन्वितः । इति रूपसंक्रांतिं व्रतं । अथ तेजसंक्रांतिं व्रतं । शालितंदुलं संयुक्तं करकं कारयेच्छुभं । तन्मध्ये दीपकं स्थाप्य प्रज्वलं तं सतेजसा ।

॥ व ॥ तन्मध्ये भोदकं स्थाप्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् । अर्घ्यं च पूर्ववत्कार्यमेकभक्त्यै पूर्ववत् । संवत्सरे तु संपूज्य कुर्यादद्यापन बुधः । शोभनं दीपकं कार्यं सुवर्णं
 १७८ न तु नारद । ताम्रैश्च करकं कार्यं तन्मध्ये दीपकं न्यसेत् । कपिला स च दातव्या करकेण द्विजातये । अथ सौभाग्य संक्रांतिः । पूर्वज्ञानुमन्यर्च्यं तथा चै ।
 व सुवासिनीः । सौभाग्याष्टकसंयुक्तं वस्त्रयुग्मं पयोभितं । विप्राय वेदविदुषे भक्त्या तत् प्रतिपादयेत् । एवं संवत्सरे पूर्णं कृत्वा ब्राह्मण भोजनं ।
 खवणस्त्याचलः कार्यः यथाविभवसारतः । कांचनं कमलं कृत्वा भास्करश्चैव कारयेत् । गन्धपुष्पादिना पूज्य विप्राय प्रतिपादयेत् । सौभाग्याष्टकं तु ऐश्वर्यं
 राज्ञि कालदनिष्पावाश्च सुशोभनाः । धान्यैश्च जीरकैश्च कौसुमं कुङ्कुमं तथा । खवणं वा एतं तदसौभाग्यैकमुच्यते । अथ तांबूल संक्रांतिः तांबूलं
 न्दनां स्थाप्य दद्यातांश्च द्विजोत्तमं । एवं संवत्सरं पूर्णं राक्षी राक्षी ततः परं । तांबूलं मद्यधेदिप्रैः कारयेद्देवनांतरं । संवत्सरांतं च कमलं कृत्वा चैव तु कांचनं
 पर्णकोशेषु कुर्वीत तथा पूगफलालयं । खर्षमाडं प्रकुर्वीत पूङ्गु प्रस्फोटनं तथा । मुखबासादि चूर्णानां मांडानि च द्विर्घर्म । द्विजं दांपत्यमावाह्य सर्वो
 वस्त्र संयुतैः । द्रव्यैश्च पूजयेद्भक्त्या घडरसैर्भोजयेद्विज्ञानं । उपकल्पितं तु यत्किञ्चिद्ब्राह्मणाय निवेदयेत् । एवं करोति या नारी तांबूलाख्यं व्रतोत्तमं
 मर्चा पुत्रैश्च पौत्रैश्च भोदते खट्वे सदा । अथ मनोरथ संक्रांति व्रतं । गुडेन पूर्णं कुम्भं च वस्त्ररन्तु खशक्तिः । संक्रांतिवासरे दद्यात्ब्राह्मणाय कु
 टुम्बिने । एवं संवत्सरे पूर्णं खशक्त्या दद्यापनं मुने । गुडेन पर्वतं कृत्वा वस्त्ररत्नैश्च भूषितं । अयने चोत्तरे दद्याद्विजशायं न कारयेत् । यं यं कामयते का
 मं तं तमाप्नोति पुष्कलं । शेषं धान्यसंक्रांतिवत् । अथ विशोक संक्रांति व्रतं तच्चैव अयने विधुवेच्चैव व्यतिपातो भवेद्यदि । एक भक्तं तु यः कुर्यात्तिलदानं प्र
 पूर्वकं । कांचनं भास्करं कृत्वा यथा विभव शक्तिः । स्थापयेत्पञ्चगव्येन गन्धपुष्पैश्च पूजयेत् । संच्छाद्य रक्तवस्त्राभ्यां ताम्रपात्रे निधापयेत् । भास्कराय
 नमः पादौ रवे जह्नुति नमः । आदित्याय नमो जानू उरुचैव दिवाकरः । अर्घ्यमेतु कटिं पूज्यः भानुश्चैवोदरे तथा । नमः पूष्णीति वाङ्मन्या अर्घ्यं पुनः
 सौम्यं विवस्वते नमः कण्ठे सहस्रांशौ मुखं स्मृतं प्रमाकर नमो नेत्रे तेजोराशे नमः शिरःवरुणाय नमः केशान् पादादौ पूजयेद्भुवि । अर्घ्यं च पूर्ववत्

काये ब्राह्मणाय निवेदयेत् । एवं संवत्सरे पूर्णे कांचनेन दिवाकरं सपद्महस्तं संपूज्य यथा विभव शक्तिः । कारयेत् पूजयेद्भक्त्या रक्तवस्त्रेण वेष्टयेत्
 ततो होमं प्रकुर्वीत सर्वं मन्त्रैस्तु नारद । द्वादशकाः कपिला दद्यात् वस्त्राङ्कहार संयुताः । अशक्तः कपिलाभेकां विनशाद्य विवर्जितः । आयुरारोग्य
 मेश्वर्यं भावीं पुत्रं समन्वितः । अथायु संक्रांतिव्रतं । अथान्यच्च प्रवक्ष्यामि आयु संक्रांति मुत्तमं । संक्रांति दिवसे पूज्य पूर्ववद्धिदिवाकरं । कांक्षे क्षीर
 दृतं दद्यात्सहिरण्यं स्वशक्तिः । मन्त्राः पृथक् पृथग्दाने पूजा सैव प्रकीर्त्तिता । सुक्षीरं सुरभी जातं पीयूषसमसर्पियुक् । आयुरारोग्य मेश्वर्यं
 मतोदेहि द्विजार्पितं । अनेन विधिना वर्षं सर्वं दद्यादतद्रितः । उद्यापनादिकं सर्वं धान्यसंक्रांतियद्भवेत् । निर्व्याधिश्चैव दीर्घायुस्तेजस्वी
 कीर्त्तिमांस्तथा । अपमृत्फभयं नास्ति जीवेत् शरदांशतं । इत्यायु संक्रांतिः अथ धन संक्रांतिः हेमाद्रौस्कांदे संक्रांतिदिवसे पूज्यं भास्करं
 तुविधामतः । कलशश्च निर्दण्डं पृच्छ्य बारिपूर्णं निधापयेत् । सुवर्णपात्रं तं कृत्वा प्रतिमासन्तु दापयेत् । विधिना तेन वर्षांते प्रीयतां मे दि
 वाकरः । पूजाविधानं सर्वन्तु धान्य संक्रांतिवद्भवेत् । सौवर्णं कलशं कृत्वा सूर्यश्चोपरि विन्यसेत् । हस्ते सुवर्णं घटितं पंकजं वै निवेशयेत् ।
 गोदानं तच्च दातव्यं मेघसंपूर्णतां व्रजेत् । जन्मनां शतसाहस्रं धनयुक्तो भवेन्नरः । आयुरारोग्य सम्यग् सूर्यलोके महीयते । अथ संक्रान्ति
 उद्यापनं हेमाद्रौ मात्स्ये मन्दिकेश्वर उवाच । अथान्यदपि वक्ष्यामि संक्रांत्युद्यापने फलम् । विष्णवे चायने चैव संक्रांतिव्रतमाचरेत् ।
 पूर्वेष्वग्रेकभक्तेन दन्तधावनपूर्वकं । संक्रान्तिवासरे प्रातस्त्रिभिः स्नानम् विधीयते । रविसंक्रमणे भूमौ चन्द्रेनाष्टपत्रकं । पद्मं सकर्षि
 कं कुर्यात्तस्मिन्नावाहयेद्भुवि । कर्षिकायां न्यसेत्सूर्यमादित्यं पूर्वतस्ततः । नमः सोमार्चिषे याम्ये नमोऽङ्गमण्डलाय तु । नमः सवितृनैऋत्ये वारुण्या
 तपनं बुधः । मार्त्तण्डमुत्तरे विष्णोमोशने विन्यसेत्सदा । द्विज्रायसोदकं कुम्भं तिलपात्रं हिरण्यं । कमलान्तु यथाशक्या कारयित्वा निवेदयेत् ।
 चन्द्रेनोदकपुष्पैश्च देवायार्घ्यं न्यसेद्भुवि । विष्वाय विश्वकपाय विश्वधासे ह्ययंभुवे । नमोऽनंत नमो धात्रे ऋक्शामयजुषाम्यते । अनेन विधिना सर्वं

॥ व्र ॥ मासि मासि समाचरेत् । वत्सरान्ते तथा कुर्यात् सर्वं द्वादशधा नरः । संवत्सरान्ते घृतपायसेन सन्तर्प्य वह्निं द्विजपुङ्गवांश्च कुम्भान् पुनर्द्वादश
 १७६ धेनु युक्तान् सरलचैरप्यय पद्मगर्भान् पयस्विनीः शीलवतीश्च दद्यात्सवत्सका रुघ्यसुरा वस्त्रयुक्ताः गावाथवा सत्पलकांस्य दोहा मास्यांवरा वाचतुरीथ
 शक्या देयाप्यशक्तः कपिलातथैका निवेदयेद्वाङ्मण पुङ्गवाय ॥ हैमांच दद्यात् पृथिवीं समेषां कृत्वाथ रौप्यामथवापिताम्रीं पैष्टीमशक्तोथ तिलैर्विधाय
 सौवर्णं सूर्येण समं प्रदद्यात् नवित्तशास्त्रं पुरुषोच कुर्यात् कुर्वन्नधोयाति न संशयोच यावन्महेन्द्र प्रमुखा नगेन्द्राः पृथ्वी च सप्ताव्युतेह तिष्ठेत् तावत्
 सगन्धर्वगणैरश्वैः संपूज्यते नारद नाकपृष्ठे ततस्तु कर्मक्षयमाय सोय द्वीपाधिपः स्यात्कुलशीलयुक्तः सहर्षमुखे व्यंगवपुः सभार्यैः प्रभूतपुचान्वय
 वन्दितान्निः ॥ इति सक्त्युद्यापनम् ॥ अथ घृतस्त्रपनं हेमाद्रौ भविष्ये उत्तरेत्वयने प्राप्ते घृतप्रस्थेन यो हरिं । स्त्रापयित्वा ब्राह्मणाय उपवासं
 प्रयच्छति । सर्वपाप विनिर्मुक्तः सूर्यलोके चिरंवसेत् । ततो भवति भूपालः प्रजानन्द विवर्धनः । इति रवेर्घृतस्त्रपनं ॥ इति श्रीनीलकण्ठात्मज
 भट्टशङ्कर कृतौ व्रतार्कं सोद्यापनसंक्रान्ति व्रतानि समाप्तानि । सम्पूर्णम् ॥

जिस पोथी मे मेरी मुहर न होवे वुः चेरी की है कभी उसे कोई मोल न लेवे अगर किसी के पास
 पकड़ी आवेगी तो उसको चौगुना दाम देना पड़ेगा और कहां से पाई पता बतलाना होगा इति

का पोषी वतार्थ की कलकत्ते के संस्कृत यन्त्रालय में श्रीज्वालामाध पण्डित ने
हफ्तवारी और वीरु आफ् रगुजामिनर के श्रीजगन्नाथ पण्डित काशी निवासी ने
कई योगियों का साठ मिलाके उस शोध इति संवत् १८१४ आश्विनवदी ८ ॥

